CARL TRAVGOTT GOTTLOB
SCHOENEMANN
REG. BIBL. ACAD. GOETTING. A SECRETIS

BIBLIOTHECA
HISTORICO-LITERARIA
PATRVM LATINORVM

A TERTVLLIANO PRINCIPE
VSQVE AD
GREGORIVM M. ET ISIDORVM
HISPALENSEM

AD BIBLIOTHECAM FABRICII LATINAM
ACCOMMODATA

TOMVS PRIMVS

LIPSIAE
IN LIBRARIA WEIDMANNIA
M D C C X C I I.

EXCELLENTISSIMO

ATQVE

ILLVSTRISSIMO DOMINO

DOMINO

CHRISTOPHORO GOTTLOB

A BVRGSDORF

SERENISSIMI PRINCIPIS ELECTORIS

SAXONIAE

SVPREMI SENATVS ECCLESIASTICI

DRESDENSIS

PRAESIDI

CVBICVLI PRINCIPIS PRAEFECTO NVPER

TERRAE MANSFELDENSIS QVANTA SAXONIAE

ACCEDIT GVBERNATORI

PIO SAPIENTI FELICI OMNIS DOCTAE

ANTIQVITATIS ARBITRO

FAVTORI SVO EXIMIO

SACRVM ESSE IVBET

CAROLVS TRAVGOTT GOTTLOB SCHOENEMANN

ISLEBIA MANSFELDENSIS

PRAEFATIO.

Fabricivs cum primum Bibliothecam Latinam adornaret, Scriptores quidem ecclesiasticos plane e limitibus eius abesse voluit: seu, quoniam minus necessariam hac in re operam nauaturum se existimaret, seu quod iam tum fortasse animo prosequeretur consilium de instruenda mediae et infimae Latinitatis bibliotheca, quae vltimum tandem operum eius mortalium fuit. Attamen in illo consilio non valde sibi constans fuit. Nam non solum Poetis christianis caput integrum (libri IV. secundum) dicauit, ad quos quidem ipso libri quarti, collectionibus et fragmentis vett. SS. consignandis destinati, argumento deferri debebat; sed nec reliquos ecclesiasticos scriptores prorsus vt segrega-

grega-

gregaret, a se impetrare potuit, sed perpaucos, eos vero insigniores, IV. priorum saeculorum, intra tertium eiusdem libri caput compegit, addita commemoratione tenui et quae perpaucis vsui esse poterat, cum eadem iam vberius a multis, quos ipse nequaquam reticet, essent pertractata. Ac licet iteratis operis illius editionibus, quas singularibus supplementorum voluminibus auxit et amplificauit, hoc quoque caput non leuia incrementa cepisset: tamen ista omnia nec caeterorum, qui in hac Bibliotheca exhibebantur, scriptorum conditioni respondebant, nec per se erant valde praeclara. Quod ipse etiam bene sensisse videtur. Nam de plerisque, quos ibidem tractauerat, scriptoribus ecclesiasticis longe locupletiorem notitiam literariam postea inseruit *Delectui argumentorum pro veritate Religionis christianae*, quo non sine fructu ipsi vsi sumus.

Interea in eodem statu res permansit, donec nouae editionis Bibliothecae illius cura ad

ERNE-

ERNESTIVM eſſet delata. Tunc vero facies hac ex parte mutabatur. Semota enim, quae nec vſui commoda nec oculis grata fuerat, priſtina mole (capitibus II. et III.), ſuperinductis quae quarti et quinti antea capitis loco fuerant, ſolum, ex quo deiecta erat, plane abſcondidit, ſimul autem noui aedificii ſeorſim exſtruendi rationes iniit et cum lectoribus communicauit. Tractaturus igitur erat peculiari volumine de cunctis eccleſiae latinae ſcriptoribus ita, vt de vita, ſcriptis et editionibus iuſto modo praecepiſſet, ſpectaſſet autem praecipue, quomodo latinus ſermo per eosdem auctores affectus fuerit et inflexus. Quod quidem praeclarum ſummi viri inſtitutum non placuit numini, vt ab ipſo perficeretur. Sed lenire debet eruditorum deſiderium, quod ei viro obtigerit relicta ab Erneſtio prouincia, qui multa ex parte damnum morte eius Academiae Lipſienſi illatum vnus reparauit et quid in hac ſigillatim parte poſſet, abvnde comprobauit, Celeberrimo BECKIO. Cum

enim poſt Erneſtii exceſſum redemtoribus virorum doctiſſimorum auctoritati in hoc obſecutis placuiſſet, conſilium de profligando opere extendere, ita vt non ſolum quae ad vitas eorum et ſcriptorum hiſtoriam literariam pertinerent, ſed ipſa horum argumenta, vim et indolem explicari vellent; quod vel ſola propter DVPINII, CEILLERII et OVDINI in hoc genere exempla valde exoptandum erat: pertinere *Hic* ad partes ſuas credidit ex ſcriptoribus eccleſiaſticis primum omnes, qui ſermone ligato vſi ſunt, quippe qui ex capite II. lib. IV. ed. vet. omnes exulare ab Erneſtio iuſſi erant, et de iis quidem, qui nihil pedeſtri ſermoni conditum reliquerunt, ſolus aget, quos adeo ex hac noſtra Bibliotheca ſegregari oportuit. *Idem* vero ſibi quoque vindicauit ex reliquis ea ſcripta, quae non tam religionis chriſtianae formulam concernunt, ſed magis cum antiquitatis et humaniorum literarum ſcientia ſunt coniuncta. Atque huic conſilio obſecuti nos in Hieronymo praetermiſimus

misimus Eusebii Chronicon, idemque Tomo altero quibusdam Boethii, Cassiodorii et Isidori libris fiet, quos ab illo viro accuratius tractatum iri speramus. Hisce autem finibus circumscriptum tandem erit atque absolutum Fabricianum opus.

Quae supererant, Bibliothecae nostrae Academiae subsidio commodius instrui et perfici posse visa sunt eorumque cura, mandante Ill. HEYNIO, partitione facta, mihi et *b.* OELRICHSIO est concredita. Ac huius opera iam in omnium eruditorum manibus versatur, nihilque is in exequendo munere nisi sui ipsius desiderium reliquisse docto cuique ac bono censebitur. Ego vero, quid in adornando libro, cuius primus Tomus nunc luci datur, alter proximis nundinis vernalibus, si Deo visum, prodibit, spectauerim, iam declarare debeo apertius.

Duplex est quodammodo promissio *Bibliothecae huius*, respectu fontium scilicet, ex qui-

bus omnis rerum allatarum memoria repetenda nobis fuit. Quarum alias Hiſtoria Eccleſiaſtica ſuppeditat, aliae ei Hiſtoriae parti, quae a literis ipſis nomen habet, propriae ſunt; diſpari illae ratione a nobis tractatae. Vt enim in ea parte, quae editionibus dicata eſt, prolixiores eſſe haud veriti ſumus, ita in vitis PP. enarrandis breuitati quam maxime ſtuduimus, Caueum in eo imitati, cuius caeteroquin exemplum aſpernati ſumus, quod magis ille, quae ſubito ipſi memoria, abunde quidem rerum iſtarum cognitione imbuta, ſuggereret, ſcribebat, quam quae neceſſaria et ſcitu iucunda eſſent. Nos ea imprimis ſelegimus, quae aliquid ad ſcriptorum cuiusque occaſionem vel ipſa ſcripta intelligenda momenti habitura exiſtimaremus. Quod vtique quam bene nobis ceſſerit, aequi aeſtimatores iudicabunt; ſin ſecus accidit, condonabunt. Hanc facilitatem prae caeteris ſibi optat epitome Pearſoni Annalium Cyprianicorum in Vita Patris illius a nobis exhibita.

Cuius

Cuius gratia nullam non occaſionem veniam lectorum orandi praetermittam, etſi non ita cauſa mea deſtituar, vt non aliquibus etiam factum iſtud probare poſſim. Cum enim ea ſit Epiſtolarum Cypriani ratio, vt vnaquaeque ſingulare aliquod pro hiſtoria eius atque adeo totius Africanae tunc temporis eccleſiae momentum habeat, nullaque omnino adeo ſperni atque negligi poſſit, quin vniuerſa rerum ab eo geſtarum ſeries conuellatur et obſcuretur; quod ſecus eſt in aliorum quamuis inſignium patrum epiſtolis: patet, non facile eſſe, accuratam vitae eius narrationem contexere ſine multarum minutarum rerum commemoratione. Quae ſi per ſe moleſta legenti aeque ac ſcribenti accidit, multo magis tum fiat neceſſe eſt, cum ſpeciem quandam ac imaginem viri obiici tibi et animo inſinuari deſideres. Hoc ergo diſcrimen vt effugerem, ſimul tamen rerum vtilium cognitione lectores non fraudarem, optimum iudicaui annalium iſtorum compendium

pro-

proponere. Adeo tamen me huius laboris vicit taedium, vt aperte fatear, me non vltra ſuſtinuiſſe, ea, quae a Marano recte in Pearſonii annalibus reprehenſa eſſent, propter eandem ac maiorem etiam iſtius in diſſerendo intemperantiam contendere.

Caeterum in hac operis noſtri parte vtut lapſi fuerimus, offendiſſe tamen cenſebimur in tali, quae laxiori tantum vinculo cum primario eius fine cohaeret atque a reliquo ſtudio noſtro hucusque fuit ſeiunctior: quocirca facilior ſolet eſſe errorum excuſatio. Cum vero in eum locum iam deducta ſit oratio noſtra, vbi, quid proprium nobis hac opera vindicemus, explicare debeo, *Literariam* partem dico: neſcio an arrogantior videar, ſi Caueos, Ittigios, Dupinios, Fabricios, Walchios, Ceillerios aliosque introducam, quorum quisque vt Patrum vel omnium vel quorundam editiones recenſere inſtituit, ita laudem vix vllus reportavit. Tantum vero abeſt, vt viris praeclaris ac

ſupra

ſupra laudes noſtras elatis obtrectando gloriolam aliquam captare aueam: vt illos ipſos potius excitauerim, vnde, quid a nobis iure tuo poſtulare poſſis, pro rei natura ſcilicet et per ſubſidia, quae rara felicitate nobis obtigerunt, ſpectetur. Illi enim, cum partim propter ambitum maiorem, quem operibus ſuis ſcripſerant, partim ob multarum aliarum rerum, quas praeterire nefas putabant, varietatem, ſecundas tantum partes editionum recenſui tribuiſſent, non indigna ſtudiis ſuis ſibi et aliis tunc attuliſſe videbantur: perfectiora dare, ſi libuiſſet, raro per copiarum tenuitatem ipſis conceſſum erat. Praeterea nemo eorum extitit, quin de ſuo aliquid in commune afferret.

Nobis contra haud permiſſum erat, qualemcunque editionum catalogum ex iſtorum commentariis vel vulgaribus indicibus ac diariis conſarcinare, ſed requirebatur recenſus, qui et plenus non iniuria dici poſſet et certum ſe deſcriptione ſingulis addita comprobaret. Atque

hoc

hoc ipſum eſt quod vnice intendimus, in quo nec ſtudio nec induſtriae pepercimus, in quo denique, nam quidni fatear? non improbum laborem exantlaſſe mihi videor, dummodo veteri illa lege: *Quibus ſciam poteroque* cauere non negetur.

Editionum autem deſcriptio et ipſa duplicem fert tractationem. Alteram *criticam*, quae interna cuiuscunque bona, textus criſin eiusque cauſas, lectionis adminicula, copias, commoda perſequitur, vnde primum profectus ſit, per quos ornari et perfici coeperit aliquis auctor, quo modo iam ſit affectus, vtrum excultus ſatis, an reſtet aliquid? oſtendit. Haec ergo cum ſummatim in vnoquoque, tum ſingulis in locis a nobis ſunt declarata. Ac in hac poſtrema opera ſaepe ipſorum editorum verbis vſi ſumus, ſi quando ab iis tam luculenter tractandi ratio fuiſſet explicita, vt idem vix paucioribus verbis conſecuturos nos confideremus, aut ratio eſſet impeditior, aut etiam ſidem

fidem penes auctores esse vellem. Habet denique hic mos id commodi, vt a pluribus explorari et expendi possint, quae generatim vbique sint proposita, simulque ingenium fere cuiusque editoris propius conspici queat et cognosci. Quodsi qui fuerint, qui chartae haud satis pepercisse me hac in re existiment, reputare eos iubeo, ad plures quam se solos vsum huius bibliothecae pertinere et vltra hanc praesentem aetatem forte duraturum esse. Quis vero patrum nostrorum memoria in *Oudini commentariis de SS. eccl.* qui ex eadem officina, quae nostram Bibliothecam emittit, anno huius saeculi vigesimo secundo luci dati sunt, simile paene institutum magnopere reprehendendum putauit? tametsi ille non tam reconditiora et quorum aditus plerisque interclusus esset, ibi depromere consueuerat, sed, vt occasio sese offerebat, ex diariis etiam, quae in recenti memoria erant, integras recensiones excerpsit.

Ad

Ad hanc quoque partem ſpectat *librorum manuſcriptorum*, ex quibus textus Patrum paſſim editus et correctus eſt, commemoratio, a ſupra laudatis editionum cenſoribus prorſus neglecta, qua ſine tamen de editorum meritis iudicium recte informari nequit. Non eodem loco ſunt *verſiones*, quibus exigua idcirco a nobis cura habita eſt.

Altera pars in externis potius occupata eſt magisque apices literarum captat, quam primi, ni fallor, Franco-Galli nominibus doctis nugis inueniundis ingenioſi *bibliographicam* nuncupauerunt. Ac in hoc quidem doctrinae genere patres latini primum locum tenere ſolent, quippe quibus a typographiae incunabulis nihil frequentius typorum formulis deſcriptum extat. Hinc ingens commentariorum, in quibus deſcriptiones ſeu potius delineationes iſtiusmodi editionum coaceruatas cernas, copia proſtat, quibus excutiendis non leuem temporis iacturam exiguo cum fructu facias.

Nos

Nos in hac etiam curiosos esse oportuit, sed non contenti fuimus vndecunque titulos et subsignationes, annorum notas, typographorum et locorum nomina, colligere, chartarum mensuram, characterum genus, et quae sunt reliqua, inconsulto exscribere, sed ante omnia laborauimus, vt explorata essent et certa, quae a nobis proponerentur; quod vt plerumque optimo euentu factum est, cum oculis ipsa exemplaria vsurpare liceret, ita vbi non fieri potuit, testium non deteriorum fide corroborauimus. Atque in his si quid attulerimus, quo ab aliis perperam tradita corrigerentur, discernerentur, quae falso pro iisdem habita erant et dubia veris commutarentur: id non ita accipi velim, ac si soli nostrae sedulitati et circumspectioni deberi existimem, sed, vt palam ac notum sit omnibus, plurimorum virorum studiis et occasioni, qua coniunctis iis frui licuit, ea deberi, quibus et amatores librorum antiquorum delectari possint

ſint et habeant docti, ad quae ſtudia ſua dirigant.

Haec vero in praeſenti ſatis ſint ad id, quod effecimus aut efficere ſaltem voluerimus hac opera declarandum. Singula vero, quae forte commendari poſſent, commemorare, nec otii noſtri ratio patitur, nec ambitionis, quam metuimus, ſpecies. Supereſt, vt de aliis quibusdam, quae mea et lectorum intereſt, ne ignorentur, verba faciam. Comprehendit hic tomus quatuor priora ſaecula, ſed Auguſtinum, quamquam quarto ſaeculo is ab omnibus adſcribi ſolet, propter iuſtam voluminis magnitudinem excludere coacti ſumus. Is igitur quarti ſaeculi ſcriptorum agmen ducet, aliosque paucos, qui quarto ſaeculo dantur, propterea quod poſt illum aptius collocari eos cenſemus, comites habebit. Deinde non defutura eſſe ſentio, quae diligentiam noſtram effugerint. Cui enim in tam diffuſo opere ſomnus non obrepat? Iam vero ab initio

etiam,

etiam, antequam ſatis exercitati eſſemus, accidit frequenter, vt non omnia, quae in promtu fuiſſent, cerneremus. Quorum magnam copiam, maiorem certe, quam ab aliis monſtrari nobis poſſe arbitramur, additamenta cum Tomo ſecundo euulganda capient. Nec inopportunum hic erit lectores monere, quatuor aut quinque priores plagulas ante annum cum dimidio iam typis fuiſſe mandatas. Quo factum etiam eſt, vt de Semlero *τῷ μακαρίτῃ* tamquam inter nos agente loquamur, cuius diſceſſu adeo ſpes pro Tertulliano ibi concepta fruſtrata eſt. Poſtremo non parum indulgentiae lectorum opus nos habituros praeuidemus ad menda typographica, quae crebra nimis inciderunt, excuſanda. Nam etſi quae in chartas a nobis eſſent coniecta diligenter ſatis ac nitide etiam deſcribenda curauerim, nec deſultoriam ſane in ſingulis plagulis, antequam Lipſiam mitterentur, emaculandis induſtriam poſuerim; non omnibus tamen calami aberrationibus delendis

 vnus

vnus ſatisfui, multoque minus alia, quae a typotheta falſo lecta eſſent, emendandi occaſio data fuit. Indicauimus pleraque, ſi quae tamen ſupererunt, in diſtinctionum ſignis imprimis, aut vbi non ſatis accurate quae rotundo quaeue italico charactere exſcribenda eſſent, ſignificatum fuiſſe intelligent, ea omnia vt ipſi benigne corrigere ſuſtineant, lectores rogatos eſſe volo. Si denique in antiquarum editionum titulis interdum antiquos characteres adhibitos eſſe, in plerisque tamen id neglectum animaduerterint, id totum noſtra culpa acci-diſſe fateor, qui antea quaerere ex redemtore debuiſſem, an talibus inſtructa eſſet officina, antequam eosdem depingere inſtituerem, et vbi dubitatio me ſubiiſſet, rurſus abiicerem eandem curam. Dabam Göttingae a. d. IV Id. Septembr. MDCCLXXXXII.

INDEX CONTENTORVM.

CORRI

CORRIGENDA.

Pag. 10. l. 25. pone comma post *addidit*, dele post *suis*. p. 11. l. 14. dele comma post *Rigaltius*. p. 12. l. 34. l. *coepit* pro *cepit*. p. 14. l. 2. *Scinz*. pro *Soinz*. p. 15. not. l. 2. *iam* pro *eam*. l. 3. *Tertulliani* pro *Fertulliani*. ibid. *impressa* pro *impressam*. p. 16. l. 23. l. *coenobio* pro *coenobii*. Ibidem Parenthesis inepto loco posita est. p. 19. l. 25. l. *hic* pro *h*. p. 23. l. 13. *hominum* pro *hom*. l. 22. *partitus* pro *partitum*. ibid. not. l. 2. *indagare* pro *iudagare*. p. 25. l. 18. *id egit* pro *indegit*. p. 26. l. 15. *quinquepartito* pro *quinque partito*. p. 27. l. 6. dele punctum post *Pamelii*. p. 28. l. 5. *Annotationes* pro *Annotatione*. p. 36. l. 25. dele comma post *est* et refer post *aliquid*. p. 46. not. l. 4-6. vncis include verba *et - videtur*. l. 6. dele verba *innuit certe*. p. 48. not. l. 3. *Cachinnis* pro *Cachinius*. p. 50. l. 16. tolle *de* ante *Lacerdae*. p. 51. l. 16. *Notas* pro *Notae*. p. 54. l. 14. post *primam* excidit comma. Idem accidit p. 55. l. 9. post *censeret*. p. 63. l. 23. *Accedebat* pro *Hac cedebat*. p. 68. l. 26. *ipsi* pro *ipse*. ib. l. 28. *Si* pro *Se*. p. 69. l. 28. *Fuluii* pro *Tuluii*. p. 81. l. 27. *Maii* pro *Mai*. p. 83. l. 3. *quarum* pro *quorum*. p. 101. l. 2. post *Pudicitiae* punctum excidit. p. 106. not. l. 8. *versare* pro *versari*. p. 108. l. 17. *Audiffredi* pro *Audisfredi*. p. 109. l. 24. post *consertis* excidit punctum. p. 110. l. 18. dele *qui*. p. 114. l. 11. pone comma post *emaculasse*, dele post *annotatiunculis*. ib. l. 18. excidit comma post *praefatio*. l. 19. loco puncti pone comma. p. 115. l. 7. excidit *fauebit* post *nostrae*. p. 121. l. 28. l. *Iosephus Smith*. p. 149. l. 20. lepido errore 1721. et 1719. pro 321. et 319. exscriptum est. p. 152. l. 4. post *aggressus* excidit *est* cum commate. p. 153. l. 5. *inopes* perperam legitur vbi erat *inops studium fuit*. p. 160. l. 1. dele punctum post *marginalibus*. p. 161. l. 22. dele comma post *est* et pone l. sq. post *editione*. p. 173. l. 4. *Vrsinum* pro *Vrsinus*. p. 179. l. 28. *negligentiaue* pro *negligentia*. p. 180. l. 14. *copia* excidit ante *ostendit*. p. 181. post *Cratandri* excidit comma. p. 182. l. 32. dele *et*. p. 183. l. 31. excidit comma post *Gothicam*. p. 184. l. 3. dele punctum post *curauerat*. p. 185. l. 6. *descriptum* pro *descriptus*. p. 189. l. 23. loco commatis punctum infer post *exscripta*. p. 191. l. 15. dele punctum post *Aretini*. ib. not. l. 6. excidit

excidit *diuersis* ante *expressa*. p. 193. l. 3. excidit *edere* ante *conatum*. p. 206. l. 15. pone comma post *sunt*, dele post *editione*. p. 208. l. 29. dele *qui*. p. 210. l. 24. dele comma post *earum*. p. 214. l. 11. insere *tantum* ante *excussa*. p. 217. l. 2. *veritati* pro *veritate*. p. 217. l. 15. l. *dictionum*. p. 220. l. 12. *locupletissimo* pro *locupletissima*. ib. l. 38. delend. comma post *emineat*, ponend. post *editio*. p. 226. l. 12. delend. comma post *putarentur*, ponend. post *saltem*. p. 227. l. vlt. delend. punctum post *afferunt*. p. 231. l. 7. tolle comma post *separatim*. p. 233. l. 4. *Nurrisii* pro *Numisii*. p. 243. l. 9. infer comma post *meliora*. p. 245. not. l. 12. dele comma post *solenni*. p. 248. l. 22. dele punctum post *possedit*. p. 249. l. 6. excidit *saeculis* post *inuentam*. p. 257. l. 32. *imperfectam* pro *imperfectum*. p. 265. l. 27. loco commatis pone punctum post *essent*. p. 267. l. 2. *de* pro *d*. p. 268. l. 18. *ad* pro *Ad* puncto ante sublato. p. 281. l. 10. alteram pro Alteram puncto ante sublato. p. 310. l. 16. l. *Interfuit etiam Conciliis cum Valentino a.* 374., *tum Caesaraugustano a.* 380. p. 312. l. 17. excidit *existimare* post *iure*. p. 326. l. 28. tolle punctum post *datum*. p. 338. l. 3. infer punctum post *Aldi*. ibid. l. 20. *reliqua* pro *Reliqua* puncto praecedenti in comma mutato. p. 362. l. 27. post *non* excidit *quod*. p. 367. l. 16. *Benedictinis* pro *Benedictini*. p. 375. l. 4. *Bunav.* pro *Bunov.* p. 376. l. 18. post *luminibus* excidit *coruscante*. p. 385. l. 19. post *copiosus* tolle punctum. p. 387. not. l. 3. *bibliopegae* pro *bibliopigae*. p. 389. l. 12. tolle comma post *vrbis*. p. 391. l. 3. *indicandis* pro *inclinandis*. ib. l. 19. *honestate* pro *honestates*. p. 406. l. 2. *quos* pro *quae*. p. 414. not. l. vlt. *exituram* pro *exiturum*. p. 417. l. 23. *per* pro *post*. ib. l. 30. *commemorat* pro *commemorant*. l. 31. insere comma post *notat*. p. 428. l. 34. *Meletius* pro *Meletiis*. p. 454. l. 21. *eo* pro *ex*. p. 461. l. 21. *Huic* pro *Hinc*. ib. l. 24. et 25. lege *nimiam opinionem* pro *nimia opinio*. p. 532. l. 7. *lectitationi* pro *lectitatione*. p. 574. l. 15. lege *ipsum et Hieronymum*. p. 577. not. l. 1. post *est* infer comma. l. 2. post *rediisse* punctum. p. 578. l. 1. *Hieronymi* pro *Rufini* puncto praecedenti deleto. p. 610. l. 28. l. *deberi*. p. 650. l. 6. comma pone post *inhabitabat*, dele post *nomine*. p. 672. l. 10. insere comma post *est*.

BIBLIO-

BIBLIOTHECAE PATRVM LATINORVM HISTORICO LITERARIAE

CAPVT PRIMVM

De Pſeudographis quibusdam, qui ſaeculo primo et ſecundo adſcribi ſolent.

Auſpicari ſolent, qui de Patrum Latinorum vita et ſcriptis ante nos egerunt, ſeriem eorum a Pſeudographis nonnullis, quorum ſcripta cum diu iam et auctorum, quos mentiuntur nominibus et huic aetati fraude ſatis pingui Minerua compoſita affícta eſſe melior critices vſus edocuerit, nos quidem eis recenſendis ſuperſedere poſſe arbitrati ſumus. Interea fontes indicare placuit, vnde, ſi qua de illis quaerendi inciderit neceſſitas, qui velit, haurire poſſit. Itaque de *Marcello Romano* adeundi ſunt *Caue*. edit. Oxon. T. I. p. 26. *Fabricius* Bibl. M. et Inf Lat. ed. Manſi T. V. p. 21 ſq.; de *Martiale Lemouicenſi* *Dupinius* ed. Pariſ. 1692. 4. T. I. p. 283. *Caue* T. I. p. 36. *Oudinus* T. I. p. 66 ſq. *Nurrius* App. T. I. diſſ. IX. *Samarthanus* Gallia Chr. ed. Pariſ. 656. T. II. fol. 630. *Riuetus* Crit. S. I. cap. VII. denique prae caeteris inſignes libri *l' Hiſt. Litt. de France* (par Benedictins) T. I. p. 406 ſqq. et *Fabricii* B. M. et I. L. T. V. p. 34. qui poſterior plures etiam libros huc pertinentes indicauit. Nouiſſime de eo egit *P. Placidus Sprenger*, Benedict. et Bibliothecar. in Banz in *Theſ. rei Patriſticae* T. I. p. 303 ſqq. Porro de *Aureliano Lemouicenſi* videas licet *Oudinum* T. I. p. 72. *Fabric.* B. M. et I. L. T. I. p. 153. ad Aurelia-

num Remenſem, qui circa a. DCCCC. vixit, item *Magnam Bibl. Eccl.* cuius primus idemque vnicus Tomus Coloniae Allobr. 1734. forma max. prodiit, p. 795. de *Alexandro I.* vero, Pontifice Romanorum VII. *Caueum* p. 47. *Fabric.* libro l. T. I. p. 58. Magnam Bibl. Eccleſ. p. 253 ſq.; denique de *Pio I.* Pontifice Romano, Hermetis presbyteri fratre iidem ſaepius aduocati auctores *Caueus* p. 65 ſq. et *Fabric.* l. l. T. V. p. 300. nec non laud. P. *Sprenger* in Theſ. rei Patr. T. II. p. 137 ſqq. ſcitu neceſſaria ſuppeditabunt.

CAPVT ALTERVM

De TERTVLLIANO, *Patrum Latinorum principe in confiniis ſaeculi ſecundi et tertii conſtituto.*

§. 1. Vita eius. §. 2. Scripta. §. 3. Eorumque editiones.

§. 1. Vita. *Quintus Septimius Florens* TERTVLLIANVS natus eſt Carthagine patre centurione proconſulari. Tametſi certis quidem indiciis ipſe annus, quo natus ſit, quoque deceſſerit, non conſtet, tamen a vero minime abeſſe videntur ii, qui ante medium ſaeculi ſecundi lucem illum aſpexiſſe, diem vero obiiſſe anno CCXX. ſtatuunt, ducti imprimis, vt alia taceamus argumenta, quae ex ipſis eius libris colligi debent, Hieronymi rationibus, qui ſub Seuero maxime et Antonino Caracalla eum floruiſſe et ad decrepitam fere aetatem vixiſſe memoriae prodidit. Gentilem ſe fuiſſe, nec moribus quidem candidiſſimis ipſe fatetur;*) tempus

*) Paſſim in libro *de poenitentia.* Tametſi haec ne adeo ſeuere accipiamus, indoles hominis rigida vetat, qua ſiebat,

tempus tamen quando, et ratio, qua ad fidem chriſtianam amplectendam impulſus fuerit, incerta ſunt. Rhetoricam eum eſſe profeſſum, vel cauſas etiam in foro dixiſſe, antequam Chriſto nomen daret, plurimorum virorum doctorum, eaque probabilitate certe non deſtituta ſententia fuit. Vt enim Tertullianus in libris, qui aetatem tulerunt diſciplinarum et exemplorum hiſtoriae veteris totiusque antiquitatis doctrinae copias paene immenſas protulit, ita incredibili imprimis legum iurisque ſcientia pollere eamque nimis etiam prae ſe ferre cenſetur. Hanc ergo vt alia via, quam ſtudio ad certos vſus accommodato aſſequi potuerit, pauci admodum, qui ſibi perſuaderi ſinant, eſſe videntur, licet hariolando vlterius non proficiant. Talem vero doctrinam cum ingenio ſubtili et in paucis eximio ornaret raraque morum ſeueritate colluſtraret Tertullianus, fieri aliter vix potuit, quin magnum in eo pro ſtatu temporum illorum eccleſiae eſſet praeſidium. Quod tamen labefactatum breui et tantum non penitus euerſum eſt, cum idem ille vir, Montaniſtarum placita deperiens, a catholica eccleſia, cuius adhuc presbyteri munus Carthagine ſuſtinuerat, plane ſe ſegregaret. Cuius tam ſubitae conuerſionis tempus non magis certo cognitum habemus quam cauſſas; quamquam de his tantopere laborandum non erat. Satis enim eſſe poſſit, hominis auſterum ac rigidae ſeueritatis ingenium noſſe, quo intelligas, quam valde omnia Montaniſtarum placita congrua atque grata ei eſſe deberent. Neque vero Hieronymi ſententiam prorſus contemnendam duxerim, immo crediderim inuidia ac contumeliis clericorum Romanorum ſufflatos

fiebat, vt ei, vitam anteactam reſpicienti, coloribus tantum non teterrimis quaecunque feciſſet, apparerent.

flatos esse non sane languidos per se animi ignes. *) Grauior altera videtur esse quaestio, quonam primum tempore ad Montanistas Tertullianus defecerit, propterea quod librorum, quorum numerus superest satis magnus, intelligendorum rerumque christianarum istius aetatis cognoscendarum ratio ab accurata huius momenti disceptatione pendet; quo ipso quoque veritatis inueniendae difficultas augetur, cum, nisi de doctrina et momentis vnius cuiusque libri certam antea et exploratam sententiam habeas, de aetate huius mutationis tuto pronuntiari non possit. Enimuero id

*) Enimuero hanc Hieronymi sententiam Cel. *Semlerus in diss. de varia et incerta libr. T. indole* ita fouet, vt Romae quidem fuisse Tertullianum statuat et Romanae ecclesiae clericis adscriptum, donec Montanistarum res laetiori quo aliquantisper apud Episcopum Romanum frui viderentur successu per Praxeam essent fraudatae: quo facto ab illis secesserit; et vero Hieronymi in Romanos clericos, quorum malignitatem post Damasi mortem ipse expertus esset, indignationi aliquid tribuat, eumque contra veritatem posuisse putet, *Tertullianum ab episcopo Romano clericorum studiis improbis, loco et ordine motum atque ex ecclesia esse expulsum*, quae viri S. verborum Hieronymi est interpretatio. *Noesseltus* quoque V. S. V. Hieronymi sententiam credibilem non censet, propterea quod magnis laudibus Romanam ecclesiam in libro *de praescript.* Montanistico, prosequatur, nec in eo *aduersus Praxeam* c. I. vbi vehementer eum, adulterantem illam ecclesiam, insectatur, quidquam contumeliarum in ipsam hanc ecclesiam, eiusue Episcopum proiecerit. Ergo fortasse cum *Schroeckhio* (Hist. Eccles. vern. sermone conscripta T. III. p. 319.) sentire malis, Tertullianum non quidem loco suo machinationibus clericorum Rom. pulsum esse, sed quod montanizantem forte in libellis suis non sine contumelia obiurgassent, incitatum, vt quos errores adhuc tantum degustasset, eos iam auide imbiberet.

id iam virorum Dd. diligentia in hac disquisitione consecuti sumus, vt anno CC. pro certo paene eam adsignare liceat. Vbi vero semel Tertullianus nouae sectae Montanistarum se addixisset, catholicae ecclesiae mores institutaque paene singula praua atque corrupta ducere et acerbissime insectari coepit, nec ab eo rigore ante vitae finem destitit, sed, vt opinari licet, animo in istos aduersarios obiit inimicissimo. Pamelii hariolatio est, Tertullianum vxorem, quam siue gentilis adhuc siue post baptismum demum duxerat, vbi presbyter factus esset, continentiae voto adstrinxisse; quo statuendo vt praeiudicatae disciplinae suae opinioni litauit, quae clericos iam primis istis temporibus coniugio abstinere debuisse ponit, ita Tertullianum, vt secum sentire videatur, mirifice torquet. *)

Scriptorum eius, licet multa iam sua aetate periisse testetur Hieronymus, magnus tamen numerus etiam nunc extat, sed quibus a tempore, quo condita sint singula, non parum tenebrarum obfunditur. Et quamquam non defuerunt permulti Viri Dd. qui illustranda hac caligine studium et doctrinam impenderent, vt in singulari opere, quod *Apologeticus* inscribitur, mirifico acumine *Moshemius* **) fecit, vniuersis autem post *Pamelium* nuper demum S. V. *Noesseltus* §. 2. Scripta eius.

*) Nam libros *ad vxorem* statim post conuersionem eum exarasse contendit, quos tamen non ante quam aetate iam prouecta scripsisse constat, quique tum quoque cum vxore eum vixisse monstrant.

**) In commentatione chronologico-historica de aetate apologetici Tertulliani et initio persecutionis christianorum sub Seuero; in *dissertatt. ad hist. eccles. pertinentibus, Vol. I. p.* 1. et repetita in ed. Tertulliani, Venet. 1744. f.

tius *) praestitit: vix tamen ab omni dubitatione liberari planeque explicari posse haec res videtur, cum nec aetatis, nec doctrinae librorum vbiuis certa satis expressa sint vestigia. Nam Pamelius vt in vita Tertulliani enarranda, ita et in scriptis eius ad certum temporis ordinem reuocandis multa sibi indulsit, quae curiosum earum rerum indagatorem minime decebat, et partim opinionum auctoritate ductus, partim diuinando audacius et multa praepostere statuendo eo rem adduxit, vt paene nihil effecisse dicatur. Sed Noesseltus nouo studio et sedulitate doctrinae copiis et subactae mentis acie non inferiori rem adgressus egregie profecto expediuit, vt tamen et aliis nonnulla se reliquisse, ipse vltro profiteretur. Atque iam vir longe celeberrimus *Semlerus* de conaminibus suis in Tertullianum praeclara nos augurari iussit in *dissertatione prima de varia et incerta librorum Tert. indole*, qua librum *contra Iudaeos* ex libris *aduersus Marcionem* misere et inepte compilatum esse probauit. Quae viri solertissimi opera ne magnis excidat ausis, nemo non erit, quin nobiscum optet. A nostro autem consilio cum omnis de doctrina librorum et ipso adeo argumento quaestio plane sit seiuncta, nec muneris nostri esse putamus, denuo rationes singulorum de aetate libri cuiusque dispungere, nec virium nostrarum, nec otii nec studii denique nouam harum disquisitionum telam exordiri. Recensum damus ex ordine chronologico Pameliano, **) cui in fine Noesseltianae criseos summa erit subiecta.

Super-

*) In tribus de vera aetate ac doctrina scriptorum, quae supersunt, T. disputationibus, quae in vnam redactae et altera vice editae sunt Halae 1768. 4.

**) Quem ipse tamen in adornanda T. editione non secutus est.

Superſunt igitur:	*ſcripti ex Pam. ſententia:*
Liber *de Pallio*	A. p. C. n. 196.
adu. Iudaeos	199.
Apologeticus	200.
de Teſtimonio animae de poenitentia de oratione	201.
ad Scapulam ad Martyras de patientia	202.
de praeſcriptionibus	203.
de baptiſmo adu. Quintillam	204.
de ſpectaculis de idololatria de habitu muliebri de cultu feminarum ad vxorem	205.
aduerſus Hermogenem aduerſus Valentinianos de anima	206.
de carne Chriſti de reſurrectione carnis aduerſus Marcionem	208.
de corona militis Scorpiace	209.
de virginibus velandis aduerſus Praxeam	210.
de fuga in perſecutione de exhortatione caſtitatis	212.
de monogamia	213.
de ieiuniis	215.
de pudicitia	216.

Noeſſeltus V. horum librorum *claſſes* conſtituit, quarum *prima* eos complectitur, qui tempore prio-

 ris

ris vexationis Christianorum sub Seuero Aug. scripti sunt, quo refert librum *ad Martyras* a. 197. *de spectaculis* et *de idololatria* 198. *apologeticum, libros II. ad nationes et librum de testimonio animae* 199; *altera* eos habet, quorum de aetate et erroribus Montanisticis constat. Quo referuntur liber *de corona* ad a. 201 *libri II. de cultu feminarum* ad a. 201. vel 202. liber *de fuga in persecutione* ad a. 202. *Scorpiace* ad a. 204. *libri V.* qui supersunt *aduersus Marcionem*, quorum *primus* refertur ad a. 207. aut 208. caeteros dubiae aetatis esse docetur; liber *de pallio*, ad a. 208. *l. ad Scapulam*, ad a. 211; *tertiae* classi adscripsit libros, quos, quamuis incertae aetatis sint, tamen constat scriptos ante eius defectionem fuisse, nempe librum *de oratione, de baptismo, libri II. ad vxorem; quarta* classis libros sistit, quorum non nisi Montanismus patet, quales censet librum *de patientia, de velandis virginibus*, quem primum fortasse librorum Montanisticorum esse opinatur V. Celeb. *de exhortatione castitatis, de monogamia, de ieiuniis, de pudicitia, aduersus Praxeam, aduersus Hermogenem, de anima, aduersus Valentinianos, de praescriptionibus haereticorum, de carne Christi, de resurrectione; quinta* denique classis eos continet, quorum nec aetas, nec doctrina certa est, eaque libris *de poenitentia* et *aduersus Iudaeos* absoluitur.

Neque vero scriptis *suppositis* Tertullianus caruit, cui non solum *Nouatiani* libelli *de Trinitate* et *de cibis Iudaicis* sunt tributi, sed adscripta etiam *poemata, genesis* nimirum et *Sodoma, de ligno vitae, de iudicio Domini, carmen ad senatorem*, et *libri V. aduersus Marcionem.* Idemque accidit libello *de haeresibus*, qui libro *de praescriptione aduersus haereticos*, veluti appendix a capite 45. vsque ad finem adiungi solet, et tractatui *de definitionibus fidei*, quem Genna-

Gennadio Pamelius afferit, vt antea iam Erafmus ad Auguftinum fecerat; nam et inter huius opera non maiori iure reponitur. De his autem omnibus diligenter fuis locis ab editoribus actum; nec defunt peculiares, quibus hoc argumentum pertractatur, commentationes, quas enumeratas iudicio fingulis appofito inuenies in *Walchii* Biblioth. Patriftica, cap. IV. a p. 199 fqq. ad quam femel in his prouocaffe fufficiat.

Primum *vniuerfim* quaedam; deinde *Annales* *earum* fubiiciamus. §. 3. Editiones.

Tertulliani *Apologeticus* reliquorum eius operum editionem longo admodum temporis fpatio anteuertit, editus primum *Venetiis per Bernard. Benalium, anno* non expreffo quidem, fed diuinatione non improbabili affequendo 1483; incertum vero, vtrum feorfim, an cum Lactantio, cui deinceps plerumque adiunctus confpicitur. Textus eft admodum foedus. Codicis alicuius, vnde exfcriberetur, indicium prorfus et ab hac principe et proxime fequentibus editionibus, quae merae huius repetitiones effe videntur, abeft. Primus ei emendando manum admouit *Baptifta Egnatius*, dum *Aldinae* operae vna cum *Lactantio* eum luci iterum darent a. 1515. folius tamen ingenii, quod quidem non mediocre erat, fagacitate confifus. Sero demum fucceſſerunt *reliqua* noftri, tantum non omnia *Bafileae apud Frobenium* 1521. Inftaurator fuit *Beatus Rhenanus*, doctus vir, et qui ingenii alacritatem infigni in textum religione temperaret. Exhibentur 23. opufcula, ad duorum Codicum, quos tamen admodum mendofos fuiffe queritur, fidem expreffa, coniecturis fuis adfcriptis, non tamen infertis textui. Habet autem haec editio quamquam textum parum accuratum, accedebat enim ad Codicum deprauationem ipfius fermonis Tertullianei

 nouitas

nouitas ac indoles plane ſingularis; multas tamen dotes, quae huius aetatis editionibus, nedum principibus raro contigerunt, argumenta ſingulis opuſculis praefixa et al. Neque vero hic ſubſtitit viri laudati diligentia, ſed, quod in votis habuerat, nactus, exemplar MS. correctius coenobii Gorzienſis a. 1539. editionem emiſit et emendatiorem longe et aliis copiis inſtructiorem, operam in recognoſcendis plagulis praeſtante *Sigiſm. Gelenio*, id quod hunc ipſum quoque virum Tertulliano conciliauit, vt XI. annis poſt *tertia Baſileenſi* procuranda nouus T. ſoſpitator exiſteret. De *Gagnaei* enim meritis, cuius editio a. 1545. *Pariſiis* XI. ſ. IX. potius opuſculis auctior prodiit, quae dicam, non habeo. Gelenius autem eosdem, quos Pariſienſis illa recens produxerat, tractatus omnes ex MS. Codice Anglicano longe emendatiſſimo *editioni tertiae Baſileenſi* a. 1550. inſeruit, nonnullosque praeterea libellos, iam in ſuperioribus editionibus exſcriptos, eiusdem Angl. Cod. ope non parum ſanauit.

Hae *tres Baſileenſes editiones* pluribus vicibus ſunt repetitae, licet ſecundae repetitionem expreſſe memoratam non inuenerim. Tertiam exſcriptam quoque dedit an. 1580. Pariſiis *Renatus Laurentius de la Barre,* propter ea, quae addidit laudibus ſuis, non fraudandam.

Nouam editionum familiam et ſuperioribus immenſum quantum praeſtantiorem ab a. inde 1579. ducit *Iacobus Pamelius Brugenſis.* Nimirum hic et emendandi et diſpertiendi et illuſtrandi textus prouinciam pro aetatis illius ingenio mirifice profecto ſuſtinuit. Ad manus erant Codd. Vaticanorum trium et aliorum quorundam collationes. Certatim repetita eſt haec editio in Belgio, Gallia et Germania, inter quas ea potiſſimum, quam *Franciſcus Iunius* curauit

et

et quae *Franeckerae* 1597. prodiit, vt et *Parisiensis* a. 1598. eminent; vtraque enim futuro T. editori nouas opes criticas non contemnendas collegit.

Interea consentiente plurimorum Virorum Doctorum in Tertullianum studio nonnihil profectum est. Prodierunt enim a. 1603. *Wouwerii notae epidicticae; Salmasius* totum se libro *de Pallio* expoliendo dedit; *Heraldi* felici acumine et doctrina egregia *Apologeticus* enituit; *de la Cerda* nouam operum omnium editionem molitus est et partem aliquam copiis suis locupletatam emisit; *Iac. Gothofredus* librorum quoque numerum auxit, editis primum e Codice Agobardi et illustratis *duobus ad Nationes libris;* denique *Rigaltius,* editis a. 1628. ex eodem Codice Agobardino *nouem Tertulliani libellis* ostendit, quid ille sibi ab ipso sperare deberet. Nec defuit sane diu expectationi. Ei enim debetur Tertulliani recensio, quae post saeculi vnius et dimidii decursum adhuc doctis omnibus probatur, nec facile a quoquam superabitur, nisi quis huius vestigia premens fortuna benigniori vtatur et subsidiis prorsus singularibus, quibus ille carebat, sit instructus. Nempe Rigaltius primum se penitius ingenio Tertulliani noscendo dedit, cumque in eo esset iuris antiqui peritia cum literarum humaniorum studio arctissime coniuncta, sermonis habitui et colori ita adsueuit, vt de corruptelis et caussis corruptelarum ipsius iudicium longe quam superiorum editorum esset expeditius. Ac visus sibi est animaduertere primum hoc, quod sane ad omnem in Tertullianum crisin moderandam plurimum valet, Tertullianei textus formam ac speciem natiuam multo, quam vulgo existimari solebat, prius esse amissam et perditam, ex quo scilicet corrigi cepisset, quem capere homines male feriati et intentius studium abhorrentes non possent. Hanc autem contagionem

omnes

omnes omnino, qui eo vſque in vſum vocati eſſent, codices obſediſſe, adeoque de textu ad eorum fidem feliciter reſtituendo tantum non prorſus deſperandum eſſe contendit. Nam vnum codicem Agobardinum, vixdum repertum ad exemplaria nondum male ſano iſto ſtudio correcta deſcriptum eſſe praedicat; praeter quem ex variis Codicibus, melioris notae, ſed non indicatis, Lectiones F. Vrſini manu editionis Pamelianae marginibus adſcriptae ei obtigerant: laude etiam ſua dignas iudicabat Schoppianas illas ex Fuldenſi, et Lat. Latinii ex Vaticano Codice notatas et a Iunio ed. laud. Franeck. prolatas.

His ergo paucis quidem, ſed ſelectioribus ſubſidiis criticis, et ingenio maiori et familiaritate cum Tertulliano contracta arctiori textum Rigaltius prodidit nouum plane et a priori perquam diuerſum a. 1634. et ſecundis curis 1651.

Poſt mortem eius eandem fouit *Philippus Priorius*, qui primum recudendam curabat an. 1664; ad cuius deſcriptionem deinceps conſtanter Tertullianus excuſus eſt. Nouum lumen *Apologetico* ab *Hauercampii* ingenio illuxit, cuius cura ſolertiſſima ille anno huius ſaeculi decimo octauo prodiit. Quodſi plures Hauercampios fortuna Tertulliano daret, ſperandum eſſet, fore, vt perfectam operum eius editionem non tantum in votis habeamus, ſed vere aliquando conſequamur. —

Nupera *Halenſis editio* ad excitandum denuo, quod iam diu inter noſtros homines refrixerat, Tertulliani ſtudium comparata, ab initio quidem Rhenanianam primam repetendo eamque pro arbitrio ex reliquis interpolando non ſatis certum ſibi conſtituiſſe videbatur finem; vbi Rhenaniana deficeret, Pamelium et Rigaltium ſequi cepit, Salmaſii tamen in libro de Pallio et Hauercampii in apologetico auctoritate

tate potiore habita. Halenſem maximam partem repraeſentauit nouiſſimus Tertulliani editor, Cl. *Oberthür*, in deſcriptione *Wirceburgenſi.* — Sequuntur iam *ſingularum editionum annales.*

SAECVLO XV.

(1483.)

Q. Septimii Florentis Apologeticus aduerſus gentes. Impreſſum *Venetiis per Bernardinum Benalium. ſ. a. nota. fol.* Charactere eleganti gaudet, literis initialibus minio adpictis. Singulatim quidem hic Tertulliani libellus in Bibliotheca Regio-Acad. Goett. extat et memoratur in Biblioth. Pinelliana T. I. Patr. Lat. n. 683. Sed, ni fallor, ad Lactantianam editionem ab eodem Bern. de Benaliis factam et a Fabricio commemoratam pertinet, quam, quia forte rarior ſit, nolim continuo cum Bünemanno in dubium vocare, et inſunt indicia, quae attentum obſeruatorem aduertere poſſunt in huius libelli habitu, veluti Capitum tabula ipſum praecedens, quae ſic exſcripta eſt, vt fere in reliquis Tert. Apologetici cum Lactantio editionibus exſcribi ſolet, in dimidia fere parte paginae ſecundae folii primi; tum ipſius anni notae defectus, vix obuius in huius loci et typographi editionibus; deinde quod poſt ſubſcriptionem ſubiicitur: *Sermo de vita eterna*, *) qui pariter cum ſequentibus Lactantii edit. quae Tertulliani Apologeticum adiunctum habent, plerumque prodiit. Poſſunt haec ſaltem excitare VV. DD. vt curioſius de his, vbi licet, diſpiciant.

1493.

*) Ad verbum inſcriptus: *Item Sermo de vita eterna Capus XLVII.*

1493.

Mediolani per Vldericum Soinzinzeler. fol. Q. Septimii Flor. Tertulliani Apologeticus adu. gentes. *Cat. Bibl. Pinell. P. Lat. 682. T. I.*

1494.

Venetiis cura et expensis Nobilis viri Domini Octauiani Scoti Modoetiensis MCCCCLXXXXIV. quinto Idus Octobris per *Bonetum Locatellum:* Q. Sept. Tertulliani Apologeticus: cum Lactantio; quem vide sis.

1500.

Parisiis, ap. *Io. Petit.* 4. Tertulliani apologeticus. Cum Lactantio, si coniecturae fidere licet. Sed vide de ipsa editione quae suo loco disputantur.

SAECVLO XVI.

1501-1600.

Cum Lactantio iterum iterumque prodiit Tertulliani apologeticon: 1502. *Venet.* fol. 1509. *Venet.* fol. 1509. *Paris.* 4. 1511. *Venet.* fol. 1513. *Paris.* 4. *Florent.* 8. ap. *Phil. Iunt.* de quibus singulis suo loco constabit. Iuntinae exempla seorsum etiam reperias, vid. Cat. Bibl. Pinell. PP. Lat. n. 684. et nostra ad Lact. hanc ed. id quod de sequenti etiam editione valet.

1515.

Venetiis in Aedibus Aldi et Andreae Soceri Mense Aprili M. D. XV. In fronte: Tertullianus. — praemittuntur, praeter Io. Bapt. *Egnatii* Ven. ad Gasp. Contarenum Patricium Venet. et philosophum praecipuum epist. dedicatoriam, Hieronymi vita Tertulliani, et Capp. tabula. Ac de sua quidem opera Egnatius:

Egnatius: „*Erat vero hic*, inquit, *praeter illam ab Afris omnibus vſurpatam in ſcribendo affectationem, lacer totus et mutilus, vt nulla in eo pars non foeda cicatricibus eſſet. Quas ita pertinaci ſtudio pro virili ſanauimus, vt citra aliam dotem forma ipſa commendari prodiens iam poſſit. Nam, ſi quis adhuc ſupererat naeuus, illum aut veteri reſtituto colore ſubduximus, aut in ea corporis parte relictus eſt, vt ipſos Pronubos fallere in perpetuum, maritis vero etiam diu placere poſſit.*"

1521.

Operum Tertulliani ed. princeps.*) *Baſ. apud Froben. fol.* „Opera Q. Septimii Florentis Tertulliani inter Latinos eccleſiae ſcriptores primi, ſine quorum lectione nullum diem intermittebat olim divus Cyprianus, per Beatum Rhenanum Seletſtadienſem e tenebris eruta atque a ſitu pro virili vindicata, adiectis ſingulorum librorum argumentis et alicubi coniecturis, quibus vetuſtiſſimus autor nonnihil illuſtratur. Quorum catalogum proxima pagina reperies. Floruit ſub Caess. Seuero Pertinace et Antonino Caracalla, valde vicinus Apoſtolorum temporibus, circa annum a Chriſto paſſo CLX. Quare boni conſulenda

*) *Sandius* in tr. de Vet. SS. Eccl. praef. Nucleo Hiſtor. Eccl. (Ed. IIda, Coloniae 1676. 4.) cam Baſ. 1515. f. Tertulliani opera impreſſam commemorat. Idem aſſerit *Ceillier* des Aut. Eccl. T. II. p. 525. Quibuscum facere videri poſſit *Pamelius* in Ep. Ded. ad Pont. M. vbi Rhenanum Scholiis, *deinde et* Adnotationibus illuſtraſſe Tertullianum dicit. Sed haec non diſerte ſatis elocutus mihi videtur. De ed. an. 1521. quin prima ſit, dubium non eſt. In Cat. Bibl. Chig. laudatur: cura Beati Rhenani Seleſtadienſis et *Conradi Pellicani.*

ſulenda ſunt huius ſcripta, ſi alicubi varient a receptis horum temporum dogmatis, cum omneis ſynodos anteceſſerit, Apoſtolicis illis exceptis, quarum in Actis Lucas commeminit. Gaude, lector, et hunc tibi rarum ac nouum theſaurum para, ac Vale.“ In calce, folio ante indicem proximo: *Baſileae apud Io. Frobenium: Menſe Iulio. An. M. D. XXI.* Opera, quae in hoc volumine continentur, quorum catalogum pagina tituli auerſa praebet, haec ſunt: De Patientia Liber. De carne Chriſti. De reſurrectione carnis. De praeſcriptione haereticorum. Aduerſus omneis haereſes. Aduerſus Iudaeos. Aduerſus Marcionem Libri V. Aduerſus Hermogenem. Aduerſus Valentinianos. Aduerſus Praxeam. De corona militis. Ad Martyres. De poenitentia. De virginibus velandis. De habitu muliebri. De cultu foeminarum. Ad vxorem ſuam Libri II. De fuga in perſecutione. Ad Scapulam. De exhortatione caſtitatis. De Monogamia. De Pallio. Apologeticus aduerſus gentes.

Ceperat edendi Tertullianum conſilium Rhenanus, cum forte in codicem vetuſtum *Paterniaci* coenobii (*Paeterlingen*) Transiurano incidiſſet, mox adiutus etiam codice *Hirſaugienſi* (*Hirſchau*). Vtrumque tamen tam corruptum et mendis plenum, ſimul ſcripturam vtrobique tam ſimilem deprehendit, vt alter ab altero deſcriptus videretur, et ni ſemel vixdum inſpecti libri, dum Frobenii praela vacarent, typis excudi coepti eſſent, omnino ab opere deſtiturum ſe fuiſſe affirmat. Secutus ergo in profligando labore hoc eſt, vt „*quando loca mendoſa deprehenderet, et non ſubuenirent exemplaria, ſciens religioſe eſſe tractanda autorum ſcripta non ſecus ac res ſacras, nihil mutaret, ſed coniecturas, quae tum in mentem forte veniebant, in marginibus adiiceret, quarum nonnullae,*

nullae, inquit, *nec mihi multum arrident, verum cupiebam lectorem dubitaturum adiuuare. quod si non vbique successit, non est idcirco damnandus conatus.* Pergit: *Vtinam mihi copia fuisset exemplaris quod in Gorziensi coenobio seruatur, id abest ad tertium milliarium ab vrbe Mediomatricum, et item eius quod apud Fuldam extat, vel eius, quod esse Romae ferunt. Sed spaciis iniqui temporis exclusi, non potuimus ea nancisci. Quamquam vereor nihil nostris esse emendatiora. quando codices quibus vsi sumus Hirsaugensis et Paterniacensis tam constanter per omnia consentiebant, ex diuersis allati bibliothecis, et non vno tempore descripti. Sed huius conferendi laborem aliis committemus.*"

Praeter argumenta, singulis libris vna cum annotatiunculis praemissa, praefixit Rhenanus vitam Tertulliani, itemque disputationem, sub nomine *admonitionis ad lectorem de quibusdam Tertulliani dogmatis;* subiunguntur vero *Definitiones ecclesiasticorum dogmatum*, posthac Gennadio adscriptae, et index denique dictionum sententiarumque ac dogmatum. Inscripsit opus Principi Stanislao Turzo, Episcopo Olomutzensi. Ab artificio typographico haec editio est satis insignis, tum charactere magno et nitido, tum figuris vel emblematicis, vel mythologicis et historicis ligno impressis, quae partim margines tituli, itemque primae dedicationis, et deinde ipsius textus paginam primam cingunt, partim literis initialibus maioribus accesserunt.

1525. 1528.*) 1536.

Bas. ap. Froben. f. repetitiones primae.

1539.

*) In Cat. Bibl. Mus. Britt. T. II. laudantur: Opera — cum annot. B. Rhenani et Fr. *Iunii!* Bas. 1528. f. inepte!

1539.

Basileae. f. *Basileensis II.* Opera Q. Septimii Florentis Tertulliani Carthaginensis, inter Latinos ecclesiae scriptores primi, sine quorum lectione nullum diem intermittebat olim diuus Cyprianus, per BEATVM RHENANVM Seletstadiensem e tenebris eruta, atque a situ pro virili vindicata, adiectis singulorum librorum argumentis, et nullibi non coniecturis, ac nuper collatione Gorziensis exemplaris ex Mediomatricibus oblata, non solum longe emendatiora facta, verum etiam pro re nata nouis ac retextis annotationibus exposita illustrataque. Quorum catalogum proxima pagina reperies. Floruit sub CAESS. Severo Pertinace, et Antonino Caracalla, valde vicinus Apostolorum temporibus, circa annum a Christo passo CLX. BASILEAE MDXXXIX. MENSE MARTIO. De hac secunda editione audiamus, quae ipse Rhenanus literis praefixis, dat. Seletstadii sub Cal. Mart. MDXXXIX. scribit: „Iterum damus Tertullianum, sed emendatiorem, quam antehac. Cuius rei causa, quod collationem eius codicis, qui Gorziae in Mediomatricibus asseruatur diligentia ac dexteritate Huberti Custinei — adiuuante Dominico Florentino sodali peractam, cura ICti D. Claudii Cantiunculae Ferdinandi Caesaris a consilio, tandem nacti sumus. Nec vero tantum profuit illa, quamquam multum profuit, quantum momenti attulit ad exactiorem castigationem, quod deprehendimus subinde graecissare Septimium figuris et constructionibus Graecis vtentem. Apparet sane nostrum autorem in lectione Graecorum veterum qui plurimi id temporis et soli inter sacros interpretes habebantur assidue versatum, vt imbibitam et impressam memoriae Graecorum dialecton etiam latine scribens interobliuisci nequiret. Nos huiusmodi tropos indicauimus,

mus, et quidem saepe crassius modo apertius; nam voluimus adiuuare studiosos. Iam dedit retexendarum annotationum ansam collationis istius opportunitas, vbi lectio posterior a priore nonnunquam euariat. Hoc quoniam erat indicandum, aliam etiam expositionem mutata verba desiderabant. Non licuit adesse Basileae, dum aeditur opus. Verum Sigismundus Gelenius, homo magni in literis iudicii, et eruditione summa praeditus, in recognoscendo opere vicariam operam in officina praestitit, qui merita laude non est fraudandus." — Hanc nouae ed. praefationem excipiunt *Prouerbia aut Prouerbii speciem referentia, quibus passim in scriptis suis vtitur Sept. Tert. a vulgo maximam partem descripta*, tum repetita ex priori ed. epistola nuncupatoria et vita Tertulliani. *Admonitio* de quibusdam Tertulliani dogmatis ad calcem recessit, Definitiones ecclef. dogmatum penitus omissae sunt. Index nouus et prorsus alius est. Ad margines textus dicta et sententiae insigniores diligenter notatae. Adnotationibus ad libr. adu. Valentinianos accessit tabula ligno impressa, doctrinam eorum in effigie sistens. Tandem qui singularem libellum superiori ed. constituerat, tractatus *Aduersus omnes haereticos*, tanquam particula perperam auulsa libro de Praescriptionibus h. ad corpus suum rediit.

1545.

Parisiis fol. per *Gagnaeum*. accesserunt Gagnaei opera XI *) libri Tertulliani: De Trinitate lib. I. De Animae testimonio lib. I. De Anima lib. I. De Spectaculis lib. I. De Baptismo lib. I. Contra Gnosticos Scorpiacum lib. I. De Idololatria lib. I. De Pudici-

*) XV. numerat Pamelius in ep. dedic. ed. 1579. ad Pont. M. praefixa; perperam.

tia lib. I. De Ieiunio aduerſus Pſychicos lib. I. De Cibis Iudaicis epiſtola. De Oratione lib. I; ex quibus de Trinitate et de Cibis Iudaicis poſthac Nouatiano vindicati ſunt. Vnde vero Gagnaeus nactus ſit hos libros, cum ipſius editionem oculis vſurpare non contigerit, dicere non habeo, nec reperire quidem potui quemquam, qui huius editionis notitiam dare operae duxiſſet; in Cat. Bibl. Thottianae T. I. P. I. p. 62. hoc anno et loco, forma item maxima memoratas inuenio editiones duas, vnam *Tertulliani opera ex recogn. Beati Rhenani, ap. Carolum Guillard*, alteram per eundem *ap. Hugonem et haeredes Aemonis a Porta.* Vtra harum Gagnaei ſit, an vtraque, neſcio.

1550.

Baſileae. f. *Baſileenſis III.* „Q. Septimii Florentis Tertulliani Carthaginienſis Presbyteri, Autoris Antiquiſſimi ac doctiſſimi ſcripta, et plura quam ante, et diligentius per induſtriam bene literatorum aliquot ad complures veteres e Gallicanis Germanicisque bibliothecis conquiſitos recognita codices, in quibus praecipuus fuit vnus longe incorruptiſſimus in vltimam vſque petitus Britanniam: non omiſſis accuratis BEATI RHENANI Annotationibus. Catalogum autem aperiet verſa pagina. Acceſſit et index copioſior. Baſ. M. D. L. In fine: BASILEAE APVD HIER. FROBEN. ET NIC. EPISCOPIVM ANNO M. D. L. MENSE MARTIO." Curauit hanc editionem Sigismundus Gelenius, cuius iam in Rhenani ſecunda partes laudauimus. Ecce eius, quanta quanta ſit, praefationem: „Dici vix poteſt, quanto procliuius omnia degenerent in deterius, quam in melius proficiant. Vel Plinius iam tum prima chalcographia tam miſere fuit tractatus, vt in recurando pluri-

plurimis doctis viris sudandum fuerit, donec pristinam reciperet faciem. Idem et Tertulliano huic accidit, in quo, iterum atque iterum sarciendo quantum se exercuerit vir doctissimus Beatus Rhenanus, apparet ex adiunctis ipsius Annotationibus; atqui multo facilius erat totum opus denuo transscribere, sed non dabatur copia satis emendati codicis. Tandem ex vltima Britannia Ioannes Lelandus, vir antiquarius, et feliciori dignus valetudine, communicauit exemplar in Masburiensi coenobio gentis eius vetustissimo repertum, in quo nihil desiderare posses amplius. Tanta erat integritas, nisi quod aliquot libri deerant. continebat autem et omnia illa, quae accesserunt ad postremam editionem Lutetiae: quae siquis cum hac praesenti contulerit, videbit non vanum esse Gelenium. vtinam habuisset codex is etiam reliqua, nihil in hoc scriptore requireretur in posterum. Non desperandum est tamen, si tam officinae Frobenianae fauebunt docti, quam illa bene meretur de optimis studiis. Meum laborem imputare non libet, senties tamen, lector, quanta postrema haec cura sit potior. Bene vale et fruere, habiturus lectionem planam, quae ante confragosa erat." Exhibet praeter libros superioribus editt. Basileensibus vulgatos eos quoque, quos Parisiensis recens produxerat, sed e Codice Britannico, in quo singuli isti libri extabant, ex antehac editis tamen modo illi tres: *de Resurrectione carnis, de Praescriptionibus adu. haer. et de Monogamia*, repe riebantur. — Praeterea Apologetico accessit Commentarius *Franc. Zephyrini* Florentini nunc primum editus. Repetita etiam hic inuenies Rhenani epistolam nuncupatoriam, vitam Tertulliani ac Prouerbia et admonitionem de dogmatibus. A chartarum ac typorum elegantia inter nitidissimas numerari debet

haec editio. In Bibliotheca Baluziana h. exemplaris apologeticus c. Cod. MS. collatus erat.

1561.

Parisiis, *apud Andr. Wechelum.* 4. Q. Sept. Flor. Tertulliani liber de praescriptionibus aduersus haereticos, cum scholiis *Io. Quintini* Hedui.

1562.

Basileae. f. Repetitio editionis a. 1550. in fine: *Bas. in off. Frob. per Hier. Frob. et Nic. Episcopium Mense Septembri.*

1566.

Parisiis apud Audoënum Paruum,*) *sub intersignio Lilii aurei*, *via ad D. Iacobum.* Accurata Gelenianae repetitio. Tomis duobus. 8. in fine cuiusque: *Par. excudebat Andreas Wechelus.* M. D. LXVI. Index Gelenianus (*ab I. G. confectus* quid sibi velit, nescio) ad Tomi cuiusque contenta est reformatus.

1579.

Antverp. f. „Q. Septimii Flor. Tertulliani Carthaginiensis presbyteri opera, quae hactenus reperiri potuerunt omnia. Iam postremum, ad Exemplaria Manuscripta collatione facta, quam accuratiss. recognita, aliquot etiam libris auctiora; nunc primum in capita, et certo ordine habita, quanto fieri potuit temporum ratione, in quinque Tomos distincta, cum *Iacobi Pamelii* Brugensis, Theologi, Archidiaconi Audomaropolitani Argumentis et Adnotationibus toti operi interiectis; quibus tum loci obscuriores

*) Male haec ap. *Robert. Steph.* prodiisse Sandio dicitur.

res explicantur, tum quicquid ad antiquitatem eccleſiaſticam ſpectat, illuſtratur. Ab eodem Pamelio recens adiecta Tertulliani vita, ſcripturarum citatarum index locupletiſſimus, aliaque Prolegomena.“ Adiutus eſt auctor nouae huius recenſionis Iacobus Pamelius (*a Pamele*) imprimis tribus MS. membranaceis codicibus Vaticanis Cardinalis Sirleti, Bibl. tum Vaticanae praefecti cura iuſſuque codici excuſo comparatis. Habebat etiam libros MS. Monaſteriorum S. Amandi ac Bauonis et Anglicum codicem, qui penes Io. Clementem Anglum erat; nec non Latini Latinii Itali et Io. Harriſii Angli, ab ipſis cum eo communicatas coniecturas variorumque denique hom. doctorum varias obſeruationes. Quibus adminiculis tantum ſane profecit, vt loca innumera caſtigaſſe, hiulca ſuppleſſe, quaedam etiam ſuperflua, quae ex margine in contextum irrepſerant, non iniuria reſcidiſſe ſibi videretur. Primum etiam in capita libros omnes diſtinxit, argumentaque noua ad capitum diſtinctionem comparata et ipſius Tertulliani verbis conſcripta addidit. Deinde totum opus in quinque Tomos partitum eſt: quorum primo continentur libri aduerſus Gentes et Iudaeos; ſecundo Paraenetica; tertio ſcripta aduerſus Haereſes; quarto Poëmata cum Fragmentis operum, quae deſiderantur; quinto denique ea, quae aduerſus eccleſiam ſcripſit et aliena quaedam; librorum in ſingulis partibus eodem quo conſcripti putantur ordine habito. Admonitionem etiam de Tertulliani dogmatis ſ. erroribus ea quam Rhenanus conſcripſerat, longe locupletiorem et ordine alphabetico confectam cum Antidoto, vt vocat, edidit.*)

*) Prima quidem editio Pamelii ad manus non eſt, neque typographos et bibliopolas, apud quos prodiit, indagare potuimus, ſed deſumta haec ſunt ex ed. Par. 1598.

Ordo vero contentorum hic eſt: 1) Dedicatio ad Pontif. Max. Gregorium XIII. data Duaci ipſa Exaltationis Crucis die 1579. 2) Dedicatio altera ad Philippum (II) Hiſp. regem ſcript. ib. eod. XIII. Septembr. 3) Indices librorum quouis tomo contentorum et Auctorum Codicumque, qui Tertulliano caſtigando vſui fuere, notitia; tum 4) vita Tertulliani per Pamelium et 5) Paradoxa T. c. antidoto Pamelii. 6) Tertyliani IC. Romani Legum reſcripta, tandem 7) Indices in Tertullianum, cum Locor. T. aliorumque Auctor. ab eo citator. tum rerum. — Qui quarto Tomo comprehenduntur, libros poëticos et fragmenta ſeu indicia potius librorum deperditorum apud alios auctores aut ipſum Tertullianum obuia primus hic Pamelius operibus Tert. inſeruit. Ac poëmata quod attinet, in libris aduerſus Marcionem et carmine de iudicio Dom. Tertulliano vindicandis Ge. Fabricii (in Poetis Chriſtianis), in carmine de Sodoma vero Sixti Senenſis (Bibl. Sanct. lib. 4.) auctoritatem ſequebatur; Geneſin autem et ad *ſenatorem* quae cum Sodoma carmine Cypriano olim aſſeruerat, propter orationis ſimilitudinem Tertulliano nunc demum adiudicauit et denuo recenſuit. Haec excipiunt Graecorum operum fragmenta: ad amicum philoſophum de Nuptiarum anguſtiis ſ. de Virginitate; de Fato; de mundis et immundis animalibus; de Circumciſione; de Veſtibus Aaron; de Trinitate; de Cenſu animae aduerſus Hermogenem; aduerſus Appelletianos; de Paradiſo; de Spe fidelium; de Ecſtaſi lib. ſex; aduerſus Apollonium; Aliorum aliquot ei falſo inſcriptorum. T. V. continentur: de Exhortatione Caſtitatis; de Monogamia; de Fuga in perſecutione, ad Fabium;

1598. cui quae inſuper acceſſere, ſuo loco commemorantur.

bium; de Ieiuniis aduersus Psychicos; de Pudicitia; Nouatiani de Trinitate; Eiusdem de Cibis Iudaicis; Eiusd. Epistolarum de vera Circumcisione et vero Sabbato notulae.

1580.

Parisiis, apud Mich. Iulianum ad mont. diui Hilarii sub insigni stellae coronatae. „Opera Tertulliani et Arnobii quotquot ab interitu vindicari summorum virorum industria potuerunt, cum veterum exemplarium tum recentiorum collatione restituta, locis scripturae aucta et illustrata commentariis, quae alias authoribus subobscuris et difficillimis non mediocrem lucem afferre poterunt. Omnia studio et labore *Renati Laurentii de la Barre.* Additis indicibus fidissimis et amplissimis. In fine: Excudebat Petrus le Voirrier Regius in Mathematicis Typographus. Anno sal. hum. M. D. LXXX. mense Iunio." *) Primus Laurentius de la B. indegit, vt, quae passim in scriptis variis Vv. Dd. imprimis Beroaldus, Alciatus, Crinitus, Turnebus, Vertranius, Hotomannus, Cuiacius, Scaliger ad emendandum explicandumue Tertullianum contulissent, conquireret, et excerpta, vna cum suis adnotationibus Rhenani commentariis allineret, vbi vero illi deficerent, in libris scil. post Rhenanum additis, de suo proferret: in eo tamen lectoribus molestus, quod sua nusquam a Rhenani aliorumue distingueret. Rhenani epist. nuncupatoriam itemque admonition. de quib. Tert. dogmatis repeti curauit, vitam Tertulliani de suo addidit, praeterea amplum praefixit autorum, quorum fide annotatt. conscriptae sunt, Catalogum. Nuncupauit hanc ed.

*) Inter repetitiones Pamelianas sine editoris nomine Caueus laudat; perperam.

praeceptori suo De la Bigne Th. D. Quod externam faciem spectat, admodum nitida est editio, adornataque satis commode annotationibus sub textu dispositis, diuersis quoque typis expressis.

1583.

Parisiis sub scuto Basiliensi fol. Pameliana recusa. Huic demum editioni accessisse videntur:*) *Prouerbiales Formulae Operis Tertullianici contentae* breuibus Scholiis illustratae per Andream Hoyum Brugensem, cui hanc curam ipse Pamelius iniunxerat, vt praefixa Hoyi ad Pamelium epistola, data apud Atrebates Kal. Ianuar. 1583. nos docet.**) Vtrum vero et eiusdem Hoyi in Tertullianum Pamelii op. restitutum Epigramma, quo singulorum librorum, qui hoc quinque partito Opere continentur, Argumenta ex ordine indicantur, hac demum editione accesserit, an olim iam fuerit vulgatum, nescio. Huius exemplaris apologeticus cum Cod. MS. collatus extabat in Bibl. Baluziana.

1584.

Antuerp. apud Plantin. f. eadem repetita; in Cat. Bibl. Leidens. (Lugd. Bat. 716.) scribitur: Tert. Op. ex emend. Iac. Pamelii cum coll. codicis MS. Agobardi per Io. Mercerium. *Antuerp.* 1584. f.

* *

Parisiis, ap. Mich. Sonnium. f. Q. Sept. Flor. Tertulliani opera omnia, ad exemplaria MSS. collatione

*) Sandius edit. Parisiensem huius anni cum Notis Rhenani et Iunii f. laudat; qua fide, affirmare non ausim.

**) Scilicet ex edit. 1598. Paris. mihi in his iudicandum fuit, vt semel iam professus sum.

latione recognita, aliquot etiam libris auctiora, ex editione et cum annotationibus Iacobi Pamelii: accedunt eiusdem Tertulliani vita, aliaque prolegomena. *Cat. de la Bibl. du Roy. T. I. p. 363.* Non succurrit iamiam, vbi laudata inuenerim Tertulliani opera c. n. Iac. Pamelii. Paris. apud Mich. Sonnium. 1548. quod hinc constat errorem esse typographicum.

1595.

Lugduni Batauor. ex off. Plantiniana. 4. (Sic in Cat. Bibl. Leidensis) et 8. (Cat. de la Bibl. du Roy. p. 364. T. I.) Q. Sept. Flor. Tertulliani Liber de Pallio, ex editione et cum notis Francisci Iunii.

1596.

Heidelb. ap. Commelinum. f. a Rhenano Pamelio Iunio emendata. Laudant Sandius, Du Pin, et Caue.

1597.

Franeckerae excudebat Aeg. Radaeus ord. Frisiae typ. Q. Septimii Florentis Tertulliani Carthag. Presbyteri, auctoris antiquissimi quae adhuc reperiri potuerunt omnia: Ex editione Iacobi Pamelii Brugensis. Quibus seorsim additae sunt annotationes Beati Rhenani Seletstadiensis, auctae censura Inquisitionis Hispanicae: *) itemque castigationes ac notae perspicuae et breues FRANCISCI IVNII Biturigis, tum ex MSS. fide, et Latini Latinii Viterbiensis, aliorumque symbolis comportatae, tum coniecturis grauissimis atque lectissimis accuratae. Communes praeterea Indices

*) In Catalogo libr. expurgator. Madriti 1584. iussu Card. Gasp. Quiroga Archiep. Toletani, Gen. Inquis. Hisp. edito.

dices accesserunt locorum Scripturae sacrae, aliorum auctorum itemque verborum et rerum locupletissimus. Pamelii textum atque ordinem Iunius religiosissime seruauit, nisi quod Tomo quarto fragm. et indicia deperditor. libror. penitus omisit. Annotatione item Pamelii omnino absunt. *) Post textum seorsim primum ipsius Iunii, deinde Rhenani animaduersiones subiectae sunt. Ac istae quidem, quibus etiam Iunii ad Ordines Belgii F. dedicatio, data L. B. a. d. Kalend. Martias 1597. cum vita Tertulliani ab ipso recens conscripta praefigitur, (de Pamelio enim iudicat, non vitam eum Tert. sed curiosam illius temporis historiam contexere voluisse) haec in fronte gerunt: ad Q. S. Fl. Tert. op. quae extant omnia Castigationes et notae, quam maxime in tam vetustum et grauem Scriptorem fieri potuit, perspicuae et breues. In quibus tum omnes ferme omnium seculi nostri doctissimorum hominum lectiones, emendationes, interpretationesque necessariae ex MSS. fide et coniecturis probabilibus adunantur et adscribuntur suis auctoribus; iis etiam expressis, quae non visae sunt plane reiiculae: tum ex collatione exemplarium loci quam plurimi ad veritatem rerum proprietatemque verborum de penitissimae antiquitatis tenebris proferuntur suppleti, correcti, illustrati atque confirmati. Post Rhenani annotationes accessit ***variantium lectionum in librum Apologeticum et aduersus Iudaeos*** indiculus, quas ex MSS. membranarum praesertim MS. Fuldensis collatione Franciscus Modius Brugensis olim obseruauerat, et postea quam diu apud M. Velserum Augustanum delituerant, ab eo cum Gasp. Schoppio Franco,

*) Perperam laudatur a Fabricio — cum notis Rhenani, Pamelii et Fr. Iunii. (*Del. SS. pro Ver. Rel. Chr.* p. 213.)

co, tum iuuene, communicatae erant, qui Iunio tandem eas transmiserat. Laudat imprimis Iunius, multas Pamelii emendationes Fuldensis MS. auctoritate esse firmatas. Collatio quidem ipsa ad Ed. Barraei 1580. Paris.*) facta erat nec mutata a Iunio, sed paginae tantum nouae editionis sunt adscriptae. In Bibl. Leidensi extant duo h. e. exemplaria, vnum *manu Iosephi Scaligeri* notatum, alterum cui a Dominico Baudio adscriptae sunt castigationes Iosephi Scaligeri ex autographo.

* *

Geneu. c. not. Pamelii. (*Sand. Du Pin. Caue.*)

1598.

Pameliana IIII. s. III. verius. *Parisiis apud Laurentium Sonnium via Iacobaea in Circino aureo.* M. D. XCVIII. vide titulum ed. 1579. cui hic insuper addita: „Accessere et Loci ex coniectura LATINI LATINII Viterbiensis restituti, et erudita in lib. de *Pallio* IOANNIS MERCERII Antecessoris Bituricensis Commentaria. Catalogum totius operis inueniet lector post epistolas dedicatorias; et in singulis Tomis praefatiunculas de librorum ordine.“ — Lat. Latinii emendationes s. coniecturae post edit. Pamel. a. 1583. conscriptae (Praefatio ipsius d. Romae Kal. Nouemb. M. D. LXXXIIII.) et seorsim editae erant Romae 1584. per Francisc. Zannetum et repetitae postea sunt accuratius a C. Macro in Latinii Bibl. S. et Prof. ap. 191. Codices quidem non habebat, vtebatur tamen codicum ab aliis laudatorum varietate; insunt

*) Hanc editionem Renatum Laurentium Lutetiae Parisior. 1580. Barraeo auctore edidisse Iunius scribit. Tu vide suo loco a nobis dicta.

insunt quoque et P. Ciacconii Toletani quaedam partim ex ingenio partim ex Cod. Vaticano. Caeterum typorum et chartae nitore admodum haec editio commendatur.

1599.

Heidelb. apud Commelin. f. repetita Pameliana. (*Du Pin.*)

* *

Coloniae apud Arnold. Mylium. 12. Q. Sept. Flor. Tert. liber de praescriptionibus aduersus Haereticos ex ed. et cum annotationibus Iacobi Pamelii.

1600.

Parisiis per Ambros. Drouart. 8. *Tertulliani* liber de Pallio cum interpretatione Gallica et notis Latinis Edm. Richerii. (*Cat. de la Biblioth. du Roy. p. 364.*)

Saec. XVII. 1601 — 1700.

1601.

Heidelbergae. f. c. notis Pamelii. *Sand. Caue.* Eandem hoc anno *Geneuae* prodiisse Dupinius adnotauit.

* *

Coloniae Agripp. in 12. Tres grauissimi perpetuae Catholicae fidei constantiae Testes. Tertullianus de praescriptionibus. Vincentius Lirinensis aduersus profanas omnium haereseon nouationes. Edmundi Campiani oblati certaminis in causa Fidei rationes decem. *Catal. Bibl. Regalis Carthusiae S. Martini.* Neapoli 1764. f.

1603.

Francof. 8. *Io. a Wower* Emendationes Epidi-ćticae ad Q. S. Fl. T. opera. *Io. a Wower Lectori:* Totus hic libellus non tam in ſpeciem, quam vſum paratus emendationes promittit, quibus Tertulliani opera infinitis mendis liberantur, eas exemplo veterum Epidicticas inſcripſi; quia ſpecimen et *προκυθάρισμα* maioris operis; cui me, quam primum per rerum mearum varietatem licebit, accingam. Beneficium tamen illarum, ne quid erres, non tam mihi, quam Fuluio Vrſino, eruditiſſimo viro, debes, ex ipſius enim libro, qui in Bibliotheca Vaticana aſſeruatur, ea excerpſi, et ne fides mea apud te dubia iſtius libri vſum mihi conceſſit doct. vir Dominicus Raynaldus, eiusdem Bibl. praef. cuius erga me humanitatem et ſingulare ſtudium nunquam ſatis praedicaro. Quamquam valde voluiſſem diutius apud me delituiſſent, donec illis ab ingenio noſtro decentior cultus acceſſiſſet. Sed iam ſponte currentem incitauit neſcio quis clamor, vt haec publicare feſtinarem, quo ſatisfieret curioſitati illorum, qui pati non poterant, hunc exilem et fugientem gloriolae ſplendorem ad me pertingere. Rel.

1605.

Cracouiae, in off. Andr. Petriconii. Q. Sept. Flor. Tertulliani de Praeſcriptionibus aduerſus omnes haereticos liber. Diſtinctus in capita et breuibus notationibus ex *Iacobi Pamelii* commentariis illuſtratus.

1607.

Franeckerae f. repetita ed. a. 1597. Sand. *Geneuae* f. c. not. Pamelii. *Du Pin.*

1608.

1608.

Parif. f. repetitio Pamelianae Parif. 1598. *Sand. Fabr. Caue. Cat. Bibl. Barber. Muf. Britt.*

1609.

Apud *Commelin.* f. repetitio Pamelianae. Antv. 1583. *Fabric.*

1610.

Parifiis. f. eadem laudante Oudino p. 218. T.I. Comment. de SS. Eccl.

1612.

Francofurti ad Moenum, typis Richterianis. *Ioannis a Wower* emendationes epidicticae ad Q. Sept. Flor. Tertulliani opera. (*Cat. de la Bibl. du Roy. p. 365.*

1613.

Lutetiae Parifiorum. Ex off. Plantiniana, apud Hadrian. Perier, via Iacobaea. Q. Septimii Flor. Tertulliani Apologeticus. Defiderius Heraldus ex antiquis libris emendauit, Commentario libro illuftrauit, et duos Digreffionum libros, quibus eiusdem Tertulliani et aliorum Scriptorum plurima loca qua emendantur, qua explicantur et illuftrantur, adiecit. *M. Minucii Felicis Octauius.* Defiderius Heraldus MS. Reg. ope emendauit et notas addidit. (Minucii F. libro peculiaris tamen titulus praefigitur, quem fuo loco vide.) In emendando hoc Tertulliani libro vfus eft Heraldus duobus Codd. MSS. altero Puteani patris per filios tamen ipfi communicato, altero Iacobi Bongarfii. Illum etfi iam olim adhibuerat Iacobus Pamelius, tamen aliorum librorum praefidio deftitutus non fpicilegium fed meffem integram Heraldo reli-

reliquisse videbatur. Praeter Codices istos adhibuit etiam librum Cuiacii manu notatum, quem Bongarsii cura nactus erat, vnde, quae ex re esse viderentur laudato auctoris nomine deprompsit. „In Commentario nostro,“ inquit, „hoc temperamentum sequi studuimus, vt neque ea, quae mediocriter eruditis satis clara sunt, illustraremus, id est, soli accenderemus facem, neque ea, quae homines alioquin eruditos, sed aliis scientiis occupatos morari possint, prorsus inexplicita omitteremus. Libri istius ea mixtura est, vt non modo ad humanioris eruditionis studiosos, sed ad Theologos praecipue et ICtos adeo ipsos eius lectio pertineat; argumentum autem, et quae in eo disputantur, ea sunt, vt omnium, qui a seculi fermento sibi cauere volunt, manibus libellus hic versari debeat. Haec igitur fecerunt, vt nonnulla, quae absque caussa hac forent, prorsus omisissem, quandoque attigerim, sed attigerim tantum, et quantum ad lucem satis esset. Sed et quia morem istum inoleuisse videmus, vt dictionis aut ritus alicuius et moris veteris occasione homines paulo longius excurrant saepissime, et multa tractent, quae ad scriptorem, quem prae manibus habent illustrandum, faciant plane nihil; et consuetudini satis faceremus, et incommoda tamen, quae inde sequuntur, effugeremus, placuit ea quae erant praeter τὸ ἔργον in alios libros reiicere, quibus ideo *Digressionum* nomen dedimus. Atque eorum priore, quae ad humaniorem literaturam pertinebant, complexi sumus; posteriore quae ad rituum ecclesiasticorum illustrationem.“ Epistola dedicatoria ad Nic. Brulardum Franciae Cancellarium propter temporum istorum casus lectu digna. Data est Lutetiae Paris. a. d. Kal. Decembr. 1613. Huius libri exemplo, quod Bibl. Regio Ac. possidet, varietas lectionis Codicis MS. Baliol. Oxon. adscripta est.

1614.

Parisiis apud Io. Libertum. 8. Q. Sept. Flor. Tertulliani liber de pallio, ex editione et cum interpretatione notisque criticis et historicis *Theodori Marcilii. Cat. de la Bibl. du Roy* T. I. p. 364. n. b. n. 462. Ibid. n. 465. et *Cat. d' une Bibl. a Utr.* 776. T. I. p. 557. sic quoque laudatur: *Satyra de pallio* c. interpretatione familiari siue glossaria et notationibus reliquis *Theodori Marcilii.*

1616.

Paris. f. Pameliana Paris. repetita. *Sand. Caue.*

1617.

Coloniae Agripp. fol. apud Antonium Hierat. eadem ac superior. *Sand. Fabr. Caue. Mus. Britt.*

1622.

Lutetiae Parisiorum, sumpt. b. Hier. Drouart via Iacobaea, sub scuto solari. Q. Sept. Flor. Tertulliani liber de Pallio. *Claudius Salmasius* recensuit, explicauit, notis illustrauit. Notarum liber titulo peculiari gaudet. Ac de his satis quidem constat; id modo notare iuuat, praeter veteres editiones Cod. manu exaratum satis vetustum et optimae notae inspexisse Salmasium eiusque scripturam (quae cum prima et secunda Rhenani in omnibus fere consentiret) vbique fideliter expressam exhibuisse. Dedicauit librum editor patri Benigno Salmasio in sup. Diuionensi Curia Regio Consiliario. Contra hanc Salmasii editionem eodem a. *Rhedonis ap. Yuonem Halecium Typographum iuratum* prodiit Antonii Kerkoetii *Aremorici* (Dionys. *Petauii* ex S. I.) animaduersorum liber ad Claudii Salmasii notas in Tertullianum de Pallio. Cui opposita Confutatio animad-

animaduerſorum *Antonii Kercoetii* ad Claudii Salmaſii notas in Tertullianum de Pallio, auctore *Franciſco Franco* I. C. *Middelburgi* 1623. et cum mox iterum prodiiſſet: *Antonii Kerkoetii Aremorici* Maſtigophorus ſecundus, ſiue Elenchi confutationis, quam Claudius Salmaſius ſub ementito nomine Animaduerſis Kerkoetianis oppoſuit, Pars ſecunda, Pariſiis 1623. reſponſum eſt eodem anno, Pariſiis *Refutatione vtriusque Elenchi Cerco Petauiaui, auctore Franciſco Franco* I. C. et contra denuo emiſſus: *Maſtigophorus tertius* ſ. *Elenchi confutationis Salmaſianae Pars III. ibid. eod.* Ad Tertullianum ex hac conuiciorum mutuorum colluuie parum fructus redundauit.

1624.

Pariſiis, ſumptibus Mich. Sonnii, via Iacobaea ſub ſcuto Baſileenſi. Q. Septimii Florentis Tertulliani Presb. Carthag. Opera, argumentis, explicationibus et notis illuſtrata, Authore *Ioanne Ludouico de la Cerda,* Societ. Ieſu. Cum Indice locupletiſſimo. *Tomus Primus.* — Hunc tomum equidem non vidi, nec de eo quicquam reperire potui, quam XIII. libros in eo exhiberi.*) Titulum ſupra adſcriptum praebet *Tomus Secundus,* apud eundem *Mich. Sonnium* anno 1630. editus, qui libros V. ſequentes complectitur: *De Praeſcriptionibus aduerſus haereticos*

*) Hos inter libri aduerſus Iudaeos, aduerſus Marcionitas, aduerſus Hermogenem, aduerſus Valentinianos, aduerſus Praxeam, de fuga in perſecutione, de exhortatione caſtitatis, de monogamia, contra Gnoſticos, de pudicitia, aduerſus pſychicos et carmina non ſunt. Sed ne ſic quidem de contentis pronuntiare licet, cum his demtis plures tamen, quam tredecim tractatus ſuperſint.

cos lib. I. *De Baptismo aduerſus Quintiliam* l. II. *De Anima* lib. III. *De Carne Chriſti aduerſus haereſes quatuor* lib. IV. *De Reſurrectione Carnis* l. V. Falſo aſſerunt *Oudinus* SS. Eccleſ. To. I. p. 218. Tert. opera *omnia*, et *Fabric.* in del. SS. de ver. Rel. Chriſt. p. 213. *pleraque* duobus Voluminibus a. 1624. et *totidem* iterata vice a. 1630. prodiiſſe. De Oudini errore iam admonuit *Ittig.* Hiſt. Eccl. II. a Chriſto nat. ſaec. (Lipſ. 711.) p. 69. Fabricatores ſcilicet Catalogorum Biblioth. non ſatis curioſi Viris Dd. fucum fecerunt. Sic in Cat. Bibl. Barberinae T. I. et II. a. 1624. laudantur. Fouere autem errorem poſſit hoc, quod raro Tomus I. an. 1624. et II. an. 1630. coniunctim compareant, vt ſemel in *Bibl. Thott.* T. I. P. I. p. 63. fieri memini, ſed plerumque occurrant ſinguli Tomi, vel ſeorſim vel cum altero tomo repetitae editionis a. 1641. compacti. La Cerdae notae in verborum et orationis illuſtratione plurimum, minus in diſputationibus dogmaticis, in vtroque tamen genere nimis prolixe occupantur. Argumenta libris praefixa vix hoc nomine digna ſunt. Cum primae editionis Tomus I. ad manus non ſit, (exempli Bibl. Acad. T. I. a. 1641. alter 1630. eſt) quid ipſe la Cerda de conſilio ſuo praefatus ſit, ſi modo praefatus eſt, aliquid deſidero. Nam quae ibi praemiſſae ſunt literae dedicatoriae, vnice in laudibus patronorum eius, ſummo cum lectoris taedio, ſunt occupatae, Tertulliani ne quidem nomine appellato. Id mirationem facere poſſit, quod Priuilegium regium, dat. S. Germani in Laya 8. Aug. 1623. T. II. a. 1630. additum non Tertullianum cum Argg. appellet, ſed *librum*, qui inſcribitur: ARGVMENTA, *Explicationes*, ac Notae in Tertullianum, a P. Io. Lud. de la Cerda compoſitum.

1625.

1625.

Geneuae, ap. Petr. et Iac. Chouet. 4. Q. Sept. Flor. Tertulliani libri duo ad Nationes, ad Exemplar Agobardi, Lugdunenſis Epiſcopi, cum notis, labore et ſtudio *Iacobi Gothofredi.* — Ipſa haec editio ad manus non eſt. De Cod. qui Agobardi dicitur, antiquiſſimo ſane et horum librorum quidem haud dubie vnico, quem fidei ſuae diligentiaeque teſtem Regiae Bibl. Pariſienſi poſtea donauit editor, Rigaltius in proxima Tertulliani editione ſcribit, paginas complures adeo foede fuiſſe vetuſtatis iniuria, ſeu potius barbarorum incuria corroſas corruptasque, vt lacunae ſaepenumero etiam in ſua editione occurrant, de quibus ſine codicis integrioris ope explendis prorſus deſperat. *Sunt autem,* pergit, *et praeter lacunas, alia, quae ipſius antiquarii manus haud raro peccauit, quorum certe nonnulla coniecturis noſtris emendari videantur. Sed iis tamen absque veteris ſcripturae veſtigiis male credi non diffitemur, neque id nobis permiſimus, niſi locis admodum paucis, nunquam ſuppreſſa libri veteris ſcriptura.* Dicitur nonnunquam haec editio a. 1624. facta, vnde vtriusque anni notam diuerſis exemplaribus inſcriptam eſſe ſuſpicamur. Vtrum vero et quomodo ab hac Geneuenſi editione diuerſa ſit, quae eodem anno (1625.) *Aureliopoli* impreſſa circumfertur, dicere non auſim. Huius ed. exemplari in Bibl. Leidenſi quaedam ſunt adſcripta a Salmaſio.

1626.

Lugd. f. Tertull. de Pallio cum Comm. de la Cerda.

1628. (1629.*)

Lutetiae, typis Rob. Stephani apud viduam Oliuarii Varennaei. 8. Q. Sept. Flor. Tertulliani libri IX. ex Codice MS. Agobardi in Bibl. Reg. obuio emendati et obſeruationibus illuſtrati. — Nic. Rigaltius, cuius nomen hic ſiletur, horum opuſculorum editione futuris ſuis egregiis de Tertulliano meritis praeludere voluit. Sunt autem libelli iſti nouem ſequentes: *de Oratione; ad Vxorem l. 2.; de Cultu foeminarum l. 2.;***) *de Exhortatione Caſtitatis; de Corona; de Praeſcriptione haereticorum* et *Scorpiace.* Codex Agobardi libros XXIV. complexus fuerat, nempe praeter nouem illos, etiam *librum 1. et 2. ad nationes*, nec non *de teſtimonio animae, de ſpectaculis, de idololatria, de cenſu animae, de carne Chriſti:* et quae hodie Tertulliani ſcripta deſideramus, *de ſpe fidelium, de paradiſo, de animae ſubmiſſione* et *de ſuperſtitione ſaeculi.* Inſcripſit haec Tertulliani Rigaltius Card. Armando Duci Richelio.

1634.

Lutetiae, ſumptibus Mathurini Du Puis, via Iacobaea, ſub ſigno Coronae. f. „Q. Sept. Flor. Tertul.

*) In *Cat. de la B. du R.* p. 364. titulus ita concipitur: — Tert. libri IX. ſeu tractatus varii locis quam plurimis emendati, ex bibliotheca Regia editi, ex recenſione et cum obſeruationibus *Nicolai Rigaltii*, 1628. Anni nota ſic quoque diuerſimode paſſim exſcribitur, vt in exemplaribus ſic eam reperiri neceſſe ſit. Diſerte enim in editione Qp Tert. Rigaltiana a. 1641. dedicatio Rigaltii ad Ducem Richelium ex nouem libror. editione a. MDCXXIX. repeti dicitur.

**) Nempe libellos de habitu muliebri et cultu feminarum Codicis laudati auctoritate in vnum duorum librorum tractatum redegit.

Tertulliani Opera ad vetuſtiſſimorum exemplarium fidem locis quam plurimis emendata, *Nicolai Rigaltii* I. C. Obſeruationibus et Notis illuſtrata. Cum indice gloſſario ſtili Africani." — Quid noua hac omnium Tert. operum recenſione, quae et nunc etiam principatum tenet, effecerit, aut efficere ſaltem voluerit Rigaltius, ipſius puto verbis, etiamſi paulo plenioribus, audire operae ſit pretium. „Tertulliani," inquit, „ſcripta legentibus, etiam haud mediocriter literatis, occurrunt difficilia non pauca Sermonis et Scripturae. Nam Sermonis quidem Africani ſuperbia doctrinarum ferme omnium dote praeſtans lectores ſibi poſcebat ad nutum attentiſſime ſagaces. Poſteaquam vero in longe alios incidit, mutari cepit, a quibus non potuit capi et ſpurias dictiones pro legitimis; adulterae manus inuerecundia ſparſit. Scripturae autem natiuae ruina, Auctoris verbis ſemel interceptis, vt obtrito corpore, ſenſum vna quaſi ipſum et mentem profligauit. Sic peſſimi correctores emendatiſſima perdidere. Nam quis eſſet querelarum modus? Aut quid in tantae calamitatis caſu tam veteri non deſperandum? Haec peſtis Homerum iam pridem ita peruaſerat, vt Arato quaerenti: „vbi locorum haberetur Iliadis priſtinae copia?" Timarchi filius Timon cum reſpondiſſet: quaerendam eſſe in exemplaribus antiquis, addiderit, ſed nondum correctis. Dira natio tam foede Septimii noſtri libros adeo quoque iam pridem vexauit, vt iam falſi vetuſtas longi temporis praeſcriptionem obſtruat veritati. Quod ſi veterum librorum appelles fidem, etiam veterum librorum fide falſiſſimae lectiones adferuntur. Nam ſunt et libri veteres deprauatiſſime correcti; neque vlla ſpes reducendae vnquam veritatis, niſi tam veteres nanciſcantur, vt ſint omni correctorum antiquitate vetuſtiores. Aetas auorum laudabiles Rhenani operas

 vidit,

vidit, tribus editionibus elaboratas. Cuius viri fidei, iudicio, eruditioni, diligentiae, si partium studia meliorum exemplarium commercia non inuidissent, is procul dubio praestitisset, quod istam nobis hodie operam valde leuaret. Sequens aetas Fuluium Vrsinum tulit, qui codices insperexat longe meliores Rhenanianis, contentus excerptas inde lectiones editionis Pamelianae marginibus adnotasse, sed ne possessoribus quidem exemplarium nominatis. Fuluianae lectiones, in librum ampliss. doctissimique Tolosatium Archiepiscopi Car. Monchalli ex autographo transfusae, nobis hoc etiam profuerunt, vt earum editioni, *Epidicticis Wowerii Notis accuratae*, fides etiam apud austeriores constare debeat; immo et Schoppianis illis ex Fuldensi et Vaticano in Apologeticum et Aduersus Iudaeos Excerptis ab Iunio publicatis. Quorum certe fidem eo magis refert vbique esse testatissimam, quod et multa sunt et praeclara nobis inde notata, quae huic editioni plurimum tribuant lucis et ornamenti. Haec erit apud posteros aetatis nostrae gloriae. Cui decus accedit ingens comperto tandem Codice, quem ex voto Agobardi Episcopi Lugdunensis ad S. Stephani altare oblatum fuisse legimus. Hunc certe librum ad exemplaria illa nondum correcta descriptum fuisse, probabunt eius ope restituta nitore pristino quam plurima, quae singula indicare taedii sane fuisset molestissimi, pretii vero nullius; nam haec ipsa Tertullianus auide recepit, et sua, quae male auulsa fuerant, tam bene hodie cohaerent, vt auelli vnquam potuisse non credas. Itaque summas recuperatorum colligi sat erit, vt inde constet, quid praestare simus parati. Sic tamen, vt notabilia tandem comprehendantur: minutioribus nec tamen spernendis, scrupulose calculorum diligentiae relictis, vt sit olim ingens cumuli summa. Obseruationes ad-

iecimus

iecimus illuſtrandis aliquot locis obſcurioribus, priſci moris iam longa obliuione deleti, aut eruditionis alicuius reconditae veſtigiis indagandis. In quo, ſi nonnulla paullo licentius poſita aut disquiſita cenſeantur, vt ſunt illa fortaſſe de criminum occultorum caſtigatione, deque forma Dominici vultus ac de lucernis per diem accenſis, ea ſic accipi debent, tanquam Septimianis opinionibus deſpiciendis animaduerſa; minime autem arguendis Catholicorum ſententiis aut improbandis Patrum Septimio poſteriorum decretis. Immo ſententias et decreta ipſa patrum in Eccleſia receptiſſimorum ſemper oppoſuimus Tertulliano, vt qui Africanis iſtis velut ſalebris offenduntur, ſtatim habeant, quo referre pedem tuto poſſint. Notas etiam intexuimus variarum lectionum ambiguitati penſitandae, veritati explorandae, coniecturis nonnunquam explicandis aut confirmandis. Denique Africani ſtili Gloſſas complurium inter ſeſe locorum comparatione concinnauimus, interpretandi ratione certiſſima. Gloſſas diximus Graeco vocabulo, quo Fabius tradidit linguae ſecretioris voces minus vſitatas ſignificari. Porro breuiores Obſeruationes ac Notas plerisque haud ſatisfacturas ſcimus, nec propterea culpam deprecamur. Afer iſte lectorem non admittit niſi iam eruditum." Haec Rigaltius in diſputatione, inſcripta: *de Tertulliano et eius ſcriptis deque variis eorum editionibus, et quid hac noſtra praeſtetur*, quae vna cum *epiſtola dedicatoria ad Armandum Duc. Richelium ex ed. IX. librorum a. MDXXIX.* (ſic) textui praemittitur. Hanc *teſtimonia vett. de Tertulliano* ſubſequuntur, et *Series Tertulliani operum quae hoc volumine continentur. Item ex quibus quaeque et quoties ſint codicibus notabiliter emendata.* Id quod ad minimum *quater*, ad ſummum *ducenties quinquagies* (in Apologetico) in plerisque *trigeſies*, *vigeſies*,

ſeptuagies, ſed et *octies centies, centies trigeſies*, interdum *omnibus fere clauſulis* factum dicitur. *Liber de Pallio*, ſcribit, *emendatur omnibus fere lineis, iuxta ed. doctiſſimi Salmaſii ad vetuſta exemplaria accuratiſſimam praeterquam ſex aut ſeptem locis.* Textum excipit Index ſcripturarum ſacrarum; tum ſubiuncta ſub titulo incerti auctoris carmina Tertulliano olim adſcribi ſolita, *aduerſus Marcionem* l. V. *de Iudicio Domini Geneſis, Sodoma;* denique Index rerum memorabilium. Obſeruationum libellus peculiari titulo gaudet, eique acceſſit *Index Gloſſarum Tertulliani* egregio conſilio et iudicio confectus. Elegantia et nitore typorum, ſiquidem prima ed. non inferior ſit ſecundae, quam coram intuemur, admodum commendatur haec editio, cui bibliopolae honeſtate haud exiguus vtilitatis cumulus acceſſit editis plurimorum Vv. Dd. in Tertull. adnotationibus ſingulari volumine tituloque comprehenſis: *Iacobi Pamelii Brug. Theol. etc. Argumenta et Annotationes in Q. Sep. Fl. Tertulliani opera, quibus adiectae ſunt annotationes diuerſorum. Omnia textui editionis V. Cl.* NICOLAI RIGALTII *I. C. reſpondentia. Par. ſumpt. Math. du Puis, via Iac. ſub ſigno Coronae. 1635.* Praeter ea, quae Pamelius in Tertullianum compoſuit adnotationes, argumenta, vitam et cet. quae longe maiorem voluminis partem (vsque ad p. 781.) occupant, exhibentur hic *Latini Latinii* coniecturae et emendationes, *Io. Merceri* adnotationes, Edm. Richerii, Theodori Marcilii, Ioannis a Wower et Gabrielis Alboſpini Aurelian. Epiſc. notae et emendationes. Quibus omnibus accommodatus eſt index apprime vtilis. Quod in titulo ponitur, haſce adnotationes textui Rigaltiano reſpondere, numeris paginarum in margine obſeruationum adnotatis effectum eſt, ita tamen vt liber de Pallio et Apologeticus, qui in

Rigal-

Rigaltianis plane alii facti comparent, ad Pamelianam recenſionem denuo excuderentur. Volumen hoc notarum ſeorſim venit in Catalogis quam plurimis ex. c. In *Catal. Bibl. Tottianae, Bodleianae, Firmianae* et *D'Eſtrees T. I.*

1641.

Lutetiae, ſumpt. Math. Du Puis etc. f. Rigaltiana ſecunda. *Obſeruationibus et Notis atque etiam Gloſſario auctior,* cuius exemplum cum frequent. coll. Codd. MSS. impr. Agobardini in Bibl. Baluz. extabat. Poſt hanc repetitam eſſe Rigaltianam Pariſiis, 1644. 46. 50. et 58. Oudinus affirmat.

❖ ❖

Lutet. Pariſ. c. inſigni magnae nauis. fol. Tomi II. Q. Sept. Flor. Tert. opera, argumentis, explicationibus, notis illuſtrata, auct. *Io. Lud. de la Cerda.* (vid. Ed. prim.)

1644.

Matriti. f. Tertulliani liber de Patientia cum commentis *Orii. Cat. Bibl. Pinell. T. I. p. 89.*

1646 — 48 — 50. *)

Pariſiis ap. Mich. Solg. via Iacobaea ſub ſigno Phoenicis. fol. Tomi III, *Tertullianus rediuiuus, ſcholiis et obſeruationibus illuſtratus. In quo vtrius-*

que

*) Ita iam Ceillier p. 526. T. II. et *Cat. Bibl. Chigianae* v. Ambianas. Sed variant in annorum indicio Vv. Dd. Fabric. (Del. p. 213.) 1646. et 48. Dupinius 1648. et 50. profert; quare vtrumque ſequi placuit. Male Sandius quaſi repetitam a. 1650. hanc editionem laudat, niſi negligentius hoc ſcripſerit, cum diuerſas editiones ſignificare vellet factas, a. 1648. P. Georgii et a. 1650. aliam Rigaltianae ſc. repetitionem.

que iuris forma ad originem suam recensetur. Et Auitae pietatis Amatoribus inquirendi norma praescribitur. Auctore P. Georgio, Ambianate, Minorita Capucino, Parisiis apud suos Professore Theologo. Facete Rigaltius grande hoc Capucini opus respiciens in praefatione notis in Cypr. praemissa scribit: Quod ad Tertullianum attinet, vix est, vt rediuiuus vnquam ab vllo mortalium dici queat, qui iam sit horrendis vegrandium commentariorum sarcinis obrutus et contritus. — Consecrat hic superstitiosus Monachus primum Tertulliani sui tomum Christo et Mariae, quam his inter alia verbis compellat: *Ipsum me, hoc quod sum et possum, hoc quicquid ingenii et styli est, tibi, o Deipara, debeo, reddo, offero. Suscipe, quod tuum est, excipe quod meum; Vt istud supprimatur; illud non chartis solum imprimatur, sed et animis. Duc me, quo lubet, o Domina, clientem ad pedes prostratum respice, et ad coelum tandem erige. Amen.* Cuiusmodi Mariae compellatio etiam Tomo secundo praefixa legitur. Antequam autem ad ipsa Tertulliani opera accedat scholiis suis et obseruationibus illustranda, praemittit vindicias Tertullianicas, quarum prima parte de Tertulliani patria, educatione, studiis aliisque ad vitam eius naturalem spectantibus agit. In secunda parte inter alia disquiritur, quibus motiuis ad Christianam fidem adductus fuerit? an statim a conuersione baptismo initiatus fuerit? an et vxorem ad fidem traxerit? an Ecclesiae Doctor, an Sacerdos, an Monachus, an Martyr fuerit? Tertia vindiciarum pars de Tertulliani doctrina eiusque scriptis tam apologeticis quam polemicis et paraeneticis agit. Ita autem de doctrina eius se agere profitetur, vt eius errores in bonam partem interpretari nitatur. Haec et plura super hac editione *Ittigius* in Hist. Eccl. Sec. II. p. 71 sq.

1650.

1650.

Lond. 8. Tertulliani opuſcula varia — inter Franc. Rous Mella Patrum pag. 293 — 468. *Cat. Bunau.*

1656.

Lugd. Bat. ex off. Io. Maire. 8. Q. Sept. Fl. Tertulliani liber de Pallio. Claudius Salmaſius ante mortem recenſuit, explicauit, notis illuſtrauit. Accedit vera ad viuum eiusdem Effigies.

1657.

[*Argentorati.* 8. Tertulliani opera, opera Boecleri.] Ita Sandius. Oudinus contra *huius loci et anni repetitionem Rigaltianae* forma non indicata commemorat.

1658.

Pariſiis ap. Iac. Dallin ſub ſigno S. Stephani et *Thomam Ioly ſub ſigno ſcuti Hollandiae, via Iacobaea:* fol. Tomi III. Tertulliani Omniloquium Alphabeticum Rationale Tripartitum, ſiue Tertulliani opera omnia in nouum ordinem, hactenus intentatum et facilem, omnibus vtriusque fori Oratoribus, Rerum humanarum diuinarumque Profeſſoribus ac Scriptoribus vtilem, diſpoſita, expoſita, illuſtrata opera fratris *Caroli Moreau* Auguſtiniani Ordinis Eremitarum Communit. Bituricenſ. Conuentus Reginae Margaritae, in ſuburbiis S. Germani Pariſ. Quid noui praeſtiterit Author in hoc opere, ſummam Theologiae ſcholaſticae, Poſitiuae et Moralis ex Scriptura S. Patribus et Tertulliano et Auguſtino maxime decerptae, complectente, ſequens pagina indicabit. — Titulos II. et III. Voluminis haud minus prolixos omittimus, et ſi *ſummam rerum, quas de nouo contulit Author*

Author ad illustrationem Tertulliani pag. altera Tomi primi exhibita, descriptam dederimus, satis cuique de ingenio editoris constabit. Ita vero haec sonat:

„Opus hoc nouum tripartitum tribus tomis absoluitur. Primus hic tres partes complectitur. Prima quidem omnes libros Tertulliani, in ordinem alphabeticum digestos, profert, supplens quatuor defectus notabiles, in omnibus hactenus editionibus praetermissos, in praefatiuncula praemittenda notatos.*) Secunda, pacifice, et absque contentiosa controuersia, tacito etiam aduersarii cuiuscunque nomine, nudo veritatis, et pietatis S. Patri Augustino debitae, nec non totius operis ex eius sententiis lectissimis contexti ab omni aemulationis iniuria tutandi respectu, diluit, Alphabetum errorum perperam imputatorum Augustino, Tertulliani in omnibus sanis illustratori, in peruersis correctori. Vbi tota eius doctrina, maxime vero de Praedestinatione, Gratia, et libero Arbitrio, non priuata vnius auctoris, sed Catholica, et ad S. Scripturae, Patrum, Conciliorum, SS. Pontificum et Tridentinae quam maxime Synodi et Constitutionis

*) Quales? equidem nec dicto loco reperire potui, nec ex specialiori, ad quem inde remittit lectores, praefatione certior factus sum: quoniam vero in ista huius editionis virtutes ad sex imprimis capita refert, et tribus quidem reliquas carere diserte affirmat, nec quartam eis concedere videtur, innuit certe, scil. quod *textu sit emendatior*, *Scripturae S. loca in ipso textu diuerso charactere sint discreta*, ad marginem non capita solum libri SS. a Tertull. laudati sed versus etiam singuli ad originale denuo collati, adscripti, Argumenta, quibus aliae editt. laborent, libris praefixa plana et breuia — haec ipsa defectuum nomine declarasse Morellum suorum sane bonorum cognitione satis beatum, puto.

tutionis Innocentii X. in quinque Proposit. Censura, regulas, exacte reducta; et per 27 quaestiones curiose discussa, orthodoxa prorsus esse conuincitur. Tertia pars erroneas, haereticas, durioresque sententias Tertulliani a sana eius doctrina separatas, ordine pariter alphabetico contextas euoluit, explicat et Catholica S. P. Augustini doctrina dissoluit. Cum gemino secundae et tertiae partis proprio indice; altero locorum selectioris scripturae ibidem explicatae, altero rerum notabiliorum. *Secundus et Tertius Tomus* partiuntur omnia sana eiusdem Tertulliani Opera in locos communes ordine nouo et hactenus intentato, non tantum alphabetico, sed etiam rationali exactissime distincta, breuibus scholiis ad singula quaeque obscura, ad literam exposita, et vbique per selectiores ex Medulla S. Scripturae, Conciliorum, Patrum, et S. Augustini praesertim, nullibi praetermissi, aliorum item probatissimorum authorum cuiusque disciplinae locos illustrata. Cum triplice indice locupletissimo in fine tomi tertii collocando; 1) quidem Scripturae sacrae explicatae ter millies et amplius locis, 2) rerum ac verborum, 3) concionum. De Operis inscriptione,*) dispositione, vtilitate, soliditate, curiositate, et in tanta rerum diuersarum abundantia, coniunctaque breuitate perspicua: nec non Tabellae Emblematicae fronti operis impositae expositione,**) Synopsi quoque vitae Tertulliani et

*) *Omniloquium*, inquit, hoc opus inscripsi: tum quod nullam prorsus in eo sententiam vel lineam ex hoc solo opere, magnam in omni causa dicendi, Tertulliani praetermiserim: tum quod scribendiue copiam cuicunque oratori, scriptorique prospexerim.

**) Adriserant Parisienses imagines *Augustini* (cucullati) et *Tertulliani* (c. Pallio) aere impressas et titulo operis generali

et Augustini, deque symbolicis eorum, ac dissymbolicis proprietatibus et Elogiis: de vsu tandem et praxi totius Operis habet, quam attente examinet Lector, vt sibi necessariam, Praefationem generalem, post nuncupatoriam epistolam immediate subsequentem." Restat, vt ad illa, quae in textu praestitisse profitetur, paulisper animaduertamus; sed et hic verbis ipsius defungi licebit. Ita vero pollicetur *in textu innumera etiam in emendatioribus editionibus menda correxisse; virgularum, punctorum, accentuum defectus, intellectum obscurissimi authoris obnubilantes suppleuisse; cacographias quam plurimas emendasse; vt si Typographi cura Autographi purgatissimi sollicitudini responderit, et Correctori vigilantissimo paruerit, nihil futurum sit, quod in hoc textu censoris oculos, seuerissimi licet, arguendum ostendat.* Iam haec satis erunt, nec tamen nimia, vt spero, pro raritate molis huius chartaceae. Inscripsit opus Pomponio de Bellicore Equiti, et supremi senatus Parisiensis Principi.

1662.

Rothomagi. f. Q. S. Fl. T. opera omnia etc. cum Iac. Pam. argg. et annotatt., Latini Latinii coniecturis etc. repetita ed. 1597.

1664.

Lutetiae Parisiorum, impensis societatis typographicae librorum officii ecclesiastici. Q. Sept. Flor. Tertulliani

generali praefixas cum subscriptione: *duo in Africa ingenii monstra totiusque Doctrinae et Eloquentiae Genii de palma certantes.* — *Cachinius ipsis insultasse,* Morellus inquit. Hinc vero *incumbere sibi* existimat Tertulliano conformari et sicut ille pro Pallio suo, pro *Augustini Bardocucullo et sacco apologeticum* scribere.

tulliani Opera ad vetustissimorum exemplarium fidem sedulo emendata, diligentia *Nic. Rigaltii* I. C. cum eiusdem annotationibus integris et variorum commentariis, seorsim antea editis. Ph. *Priorius* argumenta et Notas in libros omnes de nouo adiecit et Dissertationem apprime vtilem concinnauit. Accedunt *Novatiani* tractatus, de Trinitate et Cibis Iudaicis, cum Notis, vt in Editione Pamelii. Textus est Rigaltianae secundae, cuius etiam notae omnes, tum quas ad calcem apposuerat, tum eae, quae ad notas in Cyprianum erant adiectae, praeterea vero *Iac. Pamelii* annotationes selectae, *B. Rhenani*, Franc. Zephyrii, Gabrielis Albaspinaei, Ludouici de la Cerda doctiores obseruationes, tum Salmasii in L. de Pallio potiores, necnon Mercerii, Wowerii aliorumque illustrationes et correctiones, denique ipsius Philippi le Prieur, qui curam huius editionis gessit, notae et argumenta in libros omnes accesserunt. Consilium, quo societatem sibi institutam esse bibliopolae fatentur, vt Latinos Patres ac veteres SS. Ecclesiasticos eruditorum hominum lucubratione illustratos ederent, successu caruisse dolendum est. Nam haec editio profecto tum ordine et distributione notarum, quae textui charactere minori columnis sectis subiiciuntur, tum chartarum et typorum nitore omnium literatorum plausum meruit. Priorii notae parui quidem pretii sunt, laudanda tamen, quam adornandae editioni praestitit, diligentia. Nouatiani tractatus ex recensione Pameliana et eiusdem tantum notis illustrati habentur. Praeter ea, quae Pamelianis editt. praemittuntur, vita nempe Tertulliani a Pamelio conscripta, Paradoxa illius cum antidoto, Prouerbiales formulae toto opere contentae, ex Rigaltiana accessit *iudicium* de Tertulliano etc. et series operum a Rigaltio instituta, tum recens Priorii diss. qua Tertulliani vita, opiniones et errores expenduntur.

1675.

Lutetiae Parisior. ap. Petr. le Petit, sub signo Crucis aureae, *Edmundum Couterot* sub s. boni Pastoris et *Carolum Augot* sub s. Leonis aurei, in via Iacobaea. Repetita a. 1664. *a pluribus mendis quae in praecedentem irrepserant expurgata.* Accessit Carmen de Iona et Niniue.

* *

Bruxellis 4. Tert. liber de praescriptionibus contra haereticos c. schol. et notis *Christiani Lupi.*

1686.

Cantabrigiae, ex off. Io. Hayer imp. Henr. Dickinson et Rich. Green. 12. Q. S. Fl. T. Apologeticus et ad Scapulam liber. accessit M. Minucii Felicis Octauius. — Apologeticus ad edit. Heraldi, capit. argumentis ex ed. de Lacerdae additis, liber ad Scapulam ad eiusdem de la Cerda ed. exscripti sunt.

1695.

Repetita est h. a. editio Rigaltio-Prioriana. (*Ceillier.*)

SAECVLO XVIII.

1701.

Venetiis. f. Q. S. Fl. T. op. c. variorum notis selectis ad voluminis calcem. — *Fabricius* (*Del. p. 215.*) *ex Pfaffii Origg. iur. Eccl. p. 244.* non admodum emendatam esse narrat.

* *

Amsterd. chez Thom. Lombrail. 8. Apologetique de Tertullien, ou defense des Christiens contre les accusations des Gentiles, traduite en François par *Louis*

Louis Giry avec le texte latin à coté; edition augmentée d' une diſſert. critique touchant Tertullien et ſes ouvrages. — Verſio haec Ludouici Giry (in Senatu regio Pariſ. aduocati † 1665.) ab anno inde 1636. aliquoties prodiit absque textu latino.

1708.

Venetiis. 4. ſex tomis. *Tertullianus praedicans* per Michaëlem *Vivien.* — *Fabricius* mentionem facere de eo dicit — Ephemerides Pariſ. (Journal des Sçav.) 1708. *Febr. p. 408.* Sed nullam ibi libri mentionem inuenire potui.

1713.

Patauii. 4. Tertulliani liber de Oratione completus cum notis Guid. Panciroli et Ludouici Antonii Muratorii. — In Muratorii Anecdotis T. II. p. 1-56. Ex Codice Biblioth. Ambroſianae Mediolani. Notae Guidonis Panciroli Iurisconſulti olim Celeberrimi Regienſis ex Comm. plenioribus in omnia T. opera in bibliotheca P. Ioh. Bapt. Cattanei, Franciſcani, tum latentibus, vt ſaliuam popularibus ſuis moueret ad delicias iſtas tamdiu neglectas in lucem proferendas edidit.

1718.

Lugduni Bat. apud Iſaac. Seuerinum. Q. S. Fl. T. Carth. Presb. Apologeticus ad Codices MStos et Editiones Veteres ſumma cura recognitus, caſtigatus, emendatus, vt et perpetuo Commentario, in quo non modo Variorum Auctorum, ſed et plura S. Scripturae loca ſtrictius vel vberius explicantur, elucidantur, et illuſtrantur, ſtudio et induſtria *Sigeberti Hauercampi* V. D. miniſtri, qui praeter Argumenta Capitum, Indices etiam locupletiſſimos tres adiecit. Cum

figuris et nummorum typis (praefixa etiam effigie Tertulliani cum epigrammate). — Praestantissima huius libri Tertullianei editio. Quippe editori antiquarum rerum cognitione abundantissimo et curiosissimo simul obtigerat adparatus valde locuples. Etenim praeter editiones fere omnes, adhibuit *Codices Membran. Biblioth. Lugd. Bat. duo,* quorum alter p. 324. alter p. 376. Cat. Bibl. Lugd. B. memoratur, tum *variantes lectiones Codicis Fuldensis* a Modio exscriptas et cum editione Iunii a. 1597. primum vulgatas, ex isto autem tempore nulli fere nisi Gothofredo cognitas et a Nic. Rigaltio demum in vsum vocatas, sed ita vt quae ipsi placuerint inde desumpserit, neque vllam reliquarum, quae satis multae erant, in Notis suis mentionem fecerit, quare satis foecundum Hauercampio spicilegium superesset; praeterea *Collationem Codicis Agobardini,* diuersi ab illo, ex quo magna scriptorum reliquorum Tertulliani pars olim fuit excitata, sed notae satis bonae et nulli ante ipsum editorum Tert. inspecti. Collatio vero facta a Iosia Mercero (Agobardi) 1625. ad exemplar ed. Pamelianae extat in Bibl. Lugd. B. p. 71; eandem a Paulo Colomesio ad oram ed. Rigaltianae descriptam possidebat Franc. Fabricius, Lugdunus Theologus, qui Hauercampii vsibus illam cessit. Quoniam autem aliquantum iam operae processerant, antequam ea subministraretur, priorem XI capp. diuersitas, vt et integra MS. membr. secundi L. B. collatio, quae opusculo iam ad extremum progresso obuenerat, *addendorum* loco praemissae sunt. Nactus erat insuper *Ios. Scaligeri aliquot coniecturas* edit. Iunii adscriptas, aliasque *emendationes ex vetustis Codd.* eiusdem editionis exemplari a *Petro Scriuerio* adiectas. His tamen copiis Hauercampius Rigaltianum textum confirmauit magis quam nouam recensionem procudit, in

in explicandis vero verbis illuſtrandisque, quae ad hiſtoriam, ritus et religiones antiquas pertinent, inſigni doctrina, eaque cum iudicio temperata. eſt verſatus, illud imprimis detexiſſe gaudet, quod *bis* idem hoc ſcriptum hic illic paullum in verbis et oratione immutatum Tert. in publicum emiſerit. Promittit et reliquos, quos aduerſus Gentes variis titulis compoſuit Tertullianus, libros, notulis et aliorum illuſtratos; in his libros ad Nationes innumeris locis emendatos, vna cum Prolegomenis eruditis, in quibus omnino de vita et ſcriptis eius vberius diſputaturus ſit: quae cur lucem non adſpexerint, ignoramus. Nummi et alia aere expreſſa, pro more, quem tunc ad vnum omnes eruditi ſequebantur, ornatui potius quam vſui ſunt. Ab illis vero ducta dedicationis occaſio ad Gualterum Blockium gazophylacii ornatiſſimi poſſeſſorem.

1744.

Venetiis, typis Gaſparis Gerardi. f. Q. S. Fl. Tert. Opera. — Recuſa Priorii editio, vide tit. ed. 1675; in hac vero nouiſſima editione Veneta additur Sigeberti Hauercampi Commentarius in Apologeticum. — Splendidum artis opus. Notae textui ſubiiciuntur. Apologeticus c. comm. Hauercampi *a mendis quibusdam expurgato*, vt ibi additur, peculiari titulo ornatus eſt adiectaque in calce Io. Laur. Moshemii Disquiſitio chronologico-critica de vera aetate apolog. a Tertulliano conſcripti; initioque perſecutionis Seueri: inſcripta Viro Clariſſ. Sigeb. Hauercampo. — Dolendum eſt tot operarum vitiis hanc editionem eſſe maculatam.

1769 - 76.

Halae ad Salam, ap. Io. Chriſt. Hendel. 6 Voll. Q. S. Fl. T. Opera recenſuit Ioh. Salomo Semler. —

 Ab

Ab initio seorsim *quinque libri aduersus Marcionem* prodierunt, quibus tanquam Tomo primo reliqui, quatuor Voluminibus, sunt adiecti, sextus indices cum glossario Tertulliani praebet. Editionem librorum aduersus Marcionem haud quidem alia de caussa aggressus erat Semlerus, quam vt Academicis studiis libro prae aliis Tertulliani insigni et forma descriptioneque facto parabiliori inseruiret, nec operum edendorum consilium rationem semel initam mutauit. Textum reduxit Rhenanianum, editionis primae, sed suo partim ingenio, partim suffragantibus editt. reliquis emendatum, varietate in dubiis, rarius coniecturis subscriptis. Ad manus erant praeter Rhenani primam Parisiensis Gagnaei an. 1566. 8. Pameliana 1597. Franeckerana Franc. Iunii eiusdem l. et a. Rigaltii prima cum Veneta nouissima, praeterea *Lat. Latinii* Bibl. Sacra et Prof. et *Wowerii* Notae Epidicticae an. 1603. Tom. II. complectitur plerasque scriptiones polemicas: *de praescriptionibus haeret. aduersus Hermogenem, Valentinianos, Praxean, Iudaeos, contra Gnosticos, adu. Psychicos.* T. III. exhibet libr. *de velandis virginibus, de habitu muliebri, de cultu feminarum, ad vxorem I. II., de exhortatione castitatis, de monogamia, de fuga in persecutione, ad Scapulam, de Resurrectione Carnis, de Carne Christi;* Tom. IV. *de oratione*, integrum ex cod. Ambros. supplementis a *Muratorio in Anecd.* propositis, *de testimonio animae, de poenitentia, ad martyres, de patientia, de spectaculis, de idololatria, de baptismo, de anima, de corona militis, de pudicitia;* — Tom. V. *apologeticum, ad nationes I. II. de Pallio* cum I. Semleri Dissert. in *Tert. de varia et incerta eius librorum* indole; Sextus denique cum praefatione Semleri *Indices 1) locorum S. S.* in Tert. *opp. occurrentium; 2) rerum et sententiarum memorabi-*

rabilium. 3) *Latinitatis Tertullianeae*, qui perpetui commentarii vicem ſuſtinere poſſit. A Tomo inde quarto omnem editionis curam geſſit, praefatus etiam eſt Chriſt. Godofred. Schützius, Celeb. nunc Acad. Ienenſ. litt. hum. et Eloqu. Profeſſor, qui cum iam ſuperioribus Voluminibus operam in colligenda lectionum varietate nauaſſet et hic ab incepto nihil deſciuit, niſi quod potiores tantum eligendas varietates lectionis cenſeret inutilibus, quo etiam Franc. Iunii hariolationum partem refert, omiſſis. Vbi Rhenani ed. deficeret, Pamelianam ſecutus antiquam vbique lectionem, niſi, cum omnino ferri non poſſe videretur, expreſſit. In libris Vol. V. comprehenſis Apologeticum ex Hauercampii, de Pallio ex Salmaſii emendatione, libros ad nationes ex Rigaltii auctoritate propoſuit. Vtinam vero cum reliquis Cl. Semleri in Tertull. diſſertationibus, nouae luci facem praeferentibus, et iſta, quam Schützius promiſerat hiſtoriam operum et editt. Tertulliani, acceſſiſſet! — Non curioſe ſatis Cenſor Goett. huic Editioni propriam eſſe inquit *deſcriptionem librorum per capita,* quippe quae a Pamelii inde temporibus ſemper obtinuit.

1780.

Wirceburgi in off. libr. Staheliana: Q. S. Fl. Tertulliani opera omnia. To. I. II. etiam ſub tit.: *Opera Omnia* SS. PP. latinorum Vol. I. II. Editor Celeb. *Oberthür* ſecutus eſt editionem Halenſem, ſed ita, vt compararet editionem Pamelianam, Pariſ. 1608. recuſam et variantes illius lectiones partim in calce ſubiiceret, partim, raro tamen et circumſpecte, illam emendaret. Quod fecit in volumine ſecundo, vt ipſe fatetur paullo liberius, ſubſtituendo, vel ex Pariſina editione, vel ex varietatibus lectionum ab Halenſi editore collectis, hinc inde vel voculas alias,

vel, rarius tamen, integras etiam ſententias. Praeterea ordinem librorum chronologicum ex Noeſſelti auctoritate adoptauit, hac tamen cautela, vt libros contra Marcionem, non aliis interiectos, prouti Viri illius Chronologia exigebat, ſed coniunctos vna ſerie, ſeque immediate excipientes publicaret. Addidit etiam Carmina Tertulliano olim tribui ſolita, contra *Marcionem* ſcilicet, *de iudicio Domini*, *de Geneſi*, *de Sodoma*, *de ligno vitae*, a Pamelio praetermiſſum, et *ad Senatorem*.

1784.

In Aſſiſi. 8. Oſſervazioni ſopra l'Analiſi del libro delle Preſcrizione di Tertulliano. — Praecedit cum verſione italica textus latinus Pamelii ex ed. Franeckerana 1597. (mendoſe ſcriptum 1697.) et Variantibus LL. Rigaltii ad Venetam 1744. Liber ille, ad quem hae obſeruationes ſpectant, prodierat Ticini. 1783. 8. de vtroque *Oelrichſius* noſter, vt puto, lectores monebit.

* *

Verſiones librorum, niſi quae inſigni aliquo modo textum adiuuarunt, non commemorabimus. Id vero de *Gallicis* ſingulorum opuſculorum, imprimis *Apologetici*, libri de *Corona*, de *Pallio*, de *Carne*, quas paſſim laudatas inuenies, haud affirmare poſſum; ab *Italicis* et *Hiſpanicis* vix expectamus.

* *

Codicum, ex quibus hucusque Tertullianus editus ac reſtitutus eſt, indicem ſubiungere placet. Deſcriptionem ſuo loco, ſi qua data erat, exhibuimus. Poterit fortaſſe huius ope de membranis vetuſtis, quae paſſim in Catalogis inſignium Bibliothecarum laudantur, iudicium aliquod ferri.

1. Igno-

1. Ignoratur vetus exemplum, vnde Apologeticus primum exſcriptus eſt.

2. 3. *Hirſaugienſis* et *Paterniacenſis* primi fuerunt, ex quibus Tertullianus Rhenano obſtetricante prodiit.

4. 5. *Gorzienſis* et *Fuldenſis*, quem poſthac *Franciſcus Modius* diligentius excuſſit, plurimum emendando T. profuerunt.

6. *Gagnaei* codicem, ex quo pleniorem T. dedit, ignoramus.*)

7. *Britannicus* coenobii *Masburienſis*, a Io. Lelando cum Gelenio communicatus, plane egregius, et qui multos, qui vsque dum non habebantur libros T. praebuit, aliis contra, qui iam extabant, carens.

8 - 13. *Codices Pamelii; tres Vaticani*, Card. Sirleti iuſſu in vſum eius collati; *duo Monaſteriorum* S. *Amandi* et *Bauonis* in Belgio; *vnus Anglicanus*, qui penes Io. Clementem fuit.

14. *Codex Agobardi* prior, quem primus tractauit *Gothofredus* et poſt eum *Rigaltius* excuſſit, pluribus qui antea non extabant ex eo libris editis. Extat in Bibliotheca Regia Galliae.

15. *Codex Puteani*,

16. *Codex Bongarſii*. His vſus eſt *Heraldus*.

17. *Codex*, quem *Salmaſius* ad librum de *Pallio* perpoliendum adhibuiſſe profeſſus eſt.

18. 19. *Codices duo membranacei* in Bibl. Lugduno-Bataua n. 324. et 376. exiſtentes, quibus

 liber

*) Quos in tertiae Baſ. edit. titulo S. Gelenius indicauit *codices complures e Gallicanis Germanicisque bibliothecis conquiſitos*, non alios eſſe putamus quam ſub nn. 2 - 5. laudatos cum editione Pariſienſi Gagnaei.

liber de Pallio comprehenditur. *Adhibuit Havercampius.*

20. *Codex Agobardinus* a ſuperiori diuerſus, quique fortaſſe non niſi librum *de Pallio* complectitur. Laudatur Hauercampio ſed non deſcribitur.

Inſuper *Variantes Lectiones*, quas e variis Libris MSS. F. Vrſinus collegerat, notemus, quas poſt Wowerium Rigaltius in vſum vocauit.

CAPVT TERTIVM

Quod ſcriptores ſaeculi tertii potiſſimum complectitur.

1.

Anonymum Actorum Felicitatis et Perpetuae auctorem ad annum 202. refert *Caue* p. 99. ad quem hic lectores ablegare placet. Vberius de his nuper diſſeruit P. *Placidus Sprenger* in Theſ. rei Patriſticae (Wirceb. 1785.) T. II. p. 172 ſqq.

2.

M. Minvcivs Felix.

§. 1. *Vita et Liber eius.* §. 2. *Editiones.*

§. 1. Vita eius et libellus. *M. Minucius Felix* auctor Dialogi apologetici Chriſtiani et Ethnici diſputantium, qui *Octauius* inſcribitur. Quis, et vnde fuerit? et cuius potiſſimum imperatoris temporibus vixerit? incertum. Cauſidicum inſignem Romani fori fuiſſe, Lactantius et Hieronymus memoriae prodiderunt, nec ab eo certe libelli ipſius teſtimonium abhorret. Ad annum p. C. n. 230. referunt, qui Hieronymo duce vſi hoc ſaltem

tem probabiliter ſtatuere ſibi videntur, quod Tertulliano inferior, antiquior Cypriano aetate fuerit. Longe tamen ab hac ſententia receſſit *Io. Dau. van Hoven* in Ep. hiſtorico - critica de vera aetate, dignitate et patria M. M. Felicis, etc. Campis, 1762. 4. Hic erudite et ſubtiliter et magna cum contentione id egit, vt Minucium ante Tertullianum, et, quod itidem ipſi placuit, M. Antonini temporibus floruiſſe probaret. Cuius viri laudabilem ſane diſputationem vt brevibus ſententiis complectar, vel ipſe eius liber, qui non admodum frequens eſt, ſuadet.

Diſputat ergo V. I. pro Minucio ante Tertullianum conſtituendo: 1) Ex ſtilo puriori, quo omnes ſaec. III. SS. poſt ſe reliquerit; 2) Ex facie eccleſiae chriſtianae, quae ex Caecilii et Octauii calumniis et caſtigationibus multum diuerſa appareat ab ea, quam in Tertulliani, Cypriani et Arnobii libris deprehendamus; quippe M. temporibus a) nondum tantam tamque conſpicuam vim Chriſtianorum, nec tum templa, altaria et ſacerdotia extitiſſe; b) contra vero multo laetiorem purioremque fuiſſe eccleſiae ſtatum interiorem, chriſtianis ſcilicet nondum longae pacis malis corruptis. 3) Ex ſimilitudine, quae inter Iuſtinum, Athenagoram et Minucium, tum ratione methodi, tum argumentorum, tum etiam calumniarum, quas impugnent, intercedat: vnde confici poſſe putat, hos tres circa eadem pene tempora vixiſſe et ſcripſiſſe, atque ex his tribus potius profeciſſe Tertullianum quam vllus horum trium e Tertulliano, qui plura illis ignota et nuper demum prolata conuicia longe pluribus diuerſisque rationibus retuderit. Quo maxime illud referri vult, quod Tertullianus domeſticos Chriſtianorum proditores commemoret, de quibus apud Athenagoram et Minucium altum ſilentium. 4) His ergo conſtitutis, Frontonis aetatem et

con-

conditionem probabiliter diuinari posse putat. Disserit enim, Frontones plures saec. II. claros fuisse, paucos saeculo III, oratorem, hoc quidem saeculo, omnino nullum. Talem vero fuisse Frontonem rhetorem, M. Antonini praeceptorem, eundem, qui inimicum in Christianos animum M. Caesari discipulo suo, rhetoricis coloribus et conuiciis, magno rei Christianae incommodo inspirauerit. Quod continuo firmari posse existimat 5) ex eo, quod Caecilio Octauius respondet: „Si de isto et tuus Fronto, non vt affirmator testimonium fecit, sed vt orator conuicium adspersit." Vnde satis appareat, tum qualis orator, tum quod Caecilii et Minucii aequalis fuerit. Additur, Minucium haud dubie ad huius Frontonis conuicia oblique retundenda Dialogum suum conscripsisse, qui simpliciter eundem impugnare ob nimium imperatoris fauorem vix ausus esset, licet et argumentorum pondere et stili elegantia cum ipso certasse videri possit. Quin ipsam stili pro Dialogi mediocritate vbertatem et venustatem quodammodo prodere videri, ipsi cum summo illius aeui rhetore rem fuisse. 6) Deinde quoniam Octauius cap. XXVIII. „*nos, qui sacrilegos — sed quae mendacium cogeret*" de actis tam suis quam Minucii fateatur, sese non tantum caussas olim egisse, sed etiam quaestiones exercuisse, adeoque sero satis, atque saeuiente adhuc persecutione, cuius saeculo III. ad Maximinum Thracem vsque nulla fiat mentio, religionis Christianae mysteriis esse initiatos: colligi posse arbitratur eos vel quaesitores fuisse, vel praesides egisse, omnino vero haud obscura nomina et infimi ordinis viros fuisse Minucium atque Octauium. 7) Iam si per illam persecutionem Septimii Seueri vexationem intelligamus: probabile non esse, virum grauem, eodem plane tempore, eodemque loco, iisdem verbis, quae Tertullianus paulo ante

ante plenius et copioſius ediſſeruerat, carptim dicere ac repetere voluiſſe, nec tamen fontem, ex quo profecerit, laudare. — Nam quod Tertullianus Minucium non laudauerit, id facile excuſari poſſe, quippe qui L. fere annis poſt longe plura et noua Minucio non ſolum indicta, ſed et inaudita acute et copioſe diſputauerit, ita vt Minuciana inter haec vix appareant. 8) Magnum vero ſuae ſententiae pondus accedere ex eo, quod ſicut Frontones plures Saeculo II. inclaruerint, ſic etiam Minucii, cumprimis inter iurisperitos, quos Saeculum III. fere neſciuerit. 9) Porro Minuciam gentem, licet plebeiam, numeroſam et clariſſimam fuiſſe, Romae praecipue et Brixiae: noſtrum ergo aut Brixienſem aut certe Italum fuiſſe. Nam Balduini ſuſpicionem, quod Afer ſcil. Minucius fuerit, quoniam Frontonem Cirtenſem *ſuum* dixerit, vel propterea probari non poſſe, quod tralatitium ſit, *ſuos* et *noſtros* aequales et conſentientes dicere. Neque vero dicendi genus, quod ad Africanum Tertulliani, Cypriani et Arnobii accedat, indicio eſſe poſſe; quippe qui Minucium potius ſibi imitandum ſumſerint. Deinde etiam per Africanos rhetores, qui Romae ſub M. Antonino potiſſimum floruerint, formas Africanas inualuiſſe, et antiquam illam caſtitatem magis magisque deficere cepiſſe, vt, ſi hos omnes Afros fuiſſe velis, apud quos Africismi occurrunt, iam neminem reliquum Romanum facturus ſis. Denique multas apud Minucium formas Africismi accuſari, vel importuna criſi vexari, quae latiniſſimae et aureae plane aetatis ſint. 10) Eos reprehendit, qui ex loco cap. XXXVII. §. 7. tempus, quo Minucius vixerit, eruere conati eſſent, ad tempora proxima poſt Pertinacis caſum referentes, quae ibi ſatis obſcura vtique leguntur. 11) Poſtremo addit, nec vnicum illud et praecipuum momentum, teſtimonium

ſcil.

ſcil. Hieronymi obſtare, quo minus ante Tertullianum Minucium vixiſſe concedas. Nam licet is quatuor locis conſtanter Tertulliano Minucium poſtpoſuerit, antiquiorem tamen Hieronymo, nec in hac cauſa contemnendum teſtem eſſe Lactantium Inſt. I. §. 22. qui ita recenſeat cauſae Chriſtianae patronos, vt Minucium Tertulliano et Cypriano faciat priorem. Iam cum Hieronymus in Cat. ad Lactantium prouocauerit ſuaque ex illo hauſiſſe fateatur, in tribus aliis locis vero ordinem temporis negligat: non repugnare moribus ipſius quod Tertulliano ob maiorem claritatem principem inter eos locum contulerit. Tam vagum certe et lubricum teſtimonium externum interna iſta eo minus eleuare poſſe, cum alio etiam loco Lactantius mentem ſatis declarauerit, (Lib. I. cap. 11. §. 55.) vbi tanquam Minucii obſeruationem laudet, quam Tertullianus aeque in Apologetico exhibeat, adeoque illum tanquam primum eius auctorem et antiquiorem Tertulliano renunciauerit. —

§. 2. Editiones. Primam inter nos aetatem *Minucius Felix* in conſortio Arnobii tranſegit pro Octauo huius libro falſo habitus ab anno inde Saeculi XVI. quadrageſimo ſecundo, quo primum lucem Afer iſte obſtetricante Sabaeo adſpexerat ad Balduinum vſque, qui primus a. 1560. Heidelbergae apud Commelinum ſeparatim Octauum hunc Arnobii librum prodire iuſſit, et vero ſuo auctori ſingulari diſſertatione ita vindicavit, vt mirarentur, qui cognoſcerent, non prius ſibi idem eſſe animaduerſum. Ac profecto mirari ſatis non poſſumus, quae eadem Wowerii eſt ſententia, quomodo hic tantus error Eraſmi aciem ſubterfugere potuerit. Sed quamquam Balduinus primum id egit, vt quod vero auctori tam diu iniuſte eſſet detractum, poſtliminio rediret, primum tamen fraudem detexiſſe

Hadria-

Hadrianum Iunium, medicum Batauum et Philologum suae aetatis celeberrimum ferunt. At vero non Iunii iste honor, sed Antonii Morilloni, docti hominis et ingeniosi, ad quem nonnullae Iunii extant epistolae, et cui ipse Iunius hanc laudem vindicat in animaduerss. lib. III. c. 1. ed. nouiss. Roterod. 1709. p. 139. Nihilominus viginti et aliquot annos post ed. Heidelb. F. *Vrsinus* in ed. Rom. Arnobii Minucium a septem illius libris separatum edidit, et quasi ipse demum solus ausus esset, quod siue nescierit, siue nescire simulauerit a Balduino factum, sensisse primum Cardinalem *Sirletum* affirmat. Sed his omissis ad ipsum iam Octauium conuertamur, qui quidem tot emendatores nactus est, quot editores. Nulla editionum eius, quae admodum crebrae sunt, familiam duxit; immo vix vna et altera aliquoties repetita est. Causa fuit orationis ipsius genus rhetoricum ad tot vniuersae fere latinitatis exempla compositum, et floribus vndique decerptis conuestitum. Hinc ingens protuberauit coniecturarum copia, quo plures forte ex variis locis colores periodus aliqua traxisset, vel plures simul memoriam Vv. Dd. obuersarentur. Hac cedebat alterum, argumenti celebritas, a tot veteris ecclesiae scriptoribus magna cum dicendi contentione et peruestigatione totius fere antiquitatis agitata; inter quos mira quaedam intercedit non solum in vniuersa causae pertractatione et rerum summa, sed etiam in singularum partium et argumentorum adornatione, in exemplorum vsu, sententiis, verbis, ac figuris similitudo. Inde fieri necesse erat, vt nemo non tam largam obseruationum messem colligeret, quin sequenti etiam aliqua relinqueret. Quod maxime constare puto ex eo, quod in tanta edendi et perpoliendi Minucium concertatione, tamen nunquam non deessent, qui peculiaribus scriptis opes nouas afferrent,

-rent, ita vt, si ab vno antiquitatis scriptore conatuum criticorum vim nosci posse putes, certo Minucii nostri exemplum instar omnium esse posset. Magna sunt Balduini, Vrsini, Wowerii, Heraldi, Elmenhorstii, Rigaltii, Cellarii, Dauisii, Iac. Gronouii, qui singuli edendo Minucio vacarunt. nomina; neque minorem certe meruit laudem de Minucio, pro singulari in reliquorum opibus aestimandis iudicii acrimonia, editor nouissimus *Lindnerus*, scholae tunc Longosalisf. Conr., iam Arnstad. Lycei Rector meritissimus. Praeter hos symbolas contulerunt diversis temporibus et locis *Io. Meursius* in Hypocritico Minuciano subi. Critico Arnobiano. L. B. 1598. (vid. Arnob.) *Io. Fr. Gronouius* in obss. ad SS. aliquot ecclesiast. *Io. Schefferus* in misc. crit. Vol. IX. T. II. *Io. Iortinius* et *Anonymus* (quem *Ierem. Marklandum* esse suspicatur *Saxius* Onom. To. I. p. 362. qui omnino in his conferri debet) in Misc. Obss. Vol. I. II. III. *Thom. Wopkensius* ib. Vol. X. T. I. *Fr. O. Menkenius* in Misc. Lips. nou. Vol. V. Part. IV. 4. p. 729-755. *Chr. A. Heumannus* ibid. Vol. V. VII. VIII. pluribus locis. *Io. Fr. Grunerus* in Act. Societ. Ien. Vol. V. P. 1. 2. p. 220. et 244; quos magnam partem iam in vsus vocauit eoque praecipuam suae editioni dotem comparauit I. Lindnerus. *Io. Fr. Gronou.* et *Iac. Perizonium* iam Cellarius consuluerat. Ac quoniam inter editores, qui ipsum praecesserant, Dauisius iure suo palmam tribuit Rigaltio, hic cuius etiam praefatiuncula rarissime conspicitur, de superioribus iudicium ferto. „Annis (post Balduinum et Vrsinum) secutis prope viginti, inquit, vir eximie doctus et iudicii admodum exacti, Io. Wowerius, Minucii sextam editionem per Frobenianos accurauit, Notas apposuit sinceras collatione veterum, qui pro Christianis Apologetica scripserant per-

perutiles. Etenim multa praecedentibus editionibus obſcura et deprauata remanſerant. Vetus exemplar inſpexiſſe videtur; illud ipſum ex quo Romanam editionem primam per Ferrarium et Priſcianenſem fuiſſe cuſam teſtatur Fauſtus Sabaeus, praef. ad Franciſcum I. cuius nomini maieſtatique opus dicatum fuerat, et iuſſu quidem, vt videtur, Pontificis Maximi. is potentiſſ. Principi vetuſtorum exemplarium Bibliothecam inſtituenti, cum editione Arnobii typographica veteres etiam membranas, vnde prodibat editio, donari voluit. nam exinde in Bibliotheca regia cenſentur: tanti plurimi aeſtimandae, quod Minucii vel Arnobii vetus exemplar aliud vllibi extare hactenus eſt incompertum. Annis poſt Wowerium nouem, ſeptima M. editio venit in lucem, a Geuerardo Elmenhorſtio elaborata, Balduini praefatione recuſa et Wowerii notationibus interſperſis adiectisque inſuper veterum eiusdem argumenti auctorum paginis locuples. Illic praeterea Vv. Ll. exhibitae ac ſaepenumero citatus perperam liber MS. non alius ſane quam ille regius; qui liber viſus eſt etiam Deſ. Heraldo, cuius adeo poſt caeteras omnes accuratior editio anno poſt Elmenhorſtium prodiit. Nos hac ipſa denuo cum eodem libro regio commiſſa et comparata, deprehendimus, quae perſpicaces oculos effugerant aliquam multa, nec pauca etiam ſecus accepta quam velit ipſe Minucius; vt iam opinari liceat, huic editioni noſtrae locum fuiſſe ſeruatum, nec offenſum iri de praecedentibus editoribus quemquam, ſi quid ſibi bono publico fiat, quod ipſe ſuis anteceſſoribus non ſine gloria feciſſe dicatur." — Rigaltio ſucceſſit Cellarius; nam Ouzelium lubens praetereo. At ille vir, qui nullo non tempore egregia protulit, etſi in ſcholarum vſum proxime operam ſuam compararet, tamen non parum caeteris editoribus, et in textu con-

ſtituendo, et illuſtrando, in quo ſolita ipſi moderatione vtebatur, acutius vidit; textum in capp. et §§. deſcripſit effecitque induſtria ſua plus quam caeteri editores omnes, vt a iuuentute cum fructu M. legi poſſet. Rigaltii potiſſimum recenſionem, notas integras (neſcio cur non etiam praefationem,) cum ſelectis aliorum et ſuis reddidit vir exercitati iudicii et meritis ſuis de Cicerone poſthac clarior *Io. Dauiſius*. Nec vero poſt tot talium virorum in tam exiguo libello labores *Iac. Gronouio* campus vires exſerendi deficiebat. Nam et explicauit multa egregie et ex veſtigiis lectionis Cod. Reg. iterum iterumque excuſſi prorſus diuine nonnulla repraeſentauit. Ipſe tamen lectores admonet, *ne credant, vel ſic ad menſuram elegantiae ſuae illuſtratum eſſe M. vel penitus reſtitutum.* In quo illud maxime eſt dolendum, quod ingens illa notarum moles ab Elmenhorſtio et, qui plane inſulſus erat, Ouzelio, virum acerrimum deterruit, quo minus e penu ſuo plura depromeret. Vtinam vero perfeciſſet, quod tum ſepoſuiſſe tantum videri vult, vt rimaretur et oſtenderet, quod genus ſcripti veteris M. praecipue in mente habuerit, adeo vt ſecutus fuiſſe in plurimis videatur, aut quas magis exiguas partes aliunde petere voluerit ſatis manifeſta imitationis claritudine. — De Lindneri opera ſupra dictum. Quid poſt tantum Vv. Dd. agmen faciendum reſtet, futurus editor ex ipſa earum comparatione diſcat, quem Minucio certe poſthac etiam non defuturum eſſe confidimus.

Saec. XVI.

1542.

Romae, apud Franc. Priſcianen. f. cum Arnobio Fauſti Sabaei.

1546.

1546.

Baſil. ap. Frobenium, 8. cum Arnobio Sig. Gelenii.

1560.

Baſil. ap. Froben. 8. in ſecunda editione Arnobii Gelenii.

* *

Ex off. Lud. Lucii, typ. Heidelbergenſ. 8. M. Minucii Felicis Romani olim Cauſidici *Octavius*, in quo agitur vet. Chriſtianorum cauſa. Reſtitutus a Fr. Bald. (ita exſcriptum) I. C. Textum merum haec editio exhibet, ſed praefatio addita eſt, in qua cum vindiciae pro M. F. vero auctore ex Hieronymi et Lactantii teſtimoniis, ſtili et formae ſcribendi ab Arnobiano diſcrepantia traduntur, tum argumentum et analyſis totius libri proponitur. Nuncupauit Balduinus Minutium ſuum Friderico Electori Palatino, Academiam Heidelbergenſem recens tunc ab iſto principe inſtitutam his primitiis Muſarum quaſi conſecraturus.

1580.

Pariſ. f. ex ed. Renati Laurentii *de la Barre* cum Tertulliano et Arnobio.

1583.

Romae, typ. Dom. Baſae. 4. cum Arnobio F. Vrſini, ſed Minucii nomine.

1589.

Pariſ. f. *Bodl.*

1598.

Lugd. Bat. 8. *Io. Meurſii* Hypocriticus Minucianus. cum eius Critico Arnobiano.

SAEC. XVII.

1603.

Ex Bibliopolio Frobeniano. 8. M. M. Fel. Octauius et Cypriani de Idolorum Vanitate. Io. a Wower recensuit. — Praefatus non est. Notae sunt doctae nec praeter locum appositae. Librum MS. cuius Lectiones saepius laudat, Codicem Regium esse puto, de quo sub Arnobio dicendi locus erit.

* *

Hanouiae, typis Wechel. 8. cum Arnobio Elmenhorstii. Ita saltem titulus habet, de re ipsa tamen vix mihi quicquam constitutum est, propter Scaligeri epistolam (L. B. nonis Iun. Iul. 1603. datam), vbi pro accepta Arnobii pagella et honore sibi habito gratias agit, et versus finem, *Laudo*, inquit, *quod consilium de editione Minucii abiecisti: magis laudarem, si et simultatem quoque. Quod oro facias, et quam primum cum eo (Wowero) in gratiam redito.* Certe nihil nisi merum textum hoc anno cum Arnobio excusum esse, animaduersiones vero anno 1612. demum confectas esse, ipse Elmenhorstius subscriptione testatus est. Omnino vero de hac inter Elmenhorstium et Wowerium simultate propter iudicium etiam de Elmenhorstio legi debent Scaligeri Epp. 260. 61. 62. 63. Certe nimis verum est, quod ipse in aurem Scaliger: „*Ipse (Wowerius) te, quod negare non potes, et aetate, et si verum non odisti, etiam rerum usu antecedit. Se ipse in F. M. ed. nullam tibi de messe sua spicam reliquerit, quid superest, quam vt hoc conatu supersedere.*" Sed stipulas legere iuuabat. Vide Iac. Gronouii censuram.

1605.

Paris. ap. Marc. Orry. 8. cum Arnobio *Desiderii Heraldi.*

1610.

Francof. 8. Balduini repetita. *Fabric.* Del. Argg. p. 216.

* *

Paris. f. — *Cat. Bibl. Barber.* T. II. f. p. 76. et *Cat. Bibl. Bodl.*

1612.

Hamburgi f. M. M. F. Octauius ex recensione et cum commentariis *Geuerharti Elmenhorstii.* accedunt Franc. Balduini Prolegomena in M. Min. F. Octauium. Elmenhorstii commentariis Wowerii notationes interspersas esse eumque saepe librum MS. citare, ubi tantummodo lectiones Codicis Regii appellandae fuissent, Rigaltius notauit. Scilicet ex eodem Wowerio librum illum MS. laudabat, vt ex iis, quae supra ad Wowerianam editionem scripsimus, disci potest. Caeterum pro more suo integras auctorum veterum similis argumenti paginas apponit, egregie hac testium nube Minutium illustrari censens.

1613.

Lutetiae Paris. 4. typis P. Mettayer. M. M. Fel. Oct. *Des. Heraldus* MS. Reg. ope emendauit et Notas addidit. — Confer quae nobis dicta sunt ad Tertulliani Apologeticum, ab eodem hoc anno editum. Textum hic expressum iam a. 1605. cum Arnobio excudendum curauerat, hic tandem notis pro more doctis et exquisitis ornauit. In summa Romanam ed. Tuluii Vrsini se secutum esse profitetur ea lege, vt ab illa, quam omnium fidelissimam esse censet, nisi MS. Regio praeeunte, non recederet, et ea ipsa adeo, quae vel primo adspectu vitium suum proderent, retineret tamen, nec Sig. Gelenii, qui

haec omnia (vitiosa intellige) mutare non dubitauerat, exemplum sequeretur. Nihilominus, quod in laudem Viri dictum volo, Gelenii lectiones nonnullas vtcunque bonas non deseruit, sed Romanae praetulit. Codicem Regium Thuani beneficio nactus erat. Inscripsit autem hunc libellum Ioanni Bochardo Sacri Consistorii Consiliario etc. — Aliam Octauii cum Heraldi animaduersionibus editionem cum Arnobio a. 1615. 4. factam Fabricius *) commemorat, cuius tamen nec ipse ad Arnobium, nec praeter eum quisquam meminit.

1624.

Paris. f. in Bibl. PP. Vol. IX. col. 1.

1627.

Oxon. 12. *Minucii Octauius.* *Biblioth. Musei Britt.* voce Felix.

1643.

Lutetiae vidua Mathur. Dupuis. 4. M. M. F. Octauius et Caec. Cypriani liber de idolorum vanitate; editio noua ad fidem veterum exemplarium, ex recensione et cum obseruationibus *Nic. Rigaltii.* Notae sunt paucae, sed eruditae et aptae, vt solent Rigaltii; praemissa est de variis editionibus Octauii Minuciani praefatiuncula egregio iudicio et modestia conscripta. Codicem Regium quoque iterum studiosius, nec sine fructu Rigaltius adhibuit.

1645.

Lugd. Bat. ex off. Iusti Livii. 8. f. 12. M. M. F. Oct. Caec. Cypr. de idolorum vanitate, cum Obseruatio-

*) Bibl. Lat. I. IV. c. 3. ed. Ven. T. II. p. 282. et in Del. Argg. p. 216.

ſeruationibus Nic. Rigaltii et Iulius Firmicus de profana ac vera Religione cum notis Io. a Wower vna cum nouo Indice. — Iul. Firmicus ex recenſione Woweri peculiarem titulum habet ac ſeorſim ſiſti poteſt. Vterque liber pro ratione Bibliopolae curatus eſt. Ad Minutium pertinent praeter Rigaltii in M. et Cyprianum annotationes, indiculus verborum, et Balduini prolegomena typis iterum exſcripta.

✧ ✧

Lutetiae, ap. Math. Dupuis. 4. iterata Rigaltiana *Fabric. Del. Argg.* p. 216.

1648.

Rothomagi, ap. Io. le Boullenger. 12. M. M. F. O. — textus in vſum Collegii Societatis Ieſu Rothomagi exſcriptus.

1652.

Lugd. Bat. ex off. Io. Maire. 4. — cum integris omnium notis ac Commentariis nouaque Recenſione *Iac. Ouzelii.* cuius et accedunt animaduerſiones; acc. praeterea liber Iulii Firmici Materni V. C. de Errore profanarum Religionum. — Futiliſſimi huius commentatoris notarum colluuies immenſitate ſua reliquorum omnium longe ſuperat. Ad ſingula Minucii verba vndicunque omnia apta inepta incredibili ſtupore et imprudentia corroſa ſunt. Nec vero ex proprio quidem lectionis penu, ſed aliorum, qui longe alio conſilio congeſti erant, cumulis. Quod ad textum attinet, in diſtinctione et interpunctione verborum multa ſe egregia praeſtitiſſe gloriatur, de quibus penes alios eſto iudicium. Inſcripſit Ouzelius opus ſuum Chriſtinae Suecorum. Firmicus ex Woverii recenſione et vnius Wowerii animaduerſionibus editus eſt.

1666.

Parisiis, ap. Io. Dupuis. f. cum Cypriani operibus ex ed. Priorii.

1672.

Lugd. Bat. ex off. Hackiana. — repetita Ouzeliana, nec tamen ad vnguem repraesentata, sed quod ingeniose a typographis excogitatum est, notarum omnium congeries, quae in priori Ouzeliana post textum agmen ducebat, hic ipsum textum premit, vt saepius lineis iisdem sexies et amplius ad singulorum auctorum, qui numeris distinguuntur animaduersiones repetitis vix textum prae textu dignoscere possis. De nouo adiecerunt membris itidem distractis Meursii Criticum Minutianum. Quod lepidissimum denique accidit, medias inter reliquorum commentatorum animaduersiones titulus Variarum lectionum seorsim conspicitur, quae vnde allatae sint, vix diuinabis, nisi penitus tibi perspecta sit bibliopolae huius in exornanda hac editione sedulitas. Videlicet Variae lectiones sunt seorsim ad calcem editionis suae ab Elmenhorstio exhibitae, quas sicut ille ex singulis priorum editorum adnotationibus collegerat, ita et suis locis singulas, et collectas iterum typis mandarunt.

1678.

Oxoniae. cum Notis Nic. Rigaltii. *Giornale di Roma* 1679. p. 137. *Fabric.* l. l.

1689.

Lipsiae. 12. cum versione Gallica Ablancurtii e regione textus posita. *Fabric.* l. l. 217.

1699.

Halae. Sumptt. Io. Frid. Zeitleri et *Henr. Mufselii.* 8. — Minucii O. et Cypriani — vterque recen-

recenſitus et illuſtratus a *Chriſtophoro Cellario.* — Vſui ſcholarum, quae erat Viri huius optime meriti de iuuentute ſedulitas, conſulturus, textum Minucii ex ſuperiorum editorum nec non *Io. Frid. Gronouii,* cui primas merito defert, animaduerſis emendatiorem excudendum curauit adnotationibusque non multis et prolixis, ſed egregiis et nullo non tempore legentibus profuturis explicauit, quae vel ad lectionem ipſam, vel hiſtoriam atque fabulas, vel denique latinitatem ſpectarent, Cypriani libellum ad Wowerii exemplum adiecit, itemque Balduini diſſertationem; denique in fine acceſſerunt, quod ſerius et textu iam exſcripto demum adlata eſſent, obſeruata quaedam *Iac. Perizonii.* Poſtremo quae haud minima libri dos eſt, in capitula et paragraphos apte textum Minucianum primus deſcripſit.

Saec. XVIII.

1707.

Cantabrigiae typis academicis, impenſa Io. Oweni. 8. — M. O. cum integris obſervationibus Nic. Rigaltii et Selectis Aliorum Recenſuit ſuasque notas adiecit *Io. Dauiſius.* — Praemittitur Franc. Balduini Diſſertatio Rerumque et Latinitatis Indices ſubnectuntur. Quoniam autem Rigaltium reliquorum M. interpretum agmen ducere Dauiſius cenſebat, quamquam non ab omni halucinandi periculo eum tutum eſſe concedit, eius prae reliquis curam habuit. Sed nec alios neglexit, nec adeo ea interdum effugere paſſus eſt, quae Viri Docti paſſim aliud agentes de Minucio obſeruaſſent, ſi qua harum animaduerſionum vtilitas eſſe poſſet. Textus diſtributionem a Cellario adoptauit. Caeterum admodum modeſte de opera ſua ſentit Vir Doctiſſimus, quae ad iuuenum

 ingenia

ingenia erudienda et exacuenda prae multis aliorum eſt vtiliſſima.

1709.

Lugd. Bat. ap. Corn. Bouteſtein et *Sam. Luchtmaur.* 8. — M. O. cum integris Woweri, Elmenhorſtii, Heraldi et Rigaltii notis aliorumque hinc inde collectis ex recenſione *Iac. Gronouii*, qui emendationes et explicationes ſuas adiecit. Accedit Caec. Cyprianus et Iul. Firmicus Maternus. — Dandum nimirum erat bibliopolis hoc, puto, vt notas Virorum in titulo laudatorum integras repeti pateretur Gronouius, qui de ipſis ſane ſi quis alius veram ſententiam tulit. Secundo vero conſilio curas eruditorum foris in Minucium exercitas, id eſt, adnotationes ad diuerſos auctores occaſione data in Minucii loca, ſeu vt illuſtrarent ſeu emendarent, ſcriptas diligentius conquiſitas excuſſit, quo nomine Pricaeum ad Apuleium imprimis magni facit. Quid ipſe ſtudii ad Minucium contulerit, ex his eius verbis optime puto conſtabit. *Inſita Dialogo doctrina ſuppeditaverat hilarem vbertatem*, inquit. *Inſuper quoque materiam libelli gerebam memoriae inſitam, et aderat veneratio ſermonis latini tam caſte ab ſcriptore vſurpati, vt ſic in legendo varia ſecutus, ad collationem ingentem forem promtus. Etſi praeter Sabaeum et Vrſinum, praeter Heraldum et Rigaltium Ioſephus Scaliger quoque et Salmaſius operam nauauerant collationi Codicis MSti, qui eſt Lutetiae; nullum tamen iſtuc proficiſci a multo tempore intellexi, quem non ad inſpiciendum rurſus hortarer et inſtigarem. Haec ipſa fuit etiam occaſio accenſae acrimoniae ad varia ſubolfacienda et veterem manum reponendam aut proferendam ſententiam ſcriptoris, vnde aberrabant alii, quum ſe indicarent maxime felices et ſagaces.*

Ad

Ad locum cap. XXI. de Diana Ephesia verubus exstructa integram Lucae Holstenii dissertat. apposuit, doctam vtique et ingeniosam sane, sed cuius forte commodius summa tantum adscribenda fuisset. Ne vero te offendat, quod totus sit in exagitando et cauillando, qui ab eo vix nominari dignus erat Ouzelio, Iacobum Gronouium nosse debes. Nummos et figuras aere incisas aetas illa in auctorum veterum editionibus in deliciis habebat; ad vsum nihil conferunt.

1711.

Cantabrigiae, 8. ex secunda Io. Dauisii recensione c. Variorum notis addito Commodiano. cf. *Acta Erud.* T. 4. suppl. p. 423. *Bibl. Choisie* T. 18. p. 341. *Mem. of Literature* T. I. p. 353. *Mem. de Trevoux* T. II. p. 888. *Biblioth. Choisie* T. 24. p. 120.

1743.

Rotterodami, ap. Io. Dan. Beman. — ex recens. Gronouii ed. a. 1709. repetita.

1750.

Glasguae. in aed. Acad. exc. Rob. et Andr. Foulis Acad. typographi. 4. M. Octauius ex recens. Io. Dauisii. Textus cum indice solito nitore expressus.

1756.

In Venezia, presso Simone Occhi, 8. l'Ottavio di M. Minucio Felice, recato in Lingua Italiana col testo Latino a rincontro, e con opportune annotazioni illustrato da D. *Marco Poleti.* — Haud inepte institutum editori cessit.

1760.

1760.

Longosalissae, sumpt. Io. Chr. Martini. 8. — Octauius et Cyprianus de — vterque recensitus et illustratus notis Variorum selectis atque etiam suis a *Ioan. Gottlieb Lindnero* (Longosal. Schol. tum Conrectore) *cum Praefatione Io. Aug. Ernesti.* Diligentia et cura editoris prima huius editionis virtus est; deinde altera, quod eas, quas ex Gronouii inde tempore variis locis Viri docti ad Minucium perpoliendum, illustrandum et obscurandum etiam contulissent symbolas, cum iudicio dilectas propinat; tertia, quod crisin modestam et accuratam editor sequitur, quae ex Ernesti Summi praeceptis defendenda magis et explicanda lectione vulgata, quam coniecturis exercendis occupatur; postrema tandem, quod breuiter et summatim, nec tamen cum perspicuitatis iactura aliorum bene dicta repetit omninoque sermonis maximam curam habet. Ernesti praefatio de sacrorum Scriptorum lectione cum antiquioribus Graecis et Romanis Scriptoribus coniungenda praecipit. Accedit denique praeter Balduini dissertationem Holstenii epistola et index triplex.

1782.

Wirceburgi in off. Stahel. 8. cum Tomo II. Operum Cypriani curante *Oberthür.*

* *

Versiones Minucii, quae lectu dignae sunt, in Gallia aliquot procusae sunt a *Guil. Masio* et quae multo elegantior est, a *Nicol. Perroto Ablancurtio.*

1637.

Paris, chez veuve Toussaint du Bray. 4. l'Octavius de Minucius Felix, où il est traité de la religion, traduit

traduit avec des remarques, par *Guillaume du Mas*, Sieur de la Gauterie.

1646.

Paris, chez Jean Camuſat. 12. l'Octavius de Minucius Felix traduit en François par *Nicolas Perrot d'Ablancourt.* ſaepius dehinc a. 1662. 1677. etc. repetita.

De *Anglica* Lond. 1682. 8. non conſtat. Alias conſilio praetermittimus.

* *

De *Codice* Minucii Felicis vide quae ad Arnobium diſputantur.

3.

THASCIVS CAECILIVS CYPRIANVS.

Afer; quo anno natus ſit, non conſtat. Vocabatur *Thaſcius Cyprianus*. Caecilii nomen honoris et amoris cauſa erga Caecilium Presb. ſibi adſciuit, a quo circa annum 246. ad fidem Chriſtianam amplectendam compulſus fuit. De rebus ad eum, quamdiu inter gentiles vixit, pertinentibus non liquet, niſi quod oratoriam artem multa cum laude illum exercuiſſe Hieronymus et Lactantius teſtentur. Atque ex ſcriptis eius intelligitur, ingenium eius a tenera aetate ſatis literis fuiſſe excultum. Nec cenſu tenui fuiſſe videtur, quod opes ſuas, ſimulac chriſtianus factus eſſet, pauperibus diſtribuiſſe fertur. Quae res non paruam ei exiſtimationem apud plebem peperit et ipſa cum gloriae, qua apud gentiles floruerat, opinione profuit, vt a. 247. presbyter et proximo anno Epiſcopus adeo Carthaginienſis eccleſiae frequenti ſuffragio nec tamen pleno conſtitueretur. Fuiſſe enim, qui

§. 1. Vita eius.

qui repugnarent, et indigne Episcopum eum electum esse ferrent, Nouatum presbyterum, Felicissimum quendam et quinque alios Presbyteros, quorum nomina ignorantur, ipse scriptum reliquit, quamquam causas, et qua ratione se gesserint, non explicat. Sed dubium iam non est, quin exinde repetenda sit prima motuum, quibus initium episcopatus eius turbatum fuit, causa, quae quanto ipsa est reconditior, tanto plura in litium istarum historia aciem nostram subterfugere necesse est. Pertinent eo, quae inter eum et Nouatum et eius socium Felicissimum gesta sunt, de quibus ea, quae nostrorum hominum diligentia verisimillime explicata sunt, breuiter attingamus. Quod reliqua attinet, gratiam apud rerum ecclesiasticarum studiosos me initurum esse existimaui, si *Pearsonii Annales Cyprianicos*, quorum semper fuit et erit apud doctos ingens pretium, quos tamen propter rationes temporum ibidem cum multifaria rerum doctrina subductas absque temporis dispendio et taedio non minori, nemini euoluere licet, si eos, inquam, in compendium redigerem et semel hoc taedium deuorando aliorum commoditatibus prospicerem; quamquam iterum atque iterum, ecce! dum describendum typis traditurus sum, haesito, veritus ne aliis praeter commodum libri nostri molem auxisse non iniuria videar. Contra cum reputem, paucis verbis de Cypriani vita nullo modo agi posse, nec parum referre sciam, singula quomodo et quando ab eo gesta sint nosse et ordinem, quo singuli eius libri et epistolae se excipiant, in parato habere, in quo declarando adeo summa optimorum eius editorum virtus eminuit, in consilio instituto egregie confirmari me sentio. Sed de Felicissimi et Nouati seditione pauca praemonenda sunt. Vtrumque Cyprianus turbarum auctorem diversis in locis appellat, sed ita vt iam huic vni, iam illi

illi omnem culpam deferre videatur. A vero proxime aberrare videntur, qui Nouatum statim inde a Cypriani ad episcopatum euectione simultatem cum Cypriano suscepisse et ferociter contra eum se gessisse censent. Auxit inuidiam, quod paulo post propter morum prauitatem, qui animaduersione graui digni viderentur, dies ipsi ab Episcopo dictus esset. Cui quaestioni cum interueniente Decii persecutione et Cypriani ipsius secessione se subduxisset, animo tamen magis exasperato, quo Cypriano negotia facesseret, moliri coepit. Ergo quod probe nouerat Episcopi animum, Felicissimum quendam sine eius consensu Diaconum suum fieri curauit. Quod pro irrito habens Cyprianus cum tempus instaret, quo pauperum rationes expungendae essent, quod proprie Diaconorum erat, Episcopos et Presbyteros aliquot, qui administrarent Carthaginem, ex secessu suo misit. His acriter resistere coepit Felicissimus abstentionem minatus omnibus, qui Episcopo obtemperaturi essent. Qua de re Cyprianus certior factus anathemate deuoveri Felicissimum iussit. Qui segregatus a Cypriano assumtis sociis V. Presbyteris, de quibus supra mentio facta est, asseclas sibi quaerere, et Confessores, nec non Lapsos etiam in partes pertrahere studuit, in ecclesiam eos restitutum iri pollicitus. Quo omnis ecclesiae pax et disciplina in certamen atque discrimen adducta est. Quocirca vt animos sedaret Cyprianus, ad Concilium quaestionem de Lapsis, quam primum reuersus esset, se relaturum promisit. Factum hoc paulo post, causamque suam dixerunt V. Presbyteri cum Felicissimo et anathemate percussi sunt. Nec tamen turba sedata est; immo ab ecclesia Carthaginensi segregati nouam ipsi condiderunt ecclesiam, Episcopum ex suis Fortunatum eligentes, qui tanquam episcopus rite constitutus ad Cornelium Romanum de

de ſua electione literas dedit, ſed ab eo procul habitus eſt. Nec diu huius ſocietatis res laetae fuerunt, ſed mox dilabi et paulatim omnis fluctuatio conſidere coepit, nec verbum amplius de his altercationibus apud Cyprianum occurrit. Hanc rerum ſeriem, quae propter ipſum Cyprianum, qui cauſas, quibus aduerſarii eius offenſi fuerint, prorſus tacet, tenebris implicita diu latuit, *Moshemius* et *Walchius* *) vindicarunt. Iam *Pearſonium* legere iuuabit. Vnum addo, quo tamen minime Cypriani laudibus, quas ſane meruit, detractum aliquid volo, eum in hac contentione animum ab acrimonia et ambitionis faſtu non plane liberum oſtendiſſe. Siſtimus iam *Annales Cyprianicos per compendium.*

A. 246. *Praeſente et Albino CSS.*

Cyprianus Chriſtianus fit opera Caecilii. Poſt Baptismum, quo inter Paſcha et Pentecoſten tingi ſolebant Catechumeni, ſub autumnum fere, librum de Gratia Dei ad Donatum et in oratoria profeſſione et in Baptismo ſocium ſcripſiſſe videtur.

A. 247. *Philippo Imp. II. et Philippo Caeſ. CSS.*

Hoc anno primum ſcripſit *libellum de Vanitate idolorum;* menſe Decembri presbyter factus eſt.

A. 248. *Philippo III. et Philippo II. CSS.*

Hoc anno iam adulto i. e. circa Iulium Epiſcopus conſtitutus eſt, et ſub exordium epiſcopatus librum *de habitu Virginum* ſcripſit.

A. 249. *Aemiliano et Aquilino CSS.*

Conſilio Cleri die Paſchatis Saturum Clero proximum fecit et circa idem tempus inter Lectores Optatum

*) Hiſtorie d. Kezzereyen, T. I. a p. 288.

Optatum doctorem Audientium conſtituit, vt ipſe ep. 29. (anno proximo menſe Aug. ſcripta) indicat; — eidem anno, ante perſecutionem exortam, Pearſonius epp. ad Eucratium, Rogatianum et Pomponium Epiſcopos n. II. III. IV. tribuit — denique hoc quoque a. Nouatus criminis in vxorem commiſſi reus factus, cum cognitionem coram Cypriano defugiſſet, commode ipſi interueniente perſecutione in ſchisma erupit. Nam ſub finem huius a. quo Decius imperium inuaſerat, aut ineunte proximo, poſtquam minae ſatis dirae praeceſſerant, edicto Imperatoris ſeptima perſecutio occepit.

A. 250. *Decio II. et Grato CSS.*

Cyprianus ſaepius quaeſitus et ad leonem in Circo petitus eſt. Secedere iubetur a Deo et comite Victore Diacono ſuo ſeceſſit. Cum non appareret, proſcriptus eſt. Interea ſaeuiente tempeſtate multi eccleſiae Carth. addicti fidem denegarunt, et ingens breui extitit Lapſorum, Sacrificantium et Libellaticorum numerus. — Romae interea vbi coram ipſo Imperatore perſecutio multo acrius exercebatur, Fabianus Epiſcopus die XX. Ian. Martyrium ſubiit. Cyprianus autem ex ſeceſſu ſuo, in quo omnium, quae gererentur, certior fiebat, ad Clerum ſuum de diſciplina, cura pauperum et martyrio ſubeundo ep. V. et VI. et cum poſt Proconſulis in Africam aduentum perſecutio eſſet exacerbata, ab initio Mart. ad Mai. paene dimidium epp. VII. X. XI. XII. ad Clerum et Confeſſores dedit. Simulac vero ab hoc fere tempore Carthagine, quam Proconſul reliquerat, perſecutio mitior eſſet facta magiſtratibus iterum eam exercentibus: extorres aliquot minus conſtantes praepropere reuerſi ſunt, et cum aliis quibusdam Confeſſoribus carcere iam liberatis nimis ſibi indulſerunt, et Lapſi

nimiam licentiam ſibi arrogarunt: de quibus omnibus poſteriores Cypriani literae queruntur. Scripſit enim menſe Maio ep. XIII. ad Confeſſores: menſe Iun. ineunte ad Clerum ep. XIV. in qua imprimis de Confeſſorum prauis moribus et Lapſorum petulantia conqueritur, et de recipiendis Lapſis, de quibus quatuor Presbyteri, Donatus, Fortunatus, Nouatus et Gordius eum ſollicitauerant, ſententiam ferre recuſat. Hinc origo ingentis illius de Lapſis controuerſiae. Nam hoc ipſo menſe, cum Lapſi paſſim exambirent Martyres, et Confeſſores etiam importuna et gratioſa deprecatione corrumperent, et Presbyteri nonnulli Lapſis nondum poenitentia acta, nondum exomologeſi facta euchariſtiam darent: ſtatim tres epp. ſcripſit ad Confeſſores XV. ad Clerum XVI. et plebem XVII. quibus negabat paxullos eſſe dandos Lapſis, antequam eccleſia ipſis veniam dediſſet. Sed menſe Iun. exeunte propterea quod aeſtas iam coepiſſet, quod anni tempus aſſiduis infirmitatibus eam gentem infeſtare ſolet, mitiorem et conſilio quod Clerus Romanus Carthaginenſi dederat, et quod procul dubio Lapſi et Presbyteri valde vrgebant, accommodatam ſententiam tulit ep. XVIII. ad Clerum. — Menſe Iul. ineunte Presbyteri et Diaconi cum ad literas Antiſtitis nihil adhuc reſcripſiſſent negligentiae tantae in ep. priori merito accuſati, literis ſuis ad Cyprianum datis ſe excuſant, quae non extant, ſed quibus ille ſtatim reſcripſit ep. XIX. in qua ſe a ſententia ante perſcripta nullatenus recedere ſignificauit. — Iam tredecim epiſtolis ad Clerum Carth. e ſeceſſu ſuo datis, ad Clerum Romanum, vt ſe ſuaque pro eccleſiae diſciplina in ſeceſſu geſta probaret, ep. XX. ſcripſit, in qua et illas XIII. ad Clerum et plebem Carth. datas breuiter perſtrinxit, et ipſas vna addidit. Antequam vero hae literae Romam perueniſſent, Clerus Rom. ad

ad Clerum Carth., nec non Moyſes et reliqui Confeſſores ad Confeſſores Carth. literas dederant, quae non extant, quorum tamen argumenta ſatis nota ſunt, et quae Cyprianum laborantem et contra inuidiae impetum totis viribus reſiſtentem multum adiuuabant. Iam enim literae Luciani Confeſſoris prodierant, quae Lapſis vniuerſis pacem pollicebantur et non tantum Cypriano, ſed et in reliqua prouincia per aliquot ciuitates magnam moleſtiam creauerant. Quod ne lateret Clerum Rom., quem ex literis proxime datis in eadem ſecum fuiſſe ſententia perceperat, ad eum ſcripſit ep. XXVII. menſe Aug. ineunte eique ſubiunxit ipſas Luciani literas cum V. aliis epiſtolis ad eandem rem pertinentibus, quae omnes ad ſua tempora reuocatae epiſtolae XXVII. in ed. Ox. praefixae ſunt.*) Etenim Lucianus menſe Iul., poſtquam Cyprianus tum ad Confeſſores, tum ad Clerum, tum ad Plebem ſcripſerat, nemini Lapſo pacem dandam eſſe, antequam a Deo pax daretur eccleſiae, et poſtquam eas literas ad Clerum Rom. transmiſerat, ſcripſit ad ipſum Cyprianum literis vniuerſorum, qui adhuc ſupererant, Confeſſorum nomine datis, *ſe vniuerſis pacem dediſſe, de quibus apud eum ratio conſtiterit, quid poſt commiſſum egerint,* et ab eo poſtulauit, vt haec forma per eum aliis Epiſcopis innoteſceret. Quae res maiorem ipſi inuidiam, et in prouincia per aliquot ciuitates tumultus concitauit. — Eodem tempore ſcripſit

*) Nempe primo loco Celerini ad Lucianum pro ſororibus ſuis Romae lapſis ep. XXI. circa finem Aprilis, vt videtur, ſcripta: tum Luciani reſponſum ep. XXII. iam affecto menſe Maio poſt exceſſum omnium Martyrum, quorum ipſe meminit, et quidem tredecim diebus poſt mortem eorum, qui in carcere defuncti erant, ſcriptum; porro Caldonii literae et Cypriani reſponſum; poſtremo eiusdem ad Presbyteros et Diaconos.

ad Cyprianum Caldonius, qui non temere pacem dandam cenſuit. Reſcripſit Cyprianus ep. XXV. et Clerum hac de re certiorem fecit ep. XXVI. et ad Clerum Rom. ineunte menſe Aug. ep. XXVII. ad Confeſſores Romanos autem ep. XXVIII. dedit, et vt hae epiſtolae pro more eccleſiarum rite mitterentur, ep. XXIX. mandauit. — Menſe Aug. exeunte, Clerus Rom. ad Cyprianum ſcripſit ep. XXX. Nouatiano exarante. Additae erant epp. ab eodem Clero Rom. in Siciliam datae, quae perierunt, et ep. Confeſſorum XXXI. — Cyprianus menſe Sept. his literis acceptis ſtatim ad Clerum ſuum ſcribit ep. XXXII., iisque tum ſuarum, tum illorum literarum exempla transmittit et mandat, vt omnibus facultatem transſcriptionis concederent; vnde factum eſt, vt literae a Nouatiano ſcriptae per omnes regiones miſſae et in notitiam omnium eccleſiarum perlatae ſint. — Interim Cyprianus duas a diuerſis Lapſis, his quidem quietis et verecundis, illis autem temerariis et arrogantibus epp. acceperat, quae iam deſiderantur, argumenta ex ſequentibus Cypriani epiſtolis conſtant; nam arrogantibus illis ſtatim reſpondit ep. XXXIII. et paulo poſt ad Clerum ſuum in cauſa Caii Diddenſis Presbyteri et Diaconi eius, qui frequenter cum Lapſis communicauerant, neque moniti de eo deſtiterant, vnde a Clero Carth. Epiſcoporum praeſentium conſilio communicatio ipſis denegata erat, ep. XXXIV. — Menſe Oct. ineunte de Lapſis iterum ſcripſit ad Clerum Rom. ep. XXXV. per Fortunatum Hypodiaconum, addito exemplo literarum Lapſorum petulantium; per eundem de Priuato Lambeſitano, epiſcopo quidem, ſed haeretico eos monuit. — Menſe Oct. exeunte Clerus Rom. ad has literas per Fortunatum redditas reſpondit ep. XXXVI. — Menſe Nouemb. nobilis Confeſſor Celerinus Roma Carthaginem

nem venit et Cyprianum in secessu adiit et de Moysis reliquorumque Confessorum affectibus ad eum retulit; vnde exeunte mense ad eos scripsit Cyprianus ep. XXXVII.

Hoc sub tempus cum finis anni proconsulatus appropinquaret, sedata est in Africa persecutio. Cyprianus ineunte mense Dec. cum episcopis nonnullis, qui in secessu eum inuiserant, inconsulto Clero suo Confessorem Aurelium lectorem ordinauit et Clerum suum de eo certiorem fecit ep. XXXVIII. Ordinandus eodem die erat Celerinus Confessor, sed ille consentire dubitauit, donec ipsius Dei admonitu in somnis impulsus est ad munus subeundum. De huius ergo ordinatione ep. XXXIX., et de Presbytero aliquo Numidico in Carthaginensium Presbyterorum numerum recipiendo ep. XL. Interea temporis dum Cyprianus ordinandis Clericis in secessu vacaret, Novatus Presbyter Carthagine Felicissimum Cypriano semper infensum, ipso nec permittente nec sciente Diaconum suum fieri curauit. Felicissimus autem, qui ab initio Cypriani electioni restiterat, iam Diaconus factus, partem plebis ab Episcopo suo auertit et sedata iam persecutione in monte quodam suos colligebat, quo imprimis Lapsi petulantiores conuolarunt. Cum itaque Cyprianus Caldonium et Herculanum Episcopos et collegas suos cum Numidico Presbytero Carthaginem misisset, eosque vna cum Rogatiano Vicarios suos constituisset, vt necessitates fratrum sumtibus expungerent, simul etiam et aetates eorum et conditiones et merita discernerent; eorum rebus gerendis intercessit Felicissimus, minatus adeo secum non communionem habituros, qui Cypriano obtemperassent. De his illi Cypriano rescripserunt literis, quae non extant et Cyprianus respondit ep. XLI. vt

F 3 Feli-

Felicissimum excommunicarent, id quod a se factum esse ep. XLII. declarant.

A. 251. *Decio III. et Decio CSS.*

Ianuario ineunte Nouatus, qui cum Felicissimo hactenus sententiam fouerat, Lapsos omnes absque poenitentiae mora esse recipiendos, relicto in Africa Felicissimo Romam venit et Nouatianum a communione Moysis, Presbyteri et Confessoris, quocum maxime familiariter ad id tempus versatus erat, alienatum sibi conciliauit, ipse tamen in illius penitus contrariam sententiam concessit. — Mense Febr. iam affecto quinque Presbyteri Carthagine se ab ecclesia Africana separabant et Felicissimo adiungebant, iidem qui olim Cypriani ordinationi cum Felicissimo se opposuerant, qui in persecutione fomenta Confessoribus, ne cum Episcopo concordarent, praebuerant, et Lapsos concitauerant, omninoque sibi cum contemtu Cypriani summam rerum vindicare conati erant. Quae res magnopere Cyprianum iamiam Carthaginem rediturum afflixit et prohibuit, quo minus ante diem Paschatis e secessu suo egrederetur; vt testatur ep. XLIII. hac de re ad plebem perscripta, qua simul post Paschatis diem cum collegis suis se ad eos venturum nunciat. — Mense Apr. Lucio Prisco, qui Macedones praesidatu regebat, delata dominatio Gothorum concursu. Qua de causa Decius quam potuit maturrime Roma digressus est. Inde persecutio etiam Romae deferbuit. Interea Episcopi Africani post Paschatis solemnia domi celebrata sedes suas relinquunt et Carthaginem petunt. Quin etiam Cyprianus iam de factione Felicissimi securus e secessu suo prodit et sedem suam occupat. Pompeius autem et Stephanus, Episcopi Africani, Carthagine Romam profecti sunt, vt ordinationi episcopi Romani iamiam Decio absente

instanti

instanti intereſſent. Iam Cyprianus, qui toties Lapſorum cauſam ad commune concilium reſeruauerat, ſeque cum Collegis ſuis de factione Feliciſſimi et Presbyterii eius iudicaturum promiſerat, Epiſcopos ex prouincia ſua conuolantes ad concilium rite celebrandum praeparauit. Celebratum ergo menſe Mai. huius anni *) et diu quidem continuatum eſt, et frequenter actum et ſaepius prorogatum. Interea Romae, Decio abſente in Macedonia, Iulius Valens regnum occupavit et in Illyrium contendit. Chriſtiani Romani autem, qui omnes controuerſias hactenus diſtulerant, donec Epiſcopus conſtitueretur, qui omnia moderari et eorum qui lapſi eſſent cum auctoritate et conſilio rationem habere poſſet, ad eligendum Epiſcopum feſtinabant, ortaque inter Cornelium et Nouatianum controuerſia, electus eſt Cornelius Decio adhuc imperante, ſed abſente et imperium affectante Valente menſe Iun. ineunte (die IV.). — Menſe Iun. iam affecto Cyprianus acceptis in concilio Cornelii et collegarum literis, quibus tum Cornelii electio, tum graue ſchisma nunciabatur, nondum audita Nouatiani ordinatione, Caldonium et Fortunatum epiſcopos e concilio cum literis ad Cornelium et Coëpiſcopos miſit, qui et literis allatis, et ſua praeſentia diſſidium illud componerent. Per eosdem etiam epiſtolae XLI. de Feliciſſimo et XLIII. de Presbyterio eius ad Cornelium transmiſit, vt Fraternitati legerentur. Miſſis autem his legatis a concilio ſtatutum eſt, vt omnia interim integra ſuſpenderentur, donec redirent. — Menſe Iul. ineunte legati a Nouatiano miſſi Carthaginem veniunt, quos ſtatim a communione ſua cohibendos eſſe ſtatuerunt, mox, auditis qui ordinationi

 Cornelii

*) Sopita perſecutione, i. e. ante mortem Decii, qui hoc anno affecto periit, et ante electionem Cornelii, qui adhuc imperante Decio Epiſcopus ordinatus eſt.

Cornelii interfuerant, Episcopis Africanis Pompeio et Stephano prorsus reiecti, tandem omnino ex Africa expulsi sunt. Haec Cyprianus ep. XLIV. ad Cornelium. Dein ad omnes per Africam, Numidiam et Mauretanias Episcopos literae datae, vt cum Cornelio communionem haberent. Posthaec Felicissimus cum Presbyteris auditi et exclusi et literis synodicis desuper ad Cornelium relatum. — Mense Aug. ineunte Cyprianus scripsit epistolam XLV. ad Cornelium missam vna cum literis synodicis et exemplaribus suarum de Felicissimo literarum. Et quoniam Confessorum nomine per omnes ecclesias literae et maledictis plenae frequenter missae essent, epistolam ad eos dedit XLVI, hortans eos, vt ad ecclesiam reverterentur, quam Cornelii arbitrio ep. XLVII. permittit. Post Felicissimi et quinque Presbyterorum abstentionem de causa Lapsorum synodice conclusum est, et Synodi placita libello sunt inscripta. Isque libellus ad Cornelium missus est, et cum aliis etiam in Africa Episcopis communicatus. — Interea Primitiuus cum literis ad Cornelium priori mense missus Carthaginem redierat cum ep. Cornelii ad Cyprianum, quae desideratur; sed argumentum eius cognoscitur ex responso Cypriani ep. XLVIII. — Mense Sept., accepto a Synodo Carth. canonum libello, concilium LX. Episcoporum Cornelius conuocat, quod Romae celebratum est mense Oct., quoque Synodi Carth. decreta de Lapsis recipiendis corroborata sunt et Nouatianus cum suis anathemate percussus est. Interim Nouatianus cum res suas pessum ire videret, misit in Africam Euaristum, suae partis Episcopum, Nouatum, Carth. ecclesiae Presb. et alios quosdam, de quorum discessu Cornelius literis per Augendum Confessorem missis Cyprianum admonuit, sed literae illae non extant. — Interea Confessores Romani,

quos

quos ex carcere prodeuntes ſchismaticus et haereticus error exceperat etiam diu palabundos populus viderat, literis Cypriani molliti et lecto, vt videtur, libello *de Vnitate,* quem hoc tempore ſcripſit et Romam miſit Cyprianus, bene inſtructi de reditu ad eccleſiam cogitarunt, idque fratribus nonnullis ſignificant, mox Nouato cum reliquis tamquam procella et turbine recedente Presbyteros Romanos adierunt, circumuentos ſe eſſe affirmantes et ad eccleſiam redire velle. De his transactum coram Presbyterio a Cornelio coacto, cui etiam adfuerunt V. Epiſcopi; a quibus communicatio et pax eccleſiae Confeſſoribus impertita eſt. Cyprianus deſuper a Cornelio certior factus ep. XLIX. cui etiam ſubiiciendas curauit ſententias Epiſcoporum et Presbyterorum in eo negotio prolatas, quae deſiderantur. Scripſit etiam feſtinanter breues literas, quibus docere Africanos voluit, quales viri eſſent, quos Nouatianus emiſiſſet, ep. L. niſi forte haec fragmentum tantum epiſtolae plenioris ſit. — Menſe Nov. Decius vterque, Auguſtus et Conſul periit. Iamque plena eccleſiae pax reddita, et perſecutio non ſopita tantum, ſed prorſus finita eſt. Hoc menſe exeunte Cyprianus libellum *de Lapſis* ſcripſit et Romam miſit. — Menſe Dec. ineunte Cyprianus acceptis a Cornelio literis per Nicephorum acoluthum miſſis epp. LI. de reditu Confeſſorum congratulatoria et LII. de Nouati ſceleribus reſpondit.

A. 252. *Gallo II. et Voluſiano CSS.*

Ipſo ſtatim huius anni initio Cyprianus poſteaquam non tantum a Cornelio, ſed ab ipſis etiam Confeſſoribus literas de regreſſione ſua acceperat, ad Confeſſores Romanos ep. LIV. de reditu eorum ad eccleſiam congratulatoriam dedit. Iisdem literis libellos duos a ſe ſcriptos de Vnitate Eccleſiae et de Lapſis illis

 commen-

commendat. — Menſe Febr. ſcribit Cyprianus ep. LV. ad Antonianum Numidiae Epiſcopum apprime ad huius temporis hiſtoriam illuſtrandam facientem. Antonianus nimirum in cauſa Nouatiani primas ad Cyprianum dederat literas, quibus ſe cum Cornelio communicaturum ſignificarat, mox literis ab Nouatiano acceptis ſecunda ep. ad Cyprianum nutare ſe oſtenderat; quibus ille iam reſpondet. Hoc anno Paſcha celebratum eſt ſecundum Canonem Hippolyti III. Id. Apr. Cyprianus autem inter Paſchatis prima ſolemnia ſcribit ep. LVI. ad Fortunatum aliosque Epiſcopos, qui in Capſenſi ciuitate propter ordinationem Epiſcopi conuenerant, reſpondens ad quaeſtionem ſibi propoſitam, an Lapſos per triennium poenitentes ad communicationem admittere fas eſſet? Pleniorem ſententiam ad concilium ſe differre ſcribit Cyprianus, quod menſe Maio Carthagine actum. In hac Synodo relaxatio quaedam facta eſt decreti, quod in ſuperiori concilio conſtitutum erat, et epiſtola ſynodica ad Cornelium miſſa eſt, quae inter Cyprianicas comparet n. LVII., in qua et decretum ipſum ponitur et rationibus multis aſſeritur atque defenditur. — Concilio hoc ſedente Priuatus Lambeſae olim Epiſcopus, qui ante aliquot annos ob multa delicta a XC. Epiſcopis damnatus erat, poſtquam prohibitus eſſet coram hoc concilio cauſam dicere, turbas cieuit, Fortunatum vnum ex quinque profugis Presbyteris Epiſcopum Carthaginis conſtituit. Is quaſi legitime conſtitutus pro more legatos ad Cornelium de electione ſua miſit, inter quos princeps acerrimus ille Cyprianici nominis hoſtis Feliciſſimus Cyprianum literas hac de re ad Cornelium parantem praeuertit, ſed a Cornelio, quem menſe Iunio adiit, de eccleſia pulſus eſt, eiusque literae non admiſſae ſunt. Quin ad Cyprianum ſtatim literas animum ipſi deditiſſimum teſtifican-

ſtificantes dedit, quae deſiderantur. Tum vero Feliciſſimus et comites eius repulſam hanc indigne ferentes, pro ſolida ſua obſtinatione et audacia Cornelium minis atque terroribus aggrediuntur, multa turpia ac probroſa in Cyprianum et eius ſectatores proferunt, XXV. Epiſcopos ordinationi Fortunati adfuiſſe iactitant, ac denique ſumma deſperatione comminantur, niſi Cornelius literas, quas attuliſſent, acciperet, ſe eas publice eſſe recitaturos. Quibus comminationibus commotus Cornelius Feliciano acolutho, quem cum literis Romam Cyprianus dimiſerat, literas alias prioribus ſubiunxit, quibus culpam in Cyprianum transfert, quod ille de Fortunato hoc Pſeudoepiſcopo nihil adhuc ſcripſiſſet. Sed hae literae perierunt. — Dum haec Romae geruntur, appropinquante iam et imminente Galli perſecutione, Cyprianus ſcripſit ad Thibaritanos ep. LVIII. — Sub finem huius menſis denique perſecutio coepit, cui anſam dederat grauis peſtilentia, varias imperii prouincias populans, quae vt auerteretur, ad aras deorum frequenter itum; diis opem negantibus Chriſtiani perſequi coepti a plebe, nullo imperatoris edicto proconſules aut magiſtratus ad id prouocante. Hoc ipſo etiam populi Carth. tumultu Cyprianus iterum ad leonem in Circo poſtulatus eſt, dum ad binas Cornelii literas ep. LIX. prolixe reſponderet. At ille nihil perterritus incumbente perſecutione ad Fortunatum libellum de *exhortatione Martyrii* exarauit. — Quum menſe Iul. Romae non minus quam Carthagine arae fumarent, et Chriſtiani pro reipublicae ſalute diis ſacrificare recuſarent, Cornelius Epiſcopus ab imperatore Gallo Centumcellas in exilium miſſus eſt, vbi mox die XIV. Sept. diem obiit. Ad eum Cyprianus menſe Aug. ep. LX. de Confeſſione gratulatoriam ſcripſerat. Circa tempus obitus Cornelii cum iam lues et fames ſaeuirent,

ſcripſit

ſcripſit Cyprianus libellum ad Demetrianum, quem putant fuiſſe Africae tunc temporis Proconſulem, Pearſonius contra iudicem aliquem Cypriani familiarem fuiſſe arbitratur. Poſt obitum Cornelii ceſſaſſe epiſcopatum dies XXXV. liber Pontificum indicat: perperam iudice Pearſonio, qui niſi dies X. huic vacationi dandos eſſe euincit, Luciumque ſtatuit ordinatum eſſe XXV. Sept. Etenim menſe Oct. ineunte Lucius a Perſecutoribus in diſcrimen vitae adductus eſt. Cumque iam Cyprianus tum ordinationis tum confeſſionis eius certior factus eſſet, ipſe cum collegis ſuis literas communicatorias ad Lucium ſtatim dedit; quae quidem non ſuperſunt; ſed meminit earum Cyprianus in exordio ep. LXI. poſt reditum ad eundem miſſae. Nam et Lucius a Gallo exilio multatus fuit, ex quo tamen iam circa finem Nov. cum comitibus rediit; literae Cypriani menſe Decbr. ſcriptae ſunt. — Interea cum iam lues et fames ſimul incumberent, Cyprianus librum *de mortalitate* ad fratres ſuos compoſuit.

A. 253. *Voluſiano II. et Maximo CSS.*

Circa initium huius anni Cyprianus ep. ad Epiſcopos Numidas de redemtione fratrum ex captiuitate barbarorum, Maurorum, Numidiae adiacentium, qui hoc tempore late prouinciam Romanam populati erant et multos Chriſtianos ſecum abduxerant, de quibus redimendis cum Numidiae aliquot Epiſcopi ad Cyprianum ſcripſiſſent, vt ſubſidia nummaria colligere vellet, hanc LXII. ep. ad eos transmiſit. Circa idem tempus Cyprianus literas ad Caecilium *de Sacramento Dominici calicis* exarauit. — Menſis Martii die V. Lucius Epiſcopus Romae martyrium paſſus eſt, nec diu poſt menſe fere Aprili Aemilianus ſumſit purpuram; ex qua ſeditione cum perſecutio, vt fieri

fieri ſolebat, deferueſceret, Stephanus Romae Epiſcopus electus et ordinatus eſt XIII. die Mai. Non diu poſt ordinationem Stephani plena pax eccleſiae eſt reddita. Nam Aemilianus poſt aſſumtam purpuram et milites Scythis oppoſitos ſuo exercitui adiunctos ſtatim Italiam verſus mouere coepit. Gallus Valerianum cenſorem et Senatus principem, ſed non Conſulem miſit, vt Celticas et Germanicas legiones adduceret. Ipſe autem per Italiam copias collegit et adverſus Aemilianum ad vrbem magna cum feſtinatione contendentem profectus eſt. Cumque iam amborum exercitus appropinquarent, militesque Galli ſe numero longe inferiores viderent, Gallum ipſum cum Voluſiano trucidarunt, ſeque exercitui Aemiliani adiunxerunt. In hunc modum imperatores ambo et Eccleſiae Chriſti perſecutores, Gallus et Voluſianus, XIX. imperii ſui menſe perierunt. Quibus occiſis Valerianus menſe Iunio huius anni imperium affectavit, tandemque caeſo Aemiliano omnium conſenſu pro Auguſto habitus eſt. Mox etiam Gallienus, Valeriani filius, a Senatu Rom. Caeſar dictus eſt. Valerianus ſtatim plenam pacem indulſit, quae per triennium et amplius (vſque ad initium anni 257.) durauit. Iam vero frequentiſſima Synodus LXVI. Epiſcoporum Carthagine menſe Sept., vt videtur, coacta eſt, vt de rebus eccleſiaſticis poſt perſecutionem conſilium caperetur. Dum illi in concilio erant, allatae ſunt a Fido Epiſcopo, vt videtur, ſcriptae literae, duplici querela refertae, prima de Therapio Epiſcopo, quod Victori Presbytero praepropera feſtinatione pacem dediſſet; ſecunda de Baptismate infantium, recens natorum, quod eos intra ſecundum aut tertium diem ipſe non baptizari oportere putaret; et prima quidem concilium valde commouit, quod receſſum eſſe a decreti ſui auctoritate videret. Nihil tamen im-

mutare

mutare voluerunt, Therapium, tantummodo in concilio praesentem, obiurgabant, pacem a sacerdote Dei semel datam non putabant auferendam. In secunda causa vnanimem concilii sententiam in haec verba *nulli hominum nato misericordiam dei et gratiam denegandam* Cyprianus protulit ep. LXIV. — Hoc autem pacis tempore post mortem Cornelii et Lucii sub nouo Episcopo Stephano cum in aliis prouinciis, tum etiam in Africa Episcopi et Presbyteri lapsi et censura ecclesiae sacerdotio priuati gradum suum aut retinere aut recuperare conati sunt. Erat in prouincia Proconsulari Assuri siue oppidum siue vrbs certe sedes Episcopalis, cuius Episcopus Fortunatianus sub persecutione Decii sacrificauerat, et cum ex sententia Cornelii et Cypriani et omnium ecclesiarum decretum fuisset, vt Sacrificati ab ordinatione Cleri et sacerdotali honore prohiberentur et post poenitentiam plenam ad Laicam tantum communionem admitterentur, ab Episcopatu deiectus fuerat; iam vero pro integro agere voluit atque Episcopatum sibi vindicare coepit. Contra quem Cyprianus scripsit ep. LXV. ad Epictetum fratrem et plebem Assuris consistentem.

A. 254. *Valeriano II. et Galieno CSS.*

Ipso huius anni initio Florentius Pupianus Episcopus, vt videtur, Africanus, qui sub persecutione Decii confessionem fecerat, et postea Nouatiani partibus adhaeserat, multaque nefanda atque turpia Cypriano, Nouatiani ac Felicissimi factioni nimis credulus obiecerat, ad Cyprianum literas dedit, quibus significat, se veterem suam de eo sententiam non mūtare atque episcopatu indignum eum habere. His et multis aliis, quae ipsi exprobrauerat, calumniis respondit Cyprianus ep. LXVI. — Interim in Hispania

Basili-

Baſilides, qui perſecutione ſaeuiente nefando idololatriae libello ſe commaculauerat, et Epiſcopatum ſponte depoſuerat, cum videret in ſedem ſuam Sabinum de vniuerſae fraternitatis ſuffragio et Epiſcoporum iudicio ſubrogatum, Romam contendit et Stephanum adiit, vt cum eo communicans epiſcopatui ſuo reſtitui poſſet. Qui parum prouidus ab eo deceptus eſt. Similiter Martialis actis publice habitis obtemperaſſe ſe idololatriae, et Chriſtum abnegaſſe confeſſus fuerat et in eius locum Felix, vt videtur, ordinatus Epiſcopus. Vtrumque ergo pro Epiſcopo habuit Stephanus. Cyprianus autem a Felice Presbytero cum plebe ad Legionem et Aſturicae conſiſtente per literas perferentibus Felice et Sabino epiſcopis nuper conſtitutis, certior factus cum Synodo Epiſcoporum Africanorum Sabini ordinationem ratam eſſe debere Baſilidem et Martialem profanos declarauit ep. LXVII. Porro cum in Gallia etiam Martianus Arelatenſis Nouatiano ſe iam diu coniunxiſſet et ab eccleſiae Catholicae vnitate diſceſſiſſet, Epiſcopi vicini non tolerandum eum putabant et ea de re tum ad Stephanum, tum ad Cyprianum literas dederunt, vt eorum auctoritate muniti facilius et tutius illum Epiſcopatu priuare poſſent. Sed cum apud Stephanum nihil impetrare potuiſſent, Fauſtinus iterum ad Cyprianum ſcribit, vt ipſe Catholicis Epiſcopis ſuppetias ferret et Stephanum officii ſui moneret. Quod fecit Cyprianus ep. LXVIII, cuius fidem poſt Rigaltium a Launoyi obiectionibus ampliore diſputatione vindicauit Pearſonius. Circa idem tempus ſcripſiſſe videtur tractatum *de Opere et Eleemoſynis.*

A. 255. *Valeriano III. et Galieno II. CSS.*

Hoc anno nouae in dies de baptiſmo inter Afros ortae ſunt controuerſiae, et in iis Cypriani iudicium

iudicium a multis petebatur. Quaesiuit Magnus, *an inter caeteros haereticos eos quoque, qui a Nouatiano venirent, baptizari oporteret?*" Rescripsit Cyprianus legitimo atque ecclesiastico baptismo tingendos esse, ep. LXIX. Quam cum ille sententiam tam aperte explicuisset, res tota in dubium est vocata, disputatumque est: *an haereticorum non minus quam schismaticorum baptisma ratum haberi deberet?*" Et haec quidem controuersia in Numidia primum publice ventilata est, vbi XVIII. Episcopi conuenerant, et quid statuerent aut facerent incerti, Cyprianum et Episcopos Africanae prouinciae per literas consulunt, quae non extant. Quare Cyprianus et collegae in concilio plurimorum Episcoporum cum Compresbyteris sub autumnum habito sententiam suam conscribunt et ad collegas quosdam mittunt: *Neminem foris baptizari extra ecclesiam posse; ideoque de errore et prauitate venientibus per omnia diuinae gratiae Sacramenta vnitatem et fidei veritatem dari debere,* quia neque apud haereticos neque apud schismaticos aut baptismum aut chrisma, aut euchariftiam fieri potuisse putabant. Ep. LXX. Haec tamen concilii decreta a nonnullis Africae episcopis consensum minime tulerunt et ex veteri consuetudine eos, qui apud haereticos tincti essent, quando ad ecclesiam Catholicam transirent, non iterum baptizandos esse statuebant. Talis fuit Quintus in Mauritania Episcopus, de quo Lucianus Presbyter ad Cyprianum retulerat, cui hic ep. LXXI. scripsit, simulque literarum, quae a concilio ad Episcopos Numidiae datae fuerant, exemplum transmisit, vt reliquis etiam Mauritaniae Episcopis innotescerent.

A. 256. *Maximo et Glabrione CSS.*

Cum Cyprianus intelligeret, nonnullos Episcopos nec nuperi concilii, nec vetustioris sub Agrippino

prae-

praedeceſſore ſynodi decretis motos in recepta conſuetudine ac ſententia perſiſtere, ſcripſit libellum *de bono patientiae* eumque ad Iubaianum transmiſit. Mox alterum concilium cogitur LXXI. Epiſcoporum non ex Africa tantum prouincia, ſed ex Numidia etiam ante feſtum Paſchatis haud dubie; in quo controuerſia de baptismo maxime feruuit. Confirmata tandem ſententia prioris concilii additumque inſuper decretum: *quod clerici ſeu in eccleſia catholica prius ordinati, ſeu apud haereticos a Pſeudoepiſcopis promoti, ab haereſi reuertentes ad laicam tantum communionem admitti deberent.* Quae decreta Stephano pro honore communi et ſimplici dilectione communicata, transmiſſis vna cum literis ad Quintium, ipſisque ſynodicis in priori concilio ad Epiſcopos Numidiae ſcriptis. Ep. LXXII. Iubaianus quoque Cypriano hac de controuerſia literas miſit, quae non extant; ſimul addidit exemplum ep. contra Cyprianum ſcriptae, quae pariter periit. His reſponſum eſt a Cypriano ep. LXXIII. quibus ſatisfactum ſibi cum gratiarum ſignificatione mox reſcripſit. Iam vero Stephanus ad Cyprianum literas dedit, quae perierunt, quarumque tantum fragmenta pauciſſima in literis Cypriani ad Pompeium fratrem nec alibi ſuperſunt, quibus ſententiam Concilii Carth. reiicit et condemnat, ipſumque Cyprianum et reliquos Africae epiſcopos, qui concilio interfuerant, abſtinendos eſſe docet ſuamque ſententiam profert, qua a quacunque haereſi venientes baptizari iterum in eccleſia vetat. Stephani reſponſum cum Pompeius Sabratenſis ex Tripoli Epiſcopus a Cypriano petiiſſet, miſit ille epiſtolae eius exemplum addita ep. LXXIV, qua Stephani argumentis et impugnationibus obuiam iuit. Caeterum Stephanus ſcribit etiam ad Orientales, quos eandem cum Agrippino et Cypriano ſententiam amplexos

noſſet, eosque pariter ſe excommunicaturum minatur. — Paulo poſt Cyprianus, vt minas Stephani euitaret, maius et frequentius concilium calend. Sept. conuocandum duxit ex omnibus prouinciis tum Africae, tum Numidiae atque Mauritaniae, in quo Epiſcopi comparebant ad minimum 87. in quo primum III. literae Iubaiani ad Cyprianum, Cypriani ad Iubaianum et huius iterum ad Cyprianum lectae ſunt. Lecta eſt etiam epiſtola Cypriani ad Stephanum. Quibus lectis Epiſcopi omnes ſigillatim praeſentibus Presbyteris et Diaconis maximaque parte plebis de baptismo haereticorum ſententiam ſuam dixerunt, omnesque, verbis licet diuerſis, ſententiam Cypriani vnanimiter confirmarunt. Cumque Cyprianus pro certo haberet, Stephanum etiam ad Epiſcopos orientales de eadem controuerſia ſcripſiſſe, dedit ad Firmilianum, Caeſareae in Cappadocia Antiſtitem inter Orientales maxime illuſtrem, literas, easque cum ſuis ad Stephanum et Iubaianum per Rogatianum Diaconum miſit, quae deſiderantur. Firmilianus autem in eadem controuerſia diu ante verſatus et eandem cum Africana eccleſia ſententiam amplexus reſpondet Cypriano ipſi in omnibus conſentiens ep. LXXV. per Rogatianum hoc eodem anno ingruente hieme transmiſſa.

A. 257. *Valeriano IV. et Galieno III. CSS.*

Pendente adhuc controuerſia de baptismo circa huius anni initium orta eſt perſecutio, quae octaua dicitur, a Valeriano Imperatore praeter expectationem excitata. Nam ad hoc vsque tempus maxime chriſtianis fauerat. Nunc Macriano impellente penitus mutabatur. Ac initio quidem Chriſtianis vetitum eſt conuentus agere et coemeteria adire. Poſt hoc edictum Stephanus moritur die II. menſis Aug. marty-

rium

rium passus nec ne incertum. — XXX Aug. die Cypriani confessio secuta est, qua facta Paternus Proconsul illum in exilium Curubim iussit deportari. XIV. Sept. die (eodem quo post anni spatium passus est) comitante Pontio eo deducitur. Cyprianus autem Curubi constitutus, reuelationibus diuinis ante assuetus visionem accepit de martyrio secuturo, obscuram illam quidem, sed satis recte ab eo intellectam, quam Pontio Diacono suo, tamquam idoneo testi indicauit. Interea praeses Numidiae Proconsule Africae longe ferocior, nouem Episcopos cum Presbyteris, Diaconis et fratribus Christi nomen confessos primum fustibus caedit, dein ad metalla damnat ad Signitam vrbem Numidiae et Episcopi sedem et in alia loca. Quibus omnibus Cyprianus vna epistola LXXVI, scripsit et subsidium per eosdem nuncios misit. Responderunt pro diuersis, vbi constituti erant, locis, diuersis literis, primum quatuor Episcopi ep. LXXVII. dein Lucius cum suis ep. LXXVIII, postremum III. Episcopi cum Presbyteris et suis omnibus ep. LXXIX.

A. 258. *Tusco ac Basso CSS.*

Interea Valerianus senex Imperator bellum contra Persas parat, exercituque coacto circa Byzantium Antiochiam contendit, omnem rempublicam se absente Macriano deferens, vt ipse oratione ad Senatum e Persidis finibus missa apud Pollionem testatur. Hinc ergo persecutio, cuius suasor et auctor fuerat Macrianus, maxime saeuire coepit, rescripto etiam nouo Valeriani proposito. Tum Xystus, Romae episcopus, die VI. Aug. et cum eo Quartus Presbyter aut Diaconus gladio animaduertitur. De quorum martyrio certior factus Cyprianus statim Successo nunciat ep. LXXX. Cum autem Cyprianus per vndecim menses Curubi constitutus fuisset, bonis suis minime

priuatus ex indulgentia eorum, qui eiecerant et occisuri erant vtriusque nempe Proconſulis, creſcente iam perſecutione Maximus Proconſul eum accerſiuit et in hortis ſuis manere permiſit. Proconſul autem ipſe Carthagine Vticam alteram quaſi Proconſulis ſedem profectus eſt et Cyprianus cum multa varia et incerta ventilarentur, nuncios Romam miſit, vt exploratam ſibi veritatem referrent. Qui reuerſi non tantum reſcripti a Valeriano ad Senatum miſſi exempla retulerunt, ſed et exemplum literarum, quas ad Praeſides Prouinciarum de Chriſtianis dederat vtriusque Imperatoris nomine ex more conſignatas, eidem ſubiectum eſſe indicarunt. Proconſul his literis Vticae acceptis frumentarios miſit, qui Cyprianum Vticam perducerent. Quod cum ille intellexiſſet, e hortis ſeceſſit, non vt mortem euitaret, ſed vt Carthagine potius, quam Vticae, quae alterius Epiſcopi etiam tum ſedes fuiſſe videtur, ſupplicio afficeretur. Atque ex hoc abdito ſeceſſu vltimam ad Presbyteros, Diaconos et plebem vniuerſam Carthaginenſem epiſtolam LXXXI. dedit. Mox Proconſul Vtica reuerſus apud Carthaginem prouinciae ſuae caput atque eccleſiae Africanae metropolim ex nouis literis imperatoris perſecutionem auſpicaturus Cyprianum, qui iamiam ex ſeceſſu ſuo prodierat, et precibus amicorum, quo minus vltro ſe offerret, ſpretis in hortos denuo ſe contulerat, capi et in cuſtodiam dari iuſſit, quo facto die ſtatim poſtero confeſſione ab eo publice in Praetorio ad quaeſtiones Proconſulis habita, in agro Sexti in conſpectu populi ſui decollatus eſt die XVIII. calend. Octob. Anno CCLVIII.

§. 2. Scripta. *Huius ingenii ſuperfluum eſt indicem texere, cum ſole clariora ſint eius opera,* Hieronymus inquit. Hinc procliue fuit fraudi et ignorantiae ſimul amplam

Cypriani

Cypriani Operum segetem comminisci et pro ipsius scriptis vendere, quorum ille causas procul habebat. Necesse itaque vtriusque generis genuinorum et spuriorum elenchum proponere. Genuina sunt:

Libellus ad Donatum s. de Gratia Dei.

De idolorum Vanitate.

Testimoniorum ad Quirinum aduersus Iudaeos libri 3.

De habitu Virginum.

De Vnitate Ecclesiae in Codd. nonnullis et editionibus antiquis inepte: de *Simplicitate Praelatorum* inscriptum. Quin multis locis interpolatum sit, dubium non est. Nec tamen vbique fraudem odorari par est, sed vt dudum Latinus Latinius ostendit, marginales in vsum priuatum a diuersa manu hic ibi adscriptae quam saepissime in ipsum contextum immigrarunt.

De Lapsis.

De Oratione Dominica.

De Mortalitate.

Exhortatio ad Martyrium.

Liber ad Demetrianum.

De Opere et Eleemosynis.

De Bono Patientiae.

De Zelo et Livore.

Epistolae LXXXIII.

Concilium Carthaginense de Rebaptizandis haereticis. Falso adscripta sunt:

De Spectaculis.

De Disciplina et Bono Pudicitiae Pamelius Cypriano tribuit. Abiudicant editores Oxon. propter styli disparitatem. Erasmus Cornelii esse putat.

De Laude Martyrii ad Moysen et Maximum.

Ad Nouatianum, quod Lapsis spes veniae non sit deneganda. Cornelio itidem Erasmus tribuit.

De Aleatoribus.

De montibus Sina et Sion contra Iudaeos.

Oratio pro Martyribus, nec non *Oratio in die Passionis suae et Confessio S. Cypriani*, quae Cypriano Antiocheno tribui solent, de quo vide *Maranum* de vita Cypriani p. XXXVII sq.

De Cardinalibus Christi operibus: opus Arnoldi Abbatis Bonae Vallis, in ed. Ox. cum V. aliis eius opp. simul ex MSS. recognitis editum.

Carmina: *Genesis, Sodoma*, ad *Senatorem.* Videatur Tertullianus; it. Hymnus de Pascha Domini.

De singularitate Clericorum, quod Ox. circa Bedae aetatem scriptum putant.

In symbolum Apostolicum Expositio. Rufini opus, cuius sub nomine inter opera Hieronymi extat.

Aduersus Iudaeos, qui Christum insecuti sunt.

De Reuelatione Capitis B. Io. Baptistae; in quo Pipini Francorum Regis mentio fit.

De duplici martyrio ad Fortunatum; in quo Turcarum mentio fit.

De 12 Abusionibus saeculi.

Dispositio Coenae.

His insuper additus est in Ed. Oxon. de *Pascha Computus* ex Cod. Cottoniano, qui saltem Cypriani aeuum referre videtur.

§. 3. Editiones. *Editionum* Cypriani septem classes commode discerni possunt, quarum prima ab a. 1471. ad a. 1512. producenda a teneris initiis Romanae principis, quam *Andreas Aleriensis* ex Cod. Parisiensi edidit, varia incrementa Cypriano acquisiuit. Factum hoc est primum in Veneta a. 1483. deinde in Parisiensi Remboltiana a. 1512. a *Rob. Fortunato, Macloniensi* et *Guil. Poteto,* Biscutino, curata, eadem quam Badianam Erasmus dicit. Neutra tamen harum editionum fontes,

fontes, vnde augmenta illa ceperint, indicauit. Ab anno inde 1520. Eraſmianarum ſeries protenditur, quae ſingulae vix ſatis certe enumerari vnquam queant.*) *Eraſmus* autem non ſolum noua aliqua acceſſione Cyprianum auxit, ſed nonnulla etiam ſuppoſititia a genuinis ſecreuit et textum longe emendatiorem effecit, ita vt, quantum ſolo ingenio in Cypriano praeſtitit, vix ſatis praedicari poſſit. Inter repetitiones huius inſignis prae caeteris eſt Colonienſis a. 1544. ab *Henrico Grauio*, ſeu quisquis alius fuerit, curata. Noua dehinc ornamenta Cyprianus cepit per *Paul. Manutium* et *Guil. Morelium* (Prof. Gr. L. et Typograph. Pariſienſem), qui, quidquid adhuc ex Cypriani operibus in Bibliothecis latebat, tam accurate collegerunt, vt nihil poſt eos repertum fuerit, quod Cypriano poſſet adſcribi. Ac Pauli Manutii editio prodiit Romae 1563. ad vetuſtos codices, imprimis antiquiſſimum aliquem Veronenſem Latini Latinii ſtudio emendata. Morelii vero, Manutiana etiam auctior, anno 1564. quam, cum labori Morelius immortuus eſſet, Adr. Turnebus abſoluit, certe praefatus eſt ad regem Carolum IX.

Iam poſtquam huc perducta erat operum Cyprianicorum collectio, de disponenda hac indigeſta mole cogitauit nouamque editionis formam inchoauit *Pamelius*. Qua egregia ſua opera vt de Tertulliano antea inſigniter eſt meritus, ſic Cypriani vere ſoſpitator extitit. Licet enim rationibus eius de ordine operum Cypriani non vbique calculum adieceris, effectum tamen eſt eius diligentia hoc, vt alii his veſtigiis inſiſten-

*) Faſſus eſt hoc iam dudum Maranus prolegg. ad Cypr. p. II. *De his rebus*, inquit, tam parum conuenit inter eos, qui SS. Eccleſiaſticos recenſuere, nihil vt certo ſtatuere poſſit, niſi qui has omnes editiones oculis ſuis viderit.

insistentes laetius rem sibi procedere viderent. Voluerat quidem consilium Cypriani edendi, antequam Manutii et Morelii editiones prodirent, Pamelius, sed eius studia interpellarunt studia theologica et profectio in Gallias. At vbi vidit duas illas editiones, sperans, se illarum et aliarum vetustiorum et Codicum MSS. praesidio aliquid accuratius ac suis numeris absolutius elaborare posse, tanto animi ardore in opus incubuit, vt omnia typis matura essent a. 1566. sed Belgici motus moram attulerunt. Tandem prodiit Antwerpiae 1568. Nec vero in eo solum laudem meruit, quod temporis primum, quo singula, libri et epistolae, scripta sint, rationem habuerit, sed textum quoque insigni codd. MSS. in Belgio fere conquisitorum numero pluribus in locis emendauit et notis illustrauit. Vnde factum est, vt certatim in diuersis locis, a *Goulartio* etiam quod textum et ordinem librorum attinet, repeteretur, et per centum paene annos familiam duceret. Tandem vero a. 1648. vir elegantis ingenii et eruditionis non vulgaris *Rigaltius* ad codices denuo nondum collatos textum recognouit, ordine Pameliano tamen seruato; quae editio cum *Priorii* accessionibus a. 1666. recusa est.

Triginta fere annis post Rigaltianam, editio *Oxoniensis* prodiit, cuius curatores *Io. Fellus*, Episc. Oxon. et *Io. Pearsonius*, Ep. Cestriensis, quod pro se quisque superiorum editorum in Cypriano consilium sectatus erat, et quicquid singuli subsidiorum attulerant, integro suo studio consequi allaborarunt et consecuti sunt. His igitur licuit ordinem librorum a Pamelio institutum emendare et nouam ab illa admodum discrepantem seriem contexere, qua, quantum lucis Cypriano et vniuersae rei ecclesiasticae horum temporum accensum sit, laudes, quae quauis occasione in eam cumulatae sunt, declarant. Deinde singulas

las huius editionis partes, textus ad recentes iterum codices perpolitus, annotationes, tum ex Rigaltianis selectae, tum nouae, denique suppositorum librorum a genuinis discernendorum et totius operis describendi et adornandi ratio, tanto cum iudicio tantaque cura et excogitatae sunt et perfectae, vt hoc saeculum simile quidquam in his literis vix viderit.

Neque vero hoc *Baluzium* deterruit, quo minus ad nouam editionem se accingeret. Ac profecto opus dedisset limatissimum, nisi mors, antequam absoluere poterat, eum abstulisset. Sed quod faustum fuit Cypriano, contigit inchoata perficiendi prouincia Viro nequaquam Baluzio, siue ingenium, siue doctrinam ecclesiasticam spectes, inferiori *Marano*, eiusdem Ordinis et Congregationis, cuius opera splendidissimo ornatu in lucem tandem Cyprianus datus est Parisiis 1726. Et quoniam hic denuo contextus ad plures Codd. MSS. emendatus editur, in notis subiunctis emendationum caussas potissimum exposuit, rarius ad res illustrandas se dedit. Sed epistolarum ordinem Pamelianum restituit. Quae insuper huic editioni a Marano accesserint, suo loco declaratum est.

SAEC. XV.

1471.

Romae. in domo Petri et Franc. de Maximis per Conr. Sweynheym et Arn. Pannartz. fol. S. Cypriani Carthaginiensis Episcopi Epistolae, ex recognitione Io. Andreae, et cum eiusd. epistola ad Paulum II. In fine:

Aspicis etc. v. s. *magistri.* vide infra ad Lactantium.

M. CCCC. LXXI.

Ex Epiſtola Alerienſis liquet hanc S. Cypriani editionem praeceſſiſſe editionem Sacr. Bibliorum, quorum impreſſionem, propter chartae maioris defectum, interrumpere coacti fuerant opifices. Has autem Epiſtolas ſe deſcripſiſſe refert ex vetuſto codice Pariſienſi, quum ſtudiorum cauſa in eadem vrbe verſaretur. Haec eius Epiſtola, cui inſeruit explanationem multorum vocabulorum a S. Cypriano adhibitorum, quae *propere perlegendo*, vt ipſe ait, *alicuius interpretamenti, propter tyrunculos quosdam literariae facultatis, indigere crederet*, cum indice, qui immediate ſubiicitur, occupat paulo minus quam tria folia. Exempla quatuor in Bibliothecis Romanis ſe tractaſſe *Audiffredi* acerbe docet *Lairium*, qui praeter Creuennae exemplar aliud haud vidiſſe, nec facile occurrere dixerat. Enumeratur in Cat. Bibl. Chig.

* *

Venetiis, apud *Vindelinum de Spira.**) f. S. Cypriani Epiſtolae. In fine:

Loquitur lector ad Vindelinum ſpirenſem Artificem qui
Epiſtolas Beati Cypriani reddit in lucem.
M. CCCC. LXXI.

Quam-

*) Errorem, qui ſaeculo praeterito plurimos huius argumenti libros occupauerat ſaepiusque exinde et iterum exploſus eſt *Spirae hanc editionem prodiiſſe*, viri nomine fraudem faciente, verbo notaſſe iuuet. Nec vero error iſte iis magis obiici debet, qui ſuperiori aeuo notitiam literariam horum ſcriptorum conderent, quam ipſis eorum editoribus exprobrandus, iis ſcil quibus manu verſari illas veteres edd. contigit, quod vix illis. In iſtorum numero eſt Reinhartus Altorfinus Epp. Cypr. a. 1689. editor, qui vtramque Romanam ſcilicet et Venetam ed. ex Bibl. Norimbergenſi ipſi commo-

Quamquam non ex verbis: *reddit in lucem* cum docto editore Catalogi Biblioth. Creuennae 1776. 4, T. I. p. 59. hanc editionem Romana recentiorem eſſe probem; certiori tamen argumento illud eſſe hac occaſione poſſit, quod cum Romana editio Cod. MS. unde expreſſa ſit, indicet, Veneta contra de ſimili praeſidio ſileat, et hoc ipſo ſilentio editionem antiquam ante excuſam repraeſentare ſe teſtetur. Grauius momentum textus inter vtramque conuenientia, quae, teſtante eodem Viro docto, tanta eſt, vt praeter menda quaedam typographica, quae Vindelinus e Romana ſuſtuliſſe videri debeat, prorſus illam haec referat.*) — Nitore et elegantia artis Romanam vincere putatur. Caret, vt omnes fere huius aetatis editiones, paginarum foliorumue numeris, cuſtodibus ac ſignaturis. Textui, quem praecedunt folia duo, indicem praeferentia **) titulus ſuperſcriptus: *Incipiunt*

commodatam inſpexit, nec tamen aliter de illis loquitur, ac ſi per ſomnum de iis accepiſſet, *Spirenſem* vocans, cuius artifex Vindelinus quidam laudetur. Pariter editores Angli et ex iis Baluzius ſemper *Spirenſem* hanc appellant. Baluzii error autem eo inſenſiorem facile lectorem habebit, vbi recens a lectione eorum, quae accurate in limine iſtius editionis ſuper his Maranus praecepit, in eum inciderit. Scire etiam velim, quaenam ſit illa *Vetus Veneta* quam cum *Spirenſi* vna ſaepius laudat Baluzius. Cf. notas ad libr. Teſtimonior. adu. Iud. p. 596.

*) Mira ſunt, quae Deburius in *Bibliographie inſtructive* (inſtruenda verius) de hac editione narrat: „Elle a mérite d'avoir été celle que M. *Baluze* a choiſie pour travailler à l'edition qu'il nous a donnée de ce Pere de l'Egliſe, et il en faiſoit en cas tout particulier. Elle a l'avantage de renfermer beaucoup de paſſages originaux, que cet Auteur a été obligé de ſuſtraire, ou de changer dans la ſienne.“

**) „Une Table particuliere“ *Deburius*, *iunior*, inquit.

piunt Epistolae Cecilii Cypriani ad Cornelium Papam, et prima de Confessione, feliciter. In hac editione Veneta habentur etiam Testimoniorum adu. Iudaeos ad Quirinum libri, sed duo tantum et multis lacunis laborantes; haud dubie eosdem iam Romana sub epistolis complectitur.

1483.

Venetiis, apud Lucam Venetum. fol. Epistolae et Opuscula: in fine: Diui Caecilii Cypriani viri sanctissimi et eloquentissimi epistolas exactissime recognitas *Lucas Venetus* Dominici filius solita diligentia impressit Venetiis anno salutis M. CCCC. LXXXIII. Pridie Nonas Decembres. *Goetze Merkwürd. der Dresd. Bibl.* Extabat etiam in *Bibl. Pinelliana.* cf. *Cat. Morelli* T. I. p. 95. n. 578. Tractatus et Sermones nonnullos accessisse propriis adhibitis verbis Audisfredi in Cat. Bibl. Casant. T. II. p. 524. prodit. At maior certe pars eorum, quae Remboltiana ed. praebet, iam hic vulgata est, vt ex praefatione C. de P. ad Iac. Grasolarium ciuem Venetum, qui hanc editionem maxime flagitasse dicitur, in Rembolt. ed. repetita, intelleximus. Praecipuum habet hoc commodi, quod epistolis singulis et tractatibus summaria praefixa sint breuia, quaeque in tabulam compendio redacta post praefationem conspiciuntur.

His proxime adiungendas puto editiones quasdam hoc saeculo absque anni, vel loci etiam nota factas.

* *

S. a. Brixiae. 4. Cecilii Cypriani sermo de oratione dominica, scilicet, *Pater noster*, in quo docet, qua potissimum oratione vti, et qualiter ad eam

quit. Vtramque, si Diis placet, editionem manibus ille triuerat!

eam accedere et quo geſtu corporis et modo vocis conueniat, qui ſe Chriſtianum eſſe aſſerit. — *Cat. de la B. d. R.* p. 366. n. 502. vbi additur: ***vetus editio, circa annum*** 1490. Alibi legere illam non memini.

* *

Sine l. et a. et typographo. Prima huius generis. *Sancti Cypriani Epiſtolae.* f. Ab initio occurrit: *Tabula materiarum epiſtolarum beati cipriani martiris ſcdm ordinem alphabeti.* (i. e. index rerum memorabilium ſatis locuples) *Incipit feliciter.* Subnectitur indiculus contentorum cum breuibus argumentis. ſunt vero Epp. 73. ad quirinum libri tres. Sermo b. Auguſtini de b. Cypriano. Oratio Cipr. mart. it. or. eiusd. quam ſub die paſſionis ſuae dixit. Paſſio b. cypriani. Sed libri ad Quirinum agmen claudunt. Occupant haec folia XVIII. cum ſignaturis a et b VI.. Folium XIX. album fere totum conſpicitur praeter pauca, quae in paginae ſecundae extremis ex Hieronymo impreſſa leguntur hoc titulo: *Ex libro beati iheronimi de viris illuſtribus de beato cipriano.* Incipiunt Epiſtolae a fol. XX. et proferuntur a ſignaturis a i, vsque ad r. incluſiue quinis ferme plagulis conſertis ſubſcriptum: Explicit epiſtolae glorioſi martiris cip̄ani cart. ep̄i quanta eloquētia quātaque doctrina inter cathol. doctores refulſerit epiſtole eius ſplendidiſſime verborum ornatu ſententiarumque vbertate optime teſtificantur. Hinc nouo ſignaturarum ordine A - D quaterniones ſequuntur hac inſcriptione:

„*Incipit prologus in libros beati Cipriani martiris contra iudeos editos.* Quiq̄dem *prologꝰ eſt epiſtola quedā ad Quirinū ſcripta.*"

In

In fine libri: Explicit liber 3cius cecilij cipriani gloriosi martiris. Archiepiscopi carthaginiensis Oratoris excellentissimi ad q̄rinū. In quo libro sicut et in duobus prioribus fides catholica contra iudeorum perfidiam et gentilium errores sacrarum scripturarum testimoniis fortissime munitur et corroboratur Deo gratias.

Characteres typorum similes esse iis, quae in editione Officiorum Cic. Moguntina 1465. conspiciantur praeter literas paucas maiusculas *Deburius* sen. qui accuratissime hanc ed. descripsit in Cat. de la Bibl. du Duc de la Val. T. I. p. 151 sq. affirmat. Mediae sunt inter Gothicum et Romanum characterem. Propter librum tertium testimoniorum aduersus Iudaeos ad hanc editionem aduerti velim, cum vulgo primus ex Cod. MS. Monast. Gemblacensis emisisse existimetur Erasmus. Editio haec adeo nec Erasmo innotuit nec editorum sequiorum vlli, praeter Pamelium, qui quod ex comparatione adnotatt. eius ad III. hunc librum discas, vt multi potius, qui manu versauisse eius exemplar professi sunt, constanter duorum tantum aduersus Iudaeos librorum mentionem faciant, aliosque etiam circumspectae mentis viros in partes traxerint. Nimirum autem aliud hic latet; duplex extat editio innominata, quarum alteram, quam iam descripsimus, adhibitam s. cognitam dicemus editorum hactenus nulli; altera, de qua statim exponamus, omnium ore iactata, sed quia ne verbo quidem describeret aliquis, magnum errorem peperit. Pamelius, qui nihil amplius quidem retulit de ea, quam statim post inuentam artem typographicam excusam videri, censet tamen multo Erasmi editione castigatiorem.

II. s. l. et a. f. Incipit ab indice contentorum inscripto:

Cecilij

Cecilij Cipriani Episcopi cartaginensis et martiris dignissimi libri et epistole. Incipiunt feliciter. Ad Donatum de vanitatibus et spectaculis.*) Ad Demetrianum. De pietatis opere et elemosina XIII. Ad Fortunatum de exhortatione martirii. De zelo et livore. De bono patientie. De mortalitate. De habitu virginum. Ad Cecilium de sacramento dominici calicis.**) Aduersus Nouatianum scismaticum de ecclesie vnitate. De lapsis. De oratione dominica. Quod idola dij non sint. De singularitate clericorum.***) De montibus Sina et Sion aduersus judeos.****) Ad anthonianum de Cornelio et nouatiano.†) Ad thibaritanos exhortatoria.††) Ad magnum de his qui in lecto gratiam consequuntur.†††) Ad quirinum contra judeos Libri duo. Incipiunt epistole Cec. Cipr. etc. In fine: Expliciunt epistole C. C. etc. nil amplius. Character literarum est gothicus, textus impressus est columnis sectis, signaturas habet plagularum quaternarum ab A. IIII. — R. III.

1500.

Parrhisiis. apud Iodocum Badium. Cypriani epistolae et opuscula — *tr. de Cardinalibus Christi operibus.* De hac editione non nisi per coniecturas statuere

*) Postea inter epistolas relatus a Pamelio n. II. et in Bened. n. I. Oxoniensis editor tamen inscripsit librum de gratia dei. p. 1. vbi videsis docta eius annotata.

**) Postea inter epp. relatus in ed. Pamel. et Oxon. 63.

***) Postea Cypr. abiudicatus.

****) Cypriano abiudicatus postea.

†) Inter epp. relatus in ed. Pamel. 55. Oxon. 52.

††) Relatus inter Epp. in Pamel. 58. Ox. 56.

†††) Epp. Pam. 69. Ox. 76.

ſtatuere licet. Commemorat Fabricius in Del. SS. pro Ver. R. Chr. p. 222. librum Cypriano adſcriptum de *Cardinalibus Chriſti operibus* etc. *Pariſ.* 1500. editum, nulla praeterea, nec bibliopolae nec typographi nec de editione ipſa mentione addita. Eraſmus vero in annotatione ad eundem librum editioni ſuae inſertum meminit *editionis Badianae „in qua ſeparatum habebatur hoc opus a reliquo volumine."* Iam Badius primum a. 1500. Pariſiis librariam exercere librosque emittere coepit. Maitt. T. II. 73. Colligo ergo Pariſienſem illam, quam Fabricius notauit, editionem eſſe Badianam; nec vero iſtud ſolum opuſculum, ſed plura, forſan etiam epiſtolas Cypriani eſſe complexam; tamdiu autem a recenſu editionum Cypriani eam ſeiungi velim, donec certius aliquid erit compertum.

Saec. XVI. 1501-1600.

1501.

Venet. ap. Aldum. 4. Cypriani Carmen de Ligno Crucis: inter poetas Chriſtianos. Cat. Bibl. Caſanat. T. II. p. 525.

1512.

Pariſiis. 4. Beatiſſimi *Cecilii Cypriani* Carthaginienſium preſulis, oratoris verbique diuini preconis eloquentiſſimi: ac trini vniusque dei proclamatoris vehementiſſimi *opera* hinc inde recepta, et in vnum vigiliis et ſumptibus magiſtri *Bertholdi Rembolt* et *Ioannis Waterloes* calcographorum peritiſſimorum ac veraciſſimorum *collecta et impreſſa:* quorum diſtinctio fronte ſequenti notatur. Haec in ſumma paginae, cuius maximam partem inſigne Rembolti impreſſum, ſubiecto ad *Lectores Tetraſticho* occupat:

In

In fine (fol. CLXXX.): *Beati Cypriani opuſcula noviter Parrhiſiis in ſole aureo vici ſancti Iacobi impreſſa. Expenſis magiſtri Bertholdi Rembolt et Iohannis Waterloes. In interſignio ſancti Georgii cōmorañ. Anno dñi M. D. XII. Die vero. XIII. Novembris.* Contenta huius editionis ex tabula a tergo tituli impreſſa haec ſunt: *Cardinalia Chriſti opera vsque ad eius aſcenſionem et de Spiritu S.* (poſt Arnoldo Abbati Bonae-Vallis vindicata). *Epiſtolarum libri IV.* Primus liber habet epp. XII. Secundus XII. Tertius XXV. Quartus X. *Tractatus eiusdem ſex.* Primus in Demetrianum. II. De habitu virginum. III. De Praelatorum ſimplicitate, i. e. vnitate eccleſiae. IIII. De idolorum vanitate. V. De montibus Sina et Sion aduerſus judeos. VI. De reuelatione capitis Ioannis baptiſtae. Liber ſermonum Eiusdem beati Cypriani ſermones ſex continens. I. De Elemoſina. II. De zelo et liuore. III. De Bono patientiae. IV. De mortalitate. V. De lapſis et iam coronatis martyribus. VI. De oratione Dominica. † Eiusdem Symboli Apoſtolorum expoſitio. — Libellus eiusdem ad Fortunatum de martyrii exhortatione. Eiusd. lib. de Singularitate clericorum. Eiusd. lib. II. adverſus Iudeos ad Quirinum. I. In XXIII. cap. diſtinctus. II. In XXIX. † Paſſio eius per Pontianum eius diaconum edita.

Quae † ſigno notantur, de nouo acceſſiſſe putanda ſunt, reliqua ex edit. Veneta a. 1483. deſumta videntur. Ita quidem inquit Rob. Fortunatus Maclovienſis in epiſtola in recommendationem operis praemiſſa ad Lodoicum Ruuicium (Ruſicium v. Ruſcium) Bleſenſem (d. Parrhiſii ex aed. Pleſſeiis ad Kal. Novembres): *Adiiciundam etenim tuis illis quae dediſti Cardinalia Chriſti opera vſque ad aſcenſum eius ad patrem, vna cum ejusdem authoris in ſymbolum apo-*

ſtolorum expoſitione et per Pontianum eius diaconum paſſione curauimus, aliquibus, vti de aleatoribus et caeteris paucis (quia parum ſibi conſtabant) praeſens in tempus omiſſis. Nec tamen tractatus ille de Cardinalibus Chriſti operibus vna cum illo de Sp. S. qui folia XXXII. occupare deberent, vt numeri adſcripti ſignificant, in noſtro exemplari, certe non mutilo comparent, ſed textus Cypriatici initium ab Epp. libro I. numeratur fol. 1 ſqq. — Quod reliquum eſt Guilielmus Potetus Biſcutinus per vices Fortunati curam ſuſtinens relegiſſe, emaculaſſe annotatiunculis, locorumque bibliorum aliorumque ad marginem donaſſe dicitur, et excipit proxime quidem Fortunati epiſtolam huius Poteti ad lectores carmen, quod deinceps ſequitur aliud Hier. Alexandri, profeſſ. Pariſ. in commendationem impreſſoris Rembolti — vbi obiter impreſſores monentur officii — tum Venetae ed. praefatio Hieronymi et Lactantii de Cypr. teſtimonia. Summaria in epiſtolas et tractatus reliquos, denique indiculus rerum ſub nomine *Emporiorum* Epiſtolarum, tractatuum etc. et Materiarum. Typorum character ſimilis eſt fere eorum librorum characteri, qui apud Io. Paruum prodierunt, ſed paulo nitidior.

1519.

Baſ. f. Huius anni et loci editionem commemorat *Sandius*, vnde, et qualem, non expedio.

1520.

Baſileae. ex officina Froben. f. *Opera* Sanctiſſimi Martyris *Caec. Cypriani* Ep. Carth. — ſtudio curaque D. *Eraſmi Roterodami.* Prodit Cyprianus (ſunt verba Eraſmi in praeclara praef. ad Laurent. Puccium Card. d. Lovanij 1519. pridie Cal. Augu-

ſti

ſti — verſus finem) et emendatior multo ſublatis opera noſtra mendis: et aliquanto purior, ſemotis iis, quae illi falſo tribuebantur: et auctior, adiectis aliquot ex vetuſtiſſimis exemplaribus, quae hactenus deſiderata ſunt. Poſtremo prodit opera Frobenii nitidior ſimul et auguſtior: prodibit autem et feliciter ſi T. R. D. noſtrae induſtriae. Addita ſunt ex vetuſtis codicibus:

Epp. ad Iubaianum de haereticis baptizandis. (In ed. Pam. et Ox. ep. 73.) *ad Pompejum contra ep. Stephani.* (l. l. 74.) *ad Quintinum de haereticis et ſchiſmaticis baptizandis Sententiae epiſcoporum concilij Carthaginienſis.* (l. l. 71.)

Abiudicauit Cypriano, retinuit tamen ex edd. prioribus:

De montibus Sina et Sion adu. Iudaeos.

De reuelatione cap. bapt. S. Ioh.

Expoſitio in ſymb. quod vocant Apoſtolorum.

De ſingularitate clericorum.

Ad Corn. pap. de cardinalibus Chriſti virtutibus.

His inſuper adiunxit ex deſcriptis calamo libris, notha eadem:

Ad Moyſen Maximum caeteros, de laude martyrii.

De diſciplina et bono pudicitiae.

Ad Nouatianum haeret. quod lapſis ſpes veniae non eſt deneganda.

Duas orationes B. Cypriani.

Sermonem b. Auguſtini de S. Cypriano mart.

Annotationes Eraſmi admodum paucae vna cum duplici indice operum Cypriani, altero ordinis quo inuicem ſe excipiunt, altero iuxta literarum ordinem digeſto, nec non Paſſione Cypriani per Pontium, cuius tamen ipſiſſimum opus non eſſe ſed a recentiore quopiam ex eius opere decerptum Eraſmus monet,

 textui

textui praemittuntur, cui alius insuper sententiarum index subiunctus est.

Colon. ap. Henr. Alopecium.

1521.

Ibid. ap. eund. (mense Nouembri) f. — Opera, ab innumeris mendis repurgata, adiectis nonnullis libellis ex vetustissimis exemplaribus, quae hactenus non habebantur, ac semotis iis, quae falso videbantur inscripta vna cum annotatiunculis. Atque haec omnia nobis praestitit ingenti labore suo *Erasmus* Roterodamus, vir iuuandis optimis studiis natus. Hanc notauit *Sandius* p. 42. pleno titulo laudauit Hamberger p. 599. T. II. praeter hos autem ab omnibus ignorata aut neglecta fuit.

1522.

Apud inclytam Coloniam. Io. Soter excudebat mense Martio. 2 Voll. 8. Opera D. Caec. C. E. C. Volumen Primum ex recognitione Erasmi Rot. Voll. II. varios complectens et Tractatus et Sermones, quorum tibi Catalogum sequens exhibebit pagella. —

1525.

Ibid. per eund. (mense Februario) f. Opera Sanctissimi Mart. Caec. Cypr. Episc. Carth., iam tertium habes lector, a mendis repurgatiora, ex variarum aeditionum ac vetustissimorum codicum collatione, adiectis pluribus, quae vulgata non fuerant, annotatis, quae vel notha ferebantur, vel ambigua, studio curaque D. Erasmi Roterodami.

1527.

Haganoae. 8. Cyprianus de Eucharistia. *Bibl. Barber.*

1528.

Lugduni, apud Seb. Gryph. 2 Voll. 8. *Fabric.* 220.

* *

S. l. 12. Cyprianus de Oratione dominicali. *Mus. Britt.*

1530.

Bas. ex off. Froben. f. — Opera iam quartum accuratiori vigilantia a mendis repurgata per Des. Erasmum Rot. Acc. liber eiusd. apprime pius ad Fortunatum de duplici Martyrio antehac nunquam excusus. (*Cat. Bibl. du R. p. 365.*)

1537.

Ibid. ap. eund. 2 Voll. *Fabr. ib.*

1540.

Bas. in off. Heruagiana. f. *Fabr. ib.* Huius quatuor exemplaria c. MSS. coll. in Bibl. Baluziana erant.

1541.

Paris. ap. Arnulph. Langelerium. f. Editio foede interpolata et contaminata licet repurgationem iactet in titulo eoque impudentiae progressi sint curatores, vt Erasmi praefationi d. Lovanii 1519. subscripserint Paris. 1541. *Pamelius* hac de re queritur in annott. ad librum de Oratione Dominica, ad verba: excusatio tibi nulla etc. quae leguntur etiam apud Caueum p. 129. Huius 3 exemplaria coll. c. MSS. Codd. extabant in Baluziana.

* *

Parif. ap. Oudin. (Audoënum) Paruum (haud dubie f.) *Bibl. Barb. Cat. ed. IIda.*

* *

Ibid. ap. Franc. Reynault. f. — ex ed. et cum ann. Erafmi. *Cat. de Bibl. du R. p. 365.*

* *

Antverp. 8. Cyprianus. *Cat. Bibl. Muf. Britann.* (Lond. 1787. f.)

1542.

Antverpiae. exc. Io. Crinitus. D. C. Cypr. Ep. Carth. et Martiris Opera. in duo Tomos diuifa. Eft Colonienfis a. 1522., indicibus tamen exilioribus.

1544.

Coloniae. ex officina typ. Petri Quentel, menfe Augusto. D. Caec. Cypr. — vniuerfa, quae quidem extare fciuntur, opera: iam nouiffime ex caftigatione Def. Erafmi Roterod. diligentius multo quam hactenus vnquam, exemplarium manufcriptorum fubfidio a mendis vindicata. Cum acceffione libelli Cypriano infcripti, eruditi admodum ac pii, de Martyrio duplici ad Fortunatum. Accefferunt et Annotationes Erafmi, non quidem vnum in locum, praecipitatae, ficuti hucufque factum eft: fed fuis quaeque locis diuerfa characterum fpecie nunc primum infertae: partim vt lector quaerendi taedio leuaretur, partim, vt commodius et acutius, quid fibi velint Cyprianus et Erafmus, quafi ex oppofito infpiceretur. Et annotatiunculae feu caftigationes aliquot doctiffimi vtriusque linguae viri Henrici Grauij, breues illae quidem et paucae, fed opportunae tamen et eruditae. Et

Et Index nouus, copioſior longe vetuſto illo et magis digeſtus, iam recens opera Bartholomaei Laurentis adiectus. Quid huic editioni tribuendum ſit, facile ſentient ii, qui vel anteriores Cypriani edd. probe norint, vel hanc cum quauis conferre non fuerint grauati. —

Eraſmianarum annotatt. aliquot tamen quia priuatim ſuis locis aptari non volebant, ab initio ſeorſum cum caſtigationibus Grauii relictae. Ad librum de dupl. martyrio Grauius ſuſpicatur: phraſim Eraſmum ipſum aut quempiam Eraſmo ſimilem referre potius auctorem, quam Cyprianum.. In eandem ſententiam iuit poſtea Pamelius alios etiam aſſentatores nactus. Errat vero Pamelius, dum vtramque Frobenianam hunc librum proferre inquit, ſiquidem, vt ſuo loco profeſſus eſt, verſauerit editiones a. 1520. et 25. — Baluzio auctore non ipſe Grauius hanc ed. curauit, ſed alius, qui exemplari edito, coniecturis et variis lectionibus ex Codd. MS. a Grauii manu notato vteretur. Quod ex totius editionis adornatione concludere mihi Vir ſagaciſſimus viſus eſt, quae ſane huic ſuſpicioni ſauet.

* *

Lugduni, apud Gryph. 8. 2 Voll. vide ſuperiores.

1546.

Venet. 4. Cypriani Exorciſmi. *Brb.*

1547.

Venet. ad ſignum ſpei. 8. *(Fabr. teſte.)* Opera, adiectis eiusdem Carminibus de Cruce Redemptoris. *Cat. Bibl. Chig.*

1549.

Coloniae. (f. puto) ex eiusd. Grauii recensione. Fabricio teste.

1558.

Baf. ap. Io. Heruagium. f. ex ed. et cum annotatt. D. Erasmi.

1560.

Parif. (forma non significata.) Carmina de Genesi et Sodoma. *Barb.*

1563.

Romae, apud Paul. Manutium Aldi F. f. D. C. C. Ep. C. et Gloriosissimi martiris Opera, ad veritatem vetustissimorum exemplarium summa fide emendata, addito etiam quinto epistolarum libro, antea nunquam edito. Alia eidem Cypriano adscripta. Cum Indice rerum ac verborum memorabilium maxima diligentia collecto.

Recensuit Latinus Latinius adhibito vetustissimo codice ex Veronensi Bibliotheca aduecto, ac literis capitalibus ante annos mille exarato, aliisque MSS. exemplaribus, de quibus singulis tamen affirmare non ausim, ad manum fuerint, in prima hac recensione, nec ne, *Dominic. Macrus in vita eius;* Multis, *inquit,* vigiliis ac laboribus quam plurima collegerat ad illustranda loca aliqua obscuriora. Parauerat etiam quasdam Annotatiunculas, in quibus post varias codicum lectiones indicatas, quam ipse maxime esset secutus, significabat; additus etiam ab eo fuit syncerus epistolarum liber, multa denique summa fide restituta fuerant. Sed quia contra Scriptorum codicum fidem nonnulla retenta, aliqua addita, quam plurima immutata (operarum etiam incuria) considerabat, non est passus nomen suum a Manutio vllo modo

in

in ed. adscribi, ne fidem suam vel leuissime infirmaret. — Recensuit deinde secunda vice ad edit. Pamelianam, quae eius curae in Bibl. Sacra et Prof. p. 174 sqq. exhibentur, in quibus satis de Manutio queritur simulque aegre fert Manutio huius editionis laudes a Pamelio tributas. Habet haec ed. omnia, quae vulgata erant in Erasmianis et Grauii edd. praeter Firmiliani ad Cyprianum epistolam contra epistolam Stephani Papae in Pamel. et Ox. n. 75. de quo Latinus Latinius in Bibl. p. 177. contra annotata Pameliana: Ego Latinus omisi, *inquit*, non Manutius, cum maiorum exempla secutus, tum hominis petulantiam detestatus. Accessit autem de nouo praeter librum V. epistolarum, qui XV. constat, inter illa, quae adscribi Cypriano solent, dubiae tamen fidei visa sunt, *liber de spectaculis*,*) tum *vita Cypriani per Pontium* conscripta vna cum *Actis passionis, cuius ipse Pontius meminit* et Passione Cypr. quae in superioribus edd. extabat et hic Paulo Diacono tribuitur. Quod ad habitum huius ed. externum spectat, nescio an splendidam potius quam nitidam dicere debeas; is certe typorum in epistola dedicatoria ad Cardin. Borromeum — adhibitorum est honos et ἀκρίβεια, vt vel summis, quibus hodie Italia gloriatur, contendere possis huius artis monumentis; nec reliqui textus, minor licet, multo inferior est character. In Bibl. Acad. Exemplar cum collatione Codd. Ver. Vat. Beneuent. etc. extat, cuius olim possessor fuit . . Smitt, Consul Britannus apud Venetos. In Bibl. Baluz. huius exempla duo cum MSS. collata extabant.

*) Huius rarissima esse exempla MSS. Baluzius monet, nec parum gloriatur, duo sibi exemplaria contigisse, quod nemini editorum priorum.

1564.

Parisiis. ap. Guil. Desbois. f. — opera omnia, veterum exemplarium collatione repurgata, editio aucta et obseruationibus illustrata, diligentia et labore *Guiliel. Morellii.* Praefatus est Hadr. Turnebus. restituta ep. Firmiliani, add. ep. IIII. int. Pamel. Praeterea accessere adscripta Cypriano: liber de aleatoribus, quem Cypriani esse vix dubitat Pamelius; *Carmina:* Genesis, Sodoma, ad Senatorem, de Pascha Domini. — Ad Vigilium Celsi in altercationem Iasonis et Papisci praefatio. Aduersus Iudaeos, qui insecuti sunt Christum. De duodecim abusionibus saeculi. Dispositio coenae. Huius ed. septem exemplaria c. MSS. Codd. coll. in Bibl. Baluziana habebantur.

1568.

Antverpiae, ap. viduam et haered. Ioan. Stelsii. f. opera — iam denuo quam accuratissime recognita collatione facta editionum Pauli Manutii et Guil. Morelii ad exemplaria aliquot manusc. vetustissima, certoque ordine, habita temporum ratione in tres Tomos nunc primum distincta. Adnotationes Iac. Pamelii — toti Operi sparsim interiectae; quibus tum Castigationum ratio et Lectionum varietas obiter indicatur, tum quidquid ad Antiquitatem Ecclesiasticam pertinet, paucis explicatur. Ab eodem recens adiecta D. Cypr. Vita e scriptis ipsius collecta, et scripturarum citatarum index locupletissimus desideratus hactenus. — Refrictum quo ex longo satis annorum spatio Pamelius Cypriano operam dederat, studium, dum primum in Theologicis studiis esset occupatior, mox Gallica profectione impeditus, incendit ecce iterum duplex huius scriptoris, quae eodem pene tempore prodiisset P. Manutii et G. Morellii editio. Ac superauit

rauit quidem vtriusque virtutes, (egregia etiam ipſius laude mactatas, ita tamen vt Manutianae primas daret) cum iterata et nouis praeſidiis adiuta textus cura; tum caeteris copiis, quas titulus pollicetur, primus Cyprianum inſtruxit ac decorauit, imprimis argumentis praeclaris et lucidis ſingulis libris ac epiſtolis praefixis, et induſtria qua ſingulorum libellorum ac epiſtolarum ſeriem chronologicam indagare ſtuduit. Codd. vſus eſt MSS. plurimis ex omni fere Belgio conquiſitis. Ex edd. antiquioribus praecipue innominatam I. de qua ſupra diximus, et Remboltianam euoluit. Latinus Latinius, cuius ſupra laudauimus curas ſecundas, nimium ſaepe Manutii confiſum eſſe correctionibus Pamelium cenſet. Ipſe praeter 700. et eo amplius locos reſtitutos in ſola ſcripturarum citatione marginali, ab innumeris inſuper mendis perpurgatum Cyprianum ſua opera prodire affirmat, ita, *addit*, vt ſperem, (ſi citra inuidiam dicere liceat) nulla poſthac eius recognitione opus fore. Praeuertit vero hac opera Io. Harriſium Anglum Th. Moro a ſecretis quondam, a quo inuicem anteuerti cupit in Tertulliano euulgando. Vitae Cypriani a Pamelio conſcriptae praemiſſa ſunt, quae Pontii et Pauli Diaconi nomine de vita eius et paſſione feruntur, it. Auguſtini or. et Agobardi quaedam de translatione corporis D. Cypr. in Galliam. — Ac cum tota editio diuiſa ſit in 3. Tomos, primus epp. continet, numero LXXXIII. hac ſerie: 1) Epp. ſtatim a baptiſmo D. Cypr. 2) In ſeceſſu eiusd. toto biennio. 3) Sub pontificatu Cornelii et Lucii. 4) Miſcellaneas in pace eccleſiae variis temporibus. 5) Sub pontificatu Stephani de baptizandis haereticis. 6) In exilio et ſub finem vitae conſcriptas. T. II. Libros et tractatus varios, numero 15. T. III. Opera Cypriano adſcripta. — Ac in contextu nonnulla quidem proprio arbitrio aut a ſe omiſſa

aut

aut posita esse Pamelius fatetur, nonnunquam etiam contra MSS. Codd. auctoritatem, et hac ingenua professione liberoque de Manutii ac Morelii mutationibus iudicio malae fraudis suspicionem a se amouit.

1574.

Paris. ap. Niuellium. f. Pameliana recusa; in Bibl. Baluz. coll. c. MSS. Cod. manu Nic. Fabri.

1579.

Pragae. 4. Cypriani Dispositio coenae cum explicationibus. *Cat. Bibl. Barb.*

1589.

Antverp. f. recusa Pameliana.

1593.

Paris. excudebat Io. le Preux. f. eadem recusa, eadem cum inscriptione ac supra. *Editio vltima prioribus emendatior, cui nunc primum accesserunt* noua Breuiaria singulis Epp. et Tractatibus praefixa: perpetuae notae ad marginem, quae Auctoris methodum indicant: Responsiones passim interiectae ad ea, quae Pamelius pro Dogmatum Pontificiorum confirmatione ex Cypriano et Veteribus Theologis protulit. Chronologiae item et Theologiae Cypriani nouus Index. cum epistola dedicatoria *Simonis Goulartii* ad Ecclesias in Hollandia et Zelandia collectas. *Cat. Bibl. Casanat. T. II.* p. 523. Cf. *Possevin. App. S. T. I.* p. 396. et *Sand.* extat etiam in *Bibl. Leidensi* et in *Mus. Britt.*

* *

Geneuae. f. cum Notis Iac. Pamelii et Simonis Goulartii ad eas obseruationibus. Haec extat in Bibl. Barberiniana. Cat. T. I. (Rom. 687. 2 Voll. f.

SAEC.

SAEC. XVII.

Saeculum hoc paene ad dimidium sui nihil nisi repetitiones Pamelianas vidit. Prodierunt certatim:

Parisiis. 1603. f. — 1607. *ap. Seb. Niuellium.* f. in *Bibl. Barb.* T. I. et *Bibl. Bodl.* Cat. edit. secundae. — 1616. *ap. Sebast. Chapelet.* via Iac. sub signo Oliuae. Ed. altera prioribus castigatior. — 1623. f. Tomi III. Ed. secunda. *Bibl. Chig.* — 1633. f. ad insigne Nauis. in *Bibl. Casanat.* T. II. p. 523. — 1644. ibid. f.

1603.

S. l. 8. Cypr. de Idolorum Vanitate. *Biblioth. Barb.*

1617.

Colon. f. *Bibl. Bodl.*

1632.

Colon. f. in *Bibl. Barb.*

* *

Londini. 8. Cyprianus de vnitate Ecclesiae c. MSS. coll. et annott. illustratus studio Ieremiae Stephani. *Cat. Bibl. Leid.*

1633.

Oxon. 8. de Bono Patientiae, cum notis Ierem. Stephani.

1643.

Paris. 4. Cypr. de Idolor. Vanitate cum obss. Rigaltii. *Bibl. Bodl. et Barb.*

1648.

Lutet. Paris. ap. vid. Mathurini du Puis via Iacobaea, sub signo Coronae. f. — S. C. C. opera *Ni-*

colai

colai Rigaltii obſeruationibus ad veterum exemplarium fidem recognita et illuſtrata. 2) Nic. Rigaltii Obſeruationes ad C. C. Ep. et tractt. Diſſ. Anonymi S. antiqui de Baptiſmo haereticorum nunc primum edita ex Bibl. Remigiana. „Ad Epiſtolas et tractatus, Rigaltius inquit, oſtendi praecipua veteris ſcripturae lineamenta, ab ipſius Auctoris ſtilo ſeruata fideliter in optimis exemplaribus Veroneuſi et Beneuentano collatis olim a Marcello et Antonio Auguſtino Epiſcopo tunc Allifano: quae in Cypriani volumine manu Car. Monchalli Toloſatum Archiepiſcopi ſumma diligentia ac fide deſcripta, perpetuo nobis vſu fuere. Atque hic illa quidem in ipſo Cypriani operum contextu repraeſentari omnia debuiſſe non infitior; nec me huiusce conſilii ambiguum fuiſſe vnquam exiſtimari velim; triſtiſſime tuli, quod feſtinantibus operis typographicis adeſſe mihi non licuerit.“ — Obſeruationes ergo partim in lectionis varietate codd. laudatorum diiudicanda verſantur, partim ſcholiorum vicem ſuſtinent, quae vt breuia ſunt pleraque, ita frugi pleniſſima et a recto et eleganti iudicio et egregia παῤῥησίᾳ conſpicua. Accedit praeterea in Tertullianum antea ſuperioribus annis editum obſſ. ſpecilegium, et famoſus ille *de Corporis Chriſti pulcritudine* tractatus. Ordo idem ac in Pameliana, quamquam non in tres Tomos diſtincti ſunt libri. Epiſtolam etiam primam ſ. fragm. epiſtolae potius, quod primus vulgaverat Pamelius, omiſit Rigaltius. Huius ed. quatuor exempla c. MSS. codd. coll. in Bibl. Baluziana extabant.

1649.

Ibid. ap. eund. f. repetita. c. MSS. collata in Cat. Bibl. Bodl.

1666.

1666.

Parif. ap. Io. Dupuis. f. ex editione Rigaltii, cum eiusdem annotationibus integris Iac. Pamelii et aliorum commentariis feorfum antea editis. Accedunt M. Minucii Felicis Octauius; Arnobii Afri l. VII. adu. gentes; Iulii Firmici Mat. lib. de errore profanarum religionum; Commodiani inftructiones adu. gentium Deos cum eiusdem Nic. Rigaltii notis et variorum commentariis ed. aucta et notis illuftrata *ftudio Phil. Priorii.*

1681.

Altdorfi. typ. et imp. Henr. Meyeri. 4. — Cypriani — et aliorum quorundam ad ipfum vel in fimili caufa fcriptae Epiftolae XXCIII. ordine Pameliano locatae, ex ed. Goulartiana in fectiones diuifae, et cum S. Auguftini ad Cypriani argumenta de baptismo haereticorum refponfionibus fuo loco fubiunctis, Variis etiam Pamelii, Rigaltii aliorumque Lectionibus et coniecturis, vt et Gratiani in Decreto, Lombardi in libris fententiarum ac Thomae Aquinatis in Summa Theologiae Allegationibus in margine notatis, et aliquot denique vtilibus indicibus feorfim editae ftudio *Lucae Frid. Reinharti,* Th. in Vn. A. P. P. etc. Textus vt ordo epiftolarum eft Pamelianus, additis in Margine Varietatibus omnium fere Codd. apud Pamelium, Rigaltium et Goulartium obuiis. Plurium MSS. e Germania obtinendorum defiderio fe flagraffe, ait editor; omnes autem Fautores, quos eo nomine interpellaret, eorundem queftos effe inopiam. Accepiffe tamen e Bibl. Norimbergenfi vtendas ed. Rom. et Venet. 1471. et innominatam; quas faltem excutere debuiffet curiofius earumque varias lectiones difertius indicâre.

1682.

1682.

Oxonii, e theatro Sheldoniano. f. S. Cypriani Opera recognita et illuſtrata per *Ioannem Oxonienſem Epiſcopum.* Accedunt *Annales Cyprianici,* ſiue Tredecim Annorum, quibus S. Cyprianus inter Chriſtianos verſatus eſt, breuis hiſtoria chronologice delineata per *Ioannem Ceſtrienſem.* Prima huius ed. dos eſt, quod tractatus Cypriano ſuppoſiti et a prioribus etiam Editoribus quaſi gradu ſubmoti et ſeorſim repoſiti, ita tamen vt aut quaeſtionem de ſtatu eorum intactam praeterirent aut pro aliquibus ipſi fideiuberent, vt Pamelius, prorſus ſunt ex reliquo ſcriptorum numero eliminati; ne vero a quibusdam lectoribus deſiderarentur vniuerſi, cum ineditis adhuc quibusdam aliis ſeorſim excudi curauit Editor, tali etiam forma, vt cum genuinis commode iungi poſſent. Quod ad genuina iſta ſpectat, Epiſtolas nouo ac longe a Pamelii diſſidente ordine digeſſit; adnotationibus, quae commode a ſuperioribus editoribus, imprimis a Rigaltio, conſignatae erant, ipſis eorum verbis, charactere tamen peculiari deſcriptis ſuas addidit, de quibus fere nimis modeſte ſentit, admonens etiam lectores, vt, ſi cui forte Cypriani placitis videatur aequo addictior, reputent ſe notas ad Cyprianum non in eum ſcripſiſſe. Tutelae enim quoddam genus ſuſcipere editorem, nec propriam liberare fidem, niſi auctoris ſui tueatur. Ad diſpoſitionis laudes pertinet, quod inſigni lectorum commodo textui variae lectiones primum, deinde annotata ſubiiciantur; praeterea textus ipſe in breues paragraphos diſtinctus ſingulisque eorum ſunt adiuncti indiculi marginales. Praeter ea, quae titulus pollicetur, praemiſſa ſunt vitae Cypriani, indices Pameliani cum indicibus contentorum, quibus editiones Eraſmi, Manutii, Pamelii et haec recens inter ſe com-

comparantur. De nitore et ornatu typographico huius editionis monere superſedeo.

1690.

Bremae. ſumptt. Herm. Brauer, Gymn. typograph. — Oxonienſis ad vnguem recuſa. Subiunctis *Dodwelli Diſſ. Cyprianicis* (a. 1684. 4. ſeorſim primum excuſis) de quarum praeſtantia dudum inter eruditos conſtat.

1699.

Amſtelodami, ap. Io. Lud. de Lorme. f. Ed. III. cui additae ſunt Diſſ. Cyprianicae H. Dodwelli. Repetitio Bremenſi per omnia ſimilis.

1700.

Amſtel. f. Eadem. *Cat. Bibl. Caſanat.* T. II. 524.

SAEC. XVIII.

1721.

Pariſiis. f. Cypriani Epiſtolae ad Cornelium et Stephanum, Summos Pontifices, et alia quaedam *in Epp. Rom. Pontif.* per *Couſtant.* a. p. 126.

1726.

Pariſiis, ex typographia Regia. fol. max. S. C. Cypriani Ep. Carth. et Mart. Opera, ad MSS. codices recognita et illuſtrata ſtudio et labore *Stephani Baluzii,* Tutelenſis. Abſoluit poſt Baluzium ac praefationem et Vitam Cypriani adornauit vnus ex monachis Congregationis S. Mauri (*Maranus*).

Genuinis Cypriani ſcriptis ſpuria omnia ſic adiungere inſtituerat Baluzius, vt habentur in editione Oxonienſi, omiſſo ſolum computo Paſchali, vt ta-

men inter genuina referret de ſpectaculis, de laude martyrii et quod inſcribitur anonymi de rebaptismate. Itaque textum variarum lectionum a ſuperioribus editoribus congeſtarum et triginta fere nouorum Codd. MSS. ope inſigniter et multis in locis emendauerat, notisque inſtruxerat partim emendationum cauſas reddentibus, partim explicando ſermoni vel illuſtrandis rebus inſeruientibus. Abſoluta iam erat plurima operis pars, duobus aut tribus foliis tractatus de Card. Chriſti operibus exceptis, cum ſubito mors eum in medio labore occupat. Cum igitur Marano in reliquis tantum eſſet elaborandum et vicariam tantummodo operam ſe gerere ſenſiſſet, (quippe qui, ſi noua Cypriani editio ſibi fuiſſet adornanda, fatetur non pauca ex tam graui ſarcina ſe fuiſſe deoneraturum) retinuit, quia ſic viſum Baluzio, quidquid habuit ed. Pamelii, ſed ex iis, quibus Angli Cyprianum onerarunt, Arnoldi B. V. elucubrationes (de opp. VI dier. de laudat. dat. B. Virg. et Meditationes) expunxit. Confeſſionis Cypriani, quam Angli latina interpretatione, pluribus locis hiulcam, innumeris aliis corruptam dederant, Graecum textum ex Bibl. Comitis de *Seignelay* ſuppeditatum noua interpretatione ſubſtituta exhibuit. Spuria porro Cypriani opera, quae Baluzius ita dare conſtituerat, vt habentur in Oxonienſi ed. quod plures naeuos per ipſas crebras Cypriani edd. traxiſſe ea viderat, ad vetuſtas edd. et Codd. MSS. emendauit, variantibus ad marginem appoſitis. Baluzii contra emendationes eo, quod explicationibus et illuſtrationibus ſaepe diſtinguuntur, ſeparatim poſt textum ſubiiciuntur. Praefationis quoque loco Maranus de operibus, editionibus, doctrina et rebus geſtis Cypriani prolixe diſſeruit, ita tamen, vt ſaepe ab Oxonienſibus diſcederet et receptis ab eccleſia catholica placitis Cyprianum conformaret.

1782.

1782.

Wirceburgi, ex off. Stahel. Tomis II. 8. S. Cypriani Opera. — Curante Oberthür. Tomo secundo praeter tractatus Cypriano olim adscriptos ex Oxoniensi et Benedictinorum editionibus auctos etiam nonnullis, accesserunt Minucii F. Octauius et Nouatiani opuscula. Doleo vero, quod Tomum primum, dum haec scriberem, nancisci non potuerim, vnde consilium, quod secutus sit Clariss. editor, patuisset apertius.

* *

Versiones singulorum librorum Cypriani commemorare non vacat. Adeant, quibus volupe est, Catalogos Bibl. Regiae Paris. T. I., Bibl. Chigianae et imprimis Casanatensis p. 524. 525. Sed nefas sit praeclaram operum traductionem gallicam Lomberti reticere. Prodiit a.

1672.

Paris, chez André Pralard. 4. — Oeuvres traduites en François par *Lombert*, avec des remarques et une nouvelle vie de Saint Cyprien, tirée de ses escrits.

* *

Codicum denique, quibus Cyprianum debemus elenchum, subiungere iuuat, quorum quidem ab editoribus diserta mentio facta est. Nam a primis post Aleriensem et ab ipso etiam *Erasmo* et *Goulartio* illud prorsus omissum est.

1.

Andreas Aleriensis, ex Codice Parisiensi descripserat, quae in principe Romana edidit Cypriani opuscula.

2.

LATINO LATINIO, in Romana P. Manutii ſuppetebat *Codex* vetuſtiſſimus *Veronenſis*, de quo ſuo loco nobis conſtitit. Quibus poſtea in curis ſecundis vſus ſit, non diſerte indicauit.

3.

PAMELIVS vſus eſt Codicibus MSS.

Abbatiae Affliginienſis, haud procul Buxella.

Anglico Io. Clementis, qui ad ipſum quasdam inde caſtigationes miſerat.

Abbatiae Blandinienſis, apud Gandenſes, quae D. Petri nuncupatur, qui paulo poſt a ſectariis crematus eſt.

Abbatiae Cambronenſis in Hannonia, qui omnium optimus ab eo cenſetur.

Fragmento quodam Codicis MS. *Lud. Carrionis*, in quo nonnulla Cypriani opuſcula continebantur.

Excuſo Codice *Io. Cauchii* Vltraiectini cum caſtigatt. ad marginem ex MSS. variis codd. Codice D. Pantaleonis apud Coloniam, quem *Colonienſem* vocat.

Caſtigationibus *Io. Coſterii*, ad marg. adſcriptae Codicis Cauchii.

Codice MS. *Abbatiae Dunenſis* in Flandria, ex incendio ſectariorum ſuperſtite.

Codice MS. *Io. Harriſii* Angli; ex quo caſtigationes haud poenitendas acceperat.

Codice MS. *Abbatiae Marchinenſis* haud procul a Duacenſi academia.

Codice MS. *D. Nicolai* extra muros *Tornacenſes*.

4.

RIGALTIVS laudat Varietates codicis *Regii*, *Beneuentani*, *Corbeienſis*, *Neapolitani*, *Rhemenſis*, *Vero-*

Veronenſis et *Thuani*, *librum Nic. Fabri* et *exemplar Pompoſianum.*

5.

OXONIENSES denique vſurparunt MS. Codices:

quatuor *Bodleianos.*
quatuor *If. Voſſii.*
duo *noui Collegii Oxoniae.*
vnum *Collegii Lincolnienſis. ibidem.*
vnum *Collegii Pembrockiani Cantabrigiae.*
vnum *Bibliothecae Lambethanae.*
vnum *Bibl. Arundelianae.*
vnum *Bibl. Eboracenſis.*
vnum *Bibl. Weſtmonaſterienſis.*
vnum *Bibl. Sarisburienſis.*
vnum *Bibl. Cottonianae.* Item

Collationes *Codicis Collegii Corporis Chriſti Cantabrigiae* et alterius *Londinenſis* per Th. Gale factam; item alterius cuiusdam *Sarisburienſis* per Epiſc. Aſaphenſem.

Collationes Codd. *Thuani*, *coenobiorum S. Michaelis* in periculo maris, *S. Victoris Pariſienſis*, *S. Mauritii Toſſatenſis*, et *S. Petri Corbeienſis* per PP. Benedict. Lutetiae curatas,

Collationes aliquot Codd. in *Vaticana Veronae* et *Beneuenti* exiſtentium, nec non Regis Galliae; ſtudio D. Rob. Rigby. Praeterea ratio habita Codd. a Iac. Pamelio, Goulartio, Nic. Fabro, Lat. Latinio, etc. adhibitorum.

6.

BALVZIVS non ſolum omnia priorum editorum ex Codicibus MSS. ſubſidia denuo excuſſit, ſed complures de nouo etiam conſuluit, quos ſtrictim enu-

merat Maranus prolegom. p. CXLVII. Multorum vero varias lectiones libris suis adscripserat, sed quoniam citius illi distraherentur, plenam eorum notitiam colligere non licebat.

4.

CORNELIVS.

§. 1. Vita eius. Natione Romanus, patre Cassino, Episcopus Romanus in locum Fabiani anno 251. (d. IV. Iunii) electus, controuersia de Lapsis et contentione cum Novatiano innotuit. De vtraque vero ita plerumque disputatum est, vt Cornelio laus rei bene gestae discerneretur, omnem vero culpam et quidquid parum honeste hac in re commissum esset, Nouatiano tribuerent. Nimirum omne hic iudicium ex Cornelii et eius assectarum, Cypriani imprimis, assertionibus et fide pependit. Vtrinque autem peccatum esse, nec a Nouatiano magis, quam Cornelio, vbi curiose satis exploraveris, patebit. Summam rerum, vt gestae sint, exhibeamus. Quum ingens Lapsorum ex persecutione Deciana multitudo in Ecclesiae communionem rursus restitui cuperet et vehementer omnes ambiret, orta est inter Clericos de lege, quae in eis recipiendis seruanda esset, quaestio, quae in diuersa statim animos distraxit. Leniora enim suadentibus aduersati sunt alii, disciplinam Ecclesiae hac lenitate euerti metuentes. Illorum sententiam Cornelius amplexus est, in horum partibus Nouatianus stetit, cui Confessores nonnulli se adiunxerunt. Inter has ipsas controuersias cum ad Episcopum eligendum peruentum esset, eadem animorum discordia, plurimis tamen suffragantibus, Cornelius electus est. Quod indigne ferens Nouatianus, qui, quamquam ipse minime ambiret Episcopi dignitatem, calamitatem tamen ex Cornelio ecclesiae metueret, palam ab eo secessit. Quo facto, concilium Corne-

Cornelius congregauit, in quo suam de Lapsis sententiam approbari fecit et Nouatiani solemniter damnata est. Acriori dehinc animorum contentione litigatum est, imprimis postquam Nouatianus, vrgentibus asseclis, praecipue Nouato, Episcopum contra morem ecclesiae se creari passus erat. Sed maior rerum gestarum pars ad ipsarum doctrinarum, de quibus disceptatum fuit, historiam pertinet. Cornelius non diu dignitate episcopatus gauisus est, sed postquam ab imperatore Gallo mense Iulio a. 252. Centumcellas, Tusciae vrbem, relegatus erat, 18 Cal. Octobr. eiusdem anni martyrium obiit.

§. 2. Scripta.

Ex *Epistolis* eius, quarum plures in causa Nouatiani scripserat, duae tantum ad Cyprianum restant, et fragmentum alterius ad Fabium Antiochenum de Nouatiano apud Eusebium H. E. l. 6. cap. 43.

§. 3. Editiones.

Extant inter Cyprianicas ed. Pamel. 45. 47. Oxon. 49. 50. et apud *Coustant* cum Cypriani literis ad eum pertinentibus et singulari illustratione a p. 126-206.

5.

Novatianus.

§. 1. Vita.

Patria huius ignoratur. Phrygia oriundum Philostorgius tradit, cuius tamen fidem Photius iam in dubium vocauit. Valesius quidem ad Socrat. Hist. Eccl. probari sibi hanc de ipsius patria sententiam scribit, propterea, quod multos sectatores doctrinae suae in Phrygia Nouatianus habuerit. Acutius vero vidisse censebitur Iackson, ex eo ipso potius natam hanc de Phrygia patria opinionem existimans, quod plurimi ibidem dogmata eius magni fieri viderent, Phrygibus

nimirum ſuopte ingenio ad ſeueriorem quamcunque diſciplinam amplectendam, id quod ex Montani hiſtoria conſtat, propenſioribus, vt ipſe Socrates animaduertit, et Montani hiſtoria confirmat. Philoſophiam ſtoicam, cui deditum fuiſſe eum omnes teſtantur, Romae cum Chriſtiana permutauit. Hic dum inter catechumenos numeratur, morbo graui, quam daemonis impetu tribuebant, implicitus in lectulo baptizandus fuit, ſed manuum Epiſcopi impoſitionem poſt baptiſma ſolemnem nec tunc, nec poſtquam morbo eſſet liberatus, accepit, id quod poſtea, cum de Epiſcopatu cum Cornelio contenderet, vitio ipſi datum fuit. Cum itaque Cornelius, a quo in ſententia de Lapſis recipiendis maxime diſſentiret, plurimorum ſuffragio Epiſcopus electus eſſet, impatientius id ferre et grauius in eum inuehi coepit, quod in communionem Eccleſiae eos, qui falſos Deos coluiſſent, reciperet, quibus ipſe pacem nunquam eſſe dandam contendebat. Quae eius aſſertio cum a Cornelio et concilio, quod ille congregauerat, eſſet damnata, protinus ſe ab Eccleſia Romana ſegregauit. Iam ferunt, Nouatum Africanum Presbyterum, qui in vrbe Carthagine turbas aduerſus Cyprianum fecerat, in Nouatiani partes cum ſuis tranſiſſe ipſique ſuaſiſſe, vt Epiſcopum ſe conſtitueret. Nouatianum igitur duos ex ſuis miſiſſe ad tres Epiſcopos ſimplices et rudes in parua quadam Italiae regione habitantes eosque, quaſi omnem litem re perſpecta eſſet compoſiturus, Romam euocaſſe. Ab his ſimulac Romam veniſſent in cubiculo incluſis vinoque obrutis circa horam X. noctis, Epiſcopum ordinatum eſſe. Sed Epiſcopi cum caeterarum prouinciarum, quos per epiſtolas de ſua ordinatione certiores fecerat, tum Africani, ad quos, vt approbaretur, legatos miſerat, ipſum reiecerunt Cornelio comprobato, vnde breui poſt haec eius ambitio

epiſco-

epiſcopatus reſedit; haereſis tamen late ſerpſit et in dies propagata eſt. Nec vero omittendum eſt, haec, quae de ordinatione illegitima Nouatiani et turbato eccleſiae Romanae ſtatu narrata ſunt, ſola Cornelii fide et iis, quae ille ad Cyprianum duabus epiſtolis et ad Fabium Ep. Antiochenum tribus perſcripſit, niti, quae quidem deſperatae mentis et peſſimi exempli hominem clamant Nouatianum, ſed non pauca etiam habent, quae ſeuerioris examinis trutina expendi poſcunt. Pertinet eo imprimis, quod iuramento ſe adſtrinxiſſe Nouatianus dicitur, ſe Epiſcopatum non ambire. Prudentis vero et chriſtiani viri optimum exemplum olim praebuiſſe Nouatianum, loquitur auctoritatis et fidei, qua apud plebem chriſtianam florebat, teſtis ſat grauis, Epiſtola, ſuadente et ſcribente illo ad Cyprianum in cauſa Lapſorum, nomine Cleri Romani miſſa; quibus addas, quod in ſeceſſu, perſecutionis ergo, plebs et Eccleſiae coetus opem et conſilium ab illo frequentibus literis efflagitarint, quibus ille non defuit, ſi modo eius ſit, qui vulgo tribuitur libellus de Cibis Iudaicis. Quamobrem ſi magni hunc ingenii animique virum paulo altiores ſpiritus cepiſſe et nonnunquam immoderatius ſe geſſiſſe largiamur, non item ad Cornelii et Cypriani lubitum ſtatim fingimus. Confeſſionis gloriam illi tribuit Euſebius, martyrii corona redimuit Socrates. Neutrum liquet.

Scripſit Nouatianus, ſecundum Hieronymum, de *Paſcha*, de *Sabbato*, de *Circumciſione*, de *Cibis Iudaicis*, de *Inſtantia*, de *Attalo*, multaque alia. Et de Trinitate quidem, inquit, grande volumen, quaſi ἐπιτομὴν operis Tertulliani faciens, quod plerique neſcientes, Cypriani exiſtimant. Ad quem locum, praecipue poſteriora verba, quae diu Viros Doctos exercuerunt, Ern. Sal. Cyprian. (Fabric. p. 160.), cuius §. 2. Scripta.

iam explicatio, *Nouatianum ea, quae in libris suis prolixe quidem, sed seorsim de Trinitate tradat Tertullianus*, congessisse atque in Epitomen *redegisse peculiari illo de Trinitate libro* — omnium eruditorum calculos tulit. Meminit alibi Hieronymus (Epistola 10. ad Paul. Concordiens.) Epistolarum Nouatiani. Ex his omnibus hodie superesse putantur:

1) *De Trinitate* liber, f. *de regula fidei* inscriptus. Olim Tertulliano adiudicatus et inter opera illius editus, ab aliis etiam Cypriano adscriptus et epistolis ipsius insertus est. Sed Tertulliani non esse, oratio facilis atque aequabilis, citationes SS. a locis Tertulliano laudatis abhorrentes, haereseos aetas denique, quippe Sabellianae post Tertullianum demum ortae fit in eo mentio, euincunt. Cypriano quidem neque stylo, neque doctrina, neque tempore, quantum constat, absimile aliquid hoc opus profitetur; sed tamen scripturarum citatione ab illo discrepant, neque veteres aliqui nisi ex *Macedonia* parte quidem attribuerunt, et expressis verbis affirmat *Hieronymus*, librum nec *Tertulliani*, nec Cypriani esse sed *inscribi titulo Nouatiani et illius esse.* Quam sententiam post Pamelium et Caueum Iacksonus tuetur. De tempore vero, quo scripserit, iidem Caueus et Iacksonus dissentiunt. Ille, post schisma demum, quod a. 251. accidit, compositum esse debere contendit, quoniam haereseos Sabellianae a. 257. spargi coeptae meminerit, hic contra, ante a. 257. absolutum esse et Sabellium ante a. praedictum haeresi sua inclaruisse, quod posterius multis quidem nec tamen magni momenti argumentis vrget. Huius libri capita 23 vsque ad 27. fin. male olim transposita, notantibus pridem

pridem Henr. Valesio*) et Cotelerio (Tom. 3. Monum. p. 634.) ordini iusto post caput 14. restituerunt Angli Edd. Welchmannus et Iackfonus.

2) *De Cibis Iudaicis Epistola.* Quam scripsit efflagitante plebe Romana, cum sub persecutione Deciana (quae Romae exorta erat ineunte a. 249. et post annum fine ineunte a. 257. deferbuit) secessisset, quod ex ipso primo Ep. capite intelligitur: adeo vt haec scriberetur a. 250. forte sub finem anni. Bene autem monet Iacksonus, hac epistola abstergi calumniam, quam ex rumore falso contra Nouatianum struxisse visus est Cornelius Romae Ep. (in Ep. ad Euseb.), in qua scribit, Nouatianum tempore persecutionis in cubiculo inclusum egredi recusasse, vt fratribus auxilio indigentibus succurreret et Diaconis ad id hortantibus respondisse, se nolle amplius esse Presbyterum et alterius Philosophiae desiderio teneri. Nec vero si haec de cibis Iudaicis ep. Nouatiani non esset, calumniae non malignae magis quam absurdae aurem facilem praebuerit, nisi quis S. Cypriani induat ingenium.

3) *Epistolae* nomine Cleri Romani ad Cyprianum, vacante sede Romana per mortem Fabiani, quam martyrio obiuit ineunte a. 250. XIII. Cal. Febr., adeoque medio fere a. 250. perscriptae.

*) Exciderat ipsi in sermonibus familiaribus cum Cotelerio habitis, ita tamen vt capita non indicaret, sed tantum esse quaedam transposita diceret, de quibus olim sibi dissertatio parata sit. Quam cum morte praeventus perficere non potuisset, nec inter schedulas statim quidquam super hoc compareret, ipse ad indagandum transpositionem nec vana opera se dedit Cotelerius.

ſcriptae. De Lapſorum ſub initium perſecutionis Decianae multitudine et conditione tractans inter Cyprianicas (ed. Pamel. et Baluz. 31. Oxon. 30. f.) Nouatiano tanquam ſcribae vindicat eam ipſam Cyprianus Epiſt. ad Antonianum. Alia inſuper reſtat epiſtola Cleri Romani ad Cyprianum eadem in cauſa, nec tempore multo poſt — menſe Octob. exeunte eiusd. anni perſcripta. Ed. Ox. 36. Rigalt. 30. quae forte eundem Nouatianum auctorem agnoſcit, certe ab orationis indole eius non abhorret, a Iackſono autem absque haeſitatione illi tribuitur.

§. 3. Editiones. *De Trinitate* et *de Cibis Iudaicis* in Edd. Tertulliani inde a Pariſienſi Gagnaei a. 1545. deinceps omnibus.

Poſt Gagnaeum ſcilicet, qui ex vetuſtiſſimo aliquo Cod. cum aliis Tertulliani opuſculis depromſiſſe dicitur, *Gelenius* in ed. Baſ. Frob. 1550. et 1562. ex MS. Cod. Britannico, ac deinde Pamelius ea recognouerunt. Ac hic quidem librum *de Trinitate* multis in locis ad Anglicum MS. exemplar antiquiſſimum *Io. Clementis* vtrumque opus vero ex coniecturis quibusdam Latini Latinii et ſuis illuſtrauit et adnotationes adiecit. Hactenus tamen inter Tertulliani opera latuit. *Nouatianus* mendis ſcatens et membrorum luxatione foedatus. Separatim primum prodiit

Incerti auctoris de regula veritatis ſiue fidei: vulgo *Nouatiani de Trinitate* liber; — ad Pamelii fidem deſcriptus nec vllis animaduerſionibus illuſtratus; — c. *William Whiſton's* in Sermons and Eſſays upon ſeveral Subjects. Succeſſere mox

1724.

1724.

Oxonii, e theatro Sheldon. 8. Nouatiani Opera, quae extant, omnia correctius longe quam vnquam antehac edita; notisque illustrata. Per *Eduardum Welchman.*

Exhibentur libelli inter Tertullianea seruati et altera ad Cypr. Ep. Welchman, qui aduersatur Whistono, repetiit textum Gelenianum. „Mendis vniuersis, quibus tum in vocibus, tum in clausularum distinctionibus passim laborabat, medicam manum summa cura se apposuisse dicit.“ Propter quae acrem Iacksoni nec plane immeritam censuram passus est, menda à Pamelio remota, Gelenium sequendo iterum infersisse, pluraque omnino reliquisse quam sustulisse obiicientis, cum tamen magnam earum partem facile emaculare potuerit, si *Anglicanum* MS. exemplar a Pamelio descriptum non neglexisset et *Fuluii Vrsini* ex MSS. obseruationes a *Io. Wowero* exscriptas, quas nancisci potuerit, non penitus ignorauisset. Alterum quod addit, Welchmannum quidem luxata capita ad propria loca reduxisse; sed in hoc antecessorem habuisse *Responsi Auctorem* contra D. *Waterlandi* defensionem quaestionum quarundam, quas edidit de Trinitatis controuersia, nec tamen eius meminisse et de notulis item, vnam et alteram et locorum S.S. indicem valde imperfectum adiecisse: id multis fortasse paulo iniquius ab eo dictum videbitur. Sed ipsius iam Iacksoni editionem proferamus.

1728.

Londini: Typis *Io. Darby* et *T. Browne:* et Impensis *Iohannis Noon* in Vico dicto Cheapside iuxta Sacellum Mercatariorum. — Novatiani Presb. Romani opera, quae supersunt omnia, post *Iacobi Pamelii* Brugensis recensionem, ad Antiquiores Editiones

nes caſtigata, et a multis mendis expurgata: Illuſtrata etiam copioſiſſimis obſeruationibus et notis, in quibus totum argumentum Auctoris de *Regula Fidei* ex veterum *Patrum* monumentis late diſcutitur. Praemittitur Diſſertatio de *Filio Dei* Homouſio, ſiue Coeſſentialite vni *Deo Patri*. Studio *Ioannis Iackſon*, Eccleſiae Anglicanae Presbyteri, et de Wherwell Comitatu Hantoniae Praebendarii.

Praeter ea, quae ſuperior editio, complectitur haec etiam alteram Cleri Rom. ad Cyprianum epiſtolam, de quo ſupra verba fecimus. Quod rationem attinet, quam in recenſendo textu ſecutus eſt, a Pameliano exemplo nunquam ſe diſceſſiſſe profitetur, niſi quando ſenſus et ratio Auctoris emendationem plane poſtularet; aut vindices alios, vel exemplarium ſuffragium ſecum haberet. Qua in re Lat. Latinio et Fr. Iunio nonnulla ſe debere plurimum vero MS. Anglicano et F. Vrſ. MSS. notis adiutum ſe affirmat. Plurimum ſibi laboris indulſiſſe narrat, vt verſionibus ſcripturarum diuerſis et veterum patrum citationibus cum archetypo textu collatis omnes lectiones varias cuiuscunque textus a *Nouatiano* citat, inde deducendas, quae notatu dignae eſſent, vna conquireret et lectori ſiſteret. „Hanc vero operam tuli, inquit, non quod me aliquid feciſſe quosuis putare vellem; ſed quod alios exemplo meo, ſi liceret, mouerem, vt in edendis veterum libris hac via incederent, et omnes varias lectiones locorum omnium ſcripturae, qui in vnoquoque ſcriptore citantur, congererent: atque hoc ad promouendam ſacrarum literarum emendationem et cognitionem multum collaturum confido.“

Notae denique et obſeruationes multae et accuratae, Prolegomena docta indicesque locupletiſſimi, nec non in rebus leuioribus cura manifeſta, egregie editoris vice functum Iackſonum oſtendunt.

6. Pon-

6.

PONTIVS.

Gente, vt videtur, Afer, Diaconus Cypriani in Ecclesia Africana, eiusque in omnibus vitae certaminibus comes. Amplius quidquam de eo non constat; quamquam Acta Pontii a Valerio, vt aiunt, eius contubernali Cypriani itidem Diacono consignata habentur ap. Baluzium T. II. Miscell. p. 124. (a. 1679.) Nomen eius martyrologio Romano 8. Martii est adscriptum. cf. Acta SS. ad h. d. T. I. p. 750 sqq. Ex illis Actis profecisse Trithemium, Pontii gesta enarrantem, Fabricius ad Hieron. (Bibl. Eccl. p. 153.) monuit. §. 1. Vita.

Extat huius Pontii *de Vita et passione S. Cypriani* narratio, quam Rhetoricae potius dictionis gratiam, quam narrationis historicae diligentiam praeferre notat Rigaltius (ad Cypr. Ep. 83. Ox. 81.). Interpolata eadem mala librariorum admodum recentis aeui sedulitate, vt dudum Ern. Sal. Cypr. ad Hier. (Fabr. p. 153.) docuit. §. 2. Scripta.

Edita est et emendata simul in variis editionibus operum Cypriani, quibus a Romana inde Pauli Manutii a. 1563. praemitti consueuit. Praeterea etiam in Actis sel. Martyr. Theod. Ruinarti Paris. 1690. 4. et noua ed. Amstel. ap. Henr. Wetstenium. 1713. fol. §. 3. Editiones.

7.

STEPHANVS.

Romanus, patre Iulio s. Iobio. Anno 253. Lucio mortuo in dignitate episcopi successit.*) Circa §. 1. Vita.

a. 256.

*) Quem Fabric. Bibl. M. et I. L. T. VI. p. 202. appellat Stephanum I. Papam a. 257. in sedem Rom. euectum,

a. 256. grauis ipſi cum Cypriano interceſſit controverſia de baptizandis haereticis, quam magna contentione et feruore animi egit, quid? quod adeo aduerſus Cyprianum exarſit, vt epiſcopos, quos legatos hac de re Romam miſerat Cyprianus, non modo ad Colloquium non admitteret, ſed et fratribus vniuerſis, quo minus in domos ſuas reciperent, interdiceret, vt renuentibus non ſolum pax et communio, ſed et tectum etiam ac hoſpitium negaretur. Martyrio obiit a. 257. 4. Non. Auguſti ſecundum Cauei computationem. Quae Acta Martyrum de obitu eius copioſe ſatis enarrant, nullius fidei ſunt.

§. 2. Scripta et Editiones. Scripſerat, quantum quidem colligere licet de Controuerſia Epiſtolas 2. vnam ad Cyprianum, de qua agit Cyprianus Ep. ad Pompeium: *alteram ad Epiſcopos Orientales contra Helenum et Firmilianum.* Neutra harum iam extat, ſed breue tantum *prioris* fragmentum ap. Cypr. Ep. 74. ad Pompei. p. 129. apud *Couſtant* cum Cyprianicis ad eum a p. 210 ad 256.

8.

VICTORINVS.

§. 1. Vita. Victorinum Graecae originis aut in confinio Graeciae ſaltem oriundum fuiſſe, ex iis, quae Hieronymus attulit, tuto ſatis collegiſſe videtur Caueus. Petauionenſis*) in Pannonia ſuperiore ad Drauum fl. erat Epiſco-

ctum, cuiusque ſuperſtites epiſtolas et decreta laudat, is nec hic eſt, nec quis ſit praeter noſtrum ſcio. Stephano enim noſtro a. 257. ſucceſſit Sixtus II. quem excepit Dionyſius.

*) Ita quidem legendum docuit, errore obſoleto, quo Pictauienſis Aquitaniae ferebatur Epiſcopus, funditus extirpato, Launoius Francogallus peculiari doctaque diſſer-

Episcopus circa a. 290., martyrium passus sub Diocletiano a. 303. „*Non aeque Latine vt Graece eum nouisse, operaque eius grandia sensibus viliora esse compositione verborum*, Hieronymi de eo est iudicium. Idem alibi ad Mag. Orat. T. 2. p. 328. *Victorino martyri licet desit eruditio, non tamen deest eruditionis voluntas* dicit. Haec de eruditione saecularium disciplinarum intelligenda esse, Launoii et Cavei est sententia. Quae si vera sit, quid Cassiodoro*) faciamus, qui Victorinum ex oratore Episcopum factum esse scribit? Leguleiusne ex plebe fuit Victorinus? Nam Oratoris professio etsi exquisitiori doctrina facile careret, plus tamen requirebat, quam eruditionis voluntatem, neque equidem modo leuiter iis copiis fuisset tinctus, sine quibus ars ista nulla plane esse poterat, qui Hieronymus in scriptis eius omnem prorsus eruditionem desiderare potuerit, video. Sed cum tam pauca nec ea quidem certa huius Victorini supersint, vix hanc quaestionem dirimere licebit.

§.2. Scripta.

Scripsit, Hieronymo teste, *Commentarios in Genesin, in Exodum, in Leuiticum, in Esaiam, in Ezechielem, in Abacuc, in Ecclesiasten, in Cantica Canticorum, in Apocalypsin Ioannis aduersus omnes haereses*, multaque alia; quae tantum non omnia intercidisse temporis iniuria videntur. Nam qui iam sub nomine illius extat *Commentarius in Apocalypsin* in Bibl. PP. T. III., eum non illius esse, aut certe misere mutilatum et interpolatum esse, ex Hieronymi in

dissertatione Paris. 1653. 8. *Petauio* seu *Petouio*, h. e. Pettaw, colonia et oppidum in Carnis (finibus Styriae et Slauoniae) Tacito dicta.

*) De Div. Inst. c. 5. 7. 9.

in eum ſtricturis diſcimus, vbi Chiliaſtarum opinioni auctorem fauere dicit, quam hic potius impugnat et Cerinthi haereſin appellat. Magis etiam Commentarius iſte fraudis argueretur, ſi eo nobis vti liceret, quod Caueus in Caſſiodoro *) manifeſto deprehendere ſibi viſus eſt, Victorinum non tam integram Apocalypſin commentario illuſtraſſe, quam difficiliora quaedam loca tractaſſe.

§. 3. Editiones. Ex Comment. in Geneſin ſupereſſe putant fragmentum de *Fabrica Mundi* inſcriptum, ſtylo et argumento Victorinum quodammodo referens, quippe quod aperte Chiliaſtarum dogma defendat. Ex Codice vetuſto Biblioth. Lambethanae vnico, vt videtur, idemque plus vna vice ad eundem recognitum, duplici exemplo edidit et tum ſuis tum aliorum quorundam coniecturis ornauit Caueus in Bibl. Eccl. T. I. p. 148-157. Denique et Carmina duo *de Ieſu Chriſto Deo et homine* vnum, alterum Lignum vitae inſcriptum, ſed vana fide ei tribuuntur in Collectione Fabriciana reperiunda.

Ad illa autem falſa Victorino adſcripta opuſcula pertinet editio facta

1652.

Gothae. ſub prelo Reyher. p. Io. Mich. Schallium. 8. Sanctae Reliquiae duum Victorinorum, Pictauienſis vnius Epiſcopi Martyris, Afri Alterius Caii Marii, Rhetoris primum Romani et Conſularis Viri Clmi Conuerſi, deinde Diſputatoris ſubtiliſſimi; h. e. Chriſtiana eorundem in prorſa (ſic vitio typ. excuſum) et Vorſa oratione ſcripta: Illius quidem Commentarius in Apocalypſin Iohannis, et tria elegantiſſima de Ieſu Chriſto Deo et homine, eiusque Paſcha ſeu cruce,

*) De divin. Lect. c. 9.

ce, nec non de VII. Maccabaeis fratribus Martyribus, carmina: huius etc. Omnia et ſingula cum Notis et praefatione D. *Andreae Riuini* (Prof. Lipſ.), qui ſuis ſumtibus excudi fecit.

CAPVT QVARTVM

Patres Latini ſaeculi quarti.

I.

Arnobius.

De hoc quaecunque explorata memoria ad nos delata ſunt, paucis admodum conſtant. Afrum fuiſſe et *ſub Diocletiano* rhetoricam Siccae Africae vrbe olim florentiſſima docuiſſe, Hieronymus prodidit.*) At vero apud eundem Hieronymum in Chronico ad a. XX. imperii Conſtantini haec leguntur: „Arnobius rhetor clarus in Africa habetur. Qui cum in ciuitate Siccae ad declamandum iuuenes erudiret et adhuc ethnicus ad credulitatem ſomniis compelleretur, neque ab Epiſcopo obtineret fidem, quam ſemper oppugnauerat, elucubrauit aduerſus priſtinam religionem luculentiſſimos libros, et tandem velut quibusdam obſidibus pietatis, foedus impetrauit." Hic multa ſimul animum ſubeunt, quae, ne temere poſteriori narrationi aſſentiaris, prohibeant. Ac primum quidem, vbi huic fidem adhibueris, cogitur, Arnobii opus ab eo ſcriptum eſſe, antequam baptismate tinctus eſſet, immo antequam inter Catechumenos eſſet receptus; id quod cum operis vniuerſi rationi parum conſentaneum videtur, tum per ſingula loca ſtare nequit. Vt enim ab illo exordiar, primo intuitu vnicui- §. 1. Vita.

 quam

*) De Vir. Illuſtr. c. 79.

quam ſeſe offert, non deſultorium opus eſſe, ſed non vulgari cura ac induſtria elaboratum, nec ad quod vrgente aliqua neceſſitate compellebatur, ſed quod ſponte et pro lubitu aggrederetur; vt obiectionibus et calumniis, quae falſo in Chriſtianos ſpargerentur, pro viribus occurreret. Deinde vbique ſimpliciter ſe Chriſtianorum gregi accenſet et eorum, quae ſecreta agebantur, cognitionem vix ab aliquo tantum non in intimam familiaritatem admiſſo, nedum ab homine nondum catechumeno expectare poſſis. Reſtat alterum, quod, ſi poſt vigeſimum demum Conſtantini imperii annum ad librum illum exarandum compulſus fuerit, neceſſe ſit, pacatis iam atque florentibus Chriſtianis rebus eum ſcripſiſſe. Sed huic totius operis tenor atque tot malorum, quibus Chriſtiani premerentur, et ipſorum adeo perſecutorum memoria obſtat. Quae cum ita ſint, vide, num Lardnerum ſequi malis; qui, quantae quantae eſt diligentiae, tamen non dubitat, ſpurium et ab aliena manu inculcatum alterum illum Hieronymi locum pronunciare. Attamen ne ſic quidem accurate ſatis, quo tempore Siccae docuerit, quando ad fidem conuerſus fuerit et libros illos compoſuerit, intelligitur, nec leve eſt hac de re inter doctos diſſidium. Sed ſequamur tamen, qualemcunque ſpeciem habeant, huius rei indagandae veſtigia. Primum iterum Hieronymus oſtendit, Lactantium Arnobii diſcipulum appellans, quo effici putant, non ante annum 302. ſ. 303. eſſe factum; quoniam Diocletianus, qui illum ex Africa Nicomediam euocaret, vix eo tempore, quo ſaeua eius in Chriſtianos exarſerat perſecutio, euocaturus fuiſſet. Sed enim hic duo ſimul quaſi explorata ſtatuuntur, de quibus ante diſpiciendum erit, ſcilicet num Lactantius iam, antequam Nicomediam accederet, Chriſtianus fuerit, et ſi fuit, num palam? Fortius alterum

rum argumentum pro librorum aetate duci videtur ex ipsius Arnobii verbis, quibus annos, ex quo Christiana religio esse coeperit et ab V. C. elapsos, notauit. Quae si inuicem componantur, ipse a. 297. s. 298. efficitur. Hanc ergo rationem olim Pagius amplexus erat. Sed quoniam animaduertere sibi visus esset quaedam Diocletiani persecutionem, quae a. 302. demum coepit, respicientia; in commentum admodum ingeniosum incidit, quasi Arnobius calculum annorum ab V. C. non ad Varronianam aeram subduxerit, sed aliam, quae tredecim annis post exordium Vrbis poneret, secutus sit, vnde hi eius libri a. 310. tribuendi essent. Sed prudenter Lardnerus monuit, nihil vetare, quo minus paulo laxiorem computationem, rotundum quem dicunt pro exactiori numerum, nempe 1050. pro 1056. s. 57. Arnobio placuisse statuamus. Nisi forte haec omnia aliud argumentum plane euertat, quod ex Lactantii, dum apologistas recitat, de Arnobio silentio petas. Qui cum Institutiones suas non ante a. 1721. certe 1719. edidisse vulgo credatur, magistri sui et sine dubio cari opus, si modo iam dum extaret, non poterat non commemorare? Enimuero et huic occurritur, si, quod probabile est, maiorem Institutionum partem diu ante quam ea forma, vt iam habentur, publicaret, adeoque sub Diocletiani persecutione fortasse scripserit. Quo tempore omnino fieri poterat, vt de iis, quae in Africa Arnobius moliretur, ipsi in Nicomedia nihil innotesceret. Quibus ita compositis, Lardnerus in eam concessit sententiam vt Rhetoricam eum circa a. 290. s. ante etiam, apologeticum vero scripsisse serius, fortasse circa annum 306. censeat.

Aduersus Gentes s. vt in Codice Regio est, *Nationes libri septem*, quibus olim tanquam octauus perpe- §. 2. Scripta.

perperam Minucii Felicis Octauius adhaesit, quique multis in fine mutili esse visi sunt.

§. 3. Editiones. Quamquam multo serius quam pleraque Patrum Latinorum scripta Arnobius ac cultu quidem admodum foedo lucem adspexerit, seu quod Codex ille, vnde *Faustus Sabaeus* opem ferentibus *Hieronymo Ferrario* et *Francisco Priscianensi* primum a. 1542. f. 43. verius produxit, ita omnino corruptus esset, vt illi affirmare non erubuerint tot mendis illum scatuisse, quot literae inessent, seu quod non satis exercitati illi in legendis vetustis characteribus essent, vt Gelenius non iniuria conquestus videri debet; nequaquam tamen defuere praeclara ac solertia ingenia imprimis adulto iam critices studio, quae ad eum emaculandum et perpoliendum sese darent. Ac *Gelenius* non tam emaculauit textum Romanae principis vitiosum, quam monstrauit, quam multa emaculanda essent, nec tamen eam gratiam apud doctos iniit, quam acumine suo haud dubie meriturus erat, nisi nimia in conuertendo textu licentia moderationis leges transgressus esset. Atque recte ille sane animaduerterat, innumeros a primis editoribus in legendo codice errores commissos esse, scite quoque in codice ipso peccata cum in singulis vocibus tum in locis amplioribus aliena pagina inculcatis detexit. Neque vero contemnenda erant, quae penes ipsum erant remedia, vsus codicum legendorum et quae simul cum eo succreuerat diuinandi, vbi veritas latere videretur, facilitas, quae iunctim diuturna in officina Frobeniana exercitatione ad artis quasi quandam formam composita in eo esse debebant. Quae si non primo statim impetu textui ipsi admouisset, sed aliis proposuisset diiudicanda; nae ingentibus laudibus merita sua vidisset mactata, quibus iamiam nimium frequentis audaciae

eius

eius obiurgatione detractum est. Illud pro certo affirmare possum, Fuluium Vrsinum, cui prae reliquis inuidiosum Gelenii nomen fuit *), non modo, qua ratione ille peccauerit, non indicasse, sed multa etiam et quae forte non omnia probares ab illo inuecta absque nominis eius, pro more suo, praefatione recepisse. Maiori iure Meursium in illo accuratiorem veteris Latii linguae scientiam, quae in Arnobio ingens subsidium praebet, desiderare memini. Gelenio successit *Theodorus Canterus,* magni nominis inter criticos vir et magnae pariter modestiae, qui et liberiores Gelenii impetus repressit, et suas ipsius lectiones rationibus iustis communiuit, imprimis Clementem Alexandrinum tempestiue Arnobio illustrando aduocauit. Interea nouus cultus in Italia nostro paratur, a *Sighicello* primum, cuius opera morte intercepta est, et a *Petro Chiacono,* Hispano, cuius, cum ipse quoque interim diem obiisset, lucubrationes ad *Fuluium Vrsinum,* vt absolutam fere, sed nondum perpolitam, libri emendationem perficeret, peruenerunt. Sed quid ille egerit, accipe. Nequaquam textum veluti a Chiacono constitutus esset, vel ex viri illius iudicio constituendus, i. e. vel nouam eius recensionem vel textum Romanae principis cum emendationibus eius

 margini

*) Gelenii verba de Romana editione principe infra exhibentur. Nihil in iis immoderate vel petulanter dictum. Qui ergo Vrsinus sales et conuicia in Romanos iacta et vt ad plures inuidia pertineret, non a Gelenio, sed vniuersim a Germanis (nam Germani, inquit, interim Arnobium suum ediderunt) iacta comminisci poterat? Profecto hoc hominum genere nihil in rerum natura peruersius, nihil magis noxium fingi potest, quos vbi semel inuidiae virus in praecordiis contractum gerunt, grauissima quaeque in alios effundere non pudet, dum ad leuissimam reprehensionis auram rabiem in visceribus suis concipiunt.

margini adſcriptis repraeſentauit, ſed ipſe denuo, multorum, vt iactat, doctorum virorum in Italia in auctorem noſtrum ſparſim editis emendationibus collectis, Arnobium recenſere aggreſſus ita quidem, vt in textum, quae ſibi veriſſima viderentur, adde, quod tacet, ſed aſteriſco notauit interdum, ex Gelenianis etiam, reciperet, reliqua eaque ſine dubio potiora, et quorum plurimam partem a Chiacono profectam eſſe auguramur, in margine nullius prorſus auctoris nomine addito allineret. Qua tam putida ratione quamvis ille immortaliter de Arnobio meritus ſibi viſus ſit (et potuiſſet ſane pro ingenio et doctrina, quae in eo erant non tenuia, bene mereri, ſi plus diligentiae ipſe impendiſſet), vix amplius quidquam effectum eſſe credimus, quam vt futurae editioni copioſa farrago pararetur. Ab hoc vero tempore ſimul plurimi Viri Docti in Germania, Belgio et Gallia Arnobii ſtudio impenſius incubuerunt; quorum laborum fructus tamen non omnes aetas vidit. Euanuit egregia ſpes de Theodori Canteri amplioribus commentariis; intercepta eſt editio Franciſci Pithoei, Petri illius fratris; interierunt, quae Ioſephus Scaliger et P. Scriuerius in Arnobium commentati erant.*) Contra vero intra breue tempus, nimirum in ipſo ſaeculi XVI. decurſu a. 1598. *Io. Meurſii*, admodum tunc iuuenis, *Criticus Arnobianus*, proximis dehinc ſaec. XVII. annis *Elmenhorſtii* editio cum nimis vbere commentario et *Stewe-*

*) De *Scriverii* opera haec praedicat *Dan. Heinſius* praefat. ad Notas in Clement. Alex. P. Scriuerio a. 1616. dicatas: „Mihi ſatis eſt, ſi tua cauſa haec potiſſimum ſcripſiſſe me ſcias, quem iam annos plurimos in maximo et eruditiſſimo ſcriptore *Arnobio* verſari, omnes fere ſciunt et cogitatione tacita illud ὑπερήμερον flagitant. Videbis ergo, ſi quid tibi vſui futurum ſit in iſtis. Nam *Arnobium*, vt noſti, quantus eſt formauit Clemens.“

Stewechii Electa cum ipsa Arnobii recensione in lucem, contentione quasi quadam ingeniorum exclusa sunt. Quae singula vt multarum rerum copia e remota lectione instructa sunt, ita nec ad Arnobium ornandum inopes. Imprimis Stewechii Electa multa egregia suppeditarunt. Tandem *Desiderius Heraldus* I. C. aetatis suae celeberrimus, de cuius exquisita doctrina et ingenio critico non est, quod quemquam moneamus, cum hocce Patrum Latinorum studium prae reliquis in deliciis haberet, anno huius saeculi Vto Arnobium cum principis Romanae lectionibus et Canteri crisi tum suo ingenio nixus, quod diu expectaretur, in Arnobio praestitisse visus est. In quo si nihil facile desideres, optes certe, vt viro huic acutissimo placuisset, coniecturis seu emendationibus potius, quas Romana altera ad marginem frequentes exhibet, aliquantulum studii tribuisset. Id quod multis annis post, fortasse non sine obtrectationis studio, *Salmasius* ille laudis Heraldinae detrectator feliciter egit et debitum Chiaconii ingenio, vt verisimillimum est, honorem vindicando, ipse laudem Arnobiani Vindicis recensione a. 1651. iuris publici facta meruit. — Ac hactenus quidem Arnobius profecit. Nam quae deinceps factae sunt editiones, Lugduno Batauae textum secutae sunt, Oberthurius autem, dum relicta nouissima, aliam ad priores editiones recensionem componeret, neque consilio, quod in edendis PP. Lat. scriptis sequitur, neque studiis, quae cum ingenti plausu excolit, ad beneficium huic, quod sufficit, praestandum postulabatur. At multa sane virorum doctorum circa Arnobium studia intra conatus substiterunt, quibus primo loco accenseri debet commentarius, quem magna mole animo conceptum gerebat et paene parturiens obiit idem ille Salmasius; in quo tamen ne magnam nimis iacturam fecisse nobis videa-

tur, ſpecimen illud vetat, quod Io. Alb. Fabricius a. 1718. euulgauit.*) Pariter *Io. Iſ. Pontanus* notas in Arnobium perſcripſerat et Boxhornio, vt Salmaſio exhiberet, transmiſerat,**) quae lucem nunquam aſpexerunt. Neque melius proceſſerunt *Geiſſii* Viri Docti Francofurtenſis ***) et *Wakeri* †) conamina et *Ioſ. Waſſius* ſpem, quam *Io. Alb. Fabricius* ††) de eo excitauerat, fefellit. Denique et illa vana fuit promiſſio, quam non ſine aliqua animorum ſuſpenſione A. 1728. fecit *Magnus Cruſius* Sleſuicenſis (poſtea profeſſor Gottingenſis, poſtremo Superintendens Gen. Haarburgicus). †††). Textum

*) *Diſquiſitio de nominibus antiquorum Romanorum*, quam commentario praemiſſurum fuiſſe notauit Sarrauius Epp. p. 42. et Fabricius ex Bibl. Gudiana nactus ad Tomi II. Operum S. *Hippolyti* Hamb. f. ſubiecit.

**) Ipſe de his *Boxhornius* in Ep: ad *Pontanum* Lugd. Bat. 28. Octob. 1633. ſcripta p. 37. ed. Lipſ. 1679. *Arnobius* (Salmaſii) iam ipſe typis deſcriptus eſt. Notae *Salmaſii* tantum reſtant, et animaduerſiones, quas morbo praepeditus afficere non poteſt. Quamprimum conualuiſſe percepero, adibo, ... et *tuas in Arnobium animaduerſiones*, quae haud dubie placebunt, exhibebo."

***) *Memoires de Trevoux*, a. 1722. Novembre p. 2023.

†) *Mem. de Trevoux*, a. 1724. p. 945.

††) *Fabric.* Bibl. M. et I. L. T. I. ed. Manſi p. 138.

†††) In *Diſſertatione Epiſtolica de Scriptis quibusdam integris fragmentisque hactenus ineditis, quae in itinere Gallico, Anglico atque Germanico reperire contigit, et nunc in lucem publicam edenda parat, virosque eruditos inſimul ad conferendas ſymbolas humaniſſime inuitat.* Conf. *Acta Eruditor.* A. 1729. p. 60. et Nov. della Rep. della Lettere A. 1731. p. 408. Eadem occaſione vſus, ſi quis prae manibus haberet P. *Scriuerii* Anti-Criticum Arnobianum aduerſus Meurſium, nec non Io. Iſ. Pontani animaduerſiones in Arnobium, atque huius autoris

Textum daturus erat ex Cod. Bibl. Reg. Parif. quem ipfe, dum apud legatum regis Daniae in aula Parifina facris adminiftrandis praeeffet, diligentiffime excuffe-rat, et duabus Rom. editionibus emendatiffimum. Deinde addere conftituerat notas nondum editas Virorum plurimorum illuftrium *Claudii de Mefmes, Ant. Carpentarii, Io. Pafferatii, Petri Iunii, Guyeti, Dalechampii, Puteani, Huetii, Buchneri* etc.; praemiffurus erat *Syftema Arnobianum;* item *Differtationes* Arnobianas *Nic. le Nourry* Bened. et *Io. Cafp. Loefcheri* libellum de PP. Africanorum meritis fingularibus, cum fuis Notis. Neque omiffurus erat quae iamdudum prodierant annotationes. Nouiffime (a. 1753.) amplexus erat hoc confilium edendi Arnobium *Samuel Lutherus Geret* apud Vitembergenfes tunc temporis degens. Vide eius commentationem de Vita Aldi Manutii, Vitemb. h. a. edit. in 4.

Fuerunt etiam Viri Docti, qui inter alias exercitationes ad Arnobium quafi fortuito delati annotationum fymbolas praeberent: in quorum numero eft ipfe *Def. Heraldus,* qui fecundas quafi curas Arnobio fuo impendit in animaduerfionibus in Salmafii Ius Atticum lib. VII. cap. 24. Parif. fol. 1650. p. 600 fq. quae eo maioris aeftimandae funt, quo minus ille, quod ibidem pollicetur, ad nouam et integram earum recognitionem morte praepeditus accedere potuit. Atque hae nondum funt in vfum vocatae. Similem operam Arnobio nauauit *Adrianus Behotius* in Apophoretis, Lutetiae 1602. 8. imprimis a libri III. cap. III. p. 133 fqq. Nouiffime denique *Henricus Cannegieterus* in Epiftola Critica ad *Io. Dan. van Hoven* varia Arnobii loca tentauit, inferta eiusdem

van

autoris Editiones manu *Salmafii* et *Francii* notatas, obnixe rogabat, vt ea de re *Gleditfchium* Typographum Lipf. commonefacere vellet.

van Hoven Otiis literariis ad Isalam Campis, 1761. 4. a p. 70-76. Paucae sunt emendationes, quas nimium extulit, qui nuperrime excussit Cl. Oberthür. Post tot tantaque a Viris Doctis in Arnobium cumulata ornamenta, multa tamen etiamnum praestanda superesse, quisque, qui ad eum legendum se contulerit, intelliget. Atque hoc non magis in singulis vocibus et locis persanandis, in quibus magnam adhuc mendarum vim Arnobium obsidere Graeuius*) questus est, sed expectamus imprimis V. D. qui post Nurrium denuo et animo huc intentissimo de totius operis descriptione et partibus, item anne loca traiecta et male posita supersint, disquirat, id quod vel peculiari scriptione commodius fieri possit. Atque huic viro, si modo talem expectare licebit, addita esto, coniectura manu Francogalli cuiusdam anonymi Heraldianae editionis exemplo, quod Bibl. Regio-Acad. Gott. seruat adscripta: qua „finem libri VII., qui multis deesse visus est, non esse, sed tantum male traiectum" contenditur et locus satis amplus a verbis: „*Age* nunc summatim — vsque ad: *alimenta sunt ignium et parentalibus coniunctissima mortuorum*"**) ad calcem reuocatur, in quo Arnobius desiisse putandus sit.

Sed iam de singulis editionibus videamus.

Saec. XVI.

1543.

Romae. apud *Franc. Priscianen. Florentinum*. f. Arnobii Disputationum aduersus gentes libri octo. *Nunc*

*) Epist. ad Nic. Heinsium. T. IV. Sylloges Burmann. p. 331.

**) Edit. Herald. 1605. p. 302-304. Lugd. Bat. 1652. p. 240-242. ed. Oberthür. a p. 35 — ad finem 37. p. 253-255.

Nunc primum in lucem editi. — In ſine: *Romae* in aedibus Franciſci Priſcianenſis M. D. XLII.

Princeps haec Arnobii editio debetur *Fauſto Sabaeo Brixiano*, Bibl. Vaticanae tunc temporis cuſtode, homine erudito et inſigni imprimis verſificatore, qui Franciſco I. Gallorum Regi eam inſcripſit epiſtola data *Romae e Bibl. Palatina calend. Septembris* M. D. XLIII. Ex hac nonnulla delibare in lectorum commodum iuuat. Intelleximus enim, a multis quidem de hac editione verba eſſe facta, ipſam autem pauciſſimis tantum viſam; quod variis paſſim erroribus anſam dedit. Praecipuum, quod cuiquam animaduerſione dignum videri poſſit, profecto hoc eſt, quod *Iure belli ſuum eſſe Arnobium* dicit; *quem* ſcilicet *e media barbarie non ſine diſpendio* et diſcrimine *eripuerit.* Quae ſi attentius aliquando perpendas et ea ſimul memoria reputes, quae de vita rebusque noſtri tradita legimus, id innuere velle videtur, ſe Arnobii aliquem eumque vnicum, vt poſtea apparuit, Codicem in terris remotis, forte in Germanicis vel Belgicis oris deprehendiſſe ac in Vaticanam Bibl. intuliſſe. Nam quod primam huius coniecturae partem attinet, ſaepius in verſiculis ſuis *populos truces et feros, mediamque barbariem* crepat, vnde ſummo cum diſcrimine et labore et ſuis adeo ſumtibus codices antiquos protulerit, quorum exquirendorum cauſa a Leone Papa et eius deinceps ſucceſſoribus miſſus eſſet. Eundem autem in Vaticanam ab eo fuiſſe repoſitum, tum officii, quod ipſi incumbebat, rationes ſuadent, tum vero expreſſis Fuluii Vrſini, ipſius quoque Arnobii editoris, verbis, epiſtola ante Romanam alteram ad Gregorium XIII. dedicatione inſperſis, confirmatur, quibus Arnobium primum e Vaticana Bibl. in lucem prodiiſſe teſtatur. Iam fuit aliquando Ludouici

douici Carrionis haec opinio,*) omnium deinceps doctorum hominum assensu comprobata, Codicem Arnobii, qui in Bibl. Regia Parisiensi extat, eum ipsum esse, ex quo Sabaeum eum luci daret, *quod, quae sit in Romana prima librorum illorum publicatione paginarum aliquot in alienum locum transpositio, eamdem hoc in libro esse constet.* Vnde suspicatur, codicem hunc vna cum textu typis per Priscianensem exscripto Francisco oblatum fuisse. Quodsi recte ille coniecisse putandus est, vt probabile sit quoque hoc, quod alterius Romanae curator Fulv. Vrsinus codicis, quo vteretur, mentionem nullam facit; iussu Pontificis Pauli III. hoc factum esse oportet. Certe Codex Regius ex omni inde tempore pro vnico habitus, et tanquam tutissima critices Arnobianae regula, dignus iudicatus est, qui iterum atque iterum a Viris Doctis excuteretur. Sed ad Sabaeum redeamus. Is igitur ita epistolam nuncupatoriam exorditur: „Iam dudum „bonarum artium studiosi, qui me non vulgari amo„re prosequuntur, quotidianis expostulationibus et pe„ne conuitio infestarunt, quod quum studio litera„rum et credulitati nostrae diuinae suffragari possem „et deberem, in dies moras moris connecterem. „In caussa erat, quod Arnobium pristinae religio„nis — euersorem supprimerem et mihi vindica„rem. Contra ego inferebam ipsum variis et multi„plicibus mendis atque erroribus refertissimum, et „multum mutatum ab illo, qui fuerat quondam „ora doctorum hominum subterfugere et rubore suf„fundi. Tum illi — omnem operam et studium „in

*) In Emendatt. libro I. cap. IX. fol. 18. ed. Parif. 1583. 4. Quae in *Scaligeranis* (ed. a Cologne 1695. 8. p. 33.) super hoc Arnobii codice leguntur, ea optimus auctor nec curiose satis commentatus esse, nec qui describeret, recte legisse videtur.

„in vnum conuenientes adhibuere, vt — integer et abs„tersus — in publicum prodiret: et quia eius curatio „in longum protrahebatur (difficile enim erat multos „diuersis negociis praepeditos ad horam praescriptam „inuenire et conuenire), *Hieronymus Ferrarius* et „*Franciscus Priscianensis*, viri doctissimi, et ingenii „et iudicii perspicacissimi, *emendandi et imprimendi* „Arnobium prouinciam susceperunt; et ita feliciter „sunt assecuti, vt illum a variis et enormibus vitiis „atque erroribus vindicarint: tum elegantibus et pul„cherrimis typis impressum in stadium produxerint, „me vero a calumniis et molestiis absoluerint." Haec ille. Ex quibus facile vnusquisque componere potest, quae diuersa et sibi repugnantia passim a diversis scripta de hac editione inueniet, quibusque refellendis operam nauare nec vacat nec lubet. Hoc addamus, editionem hanc typorum et chartae elegantia esse splendidissimam. Vnde omnino miramur cum purpurato Brixiae literatae auctore,*) hominem, cui nil frequentius in ore, quam langueo et esurio,**) sumtus ad amplam eam nitidamque editionem suppeditare potuisse. Hoc enim diserte affirmatur in priuilegio a Paulo III. ipsi concesso et aliquot a limine paginis impresso, in quo typothetae errore accidit, vt anni nota falso MDLXII. loco XLII. (*Pontificatus Pauli anno octauo*) exscriberetur. Huius editionis exemplaria tria, vnum cum emendationibus et variis lectionibus manu *Iac. Dalechampii* exaratis, alterum cum notis et emendationibus a *Nic. Rigaltio* exscriptis, tertium cum glossario *Francisci Pithoei* et indice rerum et verborum, nec non restitutionibus

et

*) T. II. p. 192.

**) Vide quotquot ille ex epigrammatibus protulit exempla.

et coniecturis marginalibus. *Io. Passeratii* MSS. extant in Biblioth. Regia Parisiensi. vid. Cat. T. I. p. 367.

1546.

Basileae. apud *Frobenium.* 8. Arnobii Disp. aduersus Gentes libri VIII. nunc demum sic accurati, vt ab eruditis sine vlla offensatione et cum maiore lectionis operae pretio cognosci possint. Accessit index eorum, quae notatu digna sunt. *Sigismundus Gelenius* in epistola nuncupatoria ad Gilbertum Cognatum canonicum Nazoretensem, postquam comparationem inter Lactantium et Arnobium instituerat: „Sed hanc censuram, pergit, criticis relinquimus, nobis nihil sumpsimus nisi castigationis laborem. nam Romani vt candoris in communicando, in transcribendo fidei laudem promerentur: ita negari non potest, nullum eos adhibuisse in legendis priscis characteribus exercitatum: quo saepissime factum est, vt non tam sinceram lectionem, quam eius vestigia prodiderint, per quae vix pedetentim ad veritatem euadere potuimus. Fateberis nos non vana iactare, si in vno quouis ternione periculum facere libuerit; nostra haec aeditio planior sit an illa altera. Est enim ingens discrimen et quantum non facile credas, nisi illa pergustata." — Praeter indicem in titulo laudatum accessit etiam indiculus auctorum ab Arnobio laudatorum.

1560.

Basileae, apud *Hieron. Froben.* 8. D. Arnobii Afri, commentarii in omnes psalmos, ex emendatione *Desiderii Erasmi*, accedunt eiusdem *Arnobii* libri VIII. disputationum aduersus gentes, ex recensione *Sigismundi Gelenii.* Cat. de la Bibl. Roy. T. I. p. 367.

1580.

1580.

Parisiis, apud Mich. Iulianum. f. Arnobii — libri octo a Sigismundo Gelenio primum, dein a *R. Laurentio* castigatiores emissi. cum Tertulliano *R. Laur. de la Barre.* Praecipua huius editionis dos sunt argumenta vnicuique libro praefixa, marginalia deinde, et index rerum memorabilium. Qua ratione textum reformauerit, cum ipse plane sileat, nisi sedulo comparaueris cum Geleniana, vix dicas. Scholia autem textui subiecta non magni sunt pretii.

1582.

Antverpiae, ex officina Christ. Plantini. Arnobii D. aduersus gentes libri septem, recogniti et aucti. Ex bibliotheca *Theodori Canteri* Vltraiectini, cuius etiam Notae adiectae sunt. —

Quum aeque ac Gelenius codicibus MSS. destitutus, solo ingenio nitendum sibi intelligeret Canterus, partim fide Romani codicis (editionis primae), quem ad instar MS. sibi fuisse et praeclara veteris scripturae vestigia continuisse contendit, partim etiam Clementis Alexandrini, a quo multa nostrum ad verba desumsisse ostenditur, auxilio fultus, quicquid praestitum est, hac editione effecit. „Nullas autem, inquit, coniecturas, quamuis veras et certas textui inseruimus, sed quicquid a nobis mutatum et additum fuit, auctoritate et fide Romani Codicis factum est. Verum vbi melius, quod substitueremus, non habebamus, secuti sumus lectionem Gelenii (qui nimium quantum sibi in hoc auctore emendando indulsit homo alioquin doctissimus et de re literaria optime meritus) quamuis interdum falsam et a veri vestigiis procul remotam. Et quam plurimis in locis (quod praefiscine dixerim), subdola illius et adulterina lectione reiecta, veram ac genuinam scripturam reposuimus." Vtinam vero

euentum habuisset, quod de futuro suo in hunc auctorem studio pollicitus erat,*) se amplissimum in Arnobium commentarium adornaturum. Nemini profecto Salmasiani desiderium fuisset excitatum. Nam quas in praesenti addidit notas, eae non nisi emendationum rationem reddunt aut Clementis Alexandrini locis comparandis inseruiunt. Haud raro autem ad Ios. Scaligeri, Turnebi, Lipsii et Mureti coniecturas Canterus prouocat. Inscripsit ille Arnobium Valenti Guellio Pimpontio, in Curia Parisiensi Senatori, epistola data Vltraiecti Idib. Nouemb. 1581. Postremo nec praetereundum erit, quod in Capita seu Sectiones certas textum editor partitus sit, a quo praeclaro sane instituto nescio, qui factum sit, vt insecuti editores rursus defecerint.

1583.

Romae. ex typographia Dominici Basae. 4. Arnobii Disputationum aduersus Gentes libri septem. M. Minucii Felicis Octauius. Romana editio posterior et emendatior.

Difficile est, de Vrsini opera verba facere et verbis ipsius non vti. Itaque nimii videri malumus, quam chartae parsimonia committere, vt scitu dignum aliquid omittatur. Accipe ergo: „Quadragesimus agitur annus, inquit, ex quo pius hic scriptor e bibliotheca S. P. Vaticana in lucem primum prodiit *non eo quo diu latuerat situ, et squalore deformis, sed ab innu-*

*) In praefatione ad lectorem ante notas et iterum in notis ad lib. sextum. Quanta vero huius illa etiam aetate inter doctos expectatio fuerit, vel Meursii verba declarent, qui Criticum Arnobianum lectoribus tradens, *hui! inquies forte*, inquit, *ante Canterum? ante, et quidem eo lubente, immo vero iubente: ne in messem me eius falcem iniectum iuisse maligne dictites.*

innumeris paene sordibus, quibus squalebat, doctorum virorum industria perpurgatus. Qui cum ingenio et eruditione, quantum illis temporibus potuerunt, infinitas prope maculas ex eo scriptore sustulissent,*) totum plane corpus suo nitori restituere nequiuerunt. Itaque Romae edito iam libro, et in manus hominum peruulgato, aggressi sunt, non Itali tantum, qui tunc permulti et iudicii et ingenii acumine florebant; sed Transalpini etiam homines Arnobium adhibita diligentiore cura perpolire. Atque ex Italis quidem, vt reliquis nominandis supersedeamus, vnus maxime, idemque post vulgatum exemplar primus, Ioannes Baptista Sighicellus Bononiensis, qui postea episcopus Fauentinus a Pio IV. P. M. factus est, multa sane, quae non vulgarem eruditionem, nec mediocre ingenium, desiderabant, in hoc scriptore correxit, restituit, ac prope desperata sanauit. Sed dum Cinnae Smyrnam imitatus, nunquam, vt aiunt, manum de tabula, nihilque minus quam de peruulgandis emendationibus cogitaret, suum interim Germani ediderunt Arnobium. In quo si pro omnibus suis in Romanos salibus et conuiciis, eadem ipsi fide in transcribendo exemplari, eademque in emendando religione, qua Romani vsi sunt, versati essent, maiorem sine dubio gratiam a studiosis omnibus iniissent. Nunc autem, dum quodlibet, quod ipsi corruptum opinantur, pro libitu suo et arbitrio addendo, tollendo, mutando, vt aliquem sensum eliciant, corrigere sibi fas esse putant, tam multa in Arnobio immutarunt, vt infinitis locis ne vestigium quidem antiquae lectionis sit relictum. — Hoc incommodum Petrus Chiaconus, Hispanus, homo magni ingenii doctrinaeque iudicio

L 2 excul-

*) Nempe ex fide Sabaei haec scribit: Codicem ipsum neutiquam inspexit. Taedet tam inepti moris rhetorici, quem omnes huius aeui auctores Itali affectant.

excultae, cum animaduertiſſet in Arnobio, coepiſſetque auctore ſummo viro Antonio Carafa Cardinale, ſacrorum veterum ſcriptorum omni ratione perpoliendorum percupido, *accuratius vndique edita A. exemplaria* conferre eaque docte pariter et ingenioſe corrigere, inſtitutum opus eo deduxerat, vt multis et quidem praeclaris correctionibus induſtria ſua illuſtratum breui editurus fuiſſet Arnobium. Sed abſoluta fere iam, nondum autem perpolita libri emendatione, importuna morte ereptus, eidem, a quo totus pendebat, clariſſimo viro, correctiones huiusmodi, ſi ei videretur, publicandas teſtamento reliquit." Hic itaque perpoliendi atque peruulgandi prouinciam Vrſino credidit, qui eorum, quos modo ex eo nominauimus, aliorumque doctorum hominum emendationibus, quae in Arnobium variis locis diſperſae circumferebantur, in vnum collectis, diligenterque examinatis, eas tantum ex his in textum recepiſſe, ſe affirmat, quae et multorum iudicio probatae et ſine vlla controuerſia verae viſae eſſent. Quae autem non ita certae videbantur, vt tuto admitti poſſent, eas ſuis diſtinctas numeris, in oris paginarum notandas curauit, notis ſimul, ſi quae erant ad coniecturas confirmandas adſcriptae, additis. His omnibus de ſuo etiam nonnulla, obiter inter legendum animaduerſa adiecit. Denique ex Vrſino diſcimus, eodem paene tempore, quo in Germania octauus Arnobii liber ſuo auctori reſtitutus erat, eandem fraudem ſenſiſſe Sirletum Cardin.; eiusque adeo perſuaſione factum eſt, vt primum in Italia hac editione Minucii Octauius ederetur.

1586.

Antverpiae. [ex off. Chriſt. Plant.?] 8. Arnobii — libri ſeptem cum *Godeſcalci Stewechij* Electis.

ctis. — Hanc primam Stewechii editionem ipſe non vidi, neque memoratam in Catalogo aliquo inveni, ſed ſponſore Fabricio*) cito, cui praefationes Stewechii, editioni a. 1604. inſertae, quodammodo fidem facere videntur. Nam duplex ibi comparet epiſtola nuncupatoria, et ad lectorem admonitio. Ac illis quidem, quae Electis praemiſſae ſunt, annus ſubſcriptus eſt 1586.; epiſtola autem dedicatoria, textui praefixa, data eſt 1587., praefatio ad lectorem anni nota caret, ſed dicit ibi, „parum abfuiſſe, quin Electa ex ingeniolo ſuo tantummodo nata, iuuando Arnobio, *ante biennium* ſeorſum publicaſſet, verum Franciſcum Modium diſſuaſiſſe, eiusque adeo opera effectum eſſe, vt textum quoque corrigere et reſtituere ſibi licuerit.“ Quae quorſum referenda ſint, non ſatis capio. Contra plerique, quibus de editionibus Arnobii ſermo fuit, inter quos diligentiſſimus *Nurrius,***) de ea prorſus ſilent, et repugnare videtur, quae editioni Antverpienſi a. 1604. praefixa eſt approbatio, qua non denuo typis tradi, ſed iam demum mandari Arnobius dicitur.***) Quocirca quamquam definire nihil iam auſim, fateor tamen, me in eam ſententiam magis procliuem, vt ante annum 1604. Stewechii Arnobium non impreſſum eſſe di-

 cam.

*) In Delectu argg. et Syllabo SS. pro veritate Rel. Chriſt. p. 326. hinc vero *Lipenius* Bibl. Theol. I. 734. et *M. Bibl. Eccleſ. Colon.* p. 623. laudant.

**) Appar. ad Bibl. PP. l. infra l.

***) Quo magis viros doctos excitem, vt de prima, quae dicitur Stewechii, curioſius diſpiciant, addita hic eſto: *Haec Arnobii reſtitutio, auctore Godeſc. Stewechio, multum vtilitatis ſtudioſo lectori adferre poteſt. Dignam igitur*, quae typis mandetur, *indico.* Antverpiae, 24 Ianuarij, 1604. EGBERTVS SPITHOLDVS *Canonicus et Plebanus Antverpienſis.*

eam. Cui etiam *Auberti Miraei* auctoritas accedit, qui pro explorato scribit,*) Arnobii libros VII. cum notis Theodori Canteri Plantinum et cum notis Godesc. Stewechii Trognaesium 1604. Antwerpiae excudisse.

1597.

Geneuae editionem Heraldi laudat *Magna Bibl. Ecclesiastica Coloniensis*, sed fidem haud praestare ausim.

1598.

Lugd. Bat. ex off. Io. Balduini. Io. Meursii Criticus Arnobianus tributus in libros septem. item Hypocriticus Minutianus et Excerpta MS. Regii Parisiensis. In quis Arnobius aduersus Gentes et Minucius 100. amplius locis, alii Scriptores varie castigantur.

Quamquam negari sine inuidia nequit, praeclarum ingenii acumen, et quod ex omnimoda doctrinae copia effloruit et quasi redundauit, hoc schediasmate Meursium ostendisse, ad Arnobium tamen et Minucium non magis illud quam ad omnem antiquitatem et scriptores valde multos pertinere recte censebitur. Quotiescunque enim illos attigit, mirifice callidum detegendis et persanandis vulneribus se praebuit, multa acute vidit, ad quae superiores editores omnino caecutie-

*) In notis ad Hieronymum de Eccles. SS. ed. Fabric. a. 1718. p. 165. nec aliter eodem loco ipse Fabricius. Similiter *Francisc. Sweertius* in *Athenis Belgicis* (Antwerp. 1628. f. p. 294.), vbi dum scripta Stewechii recenset, simpliciter posuit: *Electa in Arnobium, typis Trognaesii.* Adde quod *Casp. Scioppius* in Arte critica, vbi Stewechii Scripta laudat, Arnobium et Electa in eum prorsus ignoret. Ex quibus omnibus non sine aliqua fiducia dixerim, praefationes illas annis 1586. et 1587. insignitas Fabricio fraudem fecisse.

cutiebant, multa menda leuiſſima medela ſuſtulit; ſed multo largius haec quibuscunque aliis ſcriptoribus quam Arnobio et Minucio ab eo ſunt praeſtita. Ac *initio*, inquit, *nihil annotare erat decretum ſoli Auctoris valetudini curandae intento, non potui tamen mihi temperare, quin aliquoties, loci potiſſimum alterius emendandi occaſione inuitatus, excurrerem;* in quibus omnibus vt nihil alieni ſibi vendicaret nec aliorum emendationibus adducendis vel erratis refellendis tempus tereret, ſed ſua ſimpliciter proponeret; caute ac grauiter ſtuduit. Porro, quidquid in Arnobio praeſtitit, id omne ab ingenio neque a libris veteribus profectum eſſe vel non affirmanti puto tribuiſſes, ſed miraberis fortaſſe, tam raram in iis regionibus fuiſſe editionem primam, vt ſe optare Meurſius dicat, vt plures Canterus Romani codicis variantes repraeſentaſſet, quod plura inueſtigandi occaſionem praebiturum fuiſſet. Quod ſupereſt, acceſſerunt operi huic appendicis loco *excerpta exemplaris Regii MS.* ex libro *Ioſephi Scaligeri*, quem olim Lutetiae cum Regio exemplari MS. contulerat. Singulis iudicium ſuum, ſubinde etiam animaduerſiones prolixiores appoſuit. Vniuerſe *vidi*, inquit, *hac collatione pluria loca vtiliter augeri, meas coniecturas aliquot probari, non paucas item nouas inueniendi anſam dari: quamuis re vera ſaepenumero pro theſauro, quem ſperaram, carbones offenderim, et merum ſterquilinium; e quo tamen, niſi me egregie iudicium fallit, aliquas, vt ita dicam, gemmulas elicui.* Caeterum haec excerpta inſcripta ſunt Petro Scriuerio amico, vt ipſe declarat, dilectiſſimo, de cuius Anticritico, quae Hadrianus *Bailletus* *) memoriae prodidit, fabulis accenſere nemo dubitet.

*) De antiſcriptoribus T. II. p. 299.

Saec. XVII.

1603.

Hanouiae. 8. Arnobius — cum notis *Geverhardi Elmenhorstii* ad illustrem virum Iosephum Scaligerum, eruditorum suae aetatis facile principem.

Ita *Fabricius* (in Delectu p. 226.) et ex eo *M. Bibl. Eccles.* proferunt primam Elmenhorstii. *Nurrius* eam manibus versauit.

* *

Paris. 8. Arnobius — cum obseruationibus *Des. Heraldi.* Citat Fabricius l. l. an recte, dubito.

1604.

Antverpiae. apud Ioach. Trognaesium. 8. Arnobius — cum *Godescalci Stewechii Electis.* Confer quae supra ad a. 1586. dicta sunt. Iteratam Stewechius operam Arnobio suo impendit, Electis primum conscribendis, in quo negotio solo ingenio se confisum esse fatetur; deinde cum codicis MS. variantes lectiones a Francisco Modio ipsi essent suppeditatae, quibus denuo laborem iam absolutum aggressus, non solum Electa meliora fecit, sed ipsum quoque Arnobii textum infinitis locis se interpolasse, correxisse, et saepenumero lacunis magni momenti suppletis, auxisse affirmat. De Codice hoc sententiam nostram suo loco proferemus. Quod *Electa* attinet, (nam de his audiamus oportet, antequam de ipsa textus recensione dicendi locus erit,) ideo hoc nomine appellare visum esse inquit, *quod e plurimis, quae deprauata, quae obscura hic reperiret, elegerit sibi ex ingenio et membraneis codicibus vel emendanda vel illustranda;* id quod plerumque et tantum non vbique ex antiqui Romanorum sermonis vsu ac proprietate, nec non ritibus

bus apud priſcos ſolemnibus haud ſiniſtre profecto ipſi ceſſit. Ac quemadmodum plurimum in Varrone ad Arnobium illuſtrandum eſt praeſidii, ita haec Stewechii Electa egregium, meo iudicio, Varroni atque omni ſermonis priſci doctrinae adiumentum afferunt. Quam in rem non parum etiam ſyllabus contentorum praemiſſus conducit. Sed neque ex his, neque ex ipſa, quam manibus teneo, editione ſatis mihi liquere fateor, quo pacto textum ad ſuas aliorumue coniecturas refinxerit. Is certe, quem ed. Trognaeſiana (1604.) ſiſtit, ab Vrſiniano haud magnopere differt; eo ſaepius autem Stewechii lectiones in margine laudat, ita nonnunquam, vt neſcias, an diuerſa aliqua a Stewechii recenſione per hos typographos data ſit. Quod ſi praecipitantius paulo a nobis diuinatum fuerit vereque editio Antwerpiana a. 1604. ad ipſius Stewechii deſcriptionem expreſſa ſit; laudabis fortaſſe hominis verecundiam, qui margines libri emendationibus et coniecturis opplere maluerit, quam vel certiſſimam in ſeriem recipere. Num vero is ipſum textum interpolauiſſe, correxiſſe et integriorem dediſſe dici poſſit, videant alii. Quamquam enim in eadem, vnde praecedentia adduximus, praefatione de ſua in textu adornando opera prae ſe ferat, ſe ſummo candore, ſuis vbique locis, *atque adeo, ipſi quoque margini* nomina eorum adſcripſiſſe, qui ante ipſum manus auxiliatrices Arnobio porrexiſſent, idemque ſe facturum fuiſſe in iis, quae Vrſiniana profert, niſi hic omnia, ſua, aliena miſcuiſſet; hac tamen circa lectionis varietatem ſedulitate non ipſius textus ſoſpitator ſibi videri poterat.

1605.

Pariſiis. apud Marcum Orry via Iacobaea ad inſigne Leonis ſalientis. 8. — Arnobii — libri ſeptem.

M. Minucii Felicis Octauius. Editio noua, ad editionem Romanam expressa, quibusdam tamen in locis e MS. Reg. aucta et emendata. Desiderii Heraldi ad Arnobii libros VII. animaduersiones et castigationes.

Romanam intellige nouissimam, quae, quanto plures veteres lectiones restituit, tanto praestantior ipsi visa est ac saepius laudata. Quo factum est, vt nonnullis etiam in locis, vbi illa Gelenium secuta esset, eam desereret et vel Canteri sententiam amplecteretur vel de suo quaedam inferret. De singulis in animaduersionibus, sed paucissimis verbis, iudicium tulit, reliquae vel sensu declarando vel rebus omnigenis illustrandis seruiunt. In quibus vt varia sunt ex omni antiquitatis doctrina depromta nequaquam vero quod deceret, quodue alienum esset vel tritum, oblitus est. Egregio quoque instituto factum est, vt textus Arnobii seorsim cum indice rerum peculiari, deinde animaduersiones Heraldi et ipsae cum indicibus et auctorum, qui varie illustrantur vel emendantur, et rerum exhiberentur. Denique notari meretur et hoc, quod animi causa opera haec instituta sit et intra duorum mensium spatium ad finem perducta; item quod Epistola dedicatoria, quae omnino praefationis locum sustinet, data sit Lutetiae Paris. Kal. Mart. CIↃIↃCV. vt adeo vix probabile videatur, ante hunc annum Heraldi operam esse euulgatam.

1610.

Hamburgi. f. Arnobii — l. VII. *Gebhart. Elmenhorstius* Collatis diuersis codicibus recensuit et *Obseruationibus* (sic) illustrauit. —

Elmenhorstius Lectori: „Vt instituti nostri ratio tibi constare possit, scito me in hac noua Arnobii editione recensenda praecipue vsum codice vetusto Francisci

Francisci Sabaei Brixiani Romae a. 1542. impresso. Vbi is corruptus aut mendosus, ad excerpta MSS. et doctorum Virorum emendationes confugi, optimasque ex illis desumpsi, et textui Arnobiano, *quamquam raro*, inserui; ratione nempe ipsa iubente. Adieci quoque variarum lectionum Collectanea, in quibus eos, quorum emendationes probo et sequor, nomino. In obseruationibus meis id potissimum egi, vt sensum auctoris, quem edendum suscepi, edissererem, breuiterque et aperte, vbi is obscurus, dilucidarem. Certe eruditissimum scriptorem innumeris foedissimorum mendorum naeuis liberaui, et infinitis eius locis male affectis, salubriter, vt confido, medicinam adhibui. Nec tamen dissimulo, plurima etiam nunc residere falsa et corrupta, quae nullo modo intelligi, aut absque ope melioris codicis sanari queant. Ea ego de industria intacta praeterii et felicioribus ingeniis corrigenda reliqui. Rel. " Nosti iam Codices, quorum speciosa ostentatione titulus superbit. Si de Elmenhorstio interroges, si non ingenium, certe maturitas et studium illi defuit. Textus ad verbum paene ad Romanam alteram descriptus est. Hinc etiam coniecturas et emendationes, quas sine auctorum nominibus in margine posuerat Vrsinus, omnes Fuluii nomine laudatas desumsit, et intermixtis aliis ad calcem obseruationum subiecit, suo iudicio raro interposito. Neque vero animaduersiones ita comparatae sunt, vt viris doctis, quales eius aetas ferebat, admodum placere poterant. Nam praeter loca cumulate ex omnibus veterum scriptis ad verba vel res singulas congesta frustra aliquid expectes. Caeterum satis apte haec editio exscripta est typis nitidis ac luculentis, et quamquam capitum descriptio desit, numerus tamen lineis denis vniuscunque paginae in margine interiori commode adscriptus est. Indices etiam ac-

cesserunt textui tres, autorum, rerum ac verborum et locutionum, animaduersionibus item duo, autorum (quorum loca adducta sunt) et rerum vocumque. Huius editionis exemplari, quod Bibl. Regio-Acad. seruat, a Heumanno, quem possessorem olim habuit, notulae quaedam, item emendationes appictae sunt.

* *

Tolosae. 1612. 8. Iulii Caesaris Bulengeri Iuliodunensis Eclogarum ad Arnobium liber Primus. — Ineptum Opus.

1634.

Duaci. 8. Stewechii Electa cum Paratitlis seu Summariis *Leandri de S. Martino*.

1651.

Lugduni Batauorum. ex officina Io. Maire. 4. Arnobii — libri VII. *Cum Recensione Viri Celeberrimi et integris omnium commentariis. Editio nouissima atque omnium accuratissima.* „Quod ad hanc Arnobii nostri editionem, quam accuratissimam hic exhibemus, attinet, typographus inquit, exemplar ante aliquot annos nacti fuimus manu viri celeberrimi emendatum, cuius eruditio et fama in his artibus, quae ab humanitate nomen habent, veluti Principatum tenet. Curam postmodum itidem Viro erudito commisimus, vt quicquid ad gloriam huius editionis colligi posset, in medium produceret. Itaque omnes et quidem integros commentatores, nulla parte truncata, in vnum corpus redegimus, vt editionis ratio ex iis peti possit — ita vt nihil ei desit, quod vel votis exoptari possit." — Recensionis huius auctorem fuisse putant Salmasium, cuius etiam commentarius morte interceptus sit. Ac quantum quidem comparando didicimus, nam mutationum indicium prorsus

prorſus nullum apparet, credo, ne decor typographicus interciperetur, hoc viro certe non indigna eſt. Igitur a ſuperioribus toto coelo quidem differt, plurimas tamen ex iis lectionibus ſuſcepit, quas Vrſinus ad marginem ſuae editionis propoſuiſſe indicauimus adeoque fortaſſe Chiaconii ingenio praecipue Salmaſius litauit. De reliquis huius editionis dotibus non eſt, quod pluribus lectores doceamus. Inuenias Canteri, Stewechii, Elmenhorſtii et Heraldi commentaria ad verbum deſcripta. Commodis Doctorum hoc ſaltem conſulere potuiſſent, ſi indicem vniverſalem ſubieciſſent. Quod reliquum eſt, procuraſſe hanc editionem ex parte (nempe vt ſingulorum animaduerſiones rite deſcriberentur) dictus eſt *Antonius Thyſius*, I. C. cuius etiam in Arnobium epigramma pagina poſt dedicationem proxima oſtendit. Typothetarum erroribus iisque admodum foedis hanc editionem nitidiſſimam ſcatere, *Nurrius* imprimis conqueſtus eſt.

1666.

Pariſiis, apud Ioann. Dupuis. f. cum Cypriani operibus ex editione *Rigaltii* per *Priorium.* Ex Ephemeridibus Pariſienſibus huius anni*) intellleximus, variorum notis excerptis, Priorii more inſtructos eſſe, quotquot praeter Cyprianum Rigaltianum hic auctores euulgati ſunt. Textus ex Lugduno Bataua vna cum omnibus, auctis itidem, vitiis eſt repetitus.

1677.

Lugduni, apud Aniſſonios. f. in Bibl. PP. T. III. a p. 430-514. Recuſa Priorii. Notae maximam partem

*) *Journal des Scavans, Fevrier,* p. 41. „le tout avec des remarques de differens Autheurs."

partem Elmenhorſtii ſunt, raro Heraldi, Stewechii etc. quibus ſuas Priorius interſperſit.

Saec. XVIII.

1715.

Pariſiis, apud Io. Bapt. Delespine. f. in *Nicolai le Nourry* Adparatu ad Biblioth. Max. PP. — Lugduni editam T. II. p. 257-570. *Diſſertatio in Arnobium,* in qua poſt analyſes ſingulorum librorum, de auctore, operis aetate, conſilio, argumento et tractatione, ſtylo, eruditione et reliquis dotibus, de opere diſtribuendo, librorum integritate, ac textus corruptione — de erroribus quibusdam Arnobii, de variis horum librorum Codd. MSS. editionibus et in eos notis et obſeruationibus, fuſe pro more ſuo, ſed praeclare diſſerit, a pag. 257-296. denique a p. 296-570. nouas in Arnobium obſeruationes profert, in quibus vel argumenta ſingula, quibus ille cum in aſſerenda veritate, tum refutandis aduerſariorum erroribus vtitur, examinantur, vel potiora antiquitatis monumenta illuſtrantur.

1768.

Venetiis, ex typogr. Io. Bapt. Albritii. f. in *Gallandi* Bibl. Vet. PP. etc. T. IV. a p. 133-224. Siſtitur textus editionis Lugduno Batauae emaculatus et adhibitis iis, quae Nurrius attulerat, perpolitus. Simul conſtitutum erat, notas addere ſelectiores, quaeque imprimis ad emendandum textum ſpectarent, ſed hic induſtriam aeque ac iudicium deſideramus. Cui bono, quaeſo, Priorii notae, quas omnibus paginis inculcatas videbis. Singularis autem qua praecedentes editiones Arnobii haec antecellit, eaque neſcio an ſumma virtus eſt textus, quem praeter Cante-

rum

rum ad vnam omnes continua ſerie exhibebant, in capita deſcriptio, quorum analyſis in calce ſubiecta compendium quaſi totius ſcriptoris praebet.

1783.

Wirceburgi, in off. libr. Staheliana. 8. Arnobii Afri aduerſus gentes libri VII. et Iulii Firmici Materni V. C. de Errore prof. Rel. etc.

Iidem ſub titulo:

Opera SS. Patrum Latinorum Volumen V.

Qualis hic Arnobius ſit, ipſius editoris Cl. *Oberthürii* verbis accipe: „Textum habes Canteri, ſed ad editionem Leidenſem anni MDCLI. ita quidem correctum et emendatum, vt veterem lectionem a Gelenio et Cantero temere olim expunctam poſtliminio a me reſtitutam videas, iis ſaltem locis, vbi meo partim ſenſu, partim Stewechii ac Heraldi iudicio id ſine ſcrupulo facere me poſſe, immo debere certus eram: monui tamen in ſubiecto ipſi textui *variarum lectionum indice,* vbi id fecerim, quaeque ſint expunctae vel correctae a me ſententiae, vt ſic adhuc liberum relinquerem lectori, velitne meo ſtare, vel alio ſuo in eligenda lectione iudicio."

* *

Verſiones Arnobii nusquam me commemoratas inuenire memini praeter *Belgicam* interprete *Ioachimo Oudaen* Harling. 1677. 8. apud Fabricium Bibl. Lat. lib. IV. c. 3. p. 291. ed. Venet.

* *

Codex tantummodo vnicus hactenus repertus eſt, ex quo primum fluxit, et iterum iterumque Arnobius emendatus eſt, qui iam in Bibliotheca Regia Pariſienſi

ſienſi extat. Optandum vero eſſet, vt Doctus aliquis, cui aditus ad Cod. hunc Regium patet, eum accurate deſcriberet, quo ſaeculo ſcriptus eſſe videatur, rationibus iuſtis probaret, imprimis vero num ſoedis adeo characteribus aut ſcripturae compendiis exaratus ſit, vt toties a viris inſiguiter eruditis, quos ſuo loco nominamus, nec vnquam ſine noua variarum Lectionum meſſi exerceri potuerit. Nam licet Gelenii iudicium de editoribus primae Romanae nequaquam contemnamus, nec hi tamen fucum nobis facere voluiſſe putandi ſunt; immo verum ſit, quod vniuerſim de hoc libro MS. teſtati ſunt: „*Scatebat A. antea tot mendis, quot literae inſunt. Innumera ſuſtulimus, quaedam de induſtria praeteriimus, quae vel nullo modo intelligerentur vel omnino deſiderarentur: arrogantis enim ingenii eſſet, ea reſtituere velle, quae omnino ignores.*"

De *Flacii Illyrici* poſtea *Petraei Codice*, quem in Stewechii vſum Franciſcus Modius contulit, neſcio vtrum ſcriptum alicubi legerim, an ipſe primus animaduerterim, eum nihil aliud quam apographum Regii fuiſſe. Certe plane iam perſuaſum illud habeo, poſtquam curioſius Cod. huius lectiones, quas diſerte in margine ed. ſuae Stewechius exhibuit, cum excerptis a Scaligero Cod. Pariſini lectionibus ad calcem Meurſii Critici Arnobiani contulimus; quo miram quandam inter vtrumque conuenientiam deprehendimus; quamquam non eadem prorſus, ſed pro diuerſo arbitrio diuerſa loca Modium et Meurſium, et illum quidem multo parcius elegiſſe et excerpſiſſe ſimul apparuit.

2. LACTAN-

2.

LACTANTIVS.

Plenius: *Lucius Coelius* seu *Caecilius Firmianus* §. 1. Vita.
Lactantius. Annus, quo natus sit, ignoratur, nec patria certa est. Equidem fateor, me, qui totus antea in eorum concesseram sententiam, qui Afrum putant, hac vna fere de causa, quod ibi Arnobio operam dederit, iam lubenter alteram amplecti, qua Firmo s. Firmio oppido Piceni ad oram maris Adriatici oriundus creditur. Arnobii, dum Siccae rhetoricam doceret, discipulum fuisse Hieronymus tradit. Ex Africa igitur eloquentiae eius, qua longe post se praeceptorem reliquit, fama percrebescere debuit et ad Diocletianum perferri, quippe qui eum circa a. 301. Nicomediam Bithyniae, in qua vrbe exornanda totus ille erat, ad rhetoricam latinam docendam arcessiuit. Sed ob auditorum penuriam in Graeca ciuitate scilicet ad scribendum se contulit. Videtur autem Nicomediae demum Christiani nomen induisse; certe per Arnobium Christiano dogmate imbui non potuit, qui, vt supra probabiliter demonstratum est, longe serius in Christianorum castra transiit. Nicomediae vero inter ipsas rerum Christianarum per Diocletianum perturbationes institutionum libros exarare coepit, quamquam longe post tempore demum in lucem editi videantur. Prouectior iam aetate Nicomedia in Gallias accitus, vt Crispum filium ad eloquentiam latinam informaret, quod vitae reliquum fuit, ibi transegit crediturque eodem paene tempore, quo Crispus Caesar, a. 325. diem, Treuiris, vbi aula regia erat, obiisse, seuerioris vitae exemplo in re lautissima etiam commendatus. Sed quae de summa eius rerum necessariarum indigentia ex Hieronymo tradi solent, praepostere ad vitam, quam cum Crispo agebat, reuocata et speciose nimis traducta sunt.

§. 2. Scripta. Eorum, quae superſunt, primum fere cenſeri ſolet

1) *De opificio Dei*, quem anno tribuunt 303. cum perſecutio Diocletiani in Bithynia iam coepiſſet. Alii a. 310. adſcribere potiori ſibi iure videntur, quoniam in libris inſtitutionum (l. 2I. c. 10. n. 15.), quos annis a 316. ſequentibus vindicant, de prouidentia inquit, *proprium nuper librum* ad Demetrianum auditorem meum ſcripſi. Neque equidem errare eos dicam, qui rudimentum quaſi quoddam doctrinae recens perceptae in eo deprehendere ſibi videntur.

2) Secundo loco ponunt librum *de mortibus perſecutorum*, quem a Baluzio e tenebris erutum et Lactantio reſtitutum, Nourrius auctori ſuo iterum eripere et *Lucio* neſcio cui Coecilio deferre fruſtra anniſus eſt. Videtur ſcriptus eſſe a. 314. decem fere annos poſtquam Diocletianus et Maximus imperio ſe abdicauerant. (a. 305.) Donatus autem confeſſor, ad quem iſte liber dirigitur, a. 311. pridie Cal. Maj. Nicomediae e carcere, in quo ſex annos delituerat, erat liberatus.

3) *Inſtitutionum Diuinarum libros VII.*, in quibus componendis ICtorum exemplum ſecutus eſt, non multo poſtquam fide nomen dederat, auſpicatus eſſe videtur. Eosdem tamen in Gallia demum perfectos Conſtantino Imp. dedicavit circa a. 320. aut 321. Niſi cum Baluzio (Miſc. T. 2. p. 348.) placeat duas operis editiones, in Bithynia alteram, alteram in Galliis, eſſe factas. Certe multis in Codd. deſunt quae l. II. IV. V. ab initio et VII. ante epilogum cp. XXVI. §. 11. fin. ad Conſtantinum M. diriguntur, de quibus, quin a Lactantio ſcripta ſint,

ſint, dubitari vix poteſt. Nec tamen continuo affirmauerim, horum codd. exempla ex tantae vetuſtatis apographis manaſſe, cum, quanta licentia librarii in PP. deſcribendis graſſati ſint, vnicuique conſtet.

4) *Epitome Inſtitutionum ad Pentadium.* Hic liber olim a Capite demum 16. libri V. legebatur iam Hieronymo acephalos dictus. Tandem vero a. 1712. 55. prioribus capitibus auctus et integer prodiit ſoſpitatore Pfaffio ex Cod. Bibl. Turinenſis peruetuſto.

5) Vltimum eorum quae ſuperſunt operum, fortaſſe omnium etiam, eſt *de ira Dei*, poſt inſtitutiones et epitomen earum elaboratum ad Donatum aliquem diuerſum a confeſſore perſcriptum.

Tribui ſolent Lactantio: Carmina de *Phoenice*, de *Reſurrectione Domini*, de *Paſſione Domini*, de *extremo iudicio*. Quibus nuper ab Heumanno additus eſt *Sympoſii* nomine aenigmatum hexametris compoſitorum farrago, quae Symphoſii poetae nomine eo vſque proſtabant. Commentaria Lactantii Grammatici ſeu Luctatii Placidi potius in Statii Thebaid. et Ouidii Metam. vel memorare piget.

Inter deperdita numerantur: *Epiſtolae Lactantii*, de quibus Hieronymus*) loquitur, quarum duos libros in Bibliotheca Egmondani coenobii in Belgio extitiſſe et ignorantia negligentia ſua demum aetate periiſſe Hadrianus Iunius in Hiſtoria Batauiae**) ſcriptum reliquit.

Liber de ſpectaculis, qui in Memoriis Treuoltinis a 1705. p. 1992. et in Novellis Reip. litt. eiusd. anni

*) De Script. Eccleſ. ep. 80. ed. Fabric. 165.

**) Lugd. Bat. 1588. 4. p. 311.

anni T. 2. p. 117. e MS. editus dicitur Venetiis. Sed fabulam esse ostendit Bunemannus in Miscellan. Lips. T. 3. p. 136.

Hodoeporicon hexametris versibus, eodem Hieronymo teste.

§. 3. Editiones. Insigniter in eo fortuna Lactantio prae aliis SS. ecclesiasticis gratificata est, quod primis statim editoribus tam integrum typis tradere licuit, vt perpauca tantummodo deinceps reperta sint, quibus librorum numerus augeri posset, opuscula; vnde recte sane colligas, frequenter et a multis olim lectum esse et descriptum Lactantium. Sed hoc ingens etiam Codd. MSS. qui in omnibus fere antiquioribus bibliothecis deprehenduntur, ostendit, ex quibus, quanta bonarum lectionum seges ei succreuerit, vix dici potest. Videamus ergo, per quos et quales Viros, quibus subsidiis et quo successu in eo laboratum fuerit.

Princeps ed. facta est Sublaci a. 1465. per typographos Germanos Sweynheym et Pannartz. De Codice, vnde expresserunt, non constat. Repetita est per eosdem Romae. Tertiae vero apud eosdem factae praefuit Io. Andr. Aleriensis, cuius emendationem omnes deinceps hoc saeculo plerumque Venetiis, vnae etiam Rostochii factae edd. secutae sunt, praeter Romanam Vdalrici Han. 1474. quam *Cneus Sabinus* recensuit ad Edd. omnes fere praecedentes Rom. et Venetas. Sed sectatores non inuenit.

Saec. XVI. initium multorum simul virorum doctorum in Italia circa Lactantium studia vidit. Prodiit enim a. 1502. Veneta X. per *Io. Petr. Valerianum* et apud eundem typographum, qui etiam superiori saeculo iam aliquoties Lactantium exscripsit Io. de Tridino cognom. Tacuini a. 1509. Ven. XI. per

Ianum Parrhaſium. Dehinc 1513. apud Iuntas ſecuta eſt recognitio *Tucciana.* Aldinae tandem ſucceſſerunt, prima per *Io. Bapt. Egnatium* 1515. altera paulo ſerius abhinc per *Hon. Faſitelium* 1535. His nituntur, qui vel tunc ſtatim aliis locis prodierunt, vt Pariſinae a. 1509. 1513. Io. Valeriani recognitione, Baſileenſis *Cratandri* imprimis Egnatiana; vel inſecutis annis exſcriptae ſunt. Sed principatum tenent PARRHASIVS et FASITELIVS. Tuccius enim, quantumuis a ſe praeſtitum iactitet, nil niſi ex prioribus edd. diuerſa collegiſſe deprehenditur. Atque horum virorum continua in Lactantium induſtria ſolidum quaſi quoddam textus Lactantiani fundamentum iactum eſt. FASITELII recognitio imprimis per *Gryphianas* et *Tornaeſianas* operas ſaepius, nec non Pariſiis per *Hieron. de Marnef* repetita eſt.

Poſtremo huius ſaeculi dimidio iterum manus emendatrices *Betuleji, Thomaſii, Tornaeſii* et *Cujacii* expertus eſt; quorum primus in ed. Baſ. 1563. f. codicis cuiusdam vetuſti, quem non indicat, et editionum quarundam ope, ſed magis ingenio, cui plurimum eum indulſiſſe Bunemannus iudicat, nouas multas lectiones inuenit; primus etiam Commentario ſed adoleſcentibus, quales tunc informari ſolebant, ſcripto illuſtrauit; quod item in ſingulis libellis velut in libro de Op. Dei *Eraſmus*, ſed breuiter 1529. et *Willichius* 1542. fecerunt. *Thomaſius* rarius ex Cod. Bononienſi Lactantium emendauit, ſed itidem notas ſat bonas adiecit. Quam plurimas autem et optimas lectiones *Tornaeſius* in Lugdunenſi 1587. protulit, quam ed. et ipſe aliquoties iterum prelo ſubiecit, et alii repetierunt.

Tandem medio fere ſaeculo XVII. ISAEVS Caeſenas, Cambettolae et Buſchi Comes ad Lactantium priſtino nitori plane vindicandum exortus eſt

tanto codicum MSS. et impreſſorum apparatu inſtructus, quanto ante eum nemo, cuius laboris fructus a. 1646. in lucem produxit affinis eius Sigism. Iſaeus, *Caeſenae fol.* quam titulo tantum nonnihil mutato aliaque dedicatione praefixa recuderunt typogr. Romani Blaſ. Diuerſinus et Zenob. Maſottus. Sed praeclaram Iſaei operam ſequiores huius ſaeculi editores deſeruerunt et Thomaſium maxime ſecuti ſunt. Ita *Thyſius,* cuius etiam notae nullius fere momenti ſunt, *Gallaeus,* qui inepta prorſus notarum colluuie Lactantium inquinauit, *Sparkius,* qui in textum Betuleji et Iſaei lectiones recepit, rarius MSS. codd., quorum quinque praeſto erant, in vſum vocauit et notulas perbreues adſcripſit, et *Cellarius* denique, qui, quamquam codicibus MSS. non careret et edd. quamplures conſuluiſſet, ex quibus nonnulla paſſim deſumſit, pro baſi tamen Thyſianam ſubſtrauit. *Iſaei* adnotationes doctas, ſed maxime theologicas, integras ſuae editioni adiiciendas curauit Lengletius.

Verus Lactantii honos noſtro demum ſaec. reſtitutus eſt, quo, poſt inſignia *Walchii* et *Heumanni* ſpecimina, BVNEMANNVS cum ſubſidiis priorum editorum ſimul copias numero longe exſuperantibus et per induſtriam eius multo accuratioribus tantum lectionis accuratae et iudicii et vſus critici ad Lactantium exornandum contulit, vt, ſi modo aeque illuſtrandi quam emendandi prouinciam ſuſtinuiſſet, nihil fuiſſet, quod in ed. a. 1739. exhibita deſiderares.

Vtrumque praeſtare tandem ſibi viſus eſt tum nouo adparatu imprimis Codd. Pariſienſium et Belgii MSS. et ſubſidiis tum ſelectis ex diuerſorum ſuperiorum omnium, iudicio adhibito, adnotationibus et ſuis additis LENGLETIVS, Theol. Pariſinus profligando opere, quod a ſaeculi fere dimidio inchoa-

verat

verat et in quo ad diem vſque ſupremum elaborauerat Io. B. le BRVN Paulini Nolani ſaeculo ſuperiori editione illuſtris. Sed, quod diffiteri nequeas, bona pars doctrinae non ſatis digeſta eſt et vt ſolet multa de triuio petita inſunt, quae vix talis editionis emtor deſiderabit. Repraeſentauit huius editionis textum Cl. Oberthür. Bünemannianam expreſſerunt Halenſes et Bipontini. Romana nouiſſima propter molem eſt admirabilis.

SAEC. XV. 1465-1500.

1465.

Princeps hoc anno Lactantii editio prodiit *e monaſterio Sublacenſi* excudentibus *Conrado Sweynheim* et *Arnoldo Pannarz.* Inſcripta eſt ab initio: *Lactantii Inſtitutiones.* In fine legitur: *Lactantii Firmiani de diuinis inſtitutionibus aduerſus gentes libri ſeptem. nec nō ejuſdem ad Donatū de ira dei liber vnus. vnacū libro de opificio hoīs ad Demetrianū finiunt. Sub añó dñ. MCCCCLXV. Pontificatus Pauli pape. II. año ejus ſecūdo. Indictioē. XIII. die vero anpenultiā menſis Octobris. In venerabili monaſterio Sublacenſi. Deo gratias.* — fol. Hanc editionem a vetuſtate et auctoribus ſuis, Germanis, primis artis ſuae in Italia fundatoribus celebratiſſimam nouiſſime et accuratiſſime deſcripſit *Io. Bapt. Audiffredi* in Catalogo Hiſtorico Critico Romanarum Editionum Saec. XV. Romae 1783. 4. ex quo pauca in eorum, quibus hunc adire non licet, vſum repetere placet. Volumen hoc eſt folio ordinario. Forma latini characteris Romana, iuxta alios media inter Romanam et Gothicam characteres graeci nitidiſſimi, vti iam Maettarius cenſuerat. Sed idem vir laudatus vtriusque characteris ſpecimen protulit in tabula

bula ad calcem libri adiecta fig. I. quemadmodum antea speciminis loco subscriptionem aere excudendam curauerat. P. *Franc. Xauer. Laire* in specimine hist. Typogr. Rom. XV. saec. Romae 1778. 8. p. 123. Plerumque tamen lacunas reperias, vbi graeca typis fuissent exaranda. Totum opus summa artis pompa ad amussim exactum esse, iam Maettarius dixerat, quocum plane Audiffredus consentit. Foliorum numeri, signaturae et custodes, vt in editionibus multo etiam serioribus desunt. Continet autem haec editio 1) IX. folia, quae Rubricas, siue argumenta Capitulorum totius voluminis exhibent; 2) post Rubricas, interposito folio albo, in nonnullis exemplis sequitur tabula Erratorum in Lactantii Institutionibus ab *Antonio Raudensi* animaduersorum, quae tres paginas cum dimidia fere occupant, et de quibus curiosius plura Vir laud. a nemine ante animaduersa, disputauit. *) Plura h. ed. exemplaria Audiffredus manu versauit. Aliorum possessores Bipontini indicant. Nouissime extabat in Bibliotheca iam deuendita Creuennae. Lectiones vero huius editionis diligenter

*) „Primam hanc, inquit, *Summa Erratorum* Lactantii, a Raudensi annotatorum, editionem, ab aliquo, ex tam multis, qui hodie in studiosorum manibus versantur, Bibliographiae scriptoribus, memoratam iam fuisse, intelligere hactenus non potui. Nam eorum, quos consului, (multos enumerat, quorum tamen numerus valde augeri posset) pars maxima editionem Lactantii anni 1468. veluti omnium primam, in qua eiusmodi errata recenseantur, referunt." Attamen ab Abbate *Ghesquierio* iam pridem anno 1780. (in Esprit des Journaux. Juillet) factum refert *Deburius* in Catalogue des Livres de la Bibliotheque de Feu M. le Duc de la Valiere, Additions, T. I. p. 18. qui simul fatetur, hinc demum se cognouisse, quod mancum illud Bibliothecae Ducalis exemplum Lactantii fuerit.

genter adhibuit praeſtantiſſimus edit. Bunemannus. Vtebatur enim Collatione exempli Gymn. Zwickavienſis accuratiſſime ad verbum facta, et cum iſta inde a libro V. Inſt. eſſet intercepta, ex variantibus ſic dicti MS. Cantabrigienſis, quod ex hac Sublacenſi deſcriptus fuit, redintegrauit. Excerpta eſt etiam varia huius editionis lectio in ed. Pariſienſi nouiſſima.

1468.

Romae. f. L. C. Lactantii Firmiani Diuinarum Inſtitutionum libri VII. etc. In calce: *Hoc Conraduſ opuſ ſuueynheym ordine miro Arnolduſque ſimul Pan; artſ una ede colendi Gente theotonica: rome expediere ſodaleſ. In domo Petri de Maximo: M. CCCC. LXVIII.* — Altera haec eſt Lactantii editio ab iisdem Typographis Germanis facta. Character litterarum latinarum a Sublacenſi eſt diuerſus, quoque Conradus et Arnoldus, quamdiu ſimul impreſſoriae operam dedere, perpetuo vſi ſunt. Omnino Romanus eſt, et arte non inelegans. Speciale hoc habet, quod litera I punctulo ſuperne poſito perpetuo deſtituitur, ac litera S ſemper eſt oblonga. Avdiffredi l. l. p. 7. vbi Epiſtolar. Ciceronis editionem ab iisdem typographis factam recenſet. Acceſſere in hac editione *ἀποσπασμάτια* graeca, quae variis in locis editionis Sublacenſis deſunt. Incipit praecedente folio albo ab Indice capitum IX folia complectente. Tunc ſequitur tabula *Erratorum Lactantii* iuxta ordinem librorum Diuinarum Inſtitutionum digeſta, indicato etiam capitulo, in quo vnumquodque occurrit, duobus foliis; horum ad calcem legitur Epigramma *Adami*, Eremitae Auguſtiniani, in Antonium Raudenſem:

His carminibus: frater Adam Genuensis increpat fratrem Anthonium
Hic male corripuit stolidis Antonius ausis etc.

Ex hac P. Adami Montaldi in Antonium Raudensem censura, quae primum typis vulgata fuit in hac editione, fuere, qui eundem curam illius gessisse opinarentur. Sed recte Cl. Audiffredi aliorum etiam in his litteris spectatorum Virorum exemplo consultius censet, de nullo in praesentia editorum mentionem facere. Caeterum eadem complectitur haec editio, quae superior, Institutionum scilicet libros VII. et de ira dei et opificio hominis opuscula. Addita vero sunt in fine poëmatia de Phoenice subiectis Ouidii ex metamorphosibus et Dantis de eodem Phoenice carminibus, quae sequitur carmen de Paschate. Neutrum carmen Lactantii nomen vel titulum vllum praefert, neque adscribendis iis calligrapho vllum relictum est spatium. Ad calcem subscriptio supra laudata. Necdum in hac editione foliorum numeris, nec signaturis et custodibus locus. Tituli capitum impressi, excepto primo cuiuslibet libri. Nitet marginibus latis, pagina XXXVIII. lineas comprehendente. Exemplum Bibliothecae Acad. litteris librorum initialibus splendidissime pictis et deauratis ornatum est; reliquis capitum, itemque rubricis color de rubrica et caeruleus egregie seruatus. — Textus est descriptus ex ed. principe.

1470.

Romae. f. L. C. Lact. F. Opera. *Ex recognitione* Io. Andreae, *et cum eius Praefatione* ad Paulum II. *Ed. III.* Romana. In calce:

Aspicis illustris lector quicunque libellos
Si cupis artificum nomina nosse: lege.

Aspera

Aspera ridebis congnomina (sic) *Teutona: forsan*
Mitiget ars musis inscia uerba uirum.
Coradus sueynheym: Arnoldus pañartzq; magistri
Rome impresserunt talia multa simul
Petrus cum fratre Francisco Maximus ambo
Huic operi aptatam contribuere domum.
M. CCCC. LXX.

Tertiam hanc esse Lactantii editionem Romanam ex litteris decantatis supplicibus typographorum Germanorum nomine a Io. Andrea Episc. Aleriensi, qui correctoris apud eos munere fungebatur, ad Sixtum IV. Papam datis*) constat, eandem diuersam esse aliamque plane ab editione a. 1468. idem Aleriensis in epistola ad Paulum II. hic praefixa profitetur**) et comparatio ostendit vel leuissima.***) Continet eadem ac superior; habitus quoque externus idem. Nec litterarum character differt; in notis vero s. abbreuiaturis vocum typotheta priori non inhaesit, sed pro arbitrio vel casu modo parcius, modo saepius illis vsus est. Quoad paginas a II. Romana longissime rece-

*) In editione Bibliorum c. gloss. Nic. de Lyra. Romae 1472. f. typis exscriptis, indeque a Maettario Ann. Typ. T. I. p. 48. et Fabric. Bibl. Lat. ed. Ern. T. III. p. 563. sq. repetitis.

**) *Sumant igitur*, inquit Aleriensis, *studiosi abs te hoc tempore per nostros ingenuos opifices, Lactantium Firmianum semel ab iis, iterumque impressum prius, nonnullis in locis profecto veriorem.* Ad quae verba omnino videndus est Cl. Audiffredi, eodemque monitore ex iis corrigendus est Maittaire, qui in h. ed. commemoratione voce *prius* post verba: *iterumque impressum*, omissa aliorum iudicia conturbauit.

***) Eiusmodi specimen praebuit Cl. Audiffredi p. 60. l. l.

recedit, itemque metrica Graeca verſibus diſpoſita habet. Praeuio folio albo initium facit Alerienſis epiſtola ad Paulum II. Sequitur auerſa folii eiusdem parte Index capitum ſ. Elenchus argumentorum capitum per proxima octo folia cum dimidio continuatus. Hinc alterum folii latus itemque folium proximum cum dimidio tertii complet Erratorum Lactantii per Anton. Raudenſem tabula, cum Epigrammate Adami Montaldi. Auerſa folii pars alba. Exhibet porro haec editio titulos librorum etiam typis exſcriptos eademque primum carminibus ſubiunctis inſcriptiones praefixas: „*Lactantii Firmiani de Phoenice Carmina.*" et: „*Lactantii Firmiani de reſurrectioniſ dominice die.*" et quidem ita, vt poſt finem capitis vltimi libelli de opificio hominis vnius lineae ſpatio interiecto ſtatim carminis prioris inſcriptio ſequatur. Poſt paginam vltimam, dimidia altera cum folio inſuper toto vacuo relicta. Hinc vero patet lucidiſſime, perperam eſſe proditum,*) *ad calcem huius editionis legi Nephytomon, hoc eſt Epitomen Diuinarum Inſtitutionum.* Neque eam in quatuor nitidiſſimis Romae a ſe viſis et diligentiſſime excuſſis exemplis reperiſſe teſtatur Audiffredi: quae mutila omnia, vna cum noſtro, credere vix licet. Duo h. ed. exemplaria ſeruat Bibl. Reg. Acad. Gott. in quibus litterae initiales colore

*) A Fabricio in Bibl. Med. et Inf. Lat. Ed. Manſi T. IV. p. 229. et ibidem ad editionem a. 1472. vbi ad Schellhornii Amoenit. litt. T. 2. p. 124. prouocat. Repetiere eandem cantilenam Bipontini Socii, Maettario T. I. p. 285. et qui hunc laudauerat Hambergero, neſcio quem in finem? laudatis; Fabricium vero adductis Schellhornii (Amoenit. T. 3. ed. 1730. p. 124.) verbis de editione Lactantii Vindelini 1472: „huic primum inſerta eſt Epitome Lact. etc." erroris conuincit ſaepius nobis laudatus praeſtantiſſimae vir diligentiae Audiffredi.

colore et auro nitidiſſime appictae ſunt. Ex hac ed. deſcripta eſt ed. Veneta a. 1497. quam Bunemannus contulit.

1471.

Venet. f. L. C. Lactantii Firm. de diuinis Inſtitutionibus aduerſus gentes — liber de ira Dei, de opificio Dei ſ. formatione hominis, carmen de Phoenice (ſubiunctis Ouidii et Dantis) carmen de Paſcha. —

(In calce): M. CCCC. LXXI. Adam.

Arguit hic hominum ſectas Lactantius omnes
Septeno falſas codice vera docens.
Siue deum tangat: turbato lumine cernens
Ira furor: gemina pernotat inde libro.
Et volucrum verſu phoenix cōprehendit una
Quae noſtro nūq̄ paſcitur alma ſolo.
Hinq; redemtoris noſtri non carmina deſunt:
Quae poſitum e tumulo dulce canendo vocant.
Preſſerat hunc primo mundi caput inclyta roma:
Poſt regina premit quippe colenda maris.

Prima Veneta, nitida editio, marginibus latis charactere romano pereleganti exſcripta, Graeca etiam belle exarata, literis editionis Romanae II. 1468. propiora. Omnino hanc Romanam editionem ad paginam paene refert titulisque librorum impreſſis ſimiliter caret. numeris paginarum foliorumque pro more huius temporis editionum omnium deſtituitur. Incipit ab Indice Capitum, qui praeuio folio vacuo IX folia complectitur, tum ſequuntur duobus aliis Errata Lactantii per Raudenſem cum Epigrammate laudato prorſus eodem modo ac in Romana II. Nec haec editio habet Nephythomon, quod duo Bibl.

Acad.

Acad. exemplaria completissima ostendunt. Ex his vero cognoscere licuit, quod obseruatum adhuc a nemine memini, duabus vicibus hoc anno prelo esse Lactantium subiectum. Nam primum in altero exemplo Annus cum nomine: *Adam* post versus supra laudatos, in altero ante ipsos conspicitur; tum vero alterum ab altero sphalmatibus propriis differt, vt adeo necesse sit hoc anno eandem editionem esse iteratam. In vtroque exemplo tituli librorum satis eleganter adscripti, in altero etiam literae initiales librorum multo cum calligraphi artificio exarati, tituli vero aliquot omissi sunt. Extat etiam huius ed. descriptio apud *Schellhornium* in Amoen. litt. T. I. p. 311-17. Primus autem studiose contulit Bunemannus.

Romanam huius anni editionem, quam Catalogi quidem bibliothecar. praeferunt, fictam esse ostendit iam dudum Bunemannus. Nempe fraudi fuit istorum Catalogorum fabris in Veneta h. a. ed. vox Roma in versibus: *Arguit* etc: etsi ex versu postremo facile intellectu erat Venetias describi.

1472.

L. C. Lactantii Instt. libri VII. de ira et opificio Dei libri, carmina de Phoenice et festo Paschatis Die. — *(In calce:)* Versus, qui in priori: *Arguit hic hominum* etc. cum disticho:

Impressum formis iustoque nitore coruscans
Hoc Vindelinus condidit artis opus.

fol. Accedit *Nephitomon Lactantii.* Est haec altera Veneta per Vindelinum de Spira exhibita, et ipsa satis elegans, nec tamen typorum, vt mihi quidem videtur, ἀκριβείᾳ prioribus, imprimis Romanis aequiparanda. Character Romanus est, notae modo rarae,

rae, modo nimis cumulatae, inter quas praecipue lectorem offendere debet imperfectum coniunctiui per compendium *&* v. c. *vider&* satis frequenter exaratum. Loco Diphthongi *ae* frequens maxime *e* peniculatum. In Graecis characteres quidam comparent in prioribus editionibus nondum visi; *) itemque accentus, cum spiritu leni, qui constanter etiam pro aspero adhibitur, notandi. Incipit ab Indice Rubricarum s. argumentorum capitum, quem folio nono Erratorum tabula excipit cum noto Epigrammate finiens folio vndecimo. Tum sequuntur folio XII. proximo ante ipsum Institutionum initium iudicia variorum de Lactantio. Ac primum quidem Anonymi: *Quomodo legendi sint libri Lactantii.* Deinde *Hieronymi* et postremo *Leonardi Aretini.* ad dominam Constantiam, vxorem Illustris d. Alexandri Sphortiae. Carminibus Lactantii nomen praefixum non est; nec adscribendo locus relictus, siquidem et tituli vbicunque impressi. Denique hac editione accessisse primum *Nephithomon* s. Institutionum Lactantii Epitomen, tot Virorum Clariss. testimonio euincitur, vt defectus illius in exemplaribus non paucis obiici nullo iure potest. Quanquam enim illa in Bibl. Acad. exemplo non conspicitur, inspicienti tamen dubium nullum relinquitur, quin illud cum aliis pluribus mancum sit. Nec in longinquo quaerenda causa erit, cur toties exciderit haec Epitome, quippe quae a reliquo

*) In editionibus Auctorum Graecorum insecutis temporibus factis tamen satis obuii, quod contra *Engelium* moneo, qui (in Bibliotheca Selectissima p. 87.) de hac nostra editione verba faciens, *quam* plurima dicta Graeca, characteribus Graecis, maxime ab illis, qui postea in vsu fuerunt, expressa esse, refert. Nam quod H et N subinde pro minusculis adhibentur, huc omnino non facit.

liquo opere, quod difticho fupra laudato media nedum pagina vltima concluditur, reliqua parte vacua ita feiuncta effe debuit, vt vix et ne vix quidem eo pertinere videretur et absque vllo huius damno refcindi poffet; id quod vel propter vfum expeditiorem vel puerorum inftitutionem faepe factum videtur.

1474.

Romae, ap. Vdalr. Gallum. f. Lactantii Firmiani de Diuinis Inftitutionibus libri VII. etc. *ex emendat.* A. Cnei Sabini *et cum eiusdem Epiftola* ad Dominicum Epifcopum Brixienfem. *In calce:*

> Pręfens Lactantii Firmiani prěclarũ opus: Alma in Roma totius mundi regina et digniffĩa imperatrice: quę ficut cęteris urbibus dignitate pręeft: ita ingeniofis viris eft referta: nõ attramento plumali calamo neq̃ ftilo ęreo: fed artificiofa quadam adinuentione imprimendi feu caracterizandi fic effigiatum ad dei laudem induftrięq̃ eft confumatum. per Vdalricũ Gallum Alamanũ et Symonẽ Nicolai de Luca. Anno domini MCCCCLXXIIII. Die uero XII. menfis Februarii. Pontificatu uero Sixti IV. prouidentia Papę quarti anno eius tertio.

Editio fatis nitida, charactere Romano maiori, Graecis vero litteris rudioribus excufa. Exordium ducit ab Epiftola Io. Andreae Epifc. Alerienfis ad Paulum II. praemiffa editioni 1470. per typographos Suueynheym et Pannarz. Dein fequitur argumentorum fingulorum capitum cuiusque libri tabula, cum erratis Lactantii per Ant. Raudenfem collectis et epigrammate Fr. Adam in eundem: quae omnia 13. occupant folia. Poft folium deinde album habetur Cnei Epiftola vnius fere folii, in qua de fua ille opera pollice-

pollicetur, *ſe collatis, quae hactenus tam Romae quam Venetiis comparuiſſent, Lactantii editionibus veriſſimum conatum eſſe.* Praeter Inſtitutionum, itemque de ira et opificio Dei libros, continet Carmina de Phoenice et die reſurrectionis Dominicae, praefixo hic quidem Lactantii nomine. Finit ſubſcriptione laudata. Quam interiecto folio albo, chartarum regiſtrum excipit totumque opus claudit. Ad hanc aliquoties Iſaeus et Gallaeus prouocant, ſed diligentius ea e Bibl. Fr. Ben. Carpzouii vſus eſt Cellarius.

1476.

Roſtoch. fol. min. Lactantii Firmiani Inſtitutionum libri VII. etc. In Calce: *Firmiani Lactantii* viri praecellentis ingenii, qui vel ſolus inter chriſtianae profeſſionis ſcriptores ſupereminet nitore quodam et copia: vel nullum eorum ſequitur facundia ſimul et lenitate ſermonum. Diuinarum inſtitutionum aduerſus gentes. De ira quoque Dei ad Donatum. Nec non et de opificio Dei vel formatione hominis ad Demetrianum finiunt libri *Per fratres presbiteros et clericos congregationis domus viridis horti ad ſanctum Michaelem in opido Roſtockcen* partium inferioris Sclavie. prout facultas et induſtria tulit emendate ſatis et accurate conſummati. Anno incarnationis dominicae. Milleſimo quadringenteſimo ſeptuageſimo ſexto. Quinto Idus Aprilis. Deo Gratias. Charactere Gothico hic Lactantius exſcriptus. Praemittuntur ſolemnia omnibus huc vſque Lactantii editionibus, argumentorum cuiusque capitis index cum erratorum tabula, ſubnexo itidem epigrammate in Antonium Raudenſem, quae omnia, praecedente folio albo, occupant folia XII. Caeterum habet haec editio ſingulare quidem hoc, quod non modo Epitomen, ſed etiam carmina de Phoenice, in ſuperioribus vulgata

paene ſingulis, praetermiſerit, ſolo carmine de Reſurrectionis Dominicae Die inſtructa. Loco Graecorum citatorum itemque titulorum cuiusque libri eiusdemque primi capitis vbique vacuum ſpatium eſt relictum; ſubſcriptio rubrica impreſſa conſpicitur; denique chartarum regiſtrum non habet haec editio, ſed folium in fine album eſt relictum. Hanc editionem Gallaeus perperam MS. Roſtoch. appellat, eaque ſatis perfunctorie eum vſum eſſe Bun. iudicat. Hic autem poſt Heumannum diligentiſſime excuſſit.

1478.

Venetiis. f. Lactantii Firmiani Inſtitutionum libros VII. etc. *Veneta III.* In calce haec leguntur: *Hoc opus imprſſeerunt* (ſic) *Venetiis Magiſter Andreas de Paltaſichis Catarenſis et Boninus de Boninis ſociis: Regnante inclito ac ſereniſſimo principe domino Ioanne Mocenigo dei gratia Venetiarum duce.* M. CCCC. LXXVIII. XII *marcii. Arguit hic hominum ſectas* etc. — *Poſt regina premit quippe colenda maris.* Exhibet libros VII Inſt. de Ira: Opif. Phoen. Reſurr. et poſtremo loco*) Epitomen, quam vocat initio *Nephythomon*, in fine *Ephythomon.***) Praemiſſa eſt tabula argumentorum capitis cuiusque et erratorum Lactantii per Raudenſem collectorum, ſubiecto, vt equidem opinor, epigrammate ſaepius laudato;***) quae omnia IX folia occupant, quibus a fronte

*) Non ſeparatim, vt in ſuperioribus editionibus cernitur, ſed caeteris opuſculis ita adhaeret, vt ſeiungi ſine voluminis damno nequeat.

**) Ita res ſe habet et ſic editiones ſqq. omnes. Inuerſo ordine commemorauit eadem Bunemannus et ex eo Bipontini Socii perperam.

***) Quod Bibl. Regio-Acad. Gott. ſeruat exemplum, hoc quidem folio caret bibliopegae culpa, qui primum folium

fronte folium album accedit. Habet regiſtrum chartarum poſt Epitomen in fine operis plagularumque ſignaturas et numeros. Typi ſunt nitidi, ſed haud raro vitioſi. Graeca citata exhibet typis rudibus, et tam literis quam accentibus ſaepe prauis, iisque verſionem Latinam annectit. Hanc editionem a prioribus editoribus nondum conſultam diligentiſſime compoſuit Buncmannus, eamque ad differentiam ſequentis Venetam primam 1478. appellat. Caeterum non ſilentio praetereundum eſt, quod idem ille Vir diligentiſſimus (ad ſequ. ed. Ven. a. 1483.) notauit, huic editioni Ven. 1478. per *Bonin. de Boninis* originem debere editionem Bononienſem 1488. a Catalogi Bibl. Gudianae confectore procuſam.

* *

Veneta IV. fol. altera a 1478. Hoc fine ante Epitomen: Impreſſum eſt hoc opus Venetiis impendio prouidorum virorum Iohannis de Colonia: Iohannisque Mauthen de Gheretzem ſociorum Anno ſalutis dominicae. M. CCCC. LXXVIII. XXVII Auguſti.

Laus Deo.

Arguit hic etc.

Continet eadem prorſus ac ſuperior. Habet tamen regiſtrum chartarum ante Epitomen, vt videantur conſilium addendi Epitomen ex priori Ven. 1478. poſt abſolutum opus demum ſuſcepiſſe.*) Commendatur vero, vti plerique libri a Io. de Colonia exſcripti, typorum nitore et accurata ſcriptura. *Bunem.*

folium album, quod eiusdem cum decimo plagulae fuerat, tegumento voluminis alleuit.

*) Hinc facilis pereundi cauſa; et in vno tantum ex duobus exemplis, quae in Bibl. Regia extant, deprehenditur.

In Graecis tamen ſuperiori vix praeſtat. Falſo quibusdam memoratur Coloniae impreſſa, deceptis nomine patriae typographi. Heumannus hanc ante Bunemannum conſuluerat; hic vero prae multis aliis antiquis accuratam eam eſſe cenſet.

1483.

Veneta V. fol. per *Bernhardinum de Benaliis, Bergomenſem*, memoratur Fabricio, aliisque; dubitat vero de ea Bunemannus, ſuſpicans, eam confuſione numerorum LXXXIII. et LXXXXIII, lectoribus et Catalogorum confectoribus frequenti, ex illa Vincentii Benalii 1493. male natam eſſe. Illam certe nemo ſibi ipſi viſam dicit, tametſi nec ad eam tollendam haec vna ratio ſuffecerit. Sed confer omnino Bunemannum.

1490.

Veneta VI. fol. *In calce:* (poſt Ephytomon) Impreſſum Venetiis per magiſtrum Theodorum de Ragazonibus de Aſula. Anno incarnationis domini. Vigeſimo primo menſis Aprilis. Continet eadem ac ſuperiores. Argumentorum ac Erratorum tabulam excipiens folium exhibet epiſtolam Io. Andreae Alerienſis, vnde ex Romana a 1470. repetitam eſſe intelligimus. Hanc contulerunt Iſaeus, Gallaeus, Cellarius. Bunem. eam cum edd. proxime ſequentibus conuenire obſeruat.

1493.

Veneta VII. f. impreſſ. per *Vincentium Benalium* a. M. CCCC. LXXXXIII. vigeſimo ſecundo menſis marcii. Repetitionem Romanae a. 1470. cenſet Bunemannus, qui accuratius illam poſt Iſaeum comparauit, propter ſimilitudinem, quae illi lectione foliisque cum Veneta a. 1497. intercedat. Epiſtolam

lam tamen Andreae Alerienſis non habet; contra Hieronymi et Leonh. Aretini quaedam de Lactantio teſtimonia. Quae ſi iuſtum ſuſpicioni locum darent, ad exemplar editionis II. Venetae per Vindelinum de Spira 1472. expreſſam eſſe hanc editionem dicendum eſſet.

1494.

Veneta VIII. fol. Lactantii Firmiani de diuinis Inſtitutionibus Libri ſeptem. Eiusdem de ira Dei ad Donatum. De Opificio Dei et formatione hominis ad Demetrianum. Carmina eiusdem de Phoenice et de Die reſurrectionis Dominicae. Nephitomon eiusdem. Item Tertulliani apologeticus aduerſus gentes perquam diligentiſſime caſtigati ac nuper impreſſi *Venetiis* cura et expenſis Nobilis viri Domini *Octaviani Scoti* Modoetienſis M.CCCC.LXXXXIV. quinto Idus Octobris per *Bouctum Locatellum.* — Sic eſt in Catal. Bibl. Vffenbach. T. II. App. I. Incunab. typogr. n. CL. p. 55. VI. thalerorum pretio aeſtimatum. Typographi tamen nomen mendoſe videtur exſcriptum, quem alias nouimus *Bonetum Locatellum.* Editio haec neque a Fabricio neque a Bunemanno laudata eſt. BIPONTINI.

1497.

Veneta IX. fol. *per Simonem Bevilaquam Papienſem Anno Inc. Dom.* M. CCCC. LXXXXVII. *die quarto Aprilis.* cum Io. Andreae Epiſc. Alerienſis Epiſtola, quam iam VI. Veneta a. 1490. repetierat. Folia, lectiones, itemque regiſtrum chartarum in fine eadem eſſe ac in editione a. 1493.*) Bunemannus notauit.

*) Non item in ed. Romana a. 1470. Nam quod ille, *viderint*, inquit, *qui Rom. 1470. in Bibl. Gerana inſpicere*

* *

S. l. et a. quatuor foliis formae quartae: L. Coelii Lactantii Firmiani poetae et oratoris facundissimi de Phoenice vnica aue Arabiae Carmen. Cui additur P. Ouidii Nasonis ex Metamorph. versus de eadem. — Eius exemplum possidet Cl. Io. Christ. Wernsdorf, in cuius fronte viri docti manus notavit, impressum est *Swollis* apud *Petr. Offensem.* BIPONT.

1500.

Parisina I. L. Coelii Lactantii Firmiani diuinarum Institutionum aduersus Gentes etc. Libb. cum *Egidii Delphi* annotamentis, aliaque pro *Ioanne Petit* bibliopola a calcographo Nicolao *de pratis* impressi. 1500. Ad hoc exemplum repetitas esse editiones a. 1509. et 1513. Bunemannus, qui idem olim possederat, testatur, et quantum ego quidem ex Bipontinorum diuinare possum notitiis, ex amussi illi habitu externo etiam respondent. Tum vero Aegidii Maseriensis praefatio, quam demum ad ed. a. 1509. commemorant, huic etiam primae Parisinae inesse debet

cere possunt, num forte in fine sit simile registrum; num eodem verbo cum nostris folia incipiant," in eo oblitus est Vir in hoc literarum genere eximie versatus, quique ignorare illud non poterat registrum in antiquissimis, quales Romanae istae sunt, editionibus omnino nullum esse. Neque suspicari debebat, repetitam a. 1497. editionem ex editione a. 1470. paginas pariter ac lineas eius referre. Nam ne dicam typographos artis progressu in dies magis chartae parcendae studuisse, ita vt iam folio minori lineas XXXXVI. imprimerent, cum priores nisi XXXVI. s. VIII folio magno inscripsissent, vix vnam vel alteram ex antiquissimis vel vno eodemque anno ex altera repetitis editionibus paginas lineasque easdem seruasse constat.

bet et reliqua singula, quae ed. a. 1513. repetita exhibet, vt vberius ibi declarandi erit locus.*)

SAEC. XVI. 1502-1600.

1502.

Veneta X. Titulus (in cunei figuram gothico charactere maiori exaratus) sic se habet: *Habes* in hoc volumine lector optime diuina Lactantii Firmiani opera perquam accurate castigata: graeco integro adiuncto: quod in aliis cum mancum, tum corruptum inuenitur. Eiusdem Neophytomon. Carmen de Phoenice. Carmen de Resur. Dñi. Habes etiam Io. Chris. de Eucha, quandam expositionem et in eandem materiam Lau. Vall. sermonem. habes Phi. adhortationem ad Theodo. & adversus gentes Tertulliani apologeticon. †. Cum gratia et priuilegio. Subiecta figura ligno incisa agnum Dei monstrat. Pagina auersa praebet Epistolam Ioannis Tacuini ad Cardinalem Cornelium dat. Venetiis a. M. CCCCC. II. quinto decimo Kalen. Ianuarias, subnexo Io. Petri Valeriani Epigrammate:

Lacteus in lucem quoties Lactantius almam
Prodiit excussis dentibus ora tulit.

*) Mirum tamen qui factum sit, vt nemo huc vsque primae istius editionis accuratam notitiam dederit. Maittairius vt Bunemannus iam obseruauit, ne vnius quidem editionum Parisinarum apud Io. Paruum meminit. Bunemannus dum ipse descripturus esset eam accuratius, ea carebat. Neminem dehinc inueni, qui de ea verba fecisset. Fuit, Bipontinis testibus, in Collectione quorundam librorum etc. (Ioach. Chph. Nemeiz, cons. quondam aulici Bipont.) Argentorati in aedibus Rappolsteinensibus venalium an. 1745. et in Bibl. C. G. Schwarzii, Prof. Altorf.

Eſt itaque explicito nunquam ſermone locutus:
Nec bene Romano: nec bene Cecropio.
Vir bonus vt doluit ſortem Tacuinus iniquam:
Qui bene ſanarent: appoſuit medicos.
Authoris praeſtans igitur facundia tanti
Integra compoſitis dentibus ora feret.

Haec vt totum volumen exſcripta ſunt literis Romanis. Ipſi operi VII. foliis praemiſſa eſt Argumentorum cuiusque capitis librorum Lactantii tabula reliquis libellis tantum ſummatim indicatis, tum Erratorum per Raud. coll. index, et in calce huius pauca in Graecis emendanda notata, quae finiunt his verbis: In reliquis, quod vel ſpiritu: vel accentu: (in quibus haec editio ſuperioribus profecto eſt longe praeſtantior) vel vnius literae mutatione fuerit omiſſum Valerianus te rogat, ſtudioſe lector: vt id penuriae typorum aſcribas: et quicquid illuderit, per te, quod minimo labore fiet, emacules." Ab Ephytomo (ſic in fine ſcribitur, vt in ſuperioribus edd.) inde reliqua hoc ordine ſe excipiunt: Carmina in titulo promiſſa, duobus columnis exarata; Ex priori epiſtola Pauli ad Corinthios Cap. XI. et in hoc Io. Chryſoſtomi enarratio interprete Hieronymo Donato patritio Veneto. Laurentii Vallae de myſterio Euchariſtiae ſermo. Adhortatio Philippi ad quendam Theodoſium judaeum, vt Chriſti religionem relicta judaeorum ſuperſtitione coleret. Iam in calce: *Io. Petrus Valerianus Bellunenſis piis Lectoribus S. Nequid chriſtianae pietatis amatori deſit, impreſſo iam elegantiſſimo Lactantii Firmiani opere — viſum eſt cum iis Tertulliani diſſertationem — et aliqua de Euchariſtia ſubiungere: — Quare praeclaram Io. Chry. — addere collibuit, neque non Lau. Vallenſis* etc. Sequitur ſubſcriptio: *Diuina opera Lactantii Firmiani et aliorum ſupra dictorum Impreſſa Venetiis*

netiis mira arte et diligentia Ioannis de tridino cognominati Tacuinus finiunt. M.CCCCC.II. *die III. Ianuarii dominante inclyto principe Leonardo Lauredano.* Subiectum eſt Regiſtrum chartarum A-V. Omnes Quaterni. Foliis ſingulis in hac editione numerus adſcriptus, quorum ſumma ab Inſtitt. initio exit CLX. A Tertulliani vero, qui dehinc ſequitur, libello de nouo chartae numerantur, ita vt cum Sermone de vita aeterna XXII. folia occupet. In fine adiecta argumentorum cuiusque capitis tabula; denique ſubſcriptio: *Quinti Sep. Tertuliani apologeticus adverſus gentes cum ſermone pulcherrimo de aeterna vita explicit. Quod opus arte et impenſis Ioannis Tacuini fuit impreſſum Venetiis anno domini 152.* (ſic) *die nono Ianuarii: dominante Leonardo Lauredano principe illuſtriſ.*

Regiſtrum huius operis a b c ſunt terni, d eſt duernus.

Exarata eſt haec editio typis nitidis, Graecis tamen adhuc rudioribus. Literae initiales omnes figuris quadratis ligno inciſis ſunt impreſſae; inter quas maiores, quae librum aliquem auſpicantur, egregium produnt artificium. Prima item litera primi Libri Inſtit. minio eſt impreſſa formae maximae itemque titulus initio Inſtitutionum literis capitalibus impreſſus minio fulget. Accuratiorem hanc editionem eſſe quam multae prius impreſſae Bunemannus cenſuit.

* *

Pariſiis in Bellouiſu, apud *Io. Petit.* 4. Carmina de paſſione et reſurrectione Dominica in *Beroaldi opuſculis* a fol. 93-96. cum breui expoſitione Aſcenſii.

1506.

Coloniae. apud Quentell. L. Celii Lactantii Firmiani christianorum eloquentissimi de opificio dei vel formatione hominis liber per viginti vnum capita distributis: cum eloquentia: tum eruditione praeclarus. In fine: *L. Firmiani viri juxta docti et eloquentis Liber de formatione hominis ad Demetrianum auditorem suum felici atque castigatissimo componitur exitu Colonie in officina Quentell Anno supra sesquimillesimum sexto ad festum Gregorii pape eruditissimi diem.* Litteris gothicis exscriptis plagulis IV. cf. quoque Bipont.

1509.

Veneta XI. f. titulus vt in Veneta X., prima tamen linea literis gothicis quadratis exscriptus paulo etiam verbosior sic se habet: Habes in hoc volumine lector optime diu L. F. op. nuper per *Ianum Parrhasium* accuratissime castigata: graeco — inuenitur. In hoc vero emendatissimum inuenies. Eiusdem Epitome. — Apologeticon: habesque tabulam nouiter impressam. Auersa pagina eādem continet Tacuini epistolam et Valeriani Epigramā ac superior Veneta. Sequitur VII foliis sub titulo: Elenchos huius operis, praefixo de Lactantio testimonio ex Hieronymo de Viris illustribus, Argumentorum, secundum capita singula, it. aliquorum libellorum et Erratorum L. per Raud. tabula. Hanc excipit quatuor foliis Index rerum ac vocum s. *Index vocabulorum notabilium ex vnoquoque capite per abecedarium ordine suo recte comparatus.* Reliqua omnia habet cum praecedente Veneta communia, eundem chartarum numerum ac registrum (ad paginas enim illi cum superiori conuenit), eundem circa literas initiales ornatum, idem in fine ante Tertulliani apologeticum Io. P. Val.

P. Val. Bell. ad Lect. alloquium etc. Excellit vero longissime graecorum typorum elegantia, aequalitate, nitore, tandem scriptura emendata, quae in accentibus et spiritibus etiam rarissime peccat, ita vt hac demum Lactantii editione Graeca graece exscripta iure optimo dicas. Quod superest, in marginibus habet scholia breuia, ab Aegidii Delphi Scholiis in ed. a. 1513. 4. diuersa. — Veneta Parrhasiana, a. 1510. f. quam Catalog. Bibl. Bernens. Libr. Impress. (Bernae 1764.) T. I. p. 137. laudat, eadem sine dubio est cum nostra. vide Bunemannum.

Parisina secunda. Lepida Lactantii Firmiani opera accurate graeco adiuncto castigata: Eiusdem Nephytomon: Carmen de Phoenice et Christi Resurrectione. Io. Chry. de Eucharistia Sermo. Lau. Vall. sermo. Phil. ad theo. adhortatio. *Sub insigni Bibliopolae ligno impresso:* Venumdantur in vico Diui Iacobi sub Leone Argenteo. *In fine*; post enumerata, quae volumen continet, argumenta: *Pro Iohāne Petit fidelissimo bibliopola In Bellouisu Impressi: Anno domini M. CCCCCIX. Die vero XII. mensis Septembris feliciter finiunt.*

Cum plurimorum sit opinio hanc editionem ex Parisiensi a. 1500. simpliciter descriptam, dein transfusam esse in ed. 1513., indicare satis sit, quibus vtraque differat modis. Atque titulum et subscriptionem apposuimus. Continet porro X. primis foliis eadem omnia ac singula, quam illa. Hoc differt, quod pagina altera folii Xmi effigiem sistit ligno impressam, qua Lactantium innui, non vana coniectura fuerit. Porro folium vltimum post subscriptionem pagina altera praebet Egidii Maseriensis ad maledicum Elegiacum Carmen, altera imaginem ligno impressam,

impreſſam, quae quo pertineat, neſcio. Egidii Delphi Scholia non habet, ſed rara in margine auctorum paſſim laudatorum nomina vel de rebus plerumque non memorabilibus notata. Poſt carmina F. CXCI. pag. alt. ante Tertuliani exordium legitur Epigramma: *Arguit hic hominum* etc. Caeterum nitidior multo et correctior haec eſt editio, quam tertia Pariſienſis, vſu tamen critico illi cedit.

* *

Baſileae. 4. Carmina de paſſione et reſurrectione Dominica. in *Beroaldi opuſculis* a fol. 93-96.

1511.

Veneta XII. f. Repetitio XImae apud eundem *Io. de Tridino* facta.

1513.

Pariſina III. 4. *ap. Io. Petit.* Titulus inſigni Bibliopolae ligno expreſſo ornatus ſic ſe habet: „Lepida Lactantii Firmiani opera accurate graeco adiuncto caſtigata: Eiusdem Nephytomon: Carmina de Phoenice et Chriſti reſurrectione. Io. Chry. de Euchariſtia Sermo. Lau. Vall. ſermo. Phil. ad theo. adhortatio. *Venundantur Pariſiis in vico ſancti Iacobi ſub interſigno Lilii aurei.*" — Pagina auerſa ſtatim incipit Egidii Maſerienſis ad ſpectate Indolis adulescentes Ioannem Poncet et Iacobum Maſerienſem praefatio, ex ſecunda Pariſina repetita, cui ſubiuncta ſunt *Eiusdem ad diſcipulos in libri commendationem* diſticha et *Eiusdem* ad bone indolis aduleſcentem Guillermum Baterel Ode. Sequitur *Tabula Alphabetica* ſ. *Indices rerum iſtis in libris contentarum ſecundum litterarum ſeriem* quinque foliis. Hunc excipiunt *Guillermi Baterel Pariſienſis ad Egidium Maſerien-*

Maserienſem Parrhiſianum Ode et *Iohannis Poncet Pariſienſis ad eundem tetraſtichon*, dein erratorum Lactantii per Io. Raudenſem coll. tabula vt in ſuperioribus editionibus, cui quaſi praef. loco excuſatio vitiorum typographicorum praemittitur. Adduntur Erratorum index et in fine eius *Egidii Maſerienſis Ad Lectorem* diſtichon erratorum veniam deprecans, totum ampullis et ſeſquipedalibus verbis conſtans. Praeter ea, quae in titulo profitetur haec editio, exhibet etiam *Tertulliani apologeticum* carminibus ſtatim ſubiectum, praemiſſis ſimul Lactantii et Hieronymi de eo teſtimoniis ſubiectoque capitum indice. Sequuntur reliqua, expoſitio Io. Chryſoſtomi et Laur. Vallae ſ. de Euch. Phil. adhort. ad Theodo. — Nec hic tamen finitur volumen, ſed in calce demum proſtat *Io. Petri Valeriani Bellunenſis ad Lectores Epiſtola* in ſuperiori editione indicata; hunc vero excipit *Sermo de vita aeterna*, poſt quem in fine ſubſcriptio: *Pro Ioanne Petit fideliſſimo bibliopola apud magnum ortum ab optimo chalcographo Nicolao de Pratis Impreſſi. Annn dñi M.CCCCC. decīo tertio. Kalendas januarias nono finiuntur feliciter.* Tandem nec vltimum quidem folium album totum reliquere typographi, quippe quod *Egidii Delphi ad Borbonicos* adoleſcentes diſcipulos de Lactantio et de libris (eius) extantibus epigrammata tria offert. Haec editio praeter breues illas, quas in Veneta XI. f. iam laudauimus notationes, habet etiam Eg. Delphi ſcholia partim margini appoſita, partim, vbi prolixiora eſſent, ipſi textui ſubiuncta, non ſine magno vtilitatis et concinnitatis damno. Sic Fol. CLIII. errore typogr. exaratum eſt Fol. LIII. In fine libri VII. Inſt. additum eſt tale adnotamentum, ad cap. XXIIII. huius libri (quod Fol. CL. ſecus ac in aliis editionibus de verbis: *Verum ille cum deleuerit iniuſticiam* etc. incipit

incipit*) ſpectans, propter prolixitatem (ſic ibi legitur) a typographis in finem vsque reſeruatum. Item poſt librum de Ira Dei Fol. CLXXI. pag. altera extat ſcholion ad cap. XIIII. libri VII. Inſtitutionum. Denique Fol. LXXII. ſub rubrica: *Sequitur Epitome Diuinarum Inſt. Lactantii Firmiani*, non Epitome ipſa, quae multo inferius poſt librum de opificio hominis Fol. CLXXXI. initium habet, ſed capitum illius argumenta, locis ſimul Inſtitutionum, ad quae vnumquodque pertinet, indicatis exhibentur et annexa ſunt *peccata in Epitome* ſ. emendationes verius textus impreſſi, quibus adſcriptum in fine: *Haec notauit Egidius Delphus Socius Sorbonicus ac Theologus Doctor.* Deinde incipit liber de opificio rel. Satis, puto, ex iis, quae dicta ſunt de hac editione, iudicari poterit. Diſpoſitionis laude omni caret, praeterea nec typorum elegantia commendatur (Graeca exſcripta ſunt literis putidiſſimis) nec in textum cura. Quippe inſunt abbreuiaturae crebrae inconcinnae, diſtinctiones ineptiſſimae, errores operarum in textu et foliorum numeris permulti; de accentibus graecis omnino ſileo; porro in literarum ae, e, et e peniculati itemque literarum initialium maiorum ſeu minorum ligno impreſſarum vel ſimplicium vſu, nulla conſtantia. Hac tanta deformitate offenſus eſſe videtur *Sandius*, qui in *Nucleo Hiſt. Eccleſ.* ex peſſimis et corruptiſſimis hanc editionem eſſe cenſuit, quo nomine tamen a Bunemanno reprehenditur, qui ſecus eius ſententiam ad verborum proprietatem acceperat. Nam lectiones optimas frequentes habet, quas magnis laudibus eximius iſte cenſor effert, quibusque tantum abeſt, vt cum ed. Pariſ. a. 1509. conueniat, vt toto potius coelo diſcordet. Quod eo magis impulit, vt in deſcribenda

*) Nimirum omnes hoc caput a verbis: *Nunc reliqua ſubnectam*, exordiuntur.

benda hac editione eſſemus prolixiores, cum praeterea Maettarius de Pariſinis edd. omnibus prorſus ſileat et prima, ſi modo extet, ſit rariſſima.*)

* *

Florentiae. 8. apud *Phil. Iuntam,* ex Mariani Tuccii recognitione: Quae in hoc opere contineantur. L. Coelii Lactantii Firmiani diuinarum inſtitutionum libri ſeptem. Eiusdem de ira Dei Liber vnus. Item de opificio Dei Liber vnus. Eiuſdem Epitome in libris ſuis. De diuinis inſtitutionibus. In calce carmen de Phoenice et de Dominica reſurrectione. In fine: Hoc opus praecipua diligentia caſtigatum et cura ſumma excuſum eſt Florentia ſumptibus Philippi de Giunta Florentini A. D. M. D. XIII. menſe Octobri.

M. Tuccius in praef. ad Cardinal. Innocentium *Cibo „ſe per triennium nihil aliud pene legiſſe aut elaborauiſſe,* inquit, *et patrocinio literatorum hominum vſum et cura atque labore ſuo, quam vt huic auctori ſua puritas, integritas et majeſtas reſtitueretur.* An libris vſus ſit MS. et quibus non nominauit. Illud etiam ex nimia moroſitate dictum ab eo exiſtimes: *Lactantium ad ſuam aetatem vsque corruptum, lacerum*

*) Vereor equidem, ne mancum aliquod annorum 1509. ſ. 1513. exemplum, cui annus 1500. male eſſet adſcriptus Bunemanno parum tunc de iſtis minutiis curioſo et dum accuratius inſpecturus erat, illud deſideranti impoſuerit, quod aliis etiam accidiſſe aliquot harum ipſarum editionum exempla Bibl. Acad. docent. In quo ſi fallar, doceri velim ab eo, cui editionis a. 1500. ſit copia, quantum illa cum ſqq. concordet. Vix enim Valeriani Bellunenſis epiſtola huic ineſſe poteſt, quae primum, vt demonſtratum eſt, editioni Venetae a. 1502. acceſſit, niſi forte Venetam aliquam penitus ignoremus.

lacerum et ſordidum eſſe lectum. Textum praecedunt Hieronymi de L. iudicium, Argumenti capitis cuiusque index et Errata L. Additur denique huic editioni, ita tamen vt per ſe ſtare poſſit, Tertulliani Apologet. adu. Gentes. In fine eadem leguntur ac ſupra. Contulerunt hanc ed. Iſaeus, Gallaeus et Heumannus.

* *

Baſileae. 4. Carmen de reſurrectione et Carmen de Paſſione — inter *Beroaldi Opuſcula.* BIP.

1515.

Veneta XIII. ſ. Aldina I. 8. L. Coelii Lactantii Firmiani diuinarum inſtitutionum Libri ſeptem. De ira Dei, Liber I. De opificio Dei, Liber I. Epitome in libros ſuos acephalos. Phoenix. Carmen de Dominica Reſurrectione. *In fine:* Venetiis in Aedibus Aldi et Andreae Soceri. Menſe Aprili. M. D. XV. Curam huius editionis geſſit ab Aldo ſibi demandatam *Io. Bapt. Egnatius.* Praemittuntur more ſupp. edd. teſtimonium Hieronymi de Lactantio, et Capitum argumenta. Sed abeſt ab h. ed. primum Erratorum Lactantii tabula. In Calce ſubiicitur interpretatio *Dictionum Graecarum, quae in Lactantio reperiuntur, de verbo ad verbum facta, recenſente, emendanteque Marco Muſuro,* item Lactantii Carmen de Paſſione Domini, quod in vetuſtis exemplaribus ſe deprehendiſſe editor affirmat, denique lectiones variae inſigniores et textus impreſſi correctiones. Egnatius qui in praefixa ad Antonium Triuultium Regis Francorum ad Senat. Venet. Oratorem *tanto hoſce libros caſtigatiores eſſe contendit caeteris Lactantii libris, qui ad hanc diem impreſſi legantur, quanto Aldus ipſe in hoc genere laudis omnes alios facile praeſtet.*

praestet. Aestimanda vero est haec editio non ex sola textus impressi lectione, sed correctionum quoque in calce additarum ratio haberi debet, *in quibus,* vt Egnatius inquit, *et diversa lectio addita est, et quaedam distinctius sunt notata.* Quod Bunemannus plane non animaduertit, qui constanter Aldinae primae lectiones ex textu impresso laudat et sequentibus passim edd. lectiones tribuit, quae dudum in his Egnatii correctionibus proditae erant. Hinc denique recte se habere didicimus, quod supra ad Tertullianum dubitanter et suspenso vestigio erat a nobis positum, Tertulliani Apologeticum vna cum Lactantio, seorsim tamen esse excusum. Nam textus Lactantiani correctionibus laudatis subiiciuntur duo menda typographica in Apologetico emendanda, quae paginis lineisque indicatis in peculiari illa Apologetici editione omnino extant.

1520.

Lipsiae, ex off. Melch. Lotteri. 4. Coelii Lact. F. de opificio Dei, vel formatione hominis ad Demetrianum liber, editore *Herm. Tulichio.*

* *

Basileae, 4. Carmen de Resurrectione et Carmen de passione cum breui Ascensii expositione in *Beroaldi opusculis* a fol. 86 - 89. cuius editionis exemplo Bibliothecae Acad. varia, vt equidem ex literarum ductibus iudico Heumanni manu, sunt adscripta.

1521.

Veneta XIV. fol. ad Parrhasianam 1509. conformata. Adhibita ab Isaeo et Gallaeo.

Basileensis I. 4. oblongo, ap. *Andr. Cratandrum*, L. Coelii Lactantii Firmiani Diuinarum Institutionum Libri VII. De ira Dei, Liber I. De opificio Dei, Liber I. Epitome in libros suos liber acephalos. Phoenix. Carmen de Dominica resurrectione. Carmen de passione Domini. In fine: Basileae apud Andream Cratandrum mense Februario. Anno MDXXI. In fine praefationis ad *omnes Solidioris Theologiae* studiosos Dat. Bas. In officina literaria. Idibus Februar. A. 1521. Cratander doctus typographus, „*Huius*, ait, *disertissimi uiri egregia opera*, — *a nobis uenustioribus transscripta typis, et quanta potuimus diligentia, ad plurium exemplariorum fidem recognita in manus uestras damus. In quibus nonnunquam, uarietate codicum oblata* (impressos puta), *aliam lectionem apponi curauimus*: vt si vnum istum libellum semel nacti fueritis, multa et diuersa Lactantii exemplaria uos adeptos affirmare possitis." Si vera vis, sequitur Cratander omnino Egnatium, i. e. Aldinam primam ex correctionibus Egnatii textui Aldinae postpositis, bono tamen cum iudicio et, de quo viri grauitas dubitare nos non sinit, fide earum, ex aliis editionibus explorata. Singula etiam capitum argumenta, Graecorum interpretamenta etc. eodem ordine ac Aldina exhibet. Excellit vero haec editio chartae et typorum nitore, paginas numerat, et custodes per folia singula ostendit; nec minor in operarum recognitione adhibita est diligentia.

1524.

Basileensis II. Cratandri, 4. apud *Andr. Cratandrum*. Repetitio Imae teste Bunemanno. Idem a Gallaeo hanc a. 1523. citari monet.

1529.

1529.

Basileae in off. Frob. per Hieronymum Frobenium et Io. Heruagium. 8. Liber Lact. Firm. de Opificio Dei per Desid. Erasmum Roterod. accurate recognitus et scholiis illustratus. Erasmus in epist. ad Tielmannum Grauium siue a Fossa: „*Tibi lacteum mitto munusculum Firm. Lactantii Opusculum de Opificio Dei s. Formatione hominis. — Id aliquot dierum opella partim* ex vetustissimo Codice *repurgaui mendis, in quibus reperias aliquot, quae nulla diuinatione poterant restitui. Adiecimus singulis capitibus adnotatiunculas.*" Quae licet vna cum lectionis varietate vltra cap. XI. non progrediantur, meliores tamen lectiones per integrum librum in textu continuantur, ad quas multos editores non attendisse, Bunemannus accuratiori comparatione ostendit. Heumannus vitiose in praefatione citat Erasmi editionem Basil. 1519. quod ortum ex praua scriptura editionis Antwerp. 1532. nam idem vitium in anno occurrit in edit. Antwerp. Gymnici 1539. finita dedicatione; vbi rectius ed. Frobeniana i. e. prima Basil. 1529. 10. Cal. Mart. Nec aliter habet T. III. Operum Erasmi in parte posteriori siue Epistolarum Parte Secunda ed. nouiss. Lugd. Bat. f. 1658. epist. 1015. In ed. Frobeniana liber de Opificio est adiunctus Erasmi scripto, cui titulus est *Viduae Christianae.* Bunem.

Eodem anno Paris. 8. typis Simonis Colinaei. Idem liber de Opificio cum Erasmi scholiis repetitus est. *Maitt. T. II. p. 2. p. 716.*

1532.

Basileensis III. Cratandri. fol. Conr. Gesnerus in Bibl. f. 486. dicit excusam apud *Cratandrum* in

fol. chartis 180. cum indice. Maittairio non innotuit. Ex Bipp. notitiis discimus in Bibl. Fcef. ad M. exemplum asseruari. Repetitio priorum censeri solet; quod verisimillimum. Attamen scire velim, num liber de opificio ex Erasmi recensione sit exscriptus, nec ne.

* *

Antwerpiae ex offic. Ioan. Graphei (Anno M. D. XXXII. mense Martio). „L. Coelii Lactantii Firmiani Diu. Inst. Libri VII. De ira Dei Liber I. de Opificio Dei Liber I. per De. Erasmum Rot. recognitus et scholiis illustratus. Epitome in libros suos Acephalos. Phoenix. Carmen de Passione Domini. Carmen de Dominica resurrectione. Praeterea eorum, quae in toto hoc opere notatu digniora uisa sunt indicem praeposuimus." Expressa est Cratandriana, variasque lectiones, quae in margine illius (primae) leguntur, et haec refert, inconcinne tamen in ipso textu verbis statim subiunctas. Librum de opificio, vt titulus profitetur, ex recensione Erasmi praebet. Hinc magis etiam suspicor, idem iam in M. Cratandri editione esse factum. Dedicatio Erasmi ad Tielmannum libro de Opificio H. praefixa, perperam a. 1519. est signata, vt Bunemannus iam obseruauit.

* *

Lugduni. 12. Ex fide Bipontinor. Soc. laudo. Alibi memoratam hactenus non vidimus.

1535.

Veneta XV. Aldina II. Fasitelii. „L. Coelii Lact. Firm. Diu. Inst. Libri VII. proxime Castigati et aucti. Eiusdem de ira Dei Lib. I. Epitome in libros suos,

ſuos, liber acephalos. Phoenix. Carmen de dominica reſurrectione. Item Index in eundem rerum omnium. Tertulliani liber apologeticus c. indice. ALDVS. M. D. XXXV. *In fine:* Venetiis in Aed. Haeredum Aldi, et Andreae Soceri, menſe Martio, M. D. XXXV. Curauit hanc ed. Honoratus Faſitelius de literis antiquis per conſilia, quibus Paulo Manutio iuueni, qui patrem vix triennis amiſerat, ſtudiorum primus moderator, deinde ad edendos graecos romanosque optimos ſcriptores auctor et hortator extitit, optime meritus. Extollit quidem Paulus in epiſtola nuncupatoria ad *Germanum Minadoum Monachum Caſinatem* Faſitelii amicum humanitatis et vrbanitatis pleniſſima et ex animo viri amantiſſimo profecta ingentibus laudibus eius in ſe beneuolentiam, de futuris ſimul auctorum editionibus ſpes laetiſſimas excitans, quas irritas non fuiſſe, euentus docuit. De praeſenti vero eius in Lactantium cura, *detulit*, inquit, *ad me quos nunc impreſſimus Lactantii libros, tam multis illos quidem in locis emendatos et auctos, vt cum omnibus, qui ante exierant, collati, propemodum alii viderentur. Ego autem, vt initium libenter a Lactantio facerem, duabus praecipue cauſis mouebar: Et quod ab eo flagitioſas ueterum ſuperſtitiones tanto eloquentiae flumine confutari uidebam, quantum in alio nemine, qui eandem materiam tractauerit, reperias. Et quod authorem confirmandis bonis moribus et literis tam vtilem, in hominum manibus tam lacerum diutius haberi, non facile pati poteram. Itaque ſecum ipſi cogitent ſacrarum literarum ſtudioſi, quidnam in reliquis, qui propediem edendi ſunt, habenturque deprauatiſſimi, ſperandum ſit: quando hic, qui caſtigatiſſimus credebatur, corruptiſſimus inuentus eſt. In quo ne uoluiſſe lectori fucum facere uideamur: additiones eas, de quibus ſu-*

pra diximus; quo possent commodius inueniri, stellae nota vtrinque apposita inclusimus. Caetera loca, quae prope infinita sunt, nemo non per se facile passim animaduertat. Sunt quaedam in his, quae insigni iuuenis in amicum studio dabis, nonnulla etiam rhetorice dicta, quod pariter de Gryphii sententia valet, *Lactantii libros non plus Firmiano, ex quo nati sunt, debere; quam Fasitelio, ex quo renati.*" Contra Isaei de hac editione iudicium est iniquissimum: *textum ubique corruptum ac foede maculosum esse, adeo ut non excussa quam pluribus in locis beata ista uideretur suauitas orationis, majestas ac pulcritudo, qua supparem Ciceronis Lactantium, ceteris etiam longe superiorem proclament; sed et vix ejus sensus ullus alicubi deprehendi possit;* quae porro sequuntur, sunt etiam inepta. Verum sane hoc quod Bunemannus iam professus est, *multas lectiones plane nouas Fasitelii correctionem inuexisse,* sed quod leui comparatione cognoscas, plurimam partem bonas et vel posthac MSS. Codd. confirmatas, vel propter orationis leges a Bunemanno comprobatas. Vsus praeterea est, vt idem profitetur Manutius, Codd. vetustissimis Coenobii Casinatis; multas etiam ex superioribus edd. cum iudicio depromsit, multa tamen sequentibus Lactantii edd. reliquit. Reuocauit autem Fasitelius multa Lactantii loca, Manichaeismum seu aliam haeresin redolentia, quae partem maximam quidem a MSS. Codd. et edd. vetustissimis siue plus iusto quorundam lectorum pietatis ardore, siue librariorum indoctorum culpa, metuentium ne Firmianum tanquam haeresis reum agere viderentur, exulauerant, quaeque postea demum Thomasius rursus resecuit suffragantibus editoribus insecutis omnibus, qui ab haereticis ea inserta existimarent. Caeterum repetit etiam haec editio Egnatii ex superiori epistolam, additumque

ditumque carmen de Dominica paſſione. Reliqua vt in priore. Sed, quod mireris, habet haec editio neque textum in capita deſcriptum, neque numeros paginis, vt Aldina ſuperior, ſed foliis tantum adpoſitos, nec cuſtodes adeo, ſed in prima cuiusque plagulae pagina infra textum nomen: Lactantius, legitur. Faſiteliana a. 1538. ap. Fabric. Bibl. Lat. Vol. III. p. 398. nulla alia eſt, quam haec noſtra. Impoſuit Fabricio haud dubie Gryphii error, qui in ed. a. 1541. parum attente ſcripſerat, *Faſitelium quatuor abhinc annis* Lact. reſtituiſſe, ex quo computo efficeretur vtique a. 1538. vid. Bunem. ad Ed. Gryphian.

1539.

Antverpiae, ap. Io. Gymnicum. 8. Lactantii — cum Eraſmis ſchol. in libr. de opificio. — Plerumque ei cum Aldina 1515. et Cratandro; at in libro de Opif. Dei cum Eraſmi editione Frobeniana conuenit. Comparauit eam Bunemannus diligentiſſime.

1541.

Lugduni, apud Sebaſt. Gryphium. 8. Editio haec nitida et rara non innotuit Maittario. Eſt ea integra ex Faſiteliana expreſſa, vt locum eius optime explere poſſit. Gryphii de Faſitelio iudicium ſupra protulimus.

1542.

Francof. ad Viadr. et *Argent.* 8. — Liber de opificio Dei cum obſeruationibus *Io. Willichii.* Addito Hippocratis libello de Genitura, Willichio interprete. *Bipp.* Commemorat eam Cat. Bibl. Barber.

1543.

Lugd. Bipp.

1544.

Colon. apud Petrum Quentel. fol. L. Coel. Lact. Firm. Diu. Inst. Libri septem iam nouissime ad vetusta exemplaria manuscripta sedulo collati, summaque cura a mendis compluribus, hactenus nunquam animaduersis, nunc primum vindicati. Eiusd. de Ira Dei Lib. I. rell. Cum adnotatiunculis aliquot Des. Erasmi Roterodami, seorsum ad librum de opificio Dei spectantibus: Et assignatione locorum aliquot minus catholicorum, aut alioqui scrupulosiorum: Atque indice nouo ac rerum locupletissimo iam recens opera Bartholomaei Laurentis adiecto. — Coloniae ex officina typ. Petri Quentel, mense Augusto anni post Christum natum M. D. XLIIII. Quid in hac editione a typographis praestitum sit, in breui ad Lectorem admonitione, indici vocum et rerum insigniorum subiecta declaratur hoc modo. „Ne mirum tibi videatur, candide lector, cur in hac editione, nunc dictiones, nunc syllabas, aut literas, nonnunquam integras sententias, diuerso a communi contextu charactere descripsimus: consilii nostri hanc accipe rationem: Contulimus diligenter superiores editiones ferme omnes, adhibitis etiam exemplaribus vetustissimis manuscriptis, vt veram et germanam lectionem daremus in medium. Et restituimus quidem plura, quam crediturus sis, nisi contuleris, loca. Vbi vero, dissentientibus exemplaribus lectio occurreret aut literae, aut syllabae, aut dictionis mutatione diuersa, vtrobique tamen tolerabilis: diuersis eam literarum typis signauimus, tuo arbitrio relinquentes, vt, vtram malis, sequare. Caeterum vbi hac commoditate vti non licuit, lectionem diuersam margini adscripsimus, diligentiam nostram sic volentes esse testatum, nec dubitantes, eam tibi probatum iri, dummodo hanc editionem cum aliis conferre non grauaris.

graueris. Rel." Sequuntur proxime ante textum loca aliquot, quae aut veritate minus conſentanea, aut aliis ſcrupuloſa videri queant. — et Deſ. Eraſmi adnotatiunculae quaedam ad libr. de op. Dei: — Editio nitore typographico et correctione valde commendabilis, neque non propter optimas aut diuerſas lectiones plurimi facienda ac Bünemanno optima et emendatiſſima dicta.

1548.

Lugduni. 8. *ap. Io. Tornaeſium* et *Gulielmum Gazejum.* L. C. Lact. Firm. Diu. Inſt. rel. Omnia ex caſtigatione Honorati Faſitelii Veneti priſtinae integritati reſtituta. Praemiſſa eſt Lact. vita ex Hieronymo pagina tituli auerſa. Subiuncta Graecar. interpretatio diction. recenſente emendanteque *Marco Maſuro* (ſic). Errata Lactantii per Ant. Raudenſem collecta et Index verborum ac rerum. *Bipp.*

1553.

Lugd. 8. ſ. 12. *ap. Io. Tornaeſ.* et *Gulielm. Gazejum.* Repetitio praecedentis.

1555.

Antverp. 8. min. L. C. Lact. Firm. Opera memorantur in Cat. Bibl. Ludewig. Halae 1745. T. I. patres. p. 36. n. 411. *Bipp.* c. Scholiis Eraſmi laudat *Cat. Bibl. Muſei Britt.* T. II.

1556.

Baſileae f. in Haereſiologia Io. Heroldi. p. 301.

1560.

Pariſiis. 12. *ap. Hieron. de Marneſ.* Ex caſtigatione Honorati *Faſitelii.* cf. ad a. 1565. *Bipp.*

1563.

Basileensis, *Betuleji* I. per *Henricum Petri*. *fol.* „L. Coelii Lact. F. opera, quae quidem extant, omnia: uidelicet Inst. Diu. l. VII. de ira Dei l. I. de opificio dei l. I. Epitome Libror. D. Institution. Phoenix. Carmen de Dominica Resurrectione. Accesserunt *Xysti Betuleji* Augustani pia ac erudita Commentaria, nunc primum in lucem edita. Bas. p. Henr. Petri M. D. LXIII. Mense Martio. vid. ap. Bunemann. Hic Xystus Betulejus Augustanus, Scholae patriae ad D. Annae templum recens tum institutae rector, vir doctus et laboriosus, Xylandri praeceptor, Lactantium, quem adeo in deliciis habebat, vt filio etiam Lactantii nomen imponeret, discipulis suis enarrandum susceperat, et in carmina primum, deinde institutionum etiam libros hosce commentarios dictauerat. Finitis vero his quum a magistratu scholae*) Lactantii lectione ipsi esset interdictum, annotationibus extra ordinem in libros de Ira et Opificio Dei continuatis quam primum publicare constituerat, sed belli interuentu pressa ista manserunt; et cum ipse interim 1554. XIII. Cal. Iul. diem supremum obiisset filio *Emmanueli Betulejo* relicta, qui hoc anno tandem in lucem eos edidit praemissa ad fratres *Hein-*

*) *A Viris*, *si diis placet*, *Ciceronianis* — ipse indignabundus inquit; contra quos etiam praefatio eius, *qua disputatur*, *vtrum Lactantiana scripta recte in Schola praelegi et enarrari conueniat*, *contra Lactantiomastigas instituta* spectat. Fuisse vero homines superstitiose Ciceronem colentes in Lactantium etiam iniquos Erasmi Ciceronianus testatur; neque his aliam Lactantii e scholis eiiciendi causam fuisse, ex laudata eius disputatione tum filii et Io. Nysaei, Xysti Biographi testimonio manifestum fit.

Heinzellios dedicatione, in qua de Lactantii vita, ſcriptis cum deperditis tum reliquis eorumque argumento deque huius editionis occaſione fuſius expoſuit. Praeter Xyſti praefationem de Lactantio in Scholis praelegendo ſcriptam Aug. Vind. 1545. menſe Aug. addita eſt quoque Io. Nyſaei Xyſti B. vita et ſuper ea carmen ad Em. fil. Carmen de Phoenice ſeorſim iterum inſcriptum eſt filiis Io. Bapt. Heinzelii Conſ. Aug. Carmen de Paſſione Domini vero absque commentario acceſſit. Denique ſubiecta ſunt *loca aliquot in Lactantio deprehenſa, quae aut ueritati minus conſentanea aut alias ſcrupuloſa uideri queant*, in praecedenti editione iam propoſita. Poſtremo index rerum memorabilium. Commentario Betuleji apud eos, quorum in gratiam ſcriptus eſt, laus ſua et pretium ſtet, neceſſe eſt, quibus profecto opera eius plurimum profuit. Horum igitur reſpectu tot loci communes Theologici et Philoſophici generis ferendi ſunt. Multa tamen vtiliſſime ad Lactantium illuſtrandum eum attuliſſe, Bunemannus cenſuit. Prouocat aliquoties ad *Vetuſtum Codicem;* nec vero indicat, quis et qualis ille fuerit. Prouocat quoque ad editionem antiquam Romanam nec non Iuntinam, Ald. et Gryphianam, ſed Romanam anno addito non indicauit. In nonnullis locis habet lectiones plane ſingulares, in quibus eum non tam codicem MS. quam ingenium ſequi arbitratur Bunemannus, qui ſimul oſtendit, Mich. Thomaſium ſaepe Betulejum in textu eſſe ſecutum, vt tamen eum non nominaret, niſi vno loco (ad L. 6. not. 157.), vbi in Betulejum acerrime inuehitur.

* *

Pariſ. 4. ab *Oleario* indicatur, Bipp.

Ad

Ad hunc a. *Riccardi Olzenengi*, Vercellensis Commentaria in VII. Libros Inst. memorari Celso Rosino in Lyceo Lateranensi T. II. p. 214. obseruat Fabricius.

1564.

Basil. 4. de Christi beneficiis. in Geo. Fabric. poett. vett. Christian. Opp.

1565.

Paris. ap. *Hier. de Marnef.* 12. Lact. Inst. lib. VII. etc. Omnia ex cast. Hon. *Fasitelii* Ven. pristinae integritati restituta. cum Indice locupletissima. Descripta videtur ad Lugdunensem 1548. quam vide.

1567.

Lugd. ex off. *Tornaesii.* 12. Repetita ex edd. annor. 1548. et 1553.

1568.

Antuerp. 12. Bipp.

1570.

Antuerpiae, ex officina *Chph. Plantini.* 8. „L. Coelii Lact. Firm. Diuin. Inst. libri VII. De ira Dei — rel. Carmina asscripta Lactantio. Phoenix incerti auctoris. Venantii Honorii Clementiani Fortunati presbyteri Italici ad Felicem Episcopum carmen de Pascha. Incerti auctoris carmen de passione. Omnia studio *Michaelis Thomasii* emendata, cum Notis eiusdem. Graecarum vocum Latina interpretatio. Index in Lactantium amplissimus." — Titulus iam descriptus omnes ac singulas, quibus emineat, haec editio virtutes declarat. Vsus est Tho-

maſius duobus Codd. MSS. Bonon. et ſeptem Vaticanis. In textu plerumque ſecutus eſt Ed. Aldi ex recenſ. Faſitelii, et Betuleji, niſi quod loca quaedam, de quibus ad Faſitelianam a. 1535. nobis mentio eſt illata, reſecuit; rarius lectiones MSS. Bonon. in textum recepit, ſaepius in margine eas poſuit et in notis praecipuas defendit. Chartarum ac typorum nitore admodum commendatur haec editio. Haec in Bibl. Leidenſi ext. collata c. Cod. Lipſienſi D. Pauli et Palatino.

* *

Antuerp. typis Stelſii 12. Cat. Bibl. Muſ. Britt. Habuit etiam Gallaeus.

1578.

Venet. f. L. Inſtitutiones aduerſus Gentes. *Bibl. Muſ. Britt.* T. II.

1579.

Lugdun. 12. Memoratur in *Cat. Bibl. Schwarz.* P. I. p. 132. auct. lat. n. 2342. Bipp.

1587.

Antwerpiae, ex officina *Plantini Archetypogr. Regii.* 8. Repetitio ed. prioris 1570.

* *

Lugdun. ap. *Io. Tornaeſium.* 8. min. *) (Tornaeſii II.) „L. Coel. Lact. — Omnia ex fide et autoritate librorum manuſcriptorum emendata. Praemiſſa

*) Nempe hac forma omnes omnino edd. Tornaeſianas conſtare ſcias, neque falli te patiaris, vbi plerumque duodenis laudatas inueneris.

missa ex Hieronymo Lactantii vita habet haec ed. post textum Graecorum locorum interpretationem latinam, dein quaedam Augustini et Hieronymi loca in libro Manuscripto Lactantii libris subiuncta, tandem Tornaesii ad Lect. de editione admonitionem et rer. ac verbor. indicem. Dotes huius editionis vix bene paucioribus quam ipsius Tornaesii verbis indicari poterunt. En ista: „*Cum mihi denuo Lactantius esset excudendus, opportune oblati sunt et a me empti libri septem diu. Inst. manuscripti. Quid ex iis mea opera huic editioni et praecedentibus accesserit, malo te scire* conferendo illas cum *ante editis, quam si id in hoc epistolio indicarem. Hoc ingenue fatebor, malui timidi quam temerarii nomen incurrere. Ea de causa quando vtraque lectio mihi visa est defendi posse, alteram margini adscripsi: In eoque tantum mihi detraxi, vt etiam, quae nusquam alibi legeram, non dubitauerim adscribere. Quae desiderabantur in manuscriptis, ea nolui delere, sed vt dignosci possint, has notas* †, †† *adhibui. Quae illis includuntur, non habentur in codice manuscr. Aliquando integras et longas periodos, saepissime vnicum verbum inclusum reperies. Non parum item me iuuit Vir eruditissimus Iacobus Cujacius, qui nonnullos locos huiusce nostri auctoris ex fide veterum librorum a se emendatos ad me misit. Quae ex Augustino et Hieronymo addita sunt, in ipsis auctoribus nec omnia nec eadem serie reperi. Attamen quoniam ita se habebant in manuscripto, intacta reliqui. Haec sunt, quae te volui scire, non tantum vt quam operam nauauerim, sed quam methodum secutus sim, aperirem. — non priuati honoris aut emolumenti, sed publicae vtilitatis gratia laborem hunc suscepi.*“ Melius vtique codicem descripsisset Tornaesius, neque tamen propterea, quod hoc neglexerit, fraus illi imputari debet cum

Heu-

Heumanno, qui grauiter criminatus eſt, eum iactatione MS. vendibiliorem ſuam mercem facere voluiſſe, et neque aetatem neque bonitatem codicis deſcripſiſſe, immo adponere codicem fuiſſe notae peſſimae, et de Cuiacio ſubiecta fraudem olere mercatoriam, ideoque nec opus ſibi fuiſſe huius editionis collatione putat. Aequior Bunemannus affirmat plane eximia ineſſe in hac Tornaeſiana et ea quae cancellis incluſa ſint aut in margine adnotata, ad quae ſolus Heumannus attenderit, ne centeſimam quidem partem emendatt. per ſeptem iſtos Inſtit. libros in hac ed. 1587. conficere profeſſus eſt. Nolim vero propter Cuiacii quasdam emendationes cum Bipp. ſpecioſum nomen recenſionis *Tornaeſio-Cuiacianae* procudere.

* *

Lugd. 16. memoratur inter libros rariores Manhemii 1779, venales ap. Matth. Fontaine bibliopolam. Bipp. Vereor, ne eadem Tornaeſii fuerit negligentius indicata. Occurrit tamen eius mentio quoque in Cat. Bibl. Bodl.

1589.

Pariſ. f. in *Bibl. PP.* Vol. IX. col. 1.

* *

Pariſ. 8. Bipp.

1593.

Lipſiae. Lactantii dictum vel vaticinium de delendo nomine Romano in terris, et imperio Occidentalis in Orientem transferendo explicauit *Matthias Dreſſerus* ac Rudolpho II. dedicauit. Bipp.

1594.

1594.

Lugduni 8. repetita Tornaesiana; in 12. laudat *Cat. Mus. Britt.*

s. l. et a.

Lactantii firmiani hymnus paschalis cum nouo nec incurioso commentario. 4. Auctor huius commentarii *Hermannus Buschius studio iuuandi imperitiores scripti*, nomen in praefatione Ioanni Gymnico Aessindiensi auditori Domestico inscripta professus est. Constat tribus plagulis, quarum tertiae folia tantum sunt numerata. Literae sunt Gothicae. Titulo in ipsa fronte subiiciuntur versus elegiaci in hymnum ab H. Buschio compositi.

SAEC. XVI. a. 1601.

1613.

Geneuae. 12. (8.) Repetita Tornaesiana a. 1587. pariterque h. a. *Coloniae* 12. (8.) BIPP.

1616.

Lugd. 16.

— 4. *Phoenix* in choro poetarum lustrato et illustrato, curante *Alex. Ficheto.* BIPP.

1618.

Coloniae fol. Opera omnia in *Bibliotheca Magna Patrum*, T. II. n. 10. Vol. III. p. 206. sic in *Cat. Bibl. Leid.*

* *

Ienae: Phoenix poetarum carminibus celebratus et commentariolo illustratus a *Io. Gryphiandro.* — Praeter Lactantii carmen continet Ouidii versus de Phoenice, Metamorph. XV. Claudiani Idyllium et

Bapt.

Bapt. Mantuani fragm. carminis de phoenice. Sequitur diſſ. de Phoenice e veterum teſtimoniis ducta, qua eius veritas aſſeritur, deinde commentariis in ſingulos verſus carminis Lactantiani. Bipp.

1627.

Vitebergae, 8. Carmen de reſurrectione, cum notis *Aug. Buchneri.*

1630.

Geneuae, ap. *Io. de Tournes* (Tornaeſium). 8. „L. Coelii Lact. Firm. Inſt. libri VII. etc. Editio nouiſſima ac omnium emendatiſſima. Repetitio Lugdunenſis 1587. In titulo effigies Lactantii ligno impreſſa numi figura c. epigraphe.

1646.

Caeſenae, ex typogr. Nerii. f. „Lactantii opera quae extant omnia, videlicet Diu. Inſt. adu. Gentes Libri ſeptem etc. (carminibus tanquam falſo Lactantio adſcriptis omiſſis) a Iosepho Isaeo, *Caeſenate* olim Diui Petri de Vrbe Canonico, Cambettolae, Buſchi etc. Comite, ſumma diligentia recognita et non modo ex antiquiſſimis MSS. Codicibus ac probatioribus impreſſis, ſed etiam ex Doctiſſimis Scriptoribus emendata et notis illuſtrata etc. — Praemiſit Iſaeus operibus 1) Elenchum MSS. et Edd. 2) Vitam Lactantii ex ſcriptis eius et aliis. 3) Iudicia ex Hieronymo, Honorio, Auguſt. Trithemio, Volaterrano, Petrarcha, Io. Franc. Pico, L. Aretino, Rhodigino, I. L. Vive, Io. Bapt. Pio, Giraldo, Fr. Florido, Gul. Cantero. 4) Propoſitiones in Lact. a Catholicis caute legendas in Notis vel explicatas vel confutatas. 5) S. Scripturae loca citata. 6) Dictionum Graecarum Latinam interpretationem. 7) Va-

rias lectiones. 8) Summaria capitum. Sigismundus Isaeus patrui sui opus inscripsit (en titulum!) *Sacri Senatus Apostolici jubari praefulgido, Lumini inocciduo Hieronymo Verospio Vere Pio, Vero Hospiti Virtutum, Vero Hosti Vitiorum.* Scribit in praefatione Isaeus: *Thomasium nonnullis quidem Firmiani vulneribus opem tulisse: verum pleraque intacta, ac prope innumera remansisse; — se vero sublatis mendis plus minus tercentis meliores lectiones ex optimis exemplaribus et doctissimis scriptoribus restituisse.* Praecipuum studium in eo posuit, vt, quae Lactantio fraude allita essent vel putarentur, saltem et a Thomasio iam reiici coepta essent, penitus eliminaret. Hinc quoque fluxit acre ac iniquum de Fasitelio iudicium, quod supra attulimus, quippe qui sedulo omnia illa loca suspecta et iam alibi omissa quasi postliminio restituerat. Adhibuit codices *duos Bononienses, duodecim Vaticanos, Codicem Mich. Thomae* Taxaquetii *), Codicem Franc. Peniae, Hispani et Edd. Rom. 1474. Venetas 1472. 1493. 1511. 1521. et 1535. Flor. Iunt. 1513. et Antwerp. c. not. Thomasii apud Plant. 1587.

1650.

Romae, ex typographia Mascardi, Anno Iubilei Sumptibus Blasii Diuersini et Zenobii Masotti. fol. „Lactantii opera — a Iosepho Isaeo — recognita etc." Ad verbum et menda adeo typographica repetita Caesenatensis. Fraudem bibliopolae editionem auctiorem titulo nonnihil mutato, appositaque alia dedicatione ad Theodorum Principem Triuultium, Cath. Regis ad Innocentium X. P. M. extra Ordinem Oratorem, mentientis odoratus est et collatione accurata

*) Vide *Lengletium* in *notitia Codicum.*

rata detexit Bunemannus. Frequentius vero haec occurrit editio et nobis quoque fuit ad manum; non item prior a. 1646. quae admodum rara eſt.

1652.

Lugd. Bat. ex off. Petri Leffen. 8. Lact. op. quae extant omnia. Accedunt Carmina vulgo adſcripta Lactantio. cum notis *Antonii Thyſii.* Notae ſunt parui momenti et partim, vt et textus et variae lectiones ex Thomaſii ed. repetitae. Nec opus ſibi duxit, vt hoc Lectorem doceret editor. Habet praeter capitum ſingulorum argumenta Loca aliquot in Lactantio deprehenſa aut veritati minus conſentanea etc. et indicem.

1660.

Lugd. Bat. ap. Franc. Hackium et Petrum Leffen. 8. *Lactantii opera — cum ſelectis Variorum* commentariis, *opera et ſtudio Seruati* GALLAEI (Eccleſiae Gallo-Belgicae apud Zirizaeos eccleſiaſtis) Accedunt carmina Lactantio aſſcripta, licet in titulo non indicata. Nitida editio. Praeter Betuleii, Thomaſii, Iſaei et Thyſii notas excerptas quoque Salmaſii, Bocharti, I. G. Voſſii, Riueti, Gronouii aliorumque dedit, ſubiecto plurimum quidem ſtudio, et iudicio fere nullo, multis tamen et commode allatis. Quae de ſuo ille addidit, partim ſpectant, vt ipſe inquit, ad dogmatum religionis reformatae cum antiquiſſimis Patribus conſonantiam declarandam Iſaeique aduerſus reformatos maledicentiam retundendam, partim, quae profecto potior opera fuit, ad loca ſingula ex editis, quarum magnam copiam adhibuit, (indocte tamen ed. 1472. Venetam principem arbitratus) vel MSS. emendanda. Imprimis vero magnum rei criticae gnaris vſum afferunt.

Variae lectiones modo in notis modo post opus absolutum in ordinem ex variis MSS. redactae, in quibus sunt nouem antea nondum collatorum Codicum lectiones recens ab ipso prolatae.*) Denique vsum etiam insignem praestant argumenta enucleata (Analyses) libro cuique praemissa.

1672.

Lugduni, fol. — Lact. opera ex rec. Thomasii et cum eius scholiis. *In Bibl. PP. T. III. p. 515 sq.*

1677.

Lugduni, apud Anissonios. f. L. C. Lact. F. Opera c. not. MICH. THOMASII in Bibl. Max. PP. T. III. p. 514-672.

1679.

Parisiis. 8. Lucii Caec. Firm. Lact. liber ad Donatum Confessorem de persecutione siue mortibus persecutorum ex Codice 1297. Bibliothecae Colbertinae. Eiusdem fragmentum de extremo iudicio ex Cod. 1095. Bibliothecae Colbertinae: in *Baluzii Miscellaneorum libro II.* ille p. 1-46, hoc p. 46. Stephani Baluzii Tutelensis notae ad Lactantium, ibid. p. 345-463.

Parisiis excudente Francisco Muguet. 8. Idem liber separatim. In fine post priuilegium regium: Acheué d'inprimer pour la premiere fois le 15. jour du mois d'Avril 1679. Editio pernitida. Ipsius Biblio-

*) Fortasse ex schedis Salmasianis, quae ei per haereditatem obtigerant; nam ipsi Gallaeo scurta erat supellex.

Bibliothecae Colbertinae exemplum iam in Bibliotheca Academica asseruatur.

1680.

Oxonii. 12. Idem liber, cum scholiis *Io. Felli,* Episc. Oxon. cum actis Perpetuae et Felicitatis.

1684.

Oxonii, e theatro Sheldoniano. 8. Lactantii opera quae extant, ad fidem MSS. recognita et Commentariis illustrata a *Tho. Spark,* A. M. ex Aede Christi. Nitida editio et correcta. Vsus est Sparkius quinque MSS. Collegii Bodleiani, Cottoniani, Balliolensis, Mertoniani et Collegii Corp. Christi, et editione Rom. 1470. In textu Thomasium maxime, interdum vero Betuleii et Isaei edd. expressit. Notae sunt breues. Libro cuique vt apud Gallaeum praemissa *Analysis.* Primus operibus Lactantii adiecit librum de Mortibus Persecutorum, sed carmina omnia eiecit. Accessit etiam H. Dodwelli diss. de *ripa Striga* et Steph. Baluzii Chronologia Diocletiana.

* *

Aboae. 8. Liber de mortibus persecutorum, c. notis *Io. Columbi* ad Girb. Cuperum. Magnae sunt Cuperi in huius libri editione partes tum, quod consilio iudicioque editorem rexerat, tum suis ipsius annotationibus communicatis, quae passim Columbi animaduersionibus insertae sunt. Columbus huius libri phrasin maxime ex aliis Lactantii libris illustrauit, eoque ipso Nurrii hariolationem tanquam praeiudicio retudit.

1685.

Cantabrigiae, ex off. Io. Hayes. Impensis Hen. Dickinson et *Rich. Green.* 8. „Lact. opera — ad fidem

fidem *Codicum tam Impressorum, quam Manuscriptorum* recensita." — Edd. adhibuerunt tres, Basil. 1532. Thomasianam Antv. 1587. et Thys. L. B. 1652. MSS. duo Emanuelensem et Cantabrigiensem. Ex Codic. vero MSS. quoniam serius ad manum erant Variae lectiones a primo capite Inst. ad cap. XV. libri de *ira* excerptae textui praemittuntur, inde vero ad oram paginae statim additae sunt. Thomasium fere sequitur, variis lectionibus etiam ex eius editione vbique in margine adscriptis. Libro de mortibus persecutorum notae aliquot adspersae additaque Baluzii Chronol. Diocletiana ex superioribus editionibus.

1690.

Wittebergae. 4. L. C. Lact. de vero Dei cultu c. n. G. C. *Kirchmaieri.*

* *

Paris. 4. *Nic. Toinardi* notae in librum de Mort. persecutorum.

1691.

Vitebergae. 4. L. C. Lact. de vero Dei cultu Dissertatione illustratus a *Ge. Casp. Kirchmaiero.*

1693.

Traiecti ad Rhen. ex offic. *Guil. Broedelet.* 8. „Lact. *de mortibus Persecutorum* c. not. *Steph. Baluzii*, Tutelensis, qui primus ex veteri codice MS. Bibl. Colbert. vulgauit: acc. Girb. Cuperi, Io. Columbi, Thc. Spark, Nic. Toinardi, Io. Ge. Graeuii, Tho. Gale, Eliae Boherelli, ceterorumque [Iac. Tollii et Abb. a S. Hilario Canonici Bellouacensis], de quibus in praef. ad Lect., animaduersiones tam hactenus editae quam ineditae. Recensuit, suis auxit,

xit, cum versionibus contulit *Paulus Bauldri*, Addita post reliqua Henr. Dodwelli dissertatio de Ripa Striga: nec non Theod. Ruinarti Praefatio ad acta Martyrum; cum Indicibus necessariis. — Ex Tollii dedicatione ad Eman. a Schelstrate (dat. Amst. 1688. postrid. Kal. Dec.) post praefationem editoris subiecta paene colligas, separatim, notas eius iam antea fuisse excusas: tum vero miratio subit, quodnam Bauldrius secutus sit consilium, quo non integras post textum vt aliorum, qui separatim antea extiterant, exhiberet, sed ipsi textui passim apponeret suis et Graeuii animaduersionibus intermixtas, nec in titulo illas indicaret, Cuperi notis, quae hic multo locupletiores iis, quas Aboensis ed. exhibuerat, comparent et nouae paene videri debent. Accessit eiusdem epistola ad Paul. Voetium van Winssen dat. Hag. Com. 1689. XV. Cal. Iul. Bauldrii opera vel in singulis phrasibus magno exemplorum ex omni scriptorum genere petitorum farragine illustrandis, vel aliorum notis refutandis vel denique versione gallica Maucroixii et angl. Gilb. Burneti comparandis inutili fere studio occupatur. In bibl. Salmantica auctore Ios. Ortiz (ed. Salmanticae 1777. 4.) T. I. p. 85. h. liber laudatur: L. opera c. not. Baluzii et animaduerss. variorum. Vol. I. 8. Traj. ad Rhen. 1693.

1697.

Vitebergae. 4. L. C. Lactantius de falsa sapientia philologica censura illustratus per *Ge. Casp. Kirchmaierum.*

* *

Ibid. 4. Eiusdem ad Lactantii cap. III. de falsa sapientia, difficiliora aliquot paralipomena, annotamentis illustrata.

1698.

Lipsiae, ap. Tho. Fritsch. 8. Lucii Coelii siue Caecilii Lact. op. omn. quae extant — *Chph. Cellarius* recensuit et adnotationibus illustrauit. — VI. MSS. Codd. vsus est Cellarius pluribusque edd. tam antiquis quam recentioribus. Nimirum Codicum duorum in editione Cantabr. excerptorum varietate, Codice Gothano, membranaceo, et Britannicis antiquiore, cuius lectiones varias enotauit Guil. Ern. Tenzel. tribus Codd. Bibliothecae Paulinae Lips. Acad. chartaceis, sed vno notae optimae, quos ipse contulit. Editionibus autem Rom. 1474. Veneta 1490. et Parrhasiana 1509. Aldina, Basil. Betuleji, Thomasii, Plantiniana, Thysiana, quam basin fecit, Gallaei denique et Sparkii; denique obseruationibus Gronouii, in libro de mort. P., Baluzii, Columbi, Nic. Heinsii, Graeuii. In carminibus edendis vsus est ingenio N. Heinsii, Chph. Broweri, et Andr. Riuini.

Saec. XVIII.

1710.

Paris. ap. Io. Bapt. Delespine. 8. Lucii Cecilii Liber ad Donatum confessorem de Mortibus Persecutorum hactenus Lucio Caecilio Firmiano Lactantio adscriptus, ad Colbertinum codicem denuo emendatus. Accessit Dissertatio, in qua de huius libri auctore disputatur et omnia illius loca dubia, difficilia, obscura, variaeque auctoris opiniones examinantur, explicantur, illustrantur. Studio et opera D. *Nicolai le Nourry*, Presb. et Monachi O. S. B. a Congr. S. Mauri. — Magna ab vtraque parte aduocatione super hac, quam Nurrius hoc libello Lactantio intendit, lite certatum est. Nam initio statim nactus est aduersarium grauem et acutum, *Mathurinum Veiserium*

rium Lacrosium. *) Cui quamuis ille de suo haud cunctanter reponeret, **) neque deessent, qui postea causae eius fauerent Viri Docti, *Pfaffius, Walchius, Clericus* ***) et operum Henr. Numisii editores; †) Lactantii causam tamen mox alii, ††) inter quos primas Heumannus †††) tenet, susceperunt, qui, quo minus ille multis sententiam suam persuaderet, abunde effecerunt.

1712.

Parisiis, ap. *Io. Bapt. Delespine*, 8. Firmiani Lactantii *epitome institutionum diuinarum* ad Pentadium fratrem. Anonymi historia de haeresi Manichaeorum. Fragmentum de origine generis humani et Q. Iulii Hilariani expositum de ratione Paschae et mensis. Ex antiquissimo Bibliothecae Regiae Taurinensis Codice eruit, recensuit, lucique publicae dedit,

 atque

*) *Mathurin Veyssiere la Croze* in *Reflexions sur la nouvelle Edition du Traité de la mort des Persecuteurs, imprimée avec une Dissertation de Nicolas le Nourry* v. *dans le Journal litteraire de la Haye*, T. VII. p. 1-29. conf. *Fabric. Bibl. lat. Vol. IV.* p. 687. et Hist. de la Vie de Mr. *la Croze*. Amst. 1741. 12. p. 137.

**) *Extrait de la Lettre d'un Ecclesiastique touchant les Reflexions* cet. *dans le Journal des Sçavans, Juin.* 1716. *pag.* 698-703. *Ed.* d'Amsterd.

***) *Dans la Bibliotheque Anc. et Mod.* T. III. P. 2. n. 6.

†) T. IV. p. 35 sqq.

††) Cf. *Cat. Bibl. Bünau.* T. I. Vol. II. p. 1374. et *Bipontinos* ad h. librum.

†††) In *Dissertatiuncula contra Nic. Nurrium librum de Mortibus Persecutorum Lactantio* abiudicantem — cum editione Symposii Lactant. Hanouerae 1722. p. 211-226. Cf. *eundem super hoc argumento* in *Actis Erud.* Ann. 1711. p. 471 sq.

atque etiam Differtatione praeliminari illuftrauit *Chriftophorus Matthaeus Pfaffius.* — Integra hic primum comparet Inftitutionum Lactantii epitome. Specimen Codicis MS. ex quo luci tandem ea data eft aere exaratum proponere non defugit editor Clariffimus, quod etiam Bünemannus poftea editioni fuae inferendum curauit.

✣ ✣

Venez. 12. Firm. L. Epitomes Inftitutionum initium, ex MS. in *Giornale de Letterati d' Italia.* T. VI. p. 458-65.

✣ ✣

Lond. 4. *in the Memoirs of Litterature.* Vol. II. p. 339. 40. Sunt prima capita ex eodem codice Taurinenfi aliter paffim defcripta, in *Epiftola ad Apoftolum Zenum.*

1713.

Londini. fol. Lactantii Phoenix int. Opp. et fragm. vet. poetar. Latinor. a *Mich. Maittario* adornata Vol. II. p. 1599.

1715.

Lipfiae, fumtt. *Io. Lud. Gleditfchii* et *Maur. Ge. Weidmanni*, 8. Luc. Coelii f. Caec. Lact. Firm. Opera omnia quae fuperfunt. *Io. Geo. Walchius* recenfuit et criticis commentariis cum aliorum, tum fuis illuftrauit.

✣ ✣

Parif. fol. L. Caecilii liber de M. P. ex ed. *Nic. le Nourry* repetitus in eiusd. *Apparatu ad Bibl. max. Patrum Lugduni* editam a. 1677. T. II. Parifiis 1715. *ap. Delefpine.*

Gerae.

* *

Gerae. 8. Liber de Opificio Dei, ex emendatione *Ge. Lud. Goldneri*, cum vita Lactantii et iudiciis eruditorum.

* *

Paris. f. *Nic. le Nourry* Diss. in omnia L. Coel. Lact. opera in Ei. *App. ad Bibl. Max. PP. Lugd.* T. II. col. 571 - 1172.

1716.

Lips. 8. *Io. Lud. Bünemanni* specimina Lactantii ex LX. amplius MSS. et editionibus illustrati. in *Misc. Lips.* T. III. p. 115-178.

1718.

Cantabrigiae, sumt. *Corn. Crownfield.* 8. Lactantii Epitome diuinarum institutionum ad Pentadium fratrem. Eam ex vetustissimo MS. Taurinensi nuper editam recensuit et suis animaduersionibus illustrauit ac emendauit *Io. Dauisius.* Cf. Bibl. anc. et mod. T. XI. p. 160 sq.

1722.

Hannouerae, *ap. Nic. Foerster.* 8. Lactantii *Symposium* siue centum epigrammata tristicha aenigmatica, quae vero suo auctori post longissimi temporis decursum reddidit, a librariorum mendis ope Codd. MSS. repurgauit, suisque et *Io. Castalionis*, *Casp. Barthii*, *Frid. Besselii*, aliorumque notis illustrauit *Chph. Aug. Heumannus*, cuius et adiecta est dissertatiuncula contra V. C. *Nic. Nurrium*, librum de mortibus persecutorum Lactantio abiudicantem itemque symbola critica ad Lactantium. — Vereor, ne Heumannus felicior fuerit in Nurrii sententia refutanda,

tanda, quam ſua de Sympoſio adſtruenda et ab omni impetu vindicanda. Equidem ſi ſententiam in aliena cauſa ferre decet, plane perſuaſum habeo, aenigmata haec, quibus Sympoſii nomen quocunque modo adhaeſit, a diuerſis auctoribus, iisdem non magni ingenii profecta et ab homine otio abundante nec valde curioſo eſſe collecta iisque pretium perexiguum eſſe ſtatuendum.

1734.

Amſtelodami. 8. Anonymi Obſeruationes in Lactantii epitomen diuin. inſtit. — in Miſc. Obſſ. in Auct. vet. et rec. Vol. IV. T. I. p. 20-28. T. III. p. 409-430.

❧ ❧

Ibid. 8. Anonymi Obſeruationes in diſſertationem de mortibus perſecutorum. *ibid.* Vol. IV. T. I. p. 31-71.

1735.

Lipſiae. 8. Lact. op. c. not. Walchii Repetita ed. 1715.

1736.

Goettingae, ap. Chriſt. Henr. Cuno. 8. L. Caec. Lact. Firm. opera omnia emendata et illuſtrata a *Chph. Aug. Heumanno.* Adiectae ſunt annotationes criticae Mich. Thomaſii et Chph. Cellarii. Seruauit integrum fere textum a Cellario editum Heumannus, emendationes in annotationibus ſubſcribens, exceptis Epitome et libro de M. P. quorum illam partim ad editionem Thomaſii, partim ad Cod. Taurinenſem, hunc ex criticis, quas copioſe exhibuerat Bauldriana editio, annotationibus, denuo refinxit. Vſus eſt praeter Thomaſianam Antverp. a. 1570. maxime editionibus

nibus VI. antiquis, Veneta 1472. Rostoch. 1476. Ven. 1478. Ven. 1497. Iunt. 1513. Ven. Ald. 1515. multas vero ex ingenio coniecturas protulit.

1739.

Lipsiae, impens. Sam. Benj. Waltheri. 8. Lucii Coelii s. Caecilii Lactantii Firm. op. omnia quae exstant cum notis integris Chph. Cellarii et selectis aut excerptis Erasmi, Betuleji, Mich. Thomasii, Isaei, Buchneri, Gallaei, Sparkii, Walchii, Heumanni, Baluzii, Nurrii, Nic. Heinsii, Graeuii, Miegii, Mastrichtii. Accedunt nunc primum ad Epitomen integram denuo c. MS. Taurin. a Vir. Cel. Chr. Matth. Pfaffio collatam eiusdem auctiores Variae lectiones et notae, item variae lectiones libri de morte Persec. omnia ex Max. MSS. et Edd. adparatu recensuit et notis criticis vberrimoque nouo indice Latinitatis instruxit *Io. Ludolph. Bünemann.* — Erat Bunemannus instructissimus apparatu critico Codd. tam MSS. quam editorum, quippe qui LII. MSS. LXII. Edd. a se in consilium vocatos enumerat. Ipse autem de opera sua retulit hoc modo: „Habes, Lector beneuole, prolixam enumerationem tam MSS. quam editorum librorum a me in Lactantii operibus emendandis atque illustrandis adhibitorum. Quomodo iis vsus sim, inspectio textus et notarum dabit. Sine vlla iactatione confirmare possem, neminem adhuc ante me tantum subsidiorum ad Lactantium restituendum aduocasse; sed non minus me adiuuit diligentissima Lactantii lectio, quae, vbi non suffecit, Ciceronem, quem praeter ceteros exprimit, tum alios veteres, et ex sacris scriptoribus Tertullianum, Cyprianum, Minucium Felicem, Arnobium legi relegique, atque hac ratione multa loca antea desperata aut restitui,

tui, aut contra aliorum interpretum tentamina vindicaui. Omnia vero ſine ullo ſtudio partium, ſine amore, ſine odio conſcripſi, ſoli, quoad quidem potui, veritati litans. Cellarii textum fundamenti loco poſui, ſed eum ex MSS. et editionibus ubique indicatis ſaepiſſime emendaui; conjecturas vero etiam fere certiſſimas e textu abeſſe iuſſi. Cellarianas notas omnes ſervavi, ex reliquis editoribus, Bet. Thom. Iſaeo, Gallaeo, Sparkio, Walchio, Heumanno, Daviſio etc. elegi ſcopo meo critico inſervientes; Eraſmi vero ad Librum de Opificio Dei, quia paucae et rariores ſunt hodie, repetii omnes. Specimina Codd. Taurin. et Colbertin. aeri incidenda curaui. Varias quoque Lectiones Taurin. ad Epitomen duce Pfaffio et ex MS. Colbertino ad Librum de Mortibus Perſecutorum, duce Nurrio, hic reddidi omnes, cum nonnullis Cl. Miegii et Maſtrichtii notis. Sympoſium quoque ex Heumanniana Lact. editione, ne quid deſideraretur, adjeci. Indicem vero Latinitatis plane novum eumque longe uberrimum aliquot millia optimorum phraſium et verborum exhibentem compoſui; atque ita diligentis editoris munus pro virili me puto expleſſe." Id quod non vana gloriatione, ſed iure ſuo illum de ſe affirmaſſe conſenſus aequalium et intemerata hucusque omnium doctorum exiſtimatio comprobauit.

1748.

Lutetiae Pariſior. apud *Io. de Bure.* 4. Tomis II. Lucii Caecilii Firm. Lact. opera omnia: Editio nouiſſima, quae omnium inſtar eſſe poteſt: ad LXXX. et amplius MSS. codices, editoſque XL. collata et emendata, atque Notis vberioribus illuſtrata; cui manum primam adhibuit *Ioannes — Baptiſta le Brun*. Rothomagenſis, extremam impoſuit NI-

COLAVS

COLAVS LENGLET du FRESNOY, Presbyter ac Theologus Parisiensis. Tomis duobus. — Volverat Lactantii edendi consilium iam inde ab anno huius saeculi septimo Lengletius, congestis editionibus fere omnibus, nonnullis etiam MS. tum in Belgio, vbi circa illud tempus versabatur, tum Parisiis antea collatis, notis item plurimis assiduo labore confectis, et vndique conquisitis. Iamque in eo erat, vt vltimam paene labori manum impositurus sibi videretur, cum de Io. Bapt. le Brun Rothomagensis, qui S. Paulini operum editione inclaruit, in Lactantio emendando studio certior factus, extemplo susceptum opus deposuit, eique missis decem ex rarioribus editionibus operam suam vltro obtulit. At illo re infecta a. 1731. mortuo Lactantii cura iterum in Lengletium est deuoluta ipsique scrinia et annotationes defuncti sunt commissa. Tum vero non sine aliquo stupore intellexit, quam parum ad talem, qualem ipse animo conceperat, L. editionem is contulisset. Improbo enim decem annorum labore in eo tantum desudauerat, vt vndique coaceruaret, immo et corraderet varias Lectiones Manuscriptorum Codicum et Lactantianar. editionum; omissis interim iis obseruationibus, vel historicis, vel criticis, quae ad Autoris mentem tum assequendam tum explanandam essent necessariae. Qua in re nec Bunemannus omnino probatur Lengletio, quamquam debitam laudem insigni animi candore impertiuit. Vt vero quantum fieri posset quam animo gestaret, editionis Lactantii, quae omnium instar esse posset, imaginem assequeretur, hanc iniit rationem, vt, quas ipse notas olim confecerat vel ex aliis selegerat, in vnum cum variis lectionibus a Io. le Brun collectis coniungeret. Isaei notas, quoniam raro eius editio venum eat, integras, ad librum vero de mortibus persecutorum omnem, quam

Baul-

Bauldriana exhibet editio, farraginem adiunxit, itemque Bunemanni annotationes, cum ſerius demum et labore fere finito ipſi eius editio innotuiſſet, magnam partem excerptas in vtroque volumine textui Lactantiano praemiſit. Praeterea adhibuit et in recenſum MS. retulit quos Io. le Brun non viderat codices integros ſex Rohanneum, Sangermanenſem, duo Capituli Cameracenſis, vnum bibl. Patrum Capucinorum Conuentus S. Honorati Pariſienſis; librorum vero de ira et opificio Dei vnum Ioannis le Beuf R. Inſc. et Litt. Ac. Socii; tum collationes quorundam Italicorum MSS. a Latino Latinio factas, quae in eius Bibliotheca non leguntur, aliasque a Petro Ciacconio collectas ex Regalis Abbatiae Genoueſianae Bibliotheca, cum ed. Colonienſi a. 1544. ad Manuſcriptum quoddam Colonienſe emendata, tandem editiones Ioanni le Brun non viſas principem Sublacenſem, cuius variae lectiones ſigillatim hic eduntur, Pariſienſem a. 1513. Colon. a. 1544. et poſt mortem illius vulgatas Heumannianam et Bunemannianam; Epitomen item denuo ad apographum Pfaffii contulit. Iam quo loco praeterea in hoc opere et quo ordine inuenias addamus: Praefatio de ſingulis Lactantii ſcriptis inprimis de Inſtitutionibus exponit, et de ipſarum quidem ſine ac indole, de fatis librorum ſuperſtitum per Cod. MSS. ac editiones, deque noua hac editione, quae ſcitu eſſent neceſſaria, breuiter tamen et egregio iudicio ediſſerit. Sequitur Vita Lact. a Lengletio pariter conſcripta, tum varia de Lact. teſtimonia, quae tamen vltra Canterum non progrediuntur. Haec excipit elenchus MSS. Codd. quibus cum ipſe tum Io. le Brun vſus eſt, tum notitia MSS. Codd. Lact. Bibl. Vaticanae curante eminentiſſimo Card. Paſſioneo per Io. Sim. Aſſemannum confecta; porro elenchus edd. collatarum, verſionum et variarum in

Lactan-

Lactantium dissertationum; pars prior notarum posteriorum ex Bunemanniana excerptarum; variae Lectiones ed. Subl. vsque ad T. II. p. 166. lin. 4. vnde statim textui subiici coeptae sunt; *) index locorum S. Scripturae, quae singulari modo exprimuntur; Synthesis Doctrinae Lactantii; Propositiones, quae in Lactantio reperiuntur, ad fidem pertinentes etc. ex Isaei editione, denique Capitum summaria in libb. Institutt. His praemissis textus Institutionum incipit, analysi cuiuis libro praemissa. Isaei notae in vniuersa Lact. op. cum indice rerum hoc Volumen claudunt. Tomo secundo praemissa etiam praefatiuncula insunt: pars altera notarum posteriorum Bun. disquisitio de Auctore libri (cui titulus Lucii Cecilii) de Morte Persecut. qui Firmiano Lact. tribui solet, auctore Nic. de Lestocq — contra Nic. le Nourry cum appendice de duobus locis Cod. MS. libri de M. P. quorum immutatae sunt quaedam voces in textu ed. Nourrianae; Dodwelli Diss. de ripa Striga et Chronologia Diocletiana; tum, summariis cap. praemissis, Epitome Inst., de opificio, ira Dei, de mortibus persecutorum, Coel. Firm. Symposium et carmina; et haec quidem ad Cod. Sangermanensen praeter illud de passione Domini, quod nude repetitur, collata; dehinc omnis ed. Bauldrianae apparatus excepta sola Ruinarti ad acta Martyrum praefatione. Finitur volumen indicibus auctorum et rerum. Ne textus Lactantii, quem sine errore typographico repraesentatum esse Lengletius contendit, appictis, quae notas indicarent, literis vel signis perturbaretur, annotationes ad lineas et voces sunt compositae. Bibliopola splendidum

*) Scil. eo vsque iam operae processerant, cum copia huius editionis Lengletio fieret.

didum hoc opus dedicauit Armando Gastoni Card. de Rohan.

1754 — 1760.

Romae, typ. *Aug. Rotilii.* 8. XI. Voll. Lactantii opera, quorum singuli libri singulis voluminibus comprehenduntur hoc modo: 1) *L. Coelii Lactantii Firmiani de Opificio Dei Liber Vnus, Variantibus Lectionibus, Annotationibus, Castigationibus* ac *Dissertationibus illustrauit* F. EDVARDVS A. S. XAVERIO C. E. *Ad Sanctissimum D. Nostrum Benedictum XIV. P. O. M. Romae* CIↃ. IↃCC. LIV. *Ex typ. Aug. Rotilii. In Aedibus de Maximis.* 2) *De Falsa Religione seu Diuinarum institutionum aduersus gentes L. Coelii Lact. Firm. liber I.* rel. vt supra. 1755. 3) *De Origine erroris* s. — *Liber II.* 1756. 4) *De Falsa Sapientia* s. — Liber III. 1757. 5) *De vera sapientia* s. — Liber IV. eod. 6) *De Iustitia* s. — Lib. V. eod. — *apud Nic. Roisechium Bibliop. in Foro Agonali.* — 7) *de Vero Cultu* s. — Lib. VI. — *eod. ex typ. Iosephi, et Nic. Grossi in aedib. de Maximis.* rel. 8) *De Vita Beata* s. — Lib. VII. — *eod.* — 9) *L. Coelii Lact. F. div. Inst. Epitome Liber singularis.* — 1758. abest Bibliopolae professio. 10) *L. C. Lact. F. De Ira Dei Liber singularis ad Donatum* — 1759. rel. vt proximae praecedentes. 11) *L. C. Lact. F. De Mortibus Persecutorum Liber singularis ad Donatum Confessorem.* — *eod.* rel. Quibus praemittuntur duo Volumina: 12) in Omnia L. C. Lact. F. opera Dissertationum praeuiarum Decas prima. Romae ex typ. Aug. Rotilii. 1754. 13) *Decas Secunda* — 1757.

Grande hoc opus XIII. Voluminum quod summorum virorum et nominum Sanctissimorum patrocinio

cinio gestit, quippe ex XIII. dedicationibus XI. Cardinalibus Eminentissimis litant, duodecima Isagoges nomine Benedicto XIII. offertur, vltima *vniuersi Hum. generis reparatorem* adorat, quod *Adprobationibus* mactatur LII. habet tamen parum boni quodque laudare possis. Praecipuum illud, quod C. MS. vetustissimi Bononiensis ad apices singulos curiose satis excussi varietates praebet, vnde textui interdum restituta meliora saltem probabilia; maxima tamen pars nihil aliud, quam describentis errores ostendit. Editoris annotationes, quatenus grammatici generis sunt, vix aliis quam pueris scripserit; quod reliquam doctrinam attinet, cuius vastitati coercendae dissertationum compages s. ambages verius sunt adhibitae nec Italis ipsis, quamuis taediosae istius eruditionis sint captatores, tam cruda placere posse arbitramur. Sunt vero *argumenta*, quibus occupantur, haec: Praemisso *prooemio, in quo suscepti operis ratio atque necessitas ostenditur,* Diss. I. exponit: *de F. Lactantii denominationibus, non uno, sed pluribus, diversisque modis hactenus in vulgum sparsis, et tandem MSS. antiquissimorum ope ad veram germanamque expressionem redactis.* II. *De Ej. Patria, Parentibus, Consanguineis, atque Gentilibus.* III. *De Saeculo, quo floruit.* IV. *De ej. adolescentia, juventute, senio, studiis, atque muneribus.* V. *De operibus a Lactantio perscriptis.* VI. *De singulis Lactantii opp. ac primum de Libro de Opificio Hom.* VII. *De VII. Institutionum libris ac de tempore et loco, in quibus eos elucubravit.* VIII. *De Arianis, a Lact. Inst. IV. inter haereticos sui temporis recensitis, ac de prima Arianae haereseos origine.* IX. *De ratione, qua Ariani poterant anno reparatae salutis CCCXIII. inter haereticos recenseri.* X. *Ios. Isaei argumenta dissolvuntur, quibus evincere conatur, non solum*

Arianorum nomen in Lactantii opp. esse delendum; verum etiam M. Constantini elogia, et Nuncupationes omnino eliminandas contendit. XI. *De Epit. Inst. olim acephala, nunc autem minima in parte mutilata, ac in singulari Taurinensi Cod. reperta.* XII. *De L. I. de ira Dei.* XIII. *De singulari libro, cui titulus Lucii aut Lycii Caecilii de Mortibus Persecutorum ad Don. Confess.* XIV. *De Symposio ab Heumanno edito et Lactantio reddito et jure optimo vindicato.* XV. *De aliis poematibus Lactantio tributis.* XVI. *De quibusdam Lactantii operibus jamdiu deperditis et frustra hactenus conquisitis.* XVII. *De operibus a Lactantio pollicitis* (sic), *falso adscriptis* s. *sub ejus nomine circumlatis.* XVIII. *De Lact. stylo ac proprio orationis charactere.* XIX. *Clariss. Vir. de L. elogia.* XX. *Summorum Pontificum ac SS. PP. de L. doctrina censurae.* Haec decadibus duabus. Reliquae duae, quas minatus est et argumenta simul lectoribus propinauit, prodierint, nec ne, quibusue de caussis sint interceptae, iuxta cum ignarissimis scio. Pollicebatur etiam *indices Rerum, Phrasium ac Verborum* amplissimos, opus absolutum coronaturos. Sed *Di meliora bonis.* —

Gestiebat aliquando huius tam onerosae doctrinae baiulus Excalceatus sarcinas suas tribus tomis formae maximae compactas et omni honore typographico per *Monaldinum* illum, qui Vaillantii numismata breui ante satis splendide excuderat, mactatas in lucem protrudere. Facile vero sibi persuaserat promissione sua prolixa*) ingens tantae editionis desiderium excita-

*) En titulum: *Apparatus ad novam* L. Coelii Firmiani Lactantii *operum editionem una cum praefatione generali et duabus dissertationibus praeviis in specimen ceterarum. Accedit ad singulos eruditionis Amatores Monitum Bibliopolae,*

excitatum iri, iamque Monaldini etiam ſingulari alloquio pellectos certatim accurrentes cum aureis in anteceſſum exhibendis cernere ſibi viſus erat cum eheu! ſubito conſilium mutare cogitur, *non vno argumento* compulſus inquit, ſed bene intelligitur, aureum illud, quod Monaldino calcar addere debebat, fuiſſe grauiſſimum. Nam de eo ne verbum quidem amplius, quamquam, quin ſumptus praeſentis editionis tulerit, non dubitamus. Quam ob rem Eduardus tam egregia ſpe fruſtratus *ſaeculi ingenium*, nec libris formae magnae ferendis aptum amplius nec appetendis talis doctrinae cupediis alacre, ſale perfricandum ſibi ſumſit. Acta haec coram Sanctiſſimo Patre Benedicto XIV. in *Iſagoge ad ſaeculi genium emendandum* inſcripta, quam adeat, qui ſapere velit! Interea effectum eſt honeſtate bibliopolae, vt ne haec quidem editio nitore iuſto vtinam et operarum vitiis careret;

polae, *Romae* typis Angeli Politii et Phil. Bacchelii. ſumptibus *Venantii Monaldini.* 1751. 4. plagg. 12. Hoc ſpecimen typorum et chartae elegantia ſplendidiſſimum diſſ. II. de L. denominationibus et patria etc. in ſecuta editione recuſas praebet, in quarum altera, Lactantium Firmo oriundum (nec omnino ſiniſtre, vt nobis viſum) demonſtraturus, omnem Firmi et Firmanorum hiſtoriam ex remotiſſima antiquitate protulit, palmamque patriae ſuae non ſine ſudore partam *Firmanae Vrbis et Gloriae tutelaribus* Senatui populoque, doctis, indoctis, ſingulis pro loco et ordine ſolenni, formula compellatis conſecrauit. Acerbe haſce de futura Lactantii editione minas tum perſtrinxit cenſor Göttingenſis, quem Windhemium fuiſſe, neſcio, vnde Eduardus reſciuerit, in *Relationibus de libris nouis* a. 1752. p. 45-54; ſed pro chriſtiani animi moderatione caecum pectus, errorum tabe infectum et ad phraeneſim vſque laborans ipſi tribuit mitiſſimus Monachus.

reret; neque vero in omen vertere et verſibus extollere ceſſauit auctor, quod ex *aedibus de Maximis*, vnde Sweinhemii altera prodierat, iterum Lactantius exiret. Quod ne Monaldino ominoſum fuerit, ex animo optamus.

1760.

Amſtelod. 4. Lactantii Elegia de Phoenice, c. *Claudiano* curis ſecundis N. Heinſii et annotationibus *P. Burmanni ſecundi* edito.

1764-65.

Halae impenſis Orphanotrophei. 12. II. Voll. Lactantii Opera, quae extant, ad editionem limatiſſimam *Io. Ludolphi Bünemanni* curate adornata.

1768.

Venetiis ex typogr. Io. Bapt. Albritii. Lucii Caec. Firm. Lactantii Opera omnia in duas partes distributa in *Bibl. Vett. PP.* cur. *Andrea Gallandio.* *T.* IV. pagg. 229-436.

Nudus textus ad Lengletii exemplar deſcriptus. De auctore agitur Prolegg. c. IX. p. XIV ſqq.

1777.

Edinburgi, ap. Murray etc. 8. L. Coelii Firmiani Lactantii Diuinarum Inſtitutionum liber V. ſ. de iuſtitia. Accurante D. *Dalrymple de Hayles* Eſq. — Cum ſelectis ſuperiorum Editorum notis et obſeruationibus ſuis prolixioribus de Apollonio Tyaneo, Oraculis Sibyllinis, quae Chriſtiani ſcriptores adduxerunt vel a Iudaeis Helleniſtis vel a Gnoſticis confictis. Bipp.

1782.

1782.

Edinburgi. 8. Of the Manner, in which the perſecutors died. A Treatiſe by L. C. F. Lactantius. Eodem *Dalrymplio* auctore. Additae ſunt notae vberiores, etiam criticae. Bipp.

* *

Altenburgi, ex off. Richter. 8. Firmiani Lact. carmen de Phoenice. cura *Io. Chriſt. Wernsdorfii* in *poetarum minorum* collectione, T. III. p. 281-322.

1783-84.

Wirceburgi, in off. libr. Stahel. 8. Tomi II. L. Caecilii Firmiani Lactantii Opera omnia ad editionem Pariſienſem *Io. Bapt. le Brun* et *Nic. Lenglet du Fresnoi* anni 1748. recuſa.

Primo huius editionis tomo praemittuntur: Vita Lactantii, operum tam deperditorum, quam extantium, genuinorum ac falſo adſcriptorum expoſitio, ſummaria criſis in ſcripta L. Syntheſis doctrinae Lactantianae ex Seruati Gallaei editione; Codd. MSS. ex quibus editus et emendatus eſt, nec non editionum elenchus maximam partem ex ed. Pariſienſi excerptus. Tomo ſecundo ſubiecta eſt Variantum lectionum ſylloge eiusdem editionis ope. Additurus erat etiam obſeruationes ſelectas, ſed conſilium mutaſſe videtur, ne libri moles excreſceret.

1786.

Biponti. ex typographia Societatis. 8. II. Voll. L. Coelii ſiue Caecilii Lactantii Firmiani Opera Omnia quae exſtant ad optimas editiones collata. Praemittitur notitia literaria ſtudiis Societatis Bipontinae.

Bunemannianam se prae aliis secutos esse, Bipontini professi sunt, ita tamen, vt eam denuo cum Aldina Fasitelii et Plantiniana Thomasii conferrent. Quodsi tantummodo diligentiae Bunemanni explorandae causa factum, non magni opera pretii fuerit; sin ad immutandum textum valuit, optandum fuisset et ab istorum virorum sedulitate expectandum, vt indicare illud non praetermisissent. Notitia literaria egregio studio est confecta, vt solet, neque nos parum ea adiutos esse grata mente agnoscimus.

VERSIONES. *Institutionum* libros non nisi a Franco-Gallis traductos deprehendimus saeculo decimo sexto. Cuiusmodi sunt, quas exhibet Cat. Bibl. Reg. Par. l. l.

Paris chez Arnoul l'Anglier. 1547. 8. L. F. des divines institutions contre les Gentilz et Idolatres, traduict de Latin en François par RENE' FAME; iterumque

Paris chez Est. Groulleau. 1555. 16. eandem *Lugduni ap. Io. de Tourner.* 1563. 12. repetitam possedit. *Io. Albr. Fabricius* Del. SS. pro V. R. C. p. 236.

Primum Institutionum librum vertit *Drouet de Maupertuis*, a Avignon 1712. 12.

Praeter institutiones frequenter etiam liber de mortibus persecutorum in varias linguas conuersus est, ex quibus Gallicam tantum *Malacrucii* et Anglicam *Burneti* indicasse iuuabit.

Traité de Lactance de la mort des persecuteurs, trad. en François par *François de Maucroix. Paris, chez Franc. Muguet* 1677. 12. ac ibidem 1680.

Lactançe of the Death of the Persecutors. transl. by *Gilb. Burnet*; in *His Tracts* Vol. II. Lond. 1689.

1689. 8. Fabricius l. l. editiones annorum 1686, et 1714. citat, nec non gallicam versionem ex Burnetiana factam, Vltraiecti. 1687. 8.

CODICES. — Quantum studii Lactantio superioribus ante typographicam inuentam tributum fuerit, ex incredibili Codd. MSS. copia coniici potest: quorum subsidio si quis alius antiquus scriptor Lactantius emaculatus est et perpolitus; ita vt magni referat ad singulorum editorum de eo merita recte ponderanda, certam et expeditam eorum notitiam habere. Nobis igitur ab initio constitutum erat, Lectores harum rerum curiosos ad *Lengletium* ablegare; sed ne quid desit, quod in editionum recensu nimis saepe desideres, adiiciendam potius hic curauimus quam ille editioni Parisinae praefixit descriptionem ordine alphabetico diligentissime confectam, sed ita vt oratione, quantum fieri posset, contractiori vteremur.

Codex BALLIOLENSIS Oxonii, complectitur *Instit.* et de *I. D.* Eo vsus est Thom. Sparkius in ed. Ox. a. 1684.

Codex BALVZIANVS. Steph. Baluzii Tutelensis bonae notae 400 annorum. Compl. librum de *I. D.* qui incipit a cap. 8. et de *Op. D.* Hic Cod. nunc est in Bibl. Reg. forma 8va, n. 2967. quem vide infra.

Codex MS. *Instit.* a BARTHIO visus, cuius tamen paucissimae sunt Var. Lect. a Barthio excerptae. Vid. n. ad c. 10. lib. 4. pag. 294. T. I. Paris. nouissimae.

Codex quo vsus est BETVLEJVS in ed. quae post mortem eius emissa est a. 1563., parce tamen.

Codex BODLEJANVS Oxonii, compl. *Instit.* cum *Epit.* et de *I. D.* ac de *Op. D.* Cod. optimus,

quo vſus eſt Th. Sparkius in ed. 1684. Incipiunt Var. Lect. ſecundo demum libro Inſt.

Codices duo Coenobii S. SALVATORIS BONONIENSIS, quorum antiquior dicitur eſſe mille annorum, Lengletio vero ex ſpecimine 900 annorum aetatem ſuperare non videtur; non ſunt enim, inquit, literae quadratae nec capitales; ſed potius ſimiles MS. Regio 900 annorum, notato 3735. Eſt quidem bonae notae; et quandoque differt a caeteris, ac nonnullas habet interpolationes. Huius antiquiſſimi Cod. ſpecimina ediderunt Leo Allatius in Hetruſcis antiquitatibus; Bernardus de Montfaucon in Diario Ital. et in Palaeographia Graeca atque etiam Nic. le Nourry, T. II. Apparat. ad Bibl. SS. PP. p. 646.

Alterum exemplar BONONIENSE recentius eſt, ſed priori non impar. Vtrumque a Thomaſio, quem Iſaeus ſequitur, collatum ac ſaepius citatum. Multo plures horumce amborum MSS. Codd. Var. Lect. a Latino Latinio in ora ſui Lactantii notatas habuit Io. le Brun, cura et ſtudio Petri Hemard, Stampenſis, in Senatu Pariſ. Aduocati. Simile exemplar, idque autographum Latini Latinii habuit Lengletius ex Bibl. Genovefae. Non ipſe quidem Latinius contulerat MSS. Bononienſia, ſed eorum Var. Lect. acceperat a. 1558. a Mich. Thom. Taxaquetio, qui alius non eſt a Thomaſio Lactantii editore. De hoc infra in Taxaq. Multus eſt quoque in praedicando hoc codice Ed. a S. Xauerio.

Codex Io le BEUF, Reg. Acad. Inſcr. Socii, compl. de *I. D.* et de *Op. D.* Scriptus videtur ſaec. XIV.

Codex IO. BAPTISTAE le BRVN, Rotomagenſis, 400 annorum, compl. *Inſt.* de *I. D.* et de *Op. D.* In huius margine adſcriptae ſunt alterius MS. Cod. Var. Lect. ad Inſt.

Codices

Codices Cameracenses duo in membrana, vnus IX. aut ſaltem X. ſaeculi, ſed ita mutilus, vt nonniſi ſummo ſtudio et cura legi poſſit. Compl. *Inſt.* habet fere vbique Graeca eximie literis quadratis ſcripta. Alter ſcriptus eſt ineunte ſaec. XV. et compl. *Inſt.* de *I. D.* et de *Op. D.* Adſunt Graeca, quandoque ſat bene ſcripta, quandoque charactere vulgari Latino.

Codex *Acad.* Cantabrigiensis a. 1465. in Monaſt. Sublacenſi, compl. *Inſt.* de *I. D.* et de *Op. D.* itaque ibi eo ipſo anno ſcriptus videri poſſit, quo prima ed. Sublaci excuſa eſt. Hunc vidit editor Cantabrigienſis. Sed non eſt deſcriptus ex prima Sublacenſi ed. a qua multum differt, vt patet ex Var. Lect. quas ex eo profert editor Cantabrigienſis.

Codex MS. optimae notae, vnde variae lectiones, a *Theod. Cantero* collectae, *Gallaeo* ſunt accommodatae.

Codex *Bibl.* PP. Capvcinorvm *conuentus S. Honorati Pariſiis*, in membrana medio Saec. XV. exaratus, et ſat concinne ſcriptus. Hunc habuit Lengletius. Graeca in eo eleganter ſcripta ſunt; non tamen adſunt omnibus in libris. Compl. de *I. D.* et de *Op. D.*

Codex Io. Cavci, antiquus et optimae notae, fere in omnibus antiquiſſimo Bononienſi ſimilis a Io. Cauci accuratiſſime collatus, compl. *Inſt.* de *I. D.* et de *Op. D.* Huius Var. Lect. Gallaeo vſu venerunt.

Codex Collegii Corporis Christi Ox., compl. *Inſt.* de *I. D.* et de *Op. D.* Eo vſus eſt, parce tamen, Thom. Sparkius.

Codices duo 400 et 300 annorum Gothofredi Clermont Amſtelodamenſis, apud Legatos Batauos in Gallia Oratoris Sacri, a. 1715. qui vbi audiuit Pariſiis a Steph. Baluzio, Ioannem B. le Brun

in

in eo esse, vt Lactantii ed. ad MSS. Codd. collatam et emendatam publici iuris faceret, reuersus Amstelodamum, duos ad vsum Io. B. le Brun misit, cum editis duobus.

Codex MS. *Bibl.* COLBERTINAE 800 ann. n. 1297. ex quo in lucem prodiit Lactantii liber de Mortibus Persecut. cura Steph. Baluzii; quem MS. denuo contulit Io. B. le Brun, ac ipse in eo cum editis conferendo curam summam ac studium suum posuit Lengletius, qui animaduertit plura ab aliis praetermissa.

Alii codices COLBERTINI. Horum *vnus*, qui videtur esse annorum 700. n. 2679. scriptus est Venetiis; *alius* 500 annorum, n. 5173. scriptus in Dioecesi Aniciensi; *tres alii* n. 3573., 300 annorum scripti Bononiae; *alii duo* n. 4095. et 4495. compl. *Inst.* de *I. D.* et de *Op. D. vnus* item 300 annorum, scriptus Bononiae n. 1975. compl. *Inst.* et *alius* n. 6210. pariter 300 annorum, scriptus Florentiae, compl. de *I. D.* et de *Op. D.* Est etiam alius, n. 1336. annorum 800, qui nihil habet ex Lact. sed Carmen de Phoenice sub nomine Lact. Atqui omnes isti Codd. Colbertini hodie sunt in Bibl. Regia Parisiensi.

Codex *Inst.* et libri de *Op. D.* COLOMESIO visus: cuius paucae admodum sunt Var. Lectt.

Codex COLONIENSIS, cuius Varias Lectt. saepissime profert editor Coloniensis a. 1544. qua ed. vsus est Lengletius.

Codex COTTONIENSIS Ox. compl. libros Inst. primo (vt videtur) dempto, cuius nonnullas Var. Lectt. apposuit Sparkius in Oxon. ed. a. 1684.

Codices duo, quorum Varias Lectt. ad *Tornaesium* misit IAC. CVJACIVS. His vsus est Torn. in edit. a. 1579.

Codex

Codex MS. *Bibl. Collegii* EMMANVELENSIS apud Cantabrigienses a. 1424. descriptus, vt ex subscriptione ad finem addita liquet, est altero Cantabrigiensi longe emendatior. Compl. *Inst.* de *I. D.* et de *Op. D.* Hunc contulit editor Cantabrigiensis eiusque Varias Lectt. praemisit suae editioni.

Codex vetustus, quo olim vsus fuit DES. ERASMVS. Illius Variae Lectt. paucissimae sunt, praeterquam ad lib. de *Op. D.* quem pauculis quibusdam notis illustrauit Erasmus in huius libelli ed. a. 1529.

Codex antiquissimus, quo GEO. ERHARDVS vsus est, ac cuius paucissimas Var. Lectt. decerpsit Gallaeus.

Codex Eccl. Metropolitanae S. GATIANI Turonensis 300 annorum, cuius ac MS. Codicis Maioris-Monasterii Var. Lectt. ad Io. B. le Brun misit Iac. Christ. Garreau.

Codex GOTHANVS 400 circiter annorum, compl. *Inst.* de *I. D.* et de *Op. D.* Eo vsi sunt Cellarius, Heumannus et Bunemannus. Huc etiam pertinent: Variantes Lectiones a *Io. Mich. Heusinger* descriptae e Cod. MS. Gothano L. Accedunt animaduersiones et Heusingeri et *Chr. Aug. Heumanni*. in Parerg. Gottingens. T. I. lib. III. p. 189-203. Göttingae 1737. 8.

Codex CLAVDII MENARDI, de quo sic Gronouius: *Nactus sum in Andibus* apud Claudium Menardum *membranas non valde vetustas, incoepi qualescunque essent conferre, et inueni quae vulgatis potiora ducerem.* Plures duntaxat locos duorum priorum librorum Inst. emendauit ex hoc MS. in libro Obss. in Scriptores Eccles.

Codices GVELPHERBYTANI quinque nondum collati. Sunt partim ex Bibl. Gudiana. Eorum Var. Lectt. frustra ambiuit Bunemannus.

Codex

Codex MS. IANI GVILIELMI, aut ſaltem ab ipſo collatus, non infimae vetuſtatis. Compl. *Inſt.* de *I. D.* et de *Op. D.*: quasdam Var. Lectt. eius habuit Gallaeus.

Codex papyraceus ADR. IVNII, Scholae Amſtelod. in noua vrbis regione Rectoris. Hic codex foeda admodum manu ex optimo archetypo exaratus, commodatus fuit Gallaeo ab Hadr. Iunio. At eum diligentius inſpexit Thom. Crenius.

Codices LIPSIENSES tres chartacei, 300 circiter annorum, quorum vnus eſt optimae notae et antiquiſſimis conſentiens. Compl. *Inſt.* de *I. D.* de *Op. D.* dempto vno, in quo deſunt duo poſtremi. His vſi ſunt Cellarius et Bunemannus.

Codex LONDINENSIS Reg. de *I. D.* cuius apographum habuit ex amico Bunemannus.

Codex 500 annorum MAIORIS-MONASTERII, Gallice *Marmoutier*, Ordinis S. Benedicti, S.-Mauri Congregationis, prope Turones.

Codex MERTONIENSIS Ox. cuius Var. Lectt., ſed nimis parce, refert Sparkius in Ox. ed. Inchoat a tertio demum lib. *Inſt.* vsque ad finem libri de *Op. D.*

Codex *Bibl. Collegii* NAVARRICI Pariſ. 300 annorum, compl. *Inſt.* de *I. D.* et de *Op. D.*

Codex PALATINVS membranaceus, compl. *Inſt.* cuius Var. Lectt. Gallaeo ſuppeditauit Iſ. Voſſius.

Codex FRANC. PENIAE Hiſpani, Romanae Rotae Auditoris, non infimae notae, compl. *Inſt.* de *I. D.* et de *Op. D.* Hunc Iſaeus contulit: ſed cuius ſit aetatis, non indicauit.

Codices XII. *Bibl.* REGIS CHRISTIANISSIMI, quorum duo ſunt 900 annorum optimae notae, *primus* n. 3735. *alter* 3736. qui fuit olim in Bibl. Puteani: hunc Io. Opſopoeus contulit olim in non-

nonnullis Graecis Sibyllarum locis, et reliqua sunt a Io. le Brun collata; *tertius* 400 ann. n. 3976; *quartus* 300 ann. n. 3739. optimae notae; *quintus* 300 ann. n. 3737; *sextus* 300 ann. n. 3741. optimae notae; *septimus* 300 ann. n. 3740. cum eximiis picturis, in quo est etiam Epit. Instit.; *octauus* Mantuae descriptus a. 1428. n. 3977.; *nonus* 300 circiter ann. n. 3738. ex bono archetypo exscriptus; *decimus* 200 aut 250 ann. n. 3742. *Alii duo* 300 circiter annor. n. 3978 et 3979. compl. libros de *I. D.* et de *Op. D.* Hos omnes Codd. aeque ac Colbertinos contulit Io. B. le Brun. Vtrorumque indicem, eo, quo nunc extent ordine; hunc subiicit Lengletius.

n. 1662. Cod. membranaceus olim Claud. Puteani. *Instit.* — de *I. D.* — de *Op. D. Epit. Instit.* Cod. in fol. saec. IX. exaratus.

n. 1663. Cod. membranaceus. De *Falsa Rel.* At *Instit.* sexti finis et septimi pars maxima desiderantur, saec. IX. scriptus, f.

n. 1664. Cod. in membrana. De *Falsa Rel.* *ad Demetrian. de Op. D.* partim XII. partim XIV. saec. exaratus, f.

n. 1665. Cod. membranaceus. *Instit.* sub finem saec. XIV. scriptus, f.

n. 1666. Cod. chartaceus. *Instit.* de *Op. D.* a. 1428. Mantuae scriptus, f.

n. 1667. Cod. chartaceus olim Colbertinus. *Instit.* a. 1463. exaratae, f.

n. 1668. Cod. partim membranaceus, partim chartaceus. *Instit.* saec. XIV. exaratae, f.

n. 1669. Cod. membranaceus olim Colbertinus. *Instit.* Subiicitur excerptum ex S. Augustini

lib.

lib. 20. de Ciu. Dei de nouiſſ. Iudicio. — De *I. D.* de *Op. D.* ſaec. XV. exaratus, f.

n. 1670. Cod. membranaceus olim Colbertinus. *Inſt.* Subiicitur fragmentum de extremo Iudicio. De *I. D.* de *Op. D.* ſaec. XV. exaratus, f.

n. 1671. Codex membranaceus olim Puteani, *Inſt.* de *I. D.* de *Op. D.* de *Phoenice* Carm. de *Reſurr.* Carm. *Epit. Inſt.* ſaec. XV. exaratus, f.

n. 1672. Codex membranaceus. *Inſt.* Praemittuntur poemata duo; vnum de *extr. Iud. die,* anonymo auctore, alterum de *Reſurr. Dom. die,* Lactantio tributum: ſubiicitur fragm. de extr. Iud. e S. Auguſtini l. 20. de Ciu. Dei. — de *I. D.* de *Op. D.* ſaec. XV. exaratus, f.

n. 1673. Cod. membranaceus. *Inſt.* Paſſim ad marginem adiectae ſunt notae R. P. Io. Mariae Braſichelli Sacri Palatii Apoſt. magiſtri: ſub finem ſaec. XV. ſcriptus, f. At notae Braſichelli, quae infra ſunt editae, ſcriptae fuerunt initio ſaec. XVII.

n. 1674. Cod. membranaceus. *Inſt.* de *I. D.* de *Op. D. Carm. de Phoen.* de *Reſurr. Dei.* ſub finem ſaec. XV. exaratus, f.

n. 1675. Cod. chartaceus. *Inſt.* de *I. D.* de *Op. D. Epit.* de Ratione libri fragmentum recentius, manu rudi ſcriptus, f.

n. 1676. Cod. chartaceus. De *I. D.* ſaec. XV. exaratus, f.

n. 1677. Cod. membranaceus. De *I. D.* et de *Op. D.* ſaec. XV. ſcriptus, f.

n. 1678. Cod. chartaceus. *L. Errata* auctore *Ant. Raudenſi* Theologo. Scriptus ſaec. XV. f.

n. 1679. Cod. chartaceus olim Colbertinus. Idem lib. Ant. Raudenſis, f.

n. 1680. Cod. chartaceus, olim Colbertinus: Idem l. Ant. Raud. f.

n. 2623. Cod. membranaceus olim Colbertinus. *Inst.* de *I. D.* de *Op. D.* Scriptus Bononiae in Italia a. 1436. 4.

n. 2624. Cod. membranaceus. De *Falsa Rel.* de *I. D.* de *Op. D.* saec. XV. scriptus, 4.

n. 2625. Cod. partim membranaceus, partim chartaceus, olim Colbertinus. *Inst.* de *I. D.* de *Op. D.* saec. XV. scriptus, 4.

n. 2626. Cod. membranaceus olim Colbertinus. *Inst.* de *Op. D.* de *I. D.* scriptus saec. XV. 4.

n. 2627. Cod. membranaceus olim Colbertinus. Lycii Cecilii liber de Mortibus Persecutorum, cum scriptis aliis: partim XI. partim XII. saec. scriptus, 4.

n. 2967. Codex membranaceus olim Baluzianus. De *I. D.* Desiderantur VII. priora Capita. De *Op. D.* saec. XV. scriptus, 8.

n. 2968. Cod. membranaceus, olim Colbertinus. De *I. D.* de *Op. D.* scriptus a. 1439. 8. — Hactenus Codices *Regii.*

Codex REIMANNIANVS chartaceus, Bunemanno communicatus, saec. XV.

Codex vnus in membrana, saec. XIV. quem habet Bibl. CARD. de ROHAN. Compl. *Inst.* in quibus Graecum non legitur, sicut ea ferebant tempora.

Codex ROSTOCHIENSIS, cuius paucae sunt Variae Lect. ad Inst. Has habuit Gallaeus ab If. Vossio.

Codex SANGERMANENSIS in membrana pariter, olim Seguierii Franciae Cancellarii, eleganter scriptus, 400 fere ann. cui desunt duae priores paginae. Compl. *Inst. Epit.* sed imperfectum; de *I. D.* de *Op. D. Carm. de Phoen.* cum ista admonitione, *Ista Carmina dicuntur esse Lactantii.* Quandoque adsunt Graeca, eaque sat eleganter scripta.

Codices duo SORBONICI 300 ann. n. 271 et 272. in quorum priore legitur ad calcem, *Scripsi ego Iohannes de Maguncia ... an. 1448.* Vterque compl. *Inst.* de *I. D.* et de *Op. D.*

Codex TAVRINENSIS mille annorum, ex quo Christ. Matth. Pfaffii beneficio in lucem prodiit Paris. a. 1712. *Diuinarum Inst. Epitome integra.*

Codex MICH. THOMAE TAXAQVETII diligenter excussus et examinatus ab Isaeo, qui eius aetatem non indicauit. Continet *Inst.* de *I. D.* et de *Op. D.* Hic addit Lengletius: „Miror saepissime a Doctis appellari codicem MS. TAXAQVETII, cum Taxaquetius non sit alius a Mich. Thomasio Lactantii editore, qui Balearo-Maioricanus erat. Is cum medio saec. XVI. Bononiae Iuri Pontificio ac Ciuili, vt ait ipse, *) operam daret, vidit, non antiquissimum modo Cod. Lactantii saepius decantatum, sed etiam aliud exemplar in eadem Bibl. S. Saluatoris Bononiensis, minus quidem antiquum, at non impar illi antiquissimo. Nic. Antonius Bibl. Hispanae nouae, T. 2. f. Romae 1672. p. 117. hanc controuersiunculam dirimit. Sic enim ait: *Mich. Thomasius Taxaquet Balearis - Majoricensis Caesareo ac Pontificio Iuri operam navavit, cum Ilerdae apud Catalanos, tum Bononiae in Italia. Praeclaram ejus doctrinam eruditionemque scripta prae se ferunt; scilicet Lact. Firmiani opera emendavit, et notulas addidit, Antuerpiae ex officina Plantiniana. 1570.* Alia eius opera recenset Nic. Antonius: sed suspicor, vnde natus sit error. Lat. Latinius haec manu sua notauit initio Lactantianae editionis Aldinae 1535. in qua Varias Lectt. Bononiensium MSS. descripsit. „*Emen-*

*) Epist. ad Granuellanum Card. Lactantio a. 1570. praefixa.

„*Emendare coepi* (inquit) *Libros hosce Lactantii ex variis Lectionibus duorum codicum, quorum alter ex Bibl. S. Salvatoris Bononiensis litteris Longobardicis descriptus mirae vetustatis, alter itidem Bononiae ab erudito Viro Mich. Thoma Taxaquetio, ex Balearium Majore insula orto, diligentissime excussus, atque examinatus est. Earum vero emendationum copiam fecit mihi Taxaquetius cum Roma esset, meque mirifice diligeret: quae est hominis humanitas.* Haec porro eadem Latinii manu ad calcem Lactantianae epitomes scripta sunt. *Emendationi huic manum primam adhibui Romae 1558. tertio Cal. Iunii.* Hinc procul dubio ansam arripuerunt Isaeus, aliique viri eruditi, secernendi Mich. Thom. Taxaquetium a Mich. Thomasio, Lactantii editore. At error ab uno semel patratus facile ad plures dimanavit. Non igitur culpandus erat Heumannus, quod Mich. Thomasium a Mich. Thoma Taxaquetio non distinxerit aut separaverit. Si ergo doctis occasio evenit eruditorum errata reprehendendi, id sobrie, id modeste fiat, velim, nec illos unquam iuveniliter exagitent."

Codex *Inst.* emptus a TORNAESIO, cum suam pararet ed. Lugd. a. 1567. cuius et subsequentium, in margine Var. Lect. quasdam MS. codicis apposuit; sed aetatem non indicavit.

Codices duodecim VATICANI, qui Romae in Bibl. Vatic. asseruantur: eorum Lect. passim allegantur. Horum Thomasius VII. Isaeus vero V. adhuc alios se cum superioribus VII. MSS. Codd. diligenter contulisse testatur; sed cuius fuerint aetatis, illis non placuit indicare nobis, sicut nec indicauit Gallaeus eorum MSS. quorum Var. Lect. collegit.

Codex Abbatiae Canonicorum Regularium S. VICTORIS *Paris.* 400 circiter annorum, compl. *Inst.* de *I. D.* et de *Op. D.* quem cum Io. le Brun communi-

municauit Dominus Vion Herouallius, Canonicus Regularis, et Bibl. San-Victorinae Parif. tunc Praefectus.

Codex Canonicorum B. Mariae VLTRAIECTINAE MS. ex optimo defcriptus archetypo, compl. *Inft.* de *I. D.* et de *Op. D.* quo vfus eft Gallaeus.

Sequitur apud Lengletium hunc codicum elenchum indiculus MSS. librorum Lactantii, qui Romae in Apoftolica Bibl. Vaticana afferuantur, beneuolentia Cardinalis PASSIONEI cum eo communicatus, confectus ftudio Affemanni.

1. Codices, quos *Iofephus Ifaeus* contuliffe fe teftatur, fed defcribere prorfus neglexit.

I. CODEX VATICANVS, fignatus num. 215. in membrana, folia fcripta continens 180: in eo continentur: *Inft.* de *I. D.* de *Op. D.* Nulla temporis nota fignatur, videtur autem fcriptus circa a. 1480. quantum coniicere eft ex pictura minio ornata codici praefixa.

II. COD. VAT. n. 216. in membrana, folia fcripta continens 264. exaratus XXIV Augufti 1484, quemadmodum notatur ab Amanuenfi extrema linea folii 264. Compl. *Inft.* de *I. D.* de *Op. D. Inft. Epit.* qualis tunc habebatur.

III. COD. VAT. n. 217. in membrana, folia fcripta continens 146. Nulla temporis nota affixa eft: fed eiusdem aetatis ac duo praecedentes Codd. videtur. Sunt in eo: *Inft.* de *I. D.* de *Op. D.*

IV. COD. VAT. n. 218. in membrana, folia fcripta continens 165. exaratus fub Sixto IV. pontifice, cuius infignia Codici praefiguntur. Hic vero Apoftolicam Rom. fedem occupauit a 9 Aug. a. 1471. ad 12 eiusdem menfis a. 1484. Compl. *Inft.* de *I. D.* de *Op. D.*

V. COD.

V. Cod. Vat. n. 219. in membrana, continens folia scripta 180. exaratus sub Iulio II. Pont. cuius imago aurea Codici praefigitur cum his Litteris *Iulii II. Pont. Max.* Hic porro sedem Apostolicam obtinuit a die 1 Novemb. a. 1503. ad 21 Febr. 1513. Compl. *Inst.* de *I. D.* de *Op. D.*

VI. Cod. Vat. n. 220. in membrana, folia scripta continens 171. exaratus ante a. 1447. Nam fol. 172. extat nota Valterii cuiusdam, qui testatur, recepisse se 12 ducatos in numerata pecunia pro pretio huius Cod. a. 1447. die 12 Decemb. Compl. *Inst.* de *I. D.* de *Op. D.*

VII. Cod. Vat. n. 221. in membrana, folia scripta continens 281. exaratus circa a. 1450. vti ex praefixis picturis et imaginibus colligitur. Compl. *Inst.* de *I. D.* Initium: *de Summis necessitatibus. Exhortatio* Demetrianum ad studendum pietati diligentius, et ad mundi contemptum. Hanc *epistolam* Isaeus non edidit. De *Op. D.* vti apud Isaeum.

VIII. Cod. Vat. n. 222. in charta papyracea, folia continens 275. exaratus a. 1462. d. 21 Decemb. vti folio vlt. adnotatur. Compl. *Inst.* de *I. D.* de *Op. D.*

IX. Cod. Vat. n. 223. folia continens 217. exaratus est in f. in membrana per manus Io. Hornsen, familiaris Domini Corradi de Monte Politiano, vti adnotatur fol. vlt. cuius Corradi insignia praefiguntur cum his litteris: *A Corradi de Monte Policiano* (sic) *Palatio Apostolico, temporibus Serenissimi Domini Petri Domini Nicolai Divina Providentia Papae quinti, a. 1454. Pontificatus sui a. VII.* Compl. *Inst.* de *I. D.*

X. Cod. Vat. n. 224. in membrana, folia continens 125. Fuit olim Monasterii S. Crucis in Hierusalem Romae. Compl. *Inst.*

XI. Cod. Vat. n. 225. in membrana, folia continens 135. sine nota temporis; sed ex scriptura colligitur, fuisse scriptum a. circiter 1460. Compl. *Inst.*

XII. Cod. Vat. n. 226. in charta papyracea, folia continens 187. Fuit Antonii de Pichetis Iuris Canonici peritissimi, vti adnotatur fol. vlt. Exaratus Papiae a. 1441. d. 4 Decemb.

2. Codices Vaticani, quos non viderunt nec Iosephus, nec Sigismundus Isaeus in ed. Lact.

1. Cod. Vat. 2876. chartaceus, 4. manu recentiori exaratus. *Fragmentum ex lib. VII. Inst.*

2. Cod. Vat. 3152. chartaceus, 4. Carm. de *Resurrect. Domini.* Carm. de *Phoenice.*

3. Cod. Vat. 5134. Carm. de *Phoenice.* In charta papyracea scriptus.

4. Cod. Vat. 5346. Carm. de *Phoenice.*

3. Codices olim Palatini, nunc in Vaticana Bibliotheca asseruati.

1. Cod. Palatinus. 161. Membranaceus, saec. XIV. constat foliis 236. *Inst.* Deest initium libri primi. De *Op. D.* Deest finis.

2. Cod. Pal. 162. Membran. fol. recent. constat foliis 213. *Inst.* de *Op. D.* Carm. de *Phoenice.*

3. Cod. Pal. 163. Membran. recent. fol. 261. De *I. D. Inst.* De *Op. D. Index Capitum Lactantii.*

4. Cod. Pal. 164. Ex Papyro. fol. 190. *Inst.* De *Op. D.* de *I. D.*

4. Biblio-

4. Bibliothecae Vaticanae Vrbinatensis.

Codex 58. Membran. antiq. in fol. 282. *Inst.* De *Op. D.* de *I. D.* Carm. de *Phoenice.* De *Resurr. Christi.*

5. Codices Vaticani Bibliothecae Regiae Alexandrinae; id est ex Bibliotheca Christinae Alexandrae, Reginae Suecorum.

1. Cod. Regio-Alexandrinvs 149. fol. Membran. exaratus d. 16 Ianuar. a. 1434. Bononiae vti fol. vlt. adnotatur. Fuerat Bibl. Cardinalis et Principis a Dietrichstain, Germani. Constat foliis 244. Compl. *Inst.* De *I. D.* de *Op. D.* In fine haec ab Amanuensi adnotantur: 1436. d. 3 Febr. correctum est hoc opus. D. 20 Febr. 1438. correctum est secunda vice. 1439. d. 8 Ian. hora 3. perfeci studium eius. 1441. d. 6 Febr. perfeci iterum studium eius corrigendo vsque ad Geographiam.

2. Cod. Regio-Alexandr. 217. Membran. 4. Fuerat Ger. Io. Vossii, vti adnotatur fol. 1. deinde Alex. Petauii n. 71. a. 1656. vti ibidem legitur. Compl. de *Ira D.* de *Op. D.*.

3. Cod. Regio-Alexandr. 265. Membran. constat foliis 189. Compl. *Inst.* de *I. D.* de *Op. D.*

4. Cod. Regio-Alex. 268. ex Papyro. Const. fol. 155. exaratus a Gotardo Stella, vti adnotatur fol. vlt. Fuit Nic. Heinsii, postea Petauii a. 1656. vti obseruatur fol. 1. Compl. *Inst.* Deest initium. De *I. D.* de *Op. D.*

5. Cod. Regio-Alex. 276. Membran. antiq. const. fol. 241. cont. *Inst.*

6. Cod. Regio-Alex. 1151. ex Papyro, exaratus a Philippo Scholari Parisiensi, d. VI Octob.

 a. 1506.

a. 1506. vti adnotatur fol. 108. Compl. *Inſt.* imperfectas. De *I. D.*

7. Cod. Regio-Alex. 1939. In membrana exaratus ſub Nicolao V. Papa, vti conſtat ex ipſius Stemmate, fol. 2. Fuerat Patrum Theatinorum S. Silueſtri, vt docet Inſcriptio appoſita, fol. 1. A Clemente XI. in Bibl. Vaticanam illatus eſt. Conſtat foliis 289. Compl. *Inſt.* de *I. D.* de *Op. D.*

3.

I V L I V S.

§. 1. Vita. Epiſcopus Romanus in locum Marci a. 337. d. VI Febr. ſuffectus. Quo tempore Arianae factionis in Athanaſium irae denuo ſufflatae erant, quod ei a Caeſaribus Conſtantino, Conſtantio et Conſtante h. a. conceſſum eſſet Treuiris, vbi in exilio vixerat, Alexandriam reuerti; vbi recens (339.) in locum eius Piſtum quendam Epiſcopum ordinauerant. Igitur non ſolum Caeſarum animos ab eo abalienare, ſed et Iulio Epiſcopo recens conſtituto inuiſum reddere nituntur, datis ad eum per Maximum presbyterum et Martyrium Heſychiumque Diaconum literis de Athanaſio, nec non de Marcello Ancyrae Epiſcopo, quem pariter abrogauerant et Aſclepa Gazae Epiſcopo criminoſiſſimis, ſimul vt cum Piſto communicare vellet ſollicitantes. Quorum maleuola conſilia vt euerteret, ipſe quoque Athanaſius ad Iulium presbyteros quosdam miſit, qui coram Iulio maledicentes illorum linguas adeo retuderunt, vt hi, ne protinus calumniam ferrent, ad Concilium a Iulio cogendum prouocarent. Captus hac ambitioſa poſtulatione Iulius Athanaſium Romam acciuit et ad Euſebianos de Concilio Romae menſe Iunio 341. habendo literas dedit. Illi eludere Epiſcopi Romani inuitationem. Ipſi concilio Antiochiae

chiae coacto Athanaſium abrogant et alium Epiſcopum Gregorium nomine in locum eius deſignant, eumque militari manu ſtipatum Alexandriam mittunt, mox grauiter Iulium de affectata in re iam diſceptata iudicis auctoritate, per literas increpantes, a communione ſua excluſuros eum minati ſunt. Interea Romae concilio habito Athanaſius, cauſa recognita, abſolutus et ab omni aduerſariorum criminatione liberatus eſt. Iulius autem acerbis Euſebianorum literis aliquamdiu occultatis, quod per legatos mitiorem ſententiam expectaret, tandem ſpe fruſtratus in Concilio praelegi iuſſit et hortante iubenteque coetu ad reſpondendum ſe dedit verbis quidem leniſſimis et argumentatione ſolida. Cum nihil obtinuiſſet, Conſtantis Auguſti opem cum aliis epiſcopis implorauit, quo intercedente a Conſtantio permiſſum eſt, vt Sardicae (in Dacia Illyrica) a. 347. Concilium oecumenicum conſcriberetur. Quoniam autem Epiſcopi orientales Athanaſium et alios damnatos ſuis decretis epiſcopos in conſeſſum admittendos negarent, nec obtinerent tamen, aduerſante Occidentalium factione, illico ad ſedes ſuas reuerſi ſunt. Reliqui Occidentales Athanaſium, et, qui in cauſa eius ſedibus ſuis depulſi erant, epiſcopos, comprobarunt et ſedibus reſtituendos declarauerunt, damnatis et a communione eccleſiae procul habitis, qui ſedes interim ab Arianis occupare iuſſi eſſent, Concilii huius decretis ab inimicis Arianae factionis Epiſcopis nimium partium ſuarum ſtudioſis, plus aequo pontifici Romano auctoritatis indultum nonnullis videtur, vtpote qui *hoc obſeruantiae erga Petri apoſtoli ſedem deberi cenſent, vt ad eum de ſingulis quibusque prouinciis Domini ſacerdotes referant*, ipſiusque curae permittunt, vt per ſcripta eius, qui in Sardinia, Sicilia et Italia ſint fratres, quae acta et definita eſſent, cogno-

ſcerent.*) Interea Athanaſius in ſedem Alexandrinam redire auſus non eſt, antequam Conſtantius minis fratris exterritus plenam pacem Athanaſio et reliquis, qui cum eo facerent, epiſcopis conceſſiſſet. Abeunti Iulius ad presbyteros, diaconos et plebem Alexandriae literas commendaticias dedit. Paulo poſt Vrſacius Singiduni et Valens Murſi Epiſcopus, qui maxime etiam Athanaſio infenſi fuerant, recantatis coram Concilio Mediolanenſi formulis ſuis Romam migrarunt, et quo ſpecioſius fraus lateret, coram Iulio eadem confirmarunt. Non multo poſtea a. 352. d. XII April. Iulius diem ſupremum obiit, poſtquam annos XV. menſes II. dies VI. ſedem Epiſcopalem tenuerat.

§. 2. Scripta. Graece extant *duae* eius *Epiſtolae*, quarum *vna* Antiochenſibus reſpondit menſe Septembri a. 342. ex Conſtantii ſententia; *altera* Alexandrinis Athanaſium Roma abeuntem commendat, a. 349. ſcripta.

Inter *deperditas* numerandae literae ad Athanaſium et Euſebianos a. 340. perſcriptae, quibus Romam vtrosque euocauit; item quas deinde per legatos ad Euſebianos a. fere 341. cum fruſtra Athanaſius Romae eos expectaſſet, dedit, nec non eius ad Sardicenſem Synodum epiſtola.

Suppoſititia ſunt *Epiſtolae* ad *Dionyſium Alexandrinum*, et *Prosdocium* ab Apollinariſtis ſcriptae, fragmen-

*) Extat huius Concilii Ep. ad Iulium latine in fragm. Hilarii 2. n. 9. ſed qui animo ab omni affectu libero interpretandi modo rationes callens et tenori totius inſiſtens legit, ſentiat neceſſe eſt, priorem locum a verbis *Hoc enim optimum et valde congruentiſſimum videbitur, ſi ad caput, id eſt ad Petri apoſtoli ſedem de ſingulis quibuſque pr. D. ſ. referant*, ab aliena manu eſſe inſutum.

fragmenta deinde varia, ex *sermone de homousio*, et *Epistola ad Cyrillum Alexandrinum* d. Natali Domini, huiusque et Iuuenalis Hierosolymit. ad Iulium; aliaque non pauca ex Isidori Mercatoris officina, nec non *Decreta*, quae ei tribuuntur.

Editae sunt duae Iulii Epistolae cum *Athanasio*, qui eas seruauit in *Apologia contra Arianos* n. 21-35. edit. Montfauconianae (Paris. 1698.) T. I. Part. I. p. 141. 154. et n. 52. 53. 171. 172. Altera etiam extat in *Socratis H. E.* II. 23. p. 108. et apud *Nicephorum* IX. 22. ac Latine in *Tripartita* IV. 29. Inde receptae sunt inter Epistolas Pontif. a *Petro Coustantio* p. 350-387. et 399-405, additis argumentis et annotationibus doctis. Inseruit pro more Coustantius varia ad res inter Iulium, Athanasium et Arianos gestas pertinentia, veluti epistolam *Marcelli Ancyrani* p. 388. ex Epiphanii Haer. 72. 2. *Synodi Sardicensis* p. 395. *Valentis* et *Vrsacii* ex Athanasii apologia n. 58. T. I. p. 176. Disputat deinde a p. 406 sqq. de aliis ad Iulium spectantibus epistolis et a p. 411 sqq. de Decretis ei attributis. In appendice denique p. 69. supposititia, quae supra notauimus, exhibet. §. 3. Edita.

1769.

Venet. f. in *Bibliothecam Patrum Gallandii* T. V. Cap. II. 1-15. nec hic sine annotatione. Adiunxit etiam *Marcelli Ancyrani* epistolam, nec non *Eugenii Diaconi* legationem ad S. Athanasium, pro causa Marcelli.

4. Ma-

4.

MACROBIVS.

§. 1. Vita. Natione fortassis Afer, certe Africanae ecclesiae catholicae, anteaquam ad Donatistas transiisset, Presbyterum fuisse, Gennadius tradit. *) Deinde inter Donatianos in vrbe Roma occultus episcopus, quartus loco fuit.

§. 2. Scripta. *Scripsit* Presbyter adhuc *ad confessores et virgines* librum vnum laudatum Gennadio l. l. Honorio II. 5. et Trithemio c. 107, Donatista vero *Epistolam* ad plebem Carthaginiensem *de passione Maximiani et Isaaci Donatistarum*; quae nunc sola superest.

§. 3. Edita. Edidit primus, sed non integram *Mabillonius* in *Analectis, Parisiis* 1675. 8. T. IV. p. 119. iterumque in editione secunda, *ibid.* 1723. f. p. 185; integriorem autem et correctam ex Cod. Corbeiensi *Dupinius.* Ad calcem Optati, *Lut. Paris.* 1700. f. p. 199. 200. quocum recusa est in repetitionibus Amstelod. 1701. et Antwerpiensi 1702.

5.

LIBERIVS.

§. 1. Vita. A. 352. Mensis Maii d. XXII. inuitus, vt ipse fassus est, Iulio successit. Quo munere in turbulentissimam incidit per nouas Arianorum seditiones tempestatem.

*) *Gennad.* de V. I. cp. V. quod ipsum tamen an vero consentaneum sit, in dubium vocauit *Lardner* P. II. Vol. VII. p. 237. adeo vt duo eiusdem nominis homines ab eo confusos esse putet. Haesit imprimis in eo, quod ad Confessores exhortationem scripserit, quoniam Catholico istius aetatis Ep. vix competat.

peſtatem. Interfecto enim Conſtante et deuictis Magnentio et Decentio, Conſtantius, cui iam ſumma rerum parebat, in Athanaſium Arianae factionis inſtigationibus multo quam antea magis exaſperatus eſt. Liberii autem a primordiis epiſcopatus geſta diuerſimode tradi ſolent. Nam qui epiſtolam eius Athanaſio inſcriptam, quae inter Hilarii fragmenta*) reperitur, genuinam putant, huc referre ſolent, ſtatuentes, eum ad temporum conditionem animum accommodaſſe et Athanaſii aduerſariis gratificatum, adeo quidem vt lectis eorum ad praedeceſſorem eius Iulium denuo datis literis Athanaſio multa grauia exprobrantibus Iulioque mortuo ad ipſum perlatis illico Athanaſium Romam venire et ad crimina obiecta reſpondere iuſſerit. Athanaſius autem quamuis improuiſa re perculſus tam petulanti imperio obſequium abnuit, ſed collegas quosdam Aegypti Epiſcopos, vt in cauſa ſua literas ad Liberium darent, rogauit. Quibus ille commotus Euſebianorum partibus, quibus ſe in omnibus aſſentire, neque cum Athanaſio communionem habiturum, per literas iam ſignificauerat, relictis Athanaſium in amicitiam tutelamque recepit ac vſque adeo defenſor et propugnator eius extitit, vt odium acerrimum et grauiſſimas Conſtantii minas animo imperterrito ſpectaret. Talem vero conſtantiam et fortitudinem non eſſe animi inter metum et aſſentationem fluctuantis arbitrati alii negant ab initio Athanaſio infenſum ſe praebuiſſe et a praedeceſſoris ſui moribus et ſententia niſi extrema aetate receſſiſſe, adeoque fidem epiſtolae eius infringunt.**) Diu ſane et fortiter

*) T. p. 40. ed. Bened.

**) Septem argumenta profert Dupinius N. Bibl. SS. Eccl. (Col. Agrip. 1692. 4.) T. 2. p. 128. quibus falſam eam eſſe probet; atque inſuper etiam ex locutionibus quibus-

fortiter quibusuis Conſtantii tentationibus reſtitit. Nam cum Conſtantius pro ſuo in Athanaſium odio, Concilio ſemel iterumque Arelatem primum, mox Mediolanum coacto, praeſentes Epiſcopos, vt contra Athanaſium ſententiam ferrent, adegiſſet et ſolus Liberius cum eo facere videretur, victis iam et animo deiectis per imperatoris aſſentatores vel pertinaciae poenam exilio luentibus, quos ad ea concilia Liberius demandauerat, epiſcopis, ipſum denique de ſubſcribenda Athanaſii damnatione ſollicitare perrexit. Ac primum quidem per Eunuchum Romam transmiſſum pollicitationibus agere, ſed cum nihil ille profeciſſet, Liberium Vrbe per Praefectum Leontium ſubductum Mediolanum ad ſe transmitti iubet. Vbi cum nihilominus ſtrenue in ſententia perſtitiſſet, Beroeam in Thracia in exilium miſſus eſt, Felice quodam diacono in locum eius ſubrogato. Hic tamen poſt duorum fere annorum ſpatium exilii taedio, deſiderioque ſedis Romanae, precibus etiam quorundam, vt ferunt, quorum intereſt, vt quam minima ſanctitas eius labe polluatur, victus, conſilium mutavit, et poſtquam per literas cum Epiſcopis Orientalibus communicauerat, ſimulque vt gratiam ei a principe impetrarent, precibus contenderat, formulamque etiam fidei Arianam a Demophilo ſibi oblatam approbauerat, Sirmium a Conſtantio accitus, decretis contra Athanaſium et formulae Semiarianae *) ſubſcri-

quibusdam contendit. Ac licet ſingula non eiusdem ponderis ſint, e. c. quod tertio loco ex ſilentio Athanaſii petiit et quartum quod inter hanc epiſtolam et reliquam orationem in fragg. Hilarii nexus nullus intercedat, quae *Bowerus* (Geſch. d. Päbſte T. I. 202. verſ. vern.) imprimis vrget: reliqua tamen argute magis quam feliciter impugnabis.

*) In tertio Sirmienſi Concilio a. 358. concepta.

ſubſcripſit. Dehinc Romam remittitur, vt vna cum Felice in eius locum antea ſuffecto eccleſiam gubernaret. Hic vero, cum vix vrbem Liberius intraſſet, vel ſenatu, vel plebe cogente Roma expulſus eſt, Liberius ſolus et tranquille ad obitum vſque per nouem integros annos locum tenuit, mortuus a. 366. Poenituiſſe illum facti tradunt et quod inuitus in Athanaſium admiſerat, recantaſſe. Non iniuria fortaſſe. Sed quae circumfertur eius nomine fidei formula ad Athanaſium miſſa, manifeſto falſa ac ſeriori demum tempore confiſta eſt.

Liberii quae extant, maximam partem epiſtolis circa res a nobis expoſitas conſtant, hac ſerie: I. *Ad Oſium.* II. *Ad Caecilianum*, fragm. ep. III. *Ad Euſebium Vercellenſem.* IV. *Ad Conſtantium Aug.* V. VI. *Ad Euſebium Verc.* VII. *Ad Euſebium Dionyſium, et Luciferum Exules.* Poſt lapſum deinde: VIII. *Ad Orientales.* IX. *Ad Vrſacium Valentem et Germinium* Epiſcopos in aula Imperatoris. X. *Ad Vincentium Capuanum.* XI. *Ad Catholicos Epiſcopos Italiae.* XII. *Ad Vniuerſos Orientis orthodoxos Epiſcopos*, graece. XIII. Praeterea ſuperſunt *Liberii dicta ad Euſebium ſpadonem, dum ipſum, vt in Athanaſium ſubſcribens Imperatori obtemperaret, adhortabatur* et XIV. *Dialogus Eius et Conſtantii imperatoris, triduo antequam in exilium deportaretur, habitus.* Denique XV. *Oratio Liberii Marcellinam S. Ambroſii ſororem dato virginitatis velo conſecrantis.* §. 2. Scripta.

De *deperditis* et *ſuppoſitis* ad Couſtantium lectores ablegamus.

Ex his Epiſtolae n. I. II. IV. VII. VIII. IX. X. XI. ab *Hilario* nobis transmiſſae ſunt inter *fragm.* V. §. 3. Edita.

et

et VI. Sed quae ſunt n. III. V. VI. *ex Vercellenſis Eccleſiae archiuo* primum *apud Baronium* ad a. 353. n. 20. 354. n. 6. et eodem a. n. 8. nec non deinde per *Stephanum Ferrerium* Vercellenſem Epiſcopum prodierunt. Ex iisdem tabulis Eccleſiae Vercellenſis et Codice Vaticano apud Baronium ad a. 355. n. 32. et Stephanum Ferrerium vulgatus eſt. VII. Idem Baronius epiſtolam VIII. IX. X. ex duplici collectionis, vt vocat, Creſconianae exemplari ad a. 357. n. 34. publicauit. Sed in eam non aliunde niſi ex Hilariano opere translatas eſſe, Couſtantius monuit et comprobauit. Tandem epiſtola n. XII. apud *Socratem H. E.* lib. IV. cap. 12. extat, quam praecedit ibidem, apud *Sozomenum* lib. VI. cap. 11. etiam repeꝛiunda *Legatorum Lampſacenae ſynodi ad Liberium ep.* cui haec reſpondet. Porro n. XIII. apud *Athanaſium ad Monachos* §. 36. Opp. T. I. P. I. p. 365. ed. Montefauc. n. XIV. apud *Theodoret. H. E.* lib. II. cap. 16. occurrunt. n. XV. denique ab *Ambroſio de Virgin.* lib. III. cap. I. II. III. Opp. T. II. p. 173-177. ed. BB. (Pariſ. 1690.) ſeruatur.

Ex his tam diuerſis locis collectae ſunt et annotatione illuſtratae epiſtolae a I. n. XIII. et XIV, a *Couſtantio* a p. 422-463. Subiecit notitiam non extantium aut ſuppoſititiarum (ex quibus potiora ſimul, nempe *Epiſtolas eius ad Orientales et Athanaſium* cum huius reſcripto, et *Liberii* quae dicuntur *geſta*, appendix a p. 87-102. praebet) itemque *Decretorum*, quae Liberio tribuuntur, cenſuram p. 463-467. Nouiſſime *Andreas Gallandius* in Bibl. Vett. PP. et Ant. SS. Eccl. T. V. loco ſexto exhibuit praeter n. XIII. XIV. et XV. epiſtolas I-VII. XI. XII. Epiſtolas autem n. VIII. IX. X. commemoratas aeque ac illam, quam poſt initium epiſcopatus ſtatim ad Orientales ſcripſiſſe fertur, ſpurias et ab haereticis

con-

confictas duxit ac locum illis in Biblioth. sua negauit.

6.

HILARIVS.

Natus est Hilarius Pictauii in Gallia sub initium saeculi IV. parentibus gentilibus, non infimi loci. Quo factum est, vt optime literis et ingenuis disciplinis, vtut tunc temporis in Galliis erat earum conditio, erudiretur, literarumque adsectatione in libros sacros incideret, quorum praestantia et imprimis sententiarum grauitate captus, se vxoremque et filiam Apram nomine fidei christianae addixit. Prima quidem, quam in contubernio Christianorum exegit, aetas pariter ac tempus, quod gentilis adhuc traduxit, in obscuro latet. Summum ecclesiasticae dignitatis fastigium quin eruditione, morum integritate et deuoto penitus religioni animo meruerit, nullum dubium est. Num vero ab inferioribus clericorum gradibus sensim ascenderit, an subito in sedem episcopalem sit euectus, diuinare difficile sit. Certius videtur annus, quo episcopi sedem occupauerit, CCCL. poni. Hilarius hoc officio imprimis sibi datum existimabat, fidem orthodoxam, quae audiebat, contra Arianorum vexationes defendere; quod scriptis iuxta ac viua voce animoque intrepido, sed nimio feruore ac vehementia nec ea vbiuis, quam res imperii et ecclesiae poscebant, prudentia praestitit. Ac primum quidem in hac causa a. 355. post Concilia Arelate et Mediolani a. 353. et 355. celebrata *librum vnum ad Constantium* misit, adhortatus imperatorem, vt orthodoxae fidei sectatores persequi desisteret. Simul Saturnino Arelatis Episcopo, Vrsacioque et Valenti episcopis, Arianae factionis per Gallias, Pannoniam ac Moesiam statoribus, omnem secum communionem interdixit.

§. 1. Vita.

dixit. Non impune. Nam Saturninus; qui plurimum gratia apud imperatorem valebat, effecit, vt Biterras*) Concilium decerneretur, a quo abesse Hilario per Constantium non licebat, quamuis quae Athanasio et ipsi intenderentur ibi pericula, facile praevideret. Ergo quicquid in illo concilio pro Athanasio et Concilii Nicaeni formulis contra Arianos ab eo proferebatur, quod non nisi desultorie per illos fieri poterat, ad ipsum solum apud imperatorem inuidia opplendum valuit iussuque Constantii Phrygiam in exilium missus est, Rhodano, Tolosae episcopo, comite. Quo loco inimici eius haud dubie putauerant exilii poenam non leuiter fore exacerbatam, quando non Phrygiam solum, sed omnem Asiam minorem Arianis plenam cognosceret. Et accidit sane, sed mitigabatur dolor Gallicanorum Episcoporum literis, quibus vinculum et communionem inter eum et ecclesiam Gallicanam saluam fore ac integram, Saturninum contra in Ecclesiae societatem non admissum iri significabant. Hinc ad eos perscripsit *librum de Synodis* s. *de fide Orientalium* et *libros de Trinitate* absoluit. Anno autem 359. cum Concilia Arimini et Seleuciae haberentur, Hilarius quoque, incertum quo auctore et impulsore, certe iniussu imperatoris accitus est. Quumque Anomoei vicissent, Constantinopolim cum legatis synodi petiit expectaturus, Phrygiamne an Gallias repetere iuberetur. Ex quo colligas, Hilarium in ea opinione fuisse, se imperatoris iussu Ariminum missum esse. Ibi Orientales quosdam Episcopos, Nicaenam formulam tantum non totam amplexos, Gallicanis conciliauit, quo facilius coniuncti se tuerentur. Vtque copia sibi daretur cum Arianis disputandi, flagitauit et post Concilium Constan-

*) *Beziers* in Languedoc.

Constantinopoli (360) habitum, quod in gratiam Anomoeorum cesserat, ad *Constantium* alterum libellum non mitiori pectore scriptum dedit. Sed protinus Constantinopoli decedere et Gallias reuerti iussus est. Lente tamen in hoc itinere perrexit, in quo librum etiam contra Constantium, atrae bilis foetum emisit. In Gallias deinde, forsan Iuliano iam imperatore, reuerso, prima cura fuit, vt Episcopos Gallicanos, qui Ariminensis Concilii formulae subscripserant, et pro lapsis habebantur ab orthodoxae fidei defensoribus, Ecclesiae recuperaret, quod imprimis Conciliis hinc ibi habitis effecit. Aliquot annis post Valentiniano et Valente imperatoribus de Italia ab haereticis purganda sollicitudo eum incessit et prae caeteris *Auxentium* Mediolani Episcopum Arianae factionis per occidentales regiones ingens columen et in aula Caesarea magnopere gratia florentem debellavit, sed post varias machinationes et editum *aduersus eundem librum*, qui nunc quoque extat, ipse ex vrbe secedere iussus, reliquum vitae tempus tranquille degit, vltimoque opere *expositionum in Psalmos* exarato a. 368. d. XIII Ian. vitam reliquisse putatur.

Scripta Hilarii quae supersunt, secundum temporis seriem: *Ad Constantium liber primus* a. 355. *Commentarius in Euangelium Matthaei* circa a. 356. *De Synodis* s. *de fide Orientalium*, in editionibus vetustis: *de synodis Graeciae* a. 358. *De Trinitate* l. XII. a. 359. s. 360. absoluti. *Ad Constantium liber secundus* a. 360. *Aduersus Constantium* a. 361. *Aduersus Auxentium Mediolani Ep.* a. 365. *Expositiones in Psalmos* extrema senectute compositae, auctiores post edit. Veronensem per Edmundum Martene redditae. *Fragmenta Hilarii* ex libro historiam §. 2. Scripta.

Concilii Ariminenſis et Seleucienſis complexo et *adverſus Valentem et Vrſacium* inſcripto.

Falſo tribuuntur Hilario: *Epiſtola ad Apram filiam* et *Hymnus matutinus* ad eandem, quamquam a Benedd. pro genuinis accepta; *Carmen in Geneſin*, liber *de Patris et filii vnitate*, liber *de eſſentia patris et filii* vterque e libris de Trinitate conſarcinatus, *confeſſio de Trinitate*, Alcuini potius, cuius libris de Trinitate adhaeſit: denique *Epiſtola* ſ. *libellus* et *ſermo de dedicatione eccleſiae* a *Trombello* vulgati.

Deperditorum non exiguus eſt numerus, in quibus tituli aliquot valde ſpecioſi. Nimirum Liber ad *Salluſtium*, contra Dioſcurum medicum, *Hymnorumque liber*, liber *Myſteriorum*, *Epiſtolae* in Volumen collectae, *Tractatus* in *Iob* ex Graeco Origenis translati, et, de quibus tamen dubitare licet, in Epiſtolas Pauli. Aiunt quidam, Hieronymus inquit,*) ſcripſiſſe eum et in *Cantica Canticorum;* ſed a nobis hoc opus ignoratur. De ſingulis poſt Couſtantium prolixe et docte egit *Oudinus* T. I. cap. 5. p. 452 ſqq. ed. Weidmann.

§. 3. Editiones. Pauca Hilarii opuſcula, in quibus tamen opus praecipuum de Trinitate fuit, vna cum Auguſtini de eodem argumento libro, *Geo. Cribellus*, Mediolanenſis presbyter, e ſitu primus produxit *Mediolani* obſtetricante *Leon. Pachel.* a. 1489. Vnicum exemplar, quod reperire potuerit, paſſim a ſe emendatum ſcribit. Sed quo iſtud valuerit, dictu eſt difficile. Omnino autem plus curae Auguſtino tribuiſſe videtur, quam Hilario, vt infra notabimus. Eadem iterum excuſa legimus *Venetiis*, et repetiit adiectis non ſine honeſta gloriatione reliquis potioribus ab aliquot viris doctis

*) De Vir. ill. cap. C.

doctis sibi oblatis *Iod. Badius Ascens.* a. 1510. tribus Tomis, qui volumine non admodum magno comprehenduntur. Sed vniuersa vitiorum nubes tantam circumfuderat caliginem, vt ad sententias eius et effata plurimi caecutirent et vsus impressi Hilarii fere cessaret. Huic igitur calamitati subuenit commode, Erasmus, qui deprauationis speciem et causas reuolvens tum emendando grauiora, tum spuria a genuinis secernendo plus praestitit, quam a quoquam praeter hunc virum a. 1523., quo Frobenii prela opus luci dederunt, expectari poterat. Sed nimirum non vnius viri hoc nec aetatis erat, omnes labes eluere et pristino nitori, de quo ipso propter dictionis eius indolem, et res a latinis Patribus non antea tractatas iudicium confusum et incertum futurum erat, Hilarium restituere. Multo minus autem cum Erasmi ingenio colludebat per codicum incerta vestigia sedulo lectiones plausibiles rimari, atque vbi hi destituturi essent, in vadis subsistere, sed totum statim simulac ad cognoscendum aliquem se dedisset, animo metiebatur, argumenti vim, tractationem atque elocutionem, aliunde et ex se petita, verbo, quicquid virtutum aut vitiorum sese exsereret, animo notabat, secum reputabat atque quandam quasi auctoris imaginem ex omnibus sibi effingebat, quam in expoliendo textu sequeretur, quo sane effecit hoc, vt de causis variisque vitiorum generibus nemo ipso rectius sentiret, nemo felicius ea detegeret. Sed nequaquam omnibus emaculandis natus, curas suas posterorum diligentiae perficiendas reliquit, quibus vtinam ingenium quoque, Tractarunt igitur currente saec. XVI. operam Erasmianam duo Viri Docti non aeque ingenio quam studio, quod vterque contulit, dispares, *Ludouicus Miraeus*, qui a. 1544. *apud Carolam Guillard* Hilarium excudi curauit et *Martinus Lypsius*, per

 quem

quem recognitus *apud Froben. Bas.* 1550. prodiit. Vterque Codices MSS. adhibuit, sed diligentiam solus Miraeus, sed nec ipsum magnam MSS. copiam nec in omnes tractatus habuisse atque plusculum credidisse antecessoris sui ingenio et coniecturis; Lypsium adeo propriis coniecturis plus aeque indulsisse Hilariumque pluribus in locis contaminasse magis quam castigasse, Benedictini queruntur. Interea conferri quoque coepit lucis aliquid intelligentiae auctoris nostri ex vitae et aetatis, quam illustrabat, sedula notatione, quod laboris genus primus tentauit, sed satis infeliciter *Ioh. Iac. Grinaeus* edito a. 1570. Hilario *Bas. apud Eusebium Episcopium.* Auspicatius cessit *Jo. Gillotio* Gallo Campano in ed. *Parisiis apud Niuellium* a. 1572. facta, cui commentatio docta atque elegans de rebus ad Hilarium spectantibus, nec non stylo et scriptis eius praemittitur. Huc vsque Hilarius varia vice editus nihil incrementi quoad numerum librorum ceperat. Nam spurium tractatum Erasmianae repetitae a Frobenio 1535. additum *de essentia et vnitate patris et filii* Gillotius rursus etiam rescidit. Iam vero 1598. nouum opus, Fragmentorum nomine, ex deperdita Concilii Ariminensis historia superstes, e Bibliotheca *Petri Pithoei* per *Nic. Fabrum* foras datum, et Hilarii res nouo splendore, et temporum istorum in ecclesia gesta luce clariori collustrauit; cui ne confuso ordine et implicato rerum nexu officeretur, editoris perspicacia et eruditione cautum est. Nunc quoque ineunte saec. XVII. a. 1605. *societas typographica Parisiensis* animum ad parandam Hilarii editionem appulit et superiorum editorum bona comprehendentem et nouis accessionibus e codd. MSS. locupletatam, quae per integrum paene saeculum obtinuit, aliquoties per eosdem, et Coloniae Agrippinae etiam recusa. Sed parum magnifice

gnifice de eadem senserunt *Benedictini*, quibus iam decus summum Hilarius et honestam conditionem debet. Horum enim solerti diligentia, coryphaeo studiorum *Petro Coutantio* effectum est, vt editioni sub extremum Saec. 1693. solito splendore Parisiis factae nihil fere in Ed. Veronensi ab eruditissimo Marchione *Scipione Maffejo* 1730. adornata addi potuerit meritoque ea inter praestantissima industriae fratrum huius congregationis monimenta numeretur.

Saec. XV.

1489.

Mediolani, per Leon. Pachel. f. Hilarius et Augustinus de Trinitate. *In fine:* Impressum Mediolani per Magistrum Leonard. Pachel, Anno a Natiuitate Domini nostri Iesu Christi Millesimo quadringentesimo octuagesimo nono septimo Idus Iulii. *Ad Calc. Augustini:* anno, vt supra: septimo Kalendas Iunii. Charactere gothico rotundo et nitido. Tituli et librorum numeri singulis paginis inscripti sunt. Saxe, *Hist. Mediol. typ.* p. DLXXXV. *Pin.* I. p. 90. *Praecedit epistola*) Ge. Cribelli ad Guid. Ant. Archimboldum, Archiep. Mediol.*, qua ex vnico, quod nancisci potuerit, in vrbe Mediolanensi horum librorum exemplari manu propria eos transscripsisse, quantum fieri potuerit, emendasse, suaque ipsius impensa imprimi curasse scribit. Accedunt autem praeter libros de Trinitate, liber aduersus Constantium Aug. Libri II. ad Constantium. Liber contra Auxentium et *ipsius Auxentii ep.* purgatoria et liber *de Graeciae Synodis*, quem, inquit, facunda illa natio ita admirata est, vt in propriam linguam vertendum curaverit.

*) Ap. Sax. p. CCCCXCIV.

S. l. cum Augustino de Trinitate. *Venetiis* per Pagaum de *Paganinis:* 4. *S. Hilarii* Libri XII. de Trinitate contra Arianos.

Saec. XVI. 1510-1600.

1510.

Parrhisiis ap. Ascensium. f. Opera complura S. Hylarii Ep. hac serie compressa. D. *trinitate contra Arrianos* lib. XII. Contra Constantium haereticum lib. I. Ad Constantium Imp. l. II. Contra Auxentium Arrianum l. I. Auxentii Blasphemiae plena ep. I. De Synodis contra Arrianos habitis lib. I. Ad Apram F. diui Hylarii Ep. I. In psalmos Dauid commentarii seu libri II. In euangelium Matthaei lib. I. *Venundantur vbi impressa sunt* in aedibus ascensianis Parrhisiis *in via regia ad divum Iacobum sub tribus luciis.* (1510.)

Praefatus est epistola apposita nuncupatoria ad Ioannem rhedonen. antistit. et confessionis Reginae Francor. auditorem (d. ex gymnasio plesseiaco Parrhis. 7 Id. jan. 1510.) *Robertus Fortunatus* Macloviensis — de Hilarii vita, scriptis et exstantibus et deperditis eorumque stilo. At posquam librorum a Cribello editorum meminit, haec addit: Commentarios autem duos in psalmorum explanationem *Ioannes Solidus cracouius*, vir litteris et moribus probatis, adhortante praesertim *Iacobo Fabro* stapulensi, philosopho multis nominibus laudato, acri vigilantia et non pauco labore e situ ac squalore redemit. Porro tractatus in Matthaeum et epistolam ad Apram filiam diui Hilarii, Guilielmus Paruus regiae confessionis auditor e diui *Benigni diuionen.* coenobio ad *Badii* officinam, vt latinis characteribus vir tam anxie latinus impri-

imprimeretur, transmisit. Huic epistolae subnexum cernitur epigramma *ascensianum* ad Guil. Paruum. In fine epistolae, ad Apram, f. XCIIX. quo prima editionis pars finitur, haec leguntur verba: Explicitum est opus sancti Hylarii Episcopi de Synodis: cunctis orthodoxae religionis zelatoribus, cum vtile tum necessarium. In *Arianos* inque praeuaricatores Arianis astipulantes. Impraessum solerti opera in aedibus Ascensianis ad quartum Idus septembres, Anno M. D. X. *Explanatio psalmorum.* Alteram quasi constituit partem. tertia inchoatur *Tabula canonum euangelii Matthaei.* Illi finis hisce verbis imponitur: fol. XXXV. a. Finis tractatus Sancti HYLARII Episcopi in Mattheum, de quo vetus hoc extat epigramma:

HYLARII hoc opus est digestum praesulis ore;
Qui iunxit veris edita cum typicis.
Supposuit sacrae patratis verba figurae
Quae leni scripsit mystica disseruit.

❊ ❊

Recentius de Diuo HYLARIO distichon:

Gallorum columen, *Gallus* non *Gallus*, at heros
HYLARIVS doctus, docta per ora volat.

Impressum est hoc opus quanta maxima potuit diligentia pro exemplariorum paenuria in aedibus atque impensis *Ascensianis.* Anno salutis nostrae M. D. X. Ad Calendas Ianuarias Eod. fol. b. breuis legitur *narratio* de vita et operibus B. Hylarii *per spanhemensem* (Trithemium Abbatem).

1523.

Bas. ap. Froben. f. Hoc titulo: Io. Frobenius Pio Lectori S. D. Diui Hilarii Pictauorum episcopi

 lucu-

lucubrationes per Erasmum Roterodamum non mediocribus sudoribus emendatos, formulis nostris, operaque nostra, quantum licuit, ornauimus. Priorem aeditionem non damnamus, sed quid intersit, ipse cognosces ex collatione, lector optime, simulque valebis. Catalogum reperies in proxima pagella. In officina Frobeniana apud inclytam Basileam. Anno M. D. XXIII. mense Febr.

Exhibentur libri eodem ordine ac in superiori editione, nisi quod Comment. in psalmos Tomum secundum constituit, qui simul indicem *cuiusdam eruditi* in omnes libros complectitur. De nouo accessit hymnus ad Apram filiam, sed vna cum epistola ad eandem pro nothis declaratus. Caeterum praefixa est huic editioni famosa illa et Pontificiis inuisa *epistola dedicatoria Erasmi* ad Io. Carondiletum Archiep. Pauor., in qua de interpolationibus in Hilario a multis inde saeculis commissis et multorum temere ausis acerbe conqueritur, singulorum scriptorum argumenta, causas et origines tam libere quam perite exponit, denique de ipsius Hilarii ingenio ac moribus ita disputat, vt miraremur iure profecto, si inter prohibitos libros non relata esset haec Hilarii editio. Moderatae sunt Benedictinorum de praeproperis illius iudiciis querelae.

1526.

Bas. ap. eund. f. Erasmiana repetita. Caueus, qui editionem primam Erasm. ignorat, laudat 1516. oculi haud dubie errore pro a. 1526. Tertia vice repetita est *ibidem ex Frob. off.* 1535.

1528.

Basileae. f. D. Hilarii Ep. Pictauorum de patris et filii vnitate et quorundam locorum Scripturae S. inter-

interpretatione; in *Antidoto contra diuersas haereses* p. 83-91.

1544.

Parisiis ap. viduam Carolam Guillard. f. D. Hilarii opera ex recensione *Ludouici Miraei.*

„Haec Miraei editio omnium, quae ante et post prodiere, licet nostro iudicio castigatior, ita tamen rara est, vt lustratis pluribus Parisianis Bibliothecis, eam detegere nos posse iam desperaremus, cum in magno Carmelitarum Conuentu offendimus. Erasmi laborem plurimum laudauit Lud. Miraeus, ipse diligentia vicit. Nam scriptis exemplaribus accurate collatis, quidquid in eis a Frobeniana editione diuersum nactus est, non minore cura notauit. Plurimos *codd. mirae antiquitatis* se contulisse testatur, vnos nominauit Victorinos, qui certe antiquitatis titulo a multis longe superantur. Ex eadem S. Victoris bibl. emit librum *de essentia Patris et Filii, duas ad Augustinum epistolas* ac *Metrum in Genesin.* BENEDD.

1550.

Bas. ap. Hier. Froben. et Nic. Episcopium. D. Hilarii P. E. Lucubrationes quotquot extant, olim per Des. Erasmum Roterod. haud mediocribus sudoribus emendatae, nunc denuo uigilantissime et ad plura exemplaria per D. Martinum Lipsium collatae et recognitae. Pagina tituli auersa post Cat. in superioribus contentorum haec leguntur: „Additum erat nobis illud agentibus scriptum quoddam, hunc titulum prae se ferens, *Hilarij de patris et filii vnitate:* mox comperimus id non esse nouum Hilarii opus, sed rhapsodiam studiosi cujuspiam, partim quidem e secundo De Trinitate libro, sed maxima ex parte e nono consarcinatam, omissis et additis quaelibet, vt

satis

ſatis appareat, eum quisquis hoc auſus eſt, voluiſſe lectori facere fucum. Attexuit appendicem De variis Chriſti cognominibus, ex autore neſcio quo, nam phraſis plurimum diſſonat ab Hilariana. Nos vel in hoc relinquendum duximus, quo perſpicuum fiat, quid ſit titulis credere: nec ſine cauſa in praefatione deſtomachari Eraſmum, in eos qui ſibi nihil non permittunt in celebrium virorum monumentis." Acceſſerunt ergo de eſſentia patris et filii liber. Epiſtola ad D. Aurelium Auguſtinum de reliquiis Pelagianae haereſeos. Altera ad eundem, in qua proponit aliquot quaeſtiones. Eiusdem Carmen in Geneſim ad Leonem Papam. De ſuis curis Lypſius praeter ea, quae titulus praefert, ne verbulum quidem. Benedictini vero iudicant, non negandam eſſe in mendis typographicis emaculandis Lypſii vigilantiam: ſed in conquirendis ac recenſendis MSS. curam poſuiſſe longe minorem, quam in excogitandis coniecturis, in quibus non ſemper, imo raro felix fuerit. Reprehendendus quoque videri poſſit in eo, quod Miraeum, quem certe ignoraſſe verba modo allata credere prohibent, penitus neglexerit.

1570.

Baſ. per Euſeb. Epiſcopium et Nicolai fratris haeredes. Eadem repetita. Acceſſit *Io. Iacobi Grynaei* vita *S. Hilarii* Cal. April. A. MDLXX. perſcripta, quae acrem Gillotii et Benedictinorum cenſuram paſſa eſt.

1572.

Pariſiis ap. Sebaſt. Niuellium. f. D. Hilarii — opera, ad plura exemplaria collata, nunc accuratiſſime reſtituta: ex editione *Ioannis Gillotii* Campani.

Prae-

Praemittitur commentatio, in qua primum veniunt, quae ad Hilarii historiam spectant, ex illius aliorumque veterum scriptis collecta; tum de ipsius stilo et scriptis differit; ac postremo locos suspectos notat, et quantum potest, benigne interpretatur: Opus pro illa aetate exquisitum et laude dignum, quamuis permulta in eo reperire sit, quae historiae iam limatiori atque accuratiori assuefactos nonnihil offendant. Commentationi huic Hilarii aliquot elogia, ac vitam per Hieronymum ex lib. de SS. Eccl. per Fortunatum et Gregorium Turonensem, nec non Petri Damiani de translatione S. Hilarii Sermonem adiecit: libros autem de essentia ac de vnitate Patris et Filii, centonibus dumtaxat ex quibus constant notatis, suppressit. Ac demum in indicandis plerisque SS. locis suam probauit diligentiam: at illibatum prorsus reliquit textum, in quem etiam Niuellii incuria menda irrepserunt non pauca. BENEDD.

1578.

Basileae. 8. D. Hilarii E. P. de S. Trinitate fragmentum; in *legatione Imp. Manuelis Comneni ad Armenios* p. 601-605.

1598.

Parisiis ap. Rob. Niuelle. 8. B. Hilarii Pictauiensis E. fragmenta ex opere historico, nunquam antea edita, ex bibliotheca Petri Pithoei, et eiusdem P. Pithoei vita, studio *Nicolai Fabri. Cat. Bibl. Reg. p. 364. et 370.*

SAEC. XVII.

1605.

Paris. sumtibus soc. typ. sub insigne magnae Nauis. f. D. H. P. E. Opera; ex collatione vett. codd. emen-

emendata, variis lectionibus illustrata et quorundam tractatuum accessione locupletata studio et cura *Ioannis Gillotii*, C.

Typographi, quid in hoc negotio a se praestitum sit, explicant his verbis: „Primum, inquiunt, ab eo, qui praelegere preloque adornare libros excudendos solet, Hilarii Opera curauimus cum optimis quibusque MSS. conferri, quos nobis — suppeditarunt ad libros de Trinitate *Nic. Faber*, ad Tract. in Psalmos *Iacobus Bongarsius*, ad Comm. in Matth. recensendos *Paulus Petaueus* Sen. Paris. Deinde vero cum adscriptis ad oram marginis variis lectionibus suam nobis operam vir quidem doctissimus non denegasset, vt earum delectu habito, quae jam receptis praeferendae viderentur, reliquas expungeret, visum est etiam ab altero impetrandum, vt eas, quae in superioribus editionibus toleratae fuerant, sub libri calcem colligeret: ne forte a te illae quoque desiderarentur, siue quod earum verbis alibi citata testimonia quaedam possent occurrere, siue quod vtrum his nouis posthabendae fuerint, judicio tuo velles expendi. Adjecimus praeterea fragm. ex op. histor. quae a 1598. *(apud Ambros. Drouar. Nic. Fabri opera*)* v. c. P. Pithoeus publici juris fecit, et exscriptos ex iisdem MSS. libris Tractatus in Psalmos 13. 14. 149. et 150.“ — Nec tamen multo puriora H. scripta his curis prodiisse, Benedictinorum est iudicium, siue quod is, qui Vr. lect. selegendis operam suam commodauerat, iudicii fuerit non admodum exquisiti, sive perfunctorie hoc obierit; ita saepenumero mutavisse, quae retinenda fuerant, et contra quae fuissent mutanda, retinuisse eum notant. Sed et Parisienses typographi, inquiunt, qui quod artis suae non erat aliunde

*) Ita insertum a Benedict.

aliunde mendicarunt, ita neglexerunt, quod erat induſtriae ſuae, vt eorum editioni prae multitudine mendorum, facile anteferendae videantur Baſileenſes.

1617.

Coloniae Agr. f. Recuſa Pariſienſis nouiſſima.

1625.

Francof. ap. Dan. et Dau. Aubrios et *Caſpar. Schleichium.* 8. Hilarii Carmina, cum notis *M. Ioh. Weitzii.*

1631.

Pariſ. ap. eosdem typogr. f. Recuſa prima, Lectionibus tamen variantibus, quae antea ad calcem reiectae erant, propriis locis aptatis et ad marginem adſcriptis. Sed quod maior laus eſt, lectiones, quae in prioribus editionibus obtinuerant, a primae vero ed. curatore loco male erant motae, non ſemel reuocatae ſunt.

1652.

Pariſiis impenſ. ſocietat. typogr. librorum officii eccleſiaſtici juſſu Regis conſtitutae. f. repetitio praecedentis.

1693.

Pariſiis Exc. Franc. Muguet [Regis, Cleri Gallicani et illuſtriſſ. Archiep. Par. typogr] f. S. H. P. E. opera ad Manuſcriptos Codices Gallicanos, Romanos, Belgicos, nec non ad veteres editiones caſtigata; aliquot aucta opuſculis, praeuiis in locos difficiles diſputationibus, praefationibus, admonitionibus, notis, noua S. Confeſſoris vita, et copioſiſſimis Scripturarum, Rerum, Gloſſarum Indicibus locupletata

pletata et illuſtrata, *ſtudio et labore Monachorum Ordinis S. Benedicti, e Congregatione S. Mauri.*

Egregia prorſus Benedictinorum opera effectum eſt, vt Hilarius non modo purior et emendatior prodiret tandem, ſed et intelligeretur facilius et legeretur commodius. Textum enim ſumma conſideratione adhibita ad Codd. MSS. in vnum conſpirantium fidem expreſſerunt, variantibus, quarum ingentem copiam ex omni Gallia, Britannia Italiaque conquiſiuerant, vbi minus tuta videretur caſtigatio, in margine appoſitis. Rationem vero mutatarum priſtinarum lectionum notulis ſubiectis ſat frequentibus (quibus tamen nemo lectorum, vt ipſi veriti ſunt, iraſcetur puto) explicauerunt. Iisdem notis illuſtrantur et explicantur locutiones inuſitatae, implexae phraſes, ſententiae ſingulares; ex aliorum eruditorum operibus, quicquid ad geſtorum, quae Hilarius attingit, notitiam faciliorem conduceret, allatum; loca pugnantia aut ſuſpecta compoſita et ex ipſiusmet potiſſimum verbis ab errore vindicata. Momenta quaedam celebriora aut difficiliora in prolegomenis curatius expedita ſunt, *vt ipſius ſcripta non prius* offerrentur, quam praecipuae ſuſpicionum nebulae prorſus fuiſſent diſſipatae. Quod ad commodiorem operis vſum attinet, praemiſſas habes ſingulis operibus admonitiones aut praefationes, in quibus quicquid ad Operis occaſionem, tempus, ſcopum, veritatem et id genus alia ſpectant, ipſi explicuerunt, ſubnexa etiam interdum totius operis ſynopſi. Praeterea argumenta breuibus ſummariis in ora librorum indicata, tractatus ipſi in varios numeros ſunt diſtincti. Ordo totius voluminis is eſt, vt praemiſſa epiſtola nuncupatoria ad Card. Caeſ. Eſtraeum in *praefatione generali* de edd. opp. Hilarii, Operibus deperditis, cauſis obſcurati ſermonis Hilarii, denique de fine huius editionis diſſerant,

differant, tum difficiliores Hilarii ſententias, quales ſunt *de conceptione* Chriſti etc. diffuſe explicare co- nentur Monachi Eruditi. Quibus omnibus triplex vi- ta Hilarii, 1) ex ipſius ſcriptis collecta, 2) ex Hie- ronymo et 3) Fortunato auctore, libris II., nec non Petri Damiani ſermo de translatione S. Hilarii ſubiicitur. — Opera Hilarii hac ſerie ſeſe excipiunt: *Comment. in Pſalmos. in Matthaeum. l. XII. de Trinitate. Lib. de Synodis. Reſponſa apologetica ad reprehenſores ſuperioris libri* (hic primum edita). *Ep. ad Abram. Hymnus ad eandem. L. I. ad Con- ſtantium. L. II. ad Conſtantium. L. contra Conſt. L. contra Auxentium. Fragmentum libri, in quo hi- ſtoria Ariminenſis et Seleuciae ſynodi continebatur. Fragmenta ex aliis operibus.* Porro appendicis loco: *Carmen in Geneſin. L. de Patris et Filii unitate; L. de eſſentia Patris et Filii; Fides Alcuini ſub no- mine Hilarii graece verſa;* Nic. Fabri praefatio in Hilarii fragmenta, notulis ad oram a Benedictinis ad- ſcriptis; Syllabus MSS. ad quos recognita ſunt H. Opera. Index triplex locorum S. S. rerum, ſententia- rum et gloſſarum.

Saec. XVIII.

1730.

Veronae. ap. Petr. Ant. Bernam et Iac. Val- larſium. f. II Voll. Hilarii — opera, ſtudio et la- bore Monachorum Ordinis S. Benedicti e Congre- gatione S. Mauri caſtigata, aucta, atque illuſtrata. Nunc vero libris de Trinitate et Commentariis in Pſalmos ad binos Capituli Veronenſis Codices, anti- quitate ac praeſtantia quosuis ad hanc diem cognitos facile exſuperantes, diligenter exactis, atque octo ma- xime variantium Tractatuum adiectione locupletatis.

Curauit Celeberrimus Marchio *Scipio Maffeius*, cuius praefatio Codd. duorum Veronenſium antiquiſſimorum et optimorum deſcriptionem et ſpecimina ſiſtit et ad calcem octo in Pſalmos Hilarianos tractatus exhibet, ab editis valde recedentes. Caeterum ratio huius editionis ea eſt, vt integra recuſa Benedictinorum opera, libri de Trinitate et Commentarii in Pſalmos iſtorum Codd. ope, ubi tuto fieri pateret, reſarcirentur, reliqua lectionis varietate textui a Benedictinorum notis ſeparatim ſuppoſita et numeris diſtincta. Contulit dictos Codd. ad editionem Benedictinorum Ioſeph. Blanchinius, Veronenſis, Eccl. tunc Canonicus et Bibliothecarius.

1733.

Pariſiis. f. D. Hilarii Ep. P. Interpretatio aliquot Pſalmorum (XV. XXXI. XLI.) hactenus inedita, ex MSto Aquicinctenſi. Accedit ex eodem codice ſermo in die Paſchatis, in quo Pſ. CXLIX. explicatur, qui ſi Hilarii ſaltem antiquiſſimi ſcriptoris eſt; *in* Edm. Martene et Vrsini Dvrandi *vet. Scriptor. Collect. ampliſſ.* T. IX. col. 55 vsque ad 84.

1749.

Venetiis, apud Iacob. Capelliati. f. Tomi II. Hilarii opera ſecundum Veronenſem editionem expreſſa. Commemorat hanc ed. Veronenſis repetitionem Celeb. *Oberthür.* Sed ita negligenter tractatam ac vitiis inquinatam eſſe, addit, vt ſolum vile lucrum mercatorem ſpectaſſe appareat. Talem vero negligentiam et turpitudinem typographos Venetos etiam in aliorum PP. operibus prodidiſſe, opportune obſeruat. Nos in Tertulliano eam reprehendere memini.

1751.

Bononiae. 4 mai. S. Hilarii Ep. Pict. *Epistola Paraenetica* et sermo de dedicatione ecclesiae Hilario tributus, nunc primum edita a *Canonicis Regularibus S. Saluatoris in Vett. Latinorum opusculis nunquam antehac editis* Tomo II. p. 38 - 185. Editor est *Io. Aloysius Mingarellius*, sed commentarii et dissertationes tres, in quibus Hilario illa epistola vindicatur et loca difficiliora eius illustrantur, *Io. Chrysost. Trombelli* esse, Feltrus profitetur, cui doctam dissertationem, in qua eandem Hilario ereptum iuit, debemus, Romae 1762. euulgatam hoc titulo: *De Epistola seu libello sub S. Hilarii Pictauiensis nomine a Canonicis R. S. S. a. 1751. edito dissertatio, in qua ostenditur Epistolam illam seu libellum non Hilario Pictauorum Ep. tribuendum esse, auctore Angelo Maria Feltri a S. Antonio — in nouo Coll. Calasanctio. S. Theol. Prof.*

1769.

Venetiis, ex Typogr. Io. Bapt. Albritii. f. S. Hilarii Pict. Episcopi, Psalmorum XV. XXXI. et XLI. interpretatio, quae in nouis editionibus desideratur. Accessit vetustissimi Scriptoris anonymi Sermo in die paschatis, in quo Psalmus CXLIX. explicatur: in *Andreae Gallandii Biblioth. Vet. PP.* T. V. p. 85 - 95. Accurate ex Marteneo descripta sunt. Praemittitur in Prolegg. cap. IX. p. XV sq. notitia de Hilario.

1785 - 88.

Wirceburgi ex off. Stahel. 8. Tomi IIII. S. Hilarii Pictauiensis Ep. Opera omnia. Recudi curauit *Dr. Franciscus Oberthür (Opera omnia SS. PP. Latinorum Tomus VIII - XI.*

Placuit Celeb. editori, instructiorem et ornatiorem dare Hilarium, quam reliqui PP. ex hac officina comparuerant, cum propter peculiarem scriptorum eius vim ac grauitatem, tunc in honorem amici magnifice ab ipso culti, cui haec editio sacra erat futura Perill. ac S. R. Baronis de Fechenbach. Ex omnibus igitur, quae a Benedictinis ad vitam, doctrinam et contextus librorum eius, qualis iamiam est, rationem illustrandam conscripta erant, quaeque horum lucubrationibus a Maffeio erant superaddita, potiora per singulos huius descriptionis tomos ita distribuit, vt *primus* cum parte operum, I. *Vitam Hilarii* et II. *Elenchum scriptorum eius* complectatur, *alter* et *tertius* cum reliquis libris breue Hilarii dogmatices compendium s. *crisin summariam* in scripta Hilarii duce Coustantio, *quartus* denique post I. *breuem Epicrisin* in summ. Cris. (in qua Semleri argumenta aduersus Hilarii orthodoxiam ad Baumgartenii Polemicam T. III. prolata a se neglecta esse, qua de re Annal. Helmst. litt. editores et Roeslerus eum admonuerant, excusat), II. *Historiam litterariam operum Hilarii*, III. *opera quaedam eius dubia et suppositiția*, IV. *Varias lectiones et obseruationes in quaedam Hilarii loca*, atque V. *indicem textuum Scripturae*, qui in locis non suis explicantur.

1789.

Parisiis, sumptibus Petri Didot. f. primog. fol. S. Hilarii liber de Synodis notis et totius historiae contextu illustratus in *Collectione Concilior. Galliae tam editorum quam ineditorum studiis Monach. Congreg. S. Mauri* T. I. p. 145-185.

Codices: Liber vetustus Cribelli.

Codex

Codex Coenobii D. Benigni Diuionensis, quem Guil. Paruus ad Badium detulit, Comment. in Matth. et Ep. ad fil. Apram complexum.

Codices Lud. Miraei. Quales fuerint, haud indicauit. Vnum in specie appellat ex *Bibl. Coenobii S. Victoris Parisiis.*

Codices Nic. Fabri, Iac. Bongarsii et *Pauli Petavei,* qui Typographis Parisiensibus in ed. 1605. praesto erant. Sed quales fuerint, et quaenam opuscula in singulis contenta, ex notitiis eorum non liquido constat.

Benedictini codices sat multos adhibuerunt et peruetustos, quos ita indicant, vti singulis libris emendandis profuerunt. Si in vniuersum nomina eorum vis, praesto fuerunt: *Albinensis, Beccensis*, Boherianus, *Carnutenses* duo, *Cisterciensis*, *Colbertini* quinque, *Corbeiensis* tum vero *Sangermanensis, Eluonensis* vulgo *S. Amandi*, tum in Bibl. Archiep. Remensis, *Germanensis, Martinianus, Michaelinus, Miciacensis*, Ottobonianus, *Pratellensis*, *Regii* duo, *Remensis*, in bibliotheca Archiepiscopi, *Remigiani* duo, codex Coenobii B. Mariae *Siluae maioris, Sorbonici* duo, *Tellerianus*, *Theodoricensis*, *Turonensis.*

Vaticani tres, in quibus vnus Christinae Suecorum fuit. Vnus *Vaticanae* basilicae, cuius variantes primum ex Lat. Latinii, tum Petri Ciacconii ac demum Ioh. Bapt. Bandinii recensione annotatae editoribus transmissae erant; *Victorinus, Vindonicensis.**) Ad manum erant praeterea *Nic. Fabri apographum,* quo

T 3

*) Codices, quorum nomina literis rotundis sunt exscripta, minoribus tantum libellis veluti *epist. ad Apram, libellis II. ad Constant., libro in Const., libro adu. Auxentium* vsui fuerunt.

quo ad fragmenta Hilarii edenda usus fuerat, ex Bibl. Colbertina, cum *Pithoeano* exemplari.

Restant *Codices duo Capituli Veronensis* a Celeb. *Maffeio* in ed. Veronensi tractata, quorum descriptionem vna cum speciminibus aere expressis in praefatione exhibuit, *alter*, libros *de Trinitate* continens, quinto aut sexto saeculo scriptus, vt contra *Mabillonium* monuit, qui *de Re Dipl.* l. V. p. 356. *sub finem saeculi quarti aut ineunte quinto scriptum eum* dixerat; accuratissimus et paucissimis mendis adspersus. *Alter* antiquitate et ipsa facie vetustatis cum quocunque alio certans, *commentarios in Psalmos* complexus est, quorum rara admodum scripta exemplaria occurrunt. Illos in IX. XIII. et XCI. in MS. Vaticano vnice adhuc repertos pariter hic probat et recenset.

His adde *codicem Aquicinctensem* sexcentorum circiter annorum, quem Edmundus Martene in Germania peregrinatus euoluit, et deprehensis Ps. XV. XXXI. et XL. antea nondum editis, in Collect. Vet. Script. I. supra l. indicauit. Pleraque Hilarii continebat sub epigraphe: *S. Hilarii de Trinitate libri XII. et alia opuscula eiusdem;* eleganter scriptus.

7.

EVSEBIVS VERCELLENSIS.

§. 1. Vita. Sardinia oriundus, primum Romanae ecclesiae lector, deinde ab a. 340. Vercellarum in Insubribus Episcopus. Ab anno inde 354. nomen famamque adeptus est, postquam a Liberio Rom. Ep. rogatus, vt vna cum legatis suis fidei patrocinium apud Constantium susciperet, non solum ab imperatore obtinuit, vt Concilium Mediolani ediceretur, sed in eo etiam tam libere et constanter causam susceptam tuitus

tus est, vt nec minae, nec vultus instantis tyranni, qui adeo ira excanduit, vt gladium in eum et Luciferum stringeret, mente solida quaterent, et vinculum et exilium forti animo subiret. Relegatus est primum Scythopolim, vrbem Syriae Decapolitanae, vbi primum a Iosepho Comite perhumaniter exceptus, deinde vero a Patrophilo, Arii quodam socio, diu vexatus fuit. Dehinc varias regiones exul peragrare coactus est, in Cappadociam primum, dehinc Thebaidem superiorem deportatus, vnde promulgato a. 362. Iuliani edicto de episcoporum exulum restitutione Alexandriam rogante Athanasio se contulit, vbi et synodo interfuit ab eodem coactae et actis illius latine subscripsit, *) postremo Antiochiam se contulit, vt secundum Synodi mandata pacem in ecclesia ista propter Episcopi electionem conturbatam restitueret, sed spe frustratus Italiam reuersus a. 371. diem obiisse fertur.

Extant eius *epistolae* tres: I. *Ad Constantium Aug.* II. *Ad Presbyteros et Plebes Italiae.* III. *Ad Gregorium Episc. Hisp.* Praeterea *libellus facti* ad Patrophilum Arian. Ep. quem epistolae ad Vercellenses illigauerat. **) Intercidit *versio eius Commentariorum Eusebii in Psalmos.* Codex Euangeliorum ipsius Eusebii manu descriptus Vercellis asseruatur atque luci publicae datus est post *Io. Andr. Iricium* (Mediolani 1748. 4.) in *Blanchinii Euangeliario quatruplici* (Tomo IV. Romae 1749.). §. 2. Scripta.

T 4 Editae

*) Athanas. ad Antioch. Opp. T. I. Part. II. p. 776.

**) Quapropter a Gallandio non seorsim numeratur; nec in Bibliothecis PP. antiquioribus, in quibus omnibus vna tantum *ad Presb.* et *Plebes Italiae* epistola nominatim extat, vbique tamen hoc *libello facti* subiecto. Oudinus pro singulari ep. censet.

§. 5. Editiones. Editae sunt duae priores epistolae cum libello facti *primum*, vt Gallandius loquitur, ex archiuo Vercellensis ecclesiae erutae a Baronio in Annal. Eccl. ad a. 355. §. VII. a. 356. §. XCII sqq. Ego vero quaesiuerim ex eo, vnde vna illa ad Vercellenses ep. cum libello facti *) edita, iam in *Tomo primo Bibl. PP. Parisiensis* a. 1575. compareat, si recte Ittigium capio, qui epistolam Eusebii Vercellensis memorat, quae nulla alia esse potest. Eadem posthac edita in *supplementis ad M. Bibl. Paris.* editionis quartae (*Paris. ap. Aeg. Morellum* 1639.) T. I. p. 627. et 628. item in quinta *Bibl.* huius *Parisinae* editione (*sumpt. eiusd. Aeg. Morelli* 1644.) T. XV. p. 627. et 628. et ibidem recusa (a. 1654.), quam Ittigius describit. Nisi forte haec prorsus eadem sit, titulo tantum modo refícto, quod verisimillimum, **) si reputes, quod Ittigium quoque pupugit, noui Supplementi Combefisiani a. 1648. editi nullam in ea rationem esse habitam. Tandem leguntur in *Bibl. Max. PP. Lugdunensi* (*apud fr. Anissonios* 1677.) T. V. p. 1127. 1128. Epistola tertio loco commemorata edi coepta est inter fragmenta Hilarii XI. §. V. vnde cum praecedentibus ad Baronium descriptis nouissime exhibuit *Gallandi* in Tomo V. n. 7. (Venet. 1769.) cum notulis et variis lectionibus paucis, praemissa de Eusebio notitia in Prolegg. cap. VII.

8. Lvci-

*) Non tres priores, i. e. hae duae cum prima ad Const. vt Oudinus l. l. inquit. Idem etiam in secunda ed. Bibl. Bigneanae a. 1589. repetitas tradit, quod falsum est, si recte Catalogum texuit Ittigius.

**) Cf. Ittigius.

8.

LVCIFER CALARITANVS.

Calaris (*Cagliari*) in Sardinia Epiſcopus vna §. 1. Vita. cum Pancratio, Hilario Diacono et Euſebio Vercellenſi ad vices Liberii gerendas in concilium Mediolanenſe miſſus ac huius quidem gloriae, laborum aerumnarumque ſocius et per varia exilii loca comes, fortitudine ac animi robore ipſi par, ſed longe inferior moderatione et prudentia. Poſtquam multa gravia ab improbitate et liuore factionis Chriſtianae Mediolani pertulerat diuque in ſqualore carceris duri detentus fuerat, Palaeſtinam in exilium miſſus, Eleutheropoli duos *ad Conſtantium* libros exarauit, quibus omnem hominis verecundi et ſani ſpeciem prorſus exuiſſe ſe oſtendit. Qua ſua dementia et animi impotentia non ſolum imperatorem, vtpote aduerſarium omnium, qui formulam orthodoxam cum Lucifero adamarent, inceſſit et laceſſiuit, quanquam Conſtantius tantam eius temeritatem non vltus eſt:*) ſed inter ſuos etiam turbas mouere coepit Lucifer. Nam cum Antiochiae tempore Synodi Alexandrinae Catholicos diſſentientes deprehendiſſet, ipſe Paulinum Antiochiae Epiſcopum ordinando, quocum communicare illi renuebant, diſcordiam magis accendit, et cum factum eius Euſebius Vercellenſis improbare videretur, adeo ſtomachi feruore exarſit, vt homini familiariſſimo et

 per

*) Quod equidem non magnanimitati huius hominis qualicunque tribuerim, iſtius enim ne leuiſſima vmbra in illum cadere poſſe videtur, praeſertim cum incertum ſit, quid, niſi morte praeuentus eſſet, fuiſſet facturus. Iam enim Florentio Off. Mag. lecto opere mandauerat, vt ab ipſo Lucifero per literas quaereret, num eius ſe auctorem profiteretur.

per tot casus ipsi probato omnem porro communionem secum interdiceret. Addidit ferociae eius stimulos Synodus Alexandrina, Episcopos catholicos poenitentes, quod cum Arianis communicauerant, recipiendos censens; quam sententiam Lucifer prorsus detrectauit et in Sardiniam reuersus non eos solum, qui Arianis communionem dederant, sed, qui vel solummodo poenitentes recepissent, procul a se habuit et seiunxit; vnde nomen schismatis Luciferiani ortum.

§. 2. Scripta. Luciferi Scripta sunt secundum annorum ordinem, quem *Coleti* fratres inierunt: *Epistola ad Eusebium scripta* mense Martio aut Aprili a. 355. *De non conueniendo cum haereticis* liber intra a. 356. et 358. ineuntem, cum Germaniciae, vbi Eudoxii Ariani Germanicens. Episcopi crudelitatem perpessus est, exularet. *De Regibus Apostaticis,* Eleutheropoli tertio exilii loco a. 358. confectus. *Ad Constantium Aug. pro sancto Athanasio* libri duo ibidem circa a. 360. exarati. *De non parcendo in deum delinquentibus,* eodem circiter anno. Libellus cui titulus *Moriendum pro filio Dei* ipsis anni 361 exordiis scriptus videtur. Ad quem annum *epistola* quoque *ad Florentium officiorum Magistrum* referri debet. *Perperam* ei aliquando *Fides* a *Faustino consignata* fuit *adscripta. Intercidit epistola* eius *ad Catholicos,* qui in ecclesiam Mediolani conuenerant, e claustris, quibus in aula Constantii Arianorum perfidia detinebatur missa; nec non tota *Athanasii versio graeca scriptorum Luciferi.*

§. 3. Editiones. Primus Luciferi opera e vetustis Codicibus descripta Parisiensibus typis edidit *Ioannes Tilius* Episcopus Meldensis (Meaux) a. 1568. et Pio V. Pontifici Maximo dicauit. Is quidem aliquantum operae ac laboris in iis corrigendis impendit, subiectisque notis diffici-

difficiles quasdam cuiusque libri et obscuras locutiones ac sententias explicare nisus est; sed multo plura, ea praesertim, quae spectant ad testimonia sacrae scripturae, *lectori minus*, quam ipse erat, *occupato colligenda*, et emendanda *reliquit*, vti fatetur in Epistola ad Pontificem. Quare cum ab Auctoribus Lugdunensis Bibliothecae Patrum (a. 1687.) opera quoque Luciferiana Tomo IV. inserenda essent, hanc curam illi susceperunt, vt illa emendatiora proferrent; sed imprudenti consilio suoque prorsus arbitrio ita manus in ea immittere ausi sunt, vt nulla veterum Codicum, nulla doctorum hominum auctoritate freti, verba, sententias, ipsasque interpunctiones immutauerint, et quod magis improbandum, sacrorum Bibliorum testimonia, quibus refertissimi sunt Luciferi libri, ad exemplar Vulgatae Bibliorum emendauerint, *Latini* tamen *Latinii obseruationibus et correctionibus* quandoque adhibitis, notisque Tilianis ad calcem adiectis. Qui vero ante Lugdunenses Auctores eadem Luciferi opera in prioribus PP. Bibliothecis edidere, nihilo diligentius aut studiosius in illorum emendationem incubuerunt. Cum itaque corruptissima ferrentur in vulgus Luciferi exemplaria, *Io. Baptista Cotelerius* hanc operam summo studio aggressus est, vt libros Luciferi e mendis omnibus purgatos, integrosque quo tandem modo id fieri liceret, eruditorum hominum iudicio probandos publice exhiberet;*) sed haec conamina, incertum quibus de causis,**) euentu caruerunt, nec post mortem Cotelerii in eius supellectili libra-

*) Huc vsque sunt verba fratrum Coleti.

**) Fuerunt, qui suspicarentur, intermissum esse opus, ne Galliarum regis animum laederet, qui tum maxime Caluinianis erat infensus: Fabric. Biblioth. Gr. Vol. VIII. p. 403.

libraria quidquam repertum esse, quod huc spectaret, ex fide *Baluzii* notat *Rich. Simon;* *) nonnullas correctiones tamen partim in notis ad *Constitutiones Apostolicas*, partim *Monumentis Ecclesiae graecae* insunt. Caeterum contulerat aliquantum studii olim in Luciferum *Latinus Latinius* in *Bibl. Sacra et Prof.* p. 157. suisque correctionibus adsperserat, quas in eundem *Consaluus Poncius* meditatus erat. Idem paene post eum *Ludouicus la Cerda* in *Aduersariis Sacris* cap. 37. 38. et 47. fecerat. His igitur subsidiis et spe nanciscendi codicis adiutus nouae editioni parandae se accinxerat *Erh. Andr. Frommannus* Director Casimir. Coburgensis, quod publice edixit anno huius saeculi LXVII. in Epistola *de Lucifero Calaritano olim Praesule.* **) Sed nec hic profligando Operi immorari potuit, quod paucis annis post, benigniori fortuna vsus *Andreas Gallandius* exsecutus est. Sed insignius adhuc de Lucifero restituendo meruerunt *Ioannes Dominicus* et *Iacobus* fratres *Coleti*, de quorum opera iam, cum ad singularum editionum enumerationem accedimus, pluribus constabit. Peculiarem vsum Luciferi scripta testimoniis sacrae scripturae vtriusque foederis refertissima, praebent ad antiquam latinam Bibliorum versionem, quam Italam vocant, eruendam, quam operam a *Paulo Colomesio* animo agitatam, a *Ludouico de la Cerda* nauari coeptam, haud segniter recentiores editores variis studiis persequuti sunt: singulari autem consilio contulit *Petrus Sabatierius* in opere celebratissimo, *Bibliorum SS. latinae versiones antiquae Remis apud Reginald.*

*) Obseruat. in Dupin. T. I. p. 60.

**) Coburgi 1767. 4. edita, vt Rud. Erdm. Fischero, annum quinquagesimum muneris eccl. fel. exactum nomine Gymnas. Acad. gratularetur.

nald. Florent. 1743. tribus Voll. f. edito. Nunc de ſingulis.

1568.

Pariſiis, *apud Ioannem Bene-natum.* 8. Luciferi Epiſcopi Calaritani ad Conſtantium, Conſtantini Magni F. Imp. Aug. Opuſcula.

Liber admodum rarus. Complectitur omnia Luciferi opuſcula, quae ad Conſtantium diriguntur, ita vt vna tantum epiſtola ad Euſebium Vercellenſem ſuo et ſociorum nomine ſcripta excluſa ſit. Totum enim volumen quanquam in libellos partitus ſit auctor, Tilio *opus vna tractu Imperatori Conſtantio continuatum* videtur. Inſertae autem ſunt epiſtolae III. Athanaſii ad Luciferum, Liberii ad Conſtantium Imp. et Athanaſii ad ſervos Dei. Codicem, vnde ea deprompſerit, non memorat. Subiecit ſcholia paginis paulo plus ſexdecim, locutiones aut ſingula verba, interdum etiam nexum et ſenſum breuiſſime illuſtrantia. Caeterum placet ſibi pius Epiſcopus Meldenſis in aſſimilanda religionis et ſacrorum in Gallia conditione, temporibus Luciferi, neque negligit animum, quo ipſe aduerſus ſuorum temporum haereticos affectus ſit, cum Luciferi animo comparare; deplorat imprimis *quod non amplius liceat tam ſanctae vitae ac ſacrati ordinis viro, talibus verbis principem ſuum improbum et perditum proſcindere, quemadmodum hic dignus faciebat confeſſor, qui ſerpentem, belluam et immaniſſimam feram, latronem, ſacrilegum, carnificem, homicidam, idololatram, templum daemonum, et religionis euerſorem, haereticum, Apoſtatam, Antichriſti praecurſorem, atque adeo ipſum Antichriſtum Conſtantium vocauerit!*

Sermonem eius rudem eſſe et incomptum vt totius iſtius aetatis, dicit, ipſum hoc fateri; at qui diligenter

genter perpendat, eum grauem et ſententiis refertum, virique ingenio valentis, eſſe inuenturum. Menda typographica pauca ad calcem voluminis corriguntur, reliqua, quae illi inſunt, nouiſſimi Editt. monent, non typographi magis, quam antiquorum librariorum inſcitiae aut incuriae eſſe tribuenda: immo paucis interiectis, inculto potius ac paene barbaro hominis ſtilo tribuenda eſſe, quam librariorum culpae affirmant.

1618.

Coloniae Agrippinae ſumt. Ant. Hierati. fol. Luciferi opuſcula ad ed. Tilianam deſcripta in *Tomo IV. M. Bibl. PP.* a p. 121 - 190.

1644.

Pariſiis ap. Aegid. Morellum. f. Eadem in *Tomo IX.* Col. 969 ſqq. *M. Bibl. PP. Pariſ.* h. a. et de anno 1654. Vide quae ad Euſebium Verc. de hac monuimus.

1677.

Lugduni, apud Aniſſonios. f. Eadem in Tomo IV. fol. 181 ſqq. *Max. Bibl. PP.*

1770.

Venetiis, ex typogr. Io. Bapt. Albritii Hier. f. fol. — Luciferi Ep. Calar. ad Conſtantium Conſt. M. F. Imp. Aug. Opuſcula per Io. Tilium Meldenſem Epiſc. in lucem edita. Acceſſerunt nonnulla ſiue eiusdem Luciferi ſiue aliorum ad ipſum Epiſtolae. Omnia nunc primum recognita, emendata notisque illuſtrata in Bibl. Vett. PP. Antiquorumque SS. Eccl. curante *Andrea Gallandio.* in *Bibl. Vett. PP. et Eccl. SS.* T. VI. p. 153-260.

Secu-

Secutus eſt Tilianam editionem, vt a Pariſienſibus a. 1664. expreſſa erat. Sed quoniam ea (neſcio principem an Pariſienſem innuat) librariorum vitio inquinatiſſima foedisque mendis obſita compareret, emaculandam et Latinii, Cotelerii aliorumque caſtigationibus et coniecturis, quas occaſione accepta paſſim detegeret, emendandam curauit. Fatetur autem editor diligentiſſimus, ſe neutiquam penitus deterſos Luciferi libros praeſtare: quin immo, ait, in iis recenſendis nonnulla ipſi deprehendimus, quae in emendandis adhuc (forte corrigenda propoſuimus; vt propterea plura etiamnum in Lucifero ſupereſſe, quae manum medicam expectent codicum MSS. ope praeſertim adiutam, vltro agnoſcamus. In id potiſſimum ſe incubuiſſe ſcribit, vt, quum Lucifer in libris conſcribendis integra ferme ſacrorum bibliorum volumina ordinatim percurrat, aliamque verſionem Vulgata vetuſtiorem adhibeat, loca vtriusque foederis ſiue cum interpretatione LXX virali ſiue cum textu N. T. conferrentur: eo imprimis nomine quod antiqua illa verſio latina, ad libros quod attinet V. T. ad LXX. ſenum editionem exacta noſcatur. Sed his promiſſis eum non ſletiſſe nec multa eſſe, quae cum graeca interpretatione contulerit, nouiſſimi edd. notauerunt, Caeterum quo deinceps Luciferianorum lectio pronior faciliorque ſuccederet, libros omnes in ſectiones diſtinxit atque in prolegomenis cap. II. de Lucifero docte et cum iudicio diſſeruit.

1778.

Venetiis excudebant fratres Coleti. f. Luciferi Epiſcopi Calaritani opera omnia quae extant curantibus *Ioanne Dominico* et *Iacobo Coletis.*

Pauci ſunt Eccleſiaſticorum Scriptorum, qui tam ſplendido ornatu geſtiant, qualem Calaritanus hic epiſco-

episcopus Coletorum beneficio cum totius descriptione ac ipsis typis, tum marginibus latissimis prae se fert. In qua editione accidit iucunde, vt qui ante decem amplius ducentos annos a primo editore Pio V. P. S. inscriptus esset Lucifer, is iam a nouissimis editoribus sexto eiusdem nominis Pontifici offerri posset. Hi ergo non satis habuerunt ipsam Tilii editionem sequi, sed Codd. duos, ex Vaticana vnum, alterum Venetiis nacti, horum auctoritate et ex Tilii, Latinii, Poncii, la Cerdae, ac Gallandii notationibus, nec non aliis, in epistolas Luciferianas ex Baronio, Coustantio, Chifletio, Papebrochio et Montfauconio collectis notas composuerunt in inferiori margine subiectas, et suis ad historiam ecclesiasticam imprimis spectantibus, (quod genus a Gallandio neglectum esse reprehendunt) passim interstinctas. Ita textum exhibuerunt emendatum, vbi intactus nullo modo relinqui posse videretur, reliquas animaduersiones criticas vel lectorum iudicio permittentes vel suo statim improbantes. Quod ad Scripturae loca ex versione antiqua a Lucifero prolata attinet, quae res a multis non felici satis successu tentata et innumeris obsepta esset difficultatibus, quas luculenter sane descripserunt; vno tandem expedienda consilio visa est, vt nimirum singula sacrae Scripturae loca a Lucifero descripta cum Itala interpretatione antiqua, qualem Sabatierius exhibuit, componerent: quodque in illa a Luciferianis testimoniis differret, in subiectas notas reiicerent, si quae lectiones vel e Graecis vel e Latinis codicibus aut e Latinis Patribus a Sabatierio productae cum Luciferianis consentirent iis in locis, in quibus apud Luciferum a textu antiquae Versionis diuersae sunt, eas exscriberent, atque omnino in vno Lucifero exemplar luculentissimum *Antiquae Latinae Versionis* legentibus offerrent idemque Cotelerii et Millii, et ipsius Saba-

Sabatierii ope, correctum et ab iis mendis purgatum, quae facilius cuiusquam oculis poterant obuersari. Praeter haec alio ac editi fuerant ordine libros disposuerunt atque addiderunt, quae a Tiliana absunt Luciferi et sociorum ad Eusebium Vercellensem et Liberii ad Luciferum exilio iam damnatum epistolas, resectis duabus, quas alieno loco hic subiecerat Tilius Liberii ad Constantium et Athanasii ad Lucif. Tanquam spurium opus vero ad calcem reiecerunt *Formulam Fidei*, quae Lucifero tribuitur, peculiari critica animaduersione praefixa. Denique, quod longe praestantissimum est, in praefatione eleganti ac subtili doctrina contexta cum nouae editionis consilium traditur, tum in specie de Luciferiana S. S. interpretatione, item de tempore, quo singuli Luciferi libri scripti sint, differitur, nec non animaduersio theologica in nonnullas Luciferi locutiones et quaestio critica in aliquot loca est exhibita, quibus omnibus proxime vita admirabili diligentia perscripta, in fine autem index vtilissimus succedit.

* *

Codices. De *Tilii Codice* non constat.

Vaticanus, nono saeculo scriptus fertur et in loculis Bibl. Vat. num. 75. litt. N. P. extare. Fortasse Christinae Suecorum fuit, in cuius bibliotheca antiquissimum Luciferi Codicem se vidisse If. Vossius Paulo Colomesio dixerat,*) cuius testimonium Frommannus profert. Sed diuersas eius a Tiliana ed. lectiones non eiusmodi fuisse, quae sententiam immutarent, sed varias plerumque voces, varia ab editis ex Tiliano codice nomina solummodo exhibuisse, Coleti affirmant.

*) In Paralipom. de SS. Eccl. p. 703. Opp.

affirmant. *Codex Venetus*, quem penes D. Matthaeum Aloyſium Canonici ciuem Venetum eſſe iidem notaverunt, non tam Luciferi Scripta, quam Athanaſii quaedam et Athanaſio tributa complectebatur, in his longiorem huius epiſtolam ad Luciferum, cuius MS. exemplum cum Tiliano Cod. contulerunt.

Praeterea Frommanno ſpem codicis vel varietatis alicuius nanciſcendi accenderat Io. Alb. Fabricius, Tilianam editionem cum bonae notae codice MS. collatam ſe euoluiſſe in Bibliotheca Iohannea Hamburgenſi profeſſus.*)

9.

Hilarivs Diaconvs.

§. 1. Vita. Patriam habuit Sardiniam. Diaconus erat Eccleſiae Romanae, quo nomine a Liberio Epiſcopo cum Lucifero Epiſcopo Calaritano poſt Concilium Areiatenſe ad Conſtantium miſſus, cum in Concilio Mediolani habito ſtrenue Athanaſii cauſam defendiſſet, virgis caeſus et vna cum Lucifero et Pancratio in exilium miſſus eſt. Poſtea Lucifero ſe adiunxit, ſed eo temeraria opinione preceſſit, vt Arianos et qui cum his communicaſſent, omnesque omnino aliqua haereſi pollutos iterum baptizandos eſſe ſtatueret, antequam in ſocietatem eccleſiae catholicae reciperentur. Hinc lepide, ſed parum ſcite ab Hieronymo mundi Deucalion dictus eſt. Bene vero actum tunc cum eccleſia fuit, quod Diaconus tantum eſſet Hilarius, cui, quoniam nulla erat clericos ordinandi copia, nemo fere adhaeſit, adeoque haec eius doctrina, quae alioquin ingens ſchiſma excitatura fuiſſet, cum ipſo auctore a. . . . . interiit.

Scripta,

*) In Bibl. med. et inf. Lat. Vol. IV. p. 839.

Scripta, quae Hilario tribui solent, sunt fidei admodum incertae et dubiae, videlicet *Commentarius in epistolas Pauli* cum Ambrosio edi solitus et *Quaestiones Vet. et N. T.* inter Augustini opera reperiundae, de quibus fusius, sed ita vt Hilario vtrumque abiudicaret, disputauit Oudinus.*) §. 2. Scripta.

10.

POTAMIVS.

Gente Hispanus, Episcopus Olyssiponensis a partibus Catholicorum, quibus, si genuinum est, quod iamiam extat eius monumentum, olim erat addictissimus, ad Arianos transiit a. 357., quid, quod ipse adeo secundae Sirmiensis formulae auctor extitisse fertur. Lucri cupiditate ad id adactum fuisse, odio vero in Hosium, eundem senem iam et vitae fere pertaesum in easdem partes pellexisse, non perceptis tamen perfidiae fructibus, poenam subita morte luisse, Faustinus solus, sed suspecta fide, narrat. §. 1. Vita.

Pro Potamii scriptis feruntur: *Epistola ad Athanasium Episcopum Alexandrinum de consubstantialitate Filii Dei*,**) quam a. CCCLV. dum adhuc fidei Nicaenae assertor esset, scripserit; et *Sermones duo*, *de Lazaro* alter, alter *de martyrio Esaiae prophetae*. MS. extitisse librum eius *contra perfidiam Arii* Atrebati apud Vedastinos Benedictinos ex catalogo vetusto pro- §. 2. Scripta.

*) T. I. de SS. Eccl. p. 480 491.

**) Duplex est inscriptio; alia ex MS. vt videtur prolata sic sonat: *Epistola Potamii ad Athanasium ab Arianis* impetitum (vt Dacherius ex coniectura supplet) *postquam in concilio Ariminensi subscripserunt*. Sed hanc a librario imperito potius quam ab ipso auctore profectam esse, ex temporum rationibus cogitur.

prodidit *Anton. Sanderus* in *Bibl. Belgica Manuſcripta* p. 63.

§. 3. Edita. Epiſtolam ſaeculo ſuperiori a. 1657. ex codice Abbatiae S. Ebrulfi luci dedit Benedictinus e Congreg. S. Mauri, *Acherius* (D'Achery) *in Spicilegio Vett. antiquar. SS. qui in Galliae bibliothecis, maxime Benedictinorum ſuperſunt*, T. II. p. 366. 367. et nouae editionis per *Steph. Baluzium* adornatae, T. III. p. 299. cum adnotationibus.

Sermones antea inter Zenonianos vulgatos primum Potamio cum ex Veneta Zenoniana editione, tum ex MSS. omnibus, lectione vnius loci ad Sermonem I. reſtituta, aſſeruerunt fratres Ballerinii et notis doctis vna cum epiſtola eius in appendice ad Veronenſem editionem a. 1739. p. 297-303. cum copioſa adnotatione ediderunt, refelientes ſimul St. Baluzii opinionem, qui graece ſcriptam et a quodam poſterioris aeui interprete latine redditam ex ſtilo obſcuro et barbaro ſuſpicatus erat. Non negant quidem, ſententiam hanc probabilem fuiſſe, quamdiu de vna epiſtola ſermo eſſet; quod ſcripta id generis e Graecis latine reddita facile inuenias. At ex tractatibus, quos non niſi ex celebrioribus ſcriptoribus latinitate donatos reperire liceat, auctorem Graecae forte originis, ſed Latinae alicuius vrbis Epiſcopum fuiſſe colligi, qui ſcilicet eius vrbis, cui praefectus erat, linguae ſcribere coactus, difficili ſtilo vſus ſit. Nimirum non Epiſcopo Vlyſſiponenſi, ſed longe diuerſo eiusdem nominis ac aetatis homini, poſteriori epiſtolae Potamianae inſcriptioni inhaerentes tribuunt. Hoc autem reſpuit imprimis *Andreas Gallandius*, quod reliqua attinet, Ballerinianam editionem apprime ſecutus in *Veneta Bibl. PP. et Scriptt. Eccl.* T. V. (1769.) p. 97-99. inſcriptionem poſteriorem, vt ſupra

pra monitum, ad librariorum imperitiam referens in Prolegg. c. X. p. XVII.

II.

PHOEBADIVS.

S. Phoebadius, Agenni in Aquitania Episcopus et §. 1. Vita.
formulae Orthodoxorum per illud tempus, quo Sirmiensis et Ariminensis Concilii formulae in Gallias inferebantur, strenuus assertor. Illi enim, quum eodem esset perlata, non solum subscribere recusauit, sed peculiari etiam scripto eam confutauit. Ariminensi autem Concilio, quod actum est a. 359. ipse interfuit et postquam omnes fere, quotquot aderant episcopi imperatoris minis essent capti, solus cum Seruatione Tungrorum Episcopo restitit. „Sed praefectus Taurus, *ut Sulpitius Seuerus memoriae prodidit*, qui „Concilio regendo ab Imperatore erat datus, videns „se hoc modo eius constantiam vincere non posse, „precibus aggreditur ac lacrymans obtestatur, meliora vti consuleret. Clausos intra unam urbem Episcopos iam septimum mensem agere: iniuria hiemis et inopia confectis, nullam spem reuersionis „dari, ni fidei ab Orientalibus prolatae subscriberent: „sequeretur plurium exemplum, auctoritatem saltem „ex numero sumeret. Etenim vero Phoebadius paratum se exilio, atque ad omne supplicium, in „quod deposceretur, profiteri: se ab Arianis conceptam fidem non recepturum. Ita in hoc certamine „aliquot dies tracti, vbi parum ad pacem proficiebat „Phoebadius, paulatim et ipse infractior, ad extremum proposita conditione euincitur. Namque Valens et Ursacius affirmantes, praesentem Fidem catholica ratione conceptam, ab Orientalibus Imperatore auctore prolatam, cum piaculo repudiari: po-

 „stremo

„ſtremo ſi quid minus plene praeſenti fide editum vi„deretur, ipſi adderent, quae addenda putarent: prae„bituros ſe, in his, quae eſſent adiecta, conſenſum. „Favorabilis profeſſio pronis omnium Occidentalium „animis excepta. Dein conceptae a Phoebadio et „Seruatione Tungrorum Epiſcopo profeſſiones edi „coepere: in quibus primum damnatur Arius, totaque „eius perfidia: caeterum etiam Patri aequalis et ſine „initio, ſine tempore, Dei filius pronunciatur. Tum „Vrſacius et Valens, tanquam adiuvantes, ſubiecere „ſententiam, cui inerat occultus dolus: Filium Dei „non eſſe Creaturam, ſicut caeteras Creaturas. Fefel„litque audientes fraus profeſſionis.“ Patuit mox dolus, et deceptum ſe cum reliquis Galliae epiſcopis ab Arianis Phoebadius declarauit. Interfuit a. 374. Conciliis cum Valentino, vt ex actis eorum apparet. In alterultro etiam praeſidium eum tenuiſſe, quorundam, ſed non ſatis, probata eſt opinio. Hoc certum ſit, non minus auctoritate quam annis illum creuiſſe, ſi Hieronymo in SS. Eccl. teſte, tum adhuc ſuperſtes fuerit.

§. 2. Scripta. Scripſit Librum *contra Arianos* circa a. 358. Nec improbabiliter ipſi *liber de fide orthodoxa* inter Ambroſii et Gregorii Nazianzeni Opp. extans, et alius *libellus fidei*, qui apud eundem Gregorium Nazianz. viſitur, deferri ſolent. Interciderunt non pauca, ſi Hieronymo credimus, qui tamen diſerte nullum appellat.

§. 3. Edita. Priorem librum primum a. 1570. Geneuae, excudente Henr. Stephano. 8. cum nonnullis Athanaſii, Baſilii et Cyrilli ſcriptis graecis ex parte antea nondum editis in lucem produxit *Theodorus Beza*, ad quem P. Pithoeus, vir veluti facto quodam, vt Beza etiam inquit, ad eruenda vetuſtatis monimenta natus, quum

quum in Bibliotheca Iurisconsulti cuiusdam Colladonii inuenisset, detulerat. Dehinc proxime ab eodem *P. Pithoeo* editus est inter *Veterum aliquot Galliae Theologorum scripta.* Paris. ap. Niuellium 1586. 4. ac deinceps in *Bibliothecis PP., Parisiensi,* editionis secundae (1589.) T. IV. et *Coloniensi* (1618.) T. IV. p. 230-234. Seorsim vero prodiit

1623.

Francofurti, typis Wechel. Sumpt. Danielis ac Dau. Aubriorum et Clem. Schleichii. 8. Phoebadii Aginnensium Galliae Ep. contra Arianos liber. *Caspar Barthius* recensuit et animaduersionum librum adiecit. — Barthius librum ipsum in capita descripsit et commentario locupleti sensum et locutiones insigniores illustranti, raro critico instruxit. — Posthac etiam *Magnae Bibl. Parisiensi* 1644. iterumque 1654. T. IV. p. 169 sqq. insertus est, nec multo serius in *Petri Delalande suppl. Concil. Galliae a Sirmondo editorum.* Lutet. (Paris. 1666. fol. p. 3-9.) locum occupauit hoc titulo: *Epistola Concilii Vasensis ad Episcopos apud Sirmium existentes contra secundam fidei formulam in Synodo Sirmiensi constitutam s. liber fidei orthodoxae Episcoporum Galliae contra Arianos, per Phoebadium Aginnensem conscriptus;* et in *Lugdunensi Bibl. Max.* (1677.) T. III. fol. 300 sqq.

Alter libellus in Gregorii Nazianz. Operibus est Oratio XLIX. (T. I. p. 717 sqq.) et inter Ambrosii opera legitur Append. T. II. p. 345-348. edit. Benedd. Denique *libellus fidei* apud Gregorium Nazianz. est Oratio L. quem etiam Ballerinii Operibus S. Leonis T. III. p. 279. adiecerunt; qui tamen longe ab eorum sententia, qui Phoebadio vindicandum putant, recedunt, et omnino Gregorii Nazianzeni ex Ru-

fini verſione eſſe ſtatuunt. Omnia coniunctim tandem et poſteriores quidem libellos ex Benedictinorum et Balleriniorum recenſione edidit et notulis ſuccinctis praeuiaque de Phoebadio notitia illuſtrauit *Andr. Gallandi* T. V. *Bibl. PP. Venet.* (1769.) p. 250-266. et prol. cap. XV. p. XXIV-XXVI.

12.

Z E N O.

§. 1. Vita. Epiſcopus Veronenſis, de quo admodum pauca ſunt, quae certa fide atque continua rerum memoria traduntur. Fuerunt, qui nomine ducti Graecum putarent, et Anonymo quodam verſificatore teſte Syria oriundum. Quorum hariolatio cum per ſe ſit ſatis leuis atque parum communita, tum infringitur plane dictionis genere longe puriori atque propiori, quam Graecus homo ſtudio priuato videtur conſecuturus fuiſſe. Contra ex eodem ſtili colore non ſine iure ſibi videntur, qui identidem dictionem eius depraedicarunt Vv. Dd. Caſaubonus, Barthius aliique, Africanum eum fuiſſe. Atque huic opinioni calculum adiecerunt fratres Ballerinii editores ex *Tr. de Arcadio martyre* in Caeſarea Mauritaniae paſſo; cuius memoria cum prorſus apud antiquos ignota ſit, fieri non potuiſſe exiſtimant, vt Veronenſis Ep. tanta cum religione natalitium eius diem celebraret, niſi praecipua quadam deuotione eidem fuiſſet addictus atque adeo fortaſſe ex eadem Africae prouincia oriundus; oſtendentes ſimul, non alienum a conſuetudinibus Eccleſiarum Occidentis fuiſſe, vt Africanos meritis inſignes Epiſcopos et Clericos crearent, nec minus moris fuiſſe expeditiones in terras Orientis ſuſcipere. Iidem Epiſcopum eum ordinatum eſſe ſexto Idus Decembris anno 363. (poſtremo Iuliani) ſcribunt. Iuliano ergo

ergo a. 363. vita defuncto, cum imperium ad Caesares religionem Christianam fouentes iterum esset traductum, noui muneris auspicia exinde felicissima Zeno cepit, vt partim paganos, quos frequenter tunc Veronae fuisse verisimile est, partim Arianos, qui sub Constantio, Iuliani praedecessore, Catholicos in his regionibus paene oppresserant, adoriretur, quos partim facundia sua ad fidem conuertit, partim impugnationibus acribus tantum non penitus deuicit, vnde Veronam erroribus purgasse atque ad veram religionem perduxisse dictus est. Effecit quoque studio illustri, vt noua ecclesia Veronae e fundamentis exstrueretur, primumque, ea aperta, Christianorum conuentum sermone, etiam nunc superstite, celebrauit. *) Atque primam hanc fuisse ecclesiam Veronae hos in vsus aedificatam, ex eodem eius sermone non iniuria auctores ante laudati coniiciunt. Morum ac vitae gnauiter ducendae custos vigilantissimus fuit, et superest tractatus, **) quo plurium tunc temporis per Italiam Episcoporum exemplo in eos inuectus est, qui agaparum nomine in commessationes, ebrietatem ac impudicitiam abuterentur. Imprimis autem virginum disciplinam ab eo excultam esse, adeo vt Veronae non solum virgines essent, quae pudicitiae virginalis voto obstrictae in domibus suis se continerent, sed etiam quae virginitatem professae communem in monasterio vitam degerent, ex Ambrosio***) potissimum cognoscimus. Annus, quo vita excesserit, vt plurima eius gesta, incertus est. Placuit Balleriniis 380. vel 381., vt adeo per annos XVIII. ecclesiae Veronensis regimen tenuerit, quod spatium ad omnia,

V 5 quae

*) Tract. XVI. l. I.

**) XV. l. I.

***) Epist.

quae tam obſcure accepimus, gerenda vix ſatis magnum putant. De miraculis et martyrio in praeſenti nihil dicere attinet. Illa qui curat, editores operum eius et fontes, vnde illi hauſerunt, adeat; poſterius fabulam eſſe, ipſi Ballerinii maioris quam forte opus erat operae impendio probatum iuerunt.

§. 2. Scripta. Eius ſuperſunt *Sermones longiores* XVI. *breuiusculi* LXXVII.

§. 3. Editiones. Ante Ballerinios fratres nemo fuit, qui bene de Zenone meruiſſe dici poſſet. Nam qui valde mature quidem, anno nimirum 1508. ex codice a Guarino Veronenſi reperto Zenonis nomine luci dati ſunt ſermones, non modo nihil famae huius auctoris profuerunt, ſed etiam ad confundenda doctorum de eo iudicia valuerunt, praeeunte imprimis Io. Sixto Senenſi,*) qui, cum aliquot tractatus deprehendiſſet, qui partim Hilarium aut Baſilium auctorem haberent, partim auctorem longe Zenoni, cuius inſuper aetatem Sixtus cum Petro Equilino Epiſcopo ad Gallienum vſque retraxit, ſeriorem monſtrarent, facile ſe dubitatione abripi paſſus eſt ad fidem reliquis etiam omnibus derogandam, vt maiori ex parte collectos eſſe ex diuerſis auctoribus, ducentis paene annis Zenoni poſterioribus ſtatueret. Hinc aliquanto plane dubitatum fuit, num inter Scriptores Eccleſiaſticos Zeno eſſet referendus?**) Ac quanquam auctores editionis Veronenſis a. 1586. vindicias ſat prolixas contexuerint; „cum tamen ipſa in editione praeter „alium ſermonum ordinem, quo iſti in duos libros „diſtri-

*) In *Biblioth. Sancta* l. IV. ed. Colon. Agr. 1626. p. 391.

**) *Mabillon de ſtudiis Monaſt.* Parte prima p. 277. ed. ſecundae Venet. 1729. 4.

„diſtributi cernuntur, nihil occurrat noui, ſed omnes „tractatus aeque ſint perturbati, permiſti, ac pro „Zenonianis diuenditi, ii etiam, quos alienos eſſe „Sixti argumenta manifeſtum fecerant: quaecunque „in tam malae cauſae patrocinium dici potuere, non „ſolum nihil profecerunt, ſed ad indignationem po„tius exſtimularunt nonnullorum animos, cauſam„que ipſam, quae imbecillibus valde argumentis ſuf„fulciri ac ſuſtentari debuit, imbecilliorem multo „deterioremque eſſe, quam ante fuerat, aliquibus per„ſuaſere. Ad difficultatum porro cumulum hac in „editione acceſſit etiam tempus, quo S. Zenonem „floruiſſe editores ſtatuerunt, quod cum aliquot ſer„monum teſtimoniis aduerſetur manifeſte, pro ſedan„dis repugnantium criticorum animis, eos in maio„ra diſſidia exacuerunt.“ Quod ſi his addas peruerſam, quam in ipſo textu exhibendo ſecuti ſunt rationem, quamque iidem Ballerinii, quorum ſuperius quoque eſt iudicium, acriter notarunt ex eaque deinceps Zenonem deſcriptum videas, ſenties oportet, quo iure nemini ante Ballerinios quidquam debuiſſe affirmauerimus. Sub finem ſaeculi praeteriti noua parabatur editio, morte dein auctoris intercepta, de qua apud eosdem Ballerinios haec leguntur: *Franciſcus Sparauerius,* Nobilis Veronenſis in Latinis Graeciſque auctoribus apprime verſatus, politiorumque literarum ac eruditionis cultor eximius, de quo plura Scipio Maffeius prodidit part. 2. Veronae Illuſtratae; poſtquam nonnulla lucubrauit ſumma cum laude, poſtrema aetate nouam S. Zenonis editionem meditabatur, in quam plures adnotationes parauit. At morte praeuentus a. 1697. opus imperfectum reliquit. Veronenſis autem ordinem ſecutus, commentarium produxit ad medium vſque ſermonem *de aedificatione Domus Dei,* poſt quem tres alii ſupra decem ſermones

nes ea in editione ſuperſunt ſine vllo commentario; quem tamen paraſſe, etſi deſcriptus non fuerit, vel ſaltem animo praecepiſſe, indicant annotationes aliquae, in quibus ad obſeruationes in eosdem poſtremos quoque Sermones Lectorem remittit. Hiſce autem in adnotationibus et corruptiora quaedam loca tentauit emendare et difficiliores quasdam ſententias explicare nauiter et erudite ſtuduit. Vno codice vſus, quem ſerius etiam accepiſſe videtur, alios ſaepe deſiderauit, queis ſinceram lectionem reſtitueret. Aliquos tractatus ſuppoſititios plane cognouit; at cum vulgatum de Gallieni aetate praeiudicium nondum detexiſſet, haeſit alicubi, quo minus aliquos addititios tractatus alienos crederet, alicubi etiam genuinum Zenonis ſermonem, qui ei aetati non congruit, ab eodem abiudicandum putauit: vt ne tamen certum ſit, an mutaturus fuiſſet ſententiam, ſi editioni perficiendae longiorique meditationi tempus ſuperfuiſſet. Nunc affectus hic Sparauerii commentarius ipſe quoque Balleriniorum editioni acceſſit. Horum igitur immortali opera effectum eſt, vt, cui antea honorem ſcriptorum atque ipſum ſtatum docti denegarent, is iam munere, meritis et ſcriptis luculentiſſimae editionis honore decoratis eluceſcat. Balleriniorum recenſionem ac diſtributionem ſecutus eſt *Gallandius*. Noviſſimae in Zenonem curae ſunt *Bartholomaei Perazzini* et *Iacobi* Marchionis *Dioniſi*. Nunc de ſingulis.

1508.

Venetiis, apud Bened. Fontana. Eximii et excellentis viri praeclariſſimique Doctoris Sancti Zenonis Epiſcopi Veronenſis Sermonum elegantiſſimorum ad populum exceptorum ex vetuſtiſſimo volumine Veronae ab Guarino Veronenſi viro eloquentiſſimo in

in Epiſcopii Veronenſis bibliotheca reperto. *Ad calcem:* Ad laudem et gloriam ſummae et indiuiduae Trinitatis, et beatiſſimae Virginis Mariae, et beatorum Pontificum Zenonis et Caeſarii et omnium Sanctorum, ſermones in hoc volumine poſiti, et numquam alias impreſſi, ſolertiſſime *recogniti*, et ſtudioſiſſime per *venerabilem Patrem Albertum Caſtellanum Ordinis Praedicatorum correcti, ac per Magiſtrum Iacobum de Leuco impenſis Domini Benedicti Fontana Venetiis* diligentiſſime *impreſſi* anno Domini MCCCCCVIII. die XXIV Ianuarij feliciter expliciunt.

Ex pleniori hoc titulo facile apparet, perperam a multis inde annis ad Ballerinios vſque, qui primum hunc errorem correxerunt, tributum eſſe editionis huius honorem Guarino Veronenſi, qui iam anno faeculi XV. ſexageſimo diem obierat, cuique codicis tantummodo Zenoniani inuenti gloria debebatur. Dispertita eſt in tres libros, quorum primus ſermones complectitur XVII. *qui ſunt de virtutibus et vitiis;* ſecundus ſermones XXXVIII. *qui ſunt de rebus veteris teſtamenti;* tertius ſermones L. *de rebus teſtamenti noui*, ſubiectis in fine homiliis S. Caeſarii Arelatenſis et aliis quibusdam a genuinis tamen Zenonis tractatibus non diſtinctis vel inſcriptione ſecretis, praeter vnum ſermonem, qui S. Gaudentii Brixiani nomen praefert.

1586.

Veronae, apud Hieron. Diſcipulum. 4. Sermones de plurimis S. Scripturae locis et rerum diuinarum argumentis; cum Epiſtola nuncupatoria A. Valerii (ad Sixtum V. P. M.).

Nihil habet praecipui haec editio impulſu ac conſilio Cardinalis Auguſtini Valerii Praeſulis Veronenſis.

nenſis per Raphaelem *Bagatam* et *Baptiſtam Perettum* facta; niſi quod ſermones omnes in duos libros diſtributi ſint. Nam licet vetuſtum codicem appellent, ex quo aliquot locis emendatior factus ſit Zeno, oſtenſum tamen a Balleriniis, codicem fuiſſe recentis admodum aetatis, ſaeculo XV. ſcriptum, cuius vſus vix maior fuerit, quam vt pauca quaedam loca, quae in prima editione erant corruptiſſima, emendari poſſent. Neque vero hoc, vt par erat, vſi ſunt, ſed peſſimum eorum, qui ſub Sixti V. auſpiciis Ambroſii opera ediderunt, exemplum ſecuti, et codicis et primae editionis fidem paſſim deſeruerunt, adeo vt Balleriniis iudicibus in hac Veronenſi editione ac caeteris inde deriuatis praeter confuſam perturbatamque alienorum tractatuum cum Zenonianis miſtionem, arbitraria aliquot locorum interpolatio, nemini ceteroquin, vt iidem monent, ob primae editionis raritatem obſeruata, plurimum offendere debeat. Vitam Zenonis praefixam habet Raph. Bagata, vt ferunt, auctore.

1589.

Pariſiis. f. Zenonis Ver. Ep. de plurimis S. S. locis etc. ſermones; *in Bibl. PP. Bigneana* ed. ſecundae T. III.

1618.

Coloniae Agrippinae. — f. Zenonis Ver. Sermones. *In Bibl. PP.* T. III.

1644.

Pariſ. ap. Aeg. Morellum. f. Zenonis Veron. Ep. Martyris et Doctoris eximii de pluribus S. S. locis etc. ſermones *in Bibl. PP.* T. II. col. 359. Ibidem in eadem de anno 1654.

1657.

1657.

Lugduni, ſumt. Laur. Aniſſon et *Io. Bapt. Devenet.* f. Zenonis ſermones varii in *Aloyſii Lipomani Catena in Geneſin,* nec non *Ei.* eodem l. et a. edita *Catena in Exodum.*

1662.

Pariſiis, ſumpt. Ant. Bertier. f. Zenonis varii ſermones in *Franc. Combeſiſii Bibl. PP. Concionatoria.*

1677.

Lugduni, apud Aniſſonios. f. Zenonis ſermones *in Bibl. Max. PP.* T. III. p. 359. cum vita praefixa. p. 356.

1710.

Patauii. S. Zenonis ſermones. Recuſi ad editionem *Raph. Bagatae.*

1739.

Veronae, typis Seminarii apud Auguſt. Carattonium. f. (ſ. 4. potius) Sancti Zenonis Ep. Veronenſis Sermones. Nunc primum, qua par erat, diligentia editi. Alienis nimirum ſeparatis ac in Appendicem reiectis, codicibusque compluribus conſultis, inter quos ſcripto ante annos circiter mille per March. Scipionem Maffeium in Gallia conlato. Recenſuerunt et diſſertationibus perpetuisque adnotationibus illuſtrarunt PETRVS et HIERONYMVS FRATRES BALLERINII Presbyteri Veronenſis.

Haud exiguae profecto molis erat talem condere Zenonis reliquiarum editionem, in qua non maior circa ipſum textum quam auctorem labor exantlandus fuit. Nempe patriae amor hoc potuit, cui Epiſcopum

pum rerum et ſcriptorum memoria illuſtrem vindicaturi erant. Duo autem imprimis obſtiterant, quo minus verum hac in re docti ceteroquin et acuti viri antehac cernerent, videlicet inueterata ex Martyrologio opinio, S. Zenonem ſub Gallieno vixiſſe et martyrium eſſe paſſum, et Sixti Senenſis praeiudicium, Sermones, qui Zenonis audiunt farraginem, ex multis et conditione et tempore longe inter ſe diuerſis eſſe auctoribus. Vnus Baronius ſuſpicatus erat, auctorem paulo ante S. Ambroſium vixiſſe, tum ex epiſtolis Ambroſii, tum quod in tractatu, qui eſt h. ed. 7. l. 2. Ariana haereſis tangitur; attamen ſaluum etiam cupiens Zenonem, quem Martyribus ſub Gallieno Imp. adſcripſerat, diuerſum hunc a Veronenſi ſermonum auctori atque duos adeo Zenones ſtatuit. Mox tamen cum a Veronenſibus editoribus didiciſſet, Veronenſis eccleſiae perpetua traditione nullum alium Zenonem cognitum fuiſſe praeter Zenonem epiſcopum et Martyrem, eundem, qui ſub Gallieno martyrium obiiſſe traderetur, quemque ſermonum auctorem illi defenderent, priorem ſententiam repudiauit et huic ſubſcripſit, ita, vt eos tantummodo tractatus, in quibus Arianorum mentio fit, ab amanuenſibus Zenonianis intruſos putaret. Poſt eum non latuit quidem viros doctos, Veronenſem Epiſcopum ad tertium ſaeculum euehi non poſſe, nemo tamen ad diſcutiendas enucleandasque, quibus res impedita videbatur, difficultates paratus fuit, quas tandem Ballerinios tam feliciter extricauiſſe laetamur. Quam in rem ante omnia memorare oportet, Vindicias pro auctore ac ſermonibus eius perſcriptas in *prolegomenis Zenonianis* tribus diſſertationibus comprehenſis, quarum *prima* de genuinis tractatibus S. Zenonis Ep. Ver. et de eius aetate, *altera* de Doctrina eius, *tertia* de Actis S. Zenonis et de eiusdem cultu agit, quibus ad calcem

Monu-

Monumenta de S. Zenone et testimonia selecta subiiciuntur. Atque altera ad nos non pertinet, tertiae debetur breuis notitia Vitae Zenonis, quam supra dedimus. Primae tantum, quae totius editionis rationes ac fundamenta exhibet, conspectum hic sistamus.

In prooemio variis Criticorum censuris ac difficultatibus recensitis, suppofititii tractatus a genuinis tandem certo codicum indicio separantur eoque ipso fons ac sedes potiorum difficultatum euertitur. Quod genuini Zenonis tractatus a suppofititiis diiudicari non poterant, editorum superiorum culpa factum esse monent, qui suppofititios Zenonianis subiectos in fine codicum haud separatim dederant, immo nec in manuscriptorum fine positos esse monuerunt quidem, (quae monitio ad omnem litem dirimendam eruditis satis fuisset) sed eos cum genuinis permistos nullaque distinctos notatione exhibuerunt ac uti Zenonianos promiscue venditarunt: iique cum Zenonem auctorem habere nequirent, omnes quoque Zenonianos in dubitationem coniecere. Tales numero sunt et constanter in fine omnium codicum subiecti, undecim, quos ipsi quoque editores ad calcem editionis suae adiecerunt. His demtis supererant XCIII. quorum vnum auctorem esse statuunt et argumentis, tum e codicibus tum ex stilo desumtis, variisque obiectionibus, quas ab argumenti, indolis et longitudinis diuersitate petierunt viri docti, dilutis, euincunt. Haec capite primo §. I-IIII. Pergunt cap. altero auctorem horum tractatuum scripsisse IV. saeculo, eidemque omnia congruere, quae in omnibus tractatibus contineantur. Hic primum afferunt locum insignem ex tract. 5. l. 1. ubi *quadringentos* ex sua retrorsum ad Pauli Apostoli aetatem annos auctor numerat; quod temere Editores Veronenses in *ducentos* mutauerant et Baronius aliis argumentis deinde adstruere conatus erat; quae

ſingula diluuntur. Tum vrgetur argumentum graue, quod Auctor contra Arianos diſſerens IV. ſaeculo adiudicandus ſit, fulcitum ab alio, quod plures ſaeculi quarti haereſes in his tractatibus impugnentur. His addunt publicum in vrbe Verona monumentum, eccleſiam ſub auſpiciis eius aedificatam ab eoque (tractat. 14. l. 1.) in uſus communes apertam ac dedicatam; quod ante ſaeculi IV. tempora fieri non potuerit. Item, quod interdicta Gentibus templorum aedificatio et publicus nihilominus idololatriae cultus, de quibus auctor meminit, aetatem eius poſt medium quartum ſaeculum ac Iuliani obitum certioribus limitibus definiant. Porro non Lactantium ſolum, ſed et Hilarium imitatum auctorem videri. Tandem inſignis auctoris locus de captiuorum redemtione cum aliis duobus S. Ambroſii mirifice congruens, ſpectare oſtenditur captos a barbaris poſt Hadrianopolitanam pugnam a. 378. ſimul non ultra ſaec. IV. auctoris aetatem prorogari poſſe, ſed ante a. 391. eum floruiſſe ſtatuitur. Denique obiectio de perſecutionibus et martyribus diſiicitur, breui perſecutionum ſaeculi quarti hiſtoria cap. II. §. I - VIII. His ita praemonitis, tertio capite probare annituntur, auctorem tractatuum, quem IV. ſaec. vixiſſe oſtenderant, eſſe S. Zenonem Ep. Veronenſem, prouocantes primum ad codices et antiquos teſtes et Eccleſiae Veronenſis traditionem, a quibus omnibus tractatus iſti Zenoni huic tributi ſint. Deinde vulgare praeiudicium de S. Zenonis aeuo ſub Gallieno, quod vnum hactenus conſtitutis opponi poſſe videretur, ad examen reuocant, originem et fundamentum, nempe Coronati Notarii narrationem, declarant atque monumentis certis S. Ambroſii ad Syagrium epiſtola et Ordine antiquo Epiſcoporum Veronenſium IV. ſaeculo eum vixiſſe comprobant. Inſuper denique Coronati Notarii narratio ſeptimo

ptimo vel octauo saeculo scripta perstringitur et fabulis scatere ostenditur; postremo aetas S. Zenonis, quacum omnia conueniant, certis finibus, intra annos 356 et 380. definitur cap. III. §. I-V. — Multa praeterea historiae ac literaturae ecclesiasticae capita, vt postea in Leonis operibus, doctissimi editores attigerunt et discusserunt, quae in omnium eruditorum memoria versantur. Sed nobis iam ceterae huius editionis dotes declarandae sunt. Nouem contigit nanciści codices, quorum octo omnes sermones continebant, vnus autem vetustissimus, Remensis, fons reliquorum videbatur. Horum igitur ope non solum supposititios tractatus a genuinis secreuerunt, vt ex ante dictis patuit, sed insigniter etiam ac multis in locis vel emendarunt vel antiquam lectionem muniuerunt. Quod ad partitionem ac ordinem sermonum attinet, neque editorum superiorum neque codicum exemplum sequi e re visum, quoniam apud vtrosque longiores et breuiores promiscue conferti, argumento et titulo similes disiecti, ab illis praeterea genuini cum spuriis confusi essent. Sed collectis in vnum eiusdem inscriptionis tractatibus vniuersos sermones in libros duos diuiserunt, quorum primus longiores et quidem omnes fere de vitiis ac virtutibus praecipientes, alter breuiores, numero plures ac argumento diuersos contineret. Ne quis vero codicum et editionis Veronensis, quae vulgo allegatur, ordinem desideraret, vtrumque cum nouo collatum distinctis tabulis ante ipsos sermones exhibuerunt. In adnotationibus non solum id intenderunt, vt correctionum rationem adferrent, selectas variantes lectiones adponerent vel difficiliora loca explicarent, sed vberius quoque studium in dictionis declaratione ostenderent. Atque hoc etiam tum ad confirmandam auctoris aetatem, tum ad locutionis latinae puritatem vindican-

dam. „In gratiam nonnullorum, inquiunt, qui „praeiudiciis aliquot iam inolitis deuincti tenentur, „oportuit, pares quasdam aliorum IV. vel fequioris „etiam faeculi Patrum fententias alicubi recitare, qui- „bus aliquas Zenonis formulas, feu teftimonia non- „nulla, antiquioris multo aetatis vulgo exiftimata, „in quartum quoque, vel pofterius etiam faeculum „cadere probaretur. Voces feu loquendi rationes „aliquot minus vfitatas, quae exoticae vel infimae la- „tinitatis videri poffent, probatiorum, fi fieri po- „tuit, Scriptorum indicatis exemplis purgare ftudui- „mus, adeo, vt perpaucae illae, quas apud nemi- „nem reperimus, fatis ex ceteris vindicatae maneant, „cum praefertim non omnes Romanae et antiquae „voces in libris veterum inueniantur." Tractatus XI. auctorum aliorum appendicis modo adiecti, etfi fi- milem curam experti non fint, non tamen adnotatio- ne critica deftituuntur. Poft appendicem fuccedit cum praefatione et epiftola nuncupatoria ed. Ver. a. 1586. *Francifci Sparauerii* adnotationum *αὐτοσχεδίασμα* cum praeuia admonitione editorum, ex qua paulo ante quaedam delibauimus. Multiplex le- ctio in vtriufque linguae auctoribus aeque ac fcriptori- bus ecclefiafticis et ingenii facilitas in explicando et emendando vbique in iftis animaduerfionibus elucet. Caeterum praeclarae huic editioni nec index idoneus, nec praefatio diligens, nec dignum decus ab arte ty- pographica deeft, neque patronus, quo ifta aetate glo- riari liceret, cuique nuncupata eft, Cardin. *Paffio- neus.*

1769.

Venet. ex typ. Io. Bapt. Albritii. f. S. Zeno- nis Ep. Ver. Tractatus ex luculenta Ballerinia edi- tione Veronenfi anni MDCCXXXIX, cura *Andr.* *Gallan-*

Gallandii in Tomo V. *Bibl. PP.* p. 109 - 157. Textus tantummodo transſcriptus eſt. Obſeruationes aliquot locis adiectas, quae Ballerinios, vt ſcribit, fugiſſe viderentur, commemoraſſe vix operae erat. De Zenone diſſerit Prolegg. cap. XII. p. XIX et XX.

* *

1784.

Verona. f. Le Opere di S. Zenone volgarizzate dal Marcheſe *Gio. Iacopo Dioniſi* Canonico Veronenſe. *In fine:* preſſo Dionigi Ramanzini.

De verſionis bonitate noſtrum iudicare non eſt. Sed magnificentius puto, quam Zenoni competebat de eloquentiae eius vi ac numeris iiſdemque in transferendo aſſequendis auctor ſenſit. Quam in rem multa ab eo in praefatione diſputata ſunt, quae aeque ad communia transferendi praecepta ac regulas, quam Zenonianam hanc traductionem ſpectant. Vniuerſe ſententias et ingenium Zenonis exprimere magis quam verba et dictionis colorem laboraſſe ſe affirmat. Sed quod ad plures forte pertinet, ſingulare habet munus haec editio a criticis et exegeticis *Bartholomaei Perazzini*, Archipresbyteri Veronenſis, adnotationibus, ſingulis tractatibus adiectis, in quibus partim interpunctio, partim ipſa verba, prout vel Ballerinioorum vel omnium omnino editionum conſenſus vel ratio his omnibus potior ſuadere videretur, correcta vel ſententias aliter ac hactenus conſueuit explicatas inuenias ſagaciter et cum inſigni iudicio. Nec vero paucae eae ſunt, quamquam a verſionis auctore, qui ſtilum quoque accommodauit, in breuius contractae. Accedit praeterea hoc commodum, vt in indice non deſultorie confecto vno intuitu lectiones nouae, poſtliminio reductae, ſuppletae aliaeque, nec non interpunctionum mutationes ſpectari poſſint. Caeterum

 poſt

poſt praefationem Vita Zenonis addita, inſcribitur autem Pio VI. S. P. Nitor typorum atque chartarum eſt plane eximius.

❊ ❊

Codices. Hoc loco adnotaſſe non pigeat, quae de collectione Sermonum S. Zenonis Ballerinii obſervarunt, eam paulo poſt S. Epiſcopi mortem ipſo quarto ſaeculo exeunte vel ineunte quinto ex ſchedis eius Veronae relictis eductam atque expreſſam eſſe. Auctorem ipſum eam paraſſe ac edidiſſe negant propterea, quod plures imperfecti, repetiti ac mutili occurrant, vnde probabile eſſe exiſtimant, quod ea, quae in vſum ſermonum, quos ad populum frequentiſſimos habuit, poſt mortem in ſchedis reliquiſſet, ab aliis inuenta, ob eximiam Viri exiſtimationem colligenda nauiter viſa ſint, idque tanta factum diligentia, vt quidquid reperiri potuerit, ſiue perfectum ſiue minus, totum collectione et editione dignum iudicatum ſit, fragmentum licet exiguum eſſet, vel exordiolum vel vnica etiam periodus. Sed ad propoſitum properamus.

De *Guarini codice* mentio iam ſupra allata eſt. Nullum iam codicum Zenonis veſtigium in bibliotheca Capituli Veronenſis ſupereſt. Inter Ballerinianos nullus antiquior fuit ac praeſtantior quam

Remenſis, quem Remenſium Benedictinorum Bibliothecae ante annos ferme nongentos ab Hincmaro Epiſcopo dono datum. P. Ruinartius in acta S. Arcadii, et P. Couſtantius in Vett. Codd. vindiciis p. 293. ac in ed. Hilarii p. 463. ed. Veron. aliique etiam alibi commemorarunt. Quoniam in eo tanquam antiquiſſimo totius fabricae veluti baſis ac fundamentum ſit, accuratam eius deſcriptionem vna cum duobus ſpeciminibus in praef. p. VI-IX. dederunt. Iidem

ex

ex indiciis certis codices antiquiores librario eius ad manum fuiſſe notant. Hunc praeter praeſto fuere

Tolentinas. Venetiis in Bibliotheca Clericorum Regularium Tolentinatum exiſtens codex membranaceus pulcherrimique characteris quique ad XIII. circiter ſaeculum pertinere putatur. Lectiones ad Remenſem multum accedunt, vt a librario minus perito et indiligenti ſcriptus apparet, cum eadem voce alicubi recurrente, frequentes ſaltus occurrant.

Vaticanus n. 1235. membranaceus XIII. ſaeculo ſcriptus, ex eodem cum Veneto fonte profectus, licet emendatior, cuique codicem a Guarino repertum perſimilem fuiſſe videri Edd. noſtri obſeruant.

Vaticanus Vrbinas 150. membranaceus item, ſed iam deſcripto aliquanto poſterior et ſaeculo forte XIV. exaratus.*)

Codex Baſilicae S. Petri in Vaticano, ſcriptus ineunte ſaec. XIII. vel ineunte XIV. ſignatus litera F. 33. praeter titulos ſermonum in omnibus cum Remenſi concordat. Huius non plenam collationem, ſed aliquot ſolum tractatuum et difficiliorum locorum variantes lectiones procedente iam editione poſtulauerant et obtinuerant.

Veronenſis Monaſterii S. Zenonis, recentioris aetatis, ſaeculi XV. haud dubie, ex membranis compactus, idem ille, quem Veronenſes Editores a. 1586. Vetuſtum appellarunt. Cum Remenſi quoque quoad ordinem et numerum tractatuum, titulis modo exceptis, ei conuenit. Diuerſum autem hunc eſſe a Codice, quem Petrus Calo Ordinis Praedicatorum ineunte

X 4 ſaec.

*) Duo praeter hos in Vaticana codices Zenonis extant, ſed cum numeri, quibus notati ſunt, non niſi duorum ſuppeterent, duorum tantum collationum copia a P. Ioſepho Blanchinio ipſis fieri poterat.

saec. XIV. se ibidem vidisse in MSS. Collectaneis ab Henschenio laudatis testetur, Ballerini affirmant.

Sparauerianus. MS. liber, quem F. Sparauerius olim cum editis contulit, variantesque eius lectiones notauit in obss. suo loco laudatis. Quis ille fuerit, ignoratur. Plerumque ei cum codice Monasterii S. Zenonis conuenire, ita tamen, vt in aliquibus discrepet, Ballerinii monent.

Pompeianus. Codex recentis aetatis sed librarii accuratioris a Comite Alex. Pompeio Editoribus suppeditatus. Exaratus est sub medium XV. saeculum, Ordo numerusque tractatuum idem ac in Remensi.

13.

FABIVS MARIVS VICTORINVS.

§. 1. Vita. Natione Afer, rhetoricis studiis Romae sub Constantio clarus, vir multiplici lectione et omnium doctrinarum liberalium peritissimus. Erat autem Augustino et Hieronymo testibus tanta hasce literas docentis celebritas, isque nobilium hominum senatorii cum primis ordinis ad eum confluxus, vt ob insigne praeclari magisterii statua ipsi poneretur. *) Quamobrem non parum docti ipsius aetatis christiani et imprimis Augustinus ille talem virum senem iam factum ad fidem conuersum gestiunt, quod extremo Constantii imperio accidisse probabile est, vt adeo adhuc aliquamdiu rhetoricam docuerit, donec Iuliani edicto, ne Christianus literas et orationem doceret, prohiberetur. Quo facto, reliquam aetatem, quae incerta est, omnem in perscrutandis fidei dogmatis transegit, vt libri etiam ex parte reliqui, comprobant. Est

*) *Augustin.* Confess. l. VIII. c. V. *Hieron.* d. V. I. c. CI. Chron. ad a. MMCCCLXX.

Est locus apud Hieronymum, quo effici videtur, Victorinum a. CCCLXXXII. in viuis adhuc fuisse; sed adhuc sub iudice lis. *)

Quae de Scriptis eius hodie supersunt, hac serie se excipiunt secundum Gallandii sententiam: libelli duo, vnus ad *Iustinum Manichaeum contra duo principia Manichaeorum et de vera carne Christi* inscriptus; alter *de verbis Scripturae: Factum est Vespere et Mane, Dies Vnus; de Generatione verbi diuini* opusculum s. *Confutatorium Candidi Ariani ad eundem; de Trinitate contra Arium* Libri IV, absoluti, vt verisimillimum videtur, a. 365; libellus *de ὁμοουσίῳ recipiendo,* epitome librorum de Trinitate. *Hymni tres de Trinitate* ametri et anarythmi. Quod eidem a multis tribui solet carmen *de septem fratribus Maccabaeis,* a Gallandio repudiatum est ac cum Viris quibusdam doctis Hilarii Arelatensis potius habitum. §. 2. Scripta.

Ex his singuli variis in Collectionibus Scriptorum Ecclesiasticorum editi sunt et repetiti, vniuersi primum in Bibl. Max. Lugdunensi reperiuntur eosdemque emaculatiores Gallandius dedit. De singulis collegisse iuuabit sequentia. §. 3. Edita.

1528.

Basil. apud Henricpetri f. in *Antidoto contra omnes Haereses:* Victorini contra Arium libri I-IV, fol. 40-76; carmen de Trinitate, fol. 76; de Homousio recipiendo, fol. 77. hymnus secundus, fol. 78; hymnus tertius, fol. 79; Carmen de Machabaeis, fol. 83.

*) *Hieronymi* opp. ed. *Martian.* T. IV. ep. XXX. p. 229. T. I. ep. XLVIII. p. 210.

1548.

Basil. per Io. Oporin. f. in *Iac. Ziegleri Conceptionibus in Genesin et Exodum:* M. Victorini de Generatione Verbi Diuini liber cum Candidi libello de generatione Diuina p. 232-237.

1555.

Basil. ap. Henric-Petri. f. in *Heroldi Orthodoxographis:* Eadem, p. 461-469.

1556.

Basil. ap. Henric-Petri. f. in *Heroldi Haeresiologia:* Eadem, p. 186.

1575.

Parisiis, ap. Mich. Sonnium. f. in *Bibl. PP. Bigneana* ed. primae *T.* V. M. Victorini libri IV. aduersus Candidum Arianum. Hymni. Tractatus de homousio recipiendo.

1589.

Parisiis. f. in eadem *Bibl. PP.* ed. secundae, *T.* IV. Eadem et Carmen de Machabaeis. Similiter haec in ed. tertia a. 1609. et quarta 1624. extare arbitramur.

1618.

Coloniae Agripp. Sumpt. Ant. Hierati. f. in *Bibl. PP. T.* IV. M. Victorini libri IV. aduersus Arium p. 190. de Machabaeis carmen 220. de Trinitate Hymni III. p. 223.

1630.

Parisiis. 8. in *Iac. Sirmondi operibus dogmaticis Vett.* M. Victorini libelli duo ad Iustum Manichaeum et de Verbis Gen. I, 5. — Edidit ex Codice

dice Herivallensi. Sed inscriptiones deerant, quas effinxisse se fassus est.

1644.

Parisiis, ap. Aeg. Morellum. f. in *Bibl. PP.* ed. quintae *T.* IV. M. Victorini libri IV. aduersus Arianos. *col.* 181. Hymni III. de Trinitate et de Homousio recipiendo *col.* 254. De Machabaeis carmen T. VIII. *col.* 625. Eadem inueniuntur de a. 1654.

1652.

Gothae, sub prelo Reyheriano per Io. Mich. Schallium. — M. Victorini Hymni tres de Trinitate et de Generatione Diuini Verbi confutatorium Candidi Ariani, cuius ipsius quoque liber, vt tanto melius conferri ambo possint, praemissus, quamquam ab aliis fere omissus, imo vterque paene amissus fuit, cum notis et praefatione D. *Andreae Riuini* in *Duum Victorinorum scriptis*, quorum titulum plenum supra, vbi de Victorino Petauionensi sermo fuit, dedimus. Ibidem iam constitit, Riuinum *carmen de Machabaeis fratribus* Petauionensi tribuisse.

1677.

Lugduni, ap. Anissonios. f. in *Bibl. Max. PP. T.* IV. M. Victorini libri IV. de Trinitate aduersus Arianos fol. 253. Hymni tres cum tractatu de homousio recipiendo f. 294. De Machabaeis fratribus carmen f. 297. Accessit in hac editione eiusdem liber contra duo principia Manichaeorum et tractatus in verba Gen. I, 5. ex ed. Iac. Sirmondi f. 289.

1685.

Lutetiae Parisiorum. f. Fragmentum epistolae Candidi Ariani ad Marium Victorinum. Responsio M. V.

M. V. Rhetoris Vrbis Romae ad Candidum Arrianum; in *Veterum Analectorum Ioh. Mabillonii*, T. IV. p. 155. et edit. nouae p. 1. Velut inedita haec Mabillonius ex Codice Auguſtano S. Vdalrici vulgavit. Eſt vero fragmentum illud Candidi nil amplius quam pars operis de generatione diuina, vt primum Oudinus vidit.*)

1696.

Pariſiis. f. M. Victorini libelli duo ad Iuſtum Manichaeum de verbis Gen. I, 5. in *Operibus Sirmondi* T. I.

1772.

Venetiis, ex typ. Io. Bapt. Albritii. Fab. M. Victorini Afri V. C. Opera quae exſtant omnia: nunc primum reſtituta et illuſtrata in *Bibl. PP. et SS. Eccl.* cur. *Andrea Gallandio* T. VIII. p. 133-199. Singula ex ordine Gallandii ſupra enumerauimus. Inſerta ſunt ſuis locis Candidi de generatione diuina liber et epiſtola ad M. Victorinum. De Auctore agitur Prolegg. c. IV. p. VII-IX.

14.

C A N D I D V S.

Secta Arianus, qui circa annum 364. floruerit. Amicus et familiaris Marii Victorini fuit, ad quem liber eius *de generatione diuina* et *epiſtola* diriguntur, nec ab illius operibus auulſa edita ſunt.

15. DA-

*) De SS. Eccl. T. I. p. 528.

15.

DAMASVS.

Natione Hispanus,*) e lectore Ecclesiae Romanae per omnes gradus ad fastigium tandem ecclesiasticae dignitatis a. 366. post mortem Liberii euectus. Accidit autem non sine ingenti ecclesiae Romanae et ipsius vrbis tunc clade, vt eodem tempore ab alia quadam cleri et plebis factione Vrsinus quidam Episcopus eligeretur, vnde ab animorum dissidio ad manuum consertiones re traducta caede et incendiis vtrinque saeuitum fuit. Non desunt vtriusque factionis patroni et accusatores, quibus tamen inter se collatis neutrius partis auctorem culpa caruisse apparet. Interea fortuna Damasum iuuit, vt ab asseclis suis Vrsinus ex vrbe pelleretur et Caesaris fauor sedem eius muniret; quamquam haec victoria non omnino tranquilla fuit. Nam cum anno vix elapso Valentinianus Vrsino Romam reuerti concessisset, simulque omnes eius socios locis, vnde depulsi fuerant, restitui iussisset, sub conditione quidem, ne quis pacem temeraret, mox tamen nihilominus turbae sunt exortae. Quocirca a. 371. in Gallias eos ablegare placuit. Sed mutata haud segnius sententia permissum est, vbi commodum videretur, degere, modo Roma et prouinciis suburbicariis abstinerent. Attamen nec imperatoris iussa nec insidiosa Damasi sociorum vigilantia impedire potuerunt, quo minus aduersariorum manus aliqua residua in vrbe conuentus ageret. Quos vbi mox con-

§. 1. Vita.

*) Vt nuper argumentis haudquaquam dubiis euicit conterraneus eius doctissimus FRANCISCVS PEREZIVS BAYERIVS in Diss. Historica inscripta: DAMASVS et LAVRENTIVS *Hispanis asserti et vindicati* — splendidissime typis descripta *Romae* 1756. in *typogr. Ios. et Phil. de Rubeis.*

confluere in templum quoddam patefactum eſt, Caeſar Damaſo ſollicitante eripi illud iubet, quod per Praetextatum Praefectum Vrbi non ſine multorum caede factum perhibent. Neque vero extra Romanae eccleſiae limites etiam Vrſinus quietus fuit. Sed Mediolanum accedens et Arianorum partes amplexus Ambroſio moleſtus fieri coepit, qui, ſimulac ad Gratianum Imp. de nouatore retuliſſet, Coloniam ad Rhenum exulare iuſſus eſt. Poſtrema tandem Damaſi inimicorum machinatio fuit, vt criminis, de quo non conſtat, reum apud Imperatorem, Iudaeo quodam delatore facerent, in quo calumniae damnati nihil amplius apud eum valuerunt, quin potius ex illo inde tempore impenſius ei Auguſti fauebant. Quamobrem cum a. 367. a Valentiniano ius in eum eſſet collatum, in cauſis Epiſcoporum [dioeceſeos ſuae ſeu prouinciae ſuburbicariae] coram cognoſcendi, quo res omnes eccleſiaſticae ab arbitrio iudicum ciuilium exemtae ſunt: Epiſcopi anno 378. Romae congregati precibus apud Gratianum obnitentes, vt in alios quoque epiſcopos illud concederetur, facile quod petierant, obtinuerunt. Ac haec quidem intra eccleſiae ſuae fines a Damaſo geſta. Neque tamen ibi ſe continuit, ſed firmata tandem auctoritate, Arianos, quotquot per Occidentales regiones eſſent reſidui, debellare coepit, damnatis in Concilio Romae coacto Vrſacio, Singiduni Epiſcopo, et Valente, Ep. Murſae; tametſi contra Auxentium, Mediolani Ep. Arianae factionis propugnatorem longe illis fortiorem, ob gratiam imperatoris nihil auderet; quod orthodoxos Aegypti Epiſcopos Alexandriae cum Athanaſio conſiſtentes laetitia ſimul et dolore affecit. Antiochenſibus quoque, quae ex longo inde tempore vrbem iſtam et eccleſiam diſtrahebant, turbis ſe immiſcuit, excitatus quidem ſemel atque iterum a Baſilio M. Caeſareae

in Cappadocia Episcopo. Sed lente fecit et rerum, conditionis et animorum diuersarum partium prorsus ignarus. Quo factum est, vt, quoniam in causa incognita facilius haberet semel sententiam qualemcunque pronuntiare, quam cura adhibita statum rerum considerare, Paulinum episcopum nominando commoueret magis quam sedaret animos. Apollinaris etiam haeresi se opposuit in Concilio Romae a. 377. acto; quo tempore a Vitali quodam Apollinaris, vt ferunt, discipulo, ambiguis formulis deceptus fuit. Praefuit dehinc Damasus concilio 382. Romae collato, in quo praeter Apollinaris haeresin iterum damnatam, Episcopi nonnulli Orientis, inque iis Flavianus in locum Milesii Antiochiae Concilio Constantinopol. constitutus improbati sunt, iisque ecclesiae societas ab Orientalibus denegata est. De Vicario Pontificis Romani in Illyria a Damaso, vt ferunt, Thessalonicae primum constituto, res est ab omni dubitatione nondum expedita. Extremum paene operum mortalium eius idque vere laudandum fuit, quod Symmachum, Praefectum Vrbi, falso accusatum, tanquam Christianos crudeliter vexasset, apud imperatorem purgaret et crimine impacto exsolueret. Quod anno ipso mortis eius 384. accidisse statuunt. Creditum est aliquamdiu Hieronymum per aliquod tempus Damaso in rebus ecclesiasticis a secretis fuisse; quod quidem falsum esse Mazocchius ostendit. Enimvero iuuisse se Damasum, in chartis ecclesiasticis imprimis, quae ad res Orientales spectarent, Hieronymus ipse fatetur.

Ad opera eius pertinent *Epistolae VII.* integrae, quae iuxta seriem chronologicam apud Coustantium hoc modo se excipiunt. I. *Epistola Damasi et Episcoporum XCIII. qui cum eo ex Italia et Gallia conuenerant,* §. 2. Scripta.

venerant, ad Episcopos Illyrici. Adnumeratur a. 372. II. *Epistola ad Paulinum, cum professione fidei catholicae ad eundem*, quae pars posterior etiam eiusdem epistolae censeri solet. Nonnulli pro duabus epistolis habent, scr. c. a. 378. III. *Ad Acholium et alios Macedoniae episcopos*, scr. c. a. 380. IV. *Ad eundem*, paulo post scripta. V. *Epistola synodica Damasi contra Apollinarium et Timotheum*, scripta intra a. 382 et 84. VI. *Ad Hieronymum Romae degentem*, c. a. 382. VII. *Ad eundem*, cum ibidem adhuc versaretur, a. 384. Praeterea VIII. *Fragmenta epistolae*, s. expositionis fidei in Synodo Romana sub Damaso editae, a. 378. supersunt. *Carmina* s. potius *inscriptiones* et *elogia* breuia XL.

Interciderunt *epistolae* aliquot et libelli cum prosa, tum versu scripti, in quibus erant de *virginitate.**) Singula fere quae desiderantur, et quorum plura in bibliothecis adhuc delitescere dicuntur, notauit *Fabricius.***) *Supposititia* sunt epistolae plures et *decreta, liber de vitis Pontificum Romanorum*, de quibus praeter *Coustantium* idem *Fabricius* conferri potest.

§. 3. Editiones. Ex his epistolae quaedam inter aliorum scriptorum ecclesiasticorum opera inueniuntur: I. ap. Theodoret. H. E. l. II. ed. Sirmond. cap. 17. Vales. c. 22. Sozom. l. VI. c. 23. sed apud illum rectius se habet, quam in hoc; item latine apud Epiphan. Tripart. l. V. c. 29. II. apud Augustinum de Temp. 129. nunc in Append. Eiusd. T. V. Serm. 233. n. 5. inserta est. Apud Theodoret. l. V. c. 11. pars posterior tantummodo. V. apud Theodoret. l. V. c. 10. Epiphan.

*) Hieron. ad Eustach. de Custodia Virg.
**) In Bibl. Med. et Inf. Lat. T. II. ed. Mansi p. 5. 6.

Epiphan. l. IX. c. 15. VI et VII. inter Hieronymianas. Hinc in collectionem Iſid. Mercatoris migrarunt, ſed mutilae et cum ſpuriis coniunctae. Paſſim etiam operi ſuo Baronius inſeruit. Deinde *Lucas Holſtenius* aliquot in lucem protraxit et quarundam exemplaria meliora dedit. Carmina maximam partem ex ipſis marmoribus, in quibus etiam nunc Romae leguntur, collectae ſunt. Pauciora codices antiqui ſuppeditarunt, quorum exigua pars mature in diuerſis poetarum chriſtianorum collectionibus locum cepit, plura a Baronio in Annalibus et ad Martyrologium Romanum exhibita ſunt. Primam autem omnium reliquiarum collectionem inſtituit *Sarrazanius*, vulgauit Vbaldinus a. 1638. In ea carminibus maior honos habitus, quam epiſtolis, inter quas nullo diſcrimine ſpuriae et genuinae receptae ſunt. Quae Holſtenio debentur, editae ſunt 1662. Diuiſa extant in diuerſis voluminibus Bibl. PP. Max. Lugdunenſis. Nouam operum Damaſi editionem molitum eſſe et libellos de virginitate fuiſſe additurum *Ioſephum Mariam Suareſium*, teſtes ſunt a Fabricio laudati *) praeter ipſum in Apibus Vrbanis p. 168. Allatius et Lud. Iac. a S. Carolo in Bibl. Pontif. p. 61. Sed quid egerit et congeſſerit plane ignotum. Saeculo currente Epiſtolas pro more ſuo ſub acrem cenſuram vocauit et cum aliis easdem illuſtrantibus monumentis *Couſtantius*. Hunc ſecuta eſt omnium opuſculorum editio *Antonii Mariae Merendae* 1754. Vtrumque ſecutus eſt optimo exemplo *Gallandius*, cuius eſt nouiſſima Damaſi recenſio. Iam ſingula luſtremus.

1502.

*) Bibl. Med. et Inf. Lat. T. II. ed. Manſi. p. 5.

1502.

Venetiis, ap. Aldum. 4. S. Damaſi aliquot Sanctorum elogia: inter *Poetas Chriſtianos Aldi* ipſam Aldi collectionem non vidi. Neſcio autem, an recte diuinarim, ſi praeter vndecim elogia in inſecutis poetarum chriſtianorum collectionibus conſtanter et Maettarii adeo corpore propoſita nihil verſuum Damaſi in ea contineri ſtatuam.

1564.

Baſileae. 4. inter *Ge. Fabricii poetas chriſtianos.* Haud plura ineſſe puto, ac in Aldinis.

1611.

Aureliae Allobrog. 4. *in Corpore omnium veterum poetarum ſecundum ſeriem temporum digeſtorum.* T. II. p. 673. S. Damaſi aliquot SS. elogia.

1618.

Colon. Agripp. f. *in Bibl. PP. T. IV.* p. 543. eadem vndecim elogia exhibentur. Atque horum editorum tanta fuit ſocordia, vt in indice ſcriberent. Reliqua Damaſi partim apud Hieronymum, partim apud Theodoretum, partim apud Baronium legi.

1638.

Romae, typis Vaticanis. 4. S. Damaſi Papae Opera quae extant et vita ex codicibus MSS. cum notis *Martii Mileſii Sarrazanii,* I. C. Romani. Typisne parata erat, an pro lubitu tantum confecta haec Sarrazanii opera quam Cardinalis Franciſcus Barberinus, qui beneuolentia inſigni olim auctorem complexus erat, ex Bibliothecae ſuae cimeliis Frederico Vbaldino euulgandam et Vrbano VIII. P. M. nuncupandam

pandam dedit, ex dedicatione illius haud patet. Divinare tamen licet, carmina tantum numero XL. collecta fuisse, quippe ad quae sola Sarrazanii notae spectant, quaeque separatim ab epistolis literis capitalibus impressa sunt. Epistolas fortasse Vbaldinus adiecit. Saltem nihil est, quod easdem Sarrazanium quoque curasse suadeat. Praecedunt plagulis duabus integris omnes fere et veterum et recentiorum de Damaso memoriae et notitiae et tribus itidem Vita eius ex vetustissimo Codice MS. Epistolas numerat XII. Damasi nomine inscriptas, I. II. *ad Hieronymum*, indicatis ex eiusdem epistolis, quae his respondeant. III. *Ad Episcopos Illyrici.* IV. *Ad Episcopos Orientis.* V. *Ad Paulinum Thessal.* VI. *Ad Paulinum Antioch. Ep.* VI. *Ad Hieronymum* cum *Ej. responsoria.* VII. *Epistola Stephani Archiepiscopi et trium Concil. Africae ad Damasum.* VIII. *Damasi ad Stephanum.* IX. *Ad Episcopos Numidiae.* X. *Damasi et Episc. Romae congregatorum ad Episcopos Illyrici.* XI. *Ej. ad Episcopos Italiae vniuersos. Epistola Aurelii Carth. Ep. ad Damasum.* XII. *Damasi ad Aurelium.* Subdita sunt pauca epistolarum fragmenta ex decretorum Collectionibus Gratiani et Iuonis. Locum vltimum occupant Sarrazanii notae in Carmina, quae hominem industrium et multae in Vitis Sanctorum lectionis ostendunt.

1644.

Paris. ap. Morell. f. S. Damasi Elogia aliquot Sanctorum: in *Bibl. PP. T. VIII.* p. 844. et repetita in eadem a. 1654.

1652.

Lipsiae, typis Io. Baueri. 8. S. Damasi, natione Hispani, Romanorum primi Pontif. Max. Carmi-

na Sacra, Hymni, Elogia et Epigrammata, quae ille Basilicis, Platoniis et Conciliis SS. Martyrum Romae fere inscripsit; diu sane desiderata, nec vspiam typis hactenus semel euulgata, Nunc sigillatim e Rom. Marmoribus, priscisque Christianorum Monumentis, Manuque partim exaratis, partim etiam editis Codd. congesta emaculata, et notis breuibus illustrata ab *Andrea Riuino.*

XLIV. sunt, in quibus etiam, quae Ianus Gruterus in opere Inscriptt. a p. 663 - 671. ex libro vetusto membranaceo Bibliothecae Palatinae protulerat.

1622.

Romae, typis Iac. Dragondelli. 8. in *Lucae Holstenii Collectione Romana Bipartita vett. aliquot historiae ecclesiasticae monumentorum.* Damasi epistolae duae ad Acholium. Parte I. p. 37. et 42. *Exemplum Synodi Romae habitae* XCIII. *episcoporum ex rescripto imperiali.* p. 165. *Capitulum ex Concilio Vrbis Romae sub Damaso Papa de explanatione fidei.* p. 178. *Damasi epistola ad Paulinum Antio*chenum. p. 180 - 189. Decerpta sunt ex bibliotheca Barberina, excepto fragmento *de explanatione fidei*, quod ex vetustissima collectione Canonum Bibl. Vat. depromsit.

1677.

Lugduni, ap. Anissonios. f. S. Damasi carmina et epistolae in *Bibl. PP. Max. T.* IV. fol. 635. et iterum *T.* VIII. fol. 888. et melius cum notis *Martii Milesii Sarrazanii* in *T.* XXVII. fol. 55.

1713.

Londini. f. in *Maettarii poetis lat. prof. et eccl. Vol.* II. p. 1579. 80. Damasi SS. aliquot elogia.

1721.

1721.

Parisiis. f. S. Damasi Papae Epistolae et Decreta in *Epistolis Rom. Pontif.* cur. *Petro Coustant.* p. 471-622.

XVIII. recenset tum Damasi, tum aliorum ad eius res spectantes epistolas, quales sunt: I. *Ep. s. Constitutio Valentiniani ad Damasum vt ecclesiastici et continentes de viduarum bonis nihil vel testamento vel donatione valeant percipere*, a. 370. II. *Basilii ep. ad Damasum*, a. 371. VI. *Epistola Romani Concilii ad Gratianum et Valentinianum imperatores*, a. 378. VII. *Rescriptum Gratiani Augusti ad Aquilinum Vicarium vrbis.* X. XI. *Hieronymi ad Damasum epistolae duae*, circa initium a. 381. script. XII. *Ep. Aquileiensis Concilii ad Gratianum imperatorem*, a. 381. exeunte. XIII. *Ep. Constantinopolit. Concilii ad Damasum et Occidentales Episcopos.* XVI. *Hieronymi rescriptum ad Damasum de v. Osanna.* XVIII. *Hieronymi ep. ad Damasum de quaestionibus a Damaso propositis*, a. 384. scr. Praeterea epistolae tertiae, quae est inter ipsius Damasi prima, subdita est altera interpretatio antiqua ex Holstenio. Iam ex his inter ipsius Damasi literas insertis patet, quantum Coustantii ratio a superiorum editorum tractatione recedat. Huic autem reliqua quae addere solet, notae, monita singulis ep. praefixa ita respondent, vt nihil quod vel ad totius vel singulorum intelligentiam ex rebus in ecclesia gestis faceret, seu a re critica suppeteret subsidii, prorsus omissum sit. Vberior denique, quam in aliis accessit *notitia reliquorum scriptorum seu gestorum quae ad Damasum attinent*, a p. 591-622.

 1754.

1754.

Romae Venantii Monaldini ex typogr. Linguar. Oriental. Angeli Rotilii in aedibus Maximorum. f. S. Damasi Papae opuscula et Gesta cum notis M. M. Sarrazanii iterum collecta, nunc vero primum aucta et illustrata Diatribis duabus altera de Gestis Liberii Exulis. Altera an Damasus fauerit aliquando Maximo Cynico aduersus Gregorium Nazianzenum et Nectarium. Quibus praeter indicem materiarum adiiciuntur etiam opuscula Apocripha *(sic)* eiusdem.

Octo genuinas Damasi epistolas numerat, duas ad Paulinum censens. Expositionis fidei in Synodo Romana fragmentis locum secundum dedit, in extremis vero posuit fragmenta ex Conc. V. Romae sub Damaso de explanatione fidei. Carmina habet XXXVII. cum appendice quinque aliorum ex Gruteri Inscriptionibus. Ad calcem totius voluminis apocrypha ea fere, quae Sarrazanius genuinis epistolis interspeserat, reiecta sunt. Notas de suo addidit haud ineptas adspersis paucis Holstenii et Coustantii. Sarrazanii integras post carmina subiecit. Maiorem voluminis partem occupant gesta Damasi secundum annos docte quidem, sed tam parum concinne scripta, vt paucos fore speremus, qui legendi taedium vincant; id quod de dissertationibus subiectis et in titulo laudatis pariter valet. Iam aetate prouectior erat editor, cum animum a negotiis, quibus diu assueuerat, vacuum otii honeste transigendi causa ad Damasum appelleret, Plinianum illud l. IX. Ep. 17. amplexus: *Demus alienis oblectationibus veniam, vt nostris impetremus.* Inscripsit librum Iosepho Dominico de Lambergh Card. Ep. et Principi Passauiensi. Indignaberis vero, si menda typographica, quibus non parum volumen dehonestatur, spectes, simulque Lactantium a typis Rotilianis haud clementius habitum esse reputes.

1770.

1770.

Venetiis ex typ. Io. Bapt. Albritii. f. in *Bibl. PP.* et *Scr. Eccl.* cur. *Andrea Gallandio T.* VI, p. 321-352. S. Damasi papae epistolae et carmina.

Epistolae I. et III. duplex exemplar, Holstenianum et quod apud Theodoret. extat, proponitur p. 321. 22. 25. et 27. Quatuor praeterea Hieronymi epistolae n. VI. VII. XI. et XII. additae sunt et n. VIII. Synodica Constantinop. Concilii ad papam Damasum et Occident. Episcopos p. 333. Carmina sunt XXXVII. cum appendice Gruteriano. Notae maximam partem superioribus editionibus debentur; pauciores sed egregias Gallandius scripsit. Notitiam de Damaso dedit Prolegg. c. IV. p. VIII.

* *

Codices, qui peculiari volumine Damasi scripta complectantur, nemo laudat; haud paucos vero ab editoribus consultos esse videbis, qui inter aliorum scriptorum vel canonum collectiones singula Damasi monumenta praeferrent, quos recensere piget.

16.

Optatus.

Afer, Mileuis in Numidia Episcopus sub Valentiniano et Valente principibus*) inter a. 372 et 375. scripsit. Vixisse autem ad Theodosii imperium et Siricium vsque, qui a. 384. episcopi Romani sedem occupauit, Dupinius verisimiliter statuit. Nec quicquam praeterea seu de vita, seu de exitu eius constat. §. 1. Vita.

 Scripsit

*) Ita Hieronymus in Vitis.

§. 2. Scripta. Scripſit *de ſchiſmate Donatiſtarum contra Parmenianum libros* VI. quorum aetatem recte Dupinius aeſtimauit. Ne enim ad Siricii tempora, cuius l. II. §. 3. mentio fit, aetatem eorum protrahere lubeat, ſententia vetat ab eodem probata, auctorem iterum opus ſuum recenſuiſſe eaque tanquam additamenta adieciſſe, quae iam *libri VII.* nomine veniunt.

§. 3. Editiones. Optatum primum e tenebris, quibus diu latuerat, prodire iuſſit *Io. Cochlaeus*, a. 1549., ſed nullo praeter hoc lucis munere donatum, quamuis et indole ſua et habitu, qui tum erat, vix alius ſcriptorum eccleſiaſticorum ope liberali eſſet egentior. Multos quidem patronos ad hanc vſque aetatem non inuenit, ſed duos, qui multorum inſtar, aeternum de eo et omni re eccleſiaſtica promeruerunt, *Franciſcum Balduinum* et *Ludouicum E. Dupinium.* Nam nec *Albaſpinaei* ed. quae poſt mortem eius 1631. prodiit, nec *Merici Caſauboni* Londini eodem anno facta multum profuit. Rigaltiana ſucceſſu caruit. His vero auctoribus duae Optati editionum familiae conſtanter regnarunt. Balduini, a duabus edd. a. 1563. et 69. profecta, ad finem ſaeculi XVII. durauit, Dupiniana ab a. 1700. in compluribus repetitionibus et recens in Gallandiana et Oberthüriana viget. Teſtes per ſingula videamus.

Saec. XVI. 1549-1600.

1549.

Apud S. Victorem prope Moguntiam, ex officin. Franc. Behem Typographi. f. Optati Mileuitani quondam Epiſcopi libri ſex, de Schiſmate Donatiſtarum contra Parmenianum Donatiſtam, aduerſus quem et S. Auguſtinus poſtea Tres aedidit Libros. Ex Bibl. Cuſana

Cusana prope Treuerim cum *D. Conradi Bruni Ic. libris VI. de haereticis in genere* et al. eius opusculis peculiari sub titulo (1550.) typis exscriptis. Titulus, quo Optatus a reliquo opere discernitur, is est, quem supra adscripsimus.

Editor est Io. Cochlaeus, Canonicus Vratislauiensis, Bruni familiaris, cuius epistola (ad Arnoldum Abbatem Monasterii Ordinis Praemonstratensis in Tongerlo) de exemplo, ex quo typis exscriptum dedit Optatum, exponit. Erat nempe illud ex hospitali S. Nicolai prope Cusam per Christophorum Priorem fratrem Cartusiae Treuirensis ipsi transmissum idque ex antiquo codice quopiam mendose ab indocto Librario (quales, addit, fuerunt olim serui litterati Monasteriorum) scriptum, et ab alio deinceps multo adhuc mendosius rescriptum. Acceperat praeterea, dum aliis libris edendis insudaret, hac tantummodo conditione, vt intra tres menses bona fide restitueret: *) vt mirum adeo nemini esse possit, quod et otio ipso et aliis occupationibus praeclusus, et destitutus subsidio alius exemplaris, parum emaculatum Optatum dederit, quem ex omni parte completum et redintegratum iri cum Bibliothecae instructissimae Tongerlensis copiis, tum Abbatis ipsius ingenio sperat et optat. Completorum specimina in laudata dedicatione Cochlaeus prodidit, quarum maxima pars in literas et syllabas male coniunctas aut disiunctas cadit. Praemissa sunt in titulo ipso Hieronymi, tum tituli pagina auersa Augustini contra Parmenianum testimonia et Gerhardi Lorichii Hadramarii Carmina in laudem et commendationem Optati. Post Epistolam nuncupatoriam sequitur Compendium Summarum e libris

*) Hoc addit in admonitione ad Lectorem, quae ad calcem libri visitur.

Optati excerptum et in capitula digeſtum, deinceps breuis Donatiſtarum confutatio ex verbis S. Auguſtini ſuper Pſ. 85. etc., Summaria Collatio Donatiſtarum ad Schiſmaticos huius temporis, denique index rerum memorabilium. Neque vero oblitus eſt Cochlaeus, ſingulis libris argumenta praefigere.

1563.

Pariſiis . . . . 8. Optati M. Libri VII. ad Parmenianum de Schiſmate Donatiſtarum. — Quamquam auctorem noſtrum ſexcentis locis emendatum hac editione dare ſe poſſe profiteatur *Balduinus*, quorum maxima pars MS. exemplari, quod vtendum ipſi dederat *Claudius Eſpencaeus*, Theologus Pariſienſis, debeatur: ſupereſſe tamen non multo pauciores locos, qui magna mendi ſuſpicione laborent, ſed ſanari ſine auxilio veteris libri, vix ac ne vix quidem poſſint recte monuit. Quocirca ſatius duxit praeſentibus frui, quam committere, vt eodem ſqualore, quo antea plane inquinatus fuerat, Optatus recuderetur. Ac ſperaverat aliquantiſper, fore vt accederet alterum emendationis praeſidium ex codice Ioannis Tilii Epiſcopi Briocenſis. Sed quod iam praeſtari non poterat, ab altera forte editione expectare iubet. Praemiſit editor epiſtolam ad Io. Lentallerium Antiſtitem Aquiſcinctienſem, in qua ſuper Optato et hiſce eius libris multa praeclare diſputauit; praeterea praefationem ad Io. Lucanium (Caluinum) valde prolixam et multa ex omni re eccleſiaſtica vna cum acri Caluini impugnatione complectente, quam in editione altera reſecuit. Num vero priori huic editioni Balduinus ſeptimum iam librum addiderit, nullo quidem ſatis certo indicio cognoſcere potui;*) cum primae huius Balduini edi-

*) Quem Dupinius et ex eo Fabricius in Bibl. Med. et Inf. Lat. ed. Manſi T. V. p. 170. minutioribus typis ex-

editionis tanta ſit raritas, vt ne Catalogis quidem Bibliothecarum locupletiſſimarum laudari eam meminerim.

1569.

Pariſiis apud Claudium Fremy via Iacobaea ſub diui Martini inſigni. 8. Delibatio Africanae Hiſtoriae Eccleſiaſticae, ſiue *Optati Mileuitani libri VII. ad Parmenianum de ſchiſmate Donatiſtarum.* Victoris Vticenſis libri III. de perſecutione Vandalica in Africa, Cum annotationibus ex Fr. Balduini IC. Commentariis rerum Eccleſiaſticarum.

Quem ſexcentis ſaltem locis emendatum priori dederat editione Optatum Balduinus, nunc non multo paucioribus purgatum mendis ex altera hac recenſione prodire affirmat, duobus MS. exemplaribus ſubnixa, quorum alterum Io. Tilio Ep. Meldenſi, alterum Macereo Theol. Pariſienſi deberet, vel ſic tamen multum abeſſe, vt nunc tandem in integrum plane reſtitutus dici poſſit iudicans; immo feci, inquit, vt lacunarum notae indicarent, aliquot locos ſupereſſe etiamnum mutilos. Libri ſeptimi paginas complures deficientes Tilianum exemplar ſupplebat, et quae in iſto deſiderabatur pars poſtrema, eam alia exemplaria ſuppeditabant. Balduini adnotationes ad ſingulos Optati libros ſolas hiſtorias eccleſiaſticas ſpectant, quarum mirifice callidus ille fuit. Vt vero plenior ſimul hic Donatiſtarum hiſtoria hauriretur et Optato abunde ſatisfieret, integram expoſitionem diſputationis de eccleſia in conuentu Carthaginienſi olim

exſcriptum dicit librum ſeptimum, editio altera non ita profert, ſed ſimili literarum ac reliqui libri, genere excuſum. Ad primam igitur, ſi lubet, haec Dupinii verba referas.

olim praesente Augustino annis aliquot post mortem Optati cum Donatistis habitae, quam annis superioribus sub titulo *Historiae Collationis Carthaginensis* separatim ediderat, denuo recognitam adiecit, detractis iis, quae ad rem minus pertinere videbantur, quaeque in Caluinum et Bezam feruidiore animo pronunciauerat, et conscriptis simili ratione in Victorem prolegomenis. Hinc libello titulum fecit: *delibationis Afr. Hist. Eccl.* Neque aliam ob causam, quam vt inuidiam vehementioris inuectionis et nimiae in Calvinum acrimoniae effugeret, sermonem prolixum, quo priori editioni praefatus erat, procul ab hac esse iussit, satis superque esse inquiens editam suo tempore semel fuisse, eiusque loci aliam ad lectores oratiunculam substituit. Nuncupauit librum Casparo Barchino IC. et causarum criminalium Iudici Mediolanensi.

* *

Parisiis, ap. Mich. Sonnium, sub scuto Basiliensi, via Iacobaea. 8. Eadem prorsus cum praecedente; bibliopolarum nominibus tantum differunt.

1599.

Ex Bibliopolio Commelin. 8. Optati — Libri Sex de Schismate Donatistarum aduersus Parmenianum, multo quam antehac emendatiores. Accessit Collatio Carthaginensis inter Catholicos et Donatistas sub Honorio Imp.

Balduini est recensio prima, vnde etiam epistola ad Aquiscinct. Antist. nuncupatoria iterum exscripta. Inest etiam lib. VII. licet a titulo absit. Quocirca non vanis augurationibus suspicari nobis videmur primae pariter Balduini editioni hunc librum fuisse adiectum. Contra Collationem Carthaginensem, quam titulus pollicetur, non expectes, sed Honorii tantum

et

et Arcadii Impp. conſtitutionem contra Donatiſtas datam Rauennae Conſtantio et Conſtante Coſſ. *ex Cod. Theod. L.* 44. c. Th. *de iis, qui ſuper Religionem contendunt* transſcriptam, quod indicatum tamen non eſt.

Saec. XVII.

1613.

Lugd. Bat. ex off. Ioh. Patii. 8. Optati A. M. in N. E. de Schiſmate Donatiſtarum aduerſus Parmenianum Lib. VII. multo quam antehac emendatiores ac emendationum ac notarum libello illuſtriores. Repetitio ed. a. 1599. ſ. primae Balduini; praefatio quibuſdam locis contractior apparet. Notae textui praemiſſae maximam partem Lectionibus Variis ſecundae Balduini et Caſparis Barthii emendationibus quibuſdam conficiuntur. In quibus id oſtendit merito vnumquemque, quod, cum lectiones alterius recenſionis Balduini ad vnam omnes laudibus efferantur, tamen prima deterior ſit typis mandata.

1618.

Coloniae Agr. ſumpt. Ant. Hierati. f. Opt. Milev. de ſchiſmate Donatiſtarum contra Parmenianum lib. VII. in Bibl. Magna PP. T. IV. p. 269.

1631.

Pariſiis, apud Claudium Sonnium, via Iacobaea, ſub Scuto Baſileenſi et Circino aureo. f. S. Optati M. Opera cum Obſeruationibus et notis Rev. D. *Gabr. Albaſpinaei* Aur. Ep. Acceſſerunt eiuſdem de veteribus Eccleſiae ritibus Obſeruationum libri duo ac Notae in Concilium Eliberitanum et quoſdam alios antiquos Canones et aliquot Tertulliani libros.

Hanc

Hanc editionem intuens nescies, cui magis succensendum sit, librariorum impudentiae, an ignorantiae eius, qui eam adornauit, quem *Carolum Paulinum, ex Soc. I.* fuisse, ipsius ad Card. de Richelieu epistola in limine libri posita prodere videtur. Demtis enim Albaspinaei obseruationibus, quae iam antea seorsim lucem adspexerant, per se satis quidem vtilibus, ad Optatum tamen quo nomine etiam a Merico Casaubono perstringuntur, minus facientibus, reliqua omnia supra quam dici potest, inepte sunt consarcinata. Textus quidem est secundae recensionis Balduini, quem proximo loco excipiunt Albaspinaei in singulos Optati libros notae, sensum breuiter explicantes; dehinc Balduini in singulos libros adnotationes; tum eiusdem historia Coll. Carthag. titulo Delibationis Historiae Africae, quem Balduinus toti libro Optatum et Victorem complectenti olim praefixerat, inepte huc traducto. Mox futiles illae incerti authoris dictae emendationes et notae ex ed. Lugd. Bat. quae cum nihil praeter diuersitatem Secundae Balduini recensionis a priori, quam Batava expressit, crepent, hic vbi ipsa secunda recensio descripta est, stupore plane admirabili sunt inculcatae. Sequitur ex P. Pithoei Bibl.*) appendix, quae *acta* illa et *gesta*, quorum ab Optato fit crebra mentio, quaeque suis libris annectenda Optatus ipse curauerat, complectitur; tum *fragmenta ex Historia Passionis SS. Datiui, Saturnini* etc. Hinc veniunt: *Gesta Coll. Carth.* etc. vt a. 1588. Parisiis a P. Massono erant in lucem edita, ad

*) In fine: „*Expliciunt O. E. libri numero septem et Gesta Purgationis Caeciliani Ep. et Felicis ordinatori eiusdem nec non Epistolae Constantini Imp. Deo Gr.*" *Sic habuit antiquissimum sed non integrum exemplar librorum O. M. ex quo hanc illorum appendicem primum exscripsi. A. C. P. P.* cIↃ. IↃLXIIII.

ad vnguem excuſa, collata tamen et emendata e codice MS. per Pithoeum; iam vero, quod vix credas, Balduini iterum hiſtoria Coll. Carth. primae ed. Claudunt agmen obſeruationes Albaſpinaei. Textum O. antecedunt Albaſpinaei vita et obſeruationes in capita potiora Donatiſtarum hiſtoriae et Optati. Supereſt quod innumeris etiam mendis typographicis hoc opus ſcatere Dupinius notat. Ita iam ſatis dictum eſſe putamus ad iudicium rectius de hac editione informandum, quae ob inſignem haud dubie quem praebet apparatum, nimium fortaſſe aeſtimata fuit.

* *

Londini, typis Ioh. Legat. 8. Optati A. M. E. de Schiſmate Donatiſtarum contra Parmenianum Donat. Libri Septem. In Eoſdem Notae et Emendationes *Merici Caſauboni* Iſ. F. Canon. Cantuarienſ.

Textui Balduini Secundae recenſionis ſeruato, ea quae mutanda exiſtimaret, in notis, breui quidem, ſed egregie, quae deprauata vel obſcura viderentur, dilucidante animaduerſione protulit. Emendationes vtique ſolo ingenio et coniecturarum acumine nixae absque Codicum aſſenſu. Praefatio in notandis edd. Lugduno-Bataua et Pariſienſi, nec non Albaſpinaei obſeruationibus conſumitur.

1644.

Pariſiis, ſumpt. Aeg. Morelli. f. S. Opt. Mileu. de ſchiſm. Donatiſtarum contra Parmenianum l. VII. cum Franc. Bald. V. C. commentariis et recognitionibus; in Bibl. Magna PP. T. IV. col. 325.

1676.

Lutetiae Pariſiorum, vidua Io. Dupuis. fol. S. Optati, Mileuitani Epiſcopi, opera; cum obſeruationibus

tionibus et notis integris *Gabr. Albaſpinaei, Franc. Balduini, Gaſp. Barthii, Merici Caſauboni* etc. ex recenſione et cum praefatione *Philippi Priorii.* Accedunt *Facundi*, Hermianenſis Epiſcopi, opuſcula, cum annotationibus *Iacobi Sirmondi:* adiectae ſunt *Gabr. Albaſpinaei* obſeruationes eccleſiaſticae, cum aliis eiuſdem operibus. *Cat. de la Bibl. Roi.* T. I. p. 371.

1677.

Lugduni, apud Aniſſonios. f. S. Opt. Mil. de ſchiſm. Donatiſt. contra Parm. in Bibl. Max. PP. T. IV. f. 341. cum additione ad lib. III. f. 369.

1679.

Pariſ. Sumpt. Ant. Dezallier, in Vico San. Iacobaeo ad Coronam auream. S. Optati M. E. Opera cum obſeruationibus et notis integris G. Albaſpinaei A. E., Franc. Balduini IC., Gaſp. Barthii, Merici Caſauboni etc. *Philippus Priorius* annotationes et praefationes adiecit. Accedunt *Facundi* Hermianenſis E. pro tribus Capitulis Concilii Calched. Libri XII. cum annotationibus Iac. Sirmondi S. I. et eius Facundi Opuſcula. Huic quoque editioni adiectae ſunt Gab. Albaſpinaei Obſeruationes Eccleſiaſticae, cum aliis eiuſdem operibus.

Titulus ſatis, quae huius editionis dotes ſunt, expoſuit; paucis ergo defungi licebit. Textus eſt primae recenſionis Balduini, ſeu potius expreſſa eſt editio Lugduno-Batauа, ita tamen, vt notae ſingulorum cum aliquo lectoris commodo textui ſtatim ſubiunctae ſint, primum ſeparatim Priorii, tum reliquorum. Hiſtoria Coll. Carth. Balduini ad exemplar primum a. 1566. ſeorſim editum et Io. Tilio Ep. Meldenſi inſcriptum, propoſita eſt. Obſeruationes Albaſpinaei eccle-

ecclesiasticae post Facundum sunt reiectae. Caeterum haec editio vt Parisiensis superior et Lugduno-Bataua vnice librariis quaestui suo prospicientibus debetur et Phil. Priorius operis forma iam descripta de collatione aliqua demum interpellatus est. Quid? quod nec alia de causa Facundum adiecerunt quam *vt hac forma editus Optatus iustae magnitudinis opus videretur.* Sunt Priorii ipsius in admonitione ad L. verba. Bene in hanc rem Mericus Casaubonus in praef. ed. Lond.: Eo iam res rediit, inquit, vt libri non vsu aestimentur, sed mole et pondere; eo meliores vtique, quo maiores. Habitus externus huius ed. admodum elegans est et nitidus. Caeterum nec Priorius nouae editioni a typothetarum mendis cauisse dicitur.

1700.

Lutetiae Parisiorum, apud Andr. Pralard. f. S. Optati Afri, Mileuitani Episcopi libri VII. de schismate Donatistarum ad MSS. codices et veteres editiones collati, et innumeris in locis emendati; quibus accessere historia Donatistarum, vna cum monumentis veteribus ad eam spectantibus; nec non geographia episcopalis Africae: opera et studio LVDOVICI ELLIES du PIN. Cat. de la Bibl. Roi. T. I. p. 371. Praestantissima haec editio ipsa ad manum non est, sed vide sequentem Antverpiensem.

SAEC. XVIII.

1701.

Amstelod. f. Dupiniana recusa.

1702.

Antverpiae, ap. G. Gallet Praef. Typographiae Huguetanorum. S. Opt. A. M. E. de schismate Do-

natiſtarum Libri ſeptem: ad MSS. codices et veteres editiones collati et innumeris in locis emendati. Quibus acceſſere Hiſtoria Donatiſtarum vna cum monumentis veteribus ad eam ſpectantibus: nec non Geographia epiſcopalis Africae opera et ſtudio *M.* Lvd. Ell. Dvpin — (Sacrae Fac. Pariſ. nec non Phil. Prof. Reg.) cum eiuſdem notis, vt et Gall. Albaſpinaei, Mer. Caſauboni, Caſp. Barthii et aliorum, *ſingulis paginis in hac editione ſubiectis.*

Praeſtat haec iterata Dupiniana Pariſienſem eo ſaltem, quod notas Albaſpinaei, Mer. Caſauboni, Caſp. Barthii et ſelectas incerti illius ſcriptoris, quas illa cum reliquis vberioribus Balduini et Albaſpinaei obſervationibus ad calcem reiecerat, ſingulis ſtatim paginis poſt Dupinii ipſius animaduerſiones exhibet. Quinque codices Dupinio in ſanando textu praeſto erant, *quorum ope vix dici poteſt*, inquit, quot loca reſtituerimus; corrupta emendauimus, laxata ſuis reſtituimus locis, omiſſa ſuppleuimus, aſcititia reſecauimus; vno verbo, textus Optati natiuo ſplendori reſtitutus integer et emendatus prodit. Variantes lectiones commode ſeparatim a notis in fine vniuscuiusque paginae adſcriptae ſunt, bono etiam conſilio textus in articulos et paragraphos diſtinctus eſt, breuibus argumentis ad marginem appoſitis. Notas de ſuo addidit editor paucas et breues, tum vero ſuperiorum editorum, tam eas, quae ad textum illuſtrandum proxime ſpectarent, quam ampliores iſtos ad vniuerſam rem eccleſiaſticam pertinentes Balduini et Albaſpinaei commentarios, repurgatos ab innumeris mendis typographicis, quae in Albaſpinaei et Priorii irrepſerant libros. Priorii notae, quod inutiles omnes viderentur, omiſſae ſunt. Variorum notas excipiunt monumenta vetera ad Hiſt. Donatiſtarum pertinentia, tum ab Optato ipſo tum ab editionibus ſuperioribus adiecta et hac noua editione

editione aucta et commentariis variorum Dd. qui vel ſeorſim illa, vel in aliis operibus illuſtrauerant, exornata. Nec omiſſa eſt Balduini hiſtoria Coll. Carth. Porro Dupinius animaduerſiones circa ſedes Africanorum Epiſcoporum, qui collationi Carth. interfuerant, ex Baluzio, Ruinarto imprimis collectas addidit. Denique Geographiam ſacram i. e. notitiam prouinciarum et Epiſcopatuum Africae contexuit et tabula Geographica ornauit. Vniuerſo operi poſt praefationem Donatiani ſchiſmatis hiſtoriam praepoſuit ordine chronologico accuratiſſime conſcriptam. Indices poſtremo locupletes opus finiunt.

1769.

Venetiis, ex typograph. Io. Bapt. Albritii f. in Bibl. Vet. PP. ſt. *Andreae Gallandii* T. V. a p. 461 vſque ad 675. S. Optati Epiſcopi Mileuitani de ſchiſmate Donatiſtarum libri VII. ad MSS. Codices et veteres editiones collati et innumeris in locis emendati: opera et ſtudio *M. Lud. Ell. Dupin.* Acceſſere Monumenta vetera ad Donatiſtarum Hiſtoriam pertinentia; quorum complura ab eodem Optato memorantur.

Ex notis Dupinianis eas potiſſimum, quae ad textus varietatem adſtruendam conducerent, G. ſelegit, iiſque paſſim nonnullas intexuit ad idem inſtitutum comparatas. Praefatus eſt de Optato in Prolegg. cap. XVIII. p. XXIX ſq.

1790-91.

Wirceburgi, in off. libr. Staheliana, 8. II Tomi. S. Optati Afri Mileuitani Epiſcopi de ſchiſmate Donatiſtarum libri VII. aliaque huc pertinentia vetera Monumenta. Recudi curauit *Dr. Franciſcus Oberthür.*

Primum huius editionis tomum frustra in librariis oppidanis quaesiuimus; alterum tantummodo inspicere licuit, vnde intelleximus in priori textum Optati, et quae ad eum spectarent monumenta, comprehendi; hic *Varias Lectiones et Adnotationes contextum O. illustrantes*, nec non *Adnotationes ad quaedam alia vetera, causam Donatistarum concernentia*, ex iis copiis, quas Dupiniana exhibet selectas. Praemisit duas epistolas hodoeporicas primo vol. ad *Henckenium* Prof. Helmst. secundo ad *Boenickium* Prof. Wirceb. admodum prolixas, in quibus, dum a viro candoris eximii et sensus tenerrimi per varias Germaniae nostrae regiones lubens duci te patiaris, facile obliuisceris, quo loco obtingant. Pertinet autem ad nouissimam hanc Optati editionem Celeb. auctoris liber tribus Voll. his ipsis annis editus: *Idea biblica Ecclesiae Dei*.

* *

Versiones. Vnica tantum extat Francogallica *Vielii* ad primam Balduini ed. facta et a. 1564. *Paris. per Federic. Morel.* octonis exscripta hoc titulo: L'histoire du schisme, blasphemes, erreurs, sacrileges, homicides, incestes, et autrez impietez des Donatians, écrite en Latin par *Optat, Evéque Milevitain*; mise en langue francoise et repurgée de plusieurs fautes, augmontée aussi par le Supplement de quelques imperfections et explication de lieuz difficiles, par Pierre Viel. Repetita est *ibidem* apud *Rob. Fouet.* 8.

* *

Codices. 1. *Codex Bibliothecae Cusanae prope Treuirim*, quo Cochlaeus vsus est. Mendis omnis generis obsitus.

2.3.4.

2. 3. 4. tres *Balduini* quorum vnum in prima ed. adhibitum ab *Espencaeo* Theol. Paris. acceperat; alterum *Io. Tilio* Ep. Meldensi, Luciferi editori, tertium *Maceraeo*, Theol. Paris. debebat.

5. *Codex S. Theodorici apud Rhemos* septingentorum circiter annorum a Dupinio aestimatur.

6. *Codex S. Germani a Pratis* non quidem eiusdem antiquitatis sed optimae notae et reliquis emendatior. Est secundus Dupinii.

7. *Codex S. Pauli Cormaricensis prope Turones*, qui tunc, cum Dupinius eum consuleret, in Bibl. Colbertina extabat n. 1951. Sexcentorum annorum fuit et optimae notae, sed priores quinque libri cum initio sexti interciderant. Continebat autem monumenta ad veterum Donatistarum historiam pertinentia, quae in nullo alio manuscripto codice adhuc tunc inventa erant. Quartus apud Dupinium est.

[8.] *Codex Phil. Siluii* S. Facult. Paris. tunc D. Tertius Dupinii, sed idem, quo iam Balduinus vsus erat, dum penes Maceraeum esset; recentiori manu exaratus et valde mendosus.

Vides ex his octo vel septem potius codicibus eos, quos Dupinius in vsum vocauit, caeteris fuisse praestantiores. Idem vero obseruat, codicem Siluii videri e codice S. Theodorici excerptum et Codicem Sangermanensem ex Cormaricensi. Caeterum cum quinque MSS. nominet, non plures tamen quam quatuor recenset.

17.

PACIANVS.

Barcilonae in Hispania episcopus, tam vita quam sermone clarus, vt Hieronymus inquit; floruit maxime circa a. 370. vitaque admodum senex excessit §. 1. Vita.

 sub

ſub Theodoſio principe, ante annum 392. vt idem Hieronymus prodidit. Erat ei filius Flauius Dexter ſummis honoribus geſtis et nouiſſime praefectura praetorii inſignis, ad quem Hieronymus librum de Viris illuſtribus, ſuaſu illius elaboratum, dedit.

§. 2. Scripta. Reſtant hodie de ſcriptis eius I. opus *contra Novatianos* ſ. tres epiſtolae ad Sympronianum Nouatianum 1) *de catholico nomine;* 2) *de Sympronian literis;* 3) *contra tractatus Nouatianorum,* quas poſt a. 377. ſcriptas Tillemontius arguit. II. *Paraeneſis* ſeu *libellus exhortationis ad poenitentiam.* III. *Sermo de baptiſmo. Interiit* libellus *Ceruus* inſcriptus.

§. 3. Editiones. Haec Paciani opuſcula edidit primum *Io. Tilius* Epiſcopus Meldenſis, idem qui princeps etiam Luciferum in lucem emiſit, eiusque editio, poſtquam varie in Bibl. PP. repetita fuit, nuper a *Gallandio* retractata eſt, adeo vt praeter *Latini Latinii, Caſparis Barthii* et *Cardinalis de Aguirre* ſymbolas nihil ex doctorum Virorum lucubrationibus in libellos iſtos collatum ſit, vt ſequens indiculus declarabit.

1538.

Pariſiis, ap. Carolum Guillard. 8. D. Paciani, Barcilonae Epiſcopi, paraeneſis ad poenitentiam, altera eiusdem de baptiſmo, et epiſtolae duae. acceſſit tractatus eiusdem contra Nouatianos: omnia nunc primum edita ſtudio *Ioannis Tilii.*

Cum haec nobis deſit, indicare nequeo, ex quibus libris Tilius hauſerit. Sed fortaſſe de his ne monuit quidem, vt apud Luciferum experti ſumus. Ioanni Gagneio nuncupatam eſſe Ittigius commemorat.

1564.

1564.

Romae, ap. Paulum Manutium Aldi F. in aedib. Populi Rom. f. Paciani Barcilonenſis de poenitentia et confeſſione, cum *Saluiano* et *aliis* a p. 183-211.

Quamquam in titulo vnus tantum *de poenitentia* libellus laudatus ſit, reliqua tamen omnia continet hoc volumen curante *Petro Galeſinio* editum; quod recte olim coniectura tetigit *Nicol. Antonius.**) Sed cum caeteris fere omnibus notae aliquae ſint adſperſae, Pacianus tamen expers manſit et nudus exhibetur.

1575.

Pariſ. ap. Mich. Sonnium. f. Paciani opera in *Bibl. PP. Bigneana.* T. I.

1589.

Pariſiis. f. Paciani Barcil. Ep. epiſtolae III. eiusd. paraeneſis ad poenitentiam, item ſermo ad fideles et Catechumenos de baptiſmo, in *Bibl. PP.* ed. ſecundae T. III. p. 427. 457 et 58.

1610.

Pariſ. f. Eadem in *Auctuario Bibl. PP.* ed. tertiae p. 93. 113. 119. Nec in *quarta* eius editione deeſſe putamus, quae a. 1624. prodiit.

1628.

Colon. Agripp. f. Eadem in *Bibl. PP.* T. IV. p. 235. 244. et 46.

1644 et 1654.

Pariſ. f. Eadem in *Bibl. PP.* ed. quartae T. III. col. 49. 69. 75.

*) In Bibl. Hiſp. l. 2. c. 7. praef. p. LXX.

1655.

Cygneae, typ. et ſumt. Melch. Goepneri. 8. Paciani Ep. Barc. Paraeneticus ad Poenitentiam, cum *Claudiani Mamerti* libris III. de ſtatu animae, quibus etiam Gregorii Thaumaturgi libellus de anima et Hermae Paſtor acceſſerunt ſtudio *Caſp. Barthii* a p. 933-952. Merus textus hic proſtat, ſed ad emendationem et illuſtrationem libelli lector ad Aduerſaria Barthii ablegatur. *)

1677.

Lugduni, ap. Aniſſonios. f. Paciani opera in *Bibl. Max. PP.* T. IV, col. 305. 315. 317. —

1694.

Romae, typ. Io. Iac. Komark Bohemi. f. S. Paciani, Ep. Barcilon. Epiſtolae tres ad Sympron. Novat. Collatae modo cum MS. pulcherrimo Sereniſſ. Suecorum Reginae, octingentorum circiter annorum antiquitatis, exſtante nunc in Bibl. Vaticana, addita ad marginem varietate lectionum. Accedit eiusdem libellus exhortationis ad poenitentiam; in *Ioſ. Saënz de Aguirre Card. T.* II. p. 79-112.

Inſerenda haec Cardinali viſa ſunt, vt Defenſio Patrum Concilii Eliberitani, quae proxime procedit, maius robur acciperet, vberiusque conſtaret Nouatianorum errorem ab iis, immo a tota Hiſpania quarto ſaeculo abfuiſſe. Addere ſtatim decreuerat *libellum de baptiſmo,* ſed omiſit, quod et alias eum exſtare videret, nec propter anguſtiam temporis conferri ille poſſet cum MS. Reginae Sueciae, denique nec ad refu-

tandam

*) Horum loca, vt ibi notata ſunt, huc ponamus; Lib. XLIII. c. XV. XLIV. c. XXX. XLV. c. VIII. CLXIV. c. I.

tandam haeresin Nouatianorum spectaret. Sunt autem non solum Variantes LL. non infrequentes margini adscriptae, sed singulis etiam epistolis breues, post omnia vero ampliores, notae Cardinalis adiunctae.

1770.

Venetiis, ex typogr. Io. Bapt. Albritii. f. S. Paciani, Barcil. ep. Epistolae tres ad Sympronianum Nov. Accessere eiusdem S. Patris Paraenesis ad poenitentiam et Sermo de Baptismo, curante *Andrea Gallandio* in *Bibl. Vet. PP. et SS. Eccl. T.* VII. p. 257-276.

Tilianam ed. pro fundamento huius recensionis esse iam diximus. Caeterum in capita seu sectiones distinxit, quae antea minus commode continuo ductu ferebantur descripta. In illud vero se maxime animum intendisse scribit, vt textus in praecedentibus editis, pluribus in locis deprauatus ad pristinam integritatem restitueretur, quam in rem aliquae obseruationes ad veram lectionem Latinii plerumque confirmandam subinde sunt adspersae.

18.

AMBROSIVS.

Mediolani Episcopus, origine Romanus, nobili et splendida familia. Natus existimari solet inter annum 335 et 340. Pater fuit Ambrosius Galliarum tunc temporis praetorio praefectus, quem vi huius muneris alii Arelate, Galliae Vrbonensis Metropoli, alii Lugduni, alii rursus Augustae Treuirorum commoratum esse dicunt, ac pro diuersa sententia sua, diuersum natale solum Ambrosio adsignant. Cum pater mature decessisset, mater cum sorore Romam se §. 1. Vita.

contulit, vbi pueritiae atque adolescentiae anni literarum studiis dicati fuerunt. Quibus cum egregie profecisse putaretur, causis in auditorio Praefecturae Praetori dicendis admotus est, quas tanta eloquentia tantoque successu egit, vt Probus Praetorio Praefectus eum Consiliarium adsciseeret, mox etiam insignia Consularia ei deferret, commissis ipsius regimini Liguria et Aemilia Prouinciis, quarum causa Mediolani consedit. Atque hic accidit ei imprudenti, vt, dum post mortem Episcopi Auxentii a. 374. Arianorum et Catholicorum de eligendo nouo Praesule partes acriter contendentes alloquio suo atque auctoritate sedaturus in ecclesiam prodiret, plebs oris eius ac formae totius habitu augusto simul et facundia captus Ambrosium Episcopum creandum tumultuatim exclamaret, atque ipsum re improuisa perculsum, fugientem et multifariam reluctantem tamdiu prece sua vrgeret, donec vinci se et efflagitari pateretur. Quo facto sacro baptismate tinctus (erat enim adhuc Catechumenus) vt muneris initia rite capesseret atque totum se rei sacrae vindicaret, bona sua diuendidit et in pauperum vsum erogauit, et [Simpliciano Presbytero Romano duce] studiis Theologicis vacauit. Mature autem ingenio indulsit et cum ab initio statim muneris sanctitas et excellentia animum penetrasset, adeo deinceps intimis eius sensibus sese insinuauit, vt nihil non muneris et religionis suae esset, siue memoriae et fidei mandandum siue ad ritus ecclesiasticos et alias functiones pertinens, sanctum, a communibus notionibus remotum et μυστηριῶδες putaret. Quapropter cum citius quam meditando assequi poterat, scribendas sumsisset res V. T. traditas, in allegorias et mystica acumina incidit. Sed eadem de causa acer erat et in ea, quae formulam catholicae ecclesiae spectabant, intentus, grauis porro in officio administrando

ſtrando et magnificus, ſed nec a faſtu liber et religionis cauſa arrogantior, quam per debitam imperatoribus reuerentiam licuiſſet, apud quos plus gratia poterat et auctoritate efficiebat, quam vllus Latinorum Epiſcoporum ante et poſt eum. Nam erat aulae gnarus et ingenio facili ad excitanda principum ſtudia et eloquentia tantum pollens, vt grauiſſimas pro imperatoribus legationes ſolus ſuſtineret. Hoc igitur animo atque his artibus, quae ab eo inſigniter facta ac geſta ſint breuiter, temporis ſeriem ſequentes enarrabimus. A primis muneris initiis operam dedit, vt Arianorum res, quamuis in eius electionem lubenti animo conſenſiſſent, labefactaret, quo Concilium iuſſu Valentiniani a. 375. in Illyrico coactum pertinet, in quo fides Nicaena denuo confirmata eſt, cumque Valentinianus hoc ipſo anno e viuis exceſſiſſet, non minus apud filios eius, Gratianum imprimis, qui ab a. 378. omni Occidentis imperio praeeſſe coepit, vt illorum viribus detraheretur, contendit. In eorum quoque perniciem cum Orientis Catholicis conſpiratum eſt Baſilio M. conciliatore. Pari ſtudio a primis ſtatim epiſcopatus annis coelibatum laudauit et adiuuit. Anno 378. cum Gratianus Valenti auunculo contra Gothos auxilium laturus, fide catholica inſtitui cupiiſſet, opus *de fide* inchoauit Ambroſius, quod anno poſt, cum Gratianus rediiſſet, perfecit. Annis 380 et 381. cum Arianis iterum conflictatum eſt. Fauebat horum partibus impenſe Iuſtina imperatrix. Quae cum a. 380. Arianum Sirmii in Illyrico Epiſcopum fieri vellet, Ambroſius a Catholicis Illyrici Epiſcopis inuitatus et ardore ſuo impulſus eo venit atque Catholicae factionis Epiſcopum, Anemium nomine, eligi curauit, plebe licet aduerſante et vehementer fremente. Eodem anno ac inſequenti in Oriente iuxta quam Occidente a Gratiano oppreſſi ſunt. Imprimis

primis Ambrosius in Concilio a Theodosio a. 387. habito duos Illyrici episcopos Arianos Arianismi, quem celabant, conuicit et damnari fecit. Anno 383. Gratianus cum vix annum XXIV. attigisset, in expeditione contra Maximum imperii vsurpatorem perfidia militum suorum periit, magno Ambrosii dolore. Post mortem eius imperium cessit Valentiniano II. vix tum annorum XII. puero. Quamobrem cum magna trepidatio res omnes inhiberet, Iustina Ambrosio persuasit, vt legationem ad Maximum subiret cumque exoraret, ne vlterius pergeret; quod haud segniter praestitit, quamquam pacem aegre impetraret. A. 384. interdixit Ambrosius, ne super sepulcris Martyrum commessandi porro venia esset. Circa idem tempus Augustinus Mediolanum venit et Ambrosius contra Symmachum obtinuit apud imperatorem, ne Ara Victoria restitueretur. Quid quod adeo Iustinae imperatrici obsistere ausus, ecclesiam quam extra Mediolani moenia posceret a. 381. ipsi pertinaciter denegauit. Anno 387. Maximus denuo Italiam inuadere minatur, iterumque Ambrosius legationem obire iubetur Treuiros, sed asperiorem se gerens nihil profecit. Iam vero alterum, qui post Ambrosium mittebatur, legatum Maximus decepit, amicum Valentiniani se simulans, cui copias contra Barbarorum incursiones cum ipso missurus esset. Quas celeriter secutus Alpes superauit et Aquileiam, in qua Imperator cum matre degebat, ex improuiso paene oppressit. Sed iam Theodosio succurrente victus et supplicio affectus est 388. Quo facto Theodosius aliquantisper Mediolani substitit ibique Ambrosii precibus concessit, vt Christiana plebs, quae Iudaeorum synagogam et lucum in Mesopotamia incendio peruastauerat, impune hoc facinus ferret. Hoc et aliis Theodosii facilitatis exemplis accidit haud dubie, vt

tantos

tantos ſibi aduerſus eundem ſpiritus ſumeret. Omnibus nota eius Excommunicatio ob caedem in Theſſalonicenſes ſine cauſa rebelles nimis praecipitanter commiſſam. Anno 392. etiam Valentinianus II. cui aeque ac Gratiano olim, Ambroſius carus ac dilectus fuit, vicennis ab Arbogaſte in Gallia occiditur, dum Ambroſius ipſe ab eo arceſſitus in iter ſe contuliſſet. Quo paene dolore oppreſſus eſt. Neque cum Eugenio, quem Arbogaſtes imperatoria dignitate veſtiuit, rem habere voluit, ſed tamdiu Mediolano exceſſit per literas tantum eum admonens, ne quid contra eccleſiam auderet. Tandem hic quoque a Theodoſio a. 394. prope Aquileiam caeſus eſt. De qua victoria Ambroſius Theodoſio gratulatus, vt ſontibus ignoſceret, flagitauit et obtinuit. Moritur ineunte a. 395. Theodoſius eumque luxit oratione ſolemni Ambroſius, neque diu ſub Honorio ei ſuperſtes fuit, mortuus d. 4. April. 397.

Ambroſii *ſcripta* ex ordine, quem *Benedictini* inſtituerunt, enumerabimus: §. 2. Scripta.

Hexaëmeron l. VI. ſcr. circa a. 375.
De Paradiſo liber, c. idem tempus.
De Cain et Abel libri II, eodem a.
De Abraham libri II,
De Iſaac et Anima liber,
De bono mortis,
De fuga ſaeculi,
De Iacob et Vita beata libri II,
De Ioſeph Patriarcha,
De benedictionibus Patriarcharum, } c. a. 387.
De Elia et Ieiunio, ſcr. c. a. 390.
De Nabuthe Iezraelita, c. a. 395.
De Tobia liber, c. a. 377.
De interpellatione Iob et Dauid l. IV. c. a. 383.

Apolo-

Apologia Prophetae Dauid ad Theodoſ. Aug. c. a. 384.

Apologia altera Prophetae Dauid. Dubitant Benedictini an genuina ſit.

Enarrationes in (XII) *Pſalmos:* I. XXXV - XL. XLIII. XLV. XLVII. XLVIII. LXI.	Diuerſis temporibus ſcriptae.
Expoſitio in Pſ. CXVIII. viginti duobus ſermonibus conſtans,	
Expoſitio Euangelii ſecundum Lucam libri X.	

De officiis miniſtrorum libri III. ſcr. c. a. 391.

De Virginibus ad Marcellinam ſororem l. III. c. a. 377.

De Viduis liber.

De Virginitate, c. a. 378.

De Inſtitutione Virginis ad Euſebium liber, c. a. 392.

Exhortatio Virginitatis, ſcr. c. a. 393.

De lapſu virginis conſecratae,	Horum fides admodum eſt ſuſpecta.
De myſteriis liber, c. a. 387.	
De ſacramentis libri VI.	

De poenitentia libri II.

De Fide libri V. ad *Gratianum Aug.* ſcr. ab a. inde 377.

De Spiritu Sancto libri III. ad eundem c. a. 381.

De Incarnationis dominicae ſacramento ſermo c. a. 382. habitus.

Epiſtolae XCI. in duas claſſes diſtributae, quorum prior eas continet, quae certis annis aſſignari poterant, numero LXIII. poſterior reliquas incerti temporis complectitur.

De exceſſu fratris ſui Satyri libri II. *ſermones* duo a. 379. habiti.

Conſo-

Consolatio de obitu Valentiniani iunioris a. 392. habita.

Oratio de Obitu Theodosii Imp. habita a. 395.

Hymni duodecim, quos pro genuinis acceperunt Benedd.

His insuper annumeres *Commentarium in Cantica Canticorum e scriptis S. Ambrosii a Guillelmo quondam Abbate S. Theodorici postea monacho Signiacensi collectum* ad calcem Tomi primi ed. Benedd. vulgatum. Neque vero minori iure hisce genuinis Ambrosii foetibus accensendi erunt, quanquam a Benedictinis omissi sunt et peculiariter ei abiudicati, post Mazocchii et Gallandii nuperas vindicias *libri V. Historiae Egesippi (Iosephi) de Bello Iudaico et excidio Hierosolymitano. Suppositorum* scriptorum ingens numerus est, ex quibus Benedictini ad calcem Tomi secundi reiecta sunt: *De XLII. Mansionibus Filiorum Israel. Commentaria in Epistolas XIII. B. Pauli. De Trinitate* s. *in Symbolum Apostolicum. De Fide orthodoxa contra Arianos* s. *de Filii Diuinitate et Consubstantialitate. De Dignitate Sacerdotali. Ad Virginem deuotam. Sermones LXIII.* in dies dominicas. *Epistolae quinque* ex reliquorum catalogo exemtae, quarum duo priores *ad sacram Virginem Demetriadem* et *ad Virgines sacras* in omnibus edd. vulgatae fuerant: tres vero posteriores *De inuentione Sanctorum Geruasii et Protasii, De inuentione SS. Vitalis et Agricolae* atque epistola *ad Florianum* a Romanis editoribus primum in lucem emissae sunt. Sed primam, quae ab aliis Leoni M., ab aliis Prospero vindicata est, in diuersorum PP. Opera recepta plane omiserunt Benedictini. — *Precationes duae ante Missam. Berengaudi expositio in Apocalypsin. De Poenitentia. De Spiritu Sancto. Concordia Euangelistarum Matthaei et Lucae. De digni-*

dignitate conditionis humanae. Exorcismus. — Omnino exclusa sunt a Benedictinis in editione sua: *Fragmentum de fide Resurrectionis* a Gillotio primum editum, sed quod ex Hieronymi epistola ad Pammachium conflatum constaret, a Romanis iam omissum. *Meditationes* ab eodem editae ex archiuis Cartusiae Parisiensis inter Augustiniana etiam reperiundae et a Romanis pariter remotae; *Epistolae duae de Monacho energumeno* ex Cod. vno Germanensi, in quo tres Officiorum libros proxime sequebantur, a Gillotio prolatae, quarum vnam tantum Romani repudiauerant; porro, quibus Romani locum non negaverant, *Libri de vocatione gentium*, Liber *de vitiorum virtutumque conflictu; Expositio fidei Symboli Nicaeni contra Arrium et Photinum; Exhortatio ad poenitentiam agendam; De moribus Brachmanorum; Sermo de purificatione S. Mariae; Acta S. Sebastiani.* Quibus addi potest *Missa Ambrosiana*, in quam tamen plurima a compilatore, quisquis ille fuerit, ex ipsius Ambrosii scriptis translata videntur. Denique *Sermones duo de natali Domini* Ambrosii nomine a Daumio prolati. Inter *Deperdita* referuntur *Commentarii in Esaiam. De sacramento Regenerationis siue Philosophia seu de Philosophia aduersus Platonem* libri ab Augustino laudati. *Homiliae in librum sapientiae. Sermo de iudicio Salomonis. Expositio in omnes D. Pauli epistolas. Catechismus epistolaris ad Fritigildem Marcomannorum Reginam. De puerilis aetatis institutione ad Pansophiam.*

§. 3. Editiones. Si quis certis finibus temporumque discrimine distinguere amet, quicquid ad singulos auctores veteres illustrandos et corrigendos doctorum virorum diuersis studiis collatum fuerit, haud inepte quatuor aetates editionum

tionum Ambroſii deſcribere poſſit. Prima harum concluditur annis 1472-1492. qua ſinguli eius libri vel collectiones paucorum in Germania atque Italia editi ſunt. Imprimis *Mediolanenſes* hac ex parte officioſi erga Antiſtitem olim ſuum fuere, ex qua vna vrbe praeter alias *Maſelli Veniae, Georgii Cribelli* et *Nicolai Antiquarii* editiones emiſſae ſunt, pauca tantummodo et inter ea, complura, quae non Ambroſii eſſent, complexae.

Iuſtam operum collectionem tribus voluminibus *Baſileae* 1492. prodire iuſſit *Io. de Amerbach*, raro ſane his temporibus exemplo; quippe quae cuncta fere genuina Ambroſii ſcripta, paucis, quae poſtea ei abiudicata ſunt, interiectis continebat. Hinc ergo alteram ordiri aetatem poſſis a. 1527. finiendam, per quod tempus Amerbachiana in eadem vrbe per *Io. Petr. de Langendorf*, duabus vicibus a. 1506. et 1516. totidem voluminibus, ſed *repertorio* adiecto inſtructior recuſa eſt. Interea, qui tot aliorum ſcriptorum eccleſiaſticorum labes ac ſqualorem feliciter deterſit, *Eraſmus* manum Ambroſio admouerat exiitque noua eius recenſio e prelo Frobeniano a. 1527., nouum editionum genus exorſa, quod ad a. 1567. plurimis Vv. Dd. operam in eam ferentibus perfectum eſt. Magnum enim huic Eraſmianae editioni iſto tempore ſtatutum fuit pretium, optimo iure. Quis enim praecedentium vnam, ſeu textus veritatem ſeu partitionis ac deſcriptionis ſpeciem luculentam ſpectet, cum hac comparandam putet? At Benedictini, vt Amerbachium in vitioſos codices incidiſſe dolent, ſic Eraſmum arguunt, quod doctrinae et famae ſuae fiducia audacior plus ingenio ſuo et propriis coniecturis quam MStorum auctoritati detulerit. Recte ſane. Sed eadem cantilena ab omnibus h. Ord. fratribus, qui PP. Latinorum editiones curauerunt, quibus Eraſ-

mus quoque insudauit, sigillatim inculcata est, quasi non plus ille ingenio suo in istis scriptoribus profecerit quam centum male feriati, quibus nihil praeter aliquot PP. paginas lectum codicibus suis. Qui de codicibus iudicare iisque recte vti scirent, hac aetate perpauci erant. Necdum nisi grauissima menda exemta esse referebat, cum ad minutiores maculas detegendas ingenia istorum hominum nondum doctrina liberaliori atque vsu maturuerant. Tantum autem literarum ambitum vnius Erasmi ingenium capiebat, vt ad hosce scriptores perpurgandos facile multis codicibus careret. Tametsi equidem nec eis repugnabo, qui Ambrosii editionem reliquis Erasmianis inferiorem censeant. Sed hoc de Benedictina etiam valet ac huius rei causae non magis in Erasmo quam ipso Ambrosio quaerendae sunt, qui adeo plerumque rebus exilis est quam inanis verbis; quamquam non idem sensisse Erasmus videri vult, et siue quod saeculi ingenio concederet, siue ne in re tenui laborasse videretur, immensis laudibus Ambrosium eiusque imprimis dicendi genus extollit. Caeterum haec Erasmiana editio fundus veluti factus est, quem alii deinceps assidue colerent. Sic castigatiorem eam repraesentarunt *Sigism. Gelenius*, Basil. 1533. typographus Parisiensis *Geruas. Chevallonius* 1539. et *Ludouicus Miraeus Paris.* ap. vid. *Guillard* 1549. et 51. quorum diligentiam longe superauit *Io. Costerius* Canonicus Louaniensis in ed. *Bas. ap. Episcop.* 1555. qua plus quam duo millia errorum a se sublata esse affirmat. Hunc ipsum vero et subsidiis et cura praestitit *Io. Gillotius*, cuius recensio *Paris. ap. Guil. Merlinum et socios* a. 1568. prodiit. Hanc Benedictini omnium, quae prius factae fuerant, absolutissimam statuunt ac sortem iniquam dolent, qua omnium propemodum maxime ignota remanserit, oppressa scilicet

cet a Romanae, quae proxime illam ſecuta eſt, editionis ſama. Ad hanc, quacum *tertiam* auſpicari *aetatem* licebit, ſuſcipiendam *Felix Perettus* Cardinalis *de Montalto* poſtea ſub nomine *Xyſti V. Pontifex max.* animum applicuit, dum adhuc ordinis Minorum Generalem Romae ageret. Deinde vbi ſedem Romanam occupauerat, Io. Bapt. Bandinio profligandam commiſit. Abſoluta eſt intra annos 1579-87. Romae ap. *Dom. Baſani,* VI. Voll. atque auctoritate pontificia cautum, ne quis per vniuerſam eccleſiam catholicam alia Ambroſii editione in poſterum vteretur. Quod cauſae fuit, cur omnem illa ad ſe famam raperet, et neglectis caeteris ſola fere recuderetur. Quippe obſeruant Benedictini, ab a. inde 1586. quo primum Lutetiae recudi coepta eſt, eam ſingulis fere decenniis in eadem vrbe, nulla, quae alicuius momenti eſſet, mutatione inducta, eſſe repetitam. Satis ſit, ſi forte ab aliis grauius quid in eam dictum videatur, Benedictinorum cenſuram huius editionis legiſſe, quam paucis verbis contractam auctores M. Bibl. Colonienſis reddiderunt; *Romanam editionem confuſam, truncatam vitiis et erroribus miſere inquinatam* dicentes. Iam quomodo his malis centum annis poſt medicati ſint *Iac. du Friſch* et *Nic. Nourry* e S. Mauri congregatione, ſuo loco docebitur. Nunc vltra centum anni elapſi ſunt et adhuc ſola regnat non tantum recenſio haec Benedictinorum, ſed ipſa adeo vnica Pariſienſis deſcriptis a. 1686. et 90. duobus Voluminibus facta. Nouae enim ſpes a Dom. *Lemeros* excitata, quae tribus voluminibus conſtaret, cuiusque primus Tomus iam a. 1731. ſub prelo ſudavit, vt Col. Bibl. auctores ex typogr. Pariſ. monito narrant, plane euanuit et obliuioni credita eſt.

Saec. XV.

1472.

Augustae, per Io. Schübler. f. Ambrosii Hexaemeron. Ab initio: *Hexaemeron beati Ambrosii Mediolanensis epi. Incipit feliciter.* In fine: *beati Ambrosii Episcopi mediolanensis opusculum quod hexaemeron vocatur; jucunde explicit. Per Iohannem Sschubler* (sic) *imperialis vrbis Aug. ciuem qm diligenter impressum Anno salutifere incarnationis hiesu saluatoris, millesimoquadringentesimoseptuagesimosecundo. Circiter ydus maijas XI.* Charactere gothico antiquo absque paginarum et plagularum numeris et custodibus. Margines ampli folio XXXV. lineas complectente.

1474.

Mediolani, per Christoph. Valdarfer. 4. Vita S. Ambrosii per Paulinum Episcopum Nolanum scripta; S. Ambrosii Vita gloriose Virginis Agnetis; Passio SS. Martyrum Vitalis & Agricole, & Protasii, & Gervasii; de inventione corporum SS. Protasii & Gervasii, & de Officiis Libri tres.

In fine:

Nectar et Ambrosiam coelestia munera quaeris
Hoc Sanctum Ambrosi perspice lector opus.
Arida qui tali compleverit ora sapore
Non sitiet. nullam sentiet ille famem.

Impressus mediolani *p* Christoforum Valdarfer Ratisponensem. M. cccclxxiiii die vii Januarii.

Character Romanus est, pagina 28. lineas complectitur, numeri, signaturae et custodes desunt. Singulorum librorum et capitum tituli literis capitalibus sunt impressi. — Ita fere apud Saxium Histor. lit.

lit. typ. Mediol. (in Argelati Biblioth. SS. Mediol.) p. CXLV. et DLX. et in Cat. Bibl. Crevennae nuper divenditae T. I. (8.) p. 99. haec editio describitur. Quod ipsum tamen exemplum non integrum fuit, sed Vita Ambrosii, nisi titulus negligentius sit exscriptus, quod vix credam, deerat. Plenus, qualem nos repraesentavimus, titulus in Cat. Bibl. Bunav. T. III. P. I. p. 148. et Firmianae T. I. p. 43. legitur. In Pinellianae indice contra T. I. p. 84. Officia Ambrosii tantummodo h. a. l. et typogr. laudantur, vt huius adeo exemplaris maxima pars deesset; cuius iacturae occasionem descriptio in Crevennae indice data quodammodo prodere videtur.

1476.

Augustae, per Anthon. Sorg. f. Ambrosii Expositio in Evangelium Lucae. — Folii primi pagina interiore: *Incipit Expositio seu explanatio sancti Ambrosii ep. in corpus evangelii sancti luce evangeliste. Et dividitur in decem capitales libros. sed nulli eorum singularis praefatio aut prologus premittitur.* Rel. Dehinc folio secundo operis est exordium. In fine:

> *Magni ecclesie militantis luminaris Ambrosii: sup luce euangeliste euangeliis: scripta: per Anthonium Sorg incolam opidi Augustensis: ob nature naturantis gloriam hujusque exilii ampliorem eruditionem: stanneis karacteribus artificialiter effigiata. Actus purissimi presidio finiunt felicissime: dominice incarnationis Anno millesimo quadringentesimo septuagesimo sexto.*

Character est itidem gothicus, sed multis verborum compendiis difficilis et asper. Folium lineas 39. numerat. Absunt custodes paginarum et plagularum numeri.

 1480.

1480.

Tarvisii typis Mich. Manzolii. f. S. Ambrosii Hexaemeron — Liber de Paradiso — Sermo de ortu Adae — Sermo de Cain et Abel. Praecedente S. Paulini Ep. Nolani Vita S. Ambrosii Ep. Med. ad B. Augustinum Ep. cum praef. *Maselli* — cum *Eusebii praeparatione Euang.* ex *versione Ge. Trapezuntii.* — *Cat. Bibl. Chig.* p. 19. 20. 185. sed non satis mihi liquet, vtrum ad idem Eusebii volumen pertineant, an tantum compacta sint haec opuscula; nam alibi cum huius ed. Eusebii commemoratione non laudata vidimus. Deinde vero cogitatio subiit, num forsan haec ipsa sit editio a Benedictinis strictim ac per transennam quasi ostensa Maselli Veniae, de qua post plura dicentur.

1488.

Mediolani per Vldericum Scinzenzeler. 4. S. Ambrosii Opuscula: *nempe:* Vita illius per Paulinum; de Officiis, Vita S. Agnetis: Passio SS. Martyrum Protasii, et Gervasii; Epistola de inventione corporum eorundem ad Marcellinam Sororem, Oratio in obitu Satyri fratris, de Resurrectione ac Cruce Domini, et de Bono mortis. *Ad calcem:* Mediolani impressum per Magistrum Vldericum Scinzenzeler Teutonicum opera et impensa Domini Philippi Lavagniae civis Mediolanensis, Anno Domini. M. CCCC. LXXXVIII. die vero XVII Ianuarii.

Nectar et Ambrosiam etc. vt supra.

Expressa sunt Charactere latino minori, sine titulis et paginarum numeris. Saxe p. DLXXXIII. Intelligitur autem primo intuitu ed. Waldarf. 1474., hac esse recusam et tractibus quibusdam locupletatam. Quocirca ne miremur idem huic editioni subinde accidere,

cidere, quod illi, vt manca interdum et parte aliqua truncata occurrat. Tale fortassis exemplum erat Bibl. Pinellianae T. I. p. 84. vbi *Officia* tantummodo notantur. Integrum etiam profert Bibl. Bunov. T. III. Vol. I. p. 148.

1490.

Mediolani, ap. Leon. Pachel. f. S. Ambrosii Epistolae. — In calce: *Mediolani per Magistrum Leonardum Pachel MCDXC. die XVIII. Decembris.* Editor fuit *Georgius Cribellus Presbyter*, Mediolanensis. Complectitur volumen *Epistolarum libros* X.: *de Vocatione omnium gentium* l. II.: *Sermones* XC.: *Orationes dicendae ante Missam* II.: *de Sacramentis et Mysteriis* lib. I.: *de Virginibus* libr. III.: *de Cohortatione Virginum, et Dedicatione Templi, a Iuliana structi* lib. I.: *de Institutione Virginis ad Eusebium* lib. I.: *De Ieiunio* lib. I. Character minutus est, sed nitidus. In fronde reperitur Ordo Epistolarum. In fine Ge. Cribelli Epigramma, quo in aduersarios, qui ab instituta Ambrosii editione eum prohibere connisi fuissent, inuehitur. Sequitur eiusdem Adnotatio ad Lectorem de ordine et emendatione facta in hisce Epistolis euulgandis. Saxe p. DLXXXVII. et CCCXX, vbi ipsum editoris Epigramma recusum videas.

1491.

Mediolani, ap. Ant. Zarotum. f. S. Ambrosii Epistolae et alia opuscula. *Ad calcem*: Gloriosi et irrefragabilis Ecclesiae Catholicae Doctoris et Reuerendissimi Ecclesiae Mediolanensis Archiepiscopi S. Ambrosii de Epistolis: de vocatione omnium gentium: de aedificatione Vrbis Mediolani: de Isaac et anima et de fuga Seculi Opera feliciter impressa sunt

in inclyta Ciuitate Mediolani per Antonium Zarotum Parmenſem Anno Domini MCCCCXCI. in Calendis Februarii. *Bibl. Pinell.* T. I. p. 85. SAXE p. DLXXXVIII. Curam huius editionis geſſerunt *Nicolaus Antiquarius*, Medicinae Artis tunc apud Mediolanenſes Profeſſor, Iacobi Antiquarii ex fratre nepos et *Stephanus Dulcinus*, Presbyter et Scalae Canonicus, quem ille octo Epiſtolarum libros impreſſoribus iam traditurus corrigendo et perpoliendo operis admouebat. Prodiit auſpiciis *Ludouici Mariae Sfortiae Vicecomitis et Ducis Barii*, cuius virtutes ſingulares, amorem in literas ac bonas artes, religionem in fide propugnanda, templis erigendis, prouidentiam denique in imperio adminiſtrando dum praefixa Epiſtola*) iuſtis laudibus condecoraret et ingenioſa virtutum S. Ambroſii comparatione illuſtraret Stephanus Dulcinus praeclaram de opera ſua, vndique eximii ingenii et doctrinae elegantis luminibus ſpem excitauit, vt dolendum ſit, hanc editionem vt omnes omnino hoc ſeculo in Italia factas nondum ab editoribus eſſe conſultam.

1492.

Baſil. ap. Ioh. de Amerbach. f. Ambroſii Opera. T. I. II. III. Tituli loco eſt effigies Ambroſii ligno impreſſa quam ſupra literis gothicis: *Auctor operum ſequentium;* iuxta: *Stus Ambroſius Mediolanen̄ Ep̄s: eccleſie doctor celeberrimus* adſcriptum. In ima pagina epigramma in Ambroſium, romano charactere expreſſum, legitur. Ad calcem vero paginae quartae a fine voluminis tertii, quod *ſermonibus* finitur, extat haec ſubſcriptio:

Expli-

*) Extat apud Saxium p. DI. cf. CCCXIII.

Explicitum est opus sermonū beati Ambrosii epi Mediolanensis: Basilee per Magistrum Iohannem de Amerbach: Anno salutiferi virginalis partus nonagesimo secundo supra millesimum quaterque centesimum.

Similis subscriptio post epistolas, quae primum tertii Voluminis locum occupant, cernitur. *) Contenta totius Operis pagina tituli auersa sistit, item quae singulatim Tomo altero et tertio insunt, titulus vtriusque speciatim describit. Sunt autem numero et ordine sequentia opuscula: *Libri primi:* De officiis libri III. De vocatione omnium gentium libri II. Hexaemeron libri VI. De dignitate humanae conditionis liber I. De Paradiso lib. I. De Cain et Abel libri II. De Noe et arca liber I. De Abraam patriarcha lib. II. De Isaac et anima lib. I. De Bono mortis lib. I. De Fuga saeculi lib. I. De Iacob et Vita beata libri II. De Ioseph patriarcha lib. I. De Benedictionibus patriarcharum lib. I. De Nabuthe Ieçraelita lib. I. De Helia et jejunio lib. I. De Tobia lib. I. De Interpellationibus libri III. De apologia David lib. I. De Salomone lib. I. De mysteriis initiandis lib. I. De Sacramentis libri VI. De Dignitate sacerdotali: vel Cura pastorali lib. I. Or̄ones praeparatiuae ad missae celebrationem II. *Libri secunde partis:* Expositionis in Psalmum CXVIII. videlicet: Beati imaculati sectiones XXXII. Expositionis in Euangelium secundum Lucam libri X. Expositionis in tredecim Epistolas Pauli apostoli libri XIII. *Libri tertie partis:* Epistolarum libri X. (Epistolae LXXXIIII.)

*) Hinc separatim etiam venit hoc Epistolarum Volumen a reliquo opere cum subscriptione tum charactere romano eleganti disiunctum. cf. DENIS *suppl. ad Maitt.* T. I. p. 319. n. 2623.

De Fide ad Gratianum libri V. De ſpiritu Sancto libri III. De Fide contra Arrianos liber I. De Incarnationis Dominicae ſacramento lib. I. De Myſterio paſchae lib. I. De Exceſſu fratris lib. I. De Fide reſurrectionis lib. I. De poenitentia libri II. Adhortatio ad Poenitentiam. De Virginibus libri III. De Viduis lib. I. Adhortationis ad virgines lib. I. De Inſtitutione virginis lib. I. Ad Virginem deuotam lib. I. Ad Virginem corruptam lib. I. In Corruptorem virginis obiurgatio. Ad Virginem corruptam exhortatio. Nonaginta quatuor ſermonum declamatoriarum lib. I.

Fuit aliqua operae pars in hac editione fratris *Ioannis de Lapide* Monachi ordinis Carthuſienſis, cuius ad Io. de Amerbach epiſtola in limine operis conſpicitur, ex qua pauca, quae ad rem faciunt, delibemus. Poſteaquam igitur multa in laudem Amerbachii propter inſignia de re litteraria et eccleſia impreſſis tum biblicis libris, tum ſcriptoribus eccleſiaſticis merita, diſſeruit, *Iſtorum* (Patrum SS.) *igitur ſcripta*, inquit, *ut arte tua multiplicares, iam olim monui: aſſenſiſti. Et cum divi Auguſtini iam aliquid perfeciſſes: inciderunt manibus tuis diſponente domino quaedam diſertiſſimi Ambroſii mediolanenſis epiſcopi opuſcula. Vidi: gaudebam: et ut per te in lucem prodirent, hortabar. Futurum id pollicebaris: dum ſaltem etiam reliqua ab eodem viro edita ſuperioribus adiungere poſſes. Effeciſti diligentia tua, ut fere cunctorum ipſius librorum exemplaria a longe diſtantibus regionibus ad te fuerint congregata. Poſtulas nunc a me (quia pro tua conſuetudine ac decentia nihil pateris e manibus tuis aufugere: quod non ſit accurato ſtudio emendatum: ordinatum: elaboratum ac perfectum) poſtulas, inquam, ut eadem exemplaria (quorum ſingula pene continuatim et abſ-*

que

que diſtinctione interpoſita conſcripta ſint) ego per capitula diſtinguere et quibusvis libris ac capitulis argumenta quibus ſententia et effectus eorum explanetur: anteponere curem: quo ſic minus taediosa et magis intelligibilia lectoribus reddatur. — Qua tua petitione cunctis Ambroſii noſtri libros lecturis rem utilem valde poſtulas. — Verum quoniam laborem non modicum haec res poſtulat: cui ſolas vires meas ſubiicere non auſim praeſumere: velis et alios viros doctos adhibere: quorum ope fraetus operam dabo, ut ſingula noſtri diuini doctoris opuſcula per capita diſtinguantur: quibus et ſua argumenta breui compendio totam ſententiam complectentia praenotabuntur: quo lectoris animus ad intelligentiam facilius praeparaetur. Tuum igitur iam erit officium ingenioſe magiſter: ut quod propoſito coepiſti: facto exequaris: et illius celeberrimi doctoris — opuſcula: celeri diligentia: arte tua et noua facias et quo cuncti copiam habere poſſint: multiplices. Admoneri te non oportet, ut vigilem curam apponas: qua recte caſtigentur: emendentur: et accuratius elaborentur: Hoc enim pro more tuo circa omneſ quos uſque hodie tuis labore et impenſis impreſſiſti libros diligenter obſervaſti. rel.

Satis hinc apparet, opinor, non curam huius ed. Io. de Lapide geſſiſſe, vt Hambergerus*) ſcripſit, ſed ea tantummodo opuſcula, quae adhuc in MSS. Codicibus laterent, ipſi tradita fuiſſe diſpungenda. Omne vero emendandi et corrigendi textus officium ſoli Amerbachio incubuit, qui nec moli tantae, nec vitiis, quibus oppleta omnia erant, ſolus par eſſe poterat. Quod deſcriptionem et cultum typographicum attinet, charactere, quo et alibi plerumque Amerbachius

*) T. II. p. 908.

chius vti ſolitus erat, gothico, et paginae columnis ſectis impreſſae ſunt praeter libros officiorum initio Tomi Imi et epiſtolas initio Tomi tertii, quae latis paginis charactere romano ſunt exarata. Cuſtodes et paginarum numeri deſunt.

* *

Mediolani per Vldericum Scinzenzeler. 4. S. Ambroſii *Liber Paſtoralis;* Libri novem ad Gratianum Imperatorem; *quinque* primi *de Fide,* vna cum *epiſtola Gratiani; tres de Spiritu S.*, vltimus *de Incarnatione Verbi:* de obitu S. Satyri Fratris ſui libri 3. in quibus Tractatus de non metuenda morte: de reſurrectione: de bono mortis: de Reſurrectione, et Cruce Domini: Expoſitio ſuper Pater noſter. *Ad calcem:* Mediolani opera et impenſa Venerabilis Presbyteri Andree de Boſſiis Prepoſiti S. Tecle, Magiſter vero Vldericus Scinzenzeler impreſſit MCCCCXCII. die XVI. Iunii. — *Cat. Biblioth. Firmianae* T. I, p. 44. coll. Character gothicus eſt, ſed nitidus. Praemittitur admonitio ad Lectorem his verbis: *Non mirabere, Lector humaniſſime, ſi aliqua depravata invenies in primo Libro, et ſecundo de Fide; id enim defectu Exemplaris fuit: Nam poſtea emendatiorem codicem habuimus, ex quo haec inferius adnotata decerpſimus* etc. Adiectum eſt quoque Epigramma: *Nectar et Ambroſiam* etc.

* *

Denique huius ſaeculi ſunt quoque editiones opuſculorum quorundam Ambroſii absque anni nota euulgatae.

* *

Romae, per Io. Philippum de Lignamine. f. S. Ambroſii officiorum libri III. *In fine:*

Expli-

Expliciunt Libri Beati Ambrosii
Episcopi Mediolanensis de Officiis
B. R.

Ab *Audiffredi* p. 84. n. XV. ad annum 1471. relata est quandoquidem typographus Io. Phil. de Lignamine in praefatione operi Dominici Caualcae, *Pungi lingua* inscripto, quod anno 1472. publici iuris fecit, huius Ambrosii de officiis editionis ante impressae mentionem fecerit. Ex eo laudauit *Denis Suppl. ad Maitt.* T. 2. p. 487. Character romanus est; folio minori.

* *

Sine loco et anno. 4. Iidem libri. Praecedit index capitum. *In fine: Explicit liber tercius et ultimus Beati Ambrosii de officiis. Deo gracias.* — Character gothicus est, eo similis, quo Olricus Zel de hanau usus est. Caret signaturis, custodibus, numeris, Pagina 27. lineas complectente. — Laudavit *Debure* in Cat. Vall. T. I. p. 158. curiosius inspexit inter libros amici cuiusdam existentem et denotauit *Denis* l. I. p. 487. Eandem puto, sed mancam, quam Cat. Bibl. Reg. Parisiensis T. I. p. 372. profert duos tantum libros exhibentem.

* *

Sine l. et a. fol. Sancti Ambrosii episcopi Examerон: id est de sex dierum operibus in principio mundi. *Char. Goth.* profert *Deburius* in Cat. Bibl. Vall. T. I. p. 157. et haec addit: Ce Volume sans date, sans nom de Ville etc. avec des signatures depuis a - i, est imprimé avec les caracteres de Jean Guldenschaff de Maience, sur 2 Colonnes, dont celles qui sont entieres ont 37 lignes. Il a à la tête 3 feuillets de Tables et il finit ainsi: *Explicit Examеron sci Ambrosii.*

S. l.

* *

S. l. a. et typographi nota. (Mediolani 1477.) f. Ambrosii quaedam: *Hexaëmeron siu de principiis rerum; de Paradiso; de ortu Adae;* Sermo *de Arbore interdicta; de Abel et Cain;* nec non *Vita* Ambrosii a *Paulino* conscripta.

Charactere rotundo, nitido, qui, Saxio iudice, *) Antonii Zaroti esse videtur. Procurauit hanc editionem *Masellus Venia Beneventanus,* Monachus Augustinianus, eamque dicauit *Ambrosio de Cora, Generalis Ordinis Emeritani S. Augustini* tunc *Vicario,* postea, a Pentecoste Anni MCCCCLXXVII. *Praefecto Generali.* Hinc egregia diuinatione huius editionis natales ad hunc ipsum annum retulit laudatus Saxius, incomparabilis vir diligentiae, et exhibita Maselli epistola, **) in qua Ambrosii Corani res per varias munerum vices gestas non strictim proferuntur, ab omni dubio vindicauit. Verba eius, quibus Maselli epistolam breuiter complexus est, non aliena ab hoc loco erunt. ***) „Nouam hoc anno, inquit, collectionem Operum S. Ambrosii, sedula partam industria, praelo subiecit Masellus Venia Benev. Dolebat Vir iste de nostra Ciuitate ac literis bene meritus, inter ceteras Italiae clades a Barbaris illatas, recenseri debere eam librorum, praesertim sacrorum, qui potissima pars sunt antiqui splendoris, seque mirari aiebat incuriosam adeo fuisse superiorem aetatem, vt de reparandis grauibus hisce damnis minime cogitaret; inde sermonem ad Mediolanenses conuertens, iisdem negligentiam exprobrabat, qua passi fuerant, vt erectis

*) *Hist. Lit. Typ. Med.* in *Argelati Bibl. SS. Mediol.* T. I. p. DCVIII.

**) ib. p. CCCCLXVII. n. XVI.

***) ib. p. CLXXXI.

ctis moenibus domibusque prostratae Vrbis, pretiosiora coelestis doctrinae monumenta, quae S. Pater et Patronus Ambrosius condiderat, deiecta ac sepulta in ruinis iacerent. Hisce querelis nuncupatoriam exorsus Epistolam, referre pergit, quo studio diligentiaque libros Sanctissimi huius Doctoris conquisierit, erutosque e latebris in lucem produxerit.*) Paruus quidem riuulus est, quem ex vasto flumine, adhuc latente,

*) Vt eius quoque ingenium pateat, pauca ex epistola illa depromere iuuat. Postquam Ambrosium loquentem et Mediolanenses increpantem induxerat, Haec, vel his similia, pergit, aut queritur, aut queri potest Ambrosius. Quam plane culpam ego Masellus Venia Beneuentanus, emendare potius quam damnare cupiens, libros eius Sanctissimi Viri, omni mea cura, industria, omni studio, omni denique vigilantia perquisiui, perquisitos summa diligentia imprimendos curaui. Et quoniam in omni re seruatus ordo decorem ac venustatem affert, ab *hexahemero* de principiis rerum, neque enim altius licuit indicare, principium sumpsi. Quia vero id volumen per se solum perexiguum videbatur, cum totum, quod de Ambrosio reperero, promere in lucem intendam, simul ne tot libelli per Scamna volitent; de *Paradiso* etiam libellum; Sermonem de *Ortu Adae*, et item Sermonem de *Arbore interdicta*, vna cum libello de *Cain et Abel* praeposita tamen auctoris vita subtexere collibuit. Quam profecto sententiam illa quoque ratio confirmauit, quod ibidem prima huius mundi aetas terminatur. Sed admirabitur quispiam, quod *hexahemeron* dixerim, cum a vulgo *hexameros* absque secundo *e* aspirato proferatur. Non eam inficias, Pater optime, cum ego in titulo operis de eadem dictione dubitarem, Virum et latinorum et graecorum peritissimum Ioannem Placentinum Monachum consuluisse, ab eoque, quae infra subnectam, perdidicisse. — Nec expectet tua Reuerenda Paternitas, vt me ad laudes eius gloriosissimi Viri (Ambrosii) recensendas accingam; sus enim Mineruam attrectare dedecet.

latente, mellifluae Ambrosii Eloquentiae decerpere tunc potuit Masellus Venia. Siquidem quinque tantum eidem adscriptos foetus editio ista complectitur. Nihilominus laudem meretur non modicam, cum ampliori quam antea manipulo rarae huius messis, publicum horreum ditauerit, stimulosque aliis addiderit, vt spicas omnes hinc inde dispersas in vnum congerentes, illud tandem pretiosa hac segete implerent. Patronum in hac curanda editione sibi delegit *Ambrosium de Cora* ad ipsum Epistolam dirigens, cum Vicarii Generalis Eremitani Ordinis S. Augustini munere fungeretur. Hinc vero tempus clare dignoscimus, quo apud nos prodiit hic liber nulla anni adnotatione signatus; Cum enim in ea dignitate duobus vltra annum vnum mensibus perdurauerit, ad Supremam illius Ordinis Praefecturam promotus in Pentecoste anni MCCCCLXXVIII.; cumque quamplura in huiusmodi regimine egregie iam acta ab eodem Masellus commemoret, dubitari vix potest, ineunte hoc anno fuisse typis commissum." Talia Saxius, quae facile desiderio noscendae huius editionis per Benedictinos patres diu suspenso satisfacere possunt. Illorum enim negligentiae neminem fuisse putamus, quin succenseret, quos, cum manibus suis editionem hanc versauissent, non puduit tamen adscribere a *Masello Venia,* Augustiniani Ordinis factam et A. Corano s. *Coriolano* ordinis eius Generali inscriptam esse. Interim de libris qui contenti essent, securi halucinabantur in Italia et ante annum 1485. impressam esse oportere, quoniam eo anno Coranus ille diem suum obierit. Atque haec oracula meruerunt nihilominus, vt ab Oudino, Fabricio,*) Ceillier et aucto-

*) In Bibl. Lat. Lib. IV. c. 3. ed. Venet. T. II. p. 311. Quod non animaduertit Saxius, haud dubie Masellum pro

auctoribus M. Bibl. Col.*) repeterentur, quibus adeo nihil de hoc libro innotuit, vt ab illorum effatis non vngue tenus recederent.

Saec. XVI.

1504.

Parif. per Ioh. Petit. 4. S. Ambrofii liber officiorum. *Cat. Bibl. Bunav.* T. III. Vol. I. p. 148.

1506.

Bafileae, ap. Iohannem Petri de Langendorf. 4. Ambrofii opera Tomi III. *In fine:* Libri B. Ambrofii Ep. Mediolan. doctoris difertiffimi, catholicae fidei propugnatoris acerrimi, accuratiffima diligentia, ne quid ab integritatis tramite exorbitans admitteretur, adhibita; ad Chriftianifmi cultum, praefati doctoris doctrina interueniente, amplectendum et ampliandum per Ioannem Petri de Langendorf Bafilee ciuem. Finiunt feliciter. Anno domini 1506. die vero penultimo Menfis Maii.

Repetitio Amerbachianae, acceffit index copiofus. Regiftrum florigerum infcriptus cum praefatione Conradi Mulbronnenfis ex ordine Ciftercienfi. Epiftolae Tomo tertio vt in Amerbachiana alio charactere romano puto, nam ad manum ipfa nobis non eft, impreffae funt. Sed multo plura etiam continet quam

pro Mafellum operarum vitio excufum apud Fabricium arbitratus. Alioquin eum non teftem aduocaffet, quo Monachum Auguftinianum fuiffe Mafellum probaret, p. CLXXXIV.

*) Hi commentis etiam nouis lectoribus impofuerunt, dum partim confidenter anno 1485. excufam editionem, partim Mafellum illum V. ab aliis quoque Maffaeum Vaneum dici produnt.

quam Amerbachii editio. Quippe ab initio Tomi tertii additi ſunt:*) De Synagoga liber I. Contra Symmachum lib. I. Contra Auxentium lib. I. De traducendis baſilicis lib. I. Conſolatorium Valentiniani lib. I. De morte Theodoſii lib. I. De inſtructione ſacerdotum lib. I. De Iudiciis lib. I. De Circumciſione lib. I. De eligendo Pontifice lib. I. — Poſt ſermones vero: De Paſſione ſanctae Agnetis et de Inuentione vel Reuelatione ſanctorum Geruaſii et Protaſii. Admodum rara eſſe debet haec editio, pauciſſimis viſa, et nonniſi a Fabricio Bibl. Lat. lib. IV. c. 3.**) diligentius notata: hic enim contentorum elenchum dedit. Adde *Ge. Pray* in *Indice Rar. libr. Bibl. Vniu. Reg. Budenſis* P. I. p. 46. Memoratur etiam ſed tertio Tomo manca in *Cat. Bibl. Ord. S. Ioh. Argent.* 1749. f. p. 6.

1509.

ſ. l. per Baccalaureum Martinum, Herbipolenſem. f. S. Ambroſii officiorum libri tres. — *Cat. Bibl. Monaſt. ad S. Emmeran. Ratisbonae* (1748. 8.) P. I. p. 39. n. 424.

1512.

Sine loci nota (Liptzk) *per baccalaureum Wolfgangum Monacenſem.* f. Ambroſii Officia. Sic in titulo literis maiuſculis rubris impreſſum; deinde ſubiicitur minoribus et colore conſueto: *Diui Ambroſii Mediolanenſis Eccleſiaſticorū ſcriptorum litteratiſſimi: tres officiorum libri totam viuendi rationem complectentes.* Reliquum ſpatium occupant duo epigram-

*) Horum bona pars poſtea inter Epiſtolas locum occupauit.

**) Ed. Venet. T. II. p. 311. 12.

grammata ad lectorem, alterum fratris Andree Metzler Ordinis diui Bernhardi, alterum Iohannis Bildenaueri Egrani philosophie magistri; pagina interiori sistitur praefatio aut dedicatio potius editoris Ioannis Bildenaueri ad Andream Metzler artium Mag. et priorem patrem Cenobii Walthsassen. data Liptzgii ex cubiculo literario. Anno a reconciliata diuinitate supra sesquimilesimum octauo. Subiicitur Epigramma Georgii Hendel Resani in laudem diui Ambrosii ad lectorem. Nec in calce desunt musarum dona. Quippe proxime post finem sequitur Carmen Sapphicum Raphelis Souenzonii Poete in passione domini nostri Iesu Christi, nec non eiusdem ad beatissimam Virginem. Tertio loco denique Ioannis Wildenauer Egrani ad eundem Andream Metzler disticha. Postremo subscriptio: *Finitum hoc opus Sancti Ambrosii per Baccalaureum Wolfgangum monacensem. Anno Dñi* 1512. character gothicus est. Impressum est lineis late distantibus. Plagulae numerantur.

1516.

Basileae, ap. Adam Petri de Langendorff impensis Io. Koberger civis Norimbergens. *) Tomi III. f. *Diui Ambrosii* Episcopi Mediolanensis *omnia opera* accuratissime reuisa: atque in *tres partes* nitidissime excusa. Eiusdem *sanctissimi Ambrosii* vita: a *Paulino Episcopo* eleganter conscripta. *Repertorium* in tripertitum opus *beatissimi Ambrosii* alphabetica serie: *certis,*

*) Colligenda haec fuerunt ex praefationibus Tomo primo et Repertorio praemissis. Nescio enim, quo casu nisi bibliopigae incuria acciderit, vt tertia pars in nostro exemplari desit eiusque loco prima in duplo extet; quocirca subscriptionem desidero.

certiſſimoque foliorum numero exquiſitiſſime digeſtum. Anno M. D. XVI.

Praefuit operi *Andreas* quidam *Hartmannus, Argentinus.* Continet eadem opuſcula, eodemque ordine ac Amerbachiana, item ſimili paene forma typis exſcripta. Poſt titulum generalem, cuius pagina altera operum omnium elenchum habet, ſequitur Paulini vita Ambroſii et Hartmanni praefatio cum epigrammate Decaſticho. Haec praeter titulum ipſum literis romanis exarata ſunt. Dein poſt primi Tomi titulum altera extat Hartmanni *praefatio prooemialis* et commendatitia in *opera Ambroſiana,* vna cum primo officiorum opuſculo literis romanis expreſſa. Reliqua gothico charactere, columnis ſectis impreſſa ſunt, niſi forte in epiſtolarum opere etiam Amerbachianam repraeſentauerit. Hartmannus ille vero in priori praefatione (data Baſ. ex off. Adae Petri — III. Cal. Iun. 1516.) poſt pauca de Ambroſio verba ad hanc operum eius impreſſionem ſe conuertens in hunc modum diſſerit: „Quo ſtudio, quibusque vigiliis ii Ambroſiani codices, nouis etiam formulis, quam nitide quamque emaculate ſint excuſi, tute lector ſuauiſſime, periculum facito. Nihil equidem verborum phaleris opus, vbi rei veritas eniteſcit. Sed nolo me his adnumeres, qui ſingula in fronte librorum ſe reſtituiſſe atque correxiſſe pollicentur: cum in proceſſu vel reſtaurarint nihil: vel complura deſtituerint corruperintque. Ego nonnulla hoc in Ambroſiano opere, praeſertim graeca, acriorem quandoque limam expoſcere ingenue fateor. Quandoquidem Graecis tanta inerat deprauatio, vt nedum inconcinna mutilarum dictionum cohaerentia lectorem diſturbaret: immo pleraque vocabula, ex conſonantium creberrimo concurſu, nulla vocali littera intermediante, nec concipi nec eſſari a quopiam quantum viro docto poſſent.

possent. Quo fit, vt illa absque eorundem archetypis, ab omnibus prorsum labeculis absoluere, cuique etiam Graecanicae linguae peritissimo, difficillimum duco. Itaque et nos, consultis originalium librorum exemplis, aliquotque illustrium virorum hac in re nequaquam poenitendorum ope, quos deprehendimus errores, eliminauimus. Caeteros cuilibet studioso, saniora si forte exemplaria nactus fuerit, expungendos relinquentes." Rel. inuehitur data hac occasione in obtrectatores studii linguae graecae. In epistola secunda (d. Cal. Iulii ei. a.), quae ab initio *Basileae* vrbis, praestantiam cum a multarum aliarum rerum pulcherrimarum copia, tum imprimis quod *expunctissimis* et *emendatissimis impressoribus* ea *tempestate excelleret*, mirifice extollit et amplificat, deinde in Ambrosii laudes excurrit, postremo de Repertorii ratione et vsu ita tradit: „Vt tibi, lector suauissime, labor in quaerendo, quid Ambrosius in omnibus his voluminibus dicat, minuatur: et diligenti studio sedulitati tuae prouideatur: ecce *tabulam alphabetariam* magno labore et exquisita industria collectam: quam *alphabeticum repertorium* nuncupari placuit: in omnes Ambrosianos codices tibi subseruiens *in principio vel in fine* appressimus. Cuius ordinationem breuiter aduerte: te docebo. Primum scias has tres partes librorum Ambrosii per omnia folia numero superius esse signata, ab vno et deinceps ordine suo continuata. Deinde autem vnumquodque folium octonis alphabeti litteris esse signatum. In prima facie A. B. C. D. In secunda autem E. F. G. H. ita vt dum quidquam quaeris: numerum folii aspicias: deinde habito folio, literam alphabeti teneas: circa quam quod quaeris inuenias. Hoc tam commodo ac facili repertorio et hac pulcherrima et expunctissima expressione visa: mecum quaeso lector non so-

lum amplissimam ciuitatem Basileam: sed potissimum illos egregios et praestantes viros: imprimis Ioannem Koberger Nurenbergensium ciuem: cuius ductu atque expensis praeclarissimum illud opus tam splendide (vt cernis) enitescit. Hinc Adamum Petri praefatae ciuitatis Basileae ciuem: qui sua industria magnisque laboribus hoc tale opus sic omni ex parte nobilissimum et perfectissimum effecit: immortalibus laudibus extollere; magnificareque summo quo potes studio contende: Bucolicum illud et pastorale carmen succinens proclama: semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt." Accessit etiam ipsi repertorio praefatiuncula quaedam eiusdem Hartmanni data IIII. Idus Aug. 1516. sed quae non nisi ad vtilitatis eius amplificationem et commendationem comparata est.

1527.

Basileae, ap. Frobenium. f. Tomis IIII. (2 Volum.) Diui Ambrosii Ep. Mediolanensis omnia opera, per eruditos viros, ex accurata diuersorum codicum collatione emendata, Graecis, quae vel aberant, vel erant corruptissima, plerisque in locis feliciter restitutis, in quatuor ordines digesta, quorum primus habet mores, secundus pugnas aduersus haereticos, tertius orationes, epistolas et conciones ad populum, quartus explanationes voluminum veterum veteris et noui testamenti. — Inspice lector et comperies alium Ambrosium quam antehac habuisti. —

Erasmus auctor huius editionis fuit, cuius prima cura, vt titulus adeo declarat, in libris per certas classes distinguendis versata est: porro ad libros genuinos a suppostitiis discernendos se applicuit, ea lege, vt non semoueret statim, quae νόθα viderentur, sed crisin suam de singulis in Tomi cuiusque praefatione pro-

proponeret. Denique ad emendandum etiam textum ſe dedit non ex ingenio ſolum, ſed et codicibus, quibus tamen inclinandis pro more ſuperſedit. Verba eius apponamus ex epiſtola nuncupatoria ad Ioannem a Laſco Archiepiſcopum Gneſnenſem et totius Poloniae Primatem (dat. Baſ. Id. Auguſt.) 1527. quae de Ambroſii indole et meritis fuſe praecipit. „Quantum ſudoris exhauſtum ſit in hoc reſtituendo, dum collatione veterum codicum emendantur deprauata, reſtituuntur amputata, reſecantur aſſuta, reponuntur graeca, quae vel aberant prorſus, vel figuris nihil ſignificantibus fuerant addita, tuae prudentiae fuerit aeſtimare.“ Sed citra inuidiam hoc concedere poſſis, plurimum ab ingenio virum ingenioſiſſimum ſumſiſſe; nempe quod temporum et librorum ratio poſtulabat. Ad calcem operis acceſſit index rerum non amplus, ſed diligenter confectus. Frobenius denique in imprimendo Ambroſio plus praeſtitit, quam a multorum bibliopolarum hodienum honeſtates expectes. Perperam Oudinus de SS. eccl. T. I. p. 675 ſqq. quinque Tomis conſtare hanc primam Eraſmianam ait et elenchum contentorum Coſterianae tanquam huius repraeſentat. Sed quid vetat, quo minus Eraſmianae elenchum demus, vnde et intelligas, quam multa, quae poſt Amerbachium adiecta erant, reſecuerit, et ſimul de incrementis inſecutis iudicium ſit expeditius. *Tomus I. continet:* Officiorum l. III. de Virginibus III. ad Virgines exhortatio I. Inſtitutio Virginis I. ad Virg. deuotam. ad Virg. corruptam. de Viduis I. de poenitentia II. exhortatio ad poenitentiam. de fuga ſeculi I. de bono mortis I. *Tomo II:* de vocatione gentium II. de fide ad Gratianum V. de ſpiritu ſancto ad eundem III. de fide contra Arrianos I. de incarnationis dominicae ſacramento I. de myſterio paſchae I. *Tomo III. inſunt:*

Oratio funebris de obitu Valentiniani imperatoris; de excessu fratris sui Satyri funebris; de fide resurrectionis de eodem; funebris de morte Theodosii imperatoris. Epistolae ad diuersos varijs argumentis. Conciones ad populum breues. *Tomo IV*: Hexaemeron l. VI. de Paradiso l. et reliqua quae primo et secundo primae et secundae Basileensis ed. continentur; hac discrepantia, quod tractatus de interpellationibus libris IV. et de sacramentis opusculum libr. VI. constet.

1528.

Basileae, excudebat Henr. Petri. — fol. Ambrosii Episcopi Mediolani de Resurrectione liber ἀκέφαλος. in libro, cuius titulus inscribitur: *Antidotum contra diuersas omnium fere seculorum haereses, a Joanne Sichardo,* Theologo quodam edito — p. 92 vsque ad 94. Pleraque, quae volumen illud continet, recens ex vetustis membranis eruta sunt, ex quibus Treuirensis et Murbacensis bibliothecae codices in praef. ad Sigismundum Poloniae regem laudat, sed in quo Ambrosii liber repertus sit, non significat.

1529.

Paris. repetitio Erasmianae, paulo auctior. — Laudat Parisiensem h. a. *Ceillier* Tom. VII. p. 689. cuius fidem etsi praestare nolim, non negauerim tamen, hoc anno Erasmi editionem additis quibusdam esse repetitam. Vt autem ita statuam, facit praefatiuncula Erasmi libellis duobus breuiusculis *de apologia David* et *de interpellatione David* praemissa et Principi Guilhelmo Duci Cliuensi, Iuliacensi etc. e Friburgo Brisgouiae Kalendis Iuliis MDXXIX. inscripta, quae in ed. Costeriana T. IV. p. 393. legitur, vnde, quae ad eorum notitiam faciat, adscribere non defugiamus. Incipit ergo: „Vos in opacis saltibus, „claris-

„clarissime princeps, nos in vetustis bibliothecis venari solemus, in quibus nuper nacti sumus duos libellos, titulo quidem diuum Ambrosium autorem „praeferentes, sed ipsa phrasi, Ambrosianae dictionis aemulum: verum ita feliciter aemulum, vt dotibus aliquot praecurrat. Nam et explicat dilucidius, et minus a re digreditur, nec apte pariter ac „dense citandis scripturarum testimoniis, nec pietate „sententiarum, nec allusionum gratia, nec aculeorum acrimonia, Ambrosio tot suspiciendo nominibus inferior, mea quidem sententia. Huius arbitror esse libellos duos, quos habemus Ambrosii titulo de vocatione gentium." Reliqua ad argumentum librorum spectant. Sed quid ipse egerit, vtrum seorsim, an corpori omnium operum insertos Principi tradat, nihil amplius. Quare in medio haec relinquenda sunt.

* *

Coloniae, ap. Io. Gymnicum. 8. S. Ambrosii Officiorum libri III. accurata diuersorum Codd. collatione emendati.

* *

Ibidem apud eundem. 8. — De Helia et Ieiunio liber vnus. Vtramque ed. laudatam inuenies in *Ioh. Nic. Weislinger Cat. Bibl. Ord. S. Ioh. Hierosol. Argentinae* 1749. f. p. 6. Posteriorem oculorum aberratione, quae in isto Catalogo facillime etiam curiosissimis viris accidat, pro innominata habuit et in Suppl. Maitt. T. II. p. 487. posuit *Denisius*.

1533.

Coloniae, ap. Io. Gymnicum. 8. D. Ambrosii — commentarii in omnes D. Pauli epistolas ex recen-

ſione *Deſiderii Eraſmi. Cat. de la Bibl. Roy. T. I.* p. 372.

1538.

Baſileae, apud Frobenium. fol. Tomis V. Ambroſii — opera omnia cum per *Deſ. Eraſmum Roterod.* tum per alios viros eruditos, accurata diuerſorum codicum collatione nunc denuo emendata, in quinque digeſta ordines: quorum I. habet orationes: II. pugnas aduerſus haereticos: III. orationes, epiſtolas, conciones ad populum: IV. et V. Explanationes voluminum vet. et noui Teſtamenti, vna cum indice rerum copioſiſſimo. Inſpice, Lector, et comperies, Ambroſium ita caſtigatum, vt deinceps meliorem editionem fruſtra exſpectes.

Repetitio Eraſmianae curante *Sigiſmundo Gelenio.* Textum multis in locis emendatiorem reddit. Additum nihil eſt, ſed qui apud Eraſmum Tomum quartum conſtituebant libri exegetici, in duo hic diſtincti ſunt, quorum alter V. T.; alter, quintus, N. T. expoſitiones complectitur. Confer, ſi lubet, *Conradi Geſneri Biblioth.* ed. Tigur. 1583. p. 36. *Pray* in *Cat. Bibl. Budenſis* T. I. p. 46.

1539.

Pariſiis, apud Geruaſ. Chevallonium. f. D. Ambroſii opera omnia diuerſorum codd. collatione emendata. accedit eiusdem enarratio in epiſtolam ad Hebreos nunquam impreſſa: ex editione Desiderii Erasmi. (*Cat. de la Bibl. Roy.* T. I. p. 371.)

Eraſmus in editione prima, vbi de variis Ambroſii deperditis aut ipſi affictis libris monet, praeter alia etiam huius in ep. ad Ebraeos commentarii meminit, dum inquit: „Ex Anglia quidam docti miſerunt ad me ſpeciminis loco paginam deſcriptam ex commentariis

tariis in Ep. ad Hebraeos, quibus praefixum erat Ambrosii nomen, sed tota phrasis magis referebat Remigium aut Anselmum, aut alium eius notae scriptorem quam Ambrosium." — Ergo fortassis ex Anglia allati in manus Parisiensium typographorum peruenerunt. Certi nihil affirmare licet, cum ad manus editio non sit, nec in sequentibus, vbi hi etiam commentarii occurrunt, editionibus admonitio vlla super hoc extet. Hanc editionem de a. 1540. apud Bellarminum laudari, Fabricius*) et Ceillier,**) ex illo haud dubie, tradunt; at vero apud Bellarminum***) est, 1549, eaque prorsus diuersa editio, vt ex elencho operum patet et suo loco apparebit.

1540.

Antverpiae, ap. Guil. Montanum. 8. S. Ambrosii — expositio in Epistolam B. Pauli ad Hebraeos, nunc primum edita. *Cat. de la Biblioth. Roy.* l. l. Quam verum sit illud *nunc primum* ex praecedentibus noris.

1541.

Geneuae, ap. Mich. Syluium. 8. S. Ambrosius de Vocatione omnium gentium. *Cat. Bibl. Teller.* (Paris. 1693.) p. 32.

1542.

Antverpiae, ap. Io. Steelsium. 8. D. Ambrosii — libri III. officiorum ex recensione *Desid. Erasmi. Cat. de la Bibl. Roy.* l. ante l.

1548.

*) Bibl. Lat. l. IV. c. 3. ed. Venet. p. 313.
**) T. VII. p. 689.
***) Coloniae Agr. 1645. 8. p. 93.

1548.

Lutetiae, apud Vascosanum. 4. Beati Ambrosii expositio in Apocalypsin D. Ioannis. —

Editor fuit *Cuthebertus Tonstallus* Dunelmensis Episcopus, qui a. 1548. dum varias bibliothecas excuteret, inuenit, et euulgari curauit. Adiecit rationes, quibus Ambrosii legitimum foetum esse iudicaret, quas apud *Possevinum* p. 61. legas. In *Catal. Bibl. Mus. Britt.* hic liber eod. l. et typogr. et forma sed de anno 1554. laudatur.

1549 et 1551.

Paris, chez la veuve Guillard et Guillaume de Bois. fol. Tomis V. Curante Ludouico Miraeo.*) Bellarminus loco supra laudato recensum operum editionis huius anni dedit, vnde apparet, quod dudum etiam Gesnerus indicauerat, primum hic edi coeptos esse commentarios in 12. Psalmos Dauidicos. Accesserunt item in Tomo quarto libelli *de Apologia Dauid***) et *de interpellatione Dauid;* Tomo quinto vero

*) Ita Ceillier l. l. de Geleniana primum verba faciens: „Erasme, Gelenius et quelques-autres habiles gens l'aiderent dans ce travail. Quelques soins qu'ils se fussent donnés pour rendre le texte de saint Ambroise dans sa pureté, il y eut des endroits defectueux, qui leur echapperent. *Louis le Mire* en corrigea quelques-uns et en prit occasion de faire reimprimer les oeuvres de saint Ambroise. Cet edition fut commencée en 1549. en deux volumes in fol. — et ne s'acheva qu'en 1551. J'en trouve une dans la même ville en 1549. chez Ouën Petit. Haec propter postrema verba nescies fortasse, alterutram putes a Gesnero et Bellarmino versatam.

**) Ab Erasmo reperti, cuius praefatio, de qua ad a. 1529. nobis constitit, haud dubie istic etiam, vt in Costeriana, praemissa est. Gesnerus tantum libellum

vero *de fide reſurrectionis liber acephalus* ex Sichardo, nec non Meditationes et Hymni et Canticum ſanctorum Ambroſii et Auguſtini, quod incipit Te Deum laudamus.

1549.

Baſileae. 8. D. Ambroſii — Epiſtolae duae, quibus reſpondetur ad Epiſtolam Symmachi, quam Relationem Ambroſius vocat ad Imp. Valentinianum, de non reſtituenda ara Victoriae Senatui etc. *Cat. Bibl. Bodl.* edit. nouiſſimae p. 40.

1554.

Baſileae. 8. Philoſophorum aliquot Epiſtolae. Latine partim *Diuo Ambroſio*, partim aliis interpretibus incertis. — *Cat. Bibl. Bodl.* p. 317.

1555.

Baſil. per Hieron. Froben. et Nic. Epiſcopium. f. Tomis V. Omnia quotquot extant D. Ambroſii Ep. Mediol. Opera, primum per *Deſid. Eraſmum Roterod.*, mox per *Sigiſm. Gelenium*, deinde per alios eruditos Viros diligenter caſtigata: nunc vero poſtremum per *Ioannem Coſterium* ad plurium antiquorum codicum collationem, plus bis mille erroribus ſublatis, praeter integros verſus pluribus locis deſideratos, quos nunc adiecit: ita emendata vt ſuperioribus editionibus, vbicunque gentium euulgatis longe praeſtare aequus lector, ſi vel vnicum tantum librum cum ſuperioribus impreſſoribus contulerit, facile diiudicet. Quae ſingulis tomis contineantur, cum catalogus eorum poſt vitam D. Ambroſii ſuccedens, tum Epiſtolae

ium de Apologia Dauid laudat, ſed diligentior Bellarminus vtrumque conſignauit.

lae Erasmi, cuilibet sectioni seorsum praemissae docebunt. Index genuinus sub finem operis adiectus est foecundissimus. —

Satis in propatulo spectanda ponit sua bona haec editio. Sed quo melius eorum ratio constet, excutiamus, quae fusius ab ed. pro instituto suo disputata sunt in epistola nuncupatoria, ad *Claudium Carondoletum* ecclesiae D. Donatiani Brugis Praepositum, totius Flandriae Cancellarium etc. qui liberalissime sumtus, quo opus proficeretur, impenderat. Ibi postquam varie de iniqua veterum librorum sorte et de corruptelis ingentibus eorum, quas partim desidia et ignorantia hominum, partim temporis et situs iniuria inuexerit, nec non sigillatim de pluribus, quae Ambrosium vsque dum obsidebant, mendis per codices melioris notae eximendis disseruit, tandem de sua hac opera verba prolixius facit. Excitatum se affirmat ad operam Ambrosio nauandam codice Epistolarum vetusto et nitido in coenobio D. Laurentii iuxta Leodium reperto. Vnde cum largam variarum egregiarum lectionum messem sibi cecidisse videret, nactus primam occasionem stomachandi in eos omnes, qui ingenio freti antiquas membranas spernerent, et quos maxime petebat, Gallicanae editionis curatores, qui specioso, sed mendaci titulo omnia castigatissima et tanquam feliciori παλιγγενεσίᾳ renata polliciti, deprauatiora et antiquis sordibus conuoluta dedissent, mox se impelli sensit, vt Ambrosii textum sartum tectumque praestaret. Vt igitur plura circumspicere coepit Critices praesidia et abunde responderunt eius desiderio, bibliothecarum locupletium vetustis codicibus possessores Monachi Laurentiani et Iacobiniani, qui sunt Leodii, tum Haffliginienses, quorum Coenobium haud ita procul a Bruxella distat et Parcenses, Louanio vicini, vltro etiam Ricardus Brandisbaeus exem-

exemplar offerret vnicum in Anglia, quod olim conscriptum dicit, quod omnia alia longe superaret, tum denique lucubrationi se dedit et duorum annorum sedula lectione et collatione praestitit, quod in titulo sine rubore profiteri posse existimaret. Adegit etiam prece sua *Petrum Nannium* latinae linguae tunc temporis apud Louanienses professorem, vt epistolas Ambrosii scholiis suis illustraret. Quod ad librorum distributionem attinet, prima, secunda et tertia pars eadem paene complectitur, quam apud Erasmum, nisi quod libelli *de fuga saeculi* et *bono mortis*, qui ibi primo annumerabantur, hic quarto Tomo additi sint; et qui quartum Erasmianae Tomum constituebant, libri exegetici hic in duos distincti sint, quorum alter, quartus, V. T., quintus, N. T. expositiones exhibet. Inserti quoque sunt libelli per Erasmum reperti, *de Apologia Dauid*, et *de interpellatione Dauid*, de quibus ad a. 1529. mentio facta est. Haec praeter accessit vita Ambrosii ex ipsius potissimum scriptis satis prolixe per Costerium contexta, et index copiosissimus, a Michaele Martino Stella, qui et castigando Ambrosio operam nauasse se affirmat, confectus et Abbati Murbacensis et Lutrensis collegii Io. Rud. Stoer inscriptus. Nannii scholia eidem Carondoleto, ad quem totum opus dirigitur, nuncupata, explicant potissimum Orationem apte et docte.

1556.

Lugduni ad Salamandrae apud Senetonios fratres. f. D. Ambrosii melliloquium summam totius doctrinae illius Ambrosii sub titulis, seu generalibus capitibus ordine alphabetico digestis, complectens; studio et labore *Bartholomaei ab Vrbino*, Vrbinatis Episcopi. *Cat. Bibl. Reg.* l. saepius l. et *Cat. Bibl. Bunau.* T. III. Vol. I. p. 148.

1562.

1562.

Romae, apud Paulum Manutium. 4. SS. Ambrosii, Hieronymi et Augustini Opuscula *de Virginitate.*

En Aldinam Ambrosii editionem, quam Possevinus *) laudat, et ab eo confictam putabat Fabricius. **) Videtur liber summae raritatis, cuius aliquoties tantum indicium factum deprehendimus. Conf. *Cat. Bibl. Pinellianae* T. I. p. 85. n. 523.

1563.

Basileae. S. Ambrosii Hymni. Inter *Poetas Eccl. G. Fabricii* a col. 363. et 784.

1567.

Basileae, per Eusebium Episcopium et Nicolai Episcopii haeredes f. Tomis V. — Editio Costeriana ad paginas singulas expressa. Error Scriptoris aut typothetae in Cat. Bibl. Bentesianae Amst. 1702. ansam dedit procudendae ed. *Bas. ap. Frob.* 1557. II. Voll.

1569.

Parisiis, ex typogr. Guiliel. Merlini, Sebastiani Niuellii et Michael. Guillardae. fol. D. Ambrosii opera, nunc ad plurium antiquorum codd. collationem repurgata, emendata, aucta et indicibus illustrata, studio et opera *Ioannis Gillotii*, Campani.

Noua codicum vetustorum congerie facta praecipue e Parisiensibus Bibliothecis, Victoriana, quae libris exquisitissimis exstructa erat, et Dionysiana, (in quod Monasterium et Francorum Reges veterum scripta

*) Apparat. sacr. T. I. p. 55. ed. Col. Agripp. 1608.
**) Bibl. Lat. lib. IV. c. 3. T. II. ed. Venet. p. 313.

ſcripta vndique ſummo ſtudio comportari et Monachos aſſeruare curauerant, vt in eo ſolius Ambroſii viginti et amplius volumina inuenta ſint,) *Ioannes Gillotius*, quod iis conferendis vix plures, nedum vnum hominem ſufficere animaduerteret, ipſe paucos, quibus euoluendis par eſſet, codices delegit, caeterosque aliorum induſtriae commiſit. Addidit ex Coſteriana Scholia Petri Nannii et varietatem eius, lectionum diſſidentium cumulo ex antiquis voluminibus auctam, adiecit. Poſſeuinus,*) ex quo praecipuam huius notitiae partem deſumſimus, etiam lectiones a Manutio obſeruatas additas eſſe notauit; quod ad editionem Aldinam paucis abhinc nobis commemoratam ſpectat.

Quanti Benedictini hanc editionem faciant, ſupra declarauimus, et nos aegre illa in contexendis editionum annalibus caruimus. Nunc, quoniam nemini dignum viſum fuit, notare, quot qualesue tractatus denuo in ea acceſſerint, nobis etiam ignorare fas ſit. Sigillatim Poſſeuinus commemorat tractatum *de Concordia Matthaei et Lucae ſuper Genealogia Chriſti*, ex duobus vetuſtis exemplaribus S. Victoris et S. Dionyſii Pariſiis erutum, *Epiſtolas aliquot Philoſophorum D. Ambroſio interprete* et alias duas ſub Ambroſii nomine in exemplari Pariſienſi S. Germani ad Pratum Scholaſticorum inuentas calci adtextas.

1576.

Coloniae. S. Ambroſii Homiliae aliquot. in *Collect. Albini Fl. Alcuini.*

1579

*) Apparat. ſacr. T. I. p. 55. ed. Col. Agripp. 1608. f.

1579 - 87.

Romae, apud Dominicum Basam. f. Tomis VI. Voll. 3. S. Ambrosii opera omnia ad veterum MSS. et emendatiorum codd. fidem restituta, cura et labore *Felicis* Cardinalis de *Monte Alto.*

Quoniam ipsam hanc a maximi nominis pontifice institutam Ambrosii editionem oculis vsurpare non licet, gratia habenda erit Posseuino, quod de partitione et descriptione operis ea, quae desiderabamus, suppeditauerit, vberiorem vero consilii editoris declarationem ex ed. Parisiensi a. 1614. Romanam quodammodo referente petamus. Quinque autem tomis ab initio editor, quicquid Ambrosii Scriptorum circumferebatur, complexus erat, quibus sextus post ipsius operis decursum additus est, qui vitas, indices et quae porro ad vsum operis facerent, contineret. *) Ac priores IV. Tomos h. ed. ipse Card. de Mont. curavit et dedicauit opus Gregorio XIII. Praedecessori suo in sede Apostolica, reliquos excudi curauit *Io. Bapt. Bandinius* a Castello Florentinus, eorumque rationem Xysto V. reddidit in ep. (T. V. ed. Paris. praemissa) d. Romae VI. Cal. Sextilis 1585. Iam vero ad quodnam consilium hanc editionem Montaltus comparauerit, age videamus. De immensa, qua SS. PP. scripta vsque dum oppressa iacerent, barbarie longum questus, „Huic malo, pergit, vt quoquomodo tandem occurrerent Pius IV. et deinde Pius V. fel. rec. Summi Pontifices, praedecessores S. V. mihi tunc iuxta meae professionis institutum in conuentu ordinis Minorum

*) Sic *Posseuinus*, quocum consentit *Cat. Bibl. Casanatensis et Regiae Paris.* Qui aliter referunt vel incuriosius faciunt, velut Benedictini et per eos *auctores Bibl. Magnae Coloniensis*; vel cum Parisiensi a. 1586. sicuti *Labbeus* confundunt.

Minorum degenti, — Ambrosii opera, perinde atque aliorum huius generis sanctorum Doctorum deprauata ac violata, et proinde interdicta, denuo diligenter euoluenda ac recognoscenda, et ab interiectis erroribus repurganda, atque ad pristinam auctoris ipsius puritatem, veterum collatione exemplarium et alio quocunque aptiori studio reformanda mandarunt. — Quapropter antiquiores illico bibliothecas lustrare ac eum manuscriptis veteribus, emendatioribusque excusis codicibus conferre, nec non aliquos praeter impressos, si quos reperirem libellos, inuestigare, quae denique loca ex sancti h. Doct. scriptis, tum in Conciliis generalibus et prouincialibus, tum in priuatis lucubrationibus maiores nostri citauerint, exquirere sedulo coepi: opusque procul dubio absoluissem, nisi variis itinerum et aliarum curarum distractionibus praepeditus id imperfectum deserere coactus fuissem. Qualemcunque postea nactus quietem, hortatu iussuque S. V. inchoatum opus repetens, praeclaros doctores, viros doctrina et pietate graues, et linguarum intelligentia, et historiarum cognitione insignes, praeterea in scholastica Theologia et Patrum lectione admodum versatos delegi, mihique laboris socios adsciui. Itaque onus alacriter subeuntes munerique plures annos strenue vna incumbentes, tandem multis vigiliis, plurimoque impendio, Deo bonorum omnium largitore nobis propitio, opus absoluimus, munus perfecimus, absolutumque S. V. quae beatissimi Petri fidem tenet et sedem, vt studium nostrum comprobare, gratoque suscipere animo dignetur, reverenter offerimus. Insigniores vetustioresque diuersarum prouinciarum bibliothecas peruestigauimus: manuscriptos ac excusos codices contulimus: Philonem, Iosephumque Hebraeos ac Eusebium Caesariensem, sanctum Basilium, re et cognomento magnum,

ac reliquos ſuperiores, quorum lectione imitationeque ſanctus hic delectatus eſt Doctor, accurate legimus: plura Concilia generalia et prouincialia diligenter euoluimus: ſanctum Auguſtinum, Theodoretum, caeteroſque poſteriores, qui aliqua ab eo ſunt mutuati, legentes perpendimus: quorum ope atque adiumento obſcura explicuimus, manca ſuppleuimus, adiecta reiecimus, transpoſita repoſuimus, deprauata emendauimus, omnia demum vt genuinam Ambroſii phraſin redolerent, eiusque dignitati atque grauitati reſponderent, ſedulo curauimus: et vt ipſemet auctor loqui videretur, ſuppoſititiis quibuscunque abſciſſis, pro viribus ſtuduimus. Nonnullos praeterea tractatus et epiſtolas ac ſermones nuſquam adhuc typis datos, a maioribus tamen diu deſideratos, multo conquiſitos labore operi addidimus. Quae omnia in vniuerſum quinque Tomis comprehendimus: in quorum diſtributione commentitiam illam Eraſmi ſeriem in recentioribus editionibus obſeruatam validiſſimis rationibus adducti ſequi noluimus: verum aptiorem quandam, rationi, nec non S. Doctoris propoſito atque inſtituto magis conſentaneam aliam nacti ſumus, nimirum vt Primus, Secundus et Tertius tomus ordinem SS. Bibliorum teneant: Quartus eam, quam poſtea in ſcholis ſibi vendicarunt Theologi: Quintus, quo ſermones et epiſtolae continentur, quantum ad ſermones attinet, pro maiori ſtudioſorum vtilitate, vt ad Miſſalis Romani ordinem accommodetur; quod autem epiſtolas, vt proprios habeant libros ad materiarum diuerſitatem diſtinctos. Caeterum vbi S. ipſe Doctor ordinem proſcripſit, eum ipſum fideliter ſecuti ſumus. Primo, Secundo et Tertio tomis commentaria et explanationes continentibus SS. librorum contextum vel propria auctoris verſione, prout ex eius Scriptis haurire nobis licuit, vel ex LXX Interpretum translatio-

ne,

ne, qua potissimum auctor vsus est, ad faciliorem intelligentiam summo studio adiunximus." — Hos tantos tamque multiplices in instruenda hac Ambrosii editione exantlatos labores non abs re putabis dignos visos esse auctori suo in supremum apostolatus apicem euecto, vt, qua pollebat auctoritate, perfectos atque omnibus numeris absolutos esse et ab omnibus haberi iuberet; quod tamen non obstitit, quo minus reperirentur, qui aliter censerent, non solum heterodoxarum partium, sed ipsius Romanae ecclesiae filii obsequentissimi, Benedictini e Congreg. S. Mauri. Quibus hoc imprimis festiuum accidit, quod dum ipsi satis seueram, verissimam tamen, eius editionis censuram scriberent, atque acerbe, quamquam verecundia adhibita, summi pontificis ambitionem castigarent, heterodoxos tamen, eadem sentire et eloqui non sine stomacho laturos se significarent. Redeunt autem, quae in ea reprehendi possunt, ad quatuor potissimum capita. Primum, nempe quod longi illi Scripturae textus, qui non solum initio certorum tractatuum praefiguntur, sed etiam mediis inseruntur capitibus, nimium auctoris orationem intersecent atque seriem, voluminis molem ac pondus grauent, nec ab vllo fere vnquam legantur. Deinde operis partitionem non satis concinnam censent cum vniuerse, tum singillatim etiam, imprimis quod epistolae atque conciones aliquot ex ordine proprio exemtae, a Tomo quinto in primum sub annotationum nomine reuocatae, quin immo reuulsae nonnullorum librorum partes alio sint relegatae. Hoc praeterea reprehenditur, quod tractatus quosdam valde dubios receptis ac legitimis quasi indubitatos implicauerint, cum e contrario in iis etiam commentationibus, quas editionum superiorum consensus admiserat, ad secernendas veras a falsis, certas ab ambiguis, delectu et censura opus fuisset.

 Sed

Sed nihil in his omnibus magis offendere aiunt, quam quod multa in ipso textu sibi permiserint, quae ei corrigendo Montaltus adhibuerit, quod sane molestissimum legentibus accidat necesse est, cum nec emendationum ratio vlla detur, nec variantum adeo lectionum, cum tot bibliothecae ab eo excussae dicantur, mentio fiat. Sed ipsum ecce tandem operum conspectum, vnde ea, quae secundo loco reprehensa sunt, non vana fuisse intelliges.

Primo igitur *Tomo*, qui Romae 1580. editus est, insunt, quae ad librum Geneseos spectant vsque ad cap. 49. siue: de operibus sex Dierum, de Paradiso, de Abel et Cain, de Abraham Patriarcha et aliis, de Bono mortis, de fuga seculi, de benedictionibus Patriarcharum, *de dignitate conditionis humanae, de Arbore interdicta*, de Noë et Arca, de Isaac et anima, de Iacob et vita aeterna, de Ioseph patriarcha; *Annotationes in Exodi cap. 8. 16. 24. 30. 32. Leuitici cap. 10. 12. 26. Numerorum c. 33. Tractatus de 40. mansionibus Filiorum Israel; Annotationes in c. 22. Deuteronomii, in cap. 11. libri secundi Regum sub titulo prioris Apologiae Dauid; Apologiae posterioris Dauid lib. 1.;* in lib. III. Regum de Elia et ieiunio; *de Ieiunio Eliae in eadem capita;* de Nabuthe Iezraelita in cap. 21. libr. III. Regum. *Annotationes in cap. 6. libr. IV. Regum.*

Tomo secundo, qui a. 1581. prodiit, insunt: In Librum Tobiae, siue aduersus foenoris, foeneratorisque prauitatem l. 1. In Librum Iob., siue de interpellatione S. Iob. l. IV. In eiusd. Libri caput septimum Sermo. In Librum Psalmorum Argumentum. In Psalmum 1. 21. 34. 36-41. siue de interpellatione Dauid. In Psalmum 42. siue de interpellatione Dauid. In Psalmum 43. 45. 47. 48. 50. siue de Apologia Dauid. In Psalmum 61. 62. siue de interpella-

pellatione Dauid. In Psalmum 104. 109. 117. In Psalmum 118. enarr. 22. In Librum Prouerbiorum s. de Salomone. In idem caput fragmentum enarrationis. In caput 31. Prouerbiorum s. de muliere forti enarratio. In caput 4. libri Ecclesiastes, Exhortatio ad Clericos. In Libri Ecclesiastici caput tertium Sermo, et in cap. 52. enarratio. In Hieremiae cap. XVII. enarratio. In Danielis cap. XIII. sermones duo. In Ionae prophetae cap. 3. et 4. enarrationes duae. In Michaeam prophetam obss. duae. In Haggaei cap. I. et II. Obseruatio. In Malachiae cap. I. sermo.

Tomus tertius, qui ante omnes a. 1579. fuit editus, exhibet:

Commentaria in Euang. Lucae, l. X. et in Epistolas omnes Pauli; Commentarium tamen in Ep. ad Hebraeos in fine mancum.

Tomo quarto, a. 1583. edito continentur:

De off. l. III. tractatus in Symbolum Apostolorum, de fide ad Gratian. l. V., de Sp. S. ad eundem l. III., de filii Diuinitate et consubstantialitate contra Arianos l. I., de mysterio Paschae, de paschalis celebritatis ratione enarratio, de Satyri fr. obitu, de fide resurrectionis, de initiandis, de sacramento l. VI. de sacerdotum dignitate, de poenitentia contra Nouatianos l. II. de Virginis institutione, hortatio ad Virginem, ad Virg. deuotam, ad Virg. lapsam, de Virginibus ad Marcellinam Sor. l. III., de Vocatione omn. gent. l. II.

Tomo quinto, qui a. 1585. prodiit,

Sermones de tempore LXVII. Conciones pro variis actionibus VI. Sermones de Sanctis per annum XXXVI. Epistolarum libri octo. Precatio prima praeparans ad Missam. Precatio secunda ad idem.

Hymni XXXIV. diuerſis temporibus concinendi. *Opuſcula item Ambroſio adſcripta, quae non ſunt eius:* Commentarii in Apocalypſin b. Ioannis. De vitiorum virtutumque conflictu Liber ad Simplicianum. Expoſitio fidei ſ. Symboli Nicaeni explicatio contra Arium et Photinum, cum notis Wilhelmi Damaſi Epiſcopi Ruraemundenſis. — De Spiritu S. libellus ſ. fragmentum. — De Concordia Matthaei et Lucae in genealogia Chriſti deſcribenda Tractatus. De Poenitentia Liber. Ad poenitentiam agendam exhortatio. De origine et moribus Brachmanorum Tractatus. Expoſitio in Canticum Canticorum e libris B. Ambroſii excerpta ab Antonio Demochare.

Tomus ſextus denique a. 1587. editus comprehendit:

Poſt literas Priuilegii Sixti V. P. M. Epiſtolam ad Lect. de Stylo et Diſtinctione operum Ambroſjj. Sermonem de Purificatione S. Mariae Virginis nunquam antea excuſum et e vetuſtiſſimo exemplari MS. monaſterii Meſſanenſis S. Placidi erutum. Vitam S. Ambroſii a Caeſare Card. Baronio collatam. Vitam eiusdem a Paulino Presb. conſcriptam. Indicem locorum S. S. quos Ambroſius libris ſuis paſſim explicuit. Indicem alterum Verborum ac Rerum. Notationes ex P. Nannii et aliorum ſcholiis ſelectas, ad h. ed. vſum accommodatas.

1580.

Pariſ. 8. D. Ambroſii Epiſtolae duae ad Valentinianum Imp. etc. cum *Epiſtolis Symmachi a Iureto* editis. a p. 304.

1586.

Pariſiis per Io. Mettayer. (c. inſigni magnae Nauis) f. S. Ambroſii opera ad Editionem Romanam

nam emendata. *Tomis V. Voll.* 3. al. Tomis IV. Voll. 2. Prius habet *Cat. Bibl.* Casanatensis, posterius *Cat. Bibl. Reg. Parisiensis.* Tres priores tomi iuxta exemplar Romanum expressi sunt, reliqui, quoniam longius protrahi videretur Romana, a Theologis Parisiensibus peculiari opera castigati. Cf. *Possevinus.* p. 55.

1588.

Lugduni. S. Ambrosii Expositio et Sermones in Euangelia; in *Bibl. Homiliar. Cumdii* sparsim.

1589.

Parisiis. D. Ambrosii Disticha de variis rebus sacris. In *Bibl. PP. T.* 8vo col. 1203.

1598.

[*Geneuae.* 8.] — Epistolae duae ad Valentinianum Imp. etc. cum *epistolis Symmachi a Lectio* editis a p. 553.

Saec. XVII.

1602.

Moguntiae, apud Io. Albinum. 8. S. Ambrosii de Officiis libri III. cum Ciceronis libris totidem de eodem argumento, e regione respondentibus collati.

1603.

Parisiis, sub insigni magnae Nauis. fol. Tomis V. S. Ambrosii Ep. Med. Opera ex ed. Romana. Sacrae Scripturae contextum ad faciliorem lectorum intelligentiam, ex ipsa sancti Doctoris lectione, et ex LXX. Interpretum, quos potissimum sequitur, trans-

translatione erutum complectente. In qua, quae vitio vel incuria erant adiecta, ſunt reiecta: quae ſublata, reſtituta: quae tranſpoſita, repoſita: quae deprauata, emendata: omnia ad veterum manuſcriptorum et emendatorum codicum excuſorum fidem ſumma cura examinata et aliorum Patrum lectione priſtinae integritati ac puritati reddita.

Eſt plenior hic titulus ex Romana editione, vt ex Montalti verbis ſupra allatis patet, deſcriptus. Quinque Tomis omnia ita comprehenſa ſunt, vt Vitae Ambroſii, vna cum Baronii ad Card. Montaltum epiſtola (d. ex oratorio S. Mariae ad Valliculam. Idib. Decembr. 1583.) Primo ab initio acceſſerint, easque tantum a limine praecedant Montalti dedicatio et praefatio ad Lectorem. Priuilegium Sixti V. in ipſius tituli pagina auerſa legitur. Indices ad calcem quinti ſunt reiecti. Primo inſuper tomo ante reliqua opuſcula, quae ſub annotationum nomine ibi exhibentur, inſertae ſunt Epiſtolae tres, ad Horontianum duo, de diuiſione ſex dierum, et homine poſt beſtias creato, tertia ad Sabinium de Paradiſo. Textus impreſſus eſt columnis ſectis.

1604.

Pariſiis. S. Ambroſii Epiſtolae duae ad Valentinianum Imp. c. alia ad Eugenium Imp. eodem de argumento. Cum *Symmachi Epiſtolis* a p. 318.

1609.

Pariſiis. 16. S. Ambroſii de officiis l. III.

1614.

Pariſiis, ſub inſigni Magnae Nauis. f. Tomis V. S. Ambroſii Opera, impreſſione ad editionem Romanam facta.

Franco-

✤ ✤

Francofurti. S. Ambroſii Epiſtolae VII. de poteſtate Imperiali, et Epiſcopali, et Oratio in Auxentium de Baſilicis tradendis etc. in *Goldaſti* Monarchia T. II. p. 1.

✤ ✤

Pariſiis. S. Ambroſii libri duo aduerſus Relationem Symmachi, in *Comment. Iſaaci Grangaei* p. 213.

1616.

Ingolſtadii. S. Ambroſius de inuentione S. Crucis ex Oratione de obitu Theodoſii Imp. — cum *Iſ. Gretſero* de S. Cruce. col. 1140.

1617.

Neapoli Nemetum. 8. S. Ambroſii Epiſtolae duae ad Valentinianum etc. in calce *epiſtolarum Symmachi* ex rec. *Ioh. Phil. Parei* p. 468.

1621.

Francofurti. S. Ambroſii Epiſtolae VII. de poteſtate Imp. etc. in *Goldaſti Monarchia* S. R. I. p. 313.

1624.

Pariſiis. f. S. Ambroſii Diſticha de variis rebus ſacris; in *Bibl. PP.* T. 8vo p. 941.

1634.

Antwerpiae. f. S. Ambroſii Epiſtola ad Epiſcopos Aemiliae de Feſto Paſchali: cum *Aegid. Bucherio* de doctrina temporum.

1642, 1643.

Pariſiis, ſub inſigni Magnae Nauis. f. To. V. 2. Voll. S. Ambroſii Opera omnia ex editione Romana,

mana, cum duplici eiusdem Sancti Vita, tum a Caesare Baronio, tum a Paulino Presb. conscripta; et cum notis Petri Nannii, et aduertentiis *Ferdinandi Velosilli.* Editio secunda aucta.

1643.

Antwerp. f. S. Ambrosii Vita S. Sebastiani; in *Actis SS.* per *Bollandum* p. 265. d. XX. Ian. To. 2.

1644.

Argentorati, ex officina Io. Phil. Mülbii. 12. Diui Ambrosii Ep. Med. de Officiis libri tres.

Edidit *Io. Henr. Boeclerus*, qui vberiori eos alloquio nuncupauit Conrado Barthio et Chph. Kerstenio Iuuenibus, quo loco de vi et ambitu nominis officii fuse disputat.

1662.

Parisiis. S. Ambrosii Sermones. In *Bibl. Concionatoria Fr. Combefisii* sparsim.

1668.

Parisiis. S. Ambrosii Epistola ad Attonem Ep. Vercellens. *de nuptiis non probandis inter virum et eiusdem viri spiritualis patris filiam.* In Spicilegio Dacherii.

* *

Londini, typis T. R. S. Ambrosii tractatus, in quo loca, doctrina et mores Brachmanorum describuntur — cum *Palladio Galata* de Gentibus Indiae et Brachmanibus, editus ab *Edwardo Bisaeo.*

1685.

Parisiis. 8. S. Ambrosii Confessio Fidei. Expositum de Canticis Cantic. Recapitulationes de paradiso,

diſo, fonte, ac fluminibus et ligno vitae; *tum* de ſerpente, deque excuſatione peccati Adae; in *Iac. Hommey Supplemento PP.* a p. 259 ſqq.

1686-90.

Pariſiis typ. et ſumtib. Ioh. Bapt. Coignard. via S. Iacobi ſub Bibliis aureis. f. Tomis II. 2 Voll. S. Ambroſii Med. Ep. Opera ad Manuſcriptos Codices Vaticanos, Gallicanos, Belgicos etc. nec non ad editiones veteres emendata *ſtudio et labore Monachorum Ordinis S. Benedicti, e Congreg. S. Mauri.* Tomus Primus. Alter ib. ap. eund. et fil. Io. Bapt. 1690.

Superiorum editionum vitia et incommoda bene perſpecta atque cognita habuerunt editores *Iac. du Friſch* et *Nic. le Nourry*, nec defuit illis, quicquid ex Codd. MSS. vetuſtis expectari poterat auxilii; ipſi pectus probe Ambroſiani ingenii latice perſuſum et penitiori eius doctrina delibutum gerentes atque in ſe quantum eſſet de eo condecorando praeſidii confiſi, hanc potiſſimum ſibi ſperabant atque exoptabant felicitatem, vt Ambroſianis libris totis tandem ſua opera expolitis haeretici conuerterentur, in quo negotio armis profligando tunc ſemel Ludouici XIV. pietas accenſa eſſet.*) Quamobrem hanc ſibi ab initio ſtatim legem

*) Non aliud quidquam, inquiunt, magis declarat, quanta doctrinae atque eloquentiae vis fuerit in Ambroſio, quam Auguſtinus ab errore ad veram fidem Doctoris noſtri opera et concionibus reuocatus. Hac quippe vna victoria ſibi trophaeum ac monumentum aere perennius erexit ſanctus hic Praeſul. Vtinam vero neotericis etiam heterodoxis Magni Auguſtini exemplum imitari libeat! Illud profecto iure affirmare poſſumus, de Chriſti praeſentia in Sacramento, de poteſtate atque clauibus Eccleſiae, de neceſſitate bonorum

legem ſcripſerunt, vt nullam omnino, cuiuscunque ea eſſet, coniecturam in textum admitterent; quo imprimis tela, quae aduerſarii eccleſiae Catholicae perpetuo contra Ambroſii auctoritatem torquerent, ereptum iri ſibi perſuaſum habent. Atque vt legendo illud conſtaret, codd. non ſolum catalogum ad calcem voluminis exhibuerunt, quibus ad ſingulos tractatus recognoſcendos vſi eſſent, ſed ſingulis etiam paginis in inferiori margine, quid et qua auctoritate commutatum eſſet, annotarunt, adiectis quae momenti alicuius eſſe viderentur reliquis codicum lectionibus. Diligentiores etiam in ſcripturae locis, qui ab Ambroſio citantur, ſe fuiſſe pollicentur, quorum varietates interdum etiam haud ita graues, non ſolum ex Ambroſii codicibus, ſed e diuerſis quoque bibliorum idiomatis enotaſſe ſe affirmant. Porro ſubmouerunt longiores illos contextus, quibus in Rom. ed. libri et capita ſingula diſcerpebantur, ſed retinere placuit breuiora quaedam vetera argumenta, at, quatenus ſenſum minus perſpicue vel minus latine repraeſentarent, correcta. Atque vt iunioribus potiſſimum theologis conſulerent, receptam iam olim tractatuum in capita diuiſionem retinuerunt, ipſa capita in ſectiones diſtribuerunt, voces obſcuras aut parum vſitatas, nec non ea, quae ad hiſtoriam, diſciplinam atque doctrinam ſpectarent, explicuerunt. Quod in ſecundo Tomo

norum operum, veneratione reliquiarum, beatorum caelitum inuocatione tam diſertis verbis locutum eſſe Ambroſium, vt nihil apertius aequo prudentique lectori expetendum ſit. Caeterum cum inter alia iſti refractarii codicum editorum deprauationem criminentur quam inuidiſſime, editionem noſtram *hoc tempore, quo Regis pietas omnem ſuam auctoritatem ad haereticorum conuerſionem confert*, ſperamus non ſine fructu exiturum.

Tomo frequentius atque fusius quam in Primo accidit. Vniuerse autem de hisce annotationibus iterata vice testantur doctioribus non esse scriptos. Iam vero in dispertiendo opere cum neque Romana neque Erasmiana satis ipsis probaretur, quod vtrobique multa essent proprio suo loco non posita, nec legitima ab adulterinis secreta, tres tomos facere placuit, quorum duo priores genuina, tertius, appendicis loco, supposititia contineret. Et vt hac noua etiam distributione Romanam non prorsus desererent, primo ea, quae ad Scripturae expositionem pertinerent, altero reliquas eius commentationes, epistolas et orationes complexi sunt, quibus omnibus admonitiones de aetate, proposito auctoris, et aliis id genus quaestionibus praefiguntur. Quod supposititia autem attinet, non contenti ab legitimis ea secreuisse, partem aliquam in quibus videlicet fraus aut ignorantia hominum male feriatorum manifesta appareret, abiecerunt, non omissis tamen, quibus ad singula loco mouenda compulsi fuissent, rationibus. Denique haud postrema illis cura fuit, naeuos Ambrosii imprimis in Scripturae interpretationibus, dum Origenem imitando vbique allegorias et sensum mysticum captat, conspicuos, cum in praefatione, tum in admonitionibus et notis pro viribus obtegere aut excusare, nec minus vero neruos intenderunt, quo eas assertiones, quas ex Ambrosio pro variis fidei suae formulis ducere solet Romana ecclesia, suo denuo conuocio adstruerent. Nuncuparunt Benedictini opus Ambrosianum Francisco de Harley Archiepiscopo tunc Parisiensi. Post literas dedicatorias et praefationem ad Lectorem subiecta sunt in Tomo primo selecta Veterum Testimonia de S. Ambrosio; subnectuntur autem primo et secundo indices locorum Scripturae, verborum et phrasium locupletissimi. Quod typotheticas dotes

attinet,

attinet, haec quoque editio nulla reliquorum Patrum, qui Benedictinorum obstetricias manus experti sunt, est deterior.

1698.

Stutgardiae, sumpt. et lit. Melch. Gerh. Lorberi. 8. Diui Ambrosii Ep. Med. de Officiis libri tres. Cum Commentatione loco Manuductionis ad Philosophiam Moralem et Iurisprudentiam Naturalem et Christianam veterum Ecclesiae Doctorum MICHAELIS FOERTSCHII SS. Theol. D. et PP. Tub. nec non Stipend. ibid. Superattend.

Comparatus est liber in vsum Stipendiatorum Ducal. Tubingae. Commentatio in titulo laudata quinque dissertationibus constat, quorum argumenta sunt sequentia: *De officiis Ambrosii, de Patrum Philosophia Morali, de natura et indole officii iuxta disciplinam moralem ad lib. I. de officii efficientia ad lib. II. de comparatione officiorum ad lib. III.* Ad Boecleri editionem eique praefixam praefationem saepius respicit. Inscripsit Duci Eberhardo Ludouico.

SAEC. XVIII.

1770.

Venetiis ex typogr. Io. Bapt. Albritii. f. S. Ambrosii Med. Ep. Historiae de excidio vrbis Hierosolymitanae libri quinque, sub ementito *Egesippi* nomine passim euulgati: nunc vero eidem S. Doctori restituti, ac recensiti. Accesserunt Hymni tres ex MS. codice Vaticano descripti atque inter opera Thomasiana nuper editi; in *Bibl. Vet. PP.* cur. *Andrea Gallandio T. VII.* p. 655-772.

Auctor huius Bibliothecae iam pridem aegre ferens hunc librum, qui ipsi verissimus Ambrosii foetus videba-

videbatur, a tam multis iisdemque doctis ac sagacibus viris eidem abiudicari, compluribus literarum monimentis congestis ac digestis se accinxerat ad Ambrosio quod deberetur pro viribus vindicandum: quum subito in manus eius incidit *Alexii Symmachi Mazocchii* luculenta plane hac de re dissertatio, *) qua omni argumentorum genere opus illud docte simul et acriter Ambrosio asseruit. Promtum erat consilium; abiectis incunctanter, quae in eandem sententiam ipsi praesto erant, ne actum ageret, ipsam Viri laudati lucubrationem, ex VII. tamen capitibus in V. contractam, Prolegomenis suis cp. XX. p. XXVIII sqq. inseruit.

Codices. Immensa est librorum MSS., quibus Ambrosii scripta condita sunt, copia. Nulla fere bibliotheca vetustior, imprimis vero coenobiorum et ecclesiarum cathedralium est, quin plures eius libros diuersae aetatis et conditionis praebeat. Primis autem circa typographiam inuentam temporibus non moris erat, codices curiosius seligere et explorare. Igitur nec describere, nec indicare quidem opus facile ducebant: tantum abest, vt de *Amerbachianis* aut *Erasmianis* libris post ipsos edocearis, nedum vt a superioribus editoribus hoc expectare possis. *Gelenius*, *editio Parisiensis apud Cheuallonium* facta et *Ludouicus Miraeus* complures codices appellant, sed non indicant. Nec multo disertius *Costerius Codices Coenobiorum S. Iacobi* et *Laurentii, Leodii*, tum *Haffliginiensis* haud procul *Bruxellis* et *Parcensis* prope *Louanium* commemorant. Duo sigillatim notat *Codicem S. Laurentii* Epistolarum Ambrosii, vetustum

*) In Eiusd. *Comment. in Kalend. eccl. Neap.* Vol. III. pgg. 780-792.

vetuſtum et nitidum, qui inſignem Variarum LL. copiam praeberet et *Codicem Anglicanum Ricardi Brandisbaei* aliis ſimilibus longe potiorem. Complures *codices Bibliothecarum Pariſienſium*, *S. Victoris*, *Dionyſii* et *S. Germani ad Pratum* haud nominatim indicatos *Io. Gillotius* in vſum vocauit. *Romanae editionis* copias prorſus ignoramus, nec ſi ſciremus, multum prodeſſet, cum omnia pro arbitrio, non ad rationes criticas, curatores illius mutauerint. Sed hoc facile pro ſe quisque animaduertat, vnumquemque Ambroſii editorem iis codicibus, vtpote ſat multis, fuiſſe contentum, quorum in propinquo eſſet occaſio. Idem plane in Benedictinorum recenſione occurrit, qui ingentem librorum MSS. copiam, ſed ex Gallicis plerumque Bibliothecis ac non adeo procul Pariſiis extantibus adhibuerunt, quos nec deſcribere nec enumerare quidem ordine continuo ſuſtinuerunt, ſed vt ad vnumquemque librum codices praeſto fuerunt, ita laudant et identidem eosdem libros MSS. in ſubiectis Tomo vtrique indicibus, addita plerumque aetatis aeſtimatione recenſent. Iuxta alphabeti ſeriem hi ſunt: *Albinianus*, *Alnetinus*, *Audoënianus*, *Beluacenſis*, *Benignianus*, *Carnutenſis*, *Carolilocenſis*, *Claromontanus*, *Coenomacenſes*, *Colbertini*, *Compendienſis*, *Corbeienſes*, *Creſpienſis*, *Dionyſianus*, *Ebrulphenſis*, *Fiſcanenſis*, *Floriacenſis*, *Fulientinus*, codex. *S. Gatiani apud Turones*, *Gerneticenſis*, *Illidiani*, *Foyacenſis*, *Laetienſis*, *Laudinus*, *Laudunenſis*, *Longipontinus*, *Lyrenſis*, *Mazarinus*, *Michaelinus*, *Nauarrici*, *Pratellenſis*, *Pontiniacenſis*, *Regiomontanus*, codex *Regius*, *Remenſis*, *Remigianus*, *Sagienſis*, *Sangermanenſes*, *Sorbonici*, *Tellerianus*, *Theodoricenſis*, *Thuanei*, *Tornacenſis*, *Valliclarenſis* (Vallis-Clarae), *Vallilucenſis* (Vallis-Lucentis), *Vaticanorum lectiones*, *Victorini*, *Vindocinenſis*.

cinensis. Accedunt ad quos praeter iam laudatos libri in appendicem reiecti sunt castigati: *Baluzianus, Beccensis, Lugdunensis* et *Souchetianus.*

19.

MARTINVS TVRONENS.

Sabariae Pannoniarum oriundus, natus circa a. 316. *sed intra Italiam Ticini altus est parentibus secundum saeculi dignitatem non infimis, gentilibus tamen. Pater eius miles primum, post tribunus militum. Ipse armatam militiam in adolescentia secutus, inter scholares alas sub rege Constantino: deinde sub Iuliano Caesare militauit: non tamen sponte,* quia mature admodum et, si credere licet, a prima adeo infantia vitam religiosam seu monasticam appetebat. *Sed cum edictum esset a regibus, vt veteranorum filii ad militiam scriberentur, prodente patre, qui felicibus eius actibus invidebat, cum esset annorum quindecim, raptus et catenatus sacramentis militaribus implicatus est.* Per hoc ipsum tamen militiae suae tempus Catechumenus factus est. Quam primum autem missio a militia data est, Hilarium Pictaui episcopum, cuius tunc in Dei rebus spectata et cognita fides, adiit, atque aliquamdiu apud eum commoratus ad parentes reuisendos et, quod vitae eius auctor Hilarii consiliis tribuit, ex paganismi erroribus exsoluendos patriam rediit, vbi matrem quidem ad sanctiorem Dei cultum traduxisse fertur, patre in malis perseuerante. Omnino autem male habitus et suppliciis affectus est in Illyrico propter Arianam haeresin, quae tunc per istas regiones late serpebat, quamque ille nullo non modo impugnare studebat. *Igitur Italiam repetens, cum intra Gallias quoque discessu Hilarii turbatam ecclesiam comperisset, Mediolani sibi*

§. 1. Vita.

 mona-

monasterium statuit, sed ab Auxentio, Arianorum in ea vrbe et per omnem paene Italiam tunc *auctore et principe, insectatus et exturbatus ad insulam Gallinariam secessit, presbytero quodam comite.* Deinde cum Hilario a. 360. Gallias redeundi potestas esset facta, ad eundem rursus, quam celerrime potuit, accurrit *ac gratissime ab eo susceptus haud longe sibi ab oppido monasterium collocauit.* Inde circa a. 371. ad episcopatum ecclesiae Turonicae petebatur et cum reluctaretur *et erui e monasterio suo facile non posset,* dolo eductus et plaudente multitudine ad sacerdotium raptus est, paucis tantum inuitis, qui *contemtibilem esse personam, indignum episcopatu, hominem vultu despicabilem, veste sordidum, crine deformem* criminabantur. Tum vero magis etiam fama de eo percrebescere et in vulgus emanare coepit, et tanta vndique visendi eius causa et miracula postulantium confluxit multitudo, vt ab vrbe secedere et in huius propinquo locum monasterio quaerere cogeretur, cui summa cum grauitate ad finem vsque vitae praefuit, quod octuagesimo anno die XI. Nouembris a. 399. vel 400. vel, quae magis adhuc recedit sententia, 397. contigit.

Virum sanctum et pium summaque in Deum religione deuotum fuisse non dubitamus. Sed cum plane exsors literarum ab ineunte aetate mansisset, naturaque ipsi esset ingenium viuidum, fieri aliter vix potuit, quin vacuus ab omni labore inter continuas preces interdum a mente abesset. Quodsi adeo delirasse eum credideris ac Vitae eius auctor insulsissimus Sulpicius Seuerus memoriae prodidit, vereor, ne aduersarii eius fide sint digniores, qui stuporem oris, deformitatem habitus et sordes vestium in contemtum ei ducerent; quippe cui ipse bonus Sulpicius aliud intendens tribus Anticyris insanabile caput exprobrauit.

brauit.*) Nec humilitatem cordis valde in eo demiretur, qui, quantis post patratum bonum opus somniis inquietaretur, lepidiſſime apud eundem Sulpicium narratum legerit.**)

Fertur ſub Martini huius nomine vnius paginae *Confeſſio Fidei de S. Trinitate,* quamquam non defuerint, qui non illius arbitrarentur. §. 2. Scripta.

Prodiit primum a. 1511. ex editione Iodoci Clichtouei, tum emendata et illuſtrata per Thomam Beauxamis a. 1571. Inſerta deinde in omnibus fere Bibliothecis PP. Conciliorum tomis et aliis collectionibus diligenter recognita eſt a Caſparo Barthio, Combefiſio et Chriſt. Daumio. Nuperrime Gallandius Thomae Beauxamis editionem retractauit. Sequitur ſeries editionum. §. 3. Editiones.

1511.

Pariſiis, apud Io. Paruum. 4. cum ſequentibus opuſculis: *Sulpicii Severi* de Vita ſancti Martini libri duo, *Odonis Cluniacenſis* de ſancto Martino. *Gregorii Turonenſis* edita ab *Hieronymo Chlictovaeo.*

Iodocum Clichtoveum, virum multis et propriis ſcriptis et aliorum editis iſto tempore clarum, primum Martini confeſſionem a. 1512. cum aliis veterum auctorum opuſculis edidiſſe, quotquot de Martino literis aliquid conſignarunt, conſtanter affeuerant,

 praeter

*) *Sulpic. Sev.* in Vita Mart. cap. VI. n. 5. *Hic* (in inſula Gallinaria) *aliquamdiu radicibus vixit herbarum: quo tempore elleborum, venenatum, vt ferunt, gramen, in cibum ſumſit. Sed cum vim veneni in ſe graſſantis vicina iam morte ſenſiſſet, imminens periculum oratione repulit, ſtatimque omnis dolor fugatus eſt.*

**) c. III.

praeter Auctores Historiae litt. Galliae,*) qui Hieronymum appellant. Erat is affinis Iodoci, fratris eius filius, quod ad huius opusculi titulum obseruat nuperus Bibliothecae Lelongianae editor. **)

1514.

Trajecti. . . . . S. Martini Tur. Ep. Professio Fidei de Trinitate. Ex priscis membranis edita a *Theod. Pulmanno* Craneb.

1566.

Paris. . . . . 8. vide sequentem editionem.

1571.

Parisiis. . . . . . Sulpicii Severi de vita beati Martini liber, cui ipsius Turonensis praesulis professio Fidei de Trinitate subiicitur.

Libellus admodum rarus, quem manibus versauit atque secutus est Gallandius, cuius propterea de eo notitiam hoc loco repetere non abs re erit. Prae. caeteris, inquit, commendanda videtur Thomae Beauxamis sollertia; qui tres vetustissimos codices nactus, eorum collatione diligenter instituta, eumdem sancti praesulis Turonensis libellum breui commentario illustratum subiectumque vitae beati Martini a Sulpicio Severo conscriptae, prelo commisit Parisiis anno 1571. Quandoquidem vero hanc editionem reliquis multo emendatiorem secuti sumus, qui praeterea inter rariores recensetur; iuuerit proinde nonnulla ex eodem Parisiensi editore in medium proferre, quibus, dum

*) Tom. I. p. 417.

**) *Le Long* Bibl. Hist. de la France ed. par M. *Fevret Fontette.* Tome prem. (Par. 1767. f.) p. 663. n. 10275.

dum ille ſtudium ſuum in hanc opellam impenſum prodit, eius pariter ſiue integritatem, ſiue pretium adſtruit. Sic igitur ille: „Tria, inquit, e diuerſis bibliothecis volumina mihi prolata ſunt, quae manus ipſa, ſatis antiquiſſima eſſe conteſtabatur: characteres enim cum aliis, qui ante mille annos in uſu erant, collati, perſimiles omnium teſtimonio habiti ſunt. Porro tribus hiſce voluminibus emendicatis, triplex Severi Sulpicii hiſtoria contexebatur. — Verum quum primo in libri cuiusque veſtigio *compendium noſtrae fidei* a D. MARTINO conſcriptum agnoviſſem; obſtupui ſane, cur, quum toties Severus e prelis prodiret, illius ne mentio quidem facta ſit. Sed, ut arbitror, praeter characterum antiquitatem, rei ipſius eos difficultas deterrebat. Nec enim ſuis periodis, virgulis caeterisve notulis contextus definiebatur: adeo ut quibusdam ambiguus, aliis mancus, omnibus abſtruſior appareret. Nam quum ſumma breuitate rem omnium difficilimam complectatur; quis inter dictiones incircumſcriptas adeo perplexas, quid certi dicere potuiſſet? — Operae pretium igitur duxi, ſuis punctis, quaſi vinclis, effluentes dictiones cohibere, ſicque facile D. MARTINI *Confeſſionem* reddere. Et ne quid deeſſet, adnotatiunculas addidi, ne cuius vocis obſcuritas diutius lectorem ſuſpenderet." Deinceps vero noſter editor Pariſienſis libelli praeſtantiam ediſſerere pergens, complures haereſes hac ſua Confeſſione B. Martinum euertere oſtendit, Ebionis, Cerinthi, Marcionis, Manetis, Apollinarii, Arii, Macedonii ac Eunomii. Quibus enarratis, ita concludit: „Vides, Chriſtiane lector, ut compendioſe multas haereſes noſter Martinus enecet? Illis quippe temporibus exſtitit, quibus aut qui Trinitatem, aut qui unicam divinitatem evertere nitebantur, pullularunt. — Expende vero, quot ſchiſmata, factiones et ſectae, quo tem-

 pore

pore floruit, emerferint: tum facile agnofces non abs re hanc de Trinitatis et unius divinitatis fide editam fententiam." Haec ille. Quae quidem omnia fi quis accurate perpendat, arguet enimuero, mea quidem fententia, nonnullos viros eruditos eiusmodi Confeffionem minus recte fufpectam habuiffe; quae nimirum in primis vetuftiffimorum codicum fide et auctoritate munitur: digna plane quae cum *Expofitione fidei* Gregorii Thaumaturgi conferatur, fi paucas demas duriufculas voces, librariis forte vitio vertendas. Laudatur Editio Thomae Beauxamis de anno 1566. in *Catalogo Bibl. Bodlej.* ed. nou. voce *Martinus Tur.*

1575.

Parifiis. fol. S. Martini profeffio Fidei *in Bibl. PP. de la Bigne Tomo V.* p. 765.

1586.

Parifiis, apud Sebaft. Niuellium. 4. S. Martini Epifcopi profeffio fidei catholicae de Trinitate; in *Veterum aliquot Galliae* Theologor. fcripta per *Petrum Pithoeum.*

1589.

Parifiis. fol. Profeffio fidei facta a B. Martino Archiepifcopo Turonenfi; *in Tomo IV. Bibl. PP. Bign.* p. 1099.

1610.

Parifiis. f. S. Martini Profeffio fidei; *in Bibl. PP. Bign. T. IV.* p. 985.

1618.

Coloniae Agripp. fol. S. Martini Ep. Turonenf. profeffio fidei; in *Bibl. PP. Tomo IV.* fol. 933.

1623.

1623.

Francofurti, typ. Wechel. 8. B. Martini Tur. Ep. professio fidei de Trinitate, ex ed. Pithoeana in *notis Caspari Barthii ad Galli Confessoris* Christ. Doctr. Compend. p. 120-123.

Ad manum erant editio Pulmanniana et exemplar a Theod. Pullmanno ex membranis priscis descriptum, quod Lugduni Batau. ex Raphelengiorum Bibliotheca Barthius redemerat. Ex vtroque paucas lectiones variantes adiecit. Titulum in membranis esse dicit: *Sancti Martini Sabariensis Pannonii de Trinitate liber;* sequi deinde Martini Episcopi (Dumiensis) librum, qui *formula honestae Vitae* inscribitur. Fatetur B. obscura in tam paruo de maximis rebus libello pleraque omnia esse, quae illustrare velle, operae sit non perfunctoriae.

1644.

Parisiis. fol. Professio Fidei facta a b. Martino Archiep. Turon. *in Tomo IV.* ed. *Bibl. PP. Bign.* huius anni nec non alterius, quae a. 1654. prae se fert.

1662.

Parisiis. fol. S. Martini Sermo de Sancta Trinitate; in Tomo VIII. *Biblioth. PP. Concionatoriae Franc. Combefisii* p. 470.

Adhibuit Combefisius codicem ex Bibl. Card. Mazarini, sed ita in eo, inquit, vitiosum, vt non visum sit repraesentare: id inde factum videtur, quod antiquarius ex vetustioribus membranis aut ceris non satis feliciter potuerit exscribere.

* *

Cygneae . . . . S. Martini Sabariensis Pannonii Ep. Turon. professio Fidei de Trinitate; cum *Hiero-*

nymi Theol. Graeci dialogo de Trinitate et *Gennadii Scholarii* dial. III. de via ſalutis hum. ex ed. *Chriſt. Daumii.*

1677.

Lugduni, apud Aniſſonios. S. Martini profeſſio Fidei in *Tomo IV. Bibl. PP. Max.* p. 1084.

1770.

Venetiis, ap. Io. Bapt. Albritium. f. S. Martini epiſcopi Turonenſis, Trinae vnitatis et vnius Trinitatis Confeſſio; in *Andreae Gallandii Bibl. Vet. PP. Antiquorumque Script. Eccleſiaſt. Tomo VII.* p. 599. de cuius opera iam ſupra nobis dictum eſt. Pertinet autem ad *Martinum* cap. XVIII. prolegg. p. XXVI.

20.

HIERONYMVS.

§. 1. Vita. Natus eſt *Stridone* oppido quondam in confiniis Dalmatiae et Pannonii ſito, quod a. 377. a Gothis late has regiones deuaſtantibus euerſum dicitur, cuiusque locum diuerſis rationibus hodie indagarunt et deſignarunt. De anno, quo natus ſit, grauior paulo diſceptatio eſt et implicatior: cum nonnulli ad a. 331. alii ad a. 340. ſ. 342. quin alii ad a. 346. natales eius referant. In hac ſententiarum diuerſitate ii, qui a. 331. vrgent, proxime a veritate abeſſe videntur. *) Pater erat Euſebius, qui, poſtquam filium domi haud perfunctorie inſtituendum curauerat, Romam miſit, vt

*) Ita S. Proſper in Vita eius, cui quamplurima Hieronymi loca optime accommodari poſſe oſtendit Stillingius ad Act. SS. T. VIII. p. 429.

vt Latinae linguae, rhetoricae et philoſophicis diſciplinis operam daret. Quod quidem felici ſucceſſu propter indolis bonitatem et aſſiduitatem non caruit, ſed moribus paulo diſſolutior fuit, vt identidem conqueritur.*) Tinctus vero ſacro fonte baptiſmatis, exeunte a. 362. iter in Galliam ſuſcepit et Treviris aliquando ſubſtitit, ibique Hilarii libros de Synodis et in Pſalmos explicationes in Rufini, amici tunc familiariſſimi, vſum deſcripſit. Hic quoque primum eum inceſſit ardor de vita emendanda et ad chriſtianam regulam conformanda. Sed ſingula ignoramus. Redux e Gallia a. 370. Aquileiae in conſortio Rufini et Gaudentii aliquantiſper vixit et primo quaſi guſtu monaſticae vitae imbutus eſt. Creditur etiam primum libellum, epiſtolam nempe *de Muliere ſepties percuſſa* hic ſcripſiſſe. Hinc neſcio quo ſubito infortunio decedere coactus a. 373. iter in Orientem parat et comitibus adiunctis Innocentio et Euagrio Antiochiam, per mare Aegaeum Thraciam, Bithyniam, Galatiam, Cappadociam et Ciliciam petiit, vbi alter comitum Innocentius diem obiit, ipſe vero cum morbo graui conflictatus eſt.

Probabile eſt morbo iſto alacritatem et animi vires aliquantiſper eſſe imminutas et quaſi reſtinctas ex eoque tempore accedentibus cum Innocentii morte, tum ſomnio, quod paganorum ſcriptorum lectione ipſi interdixiſſe fertur, ad triſtitiam et auſteritatem propenſiorem eſſe factum. Ex hoc ſane tempore vitam ſolitariam amplecti et adamare coepit, et poſtquam aliquamdiu ab Apollinari Laodiceae Epiſcopo, haeretico poſtea, interpretandorum librorum SS. rationem edoctus fuerat, a. 374. Antiochiam reliquit et deſertum, quod ab vrbe huius prouinciae primaria Chal-

*) Ep. V. p. 9. VI. 14. et al.

Chalcidene nomen traxerat, inter Euphratem fluuium et Antiochena iuga ſitum ſeceſſit.

Hic corpus ieiuniis et aſſiduo labore et aerumnis ferendis macerauit, animumque moerore et contritione continua de peruerſitate ſua compunxit et afflixit, nec tamen ingenium incultum iacere paſſus eſt, ſed partim epiſtolis ad familiares datis, partim commentariis in libros biblicos conſcribendis exacuit et extra limites deſerti ſui exſplendeſcere fecit. Attamen in hac remota ſolitudine non a vexationibus tutus fuit. Meletianae turbae Antiochiae adeo creuerant, totque aſſeclas Meletius nactus erat in his regionibus, vt Hieronymum, qui, quoniam ex Occidente huc delatus eſſet, Paulino addictior putabatur, non diu liceret tranquille ſententia ſua frui. Accedebat altera cauſa, lis ſuper voce ὑπόστασις, ex quo Euſtathiani cum Paulino in Synodo Alexandrina a. 362. *tres hypoſtaſes* in Deo eſſe, contra ſententiam aduerſariorum, qui vnam tantum dicebant, defenderant. In hoc ancipiti rerum ſtatu ad Damaſum literis a. 377. et 378. ſcriptis ita confugit, vt ex eius arbitrio plane ſe pendere ſignificaret. Interea a. 378. ſ. 379. deſerto relicto Antiochiam ſe receperat, ibique a Paulino, cuius partes ſequebatur, quamquam inuitus, presbyter conſtitutus eſt, ea tamen conditione, vt liber ab officiis eccleſiaſticis maneret. Anno 379. ſ. 380. Conſtantinopolim ad Gregorium Nazianzenum viſendum et audiendum profectus tres ibidem annos transegit, cuius iucundiſſimae commorationis memoriam et vberrimos, quos ex familiari Nazianzeni vſu ad ſe deriuauerit, fructus non ſemel deinde grata mente praedicauit. Hic praeter alia ex Graecis ſcriptoribus Euſebii Chronicon transtulit.

Anno 387. moritur Meletiis. Nec vero morte eius ignes ſub fauilla latentes extinguebantur, ſed in locum

locum eius Flauiano arrogato manſit vtriusque partis ſtudium. Vt enim Paulinum Italici cum Aegyptiacis et Arabicis Epiſcopis ſequebantur, ita Flauiani partes reliqui fere Orientis Epiſcopi. Videbatur diſſidium in concilio componi poſſe. Romae edicebatur ab Occidentalibus. Paulinus Epiphanio Salaminis Epiſcopo et Hieronymo comitatus a. 382. eo ſe contulit. Sed Meletiani venire renuebant ac Paulinum a congregatis Occidentalium prouinciarum Epiſcopis confirmatum nihilominus reſpuebant. Ad huius concilii acta pertinere videntur negotia ab Hieronymo geſta, cum *ſe in chartis Eccleſiaſticis iuuiſſe Damaſum et Orientis atque Occidentis ſynodicis conſultationibus reſpondiſſe* dicit. *) Pro eodem Damaſo etiam fidei formulam compoſuit, quam Apollinariſtis ſubſcribendam propoſuit.

Plurima etiam inter eos de literis ſacris erat diſputatio, cuius luculenta ſunt ſpecimina plures Hieronymi epiſtolae ad Damaſum etiamnunc ſuperſtites. Sed quod longe laude digniſſimum eius impulſu ſuſcepit, erat emendatio veteris latinae Bibliorum verſionis, quali tunc in eccleſia vtebantur. Sed fama eruditionis, eloquentiae ac pietatis etiam ad mulierculas percrebuerat, quarum complures ab eo inſtitui cupiebant. Quod animo ipſius tanti coelibatus et viduae vitae patroni **) longe exoptatiſſimum erat. Necquicquam facile tanta aſſiduitate tantoque cum ardore egit, quam vt virgines ac viduas *ad ſaeculi huius contemptum*

*) Ep. CXXIII. al. XI. ad Ageruchiam.

**) Circa hoc tempus a. 384. librum *contra Heluidium de perpetua virginitate Mariae* ſcripſit, quem mox Epiſtola ad Euſtochium *de ſeruanda Virginitate* et alia ſecuta ſunt.

temptum prouocaret et ſuaderet, vt omne, quod in mundo cernerent, putarent eſſe pro nihilo.

Tirunculárum harum nomina et elogia paſſim in ſcriptis eius occurrunt. Ad complures etiam epiſtolae et libelli ſacram ſcripturam aut quaeſtiones ex ea petitas enucleantes pertinent. Sed haud paucis etiam conuenticulae inter ſanctiſſimum virum et nobiliſſimas vrbis feminas agi ſolitae diſplicuere. Palam et occulte cauillationibus et calumnia petebatur horridum et auſterum vitae genus, quod hoc monacho duce matronae tot ſpectabiles ſibi elegerant, vndeque nec conſanguineorum precibus et obteſtatione auocari, nec multitudinis fremitu, qui haud raro ad conuicia et minas proceſſit, auerti et retrahi poterant. Hieronymus autem tam parum curabat, quo gliſcenti inuidiae materiam ſubtraheret, vt potius epiſtolis et adhortationibus ad feminas iſtas ſcriptis et in vulgus ſparſis vltro pergeret odia potentiorum propinquorum et obtrectatorum ſuorum liuorem ciere, et ſtimulis quaſi ſubditis laceſſere, donec Damaſi, cuius patrocinio multum confiſus erat obitu, et morte Blaeſillae, Paulae filiae, virginis viginti annorum, quae ieiuniis et aliis id genus corporis ſimul et mentis afflictionibus contabuerat, vt grauiora, quae ipſi intentabantur, declinaret, accelerare diſceſſum coactus fuit. Sed cum iam antea ſaepius vrbis incommoda, et innumera ſanctitatis, ad quam adſpirare mulierculas docebat, in tanto hominum ſtrepitu et neceſſitudinum impedimentis pericula ingerendo Paulae oblique ſeceſſum ab Vrbe ſuaſiſſet, iam vel ſolo deſiderio ſui vel adhortatione addita eam cum Euſtochio filia ad viſanda ſacra Palaeſtinae loca pellexit, non ſine maxima aegritudine et indignatione eorum, ad quos cura harum feminarum pertinebat, vt et cordatiorum omnium. Diſceſſit a. 385. menſe circiter Auguſto

Pame-

Pameliano fratre comite atque abiens epistolam ad Asellam illustrem feminam reliquit, qua egregie ad omnium querelas respondere et contumeliosorum hominum tela reprimere sibi visus est. Non multo post quam Antiochiam accesserat, eodem delatae sunt Paula cum filia Eustochio, quibuscum per hiemem subsequentem Palaestinam peragrauit, imprimisque solum Hierosolymitanum vna perlustrarunt. Ineunte a. 386. cum Paula in Aegyptum profectus est et Nitriae monasteria inuisit. Alexandriae Didymum, libros sacros interpretantem, audiuit. In Palaestinam deinde eiusdem anni aestate reuersis, cum domicilium in his regionibus ponere decreuissent, praeter omnes angulos, Bethleem, locus, in quo Salutis humanae reparator natus esset, arrisit, vbi initio *angusto hospitiolo* contentos esse oportuit, donec monasteria Paulae sumptibus exstructa inhabitare inciperent, in quibus ipse quidem virorum viuendi rationem moderabatur, mulieribus Paula ad mortem vsque a. 404. insecutam, deinde Eustochium praefuit, praetereaque peregrinantium in sancta haec loca mansiones munificentia eorum paratae erant. Atque hic tandem omne vitae reliquum tempus inter monachorum curas et studia assidua diuisit, vt, dum illis vnice vacare videretur, immensa scriptorum volumina foras mitteret, ex quibus vtramque tantum bibliorum V. T. versionem ex Graecis et Hebraicis fontibus commemorare sufficiat; quarum illam a. 390. vel 391. ex septuagintauirali textu ita condidit, vt secundum textum Hexaplarem Origenis, textui των LXX. ea, quae in textu hebraico erant, prout illa Theodotion interpretatus fuerat, adderet, praepositis tamen, quibus distinguerentur, asteriscis, iis vero, quae apud solos LXX. extabant, obelis notatis. Hanc autem, postquam a. 387. magistro Iudaeo, Baranina, literas hebraicas, quas

quas olim in Chalcidene eremo tantum degustauerat, didicit, ab a. 390 vel 391. aggressus est et per viginti quinque continuos annos, interpositis passim aliis opusculis, feliciter profligauit. Turbata est subinde alta tranquillitas, quae coelitus quasi in hunc locum demissa erat, lite inter ipsum et Ioannem Hierosolymitanum Episcopum a. 395. exorta, et multo magis simultate, quam ab a. 394. cum Rufino exercuit, quae ad tempus quidem remissior facta ac reconciliatione vtriusque paene sublata videbatur, sed grauius postea recruduit, et in manifesta odia prorupit, in quibus animum plane impatientem Hieronymus ostendit. Ac mirum profecto hoc videri debet, quo pacto in hac tranquilla et placida vitae extremae statione animum mansuetum deposuerit magis quam in se auxit, ita, vt leuissimis etiam de causis exasperari se pateretur. Nam cum Augustino quoque, quocum ab a. 394. familiariter literas miscere coeperat, ni ille stomacho eius pepercisset, parum abfuit, quin amicitiam recens contractam rursus dissolueret. Perinde etiam varias haereses ex recessu suo acriter oppugnauit, veluti a. 392. Iouinianum, qui coelibatum et matrimonium, ieiunium et vsum ciborum ἀδιαφορα dicere ausus erat. Impar tamen eius aduersus Pelagianos fuit conditio, siquidem non verba verbis, sed arma et furorem concitatae multitudinis argumentis sancti Doctoris ii opposuisse dicuntur,*) atque caede et incendio in monasterium eius et Eustochii saeuitum est, vt ipse vix cum vitae periculo in locum secretum euadere posset. Accidisse hoc putant a. 416. quibus ad monasterium reuersus non ante a. 418. videtur.**) Sed vires morbo ac languore diutur-

*) Augustinus de gestis Pelagii.
**) Stilling. §. LX. p. 623.

diuturno aliquoties accisae, postremoque hoc terrore penitus conturbatae, non diutius vitam sustentare valebant placideque fatis a. 419. (die XXX. Septembris) concessit.

Scriptorum Hieronymi recensum ex editione Vallarsiana proponimus, notatis simul quae in singulis ille praestitisse vel primus, vel post superiorum editorum, de quibus plerumque iudicium suum inseruit, studia, pollicetur. §. 2. Scripta.

I. *Epistolae* CXVI. Veteres Editiones eas non ad temporum ordinem, sed materiae quandam similitudinem et quasi cognationem exhibent, tribus maxime classibus, *Theologicas, Polemicas* atque *Morales*. Quae quam vaga sint, quisque facile per se intelligit. Benedictina igitur Editio huic vitio vt mederetur, novum earum ordinem instituit sic, vt resectis ab ipso corpore et distributis per singulos tomos compluribus, quas Criticas appellat, reliquas ad temporis leges exigeret, successu tamen non pariter felici, vt Vallarsius iudicauit et demonstrauit. Relicta igitur erat haec prouincia Vallarsio, vt turbatum ordinem chronologicum reformaret et ex integro institueret; id quod egregie ipsi cessisse nemo abs inuidia negauerit. Remotis nempe aliis, quae in vulgatis Epistolarum collectionibus venditabantur, suffectisque aliis, quae desiderabantur, seriem caeterarum ad argumenta momentaque singula expensam et ad quinque maxime classes seu periodos redactam ita exhibuit, vt simul vniuersis et singulis causas rationesque, quibus motus locum, quem obtinent, ipsis tribuerit, in indice chronologico adscriberet. *Prima classis* illas exhibet, quas Hieronymus ab a. 370., antequam eremum peteret, potissimum vero in eremo scripsit vsque ad a. 381., quo dudum, relicta solitudine, Romam contendit. *Alteri* insunt,

quas Romae ſcripſit ab a. 382. ad vltra medium 385., quo Romae pertaeſus diſceſſit et Hieroſolymam nauigauit. *Tertia* complectitur, quas ab a. 386. e Bethleemi monaſterio ſcripſit vsque ad a. 400., quo demum in Alexandrina Synodo Origenes damnatus eſt. *Quarta* eas habet, quas ab a. 401. vſque ad vitae finem ſ. a. 420. S. Doctor exarauit. In *Quintam* claſſem eas redegit, quarum tempus incertum eſt, adiectis tribus incerti auctoris, minore charactere exſcriptis. Praeter haec Vallarſiana editio omnia ſuppeditat, quae vſum ipſius facilem et commodum reddere poſſint; velut tabulam in fronte operis, qua nouus ordo veteris et Benedictinae editionis comparatur, tum Argumenta, quae Editio Benedictina ex Eraſmo potiſſimum exſcripſerat, caſtigatiora, capitulationes et id genus alia, nec non indicem triplicem.

II. *Opuſcula ſ. Tractatus.* In editionibus veteribus paſſim Epiſtolis permiſta habebantur. Eraſmus eumque ſecutus Victorius, quibus materiarum ordo cordi erat, nonnullos in altera Claſſe ſiue Tomo, arrepta identidem ex Epiſtolis occaſione, collocant, quod ἐλεγκτικὰ καὶ ἀπολογετικὰ, ſiue quae ad diverſas haereſes et maledicorum calumnias pertinent, continerent: alios ad prioris Tomi calcem recenſent, ipſo interdum propoſito et argumenti diſſimilitudine reluctante. Editor Benedictinus Epiſtolarum ordinem chronologicum paſſim interpoſitis tractatibus interrupit, nulla temporis ſed materiarum potius ratione habita; quo factum eſt, vt, dum vtrique ſemitae inſiſteret, ab vtroque ſaepius aberraret. Vallarſius, nulla diſtributionis ratione habita, in Tomum ſecundum coegit. Inſunt igitur P. I.

Vita S. Pauli primi Eremitae.

Vita S. Hilarionis Eremitae.

Vita Malchi Monachi captiui.

Regula

Regula S. Pachomii e Graeco latine reddita.

Eiusdem et S. Theodorici Epiſtolae et verba myſtica.

Liber Didymi de Spiritu S. ex Graeco latine conuerſus.

Altercatio Luciferiani et Orthodoxi.

Liber aduerſus Heluidium.

Libri duo aduerſus Iouinianum.

Liber contra Vigilantium.

Liber contra Ioannem Hieroſolymitanum.

Apologetici aduerſus Rufinum libri tres.

Parti II. praeter nonnulla Rufini, Anaſtaſii, Theodori Mopsveſteni, Gennadii et alia quaedam,

Dialogi contra Pelagianos libri tres.

Liber de Viris illuſtribus, addita Graeca verſione Sophronii.

In Tomo III. Vallarſianae editionis occurrunt apparatus inſtar ad commentarios in libros S. S. probe intelligendos libri duo *de Nominibus hebraicis* et *de Palaeſtinae locis*. Illum a ſuperioribus editoribus neglectum, a Clerico autem plane contemtim habitum, iuſto honore veſtiuit atque vtiliſſimum Vallarſius aſſeruit. Librum autem *de Palaeſtinae locis* cum textu Gr. Euſebii ex MSS. Codd. Vat. Bibl. (nunc n. 1456.) optimae notae et ſpectabilis vetuſtatis, qui ſaeculum Xmum anteuertere dicitur, innumeris in locis emendatum et reſtitutum dedit editor, ita vt affirmare auſus ſit, nunc demum integrum Euſebii textum prodire. Antea tres tantum Codd. MSS. huius libri innotuerant, quorum *primum* e Regia Pariſ. Bibl. Bonfrerius edidit, Martianaeus recognouit; *alterum* Oxon. Academia ſeruat; *tertium* Lugduni Batauorum e Biblioth. Voſſ. in Publicam intuliſſe dicuntur Acad. Curatores. Ad huius inſpiciendi copiam nemini adhuc factam Rhenferdius dolet. Oxonienſe e Pariſino deſcri-

 ptum

ptum esse non diffitentur, qui illi Bibl. praesunt. Ex vno igitur Regio exemplo omnes hactenus editiones deriuantur, quod tamen pessime habitum. *His duobus libris* succedunt

III. *Commentarii Biblici.*

Quaestiones Hebraicae in Genesin, quas aut minime perfecisse aut, quod probabilius existimat, mutato consilio, cum Commentarios elaboraret, prout congesserat, in consilium adhibuisse creditur intra domesticos parietes cohibiturus nec editionis honori committens. Has pone sequuntur,

Commentarii in Ecclesiasten, ad quos saepe in Apologia contra Rufinum prouocat et

duae *in Canticum Canticorum Homiliae,* quas ex Origenis Graeco latine explicauit c. a. 383. quamobrem quatuor praecedentes a. 388. assignari oportet.

Commentarii in Iesaiam. (T. IV. Vallarſ.) Ad a. 397. referuntur.*) Nec vno anno perfectum opus, praesertim cum aliis curis tunc distineretur et aegra valetudine affectus, inopia etiam librariorum laboraret. Tillemontius inceptum a. 408., expletum esse a. 409 et 410. coniicit ex morte Stilichonis, quam vndecimi libri praefatione indicatam putat. Tutior ratio ex Ezechielis Commentariorum praefatione generali et initio libri III. in Iesaiam ipsum ducitur, qui ad a. 411. referri debet, vndeque patet, ante a. 410. Iesaiam non fuisse expletum.

Homiliae nouem in Visiones Isaiae ex Graeco Origenis. Huc reponimus ex nouissima Vallarsii sententia, quamquam in hac operum genuinorum serie locum in vtraque ed. illius non adeptas. Abiudicarat enim in prima ed. Hieronymo, nec commode visum

*) Vid. Vallarſ. Ep. 68. it. 70. 71. in Ind. Chr.

viſum eſt, ordinem ſemel deſcriptum in ſecunda immutare. Attamen Hieronymi eſſe ineluctabili argumento, teſtimonio nimirum Rufini libro II. Apologiae n. 27. euinci retractatis curis cognouit et noua admonitione praemiſſa T. IV. P. II. p. 1098. demonſtrauit.

Commentarius in Ieremiam. Per interualla dictauit, poſtremum fere ingenii ſui monimentum. Abſoluendo operi vnus modo aut alter liber deſiderabatur. Inter Epiſtolam 133. et Dialogum contra Pelagianos cum vulgo recepta ſententia ſe ſtatuere, inquit Vallarſius. Profert tamen h. l. (p. VII. VIII.) aliqua, quae dubium ciere poſſint.

Commentarii in Ezechielem libri XIV. (T. V. ed. Vallarſ.) Iis adornandis IV. annos impendit Hieronymus, aliis ſcilicet negotiis interpellatus et per interualla tantum dictitans. Inceptus labor vix dum abſolutis in Ieſaiam Commentariis a. 411. ſed in ipſo operis initio (vid. Proleg. et Ep. 126. ad Marcellin. et Anapſychiam) Romanae obſidionis nuntio et amicorum obitus ſeu diſcriminis conſternatus, diu manum remiſit. Repetiit laborem ad eiusdem anni finem ſeu ſubſequentis initio, vt ipſe ait l. ep. *Hoc anno ſubitus impetus barbarorum ſic Aegypti limitem, Palaeſtinae, Phoenicis, Syriae percurrit inſtar torrentis cuncta ſecum trahens, vt vix manus eorum miſericordia Chriſti potuerimus euadere*, nedum vt animum, quem fere deſponderat, ad ſcribendum aduertere potuiſſet. Tandem vrgentibus amicis, furtiuis noctium horis a. 413. *hyeme propinquante* (l. VII.) ad Nonum vſque perſequutus eſt. Reliquos a. 414. additos dubitari nequit ac notauit ſane Vallarſius p. XI. potiora, quibus annus declaratur, momenta.

Commentarius in Danielem ſeptennio prior eſt. Abſoluerat enim (vid. praef. hui. l.) Prophetas mi-

nores fueratque adeo a. 406. praetergreſſus, qui in poſtrema explanatione Amos notatione VIti Conſulatus Arcadii Auguſti et Anitii Probi certiſſime deſignatur. Anteuertebat porro a. 408. cuius menſe Auguſto Stilichonis eſt patrata interfectio, quem viuentem adhuc hocce commentario *Barbari exercitus Romani ducis* nomine petierat; vnde interiecto, quod ratio ſuadet, aliquo temporis ſpatio calumniandi malevolis data fuit copia, quos in Praefatione XI. libri in Ieſaiam miſſos fecit. Tuto igitur hoſce Commentarios a. 407. adnumeraueris.

Homiliae Origenis XXVIII, explanationes *in Ieremiam et Ezechielem* continentes, quae librum ſingularem conſtituunt, id quod ab omnibus editoribus ſuperiorum temporum animaduerſum non eſt, licet ſub vna ad Vincentium Presb. praefatione comprehendantur. Eraſmus et Huetius temere diuiſerunt, eoque ad opiniones de omiſſo in Ieremiam prologo delapſi in aliena omnia abierunt. Sed vna tantum vtriusque explanationem Ezechielis et Ieremiae auſpicatur, quod lectio diligens docet et mentio 28 Homiliarum tanquam vnius libri in Catalogo confirmat. Nec vero vna omnibus ſimul aetas ſed per interualla ex Origenis Graeco latine redditae ſunt, ipſo Hieronymo teſtante in prologo ad Vincentium. Emiſiſſe vero vna iunctas, poſt Euſebii Chronici editionem anteque Ep. XVIII. ad Damaſum *de Seraphim* apparet; quorum illud ad a. 380. certiſſime refertur, alterum ad inſequentis anni medium ſpectat. Minus recte Tillemontius ad a. 386. XIV. in Ezechielis Homilias traducit. Edidit Vallarſius partim ex Genebrardi partim Huetii editione Origenis. Tot tantisque tamen illius editionem vitiis ſcatere narrat, vt a ſe demum priſtinae integritati reſtitutae in publicum primum emitti videri debeant.

Commen-

Commentarii in XII Prophetas minores. (T. VI. ed. Vallarſ.) Hieronymus in praef. libri III. in Amos ad Pammachium: „ *Praepoſtero ordine atque confuſo, duodecim Prophetarum opus et cepimus et Chriſto adiuvante complebimus. Non enim a primo vſque ad nouiſſimum iuxta ordinem quo leguntur: ſed vt potuimus, et vt rogati ſumus, ita eos diſſeruimus, Naum, Michaeam, Sophoniam et Aggaeum, primo φιλοπονωτάταις Paulae eiusque filiae Euſtochio προσεφώνησα: Secundo in Abacuc duos libros Chromatio Aquileienſi Epiſcopo delegaui: Tertio poſt longi temporis ſilentium, Abdiam et Ionam tibi imperanti ediſſerui: Praeſenti anno, qui ſexti Conſulatus Arcadii Auguſti et Anitii Probi faſtis nomen impoſuit, Exuperio Toloſanae eccleſiae Pontifici Zachariam, et eiusdem vrbis Mineruio et Alexandro monachis, Malachiam Prophetam interpretatus ſum. Statimque recurrens ad principium voluminis, Oſee et Ioel et Amos tibi negare non potui.*“

Ex his facile vnusquisque ad tempora certa reuocari poterit. Par eſt igitur, vt primo loco nominatos in *Naum, Michaeam, Sophoniam* et *Aggaeum* et quinto loco commemoratos in *Abacuc* a. 392. perfecerit: quoniam vltimos hos in Catalogo h. a. adornato, diuerſo quidem ab hoc ordine, recenſet; *Ionam* porro a. 397., vt ex ipſius in Prologo teſtimonio patet: nam quod inter hunc et priores temporis effluxerat, id aliis laboribus impendit, ex quibus ipſe Epiſtolam LX. *Epitaphium Nepotiani*, quae certiſſime ad a. 396. pertinet, ibidem laudat; atque ante Matthaeum anno 398. abſolutum *Ionam* procul dubio abſoluerat.

Abdiam ad eundem annum referunt, ſecuti ipſius Hieronymi auctoritatem in Commentariis ad Amos: *Tertio poſt longi* etc. Sed Vallarſius contendit non

 ad

ad annum eundem, quo elaborauerit, declarandum, iunctos, ſed quo reſpectu ad caeteros ordine ſeſe exciperent, et quinquennio recentiorem facit Abdiam, ad a. 403. referens. Palmare argumentum ex eo petit, quod *in adoleſcentia haec effudiſſe poſt triginta annos repetita et emendata* in Praefatione inquiat Hieronymus. Iam cum illud adoleſcentiae tempus declaret: *quando egreſſi — ſcholam Rhetorum, diuerſo ſtudio ferebamur: quando ego et Heliodorus cariſſimus pariter habitare Chalcidis ſolitudinem nitebamur*, i. e. a. 373: ſequitur manifeſto annus ab hoc triceſimus 403. Reliqui in *Zachariam* et *Malachiam*, nec non *Oſeam* et *Ioelem* et *Amos* a. Conſulatus Sexti Arcadii Auguſti et Anitii Probi, i. e. 406. profligati.

Commentarii in Matthaeum libri IV. (*T. VII. Valarſ.*) Ad a. 398. pertinere probatum iuit (p. VII.) Vallarſius. *Homilias* vero *ex Origene* redditas in hunc a. 389. reponendas eſſe iudicat. (p. XII.) Has vero ex Genebrardi Origenis editione huc adſciuit. „Graeca periiſſe olim credita nunc maximam partem a nupero Editore Origenis reperta inaudimus, inquit."

Commentarii in Pauli Epiſtolas quatuor ad *Galatas* ſcilicet, *Ephefios*, *Titum* et *Philemonem*. Non in omnes, vt a Caſſiodorio inde, qui in reliquis exquirendis valde deſudauit, creditum, Commentarios ſcripſit. Haec vero opinio fraudi faciendae anſam praebuit, nempe *Commentarium in omnes Pauli Epiſtolas* ſubſtituendi, qui ipſius potius hoſtis infenſiſſimi, *Pelagii foetus eſt.* Referendi vero hi commentarii ad a. 387.

Chronica Euſebii de Graeco translata, aucta et ad ſua vſque tempora deducta. (T. VIII. Vallarſ. ed. P. I. II.) Quod tempus attinet, tuto ſe affirmare poſſe Vallarſius putat, translata ab eo eſſe, antequam Homilias

Homilias Origenis in Ieremiam et Ezechielem de Graeco verteret. Hic autem primus ea ſeorſim antea euulgari ſolita editionis ſuae ſeriei attexuit, textu ex Pontacena editione expreſſo, ſed collatis ſimul Codd. duobus MSS. et editione principe. Tomo ſecundo integra Pontaci addidit Commentaria, quemadmodum in prolegg. Tomo I. praemiſſis de libri Euſebiani ac verſionis Hieronymianae per recentiores editores fatis diligenter pro more ſuo diſſeruit.

T. IX. et X. ed. Vallarſianae ſiſtitur *Bibliotheca diuina* amplectens *Canonem hebraicae veritatis* et *quos de graeco textu in latinum transtulit*, nec non *N. T. libros*.

I. *Canon hebraicae veritatis* vulgari modo in tres ordines diſtribuitur, quorum *primus*, ordo Legis, Pentateuchum: *ſecundus*, ordo *Prophetarum*, libros Iudicum, Samuel. I. II. Regum I. II. Ieſaiae, Ieremiae, Ezechielis et XII. prophetarum: *tertius*, ordo *Hagiographorum*, Iobum, Pſalterium, Prouerbia, Eccleſiaſten, Canticum Canticorum, Danielem, Paralipom. I. II. Ezrae I. II. et librum Eſther complectitur.

Conſtat, Hieronymum iam ſexagenarium emendationem lat. Bibl. verſionis adgreſſum, diuerſo tempore nec ſeruato Librorum ſacrorum ordine verſiones ſuas perfeciſſe ac edidiſſe. Vallarſius igitur disquiſitione facta ordinem chronologicum experiri ſtuduit atque plane ſibi perſuaſum habet hac ſerie fuiſſe editos:

Regum libros a. 390.

Pſalterium et Prophetas XVI. a. 392. Liber *Iobi* hos proxime ſubſecutus. *His vulgo addunt*, inquit,

Tres libros Salomonis, quos ego quidem ſerius differendos ex Prologi ad Chromatium atque Helio-

dorum verbis existimo: interea tamen haud ausim receptae apud omnes sententiae refragari. Porro

Esdram et Nehemiam a. 394.

Paralipomena a. 395.

Octateuchum ab a. 398. ita tamen, vt *Genesin* citius editam existimet, cum reliqui interim Mosis libri in quartum quintumue annum premerentur. *Iosua* non nisi post a. 404. in lucem venit, omniumque postremus fuit liber *Esther.*

II. Libri, *quos de Graeco vertit*, absoluto iam Hebraeo Canone. Referuntur illi partim ad *vetus testamentum*, quorum *pauci* tantum supersunt, altera parte *omnes N. Foederis libri* comprehenduntur.

Huic recensioni versionis latinae suae aetatis ad graecos fontes praelusisse quodammodo videri poterat emendatione illa *Psalmorum*, quam, vt ipse ait, *Romae positus* apud Damasum, *cursim et magna* tantum *ex parte* adornauerat; in quo negotio *Communi* tantummodo, quae tunc audiebat, editione Graeca vsus videtur. Quae cum nihilominus a Romana ecclesia probata esset (vnde etiamnum *Romanum psalterium* audit), ille animum ad illam vniuersam ex integro iuxta Graecum atque eum quidem longe emendatissimum Hexaplarem textum refingendam appulit. Nec sane dubium videtur, quin propositum per singulas partes exsequutus, totum V. T. Canonem continua illa archetypi comparatione expoliuerit: tamen etsi duo nunc soli supersint libri ex ea recensione integri, *Iob* et *Psalterium* totidemque *Prologi in libros Salomonis et Paralipomenon.* Hasce diuinorum librorum versiones latinas, a Martianaeo primum Collectioni scriptionum Hieronymianarum addi coeptas atque specioso Diuinae Bibliothecae nomine insignitas, suane editione iterum recudendas curaret, an tanquam onus alienum omitteret, anceps aliquamdiu haesit

haeſit Vallarſius. Ac placuit aliquando, vt varietatem tantum lectionis a vulgari textu recedentem admitteret. Mox vero, quantum id ſibi negotii faceſſeret, expertus et plurimorum ſimul eruditorum per Italiam concordi ſuffragio confirmatus, adiicere integras decreuit. Ita vero adiecit, vt non de Benedictina editione deſcriberet, ſed quaſi nouum opus proprio ſtudio coeptum et exactum daret. Cum animaduertiſſet enim, quantis Hieronymiana verſio a ſaeculo inde VIII. vitiis deprauata eſſet, quod attexta breui emendationis Alcuinianae hiſtoria oſtendit, id ſibi negotii datum exiſtimauit, vt natiuam illius indolem ex Codicibus, ſi qui reperiri aut dignoſci poſſent, qui Alcuini recognitionem antecederent aut certe non admiſiſſent, repraeſentaret. Ac quamuis magni res negotii eſſet, eiusmodi codices conquirendi et internoſcendi, non improbum tamen ſibi laborem fuiſſe affirmat, ac fidei faciendae cauſa exemplar Veronenſe Regum libros complectens, quod omnem vt aetatem ita et opinionem facile exſuperet, profert et deſcribit. Omnino autem rationem, qua varietatem lectionis horum librorum aeſtumauerit et adhibuerit, ita explicat, vt nemini non probare ſeſe poſſit.

Hieronymi ſcripta, quae non extant amplius.

Vallarſius duas conſtituit claſſes: I. *quae veriſſime interciderunt*; II. *de quibus dubitari licet, an vnquam extiterint.*

I. 1.

Interpretatio vetus S. S. V. T. ex Graeco των LXX. emendata, de qua ipſe teſtatur ſub fin. *praefationis in libros Paralipomenων* et *Ep. LXXI. ad Lucinum.* Rationem vero emendationis exponit *Ep. CXII.* (ed. Vallarſ.) ad Auguſtinum. it. Praef. ad editio-

editionem *posteriorem* Psalmorum. Specimen quoque eius operis Commentarii in Ecclesiasten et praecipue in Prophetas maiores, minoresque suppeditant, in quibus Latinam illam versionem a se recognitam, cum illa saepe componit, quam postea ad Hebraicum exemplar composuit. Quin etiam duo supersunt integri eius operis libri, *Iob* et *Psalterium* (Vallars. in II. P. Diu. Bibl.), qui facile vnumquemque, quod consilium et quomodo secutus sit, docebunt.

2.

Euangelium iuxta Hebraeos. Chaldaico sermone, Hebraicis autem literis scriptum, cuius describendi facultas cum ipsi a Nazaraeis, in Beroea vrbe Syriae degentibus, esset facta, in Graecum Latinumque sermonem transtulit, quemadmodum ipse etiam cap. 2. de *Vir. illustr.* et *Comment. in Matth.* XII, 13. luculenter profitetur. Num fuerit authenticum illud Matthaei Euangelium, quod ad sua vsque tempora in Caesareensi Bibl. seruatum tradit, an, vt Beda docet in Comm. in Lucam, *aliud* intellexerit *secundum Hebraeos*, *aliud secundum Apostolos.* Exercitationis causa tantum compositam duplicem istam versionem Vallarsius putat. Idem praef. gen. p. XIII. et XIV. latinae versionis fragmenta quaedam collegit et protulit. Huius vero versionis nomine a Theodoro Mopsuesteno *Quintum Euangelium* confixisse culpatus est Hieronymus; velut ex iis patet, quae Photius Cod. 177. seruauit.

3.

Specimen Commentarii in Abdiam. De quo sic ad Pammachium scribit: *Mereri debeo veniam, quod in adolescentia mea prouocatus ardore et studio S. S. allegorice interpretatus sum Abdiam Prophetam, cuius historiam*

historiam nesciebam etc. Post triginta annos *per vetera vestigia ingressus, emendaturus, vbi fieri poterat, curuos apices literarum, vel certe culpam deprecaturus, aetatis praetextu,* tandem telam retexuit. Penitus tamen intercidit, absque vllius fragmenti vestigio. Suspicatur vero Vallarsius, latere eos in Bibl. Goth. n. 34. in quo Cod. post Commentarium in Ieremiam *Tractatus in Abdiam* commemoretur.

4.

Commentarii in Psalmos. Redeunt hic omnia ad veterem disputationem: In omnesne Psalmos, an in aliquot modo, quorum in eius scriptis fit mentio, Commentarios Hieronymus elaborauerit. Notissimae falsitatis conuictum est: *Breuiarium in Psalmos.* Ad germana vero ipsius opera pertinent: *in Psalmos a X - XVI. tractatus VII.* quibus verbis in suorum operum catalogo ab ipso auctore recensentur. Horum ne fragmentum quidem aliquod superest, nec vestigium, nisi in Breuiario isto multis assutis interpolatisque lateat, quod plerisque eruditis visum est. Nihilominus fuere Viri docti, inque his Tillemontius, qui de ipsorum natura pronuntiare auderent. Inquit ergo vir laudatus, expressos fuisse seu excerptos ex Origenis homiliis in vniuersum Psalterium. Cuius argumenta, vt erant parum firmata, facile euertit Vallarsius, non prorsus tamen sententiam abiiciendam existimans, sed Rufini memor, qui in praefatione ad libros *περι αρχων vltra 70 libellos Origenis homileticos* in Latinum ab Hieronymo translatos dixerat, fauere haec dictae sententiae ostendit in hoc, quod, vbi hosce in Psalmos tractatus adnumeraueris, optime numerus constat, sin minus vix septuagesimum attingas. Addit tamen, et hinc, et exemplo allato probat, satius videri, ex dissimulante Rufino aliquid

cuin-

euincere, quam ex calumniante argumentari. Sed praeter tractatus iſtos ſeptem, *Pſalmum* quoque *nonageſimum tertium* ab Hieronymo fuiſſe expoſitum, teſtis eſt locupletiſſimus Auguſtinus in Commonitorio ad Fortunatianum n. 14. ex eodem nonnulla proferens, quae totidem verbis *in eo Breuiario* leguntur, quod in vniuerſum Pſalterium Hieronymo inſcribitur. Sed cum plane conſtet, Hieronymianum foetum illum haud eſſe, ſed ſtudioſi hominis, qui variorum ſententias et commenta in vnum congeſſit multaque de ſuo aſſuit, quin etiam facile appareat, pleraque omnia eiusdem huius Pſalmi commenta ex S. D. calamo non eſſe profecta, laudatam περικοπὴν ex alio deperdito opere excerptam eſſe, non eſt dubitandum. Quodnam vero illud fuerit, haud expeditum eſt diuinare. Neque enim Commentarios in Pſalmos a ſe elaboratos Hieronymus vnquam tradit. In animo quidem habuiſſe ex ipſius animaduerſione ad Ieſ. cap. 63. (quem expoſuit ad a. 410.) et Ierem. cap. 2. (quem ſub ipſum vitae finem interpretatus eſt) patet, ſed aliis primum de cauſis interpellatum tum ipſa morte interceptum perficere non potuiſſe videtur. Vallarſius porro poſtquam illorum Dd. ſententiam valde improbare ſe declarauit, qui tres Hieronymi epiſtolas, quarum altera eſt in Pſ. 44. ad Principiam, altera in 89. ad Cyprianum, tertia demum in 126. ad Marcellam commentariis in Pſalmos accenſent, coniecturam profert admodum probabilem, laudatam ex Auguſtino in Pſ. 93. ῥῆσιν, ex aliqua, quae interciderit, epiſtola deſumptam eſſe, quam ille ad Aegyptios monachos ſcripſerit, qui Anthropomorphitarum haereſin per ea tempora inſtaurare conarentur.

5.

Commentarioli in Pſalmos. Ita quidem ipſe auctor ſaepius eos laudat in lib. I. adu. Ruſinum. Opus, ante-

antequam Pfalterium ex hebraico in latinum fermonem conuerteret, inchoatum, fed non perfectum fuiffe, Vallarfius tum locis allatis et cum caeterorum operum chronologia collatis, tum ex eo concludit, quod in recenfu SS. fuorum eius mentionem prorfus omiferit.

6.

Verfio latini libri Origeniani περὶ ἀρχῶν, quam oppofuit verfioni a Rufino Origenis patrono et defenfore factae, qua omnes errores eius arte et confilio diffimulauerat et occultauerat. Fragmenta Hieronymiani operis in Epiftola ipfius ad *Auitum* (CXXIV. apud Vallarf.) fuperfunt, reliqua vt ipfum Origenis opufculum periere.

7.

Verfio Inuectiuarum libri Theophili Ep. Alex. in S. Ioan. Chryfoftomum. Perpauca reftant fragmenta. Perfuaferat Theophilus, vt in latinum conuerteret Hieronymo, qui fi huius animi confcius fuiffet, vix tale inuidiae onus fubiiffet.

8.

Epiftolae plures, quarum Catalogum notitiamque dedit Vallarf. p. XX fqq.

II.

Intercidiffe credita, fed reuera non fcripta.

1.

Quaeftiones Hebraicae in V. T. praeter illas in Genefin, quae hodienum fuperfunt. Laudat plurimis locis, imprimis in libro, quem ex Eufebio interpretatus eft *de S. S. locis.* Vulgo deperditae exiftimantur. In alia difcedere videtur Tillemontius. Vallarfius in-

inchoatas tantum et praeparatas putat, ſed otio deficiente perficere eas non potuiſſe. Rationes ibidem paulo fuſius expoſuit, ex quibus duas modo commemoraſſe iuuat, videlicet quod in iſto tantum *de S. S. locis* libro illarum meminerit, in reliquis nunquam, etiamſi laudandi occaſio non defuiſſet. Vnde colligit, latine redditum illum fuiſſe, dum adhuc illas animo moliretur, poſteaquam vero incepto deſtitiſſet, et laudare deſiiſſe et (quod alterum praecipue argumentum eſt) conſilio in Catalogo S. S. omiſiſſe.

2.

Commentarii breuiores in XII. prophetas ὑπομνήματα dicti. Diuerſi ab his, qui ſuperſunt, intercidiſſe ſtatuuntur. Opinionis anſam praebuit locus Epiſt. XLIX. ad Pammach. n. 4. ſub finem, in qua ὑπομνημάτων quaedam in XII. Prophetas appellat. Iam cum commentarios, quos habemus, a. demum 406. ad finem perduxiſſe eum conſtet, haec vero ep. 393. ſcripta absque erroris metu ſtatuatur, acute non magis quam vere conieciſſe nobis videtur Vallarſius, qui Hieronymum arbitratur h. v. partem Commentariorum, quam eo tempore confeciſſet, innuere. Qua in re egregie ipſo vſu nominis *Duodecim prophetae* tanquam *vnius* libri in Canone ſacro, adiuuatur: ex quo conſequitur, Hieronymum, eo quod in XII. prophetas commentatus ſit, non intelligi ſtatim ſingulos explanaſſe. Pluraque ad firmandam ſententiam non ſine voluptate apud eum cognoſcas.

3.

Libri XIV. in Ieremiam, quibus telam ſex libris ſuperſtitibus inchoatam pertexiſſe illum cenſent Caſſiodorii Inſt. c. 3. Rabani Mauri aliosque auctoritatem ſecuti. Dubitatum tamen iam eſt ab aliis

recentio-

recentioris aeui doctis, an vnquam tot libros perfecerit Hieronymus. Tillemontius quidem Cassiodorium corrigere conatus est exclusa voce *viginti*, nouem solum retinens. Sed vix sententiam suam cuiquam persuadere potuit. Scita non minus ac eleganti ratione haec quoque expediisse videtur Vallarsius, cuius adeo verba, quod pauca sint, apponere vacat. „*Hieronymus*, inquit, *in Ieremiam quatuordecim tractatus, siue Homilias ex Origenis Graeco pridem conuerterat in Latinum, deinde sex libris suo sensu eundem Prophetam est commentatus.* Haec duo veluti *genera Commentariorum in idem argumentum si ex capitum, ut ita loquar, siue librorum numero sex nimirum et quatuordecim, in unum conjunxeris, summam viginti efficies, quot numero in Ieremiam dicuntur elucubrati. Sic autem existimo in vetustissimo aliquo ante Cassiodorium exemplari, et bono quidem consilio, sex illis Commentariorum libris, quatuordecim alios tractatus fuisse subjunctos, ex eoque ortam de viginti in Ieremiam libris sententiam.*" Superest, quod eodem facit, ex LII. capitibus, quibus totus constat Ieremias, priora integra triginta tria exponi ab Hieronymo in istis VI. commentariorum libris; vnde vix est quod persuaderi sibi quis patiatur, reliqua decem et nouem quae supererant, quaeque, quoniam plerumque historica continerent, Hieronymum contractiori stylo profligaturum fuisse par est, quatuordecim librorum spatium implere potuisse.

4.

Alexandri Aphrodisei Commentarii latine conuersi. Hieronymus Ep. L. n. 1. ad Domnionem: *Frustra ergo Alexandri verti Commentarios; nequidquam me doctus magister per* εἰσαγωγὴν *Porphyrii introduxit ad Logicam?* Totum pro hac ver-

 sione

ſione Alexandri argumentum vocis *verteret* notione nititur, quam Vallarſius cum Grammaticis tum aliis ad ipſum Hieronymum pertinentibus rationibus adductus non *interpretari* vnius linguae idioma per alterius eſſe putat, ſed *manu verſare* adeoque *legere.*

5.

Liber ad Abundantium. Veteres *Antium* ſcribunt; de quo praeter Caſſiodorii locum Inſt. c. 2. nec in Hieronymo nec alio quouis auctore aliqua ſit mentio. Impoſuiſſe Caſſiodorio libellum aliquem veterem, Hieronymo inſcriptum, Vallarſius coniicit, ſed cum prorſus nihil ex eo ſuperſit, ſuſpendere potius habet ſententiam.

6.

De ſimilitudine carnis peccati contra Manichaeos breuem atque elegantiſſimum Hieronymi tractatum Agobardus adu. Felicem c. 39. vocat, vbi totus in definienda Hieronymi circa adoptionis vocabulum eſt ſententia. Nihil ſtatuit Vallarſius, malle tamen ſe, ait, Audentio Hiſpano Epiſcopo (de quo Gennad. cap. XIV.) aut Sabbatiae Gallicanae eccleſiae Epiſcopo (de quo id. cap. XXV.) tribuere.

* *

Alter eius aduerſus Heloidianos liber auctoris Praedeſtinati calami ſolum errori debetur. Promiſſa denique ſed non elaborata ab Hieronymo: *Commentarii in Canticum Canticorum* (Ep. LXXV. fin.) et *Hiſtoria Eccleſiaſtica* (ſub in. vitae Malchi) ſunt exiſtimanda.

Scripta Suppoſititia.

Quod iam pridem in vniuerſa re litteraria a Criticis animaduerſum eſt et exploratum, magnorum viro-

virorum nomina etiam post mortem auctorum suorum saepe scriptis feracia fuisse, id in Hieronymo quam maxime vsu venit, cui elapsis ab eo saeculis tanta supposititiorum opusculorum seges accreuit, vt plura iam volumina iis comprehendendis non sufficiant. Nonnulli eiusmodi foetus mature satis pro spuriis agniti sunt et vel patre tali indigni vel saltem absimiles iudicati. Cuncta primum crisi suae subiecit Erasmus, in cuius iudicio omnes fere sequiorum temporum docti acquieuerunt. Compulit autem omnia eiusdem farinae commenta in Tomum quartum, adeoque medium paene editionis suae locum, quod plurimis inconcinnum visum est. Quamobrem Marianus Victorius in nonum seu vltimum ed. Romanae Tomum eodem tenore ac ordine, quo in quarto Erasmi collocantur, ea relegauit, sed dum hac via concinnitati studeret, non cauit, quo minus alia quaedam spuria germanis adhuc immixta remanerent, quae ab Oudino curiose enotata sunt.*) Postea Benedictini spuria omnia vna cum aliorum scriptis Hieronymum attingentibus Tomo V. editionis Parisinae incluserunt, sed laudabile hoc institutum Vallarsius rursus nescio quo pacto abiecit et plurima quidem Tomi vndecimi parte secunda et tertia, nonnulla in singulis genuinorum scriptorum Tomis per appendices exhibuit. Pertinent huc ex tomo secundo libellus *de duodecim doctoribus*, iam sub Bedae nomine *de luminaribus ecclesiae* vulgari solitus; ex Tomo tertio *liber nominum locorum ex Actis; de Hebraico Alphabeto et X. Dei nominibus; de Benedictionibus Iacob Patriarchae;* cuius duplex exemplar, alterum ex Martianaeo, alterum ex Augustini editione Bened. Vallarsius dedit; *de X. tentationibus in deserto; Commentarius*

*) De SS. eccl. antiquis T. I. p. 855. et 856.

tarius in Canticum Deborae; Quaestiones Hebraicae in libros Regum; Quaestiones Hebraicae in librum Paralipomenon; Interlinearis Expositio in Iob, sub Philippi, Hieronymi quondam auditoris, nomine a Io. Sichardo primum euulgata Bas. 1527. cui Vallarsius excerpta ex Codd. MSS. subiunxit; ex Tomo quarto *paruula abbreuiatio in Isaiam*, nam *IX Homiliae Origenis in Iesaiam*, quas in prima opp. editione huc reposuerat, etsi locum quidem etiamnunc occupant, genuinas tamen censuit, vt antea monitum; ex tomo quinto *Commentarii in Iob* Philippo pariter a Sichardo tributi et *in Lamentationes Ieremiae*, Bedae fortasse; ex Tomo septimo *breuiarium in Psalmos; liber in Expositione Psalmorum; praefatio de libro Psalmorum.* Reliqua, quae Tomo vndecimo vna serie continuantur, sic se habent. P. II. *Epistola ad Demetriadem Virginem*, Pelagii; *ad Geruntii filias*, Eutropii Presbyteri; *ad Marcellam, vt aduersa toleret*, fortasse Philippi; *ad Virginem in exilium missam*, f. eiusdem; *ad amicum aegrotum*, S. Maximi Taurinensis; *ad amicum aegrotum de Viro Praefecto*, eiusdem S. Maximi; *ad amicum de scientia diuinae legis*, f. Fausti Rhegiensis; *de tribus virtutibus Homelia; ad Paulam et Eustochium de Assumtione B. M. V.; de Assumtione B. M. V. Sermo*, f. Fulberti Carnotensis; *de honorandis parentibus; de septem ordinibus Ecclesiae; Virginitatis laus*, f. Pauli Pannonii Presbyteri; *de his, quae Deo in Scripturis sanctis tribuuntur; Damasi Symbolum*, f. Gregorii Boetici; *Symboli explanatio ad Damasum; Explanatio fidei ad Cyrillum*, Pelagii haeretici; *ad Praesidium de Cereo Paschali; de vera Circumcisione*, f. S. Hieronymi ex parte; *ad Susannam lapsam*, f. Tertulliani; *In Euagrium obiurgatio*, Romatiani Episc. Niceae; *ad Militem Saeculi, vt Christo militet*, f. S. Paulini;

ni; *Explanatio in Psalm. XLI.* S. eiusdem Paulini; *Explanatio in Psalm. CXVII. ad Dardanum de diversis generibus Musicorum; de Resurrectione Domini,* f. Fausti Rhegiensis; *Homelia de Natiuitate Domini; de Epiphania Domini; de Quadragesima; de esu Agni; de Resurrectione Domini,* f. vnius eiusdem Auctoris; *ad Eustochium de vinculis B. Petri; de Obseruatione Vigiliarum,* Nicetii Treuirensis Episc.; *ad Pammachium et Oceanum exhortatoria; ad quendam, qui in saeculo poenitebat; de diuersis generibus Leprarum; de duobus filiis, frugi et luxurioso; Valerius Rufino, ne ducat vxorem; dialogus Hieronymi et Augustini de origine animarum; de Corpore et Sanguine Christi,* f. Fausti Rhegiens.; *super Euangelium Matthaei,* f. eiusdem; *ad Tyrasium super morte filiae; ad Oceanum de ferendis opprobriis; ad Oceanum de vita Clericorum; ad Damasum de oblationibus altaris; Hieronymi ad Damasum,* Damasi ad Hieronymum; *de gestis Pontificum; Hieronymus Damaso,* Damasus Hieronymo *de Psalmorum emendatione, Hieronymi ad Chromatium et Heliodorum,* Chromatii et Heliodori ad Hieronymum *de Nat. B. M. V.; ad Paulam et Eustochium de virtute Psalmorum; ad Augustinum:* alias *Anonymi; Hieronymi de formis hebraicarum literarum; S. Hieronymi ad Monachos; Eiusdem Regula Monachorum: tum et Monacharum; Canones Poenitentiales secundum Hieronymum; Martyrologium Hieronymianum, praefixis Epistolis Chromatii et Heliodori ad Hieronymum, et Hieronymi ad eosdem.* Hoc opus a Dacherio primum in Spicilegio *Parisiis* a. 1661. T. IV. p. 617. prolatum, seorsim quoque *Lucae* a. 1668. in folio editum est sub hoc titulo: *Vetustius Martyrologium Occidentalis ecclesiae, Divo Hieronymo a Cassiodorio, Beda, Walfrido, Not-*

kero, aliisque ſcriptoribus tributum, quod Franciſcus Maria Florentinus, Nobilis Lucenſis, ex pluribus probatae fidei Codicibus MSS. illuſtratum Exercitationibus et Notis edendum curauit. — *Liber Comitis*, ſiue *Lectionarius*, *praefixa Epiſtola ad Conſtantium*, qui inter *Liturgica* pridem apud *Pamelium* (Colon. Agr. 1571. et 1609. 4.) Tom. II. et ad plures Codices MSS. collatus a Steph. Baluzio ad Calcem vol. II. Capitularium Regum Franciae (Pariſiis 1677. f.) prodierat. Praefationem ex MS. Codice Luc. Dacherius Spicil. T. XIII. p. 253. ediderat.

Denique T. XI. P. III. inſunt: *Expoſitio Euangeliorum de breui Prouerbio edita; Expoſitio in Marcum, in Lucam, in Ioannem; Commentarius in Euangelium ſecundum Lucam praemiſſa Praefatione; Commentarius in XIV. Epiſtolas S. Pauli* praemiſſa *Praefatione;* qui poſteriores omnes Pelagii eſſe cenſentur.

§. 3. Editiones. Accidit Hieronymo, quod haud ſcio an vlli Scriptorum Eccleſiaſticorum, vt ex ipſo fere tempore, quo ſcribebantur libri, inſcio Auctore in lucem efferrentur et apographis frequentibus multiplicarentur. Qua de re non ſemel ipſe conqueritur, dolens, non tantum ſibi temporis concedi, quo relegere dictata et ab amanuenſibus excerpta poſſet vel deſcripta ex aliis codicibus recognoſcere. *Non ſum tantae felicitatis,* loquitur ad Pammachium, *quantae plerique huius temporis tractatores, vt nugas meas, quando voluerim emendare, poſſim. Statim vt aliquid ſcripſero, aut amatores mei, aut inuidi, diuerſo quidem ſtudio, ſed pari certamine in vulgus noſtra diſſeminant.* *)

Prae

*) Epiſt. XLIX. ed. Veronenſis §. 2.

Prae caeteris copioſam atque emendatam recenſionem fuiſſe, indeque plurimam partem apographorum profluxiſſe, Vallarſius ſibi perſuaſit, quam Hieronymus Lucini Boetici notariis ſe praemiſiſſe ſcribit.*) Atque eſſe hodienum etiam Codices MSS. ad Hieronymi aetatem proxime accedentes, ſaeculo nimirum ſexto aut ineunte ſeptimo ſcriptos, ab eodem Vallarſio edocebere. Bene imprimis de colligendis et emendandis Hieronymi ſcriptis meruit *Caſſiodorius*, qui ſingula paene eius recognouit et in armariis repoſuit, vt quauis fere *inſtitutionis* ſuae *diuinarum literarum* pagina teſtatur. Sequiori aeuo ſimilem induſtriam *Rabanus* ille *Maurus* in Hieronymo poſuit, qui integros eius libros totidem verbis deſcripſit eaque induſtria meliorem ſaepe lectionem nobis ſeruauit. Nec aliorum eiusdem aetatis eodem tendentes conatus praetermiſit Vallarſius. Poſtea ingens librorum MSS. Hieronymi ſeges inſecutis ſaeculis, imprimis poſt ſaeculum XII. enata paſſim Bibliothecas oppleuit, in quos tamen et librariorum et criticorum diuerſi generis licentia temere graſſata eſt.

Mature atque ab ipſis paene typographiae primordiis typothetarum operas exercere coepit. Enimvero Collectiones, qualem primam Theodorus Laelius Interamnenſis, poſtea Epiſcopus Taruiſinus concinnauit, mox Andreas Alerienſis aliique tentarunt, praeter Epiſtolas modo plures modo pauciores

*) Ep. ad Lucinium, ed. Veron. LXXI. n. 5. *Opuſcula mea, quae non ſui merito, ſed bonitate tua deſiderare te dicis, ad deſcribendum hominibus tuis dedi et deſcripta vidi in chartaceis codicibus, ac frequenter admonui, vt conferrent diligentius et emendarent. Ego enim tanta volumina prae frequentia commeantium et peregrinorum turbis relegere haud potui.*

Hieronymi et aliorum, velut Damafi et Auguftini, nihil nifi tractatus quosdam minores iftaque omnia pro vario editorum lubitu difpofita exhibent. Seorfim item Commentarii in *Sacra Biblia* aliquoties funt excufi. Sed nulla harum editionum fiue *Epiftolarum*, quae ab anno inde 1467. vfque ad annum 1513. typis defcriptae funt, fiue *Expofitionum in Vetus ac Nouum Teftamentum*, quae annis fere 1475. 1477. 1498. impreffae funt,*) alicuius momenti fequiorum editorum ftudiis fuit, quippe quorum curatores nec codicum delectum facere, nec quod ipfi in re praefentando textu fequi deberent, intelligebant adeoque corruptiffima paffim cum in Latino contextu tum in Graecis, nec non Hebraeis, quae quidem Latinis literis exfcripta effent, ediderunt. Igitur haec quoque relicta erat Erafmo prouincia, vt fuperiorum temporum tarditatem grauitate fua compenfaret. Is ab initio quidem Epiftolas tantum Hieronymianas (cum opufculis puta, quae illis vulgo admifta erant) perpolire et commentariis doctis illuftrare animum induxerat.**) Incalefcente vero diuturna tractatione animo

*) Nulla harum editionum nobis vifa, ne quidem in Librorum indicibus, quoscunque euoluerimus, reperta eft.

**) Teftatur hoc epiftola *ad Greuerardum*, data Parifiis XV. Cal. Ian. 1499. „Flagrat iam olim mihi animus, Hieronymianas epiftolas commentariis illuftrandi et nefcio quis deus mihi pectus accendit, agitque, ut rem tantam et a nullo hactenus tentatam, audeam animo concipere. Mouet me viri coeleftis et omnium Chriftianorum fine controuerfia longe tum doctiffimi, tum facundiffimi pietas: cuius fcripta cum digna fint, quae ab omnibus paffim legantur et edifcantur, vix pauci legunt, pauciores mirantur, paucifiimi intelligunt. Deum immortalem Scotus, Albertus, et his impolitiores auctores, omnibus in fcholis perftrepent, et

animo non contentus fuit, ea quae vsque dum vulgata erant scripta in vnum collecta emaculare et illustrare,

et ille vnicus religionis nostrae pugil, illustrator ac lumen Hieronymus, qui meruit, vt vnus celebraretur, vnus ex omnibus tacebitur? Sed rem video indignissimam, ob hoc ipsum negligi Hieronymum, per quod promeritus ne negligeretur. Nocet autori eloquentia, quae religioni profuit. Alienat multos abstrusior eruditio, qua potissimum oportebat eum commendari. Pauci itaque mirantur, quem perpauci intelligunt. Quodsi talis autor dignis commentariis fuerit illustratus, futurum prospicio, vt Hieronymiana gloria, tanquam noua luce accepta, quam latissime enitescat: vt passim in scholis, in auditoriis, in templis, domi, publice priuatimque legatur et ediscatur. Nec me adeo fallit, quod audax facinus animo praesumpserim. Primum, quanti negotii fuerit, mendas, quae per tot saecula penitus insederunt, eradere? deinde quantum in illo antiquitatis, quantum Graecarum literarum, quantum historiarum? tum quae phrasis, quod dicendi artificium, quae non Christianos modo omnes longo post se interuallo reliquit, verumtamen etiam cum ipso Cicerone certare videtur? Ego certe, nisi me sanctissimi viri fallit amor, cum Hieronymianam orationem cum Ciceroniana confero, videor mihi nescio quid in ipso eloquentiae principe desiderare. Tanta in hoc nostra varietas, tantum sententiarum pondus, tanta enthymematum volubilitas. Quod artificium in eloquentium literis indicare, vt difficillimum est, ita longe vtilissimum. Id quod ita me, modo ipse dexter adsit, confecturum confido, vt, qui hactenus Hieronymianam eloquentiam sunt admirati, iam eloquentem fuisse, se nescisse fateantur. A me quidem, quicquid vigiliis, quicquid assiduo studio, quicquid eruditione mediocri, quicquid ingenio non pessimo praestari poterit, id sedulo Hieronymo praestabitur.“ Taliaque de Hieronymo, non sub primum tantum incepti aestum, sed cum iam diu remissior animus ex laboris fatigatione paene lassatus esset, sentit et identidem repetit.

fed omnia eius et latentia adhuc, et quidquid omnino nominis Hieronymiani effet, quod tanquam incantamenti vim in Ecclefia Romana a multis inde faeculis nactum erat, inftructiffimo fpectaculo proferre geftiebat. Summa penes eum erat Hieronymi admiratio, lectio affidua, meditatio frequens. Quocirca cum ingenium eius atque mores in dicendo vt fua nofceret, eruditionem folus fortaffe intelligeret, non folum genuina eius opera in certas claffes diftribuit, ex libris MSS. emendauit, argumentis et fcholiis illuftrauit, fed innumera, quae falfo nomen eius gerebant et genuinis eius operibus admifta ferebantur, fecreuit et vel protinus fubmonuit, quae prorfus eo nomine indigna viderentur, vel feparatim faltem prodire iuffit, adiectis cenfuris et monitis, quibus vnicuique tractatui pretium iuftum tribuitur.

Ipfe porro Bafileae, dum operae in eo exercerentur, adfuit praeterque ipfum caftigando operi infudarunt fratres Amerbachii Bruno et Bafilius et qui iis focios fe adiunxerant homines ex omni fere Germania tunc doctiffimi Ioannes Reuchlinus, Conon Norimbergenfis, Gregorius Reifchius et Conradus Pellicanus Rubeaquenfis. Tot adiutoribus profligatum opus exiit Bafileae typis Frobenianis anno 1516. nouem voluminibus. Ingens eius expectatio fuerat. Hortati erant Erasmum fummi viri, Guilielmus imprimis Warhanus Cantuarienfis in Anglia Epifcopus, nec non Ioannes Petrus Caraffa Epifc. Theatinus et S. P. in Anglia tunc legatus, poftea S. Pontifex nomine Pauli IV., ipfe denique Summus P. Leo X.; attamen quoniam paulo liberius partim in argumentis librorum in quaedam fidei catholicae dogmata et traditiones inuectus effet, non eo plaufu, quem merebatur et confecutura videbatur, excepta eft, fed in plurimas reprehenfiones incurrit et conuicia improbiffima fubiit

atque

atque Romae adeo ipsius Pauli IV., qui auctor olim ac sollicitator ipsi fuerat, iussu combusta esse fertur.

Iam tum autem prima statim haec editio ex terris catholicis exulatura fuisset, modo repertus esset aliquis, qui se negotio nouae editionis post illius labores parem existimare ausus esset. Dum talem ergo opperiebantur, non Basileae modo repetita est et castigata iteratis Erasmi ipsius aliorumque simul et post eum doctorum hominum curis, sed aliis etiam in locis plus vna vice excusa est. Tandem Victoriana editio praestare visa est, quod tamdiu pium Romanorum fuerat desiderium. *Marianus Victorius* Amerinus presbyter, postmodum Reatinus Episcopus, opera Hieronymi non plura, quam Erasmus protulerat, neque ordine, nisi in paucis, immutato, sed ad ingentem codicum MSS. ex omni Italia, praecipue autem Florentia et Brixia, congestorum numerum denuo exacta et identidem emendata, et, quae prima eius cura fuerat, a vitiis Erasmianae, iis nimirum sententiis, quibus istos tantopere offensos esse notauimus, repurgata, notisque et argumentis fidei ecclesiae Romanae consentaneis illustrata, a. 1565. et sequentibus 1571. et 1572. Romae typis Mantuanis euulgauit, eaque demum editio plane comprobata est et in terris catholicis recepta. Recognita ipsius Victorii curis secundis Antverpiae 1578. et saepius deinde Parisiis et Coloniae impressa, item in Parisiensi anni 1643. accessionibus nonnullis doctis et indoctis locupletata est. Erasmianam editionem omnibus Victorii notis et scholiis iisque, quae in laudata Parisiensi accesserant, non exceptis repetiere Lipsienses Bibliopolae, sumtus praebente Friderico Duce Saxoniae in terris Gothanis regnante, Francofurti ad M. 1684.

Perfectum quiddam et numeris suis absolutum a Parisiensibus Monachis Benedictinis expectabatur, prae-

praesertim post speciosam Martianaei promissionem a. 1690. in vulgus emissam. Iniunctum erat negotium sociis duobus *Pouguetio* et *Martianaeo;* tametsi coniuncta horum opera nonnisi Tomus primus, Bibliothecam Diuinam nouo instituto iamiam reliquis Hieronymi scriptis additam complectens, anno 1693. editus est; reliqui annis sequentibus, nimirum secundus a. 1699. tertius a. 1704. quartus et quintus a. 1706. vnius Martianaei cura foras dati sunt. Nequaquam tamen huius editionis laus ad aliorum doctae huius Congregationis laborum famam assurgit, quod omnia, quae in editore requiruntur, iudicium subactum, eruditio non vulgaris, diligentia et assiduitas in Martianaeo deerant. Cuius rei accuratius cognoscendae causa non opus est, vt Clericum aut Simonium appellemus, sed ipsum Vallarsium nouissimum editorem proferre licet. „Qui Martianaeam editionem errores obsident, vt de illis tantum dicam, qui vniuersum laborem spectant, ad haec fere capita referuntur. Erasmianam editionem exscribit fere continenter, neglecta, immo saepius nec memorata Victorii industria, a quo tamen errores quamplurimos emendatos compertum est, qui denuo inscio lectore obtruduntur. MSS. exemplaria diligenter in vnoquoque opere a capite ad calcem omnino non contulit, sed tantum vexatis aliquot locis in consilium adhibuit; fieri enim nullo modo potest, vt numquam, aut perquam raro, tot falsarum lectionum, quae veteres editiones deformant, ab iis moneretur, aut moneret ipse lectores suos: variantes vero vsque adeo raras offenderet, vt multo plures in paruo libello nobis occurrerint, quam ille in praegrandi aliquo volumine adnotauerit a se repudiatas: earum dico, quarum delectus lectoris iudicio permittendus est, non quae librariorum menda sunt aper-

apertissima. Raro etiam inuenias difficilia loca explicari, immo vero Monitis et Praefationibus, quae lucem operibus foenerentur, praeter argumenta Epistolarum, quae Erasmus condidit, ferme destitui. E contrario adnotationes ipsas, quae si Criticas Epistolas et duo Lexica Nominum et Locorum excipias, caeteris libris oppido paucas ieiunasque adposuit, plerumque falsa iudicia occupant, saepe etiam personales, vt ita dicam, controuersiae, quibus arrepta occasione doctissimos viros suggillat, textum vero Hieronymianum minime interpretatur. Denique peruersus ordo, falsusque, vbi temporum rationem habuit, et pleraque id genus alia, quae declinandae inuidiae causa dissimulamus." Vix tamen haec censura et alia in Martianaeum passim in notis inclementius forte, sed haud dubie non iniuste dicta in vulgus emanarant cum eiusdem Congregationis socio acre Vallarsio bellum indixit; cui ille placide, nihil esse respondit, a se scriptum, cuius se iam poeniteat atque sic iudicio suo stetit.

Hinc denique *Vallarsio*, cuius editio Veronae anno 1734. et sequentibus prodiit, nihil obstitisse censent, quo minus perfecti editoris et critici munus sustineret, quam nimia de se ipso et Hieronymo opinio. Quicquid enim ex temporum et doctrinarum historia ad illustrandum illum suppetit, abunde et apposite plerumque ab eo esse allatum nemo ibit inficias, sed latinae et graecae linguae longe parcior in eo fuit cognitio, quam textus huius emendatio postulat. Quae cum ita se habeant, patet, ne nunc quidem post tot doctorum et omnibus copiis instructissimorum virorum labores Erasmi operam, qua sine illi vix vnquam exitum habuissent, superuacaneam esse redditam.

SAEC.

SAEC. XV. 1467-1500.

1467.

Romae per Vlricum Han. fol. **Editio Princeps.** Vide infra inter edd. loco, anno et typographi nomine carentes primam, et expressam ex ipsa Basileensem a. 1489.

1468.

Romae per Conrad. Sweynheim et Arnold. Pannartz. f. Tomi II. S. Hieronymi Tractatus et Epistolae, *ex recognitione* Ioannis Andreae Episc. Aleriensis. *In calce Tomi secundi:* Eusebii Hieronymi doctoris eximii secūdum epistolarum explicit uolumen. anno christi. M. CCCC. LXVIII. Indictione prima. die uero. XIII. mensis decembris Pontifice maximo Paulo regnante secūdo. anno eius quinto.

Rome in domo magnifici uiri Petri de Maximo.

De occasione huius editionis, quid ipsi sentiamus, explicabimus, vbi ad praecedentis descriptionem peruenerimus; in praesenti audire iuuabit Aleriensem. Inquit ergo in epistola nuncupatoria primi voluminis ad Paulum II. P. M. paucis de rationibus studiorum suorum et pro literis gestis praemissis, „cum nuperrime D. Hieronymi Libellos Epistolasque perplures, mendose satis scriptas, et ex diuersissimis Codicibus prius collectas, in certum ordinem a doctissimo et optimo Patre Theodoro Tarvisino Episcopo redactas, qui apud suam Sanctitatem, dum in mortalibus ageret, Apocrisarii munus, Referendariique cum magna commendatione semper impleuit, amici quidam ad me delatas impendio poposcissent, vt mea diligentia emendatiuscule redderentur, quo minore difficultate legi possent; excusata rei magnitudine, ingenioliqué mei

mei tenuitate, ea conditione rogantibus annui, vt meo exemplo ad hoc vtiliſſimum opus aptiores incitarem, ſciens ſaepiſſime eueniſſe, vt ex initiis tenuiſſimis magnarum rerum primordia naſcerentur; eoque id egi libentius, quod nunc praecipue viſum eſt tempus opportuniſſimum, quo Te Summi Pontificatus Maieſtati praeſidente merito in melius cuncta profectura non ſolum ſperantur, ſed etiam perſpiciuntur.“ Celebrata deinde haud paucis verbis temporum felicitate, quaque literae, Paulo II. regnante, gaudeant, additaque ſplendidiſſima artis typographicae hoc ſaeculo coelitus demiſſae, ac ſub ipſo Paulo in Italiam auſpicatiſſimo ſucceſſu illatae, commemoratione, in haec verba definit: „Nunc igitur ſume, Pontificum manſuetiſſime et vere glorioſiſſime, Sancti Hieronymi primum Volumen, habiturus deinceps ſtatutis temporibus, ſemper noua tuae felicitatis indicia, quaſi frugum Te digniſſimorum primitias, et foue Artis huius vtiliſſimae ſub protectione Conradum et Arnoldum Germanos homines, artis imprimendi praeſtantes aduectores; et ſemen Coeli, populum Chriſtianum tuo munimini commendatum, apud Deum orationibus, inter homines pace, et rerum omnium iuua abundantia. Seruulo tuo ſatis ſunt pedum oſcula beatorum.“ Alterius voluminis epiſtola, ad eundem Paulum ſcripta, praelonga eſt, in eaque explicat diſertius, qua ratione in recognoſcendis Hieronymi voluminibus, quibusque ſubſidiis vſus ſit, quantoque maiorem hinc percepturi eſſent ſtudioſi vtilitatem, ſi contulerint cum iis libris, qui prius vulgo lectitarentur. Habet enim ſingulare hoc et a moribus noſtrorum hominum recedens, vt ab initio quidem ad Pontificem dirigatur Alerienſis oratio, ſed paucis poſt ad omnes lectores et literarum ſtudioſos ſe conuertat, et apud eos ad finem vſque peroret.

„Ante

„Ante omnia, incipit, munerum omnium largitori Deo, ac Sanctis eius, secundo loco Tibi, Pater Beatiſſime, Paule II. Pontif. Maxime, ſtudia mea iam dudum dedicaui, ſacroſanctoque Fratrum tuorum Collegio ampliſſimo, in quibus R. Eccl. dignitas, et ſalus collocata, toto Orbe floreſcit. Prius igitur D. Hieronymi Epiſtolarum partem fere dimidiam cum illius opuſculis, mediocri mea diligentia emendatam, in manus hominum miſimus. Nunc alteram partem, in qua fere reliqua eiusmodi omnia collecta ſunt, tradimus. Tertium Volumen, quomodo perquiramus, in quo, quicquid reliquum diuini huius Doctoris Scriptorum inuenitur, poſt iſta redigatur, ſolerti animo meditamur. Haec Tibi in praeſentia, Pater Beatiſſime, deinceps ad omnes literarum ſtudioſos, quorum Tibi eſt cura praecipua, noſtra flectitur oratio.“ Rel. de emendata horum librorum prae manuſcriptis lectione, quantisque ea ſibi laboribus conſtet, quaeque fuerint difficultates tum in legendis codicibus manu exaratis, tum per ipſius auctoris immenſam eruditionis varietatem ſuperandae, item, quid ab aliis auxilii petierit, quaeque relinquenda ipſis lectoribus fuerint viſa. Ex quibus ſequentia neminem legiſſe poenitebit: „Miſſa Hebraica feci, recogitans in ſuo quemque Volumine ea eſſe, ſi licuerit et voluerit, ſuppleturum. Latina Codicum, quotquot habere valui, diuerſitate, et omnium aſſidua verſatione, frequentique repetitione, plurimorum amicorum conſultatione, longo Scriptorum eius a primis vſque annis vſu, et magnae partis Latinae Linguae Auctorum lectione mediocriter redintegraui, quamquam in pluribus epiſtolis vix vnum Exemplar idque ſalebroſum et minime facile intellectu propter mendarum multitudinem, et fragmenta quiuerim inuenire, quod, niſi Deus ipſe magis quam homines tunc iuuiſſet, fortaſſe

efficere

efficere nequiuissem. Restabant cognitu necessaria imprimis Graeca, sine quibus, vt praecipua fere Latinorum Volumina, ita nullo modo huius Sacratissimi Doctoris legi scripta ad intelligendi profectum poterant. In his igitur nequaquam omittendis, tum alios quosdam laude viros, et memoriae dignos consului, tum cum primum meum doctissimum humanissimumque Theodorum Gazam, quem Latinorum hominum propitius Opifex rerum Deus, adiutorem, illustratoremque praecipuum, vt nasci voluit, ita ad nos misit, quem, si quid ego suffragii habeo, inque iudicando ponderis, facillime doctissimorum temporum hominibus quibusque doctissimis confero, multis etiam haud vulgaribus antepono. Hic est meae nauigationis septentrio, absque Theodoro meo non magis quidquam aggredior, quam absque meo genio etc." His continuo subiicit excusationem de opusculis quibusdam, Hieronymum auctorem non agnoscentibus, in vtroque volumine diuulgatis, quae quoniam viri ingenium atque doctrinam haud vulgariter commendare videntur, hic etiam recitare non dubitamus. „In priore, inquit, veluti in praesente quoque Volumine multa conniuentibus oculis, nonnullis amicorum seruientes, inseri tolerauimus potius, quam consensimus, ne pedaria quidem (vt aiunt) sententia decernendo, quae aliorum sunt, et eorum sane quaedam, qui Diui Hieronymi, vt cum Statio dicam, vestigia semper debeant adorare, vt ipse quid sentiam, affirmem, non modo attingere, sed ne longissimo quidem interuallo queant prospectare. Ea tamen minime sunt mala, aut scitu indigna, etsi Hieronymi splendore et fastigio sint minora. Diuum ipsum Hieronymum sciebamus quibusdam in locis scriptorum suorum veluti nouum lustrum facere. Nonnullis item praestantis auctoritatis viros, inque

ſuis facultatibus ſapientiae et famae ſingularis, inter quos eſt, Pontificii iuris decus egregium, Ioannes Andreae Bononienſis, qui veneratione atque admiratione multa Diuum Hieronymum ſuſpiciens et proſequens aegerrime ferebat illota (ne nugalia dixerim) quaedam tanto Doctori tribui, quae ex illius officina nequaquam prodiiſſe a mediocriter etiam ſtudiis, vel primis labris imbutis poſſent iudicari; ex quo etiam, vt de Homero Ariſtarchus, de noſtro Plauto M. Varro, de multis item plerique, ita ipſe in ſcriptis ſuis fecit de Hieronymo; quae hoc loco ideo commemoranda tantum, non etiam explicanda putaui, ne nimium me craſſa et praecipiti emendationis Minerua vſum quiſpiam arguendum exiſtimaret." Haec pauca de multis: nam etſi vereor, ne nimia quibusdam videantur, pauca tamen ſunt pro epiſtolae illius verboſitate; et quanquam ſine ipſius editionis inſpectione nonnulla reſtent, de quibus in praeſenti dicere non ſuppetit, veluti quaenam in vtroque volumine et quo ordine opuſcula contineantur, oppido tamen plura ad indolem vniuerſam cognoſcendam ex Alerienſis verbis hauriri poſſe ſperamus.*) Caeterum ſuppeditauit Alerienſis praefationes Card. *Ang. Mariae Quirini* de *optimor. Script. editionibus*, Romae poſt Typ. a Germanis aduectam in lucem datis (in Adpendice ad Geſta Pauli II. Romae 1740. 4.). Meminere autem eiusdem editionis iam pridem *Maitt.* T. I. p. 44. 49. 62. 63. e recentioribus *Guil. Franc. Debure* Bibl. Inſtr. Theol. p. 236. *Guil. de Bure* Cat. Bibl. Valier. T. I. p. 158. ex quo diſcimus epiſtolam primi Vol. cum Tabula Epiſtolarum contentarum et Vita Hieronymi, nouem, alterius Vol. epiſtolam et contentorum

*) Nonnulla etiam tertiae huius editionis deſcriptio ſupplebit.

tentorum indicem octo folia occupare; *Franc. Xav. Laire* p. 129. et qui hunc pro more carpit *Io. Bapt. Audiffredi*, p. 12 sq. qui contra Maettarium etiam monet, versiculos: *Aspicis illustres* etc. ab hac editione abesse. Ac quamuis haec editio rara sit, laudatur tamen frequenter in insignioribus librorum indicibus, veluti in Cat. Bibl. Reg. Paris. T. I. p. 374. in Pinell. T. I. p. 98. Creuennae (1789. 8.) T. I. p. 101. pluraque exempla in diuersis Italiae Bibl. manu sua versata Audiffredus notauit.

1470.

Romae ap. Sweynheym et Pannartz. fol. 2 Tomi: S. Hieronymi epistolae et Tractatus. In calce Tomi primi:

Impressum Rome opus In domo Petri et Francisci de Maximis. iuxta campū Flore. presidentibus magistris Conrado Suueynheym et Arnoldo Pannartz. Anno dominici natalis. M. CCCC. LXX. S. d. n. domini Pauli. II. Veneti Pont. Max. āno VI.

Vrbe et Ecclesia florente. *In calce secundi:* eadem plane, paucis tantummodo in literis et distributione mutatis.

Editio a. praecedentis denuo per eosdem typographos recusa, quod imposuit Quirinio, vt plane eandem cum superiori putaret, anni tantummodo nota diuersimode a librariis lucri cupidis exscripta. Nec vero haec opinio subitanea fuit, sed antequam memoriis suis finem faceret, addidit, certo sibi de eo, per diligentem vtriusque integrae editionis collationem constare, et creditum est auctori curiosissimo eo libentius, quo difficilius erat vtriusque simul editionis nancisci copiam. Nihilominus Cl. Audiffredi *) citra

*) p. 52-56.

omne dubium euicit, et ſpeciminibus collationis paginarum vtriusque palam fecit omnibus, non fucum facere voluiſſe anno diuerſe exſcripto typographos, ſed ipſam editionem iterum prelo fuiſſe ſubiectam, et, vt nobis quidem viſum eſt, in nonnullis emendatiorem. Haec dum ſcripſimus, incidit opportune in oculos Io. Andreae epiſtola ad Xyſt. IV. in qua de auctoribus a typographis Germanis ab a. 1468-1472. excuſis exponit.*) Numerantur ibi exemplaria Hieronymi exſcripta MC. quae ſi cum Maettario vni anno 1468. tribuas, quaeret aliquis, quid cauſae fuerit, vnam Hieronymi editionem toties multiplicandi, cum in aliis CCLXXV. aut CCC. aut quod maximum DL. volumina ſuffecerint. Quodſi eandem ſummam in vtramque ed. annorum 1468. et 1470. dispunxeris, non ſolum horum ratio cum caeteris concordabit, ſed agnoſces etiam, ad eundem calculum Lactantii et Auguſtini exemplaria eſſe reuocanda; quippe quorum volumina octingenta viginti quinque non vni editioni, quae Maettarii et Hambergeri (T. III. p. 75.) eſt ſententia, ſed duabus a. 1468. et 1470. competunt. Vna Biblia Nic. de Lyra totidem voluminibus ac vtrique Hieronymi editioni competere diximus, MC. excuſa eſſe dicuntur. Sed haud dubie numerus iſte ad quinque, quibus conſtant volumina, ſubducendus eſt.**) Laudatur altera haec editio omnibus, quos ad priorem recitauimus, et frequentius etiam in Biblioth. catalogis conſpicitur.

Mogun-

*) Ex quinto Tomo Bibl. gloſſ. Nic. de Lyra, anno 1472. apud *Maettarium* T. I. p. 48 ſq.

**) Dum Lairii librum diligentius euoluo, eandem ſententiam iam ab eo occupatam p. 77 ſqq. impr. 81. inuenio.

* *

Moguntiae per Petr. Schoiffer. fol. max. II Tomi. Beati Ieronimi Epistolare. *In calce Tomi secundi* minio impressum legitur hoc epiphonema:

Iam decet ut nostris concordent ultima primis.
Sit decus illi. qui dedit hoc opus iniciare.
Et qui finire dedit ipsum. sit decus illi.
Est decus ecclesie. pugilis tot scripta tenere.
Si quibus intendas. est decus ecclesie.

Igitur Sophronii Eusebii Ieronimi Orthodoxi. Ecclesie Xsti ppugnatoris clarissimi Liber Ieronimianus aut si mavis quod et ipse velim Liber epistolaris explicit. ut dignitas nominis Ieronimiani Egregio viro Iohanni Andree permanent. qui hoc ipsum zelo devotionis erga virum sanctum affectus. tempore prisco vulgavit in orbem. Est autem presens opus arte impressoria feliciter consummatum per Petrum Schoiffer de gernsheim in civitate nobili Moguntina. Cuius nobilitati vir beatus Ieronimus scribens ad Ageruntiam de monogamia testimonium perhibet sempiternum. multis milibus incolarum eiusdem in ecclesia pro fide catholica sanguine proprio laureatis.

Huic laudatori. reddit Moguntia vicem
Tot sua scripta parans usibus ecclesie.

Anno Domini M. CCCC. LXX. Die septima mensis septembris que fuit vigilia natiuitatis Marie.
Da gloria Deo.

Volumen est formae maximae, character gothicus luculentus, paginae impressae columnis sectis, absunt custodes, plagularum ac paginarum numeri. Vniuersum opus distinctum in duodecim partes, quae *distinctiones* appellantur, quarum quinque primo, septem altero tomo comprehenduntur. Exordium totius ducit *Introductorium in Epistolare beati Ieronimi*

impressionis maguntine (sic) *facte per virum famatum in hac arte Petrum schoiffer de gernsheym*, vnde nonnulla, quae huius et superiorum temporum circa Hieronymum studia apertius declarabunt, transscribimus. Incipit a laudatione quatuor summorum ecclesiae doctorum, Gregorii, Ambrosii, Augustini et Hieronymi, in cuius laudibus aliquantisper commoratus de ordine ac vsu registri epistolaris enucleate praecipit. „Deinde, pergit, non curioso cuius non satiatur oculus visu nec auris auditu, sed pio ac studioso sermonis sectatori familiariter colloquendo sit paucis insinuatum, quod Egregius vir canonistarum iudex iurisque floretum Iohannes Andree gloriosi Ieronimi singularis amator,*) in suo Ieronimiano plus commendacioni sancti viri intendens, quam epistolarum ad literam comportacioni, tum de illis quas laboriose congregasse se dicit non per omnia quid sunt quidue contineant, sed quorum sunt, prodit, paucos ieronimocentonas excerpendo. Item seclusit omnes epistolas aliorum ad iheronimum scriptas, sicuti sunt Damasi pape, Augustini, Theophili, Rufini. E contrario assumpsit ad minus triginta quinque prologos librorum et opusculorum expositorialium. Item quedam anilia, utpote de infantia saluatoris, de ioachimi et anna, de quindecim signis. Item sermonem de quadragesima qui incipit *Apostolica*, qui potius est Leoni quam ieronimo asscribendus. Presens autem episto-

*) *Ioannes Andreae* doctor Iuris Canonici Bononiensis saeculo XIV. celeberrimus, cuius *Hieronymianus*, quem a. 1482. absque *loci* indicio impressum manibus tenemus, excerpta et insigniores sententias ex epistolis iisque tractatibus, qui cum his fere typis primo vulgari consueuerant, collectas secundum classes quasdam sistit. Vid. *Mazuchelli* et quos praeter hunc laudat Hamberger T. IV. p. 551.

epistolare non centonas colligit, sed gloriosum virum ieronimum dictantem, scribentem, redarguentem, consolantem, instruentem, tanquam redivivum alme christianitati facit coram assistere, et idcirco aliorum epistolas admittit, ne videretur ieronimus incassum scribere remensales, si prouocatorie non processissent. Ceterum prologos quosque suis libris relinquendo, anilia apographa et dubia oculo connivente praetransit. Et hec est causa, quod tam pauci sermones sub nomine ieronimi annotantur in distinctione undecima, quod in talibus facilius, quam in aliis paralogismus committitur. Demum ne venerabilis patris guidonis carthusiensis videamur ignari, qui suis scriptis Iohannem Andree fecit attonitum, adeo, ut certas epistolas guidonis iudicio repudiandas cum scrupulo inter suas admiserit, potissimam causam allegantes stili distantiam: nos concedentes unicuique cum apostolo, ut in suo sensu abundet, stili iudicium illis committendo quibus solitum est, sicut de vino ita de ingenio disputare: eas epistolas quas iohannes andree admisit concordantibus exemplaribus perantiquis censuimus admittendas. Quin etiam eam quae inscribitur secunda ad demetriadem et incipit *si summo* non repudiamus propter hoc quod Augustinus dicatur eam habere tanquam a pelagio factam: cum stili elegantia et materie cum alterius epistola ad eandem virginem quae incipit *inter omnes* consonantia ut debeat credi esse ieronimi deprecetur. Et salva unione pacis catholice dici possit augustinum taliter opinatum. — De reliquis quae movere possunt animum inspectoris, cur videlicet dyalogus Ieronimi et Augustini de anima sit exclusus ab epistolari presenti; Item cur epistola augustini ad optatum sit inserta distinctioni quinte; Item de regula Ieronimi pro viris; Item de epistola ad Vigilantium *Sic ad proprias;* Item ad heliodorum *Quid*

 facis

facis o monache; Item ad Marcellam de laude castitatis Olofernis; cur talia sunt omissa breviter respondendum. Ad primum, quod, licet utatur dyalogus iste verbis utriusque doctoris: tamen per neutrum eorum est conscriptus, sed per alium compilatus, nec unquam se mutuo conspexerunt viventes in corpore. Ad secundum, quod augustinus scribens optato de anima, de quo dudum Ieronimo scripserat per longum passum versatur in laudibus Ieronimi. Ad tercium et quae sequuntur est una responsio: quod excerpta sunt et non originalia. In attitulacionibus epistolare istud formaliora et antiquiora sequitur exemplaria. Vbi se offert difficultas in A. decima, quod hic attitulatur *damaso*, alibi inscribitur *ad damasum rusticum episcopum narbonensem.* Ipse autem Ieronimus damasum ut virginem veneratur in apologia ad pammachium de libris contra iovinianum secundum D. IIII. fol. IIII. d. In ista autem epistola secundum A. decima ammonere videtur pontificem de abstinentia operis coniugalis. Sive igitur apostolico sive narbonensi episcopo asscribatur, disputandum relinquimus curiosis, hoc scientes, quod ad pontificem delegatur, non qui est, sed qui fuit unius uxoris vir. Etiam avisandum de quibusdam nominibus propriis, in quibus solent exemplaria discordare vt *Ieronimus ad aletam* vel *ad letham, ad antonium* vel *amonium, ad virgines hemonenses* vel *chremonenses* et in similibus, ne quis stulto labore se conficiat, cum utrumque in id ipsum eveniat. Lecturus etiam in epistolari presenti more conventuali observet loca distincta duabus punctis, in illis circumflectendo vicissim et elevando secundum consuetudinem sui loci; et ubi unum punctum repererit, respirando reservata signo questionali sua proprietate, et sic faciendo raro occurret necessitas corrigendi. Postremo cum epistolare

nostrum

noſtrum grecis elementis reſperſum non eſt: in hoc communitati conſultum eſt, in qua pauci ſunt qui grece norint. Si quis autem norit et vere noverit inveneritque aliquid imperfectionis in hac parte: perficiat ipſe in ſuo libro, ſi iudicaverit expedire. Meminerit tum quod ſicut aſinus ad liram ſic et greci ſermonis ignarus ad homerum. Etſi in latinitate gnariſſimus ſit, pro eodem tamen habebit, ſi canat homerus, ſibi vel balbutiat infans.“ Rel. Hanc praefationem ſequitur *regiſtrum epiſtolarum ſecundum diſtinctiones.* Numerantur vero epiſtolae ſ. tractatus duplici ratione, ſummatim et reſpectu ſectionum. *Prima ſectio* continet *Epp. Damaſianas* (inter Hieronymum et Damaſum ſcriptas) XIV; *altera* epp. *declaratorias fidei orthodoxae et perſecutionis pro illa perpeſſae et victoriae conſecutae*, XXII; *tertia* epp. *quae concernunt Origenem et Rufinum* defenſorem eius, XXII.; *quarta confutatorias* plurimorum *haereticorum et detractorum b. Hier.* XXI.; *quinta* epp. *Auguſtinianas*, XX; *ſexta introductorias ad vitam emendatiorem*, XX;*) *ſeptima* epp. *diverſorum queſtionibus ſatisfactiuas*, XIII; *octaua exhortationes ad ſuſtinentiam tribulationum et incommodorum corporalium*, VI; *nona* epp. *conciliatorias et renouatorias amicitiarum*, XIII; *decima* epp. *doctrinales de diuerſis materiis* obmiſſis nominibus, ad quos ſcripſit, XII; *undecima* ſermones *quorundam ſolennitatum*, qui in quampluribus exemplaribus Ieronimo aſſcribuntur, VII; *duodecima* epp. *pro deuoto femineo ſexu* editas, XLVII. eique annexae ſunt *ep.* ad Damaſum Portuenſem epiſc. *de morte ac felici tranſitu Hieronymi*, *Ep. Auguſtini* ad Cyrillum epiſc. ieroſol. *de magnificentia b. ieronimi* in viſione ſibi oſtenſa; *Ep.* Cyrilli *ad*

*) Inter has n. XVIII. totus liber *de viris illuſtribus*.

ad Auguſtinum *de miraculis ab Hieronymo poſt mortem patratis.* Summa CCXX. Haec textum praecedentia oſtendunt tribus foliis, quartum pagina recta columna dimidia *epitaphium* Hieronymi praebet. Primus tomus finitur in extrema paginae rectae linea verbis: *Sequitur diſtinctio,* pagina auerſa pura relicta. Rubricae omnes minio ſunt impreſſae. Accuratam formae externae h. ed. deſcriptionem inuenies etiam apud *Debure iun. Bibliogr. Inſtr. Theol.* p. 237. vbi duo exemplaria ſicuti a *ſeniore* in *Cat. Bibl. Vall.* T. I. p. 154. tria eiusdem proferuntur. Sed nuperrime complures inter noſtrates curioſius eam tractarunt impr. *Ioſeph. Maria Helmſchrot* in *Verzeichniſs alt. Druckdenkmale d. Bibl. d. Benedict. Stifts Mang in Fueſsen* (Ulm 1790. 4.) p. 3 ſq. et Cl. *Zapf Aelteſte Buchdruckergeſch. von Mainz* (Ulm 1790. 8.) p. 47. qui in eo tamen fallitur, quod Romanarum editionum repetitionem putet. Sed iam ante hos VV. Cll. accuratius eandem deſcripſit, qui paene diligentiam noſtram effugerat *Io. Ge. Geſnerus*, Conr. quondam et Bibliothecarius Lubecenſis, in Verzeichniſs der vor 1500 gedruckten, in d. Bibl. zu Lübeck befindl. Schriften (herausgegeben v. *Ludw. Suhl.* Lübeck 1782. 4.) p. 21 ſq. qui duorum exemplarium diligenti comparatione animaduertit, *Introductorium* duplex extare alterumque quod incipit *Omnes chriſtianae religionis homines!* altero, quod verbis inchoatur *Omnibus eccleſiaſtici ordinis deuotis Zelatoribus* longe eſſe elegantius, indeque concludit prius auctori anonymo, diſtractis iam aliquot operis exemplaribus, diſplicuiſſe et noua forma impreſſum exemplaribus, quae nondum diſtributa eſſent, eſſe additum.

1475.

Basileae . . . . B. Hieronymi Homiliae aliquot (ex Origene) et in Canticum Canticorum. Vallarsius in praef. generali Parte I. n. 7. p. VI. commemorat.

1476-79.

Romae per Conr. Sweynheym et Arnold. Pannartz et Ge. Laur. fol. Tomi II. Hieronymi Epistolae et Tractatus. *In calce* Tomi primi:

Impressum Rome in domo nobilis uiri Petri de Maximis iuxta Campum Flore. Presidente magistro Arnoldo Pannartz. Anno dñici natalis. M. CCCC. LXXVI. Die uero XXVIII. Martii. Sedente Sixto IIII. Pontifice max. Anno eius quinto.

In fine secundi:

Epistolarum beati Hieronymi pars secunda: Impressa Rome per uenerabilem uirum magistrum Georgium Laur de Herbipoli: Sub anno dñi M. CCCC. LXXIX. die uero Lune; q̃nta mẽsis Aprilis. Pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Sixti diuina providentia Pape quarti anno eius octauo finit feliciter.

Est haec tertia editio Romana accurante Arn. Pannartz (Conradus enim Sweynheym ad Chalcographiam se dederat) inchoata, sed eodem hoc ipso anno peste haud dubie consumpto a Georgio Lauer, quem heredem characterum eius factum esse *Lairius* *) dicit, eodem plane charactere ad finem perducta. Habentur in illa eadem eodemque ordine ac in duabus praecedentibus Romanis. Nempe vt a *Seemillero* (Bibl. Ingolstd. incunbb. typogr. fasc. I. p. 99.) edocemur in *tres partes principales* est diuisa, quarum

*) In specimine p. 103. 229. 242.

quarum *prima* eas Hieronymi et aliorum *Epiſtolas* et *Tractatus* alios complectitur, qui *ad ſymboli fideique catholicae expoſitionem* ſpectant. In *ſecunda* parte occurrunt *Epiſtolae et opuſcula ad ſacrae ſcripturae interpretationem* ſpectantia. In parte tandem *tertia tractatus* et *epiſtolae moralis argumenti* continentur. Pars quaelibet in ſectiones, quae *Tractatus* vocantur, eſt diuiſa, ſingulisque tomis praeter literas dedicatorias index ſingulorum opuſculorum et epiſtolarum praemittitur. Cf. *Audiffredi* p. 205. 232. Raro integra haec occurrit editio vt in Cat. Bibl. Creuennae (8vo 1789.) T. I. p. 103. ſed plerumque vnus vel alter Tomus cum altero ed. priorum obuius venit. Sic ap. Debure Cat. Vall. P. I. T. I. p. 161.

1476.

Venetiis per Antonium Barthelemaeum (Bartholomaei). fol. Tomi II. Hieronymi Epiſtolarum aliorumque operum volumen in duas partes diſtinctum per *Laelium* Auditorem Apoſtolicum. (Ad calcem primae Partis exſtat Pauli Vergerii Sermo de laudibus eiusdem S. Doctoris.) Ita *Cat. Bibl. Chigianae* p. 254. Vnde ex principe eam expreſſam eſſe ſequitur, vt poſtea pluribus patebit. Laudant obiter *Caille.* p. 22. *Maitt.* T. I. p. 117. *Cat. Pinell.* T. I. p. 98.

1477.

Norimbergae . . . . f. B. Hieronymi *Commentarii in Sacram Bibliam.* Vallarſius tanquam primam editionem commemorat, quae hoſce commentarios e ſitu et ſqualore in lucem protraxerit.

1479.

Colon. .... f. B. Hieronymi *Comment. in Sacram Bibliam.* Praeter Vallarſium a nemine laudatos vidi.

1480.

1480.

Parmae. fol. Tomi II. Beati Hieronymi Epistolae. *Ad calcem Tomi primi:* Impressum in Vrbe Parmensi M. CCCC. LXXX. die XVIII. Januar. *Ad calcem II:* Diui Hieronymi religionis ecclesiasticae doctoris eximii huic secundo epistolarum volumine finis imponitur. Quod quidem opus vna cum priore volumine in vrbe Parmensi diligenter emendatum et impressum est anno Natalis Dominici M. CCCC. LXXX. Idibus Madiis (*sic*). In quo quidem, vt diligens poterit Lector aduertere, multi et Tractatus et epistolae, quae in caeteris impressionibus minime reperiuntur, inserti fuere. *) *Maitt.* T.I.

*) *Deburius sen.* in Cat. Vall. P. I, T. I. p. 161. hunc titulum consignauit: *S. H. Epistolae, in nouum ordinem redactae in quo quidem opere et tractatus et epistolae qui in caeteris impressionibus minime reperiuntur, inserti fuere. opera et studio Theodori Lelii auditoris apostolici.* Optabam igitur aliquamdiu, vt esset, qui indicaret, an *Theodori* mentio facta sit aut ipsius forte praefatio in introitu Vol. I. fuerit expressa, vnde collegissem, primam istam collectionem *iterum* hic nouis tractatibus auctam et interpolatam esse, quod *primum* ab Aleriensi factum erat; nam Lelii collectio per se ceteris, si *alteram innominatam* exceperis, auctior nullo modo esse potest. Iam Seemilleri diligentissimi ac peritissimi bibliographi beneficio certus paene esse mihi videor, Lelii non nisi obiter in Aleriensis praefatione, quae cum tota Romana editione hic iterum exscripta est, mentionem fieri. Cautius hic (fasc. III. p. 116. n. 36.) *epistolas et opera H. minora a Theodoro Lelio disposita* vocat, quatenus scilicet Lelii diligentia in Romana editione, quantumuis dissimularet Aleriensis, utramque paginam facit. At mea quidem sententia omnino praestabat *Romanae repetitionem* dicere, ne quis cum ipsa Leliana eam confundere inducatur.

T. I. p. 154. *Hamberger.* T. III. p. 77. *Cat. Pin.* T. I. p. 98. Vallarſius omnium ſplendidiſſimum dicit, et epiſtolis et tractatibus aliquot auctiorem.

1489.

Baſileae per Nic. Keſſler. fol. Tomi II. B. Hieronymi Epiſtolarum Prima et Secunda Pars. Ad calcem Voluminis ſecundi:

Si delectet opes (ſic)? nomen ſi forte rogaris
Artificis: legito: carmina lecta dabunt.
Hieronymus latii ſum gloria: me venerantur
Chriſticolae: ſum nam doctor et eccleſiae.
Conſcripſi varia: diſtinxi et ab ordine pſalmos
Biblia quod referat: meque dediſſe putes.
Quaſque vides coram miſſurus: transfer: habebis.
Lex ſacra dicar ego huic quoque Hieronymus
Nil Lacheſi ſuperat: Nicolaus vivere Keſler
Nomine perpetuo me facit ingenio.
Cui merito celebri urbs inclita ſectaque ab undiſ
Rheni: condignum *dat Baſilea locum.*
Non nummis nocuis: (lector credas ne labori
Atteſtatur opus) parcere doctus erat.
Menda operi nulla eſt: calamum fugiaſ: pete chartaſ
Preſſas arte noua quaere characteribus.
Mille quadringentas octoginta numerabis
Cumque nouem ſpicis credito preſſus eram.
Flammifero Titan clarus vixiſſet eoo.
Octauam auguſti dum minor umbra foret.

Haec eſt repetitio principis, quae collectionem Theodori Lelii, Taruiſini Epiſcopi ſiſtit. Quod quoniam tunc demum obſeruauimus, quum ſequentia de ſumma contentorum et diſpoſitione vna cum iis, quae huic editioni iam ſunt propria, literis conſignata eſſent: nunc

nunc improbus labor visus est locum mutare et ad ipsam ed. primariam ea transferre, praesertim cum eadem inter innominatas a nobis recensebitur. Incipit a praefatiuncula Theodori, in qua primum queritur, epistolas Hieronymi vsquedum sine vllo ordine fuisse descriptas ac nulla argumenti ratione habita cum quibusuis aliis tractatibus et commentariis permistas. Huic ergo malo obuiam iturus *eas ipsas epistolas propriis materiis annectere, tractatibusque distinguere instituit,* qua in re Platonem se imitari existimat. Itaque *omnes epistolas atque tractatus exceptis maioribus, quos in canonicas scripturas edidit, commentariis, generaliter trifaria partitione* complexus est et *quamlibet partium in particulares* distinxit *libros* siue *tractatus:* atque ab illis exorsus est, *quibus fides catholica roboratur atque ab haeresum impugnatione defenditur;* deinde *dogmaticos libros de vtriusque testamenti quaestionibus vel de scripturarum sacrarum expositionibus* adiecit. Tertio loco *de moribus atque virtutibus, quibus conuersatio christiana, prout vnicuique gradui, sexui, vel aetati congruit, instituitur, distinctos* tractatus subiecit. Ipsis quidem epistolis aut certe earum plurimis *argumenta plerumque ab illustribus viris excerpta* praemisit. Ab hac discretione secundum argumenta diuersa est altera in volumina, quorum primum, ne modum, vt ipsi monent librarii, excederet, finitur *tractatu secundo partis secundae* folio CCVIII. epistolas CXVIII. complexum, alterum a tertio tractatu eiusdem partis initium ducens fol. CCLXXI. epistolas CXLVII. repraesentat. Textum proxime antecedit Vita beati Hieronymi tribus foliis; finemque constituunt tres Eusebii Cremonensis, Augustini et Cyrilli super Hieronymo vita defuncto epistolae. Porro vnicuique volumini praemittitur tabula contentorum, in qua singularum

et

et libellorum argumenta breuiter perſtringuntur, quaeque deinde ſuis locis repetita videas. Praeterea primi vol. tabulam breuis admonitio ad lectorem, alterius vero carmen Sapphicum praecedit, quo Hieronymus vitam, quam in eremo tenuit, narrans introducitur cum imagine ligno impreſſa, eundem repraeſentante. Ac in priori tomo tabula iſta tria folia occupat, praemiſſo vno tituli, quem ſupra ſcripſimus, in ſecundo vol. praemiſſa VI. fol. implent. Quod ad externa libri attinet, character eſt gothicus, impreſſio columnis ſectis facta, cuſtodes abſunt, ſed foliis numeri ſunt adſcripti, partes denique tractatus et epiſtolae in ſuprema folii ora numeris ſuis deſignantur. Duo huius editionis exemplaria Bibl. Regia poſſidet; alibi mentionem eius factam nondum vidimus.

1490.

Venetiis per Bernardinum de Benaliis. fol. Tomi II. Hieronymi Epiſtolae. — die XIIII. Iulii. — Eadem quam Maitt. nomine Bernardini *de Renatis*, allegat, quod Deniſius in ſuppl. T. II. p. 771. correxit. Nullus dubito, quin ex Romanis ſit deſcripta. Profert *Cat. Pinell.* T. I. p. 98. Vid. *Debure Cat. Vall.* P. I. T. I. p. 162.

1492.

Baſileae . . . . fol. Hieronymi Epiſtolae CXLVII. Laudatas inuenio ab *Hirſchingio T. Bibl. Geſch.* Suppl. p. 315. inter libros Biblioth. principal. Fürſtenbergianae, Pragae.

1495.

Norimbergae per Anton. Koberger. f. Epiſtolarum beati Hieronymi presbyteri omnes partes vno volumine contente. *Ad calcem:* Epiſtole beati Hieronymi

ronymi christianissimi doctoris omnes uno volumine contente: bene vise: in famosa civitate Nurnberg per Anthonium Koberger impresse Anno salutis Millesimo quadringentesimo nonagesimo quinto, XII. die mensis Novembris: finiunt feliciter.

Repetitio est Basileensis. Praecedunt textum, praeter folium, quod titulum sistit, eadem praefatio ac contentorum tabula VI foliis. Literae sunt gothicae minores. Impressae sunt pariter ac praecedentes columnis sectis.

* *

Parisiis apud Guidonem Mercatorem. 4. Sancti Hieronymi prologi in Bibliam. *Cat. Biblioth. Reg. Par.* T. I. p. 374.

1496.

[Venetiis per Iac. Rubeum. f. B. Hieronymi Epistolae.*]* *)

1497.

Basileae [per Nicol. Kesler.] f. Tomi II. Epistolae B. Hieronymi. Ad calcem disticha: *Si delectet opes* (sic)? rel. — *characteribus*, ita vt reliqui quatuor versiculi desint, quorum loco anni nota M. CCCC. XCVII. extat. Neque vero hinc solum manifestum fieri videtur, ed. Bas. a. 1495. in eadem esse recusam, sed eo quod potissimum praefatio etiam

*) *Cat. Bibl. Firmianae (Mediol. 783. 4.)* p. 49. haec profert, quae haud facile quisquam concoquat: „*S. Hieronymi Epistolarum* etc. *Volumen.* (*legitur post p. 376.*) *Venetiis, Io. Rubeus Vercell.* 1496 *f. p.* *Accedit p. 377. etc. Regula Monachorum ex Epistolis et Tractatibus S. Hieronymi per Lupum de Oliveto seu Olmeto, Hispanum Monachum excerpta.* Sic.

etiam et carmen ſupra laudatum in eam recepta ſint. Verumtamen non per omnia cum ſuperiore illi conuenit, quemadmodum elegantia characterum et reliqua ſpecie longe illam antecellit. Siſtit enim epiſtolas aliquanto pauciores, tomo primo LIII, ſecundo LXXXIII, tertio LXXXVI, ſummatim CCXXII. cum in illa contentarum ſumma ſit CCLXV. nec, quamquam eandem partitionem in *partes* et *tractatus* ſequatur, eadem plane in ſingulis exhibet.*) Denique longe melius legentium vſibus in hac conſultum eſt indicibus duplicibus, vno rerum memorabilium, altero tractatuum contentorum, vnicuique parti ſub titulo *Inuentuarii Epp. H.* ſubiunctis, quibus in prima parte praeſatio prioris Baſ. ed. nec non carmen ibidem laudatum et vita Hieronymi ſunt adiecta. Huic opportunitati non minus reſpondent externa egregie concinna. Character Romanus eſt nitidiſſimus, charta candida et tenera, ſingulas partes ſingularumque partium inuentuaria titulus peculiari folio ornat,**) album folium claudit. Folia haud numeris diſtincta ſunt, nec cuſtodes habent, ſed Epiſtolae numerum et breuem denotationem in ſuprema pagina praebent. In margine loca biblica et aliae res quam breuiſſime deſignantur. Conf. *Helmſchrot* p. 176 ſq.

✣ ✣

Venetiis per Ioannem et Gregorium de Gregoriis. f. Tomi IV. S. Hieronymi Stridonenſis opera omnia,

*) Sic pars prima h. ed. exorditur cum tractatu *De Eſſentia Trinitatis et Membris Domini*: Omnipotens Deus etc. (Ep. I.); prior editio initium ducit a *ſymbolo Rufini*: Mihi quidem etc.

**) Quod in noſtro exemplari parti primae deeſt.

omnia, praemiſſa eiusdem Vita. — Sic in *Catal. Biblioth. Chigianae* p. 253. Vallarſius editionem a. 1498. per hos typographos factam Commentarios in S. Bibliam exhibere ait. Ergo fortaſſe poſteriores Tomi a. 1498. impreſſi fuerint. Auide equidem expecto, vt hanc editionem aliquis inueſtiget et notiorem reddat.

1500.

Viennae. 4. B. Hieronymi Epiſtola ad Magnum Oratorem Vrbis de legendis et audiendis poetis, editore *Conr. Celte:* cum *Eiusd. Septenaria Sodalitate literaria Germaniae.*

Editiones ſine loco et anno.

Sine loco et anno. Prima. fol. II. B. Hieronymi Epiſtolae. Primum Volumen terminatur charactere maiori ſic: *Finis primae partis.* Secundum vero eodem charactere ſic: *Finis ſecundi voluminis epiſtolarum Beatiſſimi Hieronymi. Veritas vincit.*

JA. RU.

Ita hanc editionem proferunt Deburius ſen. in Cat. Bibl. Vall. P. I. T. I. p. 160. et F. X. Laire in ſpecim. p. 130 ſq. nota *e.* Vterque in eam conceſſit ſententiam, eſſe hoc volumen ab Vlrico Han a. 1468. vel 1469. typis exſcriptum: ita plane conformem characterem eſſe illi, quem in Tuſculanarum Ciceronis editione (cum *Officiis* puta) a. 1469. et in Epiſtolis Phalaridis adhibuerit, Deburius affirmat, eundem cum literis in ed. Ciceronis de Oratore a. 1468. comparentibus Lairius iudicat. Eſt nimirum ſemigothicus, quo Vdalricum Gallum in compluribus auctoribus vſum fuiſſe conſtat; paginae co-

lumnis diuisis impressae; custodes, signaturae et alia id genus absunt. Principem *forsitan* esse, confector Catalogi Bibl. Smithianae,*) Io. Bapt. Paschalius, suspicatus est, nullis praeter characteris vetustatem rationibus, vt nobis videtur, pellectus. Nam quo minus ab aliis argumentis iudicium eius arcessas, illud obstat, quod aliarum, imprimis Romanarum editionum eius fere aetatis rationem nullam habuerit, immo fortasse nec nouerit eas. Idem tamen praefationibus et literis dedicatoriis huius editionis in Appendice Catalogi Smithiani subiunctis facem nobis praetulit, vt, caeteris antiquis editionibus diligenter exploratis, certius ac confidentius de eadem statuere liceret. Anteaquam enim hosce fontes adeundi copia data est, non dubitauimus, quin subsequens Romana, curante Andrea Aleriensi facta, princeps esset; qui cum in praefatione collectionis cuiusdam epistolarum Hieronymi a Theodoro Taruisino episcopo factae mentionem fecisset, quam amici quidam ad eum deferentes emendatiorem reddi poposcissent: nos de MS. Theodori libro locutum eum arbitrabamur. Offerebant se deinde Editiones quaedam in Germania factae, nec Romanas istas, nec Moguntinam Schoefferi repraesentantes cum praefatiuncula ignoti, vt videbatur, auctoris, in quibus hoc maxime mirati sumus, quod pauciores epistolas quam praecedentes continerent. Ecce vero praefationes huius apud Paschalium excutientes agnoscimus Theodori Lelii praefationem esse eandem quam Basileenses in limine gerunt. Quid multa?

*) Bibl. Smithiana seu Catalogus librorum *D. Iosephi Smithii* Angli (Consulis apud Venetos, eiusdem, ex cuius supellectile edit. Cypriani Manutianam in Bibl. Regia Acad. asservari scripsimus) *Venet. ap. Io. Bapt. Pasquali* 1755. 4.

multa? Princeps eſt haec noſtra editio, ab Vdalrico Gallo a. 1467. ſeu ineunte 1468. ſine anno et loco, vt tum ſolebat, excuſa, eaque, ſi quid iudico, Conradi et Arnoldi, qui nullo non tempore Vlrico obtrectabant, inuidiam conflauit, qua perciti inſtigarent Alerienſem, vt auctiorem et, ſi fieri poſſit, emendatiorem pararet ſuis ſumtibus imprimendam, qua fructus laborum Vlrici intercepturos ſe ſperabant. Sed ne viros bonos et de re literaria alioquin aeternum meritos temere calumniari videamur, age rationibus ſententiam noſtram adſtruere conabimur. Ac primo quidem conuincendi nobis ſunt ii, qui in ſiglis JA. RU. nomen typographi latere exiſtimant, ex quorum numero eſt Audiffredus,*) qui tantum abeſt, vt in Lairii ſuſpicionem de typographo eiusdem concedat, vt potius ſpeciminibus ad calcem l. l. exhibitis, ex forma characterum ab illa Vlrici Galli in Romana Cic. de Oratore diuerſa, demonſtrare annitatur, non illum ſed *Sixtum Ruſſingerum* aut alium quemquam eius characteribus vſum eas impreſſiſſe. Imprimebat hic Neapoli annis 1474 - 1476, eique imprimis moris fuiſſe, Audiffredus contendit, annum et locum et nomen omittere. Scilicet nihil intereſt, quid ſingatur, modo, quae potior eius cura eſt, Lairium erraſſe cum aliqua ſimilitudine veri dicat. Probabiliorem coniecturam eorum, qui Cat. Bibl. Harleianae curarunt, vbi eadem ed. T. I. p. 40. n. 719. occurrit, laudauit Hambergerus.**) Putant illi, per ſigla iſta deſignari *Iacobum de Rubeis* typographiam intra annos 1473. et 1476. Venetiis exercentem. Enimvero nec characterum diſſimilitudo, nec ſigla illa

 obſtant,

*) In Cat. Rom. ed. ſec. XV. p. 13. 14.

**) Zuverläſs. Nachr. T. III. p. 76. Cf. Cl. Zapf in Aelt. Buchdruckergeſch. von Mainz p. 51.

obſtant, quominus Vlrico Gallo cum Lairio vindicemus. Quod ad primum enim attinet, quem fugit Vdalrici in parandis nouis characteribus ſtudium! Notae vero I. R. quae facile cum IA. RU. componantur, comparent etiam in ſubſcriptione Meditationum Ioannis de Turre Cremata, quas idem ille Gallus a. 1467. menſe Decembri abſoluit. *) Quidni autem ſocium aliquem Vlrici, quem ignoramus, quemque breui forſitan Vlricus amiſerit, literis hiſce initialibus demonſtrari putemus, qualis Conrado et Arnoldo fuit Ioannes a Laudenbach ſimili literarum compendio A. I. in ed. Auguſtini de Ciu. D. a. 1467. in mon. Subl. latens. Sed alia aggredimur, et quae bibliographi iſti, qui nil niſi apices literarum et ſignorum myſteria curant, plerumque ſpernunt. Scribit Io. Andreas, collectionem Epiſtolarum Hier., a Theodoro Taruiſino factam, ad ſe delatam eſſe ſeque rogatum, vt emendatiorem ſuis curis redderet. Quaerimus igitur, manuſcriptusne ille liber Theodori fuerit an hic ipſe potius liber impreſſus? Quis credat vero, Alerienſem, ſi primus fructus induſtriae Theodori luci dediſſet, praefationem eius omiſſurum fuiſſe? Sed, inquis, non eandem ſeriem, ſed multo auctiorem dedit. Audio. Attamen vel ſic pro fundamento illa erat nec ideo debita ille laude fraudandus. Nec moribus temporum hoc conuenit, vt ipſius huius innominatae editionis exemplo cognoſcas, in qua copioſa de Theodoro Lelio notitia vna cum praefatione eius praemittitur. Contra ſi noſtram ſequeris qualemcunque ſententiam, bene conſultum fuit ab Alerienſi typographorum rationibus deſultoria hacce et ambigua editionis antecedentis mentione; hos vero quid aliud feciſſe diximus, niſi quod ſolemne ipſis erat.

*) Laire p. 127. Audiffredi p. 8.

erat.*) Vt reuertamur tandem, nam pudet paene in damnum honeſtatis Conradi et Arnoldi argutos fuiſſe, quae ad plenam editionis huius cognitionem adhuc deſunt, colligamus. Incipit Vol. I. ab Ariſtaea de LXX Interpretibus ex verſione Matthiae Palmierii. Sed ipſam Ariſtaeae narrationem praecedunt *notitia de Theodoro Lelio*, vnde diſcimus, Pycenum illum natione fuiſſe, a Nicolao Pont. Auditorem Rotae Rom. conſtitutum, a Pio Praeſulatu Feltrenſi et a ſucceſſore eius Paulo II. Taruiſino epiſcopatu ornatum; item quod praefationem huic collectioni ſine nominis ſui annotatione praemiſerit. Eadem notitia repeti dicitur poſt Ariſtaeae narrationem. Iam Lelii praefationem, huic ſtatim ſuccedentem, ſupra per compendium dedimus. Eam autem Matthiae Palmierii**) epiſtola ad Paulum II. de Ariſtaeae verſione ſequitur, quae plane de Hieronymo ſilet; ex quo liquido apparet, non editoris vice functum eſſe Palmierium, ſed vtriusque eius et Lelii labores a typographo et qui forte tum ei libros pararet, temere coniunctos eſſe.

❋ ❋

S. l. et a. Altera. *fol.* Liber epiſtolarum S. Hieronymi. Continet epiſtolas CXXXVIIII. quarum prima eſt Damaſi ad Hieronymum,***) vltima Hieronymi ad Rufinum: *Lectis literis tuae prudentiae* etc. Praecedunt duobus foliis, columnis ſectis *Capi-*

*) Laire p. 103.

**) Piſanus fuit, Abbreuiator et Secretarius Apoſtolicus, mortuus a. 1483.

***) Quatuor priores cum particula quintae, quae eſt H. ad Damaſum de homiliis Origenis ſuper Cant. Cantic. in noſtro exemplari deſunt.

tula libri epistolarum S. H. quae *incipiunt* in pagina interiore folii primi. Character est semigothicus. Non foliis numeri, nec plagulis adscripti sunt, nec custodes, nec aliud quidpiam. Rubricae singulis epistolis, manu sunt appictae. Nusquam commemoratam vidimus.

Vtra harum edd. innominatarum sit illa, cuius exemplar a. 1471. compactum laudat *Franc. Car. Alter,* *) resciuerim. Quod si enim prior esset, haud leuiter confirmaretur sententia nostra.

❧ ❧

f. l. et a. fol. Beati Hieronymi liber de viris illustribus. acc. Ej. liber de essentia diuinitatis et Thomae de Aquino summa de articulis fidei et ecclesiae sacramentis. Sed prior libellus a duobus reliquis separatus est, desinens in pagina recta fol. XXXVI. et seorsim etiam occurrit, vt exempla apud nos testantur. Impressus est Charactere gothico maiori, paginis latis absque vlla numerorum et signorum accessione. Sunt autem tres isti libelli particulae collectionis duodecim tractatuum, in quibus etiam *Augustini* quaedam et *liber de arte moriendi* sunt, quae integra rarissime occurrit. Conf. *Denis Garell. Bibl.* p. 232. *Meusel Bibliograph. Magaz.* St. I. p. 57 sqq. *Helmschrot* P. II. p. 4.

❧ ❧

f. l. et a. fol. B. Hieronymi presbyteri Psalterium, quod ipse ex hebraico transtulit in latinum. Initium facit *Prologus beati jeronimi presb: in psalterium quod ipse de hebraico transtulit — sic — in latinum.* Ad calcem: *Explicit translacio soliloquorum*

*) Bibliograph. Nachr. Wien 1779. 8. p. 183.

rum ſive pſalterium beatiſſ. leronimi euſebii presb. quod ad peticionem ſoffronii tranſtulit ut in epiſtola ante pſalterium impreſſa promittitur. X. Impreſſum eſt paginis latis, foliis 54. Abſunt literae initiales, numeri foliorum, ſignaturae et cuſtodes. Deſcribit *Helmſchrot* P. II. p. 5 ſq. memorat quoque *Murr* in Merkwürd. Nürnbergs p. 24. et in Memorabil. *Bibl. Norimb.* T. I. p. 299.

* *

ſ. l. a. et typogr. fol. Tomis II. B. Hieronymi *Expoſitiones in Vetus et Novum Teſtamentum.* Vallarſius citat ex aliorum mentione. *Praef. gen. p.* VI.

* *

ſ. l. et a. 4. Beati Hieronymi oratio declamatoria de glorioſa B. Dei Genitricis Virginis Mariae aſſumptione, ad B. Paulam et Euſtochium filiam eius. *Cat. Bibl. Reg. Par.* T. I. p. 374. n. 632. *vetuſtiſſimam* dicit.

* *

ſ. l. et a. 4. S. Hieronymi Ordo viuendi Deo. *Cat. Muſ. Britt.*

* *

Pariſiis. ſ. a. 8. S. Hieronymi Epiſtola de Carnis reſurrectione. *Muſ. Britt.*

SAEC. XVI.

1508.

Lugduni apud Iacob. Saccon. fol. D. Hieronymi epiſtolae in tres partes diſtributae. vide ed. ſequentem.

(1512.)

(Pariſiis) apud Poncetum le Preulx. 8. D. Hieronymi Epiſtolarum (et Opuſculorum) Codicilli

tres. Cum praefatione Nicol. Maillard et Auctoris vita. *Bibl. Firm.* T. I. p. 49.

1513.

Lugduni, per Nic. de Benedictis. fol. „Sancti ac beatissimi Hieronymi presbyteri epistolae et tractatus quantae sanctitatis veritatisque existant nullus mortalium digne explicare poterit. — Ceterum quum volumen sacrarum epistolarum crebro iam impressioni absque noua impressione traditum fuit: hinc euenit, vt corruptiora fuerint nouissima volumina. — Quapropter ne tam solennis liber inemendatus ante oculos peritorum obuersetur: per magistrum *Iohannem de gradibus* vtriusque iuris professorem nouissime in regia vrbe lugduni castigatus: in qua reimpressus extitit: Repertorioque, quod prius in tres partes distinctum erat: in vnum volumen compacto quo facilius quod quaeritur minori labore investigari queat."

Haec tituli et praefationis instar literis gothicis rubris forma triangulari folio, quod proxime textum primae partis praecedit, impressa sunt. Praemittuntur repertorium, vita Hieronymi et reliqua, excepta Theodori Lelii praefatione, ex editionibus Basileensibus tomo primo et secundo quemadmodum et antecedentibus subscriptio typographi, cum insigni eiusdem et diei, quo absolutus sit, addita est. Ad calcem tertii extant versus: *Si delectet opes?* (sic) etc. — *characteribus*, in quibus distichum quartum et quintum ita refecta:

Nil lachesi superat: Iacobus *quoque vivere* Saccon
Nomen perpetuo me facit ingenio.
Cui merito celebris urbs inclyta sectaque ab undis
Rodani *condignum* Lugduna *dat tibi locum.*

Impressae

Impressae sunt paginis latis, charactere rotundo, praeter titulos et initia librorum, in quibus gothicus est adhibitus.

* *

Lipsiae per Iac. Thanner. 4. Quattuor diui Hieronymi epistole ad vitam mortalium instituendam accommodatissime ac mira scatentes eruditione hoc continentur libello. (Haec characteribus gothicis, reliqua romanis exarata sunt.) *Argumenta Singularum Epistolarum Compendiaria Oratione contexta.*

Prima. Neglectum munus rescribendi: in quo saepe numero peccamus: perhumaniter reprehendet.

Secunda. Sacerdotes: ab Aaron maioribusque suis degenerantes ad viam virtutis, reducet.

Tertia. Monachos: qui a sanctitate vite desciverunt: ad pristinam vite consuetudinem: reformabit.

Quarta. Parentes: si liberos habuerint: quonam pacto eos educare et erudire debeant: commonebit.

In fine: Hee diui Hieronymi epistole: venusto charactere a prouido viro Iacobo Thanner chalcographo Lipsigk peruigili cura: absolute Anno virginei partus 1. 5. 1. 5.

Insunt *ad Niciam Hypodiaconum Aquilegie de vicissitudine literarum, ad Nepotianum de vita Clericorum, ad Rusticum Monachum de vita Monastica, ad athletham de institutione puerilis aetatis.* Textus charactere romano satis bono exscriptus et marginibus latis circumdatus est.

1516.

1516.

Apud inclytam Basileam ex accuratissima officina Frobeniana. fol. Voll. IX. Opera omnia Diui Eusebii Hieronymi Stridonensis vna cum argumentis et scholiis Des. Erasmi Roterodami cuius opera potissimum emendata sunt quae antehac erant deprauatissima et instaurata ea quae prius erant mutila. *Ad calcem Tomi noni:* Basileae in aedibus Io. Frobenii, impendio Brunonis, Basilii et Bonifacii Amerbachianorum, ac Ioannis Frobenii Chalcographi et Iacobi Rechburgii ciuium Basileensium, Mense Maio, An. M. D. XVI.

Iure suo Io. Frobenius splendidae huius editionis fronti affixisset apophthegma, quod in margine inferiori paginae, qua vita Hieronymi incipit, adscripsit. Μωμήσεταί τις θᾶσσον ἢ μιμήσεται. Neque arrogans Erasmi dictum: *Illud non verebor dicere, intra triginta annos nullum opus excusum typis, pari fide, pari cura, pari impendio.* Siue enim incepti magnitudinem ex vasto tot voluminum dispersorum antea, et maximam partem ineditorum collectione et recognitione, seu Erasmi labores, quibus rudem hanc et indispositam

Congeriem secuit, sectamque in membra redegit
Coecoque exemit aceruo

siue Amerbachiorum fratrum consociatam diligentiam, siue denique liberalitatem sumtus praebentium spectes: vnicos per istam aetatem in genere suo Erasmum ac Frobenium fatebere. Ac quantis sibi molestiis opus steterit, non tacet Erasmus in praemissa ad Guil. Waramum, Archiep. Cantuariensem totius Angliae Primatem et Summ. Cancell. epistola nuncupatoria. Attamen haec omnia cum non ignorarem, inquit, tamen apud me tantum valuit Hieronymi vindicandi studium, tantum vtilitas eorum, quibus cordi

cordi sunt arcanae literae, tantum denique tuae celsitudinis et iudicium et voluntas, quem prae caeteris assiduum huius negocii et impulsorem habebam et efflagitatorem; vt contemptis difficultatibus omnibus, Herculano quodam animo laboriosissimam quidem sed pulcherrimam adirem prouinciam, vnus propemodum cum tot mendarum portentis depugnaturus. Nec enim tantundem laboris exantlatum arbitror in paucis edomandis monstris Herculi, quam mihi in tollendis tot mendarum millibus. Neque vero paulo plus vtilitatis hinc orbi profecturum existimo, quam ex illius omnium ore celebratis laboribus. Primum enim complurium sed praecipue veterum collatione voluminum, nonnunquam ex apicum vestigiis addivinantes, mendas sustulimus, et germanam reposuimus scripturam. Graeca quae vel omissa fuerant, vel perperam addita, restituimus: quod idem fecimus et in Hebraicis, verum hac sane in parte, quod minus nostro Marte poteramus, aliorum suppetiis praestitimus praecipue fratrum Amerbachiorum, Brunonis, Basilii et Bonifacii, quos optimus pater Iohannes Amerbachius velut instaurandis bonis authoribus genitos, trium linguarum peritia curauit instruendos. Atque hi sane paternum animum et expectationem vicerunt etiam, nihil antiquius ducentes Hieronymi gloria et hac gratia nec impendio parcentes nec valetudini. Quorum equidem auxilio libenter sum vsus quod hebraeorum literas degustassem verius quam didicissem. Et tamen curauimus, ne quid deesset auido lectori, etiam si quid deesset nobis: quodque nostris viribus esset diminutum, id ex aliorum suppetiis sat simus. — Adiecimus singulis libellis aut epistolis argumenta, veluti fores aperientes, ingredi volentibus. Deinde quum non omnibus contigit, tot linguarum ac literarum cognitio, si quid remorari poterant

rant lectorem mediocriter eruditum, id scholiis additis illustrauimus, quae geminam vtilitatem adferant: alteram, quod tam insignis author, qui antehac nec ab eruditissimis legi poterat, posthac a semidoctis poterit intelligi: alteram quod iam non perinde procliue fuerit cuiuis deprauare, quod ab aliis est restitutum. Nec his contenti, quaecunque falso Hieronymi titulo circumferebantur, eaque magna ex parte talia, vt non Hieronymum authorem, sed impudentissimum et insulsissimum rabulam opificem prae se ferrent, non recidimus, ne quid omnino desyderaret auidus magis quam elegans lector: hoc est, vt dicam crassius, ne non haberent similes labra lactucas: sed in suum relegauimus locum, nullo alioqui digna loco. Denique totum opus, de ea loquor portione, quam nobis proprie sumsimus, in quatuor digessimus volumina. Primo παραινετικὰ, καὶ παραδειγματικὰ complexi: quod eorum, quae ad vitam instituendam pertinent, oporteat primam esse curam. Secundum in tres diuisimus classes, in quorum primam retulimus quaedam non inerudita quidem illa, nec indigna lectu, sed tamen falso inscripta Hieronymo. In proximam aliena sed quae suis titulis authorem testentur. In tertiam velut in sentinam reiecimus, ineptissimas ineptias impostoris haud scio cuius: de quibus merito dubites infantiorne sit, an indoctior an impudentior. Is mihi certe quisquis fuit, videtur dignissimus quem publicis odiis prosequantur omnia saecula, qui de omnium aetatum ingeniis tam male senserit, vt sperarit neminem futurum, qui possit insani rabulae naenias ab eloquentissimi, doctissimi sanctissimique viri libris dignoscere. Tertium volumen dedimus ἐλεγκτικοῖς et ἀπολογετικοῖς, nimirum his quae ad refellendos haereticorum errores et maleuolorum calumnias pertinent. Quartum tribuimus ἐξηγηματικοῖς vide-

videlicet quae ſacrorum voluminum habent enarrationem. — Subſequitur hanc epiſtolam vita Hieronymi per eundem verbis diſertiſſimis explicita, in qua multa quidem 'acute ab eo primum animaduerſa ſunt, ſed in laudibus eiusdem plane ſibi non temperat. Proxima eſt *Criſis in Opera omnia Hieronymi*, ſeu *Index omnium operum cum cenſuris in Quinque digeſtus ordines.* Primus habet γνήσια, de quibus nulla dubitatio ſit, quin ab Hieronymo ſint edita. Secundus habet ἀμφιβόλως νόθα, de quibus iure quis addubitet illius ſint nec ne. Tertius ψευδεπίγραφα, quae ſalſo titulo Hieronymum authorem mentiuntur, cuius ordinis fecit tres claſſes. Prior indicat erudita nec indigna lectu. Secunda impudentiſſime tributa Hieronymo atque aliis auctoribus. Tertia docta ſed ſuis titulis authorem teſtantia, quae tamen Hieronymianis lucubrationibus fuerant admixta. Quartus oſtendit ex Hieronymianis et alienis commixta, ſeu verius confuſa. Quintus iudicat ea quae aut culpa temporum interciderunt aut certe nondum prodierunt in lucem, vt ad veſtigandum incitaret ſtudioſos.

In quo negotio arduo ſane et tunc temporis ſolius Eraſmi humeris apto, ſi quid ſubinde humani paſſus eſt, non erat propterea ludibrioſe, vt a multis factum eſt, exagitandus. Ipſe iudices peritos, moderatos, aequos non extimeſcit, ſed Cenſuras ſuas et imprimis in ſecundum Tomum praefationem, in qua totius, quae genuina a falſis ſecernere curat partis critices fundamenta exemplis ex omni graecarum et latinarum literarum genere illuſtrata iecit legere et loca integro animo, ſemota contentione, ſtudio aut odio conferre eos iubet atque ita demum ſecum ſentire aut diſſentire ipſis concedit. „Nos quod nobis viſum eſt, inquit, in commune propoſuimus, nec omnino ſupine, ni fallor, nec arroganter. Si quis ſic noſtra reiiciet,

reiiciet, vt adducat meliora, volenter ac libenter amplectemur Tantum abest, vt errorem obstinate tueri velimus. Sedulo bonaque fide laboratum est a nobis et optimis fratribus Amerbachiis, vt diuus Hieronymus quam minime deprauatus aut contaminatus exiret in manus studiosorum, non ausim affirmare nos assecutos omnia. Illud non verebor dicere, intra triginta annos nullum opus excusum typis, pari fide, pari cura, pari impendio. Proinde aequum, vt quam nos adhibuimus diligentiam in restituendo, eandem caeteri quoque praestent in tuendo, quod restitutum est. Alioqui si licebit impune deprauare, miscere, confundere principum ecclesiae libros, nulla certa fuerit vllius authoritas in libris excudendis: quoniam protinus vnicum exemplar in duo millia propagatur, vt singula errata bis mille fiant." — Subditus est index alter iuxta ordinem tomorum. Praeter praefationes laudatas Tomis quatuor prioribus admonitiones de contentis Erasmus, quinto Bruno et Basilius fratres Amerbachii, quatuor posterioribus solus Bruno praemiserunt. Atque hic opportune obseruat Tribbechouius (in ed. Francof.) sumsisse sibi Erasmum reuidendos tres priores, quartum etiam rigida censura sua notasse, in reliquos autem animaduersionem aliis reliquisse, quod in prioribus tribus aequalis fere vbique stilus, mens genuina Hieronymi, atque ipsissima eius manus, si a paucis discesseris, obuia sint, in reliquis autem, sepositis praefationibus plurimis, subitaneus quandoque eius labor, interpolationes aliorum, eclogae et diuersae sententiae variorum tractatuum atque exoterica quaedam occurrant, quae lectorem suspensum saepius teneant, vt in Hieronymo quaerat Hieronymum. *) Quod artem typographi-

*) His confer quae supra de consilio, quale ab initio Erasmo

graphicam attinet, plane cum virorum laudatorum ſtudiis aemulata eſſe videtur. Nihil dicam de charactere luculento, quo ſemper excelluit inter pares Frobenius. Sed elegantiam et ſimplicem, quae vbique elucet, munditiem miror. Sic tituli non verboſa operis deſcriptione ac praedicatione ſunt oppleti et omnigeno charactere variegati, vt in aliis Frobenianis libris crebro vſu venit, ſed charactere maiuſculo, paucis lineis et, quod valde gratum oculis accidit, forma lapidari ſunt impreſſi. Character tamen hebraicus luculentior graeco eſt. Denique non praetereundus eſt a nobis *Index in Tomos omnes operum Diui Hieronymi cum interpretatione nominum Graecorum et Hebraeorum, per Ioan. Oecolampadium Theologum in ordinem digeſtus,* qui quatuor annis poſt M. D. XX. *ex eadem officina,* edente *Wolfg. Fabritio Capitone* prodiit et tanquam *Tomus decimus* nouem illis acceſſit.

* *

Viennae Auſtriae per Ioan. Singrenium. 4. D. Hieronymi contra Iouinianum libri duo cum Apologetico eiusdem in defenſionem librorum contra Iouinianum. Additus eſt Iulius Obſequens de auguriis ſeu auſpiciis.

1518.

Lugduni ap. Iac. Saccon. fol. Euſebii Hieronymi Stridonienſis epiſtolarum libri plurimis quidem quibus minoribus excuſae formis et mendis, et mutilatio-

Eraſmo fuerit, ex Epiſtolis illius retulimus, et adde, quod ſic facilius intelligitur, qui factum ſit, vt *ſpuria* et *dubia* Hieronymi *ſcripta* medio quaſi operi inſeruerit, et videbis non vanam fuiſſe Tribechouii ratiocinationem.

lationibus ſqualebant, ſolutarum Partes III. *In fine:* Impreſſum fuit hoc opus Lugduni per Magiſtrum Iacobum Sacon Anno Domini 1518. die vero XXVI. menſis Octob.

1519.

Cracouiae apud Victorem. 4. B. Hieronymi aliquot Epiſtolae.

1526.

Baſileae, apud Io. Frobenium. Tomis IX. *fol.* Omnes quae extant D. Hieronymi Strid. lucubrationes vna cum Pſeudepigraphis et alienis admixtis, in nouem digeſtae tomos, ſed multo quam ante vigilantius per *Deſ. Eraſmum Roterod.* emendatae. Iterum Guilielmo Archiep. Cantuarienſi inſcripſit data epiſtola Baſ. idib. Iul. anno MDXXIIII. in qua ſic differit: „Quamquam in prima editione ſic aduigilatum erat, vt vix vlli ſpes eſſet, poſterioribus curis, quas prouerbio dicunt meliores, quicquam adiungi poſſe, Praeſul incomparabilis: tamen ego magnopere cupiens hoc opus, quod nomini tuo, ceu monumentum, vtinam victurum erexeram, omnibus, quantum fieri poſſet, numeris abſolutum exactumque reddere: curaui, vt denuo ſeparatim excuderetur et chartis et formulis elegantioribus, quamquam Io. Frobenius ſic ſe geſſerat antea in excudendo Hier., vt non ſolum omnium ſuffragiis antecederet, verum etiam vix ipſe ſibi locum relinqueret vincendi ſui. Nos in Hieronymi ſcriptis paene nihil deprehendimus, quod eſſet corrigendum. In noſtris ſcholiis nonnulla correximus, quaedam ſuſtulimus, adiecimus non pauca. Reſtant tamen adhuc loca, ſed ea perpauca, in quibus mea diuinatio non omnino ſatisfecit animo meo. Quae ſi quis me felicior vel ingenio vel exemplarium

copia

copia reſtituerit, libenter et hominis induſtriam exoſculabimur et publicae gratulabimur vtilitati etc." Raro occurrit haec editio.

1522.

Baſileae . . . . 4. S. Hieronymi Epiſtola ad Euſtochium de cuſtodienda virginitate cum Schol. Eraſmi Rot. *Cat. Bibl. Barber.*

1524.

Baſileae, apud Io. Frobenium. fol. *Tomis VI.* S. Hieronymi opera cum ſcholiis Deſid. Eraſmi et indice. *Cat. Bibl. Bernenſ.* (1764. 8.) T. I. p. 120.

1528.

Lugduni, apud Io. Creſpinum. 4. D. Euſebii Hieronymi, Stridonenſis, opus epiſtolarum, cum ſcholiis Deſ. Eraſmi, denuo per illum vulgatum, recognitum, correctum et locupletatum. *Cat. Bibl. Reg. Pariſ.* T. I. p. 374.

1529.

Baſileae, ap. A. Cratandrum. 4. Sophronius de vita Euangeliſtarum Gr. lat. *S. Hieronymo* interprete c. ſcholiis Eraſmi. — *ibid. eod.* Sophronii verſio graeca. S. Hieronymi vitarum SS. Eccleſiaſticorum cum ſcholiis *Eraſmi.* cum *Epiphanii Comment. de prophet. vitis et al.*

1530.

Lugduni, ap. Sebaſt. Gryphium. fol. Tomi VII. D. Hieronymi opera, ex emendatione et cum argumentis ac ſcholiis *Deſ. Eraſmi.* *Cat. Bibl. Reg. T. I. p.* 373.

1532.

Coloniae. 12. Sententiae ex epiſtolis S. Hieronymi collectae. *Muſ. Britt.*

1534.

Pariſiis . . . . *fol.* *Tomis IX.* D. Hieronymi opera (ex recognitione Eraſmi). *Cat. libr. impreſſ. Muſei Britt.* T. I.

1537.

Baſileae, ex officina Frobeniana. fol. Tomi IX. Omnes quae extant D. Hieronymi Lucubrationes vna cum Pſeudepigraphis, et alienis admixtis, in nouem digeſtae tomos, ſed multo quam ante vigilantius per *Deſ. Eraſmum Roterodamum* nunc poſtremum emendatae, locis non paucis feliciter correctis, quibusdam etiam locupletatis, duntaxat in ſcholiis. — Cura lector, vt nobis ſit fauſtum et felix tantum laborum et impendiorum ſuſcepiſſe. Erit autem, ſi theſaurum magno vſui futurum libenter emeris. *Ad calcem Tomi noni:* Eximia haec D. Hier. Strid. opera, quibus poſtremum recognoſcendis immenſum laborem ac diligentiam Deſ. Eraſmus Rot. impendit, excuſa ſunt Baſileae in officina Frobeniana typis et aere Hieronymi Frobenii et Nicolai Epiſcopii Chalcographiae ſociorum abſolutaque menſe Auguſto an. MDXXXVII.

„Hier. Frobenivs et Nic. Episcopivs L. Quod parens olim noſter et ſocer Io. Frobenius in huius operis veſtibulo dixit, *δευτέρων ἀμεινόνων*, eo quod altera diuini huius autoris Lucubrationum editione priorem ſuam longe viciſſet: idem nos optimo iure hic poſſe repetere cenſemus, qui hac noſtra, quae omnium poſtrema eſt, et eandem et eam, quam nuper Gallia dedit, ſuperauimus: quae tamen gloria non noſtrae induſtriae, ſed venerandae memoriae

riae Des. E. Rot. indefatigabili diligentiae est adscribenda: qui quum ne in Parisiensi quidem impressione, vltra quam tunc ei operi nullam in posterum adhibere statuerat manum, sibi satisfecisset, denuo istas tanti viri vigilias vigilanter recognouit, nobisque commisit typis euulgandas: Ibi pro nostra virili dedimus operam, ne vlla in parte deessemus nostro officio, atque praeter aliorum necessariorum curam doctos praeficeremus viros cum operi castigando tum indici quam elaboratissimo conscribendo, tum vt Psalterio Hebraeo praeter puncta etiam accentus adderentur: in summa vt omnia quam liceret, optime fierent. Caeterum ordo Tomorum idem est seruatus, qui superioris erat editionis, nisi quod Gennadii catalogus ex quarto tomo in finem primi sub Hieronymi, quem de viris illustribus inscripsit, catalogum, propter simile argumentum est translatus: praeterea indicem, quod creberrime in manibus versetur, in proprium volumen minore forma et charta ob commodiorem vsum seorsum excudimus.*) Idb. Aug. MDXXXVII." Idem fere de sua opera Erasmus in praefatione ad Lectorem data Friburgi Brisgoviae. A. MDXXXIII. in qua praeterea Guil. Warami obitum, qui illo ipso tempore acciderat, tenerrimi affectus significatione luget. Caeterum haec editio omnia quae superiores, nec non praefationem secundae praemissam continet. Charta ac literae nitore primam longissime superant, nec tamen in omnibus illam antecellunt.

1546.

Parisiis, ap. Carolum Guillard. fol. Tomis IV. D. Eusebii Hieronymi opera quae extant ex recognitione Erasmi Rot.

*) Prodiit *anno sequenti eadem forma.*

* *

Nurembergae, ap. Io. Montanum. 4. D. Hieronymi Liber contra Heluidium de Virginitate S. Dei Genitricis Mariae. *Ibidem. eodem, eademque forma* Eiusdem Epiſtola ad Gaudentium de inſtitutione filiae. *it.*

Ibidem. eodem 4. Eiusdem Epiſtola ad Pammachium et Oceanum. *Weislinger Cat. Bibl. Ord. S. Ioh. Hieroſ. Argentorati* (Arg. 1749. f.) p. 109.

1552.

Tiguri. 8. D. Hieronymi de ſancta fide contra Iudaeos. *Cat. Bibl. Bremenſ.* T. I. p. 120.

1553.

Baſileae, ex officina Frobeniana. fol. Tomi IX. D. Hieronymi opera ex ſecunda emendatione *Deſiderii Eraſmi*, cum eiusdem argumentis et ſcholiis. *Cat. Bibl. Reg. T. I.* p. 374.

1554.

Louanii. 4. S. Hieronymus de Vita Clericorum et Sacerdotum. *Muſ. Britt.*

1562.

Romae, apud Paulum Manutium . . . . S. Hieronymi Epiſtola ad Euſtochium Paulae filiam de cuſtodia virginitatis. Hanc epiſtolam ſeorſim excuſam hoc modo laudat Vallarſius T. I. ed. I. p. 87. Occurrit quoque in *Cat. Bibl. Bodlei. de eodem a. et typ.* Epiſtola ad Demetriadem de virginitate.

* *

Baſileae, ap. Henric. Petri. fol. D. Hieronymi de Mundi Exuſtione et Die Iudicii libri V.

1565.

1565.

Basil. ex off. Episcopiana per Nicol. et Euseb. Episcopios. fol. Tomi IX. Voll. III. D. Hieronymi omnes, quae extant, lucubrationes, additis vna pseudepigraphis et alienis Scriptis ipsius admixtis, in nouem Tomos per *Desid. Erasmum Roterod.* digestae et denuo emendatae. *Cat. Bünav.*

* *

Dilingae. 8. D. Hieronymi epistolarum libri III. studio *Petri Canisii.* — *Weislinger l. l.*

1566 - 71 - 72.

Romae, apud Paulum Manutium. fol. Tom. IX. Opera D. Hieronymi Stridonensis Ecclesiae Doctoris *per Marianum Victorium Reatinum* ex manuscriptis codicibus multo labore emendata et ab innumeris erroribus vindicata. Cum indice copiosissimo.

Inscripsit editor opus suum per annos succedentes tribus S. Pontificibus Rom. Pio IV. Pio V. et Gregorio XIII. summamque propositi in prima, quam in tribus prioribus tomis praemisit, epistola ita succincte explicauit, vt vix paucioribus a nobis verbis comprehendi posse videantur.

PIO QVARTO P. M. MARIANVS VICTORIVS REATINVS.

Quot quantaue sint, Beatissime Pater, ac semper fuerint, aduersus Catholicam ecclesiam haereticorum commenta; et quibus artibus vafritiisque eam destruere illi conati sunt, explicari non potest. Ex his autem nulla magis noxia impetitio vnquam fuit, quam cum sub domesticorum et orthodoxorum nomine illi in eam irruerunt; quippe cum nulla maior pestis, vt

vulgato prouerbio dicitur, ſit, quam familiaris inimicus. Eraſmus Roterodamus Catholici hominis partes profeſſus antidoti nomine venenum fudit: Quantum autem in reſtituendo veteres eccleſiae patres peccauerit, quantumque circa eorum ſenſus aberrauerit, primi, vt credimus, nos in praeſentiarum oſtendimus. Reſtituimus enim, in hoc opere loca, vt ex ipſis iunctis noſtris ſcholiis apparebit, plus minus mille et quingenta, quae partim ſua manu maculauit, partim tempore corrupta, ex rerum imperitia reſtituere ipſe non potuit. Ex ſcholiis autem eius errores et ignorantias confutauimus. Adiuti autem ſumus hac in re exemplaribus manuſcriptis viginti, et antea impreſſis aliquot, quae Florentiae, Brixiaeque monachi Caſſinenſes, et Neapoli Bononiaeque Dominicani inuicem multo labore cum Eraſmianis codicibus contulerunt, nec defuerunt ii qui Vaticana Bibl. aſſeruantur. Variis autem tot exemplarium lectionibus adhibentes deinde iudicium, non paſſim omnia, ſed ea tantum nos ſelegimus, quae vel ex ipſa ſententia, et dicendi ordine, vel ex cognitione rerum ita eſſe legenda claro nobis apparuit. Et ne temere mutatam lectionem praetendere quis poſſet, mutationis in ſcholiis rationem reddidimus. Qui enim ex ſolis veteribus exemplaribus loca emendant, variantibus illis, quod in manuſcriptis conſuetum eſt, ſaepe illuduntur. Adhibuimus praeterea in reſtituendis locis Illuſtriſſimi Cardinalis Guil. Sirleti iudicium. Explicuimus ad haec loca omnia, quae aliqua ratione difficilia erant, praeſertim hiſtoriarum, quibus D. Hieronymus, vti vndecunque eruditiſſimus, refertus eſt. Idque fecimus, tum quia neceſſarium nobis viſum eſt opus, tum ne plus in Eraſmiana, quam noſtra editione, aliquid, quod vtile videretur, reperiri poſſet. Et ne aliquid in opere deſideraretur, teſtimonia omnia, quae a D. Hie-

D. Hieronymo citantur, praesertim ex testamento veteri, quae secundum LXX. sua editione nondum recepta, ab eo adhibentur, multo labore conquisita, lateri apposuimus. Argumenta singulis Epistolis, librisque praefiximus: et Indicem nouo quodam modo, veluti summam quandam operis, rerum temporumque ordine seruato, contextum calci appinximus. Vitam D. Hieronymi antea maiori ex parte ignoratam, ex eius scriptis fideliter collectam primi edidimus. Rel. Continentur singulis Tomis: I. *Epistolae et libri contra haereticos* vt quidem titulus et indices pollicentur. Sed hoc falsum est, vt facile inspectio docet. Habet *epistolas ad vitae institutionem et moderationem pertinentes*, nec non, quae eodem tendunt, *vitas Monachorum* et librum *de viris Illustribus*. II. Ἐλεγκτικὰ καὶ ἀπολογητικὰ f. contra diuersas haereses et maledicorum calumnias scripta proponit. III. τὰ ἐξηγητικὰ, ad explanationem scripturae pertinentia, nimirum *praefationes commentariis et versionibus in Sacros libros praemissas*, epistolas eiusdem argumenti et Origenis homilias. IV. Commentaria in IV. prophetas maiores. V. Ecclesiasten et XII. Prophetas min. VI. Commentaria in Matthaeum, Marcum, Pauli Epistolas ad Galatas, Ephesios, Titum et Philemonem, nec non Didymi librum de Sp. S. VII. Commentaria super Psalmos vna cum Psalterio ex Hebraico ab ipso latinitate donato. VIII. Commentaria in Iob, Prouerbia Sal. Homilias IV. Origenis et Commentarium in omnes Epistolas Pauli. IX. Epistolas D. Hieronymo falso adscriptas, diuisas in tres partes. Index Tomum X. constituit.

1566.

Romae in aedibus Populi Romani apud Paulum Manutium, Aldi filium. 8. Tomi IV. D. Hiero-

nymi Stridonensis epistolae et libri contra Haereticos, ex antiquissimis exemplaribus nunc primum emendati, argumentis et scholiis illustrati, opera et studio *Mariani Victorii Reatini.* adiecta est operis initio vita D. Hieronymi ex eius scriptis collecta, et primum edita labore eiusdem *Mariani Victorii. Cat. Bibl. Reg.* T. I. p. 374. In *Cat. Bibl. Chig.* extant Tomi III. Voll. 2.

1568.

Antuerpiae, apud Guil. Siluium. 8. D. Hieronymi Stridonensis decas prima epistolarum, emendata et annotationibus illustrata studio et opera *Henrici Grauii.* In *Cat. Bibl. Barb.* eadem laudatur de a. 1569.

1576.

Romae [apud Paulum Manutium]. fol. S. Hieronymi Epistolae et libri contra haereticos. *Cat. Bibl. Firmianae* T. I. p. 49. n. 173. *Paulum Manutium* haud dubitanter addo, quin procliuem me habet opinio, anni notam in mendo cubare et hoc volumen ad editionem operum Romanam pertinere. Nisi forte singuli tomi repetiti sint; nam in *Cat. Bibl. Chigianae* editionem operum Manutianam laudatam inuenio intra annos 1471. et 1476. Tomis IX. Volumm. 5. factam.

1578 - 79.

Antverpiae ex officina Christophori Plantini. fol. Tomis IX. c. indice. Vide titulum Romanae. Repetitionem ab ipso M. Victorio curatam Oudinus dicit.

* *

Parisiis, ap. Sebast. Niuellium. fol. Tomis IX. Diui Hieronymi opera ex antiquissimis exemplaribus emen-

emendata ſtudio et labore *Mariani Victorii*, cum eiusdem argumentis et ſcholiis.

1580.

Coloniae. 8. Hieronymi liber de Scriptoribus eccleſiaſticis cum notis Suffridi Petri. *Cat. Biblioth. Brancat. et Barber.*

1588.

Pariſiis, apud Sebaſt. et Rob. Niuelle. 16. D. Hieronymi, Stridonenſis, epiſtolae ſelectae, et in libros tres diſtributae, opera et ſtudio *Petri Caniſii*, ad exemplar Mariani Victorii emendatae, argumentisque illuſtratae.

✳ ✳

ſ. l. et a. 4. S. Hieronymi Epiſtolae ab Eraſmo recognitae. *Muſ. Britt.*

S AEC. XVII.

1602.

Pariſiis . . . . fol. IV Tomis. S. Hieronymi opera ex emendatione Mariani Victorii.

✳ ✳

Pariſiis . . . . 16. S. Hieronymi Epiſtolae ſelectae. *Cat. Bibl. Brancat.*

1606.

Lugduni, ap. Iacobum Pillehotte. 16. S. Hieronymi Epiſtolae ſelectae, in tres libros diſtributae, emendatae argumentisque illuſtratae a Petro Caniſio. Acceſſit huic poſtremae editioni Graecarum dictionum locorumque obſcuriorum expoſitio cum Auctoris Vita ex Mariano Victorio excerpta. *Cat. Bibl. Chig.* p. 254.

Rotho-

Rothomagi. 16. S. Hieronymi Epiſtolae ſelectae. *Cat. Bibl. Brancat. Neapoli* p. 152.

1608.

Pariſiis, apud Bibliopolas urbis Pariſienſis conſortes. fol. Tomi IV. cum Indice ſeparatim excuſo. S. Hieronymi Strid. opera omnia quae reperiri potuerunt ex antiquis exemplaribus diligentia et labore *Mariani Victorii* Reatini, Epiſcopi Amerini emendata, atque argumentis et ſcholiis illuſtrata. Quibus acceſſerunt hac editione praeter Sophronii Graecam interpretationem libri de Scriptoribus Eccleſiaſticis, *Henrici Grauii* eruditiſſimae annotationes in Epiſtolas itemque variorum locorum ex manuſcriptis codicibus emendationes. Adiecta eſt operis initio vita S. Hieronymi olim falſo ab aliis relata quam idem Victorius ex eius ſcriptis collectam primus edidit. Indices item locupletiſſimi nouo quodam modo veluti ſumma quaedam operis ordinati ab eodem Victorio contexti et compoſiti. *Ad calcem Tomi IV:* Lutetiae excudebat Petrus Vitre' Typographus, XV. kalendas Iulii MDCVIII.

Non eſt mera repetitio Romanae, ſed multa habet ſingularia, quae quoniam ab ipſis bibliopolis, quam breuiter fieri poterat, declarata ſunt, ſimulque ex iſta admonitione Societas eorum, quae haud diu quidem durauit, noſcitur, nolumus eam ab aliquo deſiderari. Dignam etiam, quae cum aliis compararetur, cenſuit hanc editionem Simonius.*) - *Bibliopolae Pariſ. vrbis conſortes L.* „Vt ex hoc bonarum artium bonarumque literarum vberrimo fonte Pariſienſis vrbis Academia non vno miſſae tubo ſacrorum

*) Lettres choiſies T. I. lettr. 34. p. m. 297.

rum tibi editiones librorum effluerent, praeter eos quibus insigne nauis est Lutetiae symbolum, sex alii bibliopolae, quibus eiusdem vrbis ichnographia*) τὸ παράσημον obtigit ad excudendas nihilo minori studio diligentiaque sanctorum Patrum lucubrationes societatem coiuimus. Atque vt ab ipsa nominis sacri appellatione foelicius omen captaretur, a beati huius Hieronymi operibus initium ducendum censuimus, quorum vltimam Niuellianam editionem ex accurata *Mariani Victorii* correctione susceptam bona fide repraesentauimus, paucis tantum immutatis aut subtractis, adhibito doctorum virorum consilio, vt maius tibi laborum ac sumtuum compendium fieret." Primo igitur epistolas in tres antea tomos diuisas in vnum compegerunt. Deinde Tomo secundo, qui commentarios in prophetas minores exhibet, illud in Lamentationes Hieremiae, tanquam merum centonem ex Gregorio Magno subduxerunt. Porro textum duplicem prophetarum ab ipsius Hieronymi commentariis antea perperam separatum manuscriptorum omnium et Origenis, Basilii et Chrysostomi editionum exempla secuti illis inseruerunt. Contulisse praeterea se affirmant commentarios in Esaiam et Ezechielem, itemque in Ionam et alios prophetas minores cum compluribus MSS. monasteriorum S. Germani et Victoris ad muros Lutetiae et Nic. Fabri. Tertius tomus continet Commentaria in eosdem minores prophetas et genuinas auctoris in N. T. lucubrationes: in quartum denique, quae falso ei adscriberentur, coniecerunt cum commentario in psalmos, qui licet multa exhibent operis Hieronymiani fragmenta, plures tamen alieni subteminis pannos assutos circumfert.

*) In priori Tomo aere, in sequentibus tribus nec non indice ligno impressa.

fert. Ex his vltimis tomis ſublata etiam ſunt, quae ex Graeco in Latinum Hieronymus transtulit, nec non plures Auguſtini epiſtolae in ſuperioribus editionibus inſertae, item commentarii in Iob, quos apud Bedam quaerere lectores iubent. Tandem graecam Sophronii verſionem libri de Viris ill. ex Germanicis editionibus vna cum Henrici Grauii annotationibus antea nunquam in lucem emiſſis addiderunt, poſtremoque fructuoſiſſimo ſtudio e duobus Indicibus trium priorum et ſex poſteriorum voluminum vnum conflarunt.

1611.

Helmaeſtadii ap. Iacobum Lucium. 4. D. Hieronymi, Strid. Presb. Hieroſolymitani, libellus de illuſtribus Eccleſiae Doctoribus ad ſua vsque tempora: ex editione *Ioannis a Fuchte.*

* *

Tornaci. 12. S. Hieronymi Epiſtolae ſelectae. *Muſ. Britt.*

1617.

Lutetiae Pariſ. ap. Sebaſt. Chappelet. 8. S. Hieronymi Strid. indiculus de haereſibus Iudaeorum nunc primum in lucem editus cura et ſtudio *Claudii Menardi.*

1620.

Pariſiis, apud Claud. Morellum 4. S. Hieronymi locus inſignis cap. I. in Ezechielem perpenſus et emendatus a *Laelio Ruino,* Epiſcopo Balneoregienſi, ex editione *Federici Morelli.*

1624.

Lutetiae Pariſiorum. fol. Tomis III. S. Hieronymi opera ex editione *Mariani Victorii,* et cum anno-

annotationibus Henr. Grauii et aliorum et emendat. Andr. Schotti.

1643.

Parisiis sub insigni nauis. fol. Tomi IX. S. Hieronymi Strid. opera omnia quae extant. *Mariani Victorii* Reatini Episc. Amerini labore et studio ad fidem MS. et vetustorum exemplarium, argumentis et scholiis illustrata etc. Editio Nouissima.

Accesserunt in hac editione I. post vitam H. a Victorio collectam Bellarmini censura in opera H. ex libro de scriptoribus ecclesiasticis desumta. II. Textus SS. typorum varietate a Commentariis S. Hier. distinctus est. III. H. Grauii annotationes in Epistolas et variorum locorum ex MSS. codicibus emendationes post vltimam editionem Parisiensem ab Andrea Scoto (Schotto) sunt emendatae, auctae et recognitae. IV. Difficilia S. Hieronymi per Francisc. a Messana Hieronymiani Ordinis Madriti in Hispania Doct. Theologum ordine alphabetico digesta, in fine noni tomi collocata sunt, vti et Aduertentiae siue Animaduersiones scholasticae in eadem opera S. Hier. opera Ferd. Velosilli, Hisp. Episc. Lucensis. V. Fed. Morelli Obseruationum et emendationum diatriba. VI. Laelii Episc. Balneoregiens. leg. Apostol. emendatio insignis loci Hieronymiani.

1644.

Paris. fol. D. Hieronymi Epistolae ad Theophilum Episcopum Alex. in *Bibl. Magna PP.* T. II. p. 81. 112.

1658.

Antwerpiae. f. S. Hieronymi liber de scriptoribus Ecclesiasticis cum notis *Aub. Miraei.*

1669.

1669.

Vindob. f. S. Hieronymi Expoſitio fidei catholicae, quae rectius Pelagio tribuitur, in *Petr. Lambecii* Comment. de Bibl. Vindob. lib. II. p. 274-278. ibid. p. 284-86. duae Hieronymi ad Damaſum epiſtolae praecedente Ep. Damaſi ad Hieronymum.

1681.

Hiſpali, apud Didac. Philipp. de Vrrieda. 8. Diui Hieronymi Strid. Epiſtolae aliquot ſelectae in vſum et vtilitatem adoleſcentium qui latinae linguae dant operam, nunc multo maiori diligentia et cura, quam antea correctae, auctae et expurgatae per Reverendum Patrem Fr. *Hieronymum Gomez,* de Obſeruantia B. Mariae de Mercede Redemptionis Captiuorum.

1684.

Francof. ad Moenum et Lipſiae apud Chriſtian. Genſchium. fol. Tomis XII. S. Hieronymi Strid. Opera omnia cum notis et ſcholiis variis item lectionibus Deſiderii Eraſmi Roterodami, Mariani Victorii Reatini, Henrici Grauii, Frontonis Ducaei, Latini Latinii, aliorumque. Subnexis item indicibus nouis I. Locorum S. S. II. Capitum doctrinae fidei. III. Miſcellaneorum, Hiſtoricorum et Philologicorum. IV. Explicatarum Pericoparum Euangelicarum. Auctoritate et Sumptibus Sereniſſimi principis ac Domini Domini Friderici, Erneſti Pii Filii, Ducis Saxoniae, rel. Poſt Baſileenſium et Pariſienſium exemplarium collationem edita, in Diuini nominis gloriam et eccleſiae commodum.

Curae huius editionis praefuit *Adamus Tribbechouius* Gothanus, vir ſua aetate haud mediocris nominis. Expreſſa eſt Eraſmiana, ordine etiam ac diſtri-

distributione per *nouem* Tomos illius seruato. Sed accesserunt tomis tribus, *decimo* notae, scholia et annotationes Mariani Victorii, Henrici Grauii, Frontonis Ducaei, Latini Latinii; *vndecimo* Francisci a Messana expositiones locorum difficilium et Ferd. Velosilli aduertentiae; sed hae non de suo sed doctorum aliquot in Wittenberg. et Helmstad. academiis virorum consilio, vt Tribechouius non sine aliqua reprehensione significat; *duodecimo* indices noui quadruplici serie distincti atque hi imprimis Tribechouii suasu. Quae de Erasmiana pariter ac Victorii editione egregie idem obseruauit, supra attulimus. Merito Friderico Duci nuncupata est, sed factum est pietate in hunc principem, vt alieno loco hic insereretur *euolutio insignium eius iuxta artis heraldicae principia* studio *Bernhardini Zechii cum aliquot tabulis aere impressis.* Cf. *Acta Erudit.* 1684. Aug. p. 343-48. et *Oudinum* T. I. p. 856.

1690.

Lutetiae Parisiorum apud L. Rouland fil. via Iacobaea ad insigne S. Ludouici. 4. D. Hieronymi Prodromus siue Epistola Domini Iohannis Martianay ad omnes viros doctos et studiosos cum Epistola S. Hieronymi ad Sunniam et Fretelam castigata ad MSS. codices optimae notae ac multiplici obseruationum genere illustrata. Opera et studio eiusdem Domini Iohannis Martianay Presb. ac Monachi Ord. S. Bened. e Congreg. S. Mauri.

Quam necessaria esset noua operum H. editio, ostendit eruditosque vbiuis gentium diligenter inuitat Martianaeus, vt, si quid Hieronymi ineditum in bibliothecarum forulis delitescere nouerint, indicent: aut si quid in priuatis commentariis schedisque suis singulare habeant, quod ad exornanda et illustranda

Hieronymi opera faciat, in publicam Ecclesiae ac studiosorum vtilitatem illud conferant. Tantae enim molis opus esse sentiebat nouam Hieronymi atque accuratam editionem, tot momentis grauem, tot difficultatibus asperam, tot ambiguitatibus obseptam et intricatam, vt totius Reipublicae literariae studia postulare videretur. Sed enim animum tanto onere suscepto grauatum erigebat et consolabatur Hieronymi exemplum, quod is, qui summus sacerdos esset, fieri iussisset et quod magna etiam ab eruditis auxilia ventura sibi suppetias speraret. Studium enim suum atque incoeptos conatus apostolica sua benedictione prosequi, nominatim dignari gloriabatur Sanctissimum Papam Alexandrum Octauum, cuius nutu atque imperio ad nauandam Hieronymo operam excitatus sit:*) atque si ex multorum animo omnium Virorum doctorum animus bene sperari liceat, laetissimos ex hac etiam parte successus sibi auguratur. Ita depraedicat imprimis cum Regiae bibliothecae praefectorum beneuolentiam, qui facilem adeo copiam Manuscriptorum sibi quotidie fecerint, tum Baluzium, qui non contentus consilium subministrasse atque hortatus addidisse Martianaeo, Colbertinam bibliothecam velut communem domum ipsi aperuerit. Plurimum etiam gratiae a se habendum significat Domino Tilmon, a quo commodatum habuerit absolutissimum Manuscriptum volumen Gallico idiomate vitae S. Hieronymi, quam ex eiusdem S. Doctoris scriptis eque diuersis diuersorum Auctorum libris in ordinem ipse tam mirabili diligentia atque felici rerum omnium iudicio digessisset, vt viam ipsi aperuerit ad illustranda non pauca

*) Quemadmodum Hieronymus olim a Damaso ad SS. Bibliorum translationem permotus erat. Hoc est quod videri vult imitari exemplum.

pauca obscuriora Hieronymi loca ac rem chronologicam lucubrationum eius facilius assequendam. Necessitatem autem nouae editionis probaturus etiam post Herculeos Erasmi Rot. et Mariani Victorii labores magnam adhuc erratorum syluam in his operibus relictam esse, exemplis nonnullis probare satagit. Et imprimis eo nomine in Erasmum et Victorium inuehitur, quod Hebraicis vocibus et textibus ab H. allegatis, subinde puncta apposuerint, et hoc facto Hieronymi sensum et interpretationem saepius plane subverterint. *Altera* prodromi *pars* exhibet S. Hieronymi *Epistolam ad Sunniam et Fretelam*, ad MSS. Codd. optimae notae castigatam, cui in altera paginarum columna appositae sunt vitiosae lectiones in Erasmi et Mariani Victorii editionibus occurrentes, quarum tantus apparatus est, vt vix tertia Epistolae huius licet satis prolixae pars cum MSS. Codicibus conueniat. Cuius diuersitatis causam recte sentit Prodromi auctor fuisse, quod Marianus Vict. et Erasmus Hieronymum non ex Hieronymo, sed ex hodierno Masoretharum Hebraico textu et ex seniorum LXX editione Sixtina, emendare praesumpserint: non intelligentes, longe diuersam fuisse Hebraicam veterem lectionem ab ea, quae nunc Masoretharum punctis circumscripta est; et Graecarum interpretationum exemplaria, quibus Hieronymus vsus est, multum ab iis diuersa fuisse, quae Romae cum Nobilii notis edita hodie leguntur. Subiiciuntur huic *Epistolae* notae in titulum eius et inscriptionem, inque aetatem eius, loca difficiliora et celebriora, variantes lectiones Graecas, nec non Hebraica verba, quibus notis subiungitur index Codicum MSS. ad quos Epistola haec nunc recognita et castigata prodiit. Caeterum Epistola id. gallico scripta et Mich. Lequenio (Lequien) ab auctore prodromi opposita ad Hieronymum proxime

non ſpectat. Cf. *Acta Erudit.* 1695. Mart. p. 95. et apud Oudin. p. 857.

1693. 99. 1704. 1706.

Pariſiis apud Ludouicum Roulland et Ioan. Aniſſon. fol. Tomi V. S. Euſebii Hieronymi Strid. Presbyteri, opera, ad vetuſtiſſimos MSS. codd. nec non ad editiones veteres emendata, ſtudio et labore Monachorum ordinis S. Benedicti (D. ANTONII POVGET et D. IOANNIS MARTIANAY).

Geſtit recens haec editio nouo, quod operum S. Hieronymi ſyluae accreuit, germine *primo* hocce *tomo* per Martianaeum feliciter in dias auras educto, videlicet *Bibliotheca Diuina antehac inedita, complectente translationes Latinas Veteris ac Noui Teſtamenti, cum ex Hebraeis tum e Graecis fontibus deriuatas, innumera quoque ſcholia marginalia antiquiſſimi Hebraei cuiusdam ſcriptoris anonymi, Hebraeas voces preſſius exprimentes.* Quae quidem verſiones licet aliae nullae eſſent, quam quae iam pridem ſub nomine Vulgata legerentur, non inepto tamen conſilio a Martianaeo repraeſentari denuo videbantur, quemadmodum in antiquiſſimis libris exſtant, ſine mutationibus, quae poſtea in iis factae ſunt, eoque ordine, quo inueniuntur iisdem in libris, nec diſtinctionibus, quae in iis cernuntur, omiſſis. Optandum igitur erat, vt quamplures lectiones variantes ex antiquis libris, qui magnam earum praebituri erant copiam, excerptas addidiſſet, quod omnes nimis parce ac nullo conſilio ab eo factum aegre ferunt ac conqueruntur. Haudquaquam vero neglexit, quae ſpeciem atque pompam inſtituto ſub quocunque modo conciliare poſſent, quo partim titulus Bibliothecae Diuinae ſpectat, in quo mirifice ſibi placuit, partim materies, quam prolegomenis condendis vndique ex haud

haud foecundis eruditionis ſuae campis corraſit atque comportauit. Conſtant illa quatuor ſectionibus, in quarum *prima* diſſeritur de nomine Bibliothecae, et de modo, quo nobis edita ſit, nempe I. Quid ſignificet Bibliotheca diuina. II. De Conſilio Hieronymi in vertendis ſcripturis ſacris. III. De ſtudio eius in lingua hebraica perdiſcenda. IV. Quos habuerit hortatores, quos oppugnatores ſuarum Translationum ex Hebraeo. V. Quod in ſuis Translationibus nimiam vitauerit nouitatem et Interpretationis κακοζηλιαν. Prolegomeno *ſecundo* de tempore translationum Hieronymi et earum vſu in eccleſia; III. de Canone Hebraicae veritatis et ſcholiis eiusdem marginalibus; IV. de Titulis et capitulis, Verſibus et metris ſacrorum Bibliorum agitur. Notas, quae ſenſum locorum illuſtrent, oppido paucas M. adſperſit. Locum vna cum lectionibus variantibus in inferiori margine obtineat. *Tomus ſecundus.* Edito iam vtriusque Teſtamenti ſacro contextui Libros Commentariorum in Legem et Prophetas ſubnectendos, eosque, quidquid ſecus aliis viſum fuerit, Epiſtolis b. Patris moralibus praeponendos eſſe exiſtimauit. Sed cum eiusdem liber vnus de *nominibus Hebraicis* alterque *de ſitu et nominibus locorum Hebraeorum,* generales velut commentarii in omnem S. S. nuncupari mereantur, Etymologicus quidem alter, alter Geographicus, hinc eos primo ſtatim loco collocat. Mox tamen duo haec opuſcula, excipiunt *Quaeſtiones hebraicae* in *Geneſin*, quas ſolas reperire ſe potuiſſe teſtatur, quamuis aliarum in caeteros libros ſacros Hieronymus ipſe ſaepius meminerit. Quamobrem et quoniam in caeteris quoque non niſi particulas aliquas plurimorum diuinorum voluminum ab eodem expoſitas teneamus ex Epiſtolis eius omnes, quae ad interpretationem S. Codicis ſpectarent, a Geneſi vſque

ad librum Ecclesiastae in vnum collectas et iuxta ordinem librorum dispositas titulo *Epistolarum Criticarum* sistit: quo factum putat, vt, quantum fieri posset, integra Commentariorum Hieronymi series exiret. Singula vero opuscula ex fide plurimorum MSS.^a vetustissimorum se emendasse, tantamque se in hoc negotio diligentiam adhibuisse scribit, vt dicere haud vereatur, *Hieronymum ipsum propria quasi manu correxisse, et restituisse in hac editione, quodcunque in veteribus libris antea descriptis corruptum fuerat.* Cui industriae cum et altera accesserit collatio scilicet quamplurium Hieronymi locorum similium, quibus inuicem illustrentur saepius sententiae, ac variantes lectiones in vnam genuinam concilientur: *nihil desiderari posse, quod ad perfectam textus emendationem et restitutionem necessarium sit* arbitratur. *Acta Erudit. a. 1699. Decembr.* p. 529 sq. Quod *epistolas,* quas vocare amat *criticas,* e reliquarum coetu seligendas attinet, consilium, nostra quidem opinione, non tantopere reprehendendum atque auctori suo exprobrandum erat ac fere ab omnibus et nouissimo quoque editore factum nouimus. Nam etsi largiamur, fortasse nouandi studio plurimam partem eius esse tribuendam: quis tamen negauerit, aptum et vtile esse institutum, quod vnius eiusdemque argumenti particulae dispersae sub vnum obtutum coguntur, vt ex iusto loco certius aestimare queant? Huic tomo animaduersiones crebras et subinde, imprimis ad Quaestiones hebr. valde prolixas addidit, acriter propterea a Clerico notatus. *Tomus tertius* complectitur *Commentarios in XVI. Prophetas.* Praecedunt Prolegomena II. in quibus editionis nouae Commentariorum necessitatem, quam iam dudum cum vniuersorum operum H. editionis necessitate demonstrauerat, denuo comprobat, exempla restitutarum

rum hebraicarum et latinarum lectionum, notas chronologicas, aliaque ad illustrationem spectantia exhibet. Cum autem longius paulo a secundi Tomi publicatone ad tertii editionem effluxisset spatium, quo calculi cruciatibus ab omni labore Martianaeus detentus fuit, prodiit interea (1700.) acerrima in primum ac secundum Tomum *Io. Clerici* animaduersio, *Quaestiones Hieronymianae* inscripta, quae innumera vulnera Martianaeo inflixit atque effecit etiam, vt superiores eius cauerent, ne amplius inepta notarum mole Hieronymi commentarios oneraret. Qua de caussa nudum fere ac simplicem Hieronymi contextum editum hic habes. Contra vero post Comm. in IV. Proph. maiores p. 1138. inseruit M. *Eruditionis Hieronymianae defensionem aduersus Iohannem Clericum* charactere maiori ac reliqua impressam, quae duobus capitibus I. *de absoluta Hieronymi eruditione deque imperitia singulari Ioh. Clerici.* II. *de sinceritate et vtilitate Editionis nouae Operum S. Hieronymi; deque imperitia et maleuolentia Quaestionum Hieronymianarum Iohannis Clerici*, atque *indice aliquot insigniorum mendaciorum et fallacium conclusiuncularum Io. Clerici* omnem illius impetum repellere atque infringere nititur. *Tomus quartus* parte prima complectitur *Commentarios omnes in libros N. T.* insertis et hoc loco secundum ordinem librorum SS. *Epistolis criticis;* altera pars *cunctas alias Epistolas* ordine nouo chronologico et in varias classes distributas cum *opusculis Apologeticis et Polemicis* exhibet. Nec minus haec quoque ad MSS. codd. fidem emendata ac restituta pollicetur ac praelusit prolegomenis specimina emendationis et doctas in epistolarum aetatem discussiones exhibentibus. In appendice I. partis proponuntur *Didymi liber de Sp. S.* interprete Hieronymo cum *eiusdem* in eundem

librum *ad Paulinianum praefatione.* Caeterum noua bella in Clericum meditatus fuisse videtur bonus Monachus, vt ex admonitione ad calcem Partis II. ad ligatores directa patet, qua *Appendicem apologeticum pro Hieronymo ac eiusdem ed. noua Benedictina* adiecturum se fuisse, sed consilium deinde mutasse Superioribus haud dubie cogentibus scribit. *Tomus quintus.* Hic tandem *opuscula supposititia et incerta* edita vel inedita in quatuor series diuisa exhibet. Nempe *Tripartitam seriem Erasmi* *) diligentius editam cum censuris eius, cumque variis aliquot lectionibus MSS. codd. et adnotationibus Martianaei; et *Commentarios in Libros sacros veteris et noui Testamenti* falso Hieronymo adscriptos. Antecedunt 1. duplex vita, altera Anonymi ex codd. iterum accuratius descripta et variantibus lectionibus instructa, altera per ipsum editorem condita subiectis Seueri Sulpitii de Hieronymo testimonio et Gennadio de viris illustribus ex noua ad Codices antiquissimos reuisione et variantium coronide. Nec sane contentus fuit prolegomenis, quaecunque hac partitione complexus esset explicare, sed pro bellariis apposuit *Appendicem curiosissimam in gratiam discipulorum H. et studiosorum diuinae scripturae* h. e. *Mantissam Editionis Benedictinae* s. Congeriem *Theseων Positionum* et *Disputationum in Biblia S.* it. cum inscriptione *Tractatus curiosis non indignus*, Theologiam sacram asceticam, Praefationem de triplici genere Sacrae poeseos, Exercitationem in Psalterium Dauidicum,

*) Prima parte proponuntur Opuscula, quorum auctores ignorantur. Secunda ea, quae suis titulis proprios testantur Auctores. Tertia similiter quae suos Auctores ipsa prae se ferunt; sed quae parum docta habentur.

cum, et Exercitationem Analyticam et Theologicam in Pſalterium. Porro Exercitationem anal. et theol. in Cantic. Canticorum; iſagogicam in Elegias ſacras Proph. Ieremiae. Theologiam Propheticam, quae breuiter oracula Prophetarum exponit, cum adiuncta chronologia. Denique exercitationes in Pſalmos VI. priores. Singulis hiſce voluminibus, quid? quod ſingulis voluminum partibus plerumque index Locorum SS. et rerum additus eſt. Atque vt laudes etiam huius editionis paucis complectamur, I. textum praebet ad Codices antiquos et bonos multis in locis emaculatum et plerumque fide aperta reſtitutum, quae profecto ſi cum clandeſtinis et doloſis Romanae editionis artibus comparaueris, non minima laus eſt. II. Hebraica, quae peſſime quondam ab Amerbachiis fratribus ad Maſoretharum legendi rationem conſtituta fuerant et characteribus Hebraicis exſcripta, quae aliter Latinis Hieronymus ſcripſerat, ad antiquam formam paſſim reuocauit et feliciter emendauit. III. Chronologicam ſcriptorum ſeriem accuratius et docte plerumque conſtitutam ſuppeditat. Contra nemo inficias iuerit, I. Martianaeum, ſi ampliorem linguae latinae, graecae ac hebraicae habuiſſet peritiam, quae Clerici fuit obiectio, ope codicum et diligentia adhibita meliora daturum fuiſſe; II. pro ambitioſa, ne quid grauius dicam, laborum ſuorum traductione et oſtentatione typographica, voluminumque mole, laudes eius editionis tenues eſſe; III. recteque Clericum ei exprobraſſe, quod imparatus atque ignarus virium ſuarum et rei magnitudinis ad laborem acceſſerit. Quod poſtremum vel ex eo ſole clarius patet, quod epiſtolam, quam ſpeciminis loco olim ediderat, magno variantium lectionum apparatu et ſpecioſe exſcriptam absque vlla mutatione eademque forma recudi fecit, cum reliquis eiusdem argumenti pauciſſi-

mas variantes in inferiori paginae margine appoſuit. Dedicatum eſt opus Innocentio XII. P. M. cuius inſigne gentilitium ſingulis tomorum titulis impreſſum cernitur.

1700.

Amſtelodami apud I. Lud. de Lorme. 8. Ioannis Clerici Quaeſtiones Hieronymianae in quibus expenditur Hieronymi nupera editio Pariſina multaque ad Criticam Sacram et Profanam pertinentia agitantur.

Paruum hoc ſed iudicio et eruditione lectiſſima refertum opuſculum tanto maiori iure locum ſibi inter annales editionum Hieronymianarum poſtulat, quanto non ipſius Hieronymi magis quam Pariſini editoris doctrinam et ingenium ſeuera lance examinat. Latiſſime profecto vſus eorum, quae noua tunc et audacter ab ipſo dicta videbantur, vel etiam tanquam friuola et ludibrioſa ſannis et dicteriis excipiebantur, ad iudicia de patrum vſu et eruditione vniverſum reformanda patuit. Conſtat quaeſtionibus XV. quarum hic index eſt. *Quaeſtio I.* Quid poſtuletur ab eo, qui *Hieronymum* edere atque illuſtrare aggrediatur. Ad ſex capita refert: 1) Non oportere ab editore pluris fieri, quam par eſt, Scriptorem, quem edit, qua in re peccaſſe Eraſmum et Martianaeum oſtendit, ſimulque data occaſione iudicium de vniverſa Hieronymi eruditione hiſce verbis promit: „Si ſeponas multam Graecorum et praeſertim Latinorum lectionem, coniunctam cum facultate acriter declamandi, aut declamatorie ſcribendi, pro eius aeui palato; cetera omnia ſunt mediocria. Non modo Hebraicae, ſed et Graecae Linguae modica cognitione fuit tinctus. Theologiam ceteraſque diſciplinas deguſtauerat potius quam exhauſerat. In inuentione quidem,

quidem, nihil propemodum habet exquisiti; in ordine, nihil ferme accurati. In ratiocinatione vero et collectione consectariorum, plus multo pompae rhetoricae atque exaggerationis inuenias, quam roboris, et iudicii, nisi velis Dialecticae valedicere; quam nunquam in eo laudasset *Erasmus*, nisi communi Editorum vitio laborasset." 2) Editorem eius peritum esse oportere Linguae Latinae; 3) Peritum item Linguae Graecae quarum peritiam Martianaeo esse negat; 4) Hebraice doctum esse oportere, qua pariter eruditione carere Martianaeum obiicit; 5) Postulari etiam hominem versatum in Lectione Vett. Interpretum, qualis non sit Martianaeus, quod probatur exemplo vocis *Aulon;* 6) Eundem oportere esse in tractandis MSS. peritum, quod deesse Martianaeo exemplis probatur. *Qu. II.* Quanta *Origeni* fuerit peritia Linguae Hebraicae. *Qu. III.* Quanta fuerit Linguae Graecae cognitione praeditus *Hieronymus*. *Qu. IV.* Quanta fuerit Hieronymo Linguae Hebraicae peritia, quod attinet Grammaticam. *Qu. V.* Quanta fuerit Hieronymo Linguae Hebraicae cognitio in iis, quae spectant ad singulorum vocabulorum significatum. *Qu. VI.* An *Hieronymus* aliquando passus sit sibi fucum fieri a Iudaeis, quod aliquot exemplis probatur. *Qu. VII.* Quanti sint faciendae rationes, quibus Martianaeus adductus est, vt summam peritiam Linguae Hebraicae Hieronymo tribueret. *Qu. VIII.* Quisnam sit verus vsus Operum Hieronymi, et quaenam adhibenda cautio in iis legendis. *Qu. IX.* Quanti facienda sit editio versionis Latinae, quam Martianaeus vocat *Diuinam Bibliothecam Hieronymi,* quidue sentiendum de praefationibus Hieronymianis, quarum varia loca ad examen reuocantur. *Qu. X.* Quanti facienda sint Scholia edita a Martianaeo, ipsiusque adnotata. *Qu. XI.* Quodnam iudicium

cium ferendum sit de Libro de Nominibus Hebraicis, deque Notis et Commentariis Martianaei. *Qu. XII.* Quaenam sit vtilitas Libri *de Locis Hebraicis. Qu. XIII.* Quidnam sentiendum *de Hebraicis quaestionibus* in Genesin. *Qu. XIV.* Quanta sit eruditio in *Epistolis Criticis Hieronymi. Qu. XV.* Quodnam ferri queat, iudicium de Commentariis Hieronymi.

Saec. XVIII.

1717. 18.

Dissertation critique *du P. de Vitry* sur la 38 Lettre de *S. Jerome.* dans les Memoires de Trevoux. An. 1777. Juin p. 993-1011. An. 1718. p. 973 vsque ad 995.

1718.

Parisiis, ap. P. Maillet. 12. Tullius Christianus f. D. Hieronymi epistolae selectae studio *Monachi* e Congreg. *S. Mauri. Cat. Bibl. Reg. Franc.* T. I. p. 374.

* *

Hamburgi ap. Christ. Liebezeit et *Theodor. Christoph. Felginer.* fol. D. Hieronymus de scriptoribus ecclesiasticis, cum veteri versione graeca, quam vocant *Sophronii*, et nunc primum vulgatis editoris notis, Hieronymum cum Eusebio accurate conferentibus: adiunctis praeterea castigationibus *Suffridi Petri* et *Io. Martianaei*, nec non integris *Erasmi, Mariani Victorii, Henr. Grauii, Aub. Miraei, Willh. Ern. Tentzelii* et *Ern. Salomonis Cypriani* annotationibus, curante Io. Alb. Fabricio in *Eiusd. Bibl. Ecclesiastica.*

1730.

1730.

Venez. 4. *Petri Magagno* historica animaduersio in Epistolam S. Hieronymi ad Eustochium de custodienda virginitate: *nelle Novelle della Rep. delle Lettre del' anno* 1730. p. 59-72.

1731.

Romae ex typogr. Petri Rosati et Iosephi Borgiani in via Parionis. 8. S. Hieronymi Presbyteri Epistolae Selectae in tres libros nouo ordine distributae, Vita S. Doctoris nunc primum auctae, notisque illustratae. Opera et studio *Iosephi Catalani*, Congreg. S. Hieronymi Caritatis Presb. Reuerendissimo Patri Iosepho Mariae ab Ebora (dedicatae).

1734 - 42.

Veronae apud Petrum Antonium Bernum et Iacobum Vallarsium. fol. max. XI. Tomis. S. Eusebii Hieronymi Stridon. Presb. Opera. Post Monachorum Ord. S. Bened. e Congreg. S. Mauri recensionem denuo ad MSS. Codices Romanos, Ambrosianos, Veronenses aliosque, nec non ad priores Editiones castigata, quibusdam ineditis Monumentis aliisque S. Doctoris lucubrationibus seorsum tantum antea vulgatis aucta, Notis et obseruationibus continenter illustrata studio ac Labore *Dominici Vallarsii* Veronens. Presb. opem ferentibus aliis in eadem Ciuitate Literatis viris, et praecipue March. Scipione Maffeio.

1. Ordinem et Distributionem huius editionis per XI. Tomos vide f. l. Cuique Tomo praefixa est praefatio editoris de rebus omnibus, quae ad illud Vol. pertinent, maxime iis, quarum accessione vnumquodque ditatum est exponens, in quibus etiam, quae a superioribus editoribus experta sint singula opuscula, studium diligenter notatum est.

2. Tex-

2. Textus ipſe ex MSS. quamplurimis ſtudio indefeſſo e Bibliothecis Romanis, Mediolanenſibus, Veronenſibus, Parmenſibus, Vercellenſibus aliisque congeſtis et probe examinatis et perpenſis emendatus ſ. Variante lectione inſtructus eſt, in quo illud tamen dolemus, quod otium editori defuerit, quo minus iuſto omnium ſeu potiorum ſaltem recenſu iudicandi lectoribus de pretio eorum copiam facere poſſet. Ipſe quidem in textu corrigendo has ſibi leges ſcripſiſſe profitetur, vt niſi errore ex vet. librariorum inſcitia, aut Criticorum audacia manifeſto ſe prodente, quidquam immutaret, ſed orationis contextum et penitiorem ſenſum, vſum quoque Hieronymi in ſcribendo atque ingenium expenderet. Quae ita ſibi probarentur, multas ſatis, vt quidem affirmat, in textum recepit aliasque contra loco migrare iuſſit, prudentum licet Editorum ſuffragio, lectiones receptas. Nec omnino etiam coniecturis in textum paſſim inferendis abſtinuit, ſicubi manifeſto tacentibus MSS. corruptela ſe proderet; nimirum cauſis in notis vbique additis et explicatis. Variantium lectionum molem eo compeſcere ſtuduit, quod exſulare iuberet quae mera ſcribentium ludibria, nulli vſui eſſe poſſent, reliquas continenter apponeret, leuioris vero momenti quasdam paſſim aſteriſco notatas ad marginem citaret.

3. Notae editoris partim in emendationum lectionumque receptarum cauſis et argumentis explicandis partim illuſtrandis locis intellectu difficilioribus verſantur. Praeterea collata loca Graecorum SS. vnde non raro Hieronymi oratio expreſſa eſt ſeu colorem duxit diligenter, nec ſerioris aeui auctorum Hieronymiana proferentium comparatio, ſicubi vſui eſſe poſſet, neglecta. Vt vero hoc non temere ſed cum dilectu fieri debebat, ita operi et tempori parcendi

cendi causa loca aliorum SS. similia, παραλληλα vocant, quibus margines fere oppleri solent, prorsus abesse voluit. *Ex his vero locis*, inquit, *qui aut perperam accepti sunt aut inuidiose traducti, si quando absque sanctissimi Doctoris iniuria fit, cum aliqua veritatis specie, nullius ferme praeterii culpam aut suspicionem purgare.* Ex priorum editorum animaduersionibus, quas integras olim addere constitutum erat, paucis tantum aliorum delibatis integrae adiectae sunt cuique Tomo Martianaei inuidiae declinandae causasi, quidem alias sine dispendio huius editionis omitti potuissent, inquit.

Haec Summa ed. Vallarsianae, quae vt superioribus absque inuidia longe est praestantior, ita negari nequit nimis fere iactantem nec animo satis aequo in pristinos, qui viam ipsi strauerant, editores omniumque maxime Erasmum et Martianaeum se praebuisse Vallarsium.

1739.

Paris. 4. S. Hieronymi Epistola ad Aletam (Laetam) cum variantibus lectionibus per *Monachum Benedictinum* Congreg. S. Mauri. dans *l'Explication de divers Monumens, qui ont rapport a la religion des peuples anciens.* p. 414.

* *

Ibidem. S. Hieronymi Epistola ad Sophronium de Psalterio cum variis lect. *ibidem* p. 383.

1751.

Bononiae. 4. S. Hieronymi Quaestiones in *Habacuc* Prophetam. cum Cypriani, Hilarii aliorumque Patrum Latin. opusculis a *Ioa. Chrysost. Trombellio* editis T. II. P. I. p. 189-191.

Ibidem.

-※- -※-

Ibidem. Eiusd. Sermo in die Dominica Paſchae. *ibid.* p. 195.

1758.

Coburgi, apud G. Otto. 8. S. Hieronymi Epiſtola ad Nepotianum de vita clericorum, quam ob argumenti praeſtantiam ſeparatim recudendam, addita praefatione et appoſitis notis et animaduerſionibus curauit *Erdmannus Rudolphus Fiſcherus.*

1766-72.

Venetiis, ap. Guilielm. Zerletti. 4. Tomis XI. S. Hieronymi opera ex rec. Vallarſiana. — Editio altera. Ab ipſo Veronenſi editore poſterioribus curis aucta et recognita.

A Veronenſi editione parum admodum differt, ſed paſſim ab editore emendata eſt. Exemplo ſit ex Tomo II. P. I. *Vita Pauli Eremitae*, vbi olim Codex Veronenſis non ſatis curioſe nec, vt propoſitum fuerat, ad ed. Benedictinam, ſed aliam Colonienſem erat collatus, quo factum erat, vt falſis lectionibus variantibus V. deciperetur, quas in praeſenti paſſim expungit.

-※- -※-

Verſiones. Hieronymi ſcripta maximam partem ita comparata ſunt, vt in recentiorum linguarum idiomata translata nonniſi exigui fructus eſſe et vix paucis placere poſſint. Quocirca non contemtior ſane hac ex parte videri debet, cuius praeter Epiſtolas admodum paucae librorum verſiones occurrunt, quod ea certe, quae vere iucunda lectu ſunt et quauis lingua expreſſa auctoris ingenium commendabunt non modo non neglecta, ſed ſtudioſe potius culta ſunt, vt ex ſub-

ſubiectis hoc loco Epiſtolarum verſionibus *italicis*, *hiſpanicis* et *gallicis*, quotquot reperire potuimus, apparebit.

Italicae, quae antiquiſſimae ſunt, et *Hiſpanicae.*

1497.

Ferrara per Lorenzo de Roſſi da Valenza. fol. cum fig. Vita epiſtole de ſancto hieronymo ulgare. (*ſic*) *Ad calcem:* poſt loci et typographi notam *Adi XII. de Octobre. Cat. de livres de M. Crevenna.* 8. (1789.) T. I. p. 103. *Cat. raiſonné de M. Crevenna* Vol. VI. p. 9 ſq. *Debure Bibliograph. inſtr. Theol.* p. 240.

1562.

Venet. . . . . 4. S. Hieronimo lettere fatte volgari da *Gio. Fraceſco Zeffi. Bibl. Barber.*

1613.

En Madrid por Luis Sanchez. 4. Epiſtolas del Doctor de la Yglefia ſan Geronimo, repartidas en ſeis libros, para diverſos eſtados traduzidas en lengua Caſtellana por *Franceſco Lopez Cueſta.*

* *

En Valladolid, por Juan de Rueda. 8. Epiſtolas ſelectas de ſan Geronimo traduzidas en lengua Caſtellana por *Franceſco Lopez Cueſta.*

Gallicae.

1520.

Paris, chez Guillaume Euſtace. fol. Les Epiſtres Monſeigneur ſainct Hierosme, translatez de Latin en Françoys. Eandem verſionem apud eundem

 typogr.

typogr. ſed anni nota carentem duobusque tomis impreſſam video laudari in libro gallico inſcripto: Les Bibliotheques franc. de *la Croix du Maine* et de *Du Verdier* nouv. ed. par M. *Rigoley de Juvigny.* (Par. 1773. 4.) T. IV. p. 204.

1613.

Paris, chez Ant. Eſtienne. 8. Trois Epiſtres de S. Hierosme, l'une à Heliodore, l'autre à Julien, et la derniere contre Vigilantius; avec des autres de *J. Pic. de la Mirande,* a Jean François ſon neveu, traduictes par *Jean Davy,* Sieur *du Perron et de la Guette,* Conſeiller d'Eſtat.

1672.

Paris, chez Frederic Leonard. 8. Lettres de St. Jerôme, diviſées en trois livres, traduction nouvelle, par *Jean Petit,* Avocat.

1679.

Paris, chez Jean Couterot. 8. Les Lettres de S. Jerôme, traduction nouvelle, ſeconde edition corrigée et augmentée. *Cat. Bibl. Bunau.*

1682.

Ibidem. eod. 8. Les lettres de S. Jerôme. — ſeconde edition.

1702.

Paris, chez Louis Guerrin. 8. Les Lettres de S. Jerôme, par *Jean Petit.* troiſiéme edition.

1704. et 1707.

Paris, chez Louis Roulland. 8. 3 *Voll.* Lettres de St. Jerôme, traduites en François ſur les editions

tions et fur plufieurs MSS. très anciens, avec des notes et des remarques fur les endroits difficiles; par *Guillaume Rouſſel*, Benedictin de la congr. de S. Maur.

1713.

Paris . . . . 8. 2 Voll. Lettres de St. Jerôme. *Alter bibliograph. Nachricht.*

Sine anno.

Paris, chez Geoffroy de Marnef. 8. La reigle de devotion des epiftres de fainct Jerosme, à fes foeurs fraternelles de religion (Euftochie et les autres Vierges) translatée de Latin en François par *Guy Juvenal* Profès en la regle Saint Benoift.

His addi poffunt alia quaedam:

1715.

Paris, chez la veuve d'Antoine Lambin. 12. Traitez des vanitez du fiecle, ou Commentaire de S. Jerôme fur le livre de l' Ecclefiafte, traduit avec des reflexions par *Jean Martianay*, Benedictin de la congr. de S. Maur.

1724.

Paris, chez François Barois. 12. Lettre de S. Jerôme a Pammaque qui obligea Rufin d' Aquilée de faire fes Apologies pour y repondre. *it.* Defenfe de S. Jerôme contre Rufin adreffée a Pammaque et a Marcellin: *dans Recueil de Pieces concernant la Vie de Rufin Preftre de l' Eglife d' Aquilée*, qui alteram partem vitae Rufini ab auctore anonymo Francogallo fcriptae et hoc a. et l. editae conftituit.

Codices. Antiquiſſimas editiones, ſi a paucis disceſſeris, ex codicibus peſſimae conditionis, prout in manus editorum inciderent, expreſſas eſſe, dudum Vallarſius vidit. De Eraſmo item conſtat, non valde curioſum hac in re fuiſſe, quod plus ille ſtudio et lectitatione auctoris, quem edendum ſuſceperat, tribuere ſolebat et vſui tractandorum ſcriptorum veterum confidebatur. Victorius primus hanc gloriam aucupatus eſt; nec infeliciter omnino, vt ſupra patuit. Vtinam vero recenſere eos et iudicium de ſingulis iuſtum ferre non neglexiſſet! Martianaco tam immenſa librorum MSS. copia ſuppetebat, vt fieri vix poſſet, quin omnibus excutiendis vnus quantumuis labori aſſuetus vir impar eſſet. At ille minimo ſudore et inexhauſtus viribus ex hac arena receſſit, quod nec vti ſatis ſciret nec vellet. Teſtes ſupra excitauimus Clericum et Vallarſium. Hic aliud addimus argumentum, notitiam ipſam, quam de Codicibus MSS., qui penes ipſum fuiſſent, dedit, in qua adeo ſocordem et ſupinum ſe geſſit, vt, cum in primo et ſecundo Tomo talem praepoſuiſſet, in reliquis tamen vel prorſus indicare ſuperſederet vel in notis tantum ſubinde appellaret. Ac codices, quibus ad recenſendam Bibl. Diuinam iuxta hebraicae veritatis Canonem vſus eſt, in praeſenti omittimus, rati, haec ad ipſius potius textus Bibliorum Sacrorum hiſtoriam, quam ad Hieronymum, pertinere. Tomi ſecundi codicum Syllabum ante adpendicem eiusdem Tomi proponit, et tantum MSS. codicum copiam eſſe, praemonet, vt vix numeroſitatem eorum dicere auſurus fuiſſet, niſi in promtu fuiſſet, nominibus propriis ſingulos appellare et numeris ſuis deſignare. Enumerat deinde I. *Codices* MSS. Gallicanos: 1. *Regios*, ſeptem. 2. *Colbertinos*, viginti. 3. *Corbeienſes* et *Sangermanenſes Benedicti-*

nedictinorum, septendecim. 4. *Aliorum monasteriorum eiusd. Congregationis*, quatuordecim. 5. *Cluniacenses*, tredecim. 6. *Monasterii S. Cypriani*, quinque. 7. *Sorbonicos* et *Nauarricos*, nouem. 8. *Memmianum* (Praesidis *de Mesmer*). 9. *Occitanicos*, tres. II. *Codices MSS. Romanos.* 1. *Bibl. Vaticanae*, septem. 2. *Biblioth. Palatinae*, duo. III. *Codices Germanicos* quatuor, Murbacenses. Summa *centum et tres.*

Codices, qui Vallarsio praesto fuerunt.

1. *In Epistolis*: Cod. MS. Bibl. Ambrosianae, Mediolani, olim S. Columbani de Bobio n. 59. ex quo quatuor epistolas antea non editas, quae in ed. eius n. XCII XCV. collocatae sunt et inscribuntur: *Synodica Theophili ad Episcopos Palaestinos et Cyprios; Synodica Ierosolymitanae Synodi ad superiorem; Dionysii ad Theophilum; Anastasii ad Simplicianum*: ex quibus tantum suae editioni accessisse confidit pretium, vt, si praeterea nihil a se praestitum esset, esse tamen putet, cur satis bene de Hieronymianorum operum amatoribus mereri sibi videatur.

Alios non commemorat.

2. *ad tres Vitas Pauli, Hilarionis et Malchi: Quatuor* Codices Vaticani, praenotati numeris 432. 500. 589. 797. *Vnus*, cuius ipse possessor fuit, non magnae vetustatis sed probae notae.

Codex MS. Veronensis Capituli, qui omnes ad hanc diem cognitos vetustate antecedit, scriptus anno *quingentesimo decimo septimo ab Vrsicino* Eccl. Veronensis Lectore, vt quidem adscripta epocha Consularis prodit. Hic idem est, quem maligne collatum in secunda editione conqueritur.

 3. *ad*

3. *ad Didymi librum de Sp. S.* Codex MS. Vat. n. 4945.

Codex MS. ex Bibl. Romani Collegii PP. Societ. Iesu.

Codex Tolosanus, cuius excerptas var. lect. Martianaeus ad calcem libri reiecerat.

4. *in libris contra Iouinianum:* Codex Veronensis, maiusculis literis scriptus et summae antiquitatis et emendatissimus.

Codex Cisterciensis s. S. Crucis in Ierusalem de Vrbe, qui prioris vetustati proxime accedit.

Codex Casanatensis, sequioris quidem aetatis, sed probae notae.

5. *ad libros contra Vigilantium* saepe laudat Codicem S. Saluatoris Bononiensem.

6. *in libr. Apologet. adv. Rufinum:* Codex Palatino-Vaticanus n. 234. vetustissimus.

7. *in dialogos III. contra Pelagianos:* Codex Vat. n. 4985.

2. Codex Reginae Suecorum n. 286.

8. *ad libr. de Viris illustribus et quae illi adduntur:* Codices Veronensis et Cisterciensis iam ante appellati.

Codex Lucensis, qui nonum saeculum dicitur anteuertere, ex quo seriem Capitulorum Gennadii multo ab aliis MSS. atque editis libris diversam accepisse se monet.

Codex Corbeiensis a Mabillonio laudatus, cuius Var. lect. ad calcem libri Gennadiani Martianaeus exhibuit.

Variantes Lectiones a superioribus editoribus notatae.

9. *in libro de Palaestinae locis:* Codex MS. graeci Eusebii textus, qui ante Vallarsium ex vnico Regio-Parisiensi eoque vitiosissimo editus erat.

in

in Vat. Bibl. loculis improuiso ab editore repertus. Fuit olim Card. Sirleti iamque inter Vaticanos numerum tenet 1456. Aetate saeculum decimum eum anteuertere dicit. Lectiones optimas multaque alia, quae in Adpendice apud Vallarsium apposita sunt, praebuit.

10. *ad Hebraicas Quaestiones in Genesin:* Codices Vat. duo, olim Reginae Suecorum n. 39 et 215.
Codex Palatinus in eadem Bibl. Vat. n. 183.
Codex Mediolanensis Bibl. Ambrosianae sub lit. D. n. 8.
Codex, quem ipse possedit.

11. *ad Commentarium in Ecclesiasten:* Codices duo Palatini n. 79. et 175.
Codex Vat. n. 318. Codex ipsius.

12. *ad Homilias Origenis in Cantic. Cant.* Codex MS. Bibl. S. Crucis in Ierusalem de Vrbe.
Codex Vat. olim Reginae Suecorum n. 66.

13. *ad Comment. in Iesaiam:* Codex Palatin. n. 172.
Codex Vat. n. 322.
Codices Bibl. Ambr. Mediol. duo n. 45. lit. S. et 98. lit. E. Nec defuerunt Codices, qui vnum vel alterum tantum horum Commentariorum librum continerent, quos suo quemque loco indicauit.

14. *ad Comment. in Ieremiam:* Codex Vat. n. 250.
Codex Cisterciensis seu Bibl. S. Crucis in Ierusalem de Vrbe.

15. *ad Comment. in Ezechielem:* iidem Codices, qui ad Iesaiam et Ieremiam.

16. *in Explanatione ad Danielem:* Codex Vat. n. 333.
Codex Palatino-Vat. n. 173.

17. *ad Comment. in XII. Prophetas minores:* Codices Palatino-Vat. duo n. 173. et 174. *ad*

sex posteriores praeterea Codex peruetustus et emendatus, qui olim Reginae Suecorum fuit et iam n. 93. notatur; ad singulos *plures optimae notae libri MSS.* consulti.

18. *ad Comment. in Matthaeum:* Codex Bibl. S. Crucis in Ierusalem de Vrbe, praegrandi forma et optimae notae. *Tres* Vaticano-Palatini n. 176. 177. et 181. ex quibus duo priores vetustate et emendatione insignes. Codex Palatinus n. 5. quem in locis vexatis tantummodo adhibuit. Codex Vat. olim Reginae Suecorum, n. 40. sat bonus.

19. *ad Comment. in Epp. ad Galatas, Ephesios, Titum et Philemonem:* Codex Palatinus n. 340. probae antiquitatis et notae. *Duo* Cisterciensium, quae Romae est, Bibliothecae, olim Nonantulani Monasterii, quorum alter sub n. 61. alter numero carebat.

20. *ad Eusebii Chronica:* Codex, qui tunc quidem in Parmensi Ducali Bibl. erat n. LII. antiquus et emendatus. Codex, qui penes ipsum erat, recentior quidem, bonus tamen.

Insignis Codicum MSS. numerus in Bibliothecae Diuinae recensione suppetias tulit, quibus enumerandis ob causas supra declaratas iam non immoramur.

21.

Philastrivs, Ep. Brixiens.

1. Vita. Philastrii genus aeque ac patriam ignoramus. Floruit Theodosio M. imperante, vitae exemplo aeque ac scriptorum memoria illustris. Virtutes eius et praeclare ab eo gesta laudibus prosecutus est Gaudentius, ipsius in sede episcopali successor. Singula tamen vitae eius momenta certis temporum numeris astrin-

astringere, in tanta rerum de eo traditarum penuria, etiam post tot virorum doctorum studia difficile sit. Quas post Galeardi insignem diligentiam rationes collegit nouissimus editor Gallandius, eo tendunt, vt circa annum aerae vulgaris CCCLXXX. Episcopus Brixiensis fuerit ordinatus. Obiit ante annum emortualem Ambrosii 397. Is enim successorem eius Gaudentium constituisse, ex ipso Gaudentio intelligitur. Ante episcopatum nullo facto illustrior extitit, quam Auxentii Arianorum antistitis, qui ante Ambrosium sedem Mediolanensem ab a. CCCLV. ad a. vsque CCCLXXIV. tenuit, impugnatione. Post obitum fama eius per disciplinae suae apud Brixiam alumnos, Gaudentium et Beniuolum, viguit.

Praeter librum *de Haeresibus* a Philastrio post a. 380., sed ante a. 391.*) conscriptum, nonnulla alia §. 2. Scripta.

*) Illud Galeardus coniicit ex eo, quod *Abstinentes*, quorum haeresis circa a. 380. emergere coeperit, commemorat; de altero momento iam Fabricius monuerat Parmeniani mortem, quem anteuertere debuerit, obseruans. Secus quidem Gallandius pronuntiat, ex verbis Philastrii de Haer. cap. LV. (al. LXXXIII.): *nuper Donato Parmenianum successisse*, intra annos LX. et LXXX. concludendum librum eius censens. Sed cum ipse paucis lineis interiectis animaduertit, post annum LXXX. adhuc operi suo conscribendo vacare debuisse Philastrium, propterea quod Priscillianistas, qui circa hunc annum in Hispania prodierunt, attigerit: illud *nuper* multo minus equidem sollicitauerim, quod satis constat, non de recenti adeo memoria saepius accipi. Caeterum non praetereundum est, quod idem Gallandius lectionem loci Philastriani de Haer. cp. LXXXIV. (al. CXI.): *A Domino vsque nunc anni CLXXX.* quam Fabricii et Galeardi editiones praeferunt, in sua editione expunxerit et argumentis haudquaquam leuibus penitus euertisse videatur.

alia eidem tribuuntur, quae eum auctorem non agnoſcunt; veluti a Papebrochio *) et Fabricio vetus latina *Epiſtolae S. Barnabae Interpretatio.* At illos perfunctoria MS. Corbeienſis inſpectione in errorem adductos eſſe, vt plura ſed diuerſa opuſcula in eodem volumine contenta vnius Philaſtrii putarent, Galeardus arguit. Nec magis illius ſunt *Acta SS. Fauſtini et Iouitae,* item *Aphrae paſſio.* Nec tamen improbabili coniectura duci, qui *Symbolum,* quod vulgo *Athanaſii* dicitur, cuiusque *Expoſitio* aliquando Gaudentio etiam tributa fuit, Philaſtrio adſcribunt, Galeardus pronuntiat et comprobata exemplis non ſententiarum modo, ſed et verborum Philaſtrii cum Symbolo iſto conuenientia, idcirco non eſſe improbabile ſtatuit, vt aut Philaſtrius Symboli illius auctor ſit, aut alius, quicunque fuerit, ab eo non ſolum dogmata, ſed verba etiam ipſa aliquando mutua acceperit.

Primum

tur. Oſtendit enim, priores editiones omnes in lectione CCCCXXX. ſibi conſtare, nec aliter eſſe in MS. Sangermanenſi. Illam autem lectionem a Latinio primum illatam, poſteaquam a Voſſio (in lib. de Hiſt. lat.) comprobata fuerit, a recentibus Philaſtrii editoribus non omnino in eo cautis, receptam. Atque veram illam vet. edd. et Codicis Sang lectionem agnouiſſe Sandium (in not. ad Voſſ. de Hiſt. Lat.) eandemque a Balleriniis (ad Zenon. diſſ. I. cp. II. §. 1. p. XXXVI.) ex vſu loquendi cum aliorum eiusdem aetatis ſcriptorum eccleſiaſticorum, tum ipſius Philaſtrii confirmatam. Cuncta ſcilicet exempla a Balleriniis allata quadringentos annos a Chriſto nato ab omnibus illius aeui ſcriptoribus computari demonſtrant, quibus ſi Philaſtrii numerum concordem vel s, pro rotundo accipias neceſſe eſt.

*) Papebroch. in Actis SS. Iunii T. II. p. 457. et Fabric. praef. ad Philaſtrium.

Primum Philastrius lucem adspexit a. 1528. vna cum Lanfranci libello aduersus Berengarium per *Io. Sichardum* editus. Quam editionem insecutis Helmstadiensibus, et quae in Bibliothecis PP. Parisiensibus, Coloniensi et Lugdunensi prostant, meliorem et emendatiorem Galeardus deprehendit. Praesenti demum saeculo a. 1721. *Io. Alb. Fabricius* in ed. Hamburgensi non codicibus quidem, sed ingenio praeclare ei opitulatus est et eruditissima adnotatione lucem affudit. Instructissima deinde a. 1738. prodiit *Galeardi* editio, textum Fabricianum exhibens, sed notis Fabricianis posthumis et MS. Corbeiensis varietate et emendationibus locupletata, in qua primum etiam sex capitibus, quibus vsque dum caruerat Philastrius, auctus et absolutus est. Fabricii textum itidem retinuit, Codicis Corb. variantibus textui statim subiectis et sex capitibus, quae ex eodem accesserant locis suis insertis, *Andr. Gallandius*, cui nouissima huius auctoris debetur editio. §. 3. Editiones.

SAEC. XVI.

1528.

(Basileae.) 8. Philastrii Episcopi Brixiensis Haereseων catalogus. Cui adiectus est eruditissimus libellus Lanfranci Episcopi Canthuariensis de Sacramento Eucharistiae aduersus Berengarium. Nunc recens editi.

Sichardus, quem hos libellos in lucem produxisse diximus, idem, qui *Antidotum contra* omnes haereses eodem plane anno prodire iussit, epistolam nuncupatoriam ad Balthasarem electum Coadiutorem Constantiensem (Postulatum Hildesheimensem, Episcopum Maltensem Caesareae Mai. Oratorem et Vicecancellarium) dat. Basil. XXVI. Nouembr. anno MDXXVIII.

MDXXVIII. perſcripſit, in qua ſe ſcriptis hiſce veterum edendis dolorem, quem ex ſaeculi, per ſimiles haereſes concuſſi, calamitate capiat, vlciſci ſignificat. Interim incertos nos de chartis, vnde Philaſtrium protraxerit, ſiuit; quamquam coniecturae fortaſſis locus non deſit, cum anno ſuperiore Treuirim viſendarum veterum bibliothecarum gratia adiiſſe teſtatur, vbi occaſio ipſi nata ſit in honorem Balthaſaris praefatione hac litandi. Textus ſimpliciter deſcriptus eſt indiculo rerum memorabilium praemiſſo.

1539.

Baſileae . . . . 8. S. Philaſtrii Ep. Brix. Haereſεων catalogus cum incerti ſcriptoris recentis ſupplemento et CXIV. ſententiis Patrum de officio verorum rectorum Eccleſiae Dei, et apoſpaſmatio ex Epiſtola Nicephori Chartophilacis ad Theodoſium Monachum de ligandi ſoluendique poteſtate.

1575.

Pariſ. ap. Mich. Sonnium. f. S. Philaſtrii catalogus haereticorum. *in Tomo V. Bibl. PP. Bign.*

1589.

Pariſiis. fol. Philaſtrii Epiſc. Brix. de haereſibus liber. *in Tomo IV. Bibl. PP. Bign.* ed. ſecundae.

Saec. XVII.

1611.

Helmſtadii, per Iac. Lucium. 4. S. Philaſtrii Catalogus haereſium paene omnium cum ſupplemento incerti auctoris, editore *Io. a Fuchte.*

1618.

1618.

Colon. Agripp. f. Philastrii liber de haeresibus *in Tomo IV. Bibl. PP.*

1621.

Helmaestadii, per Iac. Lucium. 4. Repetita Fuchtiana.

1644.

Parisiis, imp. trium bibliopol. f. Philastrii de haeresibus liber. *in Tomo IV. Bibl. PP.* huius et quae a. 1654. in titulo gerit.

1676.

Helmstadii . . . . 4. Repetitio altera Fuchtianae ed.

1677.

Lugduni, apud Anissonios. f. S. Philastrii liber de haeresibus *in Tomo V. Biblioth. Max. PP.* p. 701-726.

SAEC. XVIII.

1721.

Hamburgi, sumtu Theod. Christoph. Felgeneri. 8. S. Philastrii Ep. Brix. de Haeresibus liber cum emendationibus et notis *Io. Alb. Fabricii* additisque indicibus locupletissimis.

Quamquam nulli suppetebant Fabricio libri MSS. solisque fidendum erat editionibus veteribus, non parum tamen emendatior hic apparet Philastrius docteque et apposite vbique explicatus. Superesse fatetur pauca adhuc loca, in quibus optaret lucem a Codicibus MSS. „Et spem mihi aliquando manu exarati exemplaris ex Italia obtinendi fecit illustris Gisb. Cuperus,

perus, inquit, ſed interiecto tempore iterum monuit, ſpem illam omnem euanuiſſe. Itaque ſolis editionibus, Baſileenſibus imprimis ſtandum mihi fuit, quod tamen in recenſendo hoc ſcriptore praeſtiterim, libenter feram aequos et eruditos aeſtimare iudices, *Paulum* imprimis *Gagliardum*, Canon. Brix. quem Philaſtrii et Gaudentii editionem moliri paulo ſerius ex Diario Veneto Eruditorum Italiae didici. Titulos capitum, licet a quouis alio quam ab ipſo Philaſtrio appoſitos, et interdum minus aptos, nolui omittere: caeterum appendicem ſiue ſupplementum recentis ſcriptoris, cum parum accuratum ſit et nullius auctoritatis, praetermiſi, additurus eius loco libellum de haereſibus, quem ſub Hieronymi nomine Claudius Menardus edidit. Sed nundinis occupantibus opto illum Pſeudo-Hieronymi libellum ſeparato dare volumine, alioſque breues veteres de haereticis ſcriptores illi adiungere praemittereque diſſertationem oppoſitam errori ac praeiudicio eorum, qui haereſibus Chriſtianorum earumque multitudine ac varietate ita ſe patiuntur offendi, vt de veritate ipſa religionis indignius hinc irreuerentiusque ſentiant." Poſt praefationem ſubiicitur Vita S. Philaſtrii per S. Gaudentium, nimirum ſermo illius in anniuerſario die ſolemnitatis eius (XIV annis poſt obitum Philaſtrii) habitus; et teſtimonia quaedam ſuperiorum editorum de eodem. Notae textui ſubiacent multa ad illuſtrandas auctoris ſententias lectione abundantes, nonnunquam criticae.

1738.

Brixiae, ex typogr. Io. Mariae Rizzardi. S. Philaſtrii Brixiae Epiſcopi de Haereſibus liber cum integris notis *Ioh. Alberti Fabricii.* Acceſſerunt Variae Lectiones ex MS. Cod. Corbeienſi et *Pauli Galeardi* Canon. Brix. Specilegium: in ANG. MAR.

QVIRI-

QVIRINI Collectione vet. PP. Brixianae ecclesiae *) p. 1-183.

Quicquid doctissimus huius Collectionis editor Galeardus ad Philastrii nouam recensionem opus haberet vel votis concupisceret, auctor ac suasor istius consilii sedulo circumspexit et auctoritate sua interposita ab exteris etiam ei impetrauit. Itaque quod maxime in votis fuerat, MS. aliquod exemplar nancisci a Bernardo Montfauconio obtinuit, qui MS. Codicis Sangermanensis antea Corbeiensis variantes lectiones opera D. Iohannis Raverdy diligenter excerptas Parisiis ad Galeardum deferendas curauit. Vltro praeterea Quirinus literas Hamburgum dedit, quibus si quid a Ioh. Alb. Fabricio post Hamburgensem editionem a. 1721. procuratam elucubratum esset, vt editioni huic accederet, ab ipso expeteret. Qui cum interea fatis concessisset, Herm. Sam. Reimarus, Fabricii gener, posteriores soceri sui in Philastrium curas Brixiam misit, quae ad calcem huius editionis sunt adiectae. Serius tamen Sangermanensis MS. variantes in Italiam perferebantur adeoque nonnisi post notas Fabricii posthumas in appendicem coniici poterant, sic quoque, vt Galeardus existimat, singulare ornamentum editioni futurae. Etenim sex integra ferme capita,

*) Integer titulus sic sonat: *Veterum Brixiae Episcoporum* S. PHILASTRII et GAVDENTII *opera, nec non* B. RAMPERTI et Ven. ADELMANNI *opuscula. Nunc primum in vnum collecta, ad veteres MSS. codices collata, notis, aliisque additionibus collata et aucta.* Prodeunt iussu Eminentiss. ac Reuerendiss. D. D. *Angeli Mariae* titulo S. Marci *Cardinalis* QVIRINI Brixiae Episcopi et Apostolicae Sedis Bibliothecarii. Opus ab artis quoque praestantia splendidissimum nuncupauit Quirinus Pontifici S. Clementi XII.

pita, quibus vſque ad eam diem Philaſtrius caruerat, in iis occurrebant, et nunc demum integer ac perfectus hac acceſſione redditus eſt. Emendationes autem, quibus Philaſtrii textum ex eodem MS. vel ſuppleri vel reſtitui poſſet, tam vbertim proueniebant tantique ponderis videbantur, vt ampliſſimum Galeardo commentandi locum concederent. Conſpectus igitur huius editionis hic eſt. Praecedunt Philaſtrii textum, *Pauli Galeardi praefatio ad Philaſtrium*, *Io. Alb. Fabricii Praefatio editioni Hamburgenſi praemiſſa*, *Teſtimonia de Philaſtrio*, *Index Scripturarum, quae a Philaſtrio afferuntur.* Textus paginas 135. occupat. Sequuntur deinde *Syllabus vocum exoticarum*, quae in *Philaſtrio occurrunt*, *Index locorum S. Scripturae, quae in Philaſtrio habentur aut indicantur*, *Index in Philaſtrium*, *Herm. Sam. Reimari Epiſtola ad Card. Quirinum*, *Variae Lectiones in Philaſtrium ex MS. Cod. Corbejenſi*, *Pauli Galeardi Spicilegium ad notas Io. Alb. Fabricii.* In ſingulis autem quid ſecutus ſit conſilii, ipſe Galeardus verbis ex praefatione §. V. p. XXXIV. a nobis adducendis declaret. „Ordo, inquit, (n. XXX.) h. ed. a nobis ita conſtitutus eſt, vt primo loco *Philaſtrii liber de haereſibus cum emendationibus et notis Ioh. Alberti Fabricii* exhiberetur, textu editionis Hamburgenſis vbique expreſſo; in quo ſi quod vitium occurreret, quod Corbeienſis MS. ope tolli poſſet, id lector curatum inueniet in Specilegio.

Subduntur eiusdem *Ioh. Alberti Fabricii notae poſthumae ad Philaſtrium*; ex quibus quanta, et quam multiplex fuerit ſummi huius Viri lectio, lector facile perſpiciet. In iis deſcribendis notantur paginae vtriusque editionis tam Hamburgenſis, quam noſtrae, vt facilius loca inueniri poſſint; easque habes pag. 147. huius Brixianae editionis, vna cum

Epiſtola

Epistola Hermanni Samuelis Reimari ad Eminentissimum Card. Quirinum missa.

Accedunt postmodum p. 152. *Variae Lectiones in Philastrium* ex MS. Corbeiensi, vna cum Epistola D. Iohannis Raverdy Monachi Benedictini ad eundem Eminentissimum Card. Quirinum; in quibus repraesentandis lectorem monitum volumus, expressam adamussim fuisse MS. Corbeiensis lectionem, retentis etiam erroribus ipsis, ac mendis, ne quid fidelitati deesset.

His subiungitur *Spicilegium* nostrum ad notas Cl. Viri Ioh. Alberti Fabricii, in quo praecipuum ac vberiorem locum obtinent emendationes ex MS. Corbeiensi desumtae; cum enim, vt iam dictum est, Variae Lectiones huius Codicis serius ad nos delatae fuerint, eo scilicet tempore, quo omnia ad editionem parata erant, imo potius cum editio haec ipsa incoepta iam esset; idcirco aliter tum publicae vtilitati in restituendo Philastrii textu, tum etiam priuatis typographi rationibus consuli non potuit. Porro iniquus profecto sim, quem aequum iudicem industriae suae in recensendo Philastrio Fabricius ipse appellauit,*) si quidquam summi Viri, ac de Philastrio non solum, sed de litteris omnibus optime meriti famae, aut laboribus detractum velim. Praeclara sunt, ac prope innumera, quae ipse Philastrio praestitit; vt non propterea, si quid intactum adhuc, aut non satis emaculatum reliquit, hoc aequo iure aliquis ei vitio vertat. Verum cum ea sit lex, vt in antiquorum scriptis recensendis et emendandis semper aliquis posteriori diligentiae pateat locus; idcirco veniam hanc petimus, damusque vicissim, vt liceat cuique in eadem palae-

*) Praef. ad Philastr. quem locum nos supra adduximus.

palaeſtra verſanti, de iis, quae a prioribus ſecus obſeruata, vel dicta ſunt, ſententiam ſuam candide ac ſimpliciter proferre; quae quidem ſentiendi libertas in deteriorem partem trahi non ſolet, niſi ab hominibus parum candidis, et veritatis parum amantibus. In hac porro Editione illud ſedulo curatum eſt, vt vitioſam interpunctionem reſtitueremus, quod paſſim vtrumque exemplar, Hamburgenſe nempe, ac noſtrum conferentibus patebit: in reliquis expreſſimus fere ſemper Editionem Hamburgenſem, paucis admodum immutatis, in quibus Baſileenſis editio Hamburgenſi praeſtare viſa eſt. Scripturarum Syllabum, quae a Philaſtrio afferuntur, concinnauit Reu. Antonius Guelfi Brixianus, Eminentiſſimi *Card. Quirini* Eleemoſynarius, cuius operam in conferendis etiam Variis Lectionibus, ac proinde in hac tota Editione perpolienda numquam mihi defuiſſe, hoc loco libenter teſtatum volo." In praefatione Galeardus primo ingenioſe diſſeruit, quae multa ac operoſa prorſus diligentia *de rebus ad Philaſtrium pertinentibus* congeſſerat; deinde §§. I-V. *de vtilitate et vſu libri de Haereſibus*, cenſuris *heterodoxorum de Philaſtrio, de MS. Corbeienſi et emendationibus ex eo deſumtis*, de *ſex capitibus Philaſtrii in eo nuper inuentis*, nec non conſilio et ordine huius editionis copioſe itidem agit.

1770.

Venetiis, ex typ. Io. Bapt. Albritii. f. S. Philaſtrii Ep. Brix. Liber de Haereſibus. Ad fidem MS. codicis Sangermanenſis recognitus et pluribus in locis ſuppletus curante *Andr. Gallandio. in Tomo VII. Bibl. PP. et SS. Eccl.* p. 480-520.

Quae de Gallandii in hunc libellum opera ſupra a nobis dicta ſunt, non repetimus. Addimus tantum, annotationes Fabricii et Galeardi pro conſilio totius inſti-

instituti exulare, inserta capita notulis margini adpositis a reliquo contextu antea vulgato distincta, atque ad faciliorem operis conspectum indiculum subiunctum esse.

Codices. Codex MS. Philastrii, qui vnicus hactenus reperiri potuit, cuique et restaurationem et integritatem libellus de haeresibus iamiam debet, extabat in monasterio Corbeiensi, vnde in Monasterium Parisiense S. Germani a Pratis commigrauit, cuius monachi librum a Corbeiensibus aliquando commodato acceperant. Membranaceus est, noni Saeculi, eleganter scriptus, atque tum quidem in Bibl. Sangermanensi sub n. 717. alias 625. habebatur. Haudquaquam caret librarii erroribus; innumera tamen loca solus persanauit. Sex capita, quibus plenior in eo Philastrius comparet, non in fine opusculi accedunt, vnde rescissa esse frustra sibi Fabricius persuaserat: sed variis in locis diuersisque sub numeris collocantur. Laudauit eundem *Scipio Maffeius* in Epistola ad Galeardum Parisiis a. 733. data, quae inter *Antiquitates Gallicas* p. 76. extat.

22.

FAVSTINVS.

Presbyter Luciferianus, cuius sectae causam cum *Marcellino*, presbytero et ipso, in libello Imperatoribus Valentiniano, Theodosio et Arcadio Augustis circa a. 384. oblato defendit. Viginti fere annis ante contra Damasum quoque cum Vrsinianis steterat, quibuscum plurimum tunc Luciferiani conspirauerant. Qua de causa et libello isti seu praefationi potius eidem praemissae manifesta odii in Damasum vestigia impressa sunt, ac multorum ipsum et socios eius turpiter et inique gestorum insimulat, quae quan- §. 1. Vita.

tum ſint veritati conſentanea quaeri ſolet. Sed hoc certo ſcio, ipſam ſcripti huius lectionem apud ae uos bonosque omnes opinionem ac fidem auctorum ſuorum eleuaturam.

§. 2. Scripta. Praeter *Libellum Precum* iam commemoratum, cuius tamen partes ad Marcellinum quoque pertinere aiunt, *Praefatio,* quae antecedere illum ſolet, absque dubio ab iisdem proficiſcitur auctoribus. Licet enim cum libello nihil commune habere videatur ac Tillemontio adeo tanquam alterius operis praefatio vel diverſi auctoris foetus ab eo ſegreganda viſa ſit; haud deficit tamen explicandi huius diſcriminis ratio nec immerito Gallandius acutam Mazochii ſententiam *) exoſculari cenſebitur.

Fauſtini

*) *Mazoch. Comment. ad Kalend. Neapol.* Vol. II. p. 581. Cuius libri adeundi copia cum paucis data ſit, non invidebimus lectoribus noſtris docti huius Itali acumen. „Stilus, inquit, qui vtrique parti αὐτότατος eſt, plane clamitat, praefationem ab eisdem auctoribus, a quibus libellus eſt, eſſe profectam. Sed tamen ea non ante ſcripta et praefixa huic libello fuit, quam eo accepto Theodoſius ſuum tandem euulgaſſet pro Marcellino et Fauſtino reſcriptum. Tunc enimuero hi duo viri de proſpero ſucceſſu exſultantes, quum e re ſua fore ducerent, ſi libellus vna cum ſubiecto reſcripto in vulgus ſpargeretur; id vt aptius efficerent, inſtruendos ſibi lectores hac ipſa praefatione putarunt de initiis calamitatis ſuae. Nam presbyteros iſtos tunc quidem Luciferianos eſſe, omnes norant, et libellus id palam profitetur: at eosdem olim Vrſinianos fuiſſe, et contra Damaſum ante viginti annos decertaſſe, non omnibus compertum erat; etſi qui id ſcirent, ii, maxime conſopito iam ſchiſmate, aequiores ſe Damaſi, quam Vrſini cauſae praebebant. Itaque in hoc prologo rem omnem ab initio repetunt, ac de rebus olim geſtis in Damaſi et Vrſini diſcidio, cuius ipſi

Faustini Fides Theodosio imperatori oblata. Scr. ex sententia *Quesnellii* inter annos 379. et 381. quo tempore Eleutheropoli versabatur Faustinus, vbi et exagitatum se queritur a Turbone illius vrbis episcopo.

Faustini de Trinitate siue *de Fide contra* Arianos ad *Flacillam Imperatricem* libri VII. seu *liber* potius in VII. capita distinctus. Scr. ante a. 385. quo scilicet Flacillam Theodosii M. coniugem primam diem obiisse constat. Faustino disertis verbis

 tribuit

ipsi pars fuerunt, longam narrationem, sed modo suo incrustatam, tota praefatione contexunt. Id enim initium suae calamitatis fuit. Nam Roma tandem expulsi, quod vltimum fuit, Luciferianis sese adiunxerunt; nisi forte mauis, etiam antea, dum Romae essent, eos Luciferianos fuisse. Vt vt est, συνέχεια certe praefationis cum libello hoc est Vrsiniani discidii cohaesio, de quo dumtaxat in praefatione agitur, cum Luciferianorum causa, quam tantum in libello tuentur, satis superque in fine praefationis sese legenti aperit, ad quam miror Tillemontium non attendisse. *Exinde*, inquiunt, *presbyteri* partis Vrsinianae *diversis modis afflicti, per exilia et peregrina loca dispersi sunt. Ex quibus* MARCELLINVS *et* FAVSTINVS *presbyteri* (auctores scilicet tum libelli tum praefationis, antea quidem Vrsiniani, nunc vero Luciferiani; quod sequentia satis prae se ferunt) *de confessione verae fidei* (a qua ceteros Luciferiani excludebant, tamquam ipsi soli catholici) *ostentatione* (hoc est exhibitione) *sacrae communionis*, (nimirum, cuinam exhibenda communio sit, cui vero deneganda) *et persecutione adversantium veritati, preces Valentiniano, Theodosio et Arcadio principibus obtulerunt ita.* Hactenus praefatio, post quam libellus incipit. Quid autem clarius adferri poterat ad praefationem cum libello, qui nunc extat, glutinandam? An poterat per haec verba, quae certe summam Luciferiani veneni continent, praefari auctor alteri cuidam libello, qui Vrsinianorum aduersus Damasianos preces exhiberet? "

tribuit Gennadius;*) tametſi non defuerint recentiori aetate, qui Gregorio Baetico Eliberitano epiſcopo adſcriberent.

§. 3. Editiones. Fauſtini opuſcula paulatim ſingula prodierunt et ſero ſatis collecta ſunt in ed. Oxonienſi et nupera Gallandii. Primum quidem a. 1555. Fauſtini libri *de Trinitate* per *Baſilium Ioh. Heroldum*, deinde ſub *Gregorii Baetici* nomine partim peculiari volumine ab Achille Statio, partim in quibusdam PP. Bibliothecis emiſſi ſunt. Mox in alias collectiones ſub veri auctoris nomine recepti. *Libellus* precum cum praefatione a. demum 1650. *Iac. Sirmondus* edidit et ſaeculo dimidio poſt *Quesnellius Fidem Theodoſio* oblatam inter Canones et Conſtitutiones Eccleſiae Romanae dedit.

Saec. XVI.

1555.

Baſileae, ap. Henr. Petri. f. Fauſtini liber de fide contra Arianos; in *Baſ. Ioh. Heroldi Orthodoxographis* n. 31.

1569.

Ibid. ex ead. officina. f. Idem liber. inter *Mon. Orthodoxographa I. Iac. Grynaei.* p. 1998-2028.

1575.

Romae in aedibus Populi Romani. 4. Gregorii, Baetici Heliberitanae Sedis Antiſtitis liber de Trinitate,

*) De Vir. Illuſtr. cap. XI. ſcripſiſſe ait *ad Perſonam Flaccillae reginae adverſum Arianos et Macedonianos libros ſeptem.*

te, ſiue de ſide, nunc primum editus ſtudio *Achillis Statii.* *Cat. Bibl. Bunau.*

* *

Pariſ. ap. Mich. Sonnium. f. Gregorii Baetici liber de Trinitate et ſide. *in Tomo VIII. Bibl. PP. Bign.* p. 766. locum vltimum occupat. At in eadem Bibliotheca Tomo V. p. 716. eundem plane librum ſub ipſius Fauſtini nomine, inſcriptum *Fauſtini opus de ſide contra Arianos* extare annotauit *Ittigius.**)

1577.

Coloniae, per Maternum Cholinum. 8. Idem liber ex *Achillis Statii* editione. *Cat. Bibl. Bunau.*

1589.

Pariſiis. f. Gregorii Baetici Illiberitanae ſedis Epiſcopi ad Gallam Placidiam Auguſtam de Trinitate et ſide contra Arianos liber. *in Bibl. PP. ed. ſec. Tomo IV. p.* 1273. Atqui *in eodem Tomo p. 839.* et ante hunc quidem extat *Fauſtini Epiſcopi de ſide contra Arianos opus.* Animaduertit Fabricius**) in eo apographo, quod ſub Gregorii Baetici nomine editio prima et ſecunda Bibl. PP. exhibet, epiſtolam ad Flacillam priore parte mancam eſſe, cum tamen in Orthodoxographis et vniuerſis Collectionibus, in quibus ſub Fauſtini nomine euulgatur, atque adeo in his ipſis Bibl. PP. editionibus integra illa extet. Facile igitur coniici poteſt, defectum iſtum ad editionem Achillis Statii pertinere, vnde haud dubie ſine vlla cura et circumſpectione, tanquam diuerſus a Fauſtini opuſcu-

*) De Bibliothecis PP. p. 37. cf. 44.
**) Bibl. Lat. M. et Inf. ed. Manſi Tom. II. p. 146.

opuſculo liber, in Bibliothecarum primas editiones illatus eſt.

Saec. XVII.

1610.

Pariſiis. f. Fauſtini Epiſcopi de fide contra Arianos liber. *in Bibl. PP. Tomo IV. p.* 765.

1618.

Colon. Agripp. fol. Fauſtini Diaconi liber de Trinitate, ſeu de fide contra Arianos, qui liber etiam ſub nomine Gregorii Baetici fuit editus. *in Tomo IV. Bibl. PP.* p. 545.

1624.

Pariſiis. fol. Fauſtini Epiſcopi liber de fide contra Arianos. *in Tomo IV. Bibl. PP. ed. quartae.*

1644. (1654.)

Pariſiis, apud tres bibliop. f. Idem liber. *in Tomo IV. Bibl. PP. ed. quintae.* Praefatio ad Flacillam etiam hic maiori parte mutila comparet, vt Gallandius obſeruat, qui propterea ed. Oxonienſem ad eandem deſcriptam putat.

1650.

Pariſiis, ap. Sebaſt. et Gabr. Cramoiſy. 8. Marcellini et Fauſtini Presbyterorum partis Vrſini aduerſus Damaſum libellus Precum ad Imperatores Valentinianum, Theodoſium et Arcadium; nunc primum in lucem editus opera *Iacobi Sirmondi*, Soc. I. Presb. Cat. Bibl. Reg. Pariſ. T. I. 393. ſub ſaeculo VIII.

Praemittitur Praefatio de Schiſmate Vrſini ſubiectumque eſt Reſcriptum Theodoſii pro Marcellino et Fauſtino

Faustino Presbyteris. Sirmondi Praefatio breuis et concinna libri et caussae totius argumentum luculenter exponit atque subiuncta habet veterum de Controuersia inter Damasum et Vrsinum agitata testimonia.

1675.

Lutetiae Paris. Io. Bapt. Coignard. 4. Faustini Presb. Fides missa Theodosio Imperatori. Edidit *Paschasius Quesnellius* inter *Canones* et *Constitutt. Eccl. Romanae* ad *Leonis M.* opera. *T. II.* p. 138.

1677.

Lugduni, apud Anissonios. f. Faustini Diaconi seu Presbyteri liber de Trinitate seu de Fide contra Arianos. Accessit libellus precum ad Imperatores cum rescripto Theodosii editus primum a Sirmondo. *in Tomo V. Bibl. Max. PP.* p. 637-661.

1678.

Oxonii e theatr. Sheldoniano. 8. Faustini Presbyteri Scriptoris Saeculi quarti et Fidei Orthodoxae aduersus Arianos Vindicis acerrimi Opera.

Exhibentur 1) *Faustini Presb. Fides Theod. Imp. missa et in Codicem Canonum ecclesiae Romanae recepta.* 2) *Marcellini et Faustini Libellus Precum* cum *praefatione de Schismate Vrsini et Rescripto Theodosii* p. 1-61. 3) *de Trinitate liber ad Flacillam* (inscriptio sub initium ipsius libri habet ad *Gallam Placidiam*) pag. 65-161. Adiecta sunt in singulos libellos adnotata rerum memoriam illustrantia. Praeter praefationem praemittitur *incerti auctoris 14 vitarum, quae Catalogo D. Isidori et Ildefonsi adnectuntur, notitiae de Marcellino.* Praefatio ad Flacillam magna parte decurtata hic repraesentatur incipiens a verbis: *Incipiamus ergo obedienter.*

1696.

Parisiis, ex typographia regia. f. Libellus precum ex editione Sirmondi. in *Operibus eius.* Tomo I. p. 230-262. Contulit Editor operum Sirmondianorum cum Cod. MS. Bibl. Colbertinae, indeque variantes lectiones apposuit itemque nonnullas ex Remigiano Codice, quarum Mabillonius copiam ei fecerat.

1700.

Lugduni. fol. Faustini Presbyteri Fides missa Theodosio Imperatori, *in Codice Canonum et Constitutionum ecclesiae Romanae* edito a Quesnellio in *Appendice ad Opera Leonis M. Tomo II.* pag. 73. cap. XXXVIII.

SAEC. XVIII.

1757.

Venetiis. fol. Faustini Presbyteri Fides missa Theodosio Imperatori in *Codice Canonum et Eccles. Constitt.* Sedis Apostolicae ad *Opera Leonis* edito a *Balleriniis* fratribus. *Tomo III.* p. 278.

1770.

Venetiis, ex typogr. Io. Bapt. Albritii. f. Faustini Presb. Opera. Accesserunt eiusdem Faustini et Marcellini libellus Precum ad Imperatores. cura *Andreae Gallandii. in Bibl. PP. Ant. et Vet. SS. Eccl.* T. VIII. p. 441-474.

Primum locum occupant *libri de Trinitate*, deinde *Fides Theodosio missa*, postremo *libellus precum* sequuntur. Praeter variantes ab editoribus diuersis ex Codd. MSS. allatas accesserunt adnotationes quaedam *Mazochii* ex libro supra laudato et Gallandii coniecturae quaedam. Accedunt prolegomena de Marcellino et Faustino eruditissima. Prol. c. X. p. XIII-XV.

23. SIRI-

23.

SIRICIVS.

Siricius, Romanus, patre natus Tiburtio, primum Romanae ecclesiae presbyter, deinde Damaso mortuo an. 384. Episcopus Romanae sedis electus est tanta quidem cunctorum suffragiorum concordia, vt hoc ipso statim de integritate ac virtutibus praeiudicio Valentinianus imperator ei conciliaretur, vt quidem Piniano Praef. V. de eius electione rescribens testatus est his verbis: *Quoniam*, inquit, *religiosum Siricium antistitem sanctitatis sic praeesse sacerdotio voluerint, vt Vrsinum improbum acclamationibus violarent; nostro cum gaudio memoratus episcopus ipse permaneat: siquidem magnum innocentiae ac probitatis exemplum est in vna acclamatione et ipsum eligi et ceteros improbari.* Nec defuit huic existimationi Siricius. Nam cum a natura mite ei ingenium inesset, idque insigni morum simplicitate coniunctum, tum nemini praedecessorum suorum vigilantia et studio fidei catholicae et disciplinae ecclesiasticae seruandae tuendaeque secundum se videri passus est. Atque in ipso statim muneris introitu disciplinae ecclesiasticae cura eum occupauit. Etenim Himerius quidam, Tarraconensis episcopus, de variis ecclesiarum in Hispania consuetudinibus consilii incertus Damasum per litteras interrogauerat consilioque sibi subueniri optauerat; quibus illo interim mortuo ad Siricium perlatis coactaque aliorum episcoporum et presbyterorum suorum synodo recognitis ex communi synodi sententia ab eo responsum est, ita tamen vt, ni a communione collegii istius segregari vellet, ab eadem recedere prohiberetur. Haud multo postea Priscilliani errores in Gallia latius spargi certior factus, Maximum tyrannum imperio eam tunc tenentem per literas incitauit §. 1. Vita.

tauit et impetrauit etiam, vt nec ipſum ſe a fide catholica ſeduci pateretur et Priſcillianiſtarum licentiam reprimeret. Quod Priſcilliano quidem et nonnullis ſociorum eius exitio fuit, nec tamen doctrinam eorum intra arctiores fines cohibere potuit. Porro anno 389. Iouinianum ſynodali ſententia damnauit atque vrbe etiam expulit et Mediolanum fugientem literis ad Ambroſium caeterosque ibi congregatos Epiſcopos anteuertit, ne vel ipſos vel Theodoſium ibi commorantem cauſa ſimulata fallere poſſet. Iniquius ſe geſſit in Flauianum, Antiochiae epiſcopum, quocum poſt mortem Paulini adeo communionem habere recuſabat, atque Theodoſium, quamquam fruſtra, ſuper eo de Antiochiae epiſcopatu ſubmouendo ſollicitauit, paucisque demum ante vitae finem menſibus Chryſoſtomi arte captus cum eo communicauit. Quamobrem de Bonoſi cauſa ſententiam ferre recuſauerit, non liquet. Obiit die II. Nouembris; certe ſub finem a. CCCXCVIII.

§. 2. Scripta. Superſunt *Epiſtolae* Siricii *ſex*, quamquam haud omnes fide ſatis certa ei aſſeri poſſe videantur.

1. *Ad Himerium Tarraconenſem Epiſcopum*, maxime celebris, quod prima eſt, certe prima, quae ad nos peruenit, epiſtolarum decretalium, quibus Romani praeſules ad diuerſarum eccleſiarum conſultationes reſponderunt. Scripta ipſo anno electionis eius 385.
2. *Ad Anyſium Theſſalonicenſem epiſcopum*. Tempus certo definiri nequit. Prope tamen miſſam eſſe conſtat, antequam de Bonoſi cauſa quidquam Romae inauditum eſſet, alioquin de ea Siricium non taciturum fuiſſe, putat Couſtantius. „Nec immerito, inquit, ad annum 385. retulerimus literas illas, quibus Siricius Anyſio,

quae

quae in Illyrici ecclesiis gererentur, co noscenda commiserat. Ille vero has secundas misit, cum, vtrum acceptae essent primae, nec dum rescire potuisset. Ex quo consequens est, quod illae secundae saltem ad a. 386. pertineant. 6.

3. *Ad Episcopos Africae.* Scr. a. 386. d. VI Ian. Mentio eius iam apud *Ferrandum* diac. in Breviatione canonum art. 6. 130. 138. et 174. extat. Attamen veritatem eius in dubium vocarunt *Blondellus*, *Papebrochius* aliique, argumentis autem validissimis *Quesnellius*. *) Quos contra tuiti sunt *Schelstraten* et *Baluzius*, **) neutiquam tamen ab omni suspicione a Quesnellio iniecta liberare potuerunt.

4. *Ad diuersos Episcopos.* Vera inscriptio desideratur. Videtur proxime ad Episcopos Italiae scripta, ad nos autem ex exemplari, quod aliarum prouinciarum episcopis traditum fuit, pervenit. Quod tempus attinet, superiori non multum recentiorem censet Coustantius.

5. *Ad diuersos Episcopos* contra Iouinianum haereticum eiusque socios ab ecclesia remouendos. Tempus ex Ambrosii epistola ad Siricium responsoria expiscari posse, opportune obseruat Coustantius. Nam cum in ea Iouinianus socii-que Roma pulsi Mediolanum ad Theodosium confugisse dicuntur, qui a. 388. mense Augusto vel Septembri eo peruenerat, Idibus Iun. autem Romam venisse dicitur: hoc patet, non ante labentem annum 388. scriptum esse potuisse,

*) In Adpend. ad Leonis M. opera diss. XV.

**) In singulari Differt. de concilio Teleptensi aduersus Quesnell. ad calcem ed. libri *de Concordia sacerdotii et imperii* recusa 1704. p. 1339.

potuisse, adeoque Coustantius ipsi a. 389. eam assignat.

6. *Ad Anysium Thess. Episcopum et alios Illyrici Episcopos de Bonoso.* Scr. est proxime post Capuanum Concilium i. e. post VI. Kal. Dec. 391. et ante Valentiniani necem i. e. ante Id. Mai. 392. Damaso et Ambrosio falso adscriptus est. Siricio recte Iustellus*) suffragantibus aliis vindicauit.

Interciderunt complures aliae eius, veluti *Epistola ad Maximum Imp.* scr. a. 385; *de Ithacianorum causa* a. 386; *ad Theodosium Imp.* contra Flavianum; *ad Rufinum* a. 398; de quibus omnibus, sicvti *de iis etiam, quae falso ipsi adscribuntur*, Coustantius disseruit.

§. 3. Editiones. Singulae Siricii epistolae in diuersis Canonum et Conciliorum collectionibus dispersae vt variis temporibus et locis typis descriptae fuerint, enumerare haud operae nostrae putauerim. Sufficiet collectarum editiones per Coustantium et Gallandium indicasse.

Coustantius igitur in Collectione Epist. Pontif. Rom. (T. I. Paris 1721.) p. 622-711. Siricii epistolas eodem, quo a nobis enumeratae sunt, ordine exhibet, sed insertis variis aliorum ad eum pertinentibus. Animaduersiones historicae vberes omnibus affusae sunt, Monita etiam, vbi necesse videbatur praefixa. Nec contentus fuit ex praecipuis impressis Conciliorum et Canonum collectionibus eas repraesentare, sed multis etiam Codicibus MSS. adiutus fuit. Recensuit Epistolas *decem*. I. *Epist. ad Himerium*, quae in omnibus Canonum collectionibus extat, aucta est ex Codd. MSS. Corbei. Colbert. et Sangerman. appen-

*) In notis ad Canon. 48. Cod. Eccl. Afr.

appendice triplici Decreti, quod Dionysius Exiguus ignorauit, quodque ad aliud fortasse Siricii rescriptum pertinere Coustantius existimat. II. *Ep. Valentiniani* Imperatoris ad Pinianum V. Praef. III. *Ep. Maximi* Imperatoris ad Siricium papam. IV. *Ep. ad Anysium.* Haec a Luca Holstenio olim in *Collectione Romana bipartita* (Romae 1762. 8.) Parte I. p. 43. edita fuit. V. *Ad Episcopos Africae.* Seruata est Synodi Teleptensis beneficio. Eam, qualis in hoc Concilio recitata est, exhibent diuersae eaeque perantiquae Concil. et Pontif. Epist. Collectiones, quarum quatuor in Bibl. olim Colbertina, duae in Regia, vna in Germanensi, aliae alibi asseruabantur, quarum plerisque vsus est Coustantius. Nec abest ab eo Codice, quem Codicis Canonum ecclesiae Romanae nomine Quesnellius donauit, quamquam postremum in eo locum occupat ac praeterea postmodo addita ab eodem censetur; contra quam sententiam Coustantius pugnat atque etiam ex inscriptione, quam Corbeiensis Codex praebet, Teleptense Concilium ab omni suspicione liberare studet. VI. (n. 4.) *Ep. ad diu. Episcopos.* VII. (n. 5.) *Ep. ad diu. Episcop.* Vtramque ad Codices MSS. Bibl. Colbertinae et editiones impressas exegit. VIII. Ep. seu rescriptum Ambrosii aliorumque episcoporum ad Siricium papam de causa Iouiniani. IX. *Ep. ad Anysium.* Edidit 1662. Holstenius in Coll. Bip. P. II. p. 189. Extat etiam inter Ambrosii Epistolas. Plures MSS. libri Coustantio in ea recognoscenda ad manus fuerunt. Ep. X. seu *Canones synodi Romanorum ad Gallos Episcopos,* quos ex Cod. Fossatensi, postea Colbertino, et alia Cod. Pithoeani collectione ad Calcem T. I. Conc. Galliae Sirmondus adiecerat. Sequitur iam *Notitia scriptorum aliorum, quae ad Siricium attinent.*

1770.

Venet. ap. Albritium. f. S. Siricii Papae Epistolae et Decreta. Nonnulla intexuntur, quae ad eundem Pontificem attinent: in *Gallandii Bibl. PP.* T. VII. p. 533-549. Praeter sex Siricii Epistolas n. VI. Ambrosii rescriptum, n. VIII. Canones Synodi Romanorum exhibentur. Notae critici imprimis generis ex Coustantio selectae sunt. De singulis epistolis Gallandius, Coustantii vestigiis insistens, c. XIII. Prolegg. p. XVIII sq. disputat.

24.

GAVDENTIVS.

§. 1. Vita. Patria Gaudentii incerta est. Nisi Brixianus fuit, certe diu Brixiae Philastrii iam temporibus vixit, alumnus eius atque ecclesiastica disciplina ab eo imbutus. Quo tempore magnum sibi apud populum et clericos fauorem conciliauit. Quippe qui dum in Orientem religionis causa peregre profectus esset, Philastrio interim mortuo, populo flagitante et suffragio aliorum episcoporum, cui magnum ex Ambrosii Mediolanensis auctoritate pondus accedebat, Brixiae episcopus electus est. Ac Gaudentius quidem, nuntio hoc accepto, nihil intentatum reliquit, quo onus istud declinaret. Sed Ambrosius caeterique antistites sacramento, quo fortasse Brixiani ciues se obligauerant, nullum alium episcopum se accepturos adstricti tales ad ipsum epistolas cum legatione ciuium miserunt, vt diutius resistere religioni sibi duceret, praesertim cum ab ipsis Episcopis Orientalibus, nisi reditum ad Brixianos polliceretur, communio negata esset. Initium episcopatus eius pariter ac dies emortualis praedecessoris eius latet. Nulla in episcopatu re gesta magis inclaruit, quam suscepta pro Ioanne Chrysostomo legatione

legatione ad Arcadium Imperatorem a. 405. Aemilio et Cythegio comitibus. Quae quamuis euentu fuerit destituta, constantiae tamen et magnanimitatis laude eum nobilitauit, atque disertissimum hac de re praeconium ipsius Chrysostomi testimonia praebent. Quando obierit Gaudentius aeque incertum est, aliis ad a. 427., aliis, in quibus Tillemontius, maiori probabilitate ad a. 410. obitum eius referentibus.

§. 2. Scripta. Ad *genuina* Gaudentii *scripta*, praeter *Paschales decem sermones cum praefatione* ad Beniuolum, *quatuor* de diuersis Capitulis Euangelii et *quintus* de Machabaeis Martyribus ex ipsius Gaudentii verbis in eadem Praef. ad Beniuolum pro veris agnoscuntur. *Quatuor* alii, nempe *de Ordinatione sui, de Dedicatione Basilicae*, itemque *ad Serminium et Paulum Diaconum*, qui posteriores epistolae potius quam Sermones sunt, cum argumenti tum orationis similitudine Gaudentii esse probantur. His insuper in Galeardi editione addi vides *duo*, *de Petro et Paulo* alterum, alterum *de vita et obitu Philastrii, praedecessoris sui*.

Intercidisse nonnullos Gaudentii tractatus, ex ipsis qui supersunt discimus, vt Galeardus ad Tract. XIV. annotauit, vbi etiam locum ex Serm. VIII. affert, qui si quis alius ingenio hominis declarando inseruit Dupiniumque a temeritatis crimine vindicare potest. *Disseruimus, vt meministis*, inquit Gaudentius, *omnem textum lectionis eius, quae coenantem describit in Bethania Dominum, explanantes discubitum Lazari, rationem loci et temporis, Marthae ministerium, sororis eius obsequium, vnguenti virtutem, rationemque crinium, quibus Maria pretioso myro vnctos Christi tersit pedes!*

Nec *ſuppoſititia* deſunt, *Rhythmus de Philaſtrio, liber de Singularitate Clericorum* alioquin modo Origeni, modo Cypriano aut Auguſtino tributus, ab Oxonienſi autem Cypriani editore Gaudentio adſcriptus, quamquam in notis ad Bedae tempora reuocat. Praeterea *Commentarii in Symbolum*, quod vulgo *Athanaſii* appellatur, auctorem Gaudentium facit Elias Capreolus l. III. Hiſt. Brix. et ex Capreolo Vghellus. Quod cum errore manifeſto factum ſit, tum nihil etiam eiusmodi Commentarii exiſtit, niſi forte, quod commode Galeardo ſuccurrit, pro *Commentario in Symbolum Athanaſii* intelligenda ſit Expoſitio Rufini in Symbolum, quae a multis Hieronymo et Cypriano temere adſcripta, aliquando etiam Gaudentio tributa fuerit.

§. 3. Editiones. Gaudentianorum ſcriptorum ſpecimen, vt pridem obſeruauit Galeardus, primus edidit *Capreolus* lib. III. Hiſt. Brix. excerpta nempe *Sermonis de Philaſtrio* circa a. 1500. aut paulo ſerius. Deinde circa a. 1554. Aloyſius Lipomanus, Veronenſis Epiſcopus, protulit *Sermonem* integrum *de Philaſtrio, Sermonem de Dedicatione Baſilicae*, itemque excerpta ex *Praefatione ad Beniuolum, in Vitis SS.* T. IV. a p. 52. 4. *editionis Venetae*, vbi p. 1. et p. 15. Opera Gaudentii nondum excuſa dicuntur. Collecta primum edita ſunt in *Orthodoxographis Grynaei* anno 1569. eodemque ordine ac numero ſaepius deinde in *Bibliothecis PP.* repetita, mendis tamen adſperſa quamplurimis et duobus carentia Sermonibus, qui in nouiſſima demum eaque prima, quae ſeorſim prodiit et accurata dici poſſit, *Galeardi* editione a. 1720. additi inueniuntur. Eandem poſtea ab editore retractatam Quiriniana Operum Brixianorum Epiſcoporum Collectio accepit. De ſingulis ſingulatim.

SAEC.

Saec. XVI.

1569.

Baſileae, ap. Henric. Petri. f. Gaudentii Epiſcopi Brixienſis tractatus in *Monumentis S. Patrum Orthodoxographis* T. VI. p. 1793 - 1860. Exhibentur XVII. *tractatus* cum *reſponſionibus* duabus *ad Serminium* et *Paulum Diaconum*, nec non *praefatio* eiusdem *ad Beniuolum.*

1575.

Pariſiis, apud Mich. Sonnium. f. Gaudentii Brixienſis ſermones et tractatus, *in Bibl. PP. Bigneana.* T. VII.

1579.

Coloniae. fol. Gaudentii Epiſc. Brix. ſermo de Philaſtrio Ep. Brix. in *Vitis Sanctorum Surii T.* IV. a pag. 225.

1589.

Pariſiis . . . . f. Gaudentii Epiſcopi Brixiani in varia Scripturae loca ſermones, ſiue tractatus varii. *in Bibl. PP. Bign. ed. ſecunda T. II. col.* 209 ſqq.

Saec. XVII.

1610.

Pariſiis. f. Gaudentii Brix. tract. et ſermones aliquot. in *Bibl. PP. Tom. II.*

1618.

Coloniae. f. Gaudentii Brix. Ep. tractatus aliqui in varia Scripturae loca. in *Tomo IV. Bibl. PP.*

1624.

Pariſiis. fol. Gaudentii tract. et ſermones aliquot. *in Bibl. PP. Tom. II. col.* 1 ſqq.

1644. (1654.)

Parisiis, apud tres Bibliopolas. f. Gaudentii Episc. Brix. in varia Scripturae loca sermones siue tractatus etc. in *Tomo II. Bibl. PP. Bign. ed. quintae.*

1662.

Parisiis, ap. Ant. Bertier. f. S. Gaudentii Ep. Brix. Sermones aliquot in *Franc. Combefisii Bibl. PP. Concionatoria.*

1677.

Lugduni, apud Anissonios. f. Gaudentii Brix. Ep. tractatus in varia Scripturae loca. *in Tomo V. Max. Bibl. PP. col.* 942 sqq.

S a e c. XVIII.

1720.

Patauii excudebat Iof. Cominus. 4. S. Gaudentii Brixiae Episcopi Sermones qui exstant nunc primum ad fidem MSS. Codd. recogniti et emendati. Accesserunt Ramperti et Adelmanni Venerabil. Brixiae Episcoporum opuscula. Recensuit ac Notis illustrauit *Paulus Galeardus* Canon. Brixian.

Suscepit Galeardus Gaudentii edendi consilium suasu ac impulsu Praesulis *Io. Franc. Barbadici* recens tunc a Veronensi episcopatu ad Brixianum translati, qui et opibus et nulla non opera eum iuuit meritoque nomini suo inscriptum vidit. Nactus vero editor praeclara ex Codd. MSS. Vaticanis, Florentino, Vrbinate, et Brixianis subsidia assiduo studio emendationi auctoris deprauatissimi vacauit, ita tamen, vt, vbicunque aliquid innouatum esset, de eo lectorem admoneret. In variantibus lectionibus apponendis et recensendis religiosior paene fuit: maluisse enim,

enim, inquit, ſedulitatem ſuam delicatis hominibus nimiam aut moroſam videri, quam fidem apud ſtudioſos et doctos lectores periclitari. Animaduerſiones rariores adiecit, in quibus ea, quae locutionibus illuſtrandis inſeruiunt, comparatione fere locorum ſimilium apud alios ſcriptores occurrentium conſtant, nonnullae res eccleſiaſticas attingunt, vtrumque genus haud magnae lectionis eruditionem prodit. Tanto vero inſigniora ſunt, quae in praefatione de vita, virtutibus et laude, qua apud aequales et poſteros claruerit Gaudentius, de ſcriptis eius genuinis et ſuppoſititiis, eorumque indole diſſeruit. Qua occaſione (§. II.) grauiter etiam in Dupinium, iniquius, vt ipſi viſum eſt, de Gaudentio ſtatuentem, inuehitur. Poſtremo de conſilio et ordine huius editionis, ſuperiores breuiter perſtringens, lectores admonet. His omnibus inſuper teſtimonia de Gaudentio, nec non index locorum SS. addita ſunt. Rerum vero index Rampertum ſimul et Adelmannum complectitur.

1721.

Hamburgi. 8. Vita S. Philaſtrii Epiſcopi Brix. per S. Gaudentium eius ſucceſſorem conſcripta quae habetur in libro vetuſto Sacrarii Eccleſiae Brixienſis eſtque ſermo habitus in anniuerſario die ſolennitatis eius: *cum Philaſtrio, ed. a Io. Alb. Fabricio.*

1738.

Brixiae, ex typogr. Io. Mariae Rizzardi. f. S. Gaudentii Brixiae Ep. Sermones qui exſtant, ad fidem MSS. Codd. recogniti et emendati. in *Collectione Vet. PP. Brix. Eccleſiae* Quiriniana. a p. 185. vſque ad 379. Recenſuit denuo et Notas ſecundis curis auctas adiecit *Paulus Galeardus*, Can. Brix.

Quid nouae huius editionis occaſione a Galeardo praeſtitum eſt, ipſe quidem modeſtia in Italis ſcriptorum eccleſiaſticorum editoribus ſequentium temporum raro obuia indicat, inſperſas eſſe nouas huc illuc textui Gaudentiano notationes, nonnullas etiam ex prioribus in melius reformatas dicens. Sed primo ſtatim obtutu vnusquisque facile animaduertet, quam ſaepe illud et quam praeclare factum ſit. Imprimis autem de Codice non magnae quidem antiquitatis, ſed egregiae lectionis et emendationibus Octauii Pantagathi Brix. manu adſcriptis repente ſibi oblato laetatur, ex quo innumera ſibi reſtituta eſſe affirmat.

1757.

Auguſtae Vindelicorum Sumpt. Ignatii Adami et Franc. Ant. Veith. 4. S. Gaudentii Br. Ep. Sermones etc. Editio Patauina ad vnguem expreſſa.

* *

Codices, qui Galeardo auxilio fuerunt, partim vniverſa opera vſque tum edita, partim vnum vel alterum recens additorum ſermonum ſingulatim complectebantur. Illorum *quinque* erant, horum *quatuor*.

1. 2. *Codices MSS. Bibl. Vaticanae* n. 1243. et 4580. vterque papyraceus.

3. *Codex MS. Vrbinatenſis* membranaceus n. 75. elegantiſſimus, literis initialibus pictis et deauratis.

Caeterum non vetuſtate quidem praeſtare hoſce Codices, praeclara tamen plurimis in locis ad Gaudentii emendationem contuliſſe, Galeardus ſcribit. Excerpendi curam, poſtquam poteſtas a P. S. Clemente XI. facta eſſet, Franciſcus Blanchinus et Carolus Maiellus, Bibl. Vat. Praefectus, vterque P. M. a honore ſacri cubiculi ſuſtinuerant.

4. Codex

4. *Codex MS. Florentinus* Bibliothecae S. Marci chartaceus, cuius Io. Mabillonius in Itin. meminit. Collationem curauerat atque variantes lectiones diligenter excerptas editori transmiserat P. Albertus Salui eiusdem Monasterii S. Marci Florentiae Prior.

5. *Codex MS. Octauii Pantagathi* Brixiani, magni aeuo suo inter Literatos nominis viri.*) Qui quamquam nec ipse magnae vetustatis erat, attamen, quod contra opinanti Galeardo accidit, lectiones optimas a superioribus discrepantes frequentes suppeditauit. Praeterea Pantagathi illius manu passim emendationes margini erant adscriptae, quibus haud modicum statuit pretium editor.

6. *Codex MS. Vrbinas* n. 150. membranaceus.

7. *Codex MS. Vaticanus* n. 1235. membranaceus pariter. Vterque ex his duobus *Sermonem Gaudentii de Petro et Paulo* exhibentibus Zenonis etiam Sermones continebat.

8. 9. *Codices MSS.* duo *Brixiani* membranacei, quorum antiquior praefert notam saeculi XI. *Sermonem de vita et obitu b. Philastrii* exhibentes.

35.

VIGILIVS TRIDENTINVS.

Vigilius, si quidem in Actorum SS. fide, deficientibus monumentis certioribus, acquiescendum est, genere §. 1. Vita.

Nn 4

*) Coaeuorum de eo testimonia haud praetermisit Galeardus, nempe *Lil. Greg. Gyraldi* Dial. 2. de Poet. suae aet. *August. Thuani* Comm. de Vita sua lib. I. *Onuphrii Panuinii* Comm. ad lib. Fastorum p. 390.

genere Romanus, ciuis Tridentinus fuit, Athenis vero liberalibus literis eruditus. Vnde Tridentum reversus dictae ciuitatis episcopus ordinatus traditur a primo tertius, aetatis anno vigesimo, intra annos CCCLXXXI. et CCCLXXXVIII.*) In tanta autem aetatis suae immaturitate viriumque tam graui muneri gerendo imbecillitate consilia ab Ambrosii Mediol. prudentia atque vsu expetiit, ab eoque praecepta episcopatus bene administrandi accepit epistola etiam nunc in operibus illius superstite, quam si vere omnino ad annum CCCLXXXV. referendam censuerunt Viri Docti, arctioribus etiam limitibus ordinationis eius tempus circumscribere liceret. Vita excessit martyrium passus Theodosii et Honorii Augustorum regnantium tempore, Stilicone (iterum) consule vrbis Romae a. CCCCV, postquam viginti annis, vt Acta eius a Donato Factio euulgata produnt, Tridentinae ecclesiae praefuerat.

§. 2. Scripta. *Scripsit Vigilius*, Gennadio teste,**) *ad quendam Simplicianum libellum et epistolam continentem gesta sui temporis apud barbaros martyrum.* Quibus verbis sine dubio *duas*, quae nunc sub Vigilii nomine feruntur, *epistolas de martyrio sanctorum Sisinnii et sociorum (Martyrii* et *Alexandri*) innuit, quarum altera inscribitur *Simpliciano episcopo Mediolanensi*, altera *Ioanni episcopo Constantinopolitano,* qui pro

*) Successit nimirum Abundantio, quem a. CCCLXXXI. Aquileiensi concilio aduersus Palladium et Secundianum coacto interfuisse constat. Ordinatus autem fuit ab Episcopo Aquileiensi, qui alius quam Valerianus, Fortunato a. CCCLXVIII. suffectus, haud esse potuit. Atqui hic annos XX. ecclesiam Aquil. rexisse diemque a. CCCLXXXVIII. obiisse perhibetur.

**) De Vir. ill. c. XXXVII.

pro temporum ratione Chrysostomus fuerit. Vtraque, vel prior saltem ipso an. 397., quo passi sunt martyres, scripta est. Pessime huic Vigilio *libri V. aduersus Nestorium et Eutychen* aliaque nonnulla adscripta sunt et perpetuo fere sub illius nomine edita, quae proprie ad alterum *Tapsensem* pertinent, de quo infra Tomo secundo agitur.

Prior epistola edita est ab *Aloysio Lipomano* in Vitis SS. priscorum PP. Tom. II. . 151. I. edit. Venet. a. 1553. eamque deinceps excuderunt *Surius* Vit. SS. 29 Maii Tom. III. p. 319. et ex variis codicibus emendatiorem *Baronius* ad a. 400. §. VII sqq. *Posteriorem*, quam dudum periisse Baronius censuerat, ex MS. Cod. bibliothecae Vaticanae in lucem protraxit, alteri, quae iam dudum prodierat, adiectam *Papebrochius* in Act. SS. Maii Tom. VII. pgg. 42 sq. Vtramque denuo *Ruinartius* inter *Acta Martyrum* sincera pgg. 534 sqq. edit. Veron. et nuper demum *Andr. Gallandius* in *Bibl. Vet. PP. et Antiq. Scr. Eccl. Tom. VIII.* (1772.) *pgg.* 203-206. recudendam curauerunt: posterior etiam prolegg. c. V. p. X sqq. doctissimam de eo disputationem inseruit. §. 3. Editiones.

26.

T Y C H O N I V S.

Quem constanter *Tichonium* scribunt, natione §. 1. Vita. Afer, aetate, qua Rufinus, Theodosio et filio eius regnantibus, floruit, in diuinis literis eruditus, iuxta historiam sufficienter, in saecularibus non ignarus, in ecclesiasticis quoque negotiis studiosus, teste Gennadio.*) Augustinus hominem fuisse ait et acri in-

*) De Vir. illustr. cap. XVIII.

genio praeditum et vberi eloquio, ſed Donatiſtam, qui tamen aduerſus ipſos ſuos calamum ſtrinxerit, et cum inuictiſſime eos refutaſſet, tamen non ex omni parte eos relinquere voluerit. Quod abſurdiſſimi cordis indicium ſanctus Doctor putat, ex reliqua parte apprime ſtudioſis omnibus libros eius tanquam plurimum ad ſcripturas adiuuantes commendat.

§. 2. Scripta. Extat libellus eius *ſeptem Regulae* ſ. *de ſeptem Regulis* inſcriptus, quas ſingulatim expendit Auguſtinus.*) Plura, quae interciderunt, opuſcula Gennadius recenſet, nempe *de bello inteſtino lib. III. expoſitionem diuerſarum cauſarum* et *commentarium in Apocalypſin* integrum.

Tychonii *Regull. XII.* de Concordia Euangelii MS. in Bibl. Monaſterii B. M. de Becco inueniri, Montefalconius Bibl. MSS. p. 1253. notauit.

§. 3. Editiones. Prodierunt primum in Orthodoxographis Grynaei et diuerſis deinceps in Bibliothecis PP.; excuſas ad MSS. Codices iterum excuſſit Andr. Schottus a. 1662, cuius recenſionem nuper Gallandius ſecutus eſt.

1569.

Baſileae, ap. Henr. Petri. f. Tychonii liber de ſeptem regulis *in Io. Iac. Grynaei Mon. PP. Orthodoxogr.* Tom. V. p. 1352 ſqq.

1575.

Pariſiis, ap. Mich. Sonnium. f. Idem liber *in Tomo VI. Bibl. PP. Bign.*

1622.

*) De Doctr. Chriſt. lib. III. c. XXX. n. 42 ſqq.

1622.

Coloniae Agr. ap. Ant. Hierat. f. Idem liber ad libros MSS. ab *Andrea Schotto* recognitus in *Auctario* ad *Magn. Bibl. PP. Coloniens.* p. 152.

1677.

Lugduni, ap. Anissonios. f. Idem liber ex recognitioe *Andr. Schotti in To. VI. Bibl. Max. PP.*

1772.

Venet. ap. Io. Bapt. Albritium. f. Idem liber *in Bibl. Vet. PP. Andreae Gallandii Tomo VIII. p.* 107-129.

Schotti editionem expressit editor a mendis tamen compluribus, quibus illa scatebat, emendatam nonnullisque obseruationibus locisque Sacrae Scripturae diligentius annotatis auctam. De Tychonio ipso agitur Proleg. c. II. p. V.

✻ ✻

Codices MS. *Regularum VII.* in Bibl. Benedictinorum Florentiae et S. Victoris Parisiis Montefalconius Bibl. MSS. p. 416. 1375. commemorat.

27.

R V F I N V S.

Cognomen diuersissime scribi solet *Toranus*, *Turranius*, *Tyrannius*. Annus natalis eius a *Blondello* scriptus est 345. *Fontaninus*, quem nos in adumbranda huius doctoris vita potissimum sequemur, *) nullum definire audet, *Concordiam* tamen patriam §. 1. Vita.

*) *Iust. Fontaninus*, Archiep. Ancyranus, *Historia Literaria Aquileiensi*, quae libris V. constat et post mortem

patriam tribuit, cuius rationes non magis expeditas esse quam anni natiuitatis *de Rubeis* censet. Adulta aetate Aquileiam se contulit monasticae viuendi regulae in monasterio, quod Athanasii institutionibus primordia debebat nomen daturus, ibique post aliquot temporis spatium literis et fidei christianae formulis addiscendis consecratum baptizatus est a Chromatio Presbytero, digniorem forte tunc inter Aquileiensis ecclesiae presbyteros locum tenente, ministrante Archidiacono Iouino et susceptore Eusebio Diacono, qui antea catechesi illum imbuerat.*) Intra hoc tempus cum Hieronymo, qui et ante iter in Gallias aliquantisper in eodem monasterio commoratus esse videtur et post reditum ibidem substitit, arctam amicitiam contraxit mutuae virtutis contemplatione et amore innutritam et animis officiosissimis conglutinatam. Sed antequam baptismum Rufinus susciperet, hic in Orientem

tem auctoris *Romae* 1742. 4. publici iuris facta est, optime et copiosissime de Rufini rebus gestis, scriptis eorumque Codicibus MSS. et editis disseruit. Non pauca tamen diligentius excussit et explorata retulit *Io. Franc. Bernard. Maria de Rubeis* accuratioris doctrinae laude insignis in libro inscripto: *Dissertationes duae, quarum prima de Turranio seu Tyrannio Rufino Monacho et Presb., altera de vetustis Liturgicis aliisque sacris ritibus. Venetiis* 1754. 4. Vtrumque inuicem non sine molestia contulimus, quaeque Rubaeus certius vel verisimilius explicasset, aut adoptauimus statim, aut adnotare non neglexímus.

*) Ita Rubaeus cap. II. p. 8 sqq. verba Rufini Inuect. I. n. 4. apte et ritibus ecclesiarum conuenienter interpretatus est additque, *incertum esse, qua de causa Valerianus Episcopus abfuerit, sed non dubitandum, quin post baptismum Rufinus ad illum adductus fuerit, sacro chrismate ungendus.* Secus Fontaninus baptizatum a Valeriano Ep. susceptoribus baptismi *Chromatio, Iouino* et *Eusebio* scribit.

tem profectus eſt, cuius viſendi deſiderio etiam Rufinus flagrabat. Opportune igitur accidit, vt Melania, nobilis Romana, Hieroſolymam proficiſcendi conſilium cepiſſet, cui comitem ſe eodem, quo baptizatus erat, anno Rufinus adiunxit. Roma a. 371. relicta Alexandriam a. 372. viuente adhuc Athanaſio, adplicuerunt. Hinc monachos Aegypti inuiſit Rufinus, cuius nuntium ſemel, iterumque ad ſe in eremum perlatum Hieronymus in Aegypto moranti ſignificat.*) Et cum Ariani Athanaſio mortuo, duce Lucio Alexandrinae ſedis inuaſore, nefanda immanitate et omni facinorum genere in Orthodoxos Alexandriae et per eremum ſaeuirent, ipſum quoque furentis tempeſtatis calamitas feriit.**) Tandem, ſex menſibus in Aegypto cum Melania transactis, cum eadem monachos confeſſores exilio mulctatos in Palaeſtinam comitatus eſt, vbi illi quidem circa Diocaeſaream conſederunt, Melania breui poſt a. 373. poſt V. Cal. Apriles, vt Fontanino placet,***) Hieroſolymam contendit, Rufinus autem Alexandriam repetiit ibique ſex annos in conſortio et inſtitutione Didymi et aliorum tunc Alexandriae florentium doctorum verſatus eſt, Orige-

*) Ep. I. al. XLI. II. al. V.

**) Ruf. Apol. l. II. cap. III. vbi horrendam iſtam Orthodoxorum ſtragem cruentis coloribus deſcribit et ſe quoque oppreſſorum *in paſſionibus ſocium* fuiſſe dicit.

***) Anno 373. cadenti vel appetenti aut currenti etiam a. 374. *de Rubeis* cap. VII. aſſignat. Pendent nimirum haec ex diuerſa anni emortualis Athanaſii notatione. Nimirum Fontaninus dicto loco et peculiari etiam diſſertatione Hiſtoriae Aquileienſi lit. ſubnexa mortem Athanaſii a. 372. 11 Maii affigit, Baronii ſententiam tuitus, Rubaeus contra laudatae diſſert. cap IV. V. et VI. noua diſcuſſione facta anno 373. adſcribendam docet.

Origenisque ingenium adamare coepit, tametsi non omnem eius doctrinam amplexatus videri debet. Rediit Hierosolymam, si cum Fontanino calculum ponere institueris, a. 377. hic enim sextus currebat a primo eius in Aegyptum aduentu,*) rediitque eo animo, vt totum se deinceps vitae monasticae traderet, cellulasque inhabitauit in monte Olineti, quae ab aliis etiam quamplurimis monachis frequentabantur. Hierosolymis in varias adiacentes regiones ad visendos eximios viros excurrit, fortasse etiam Alexandriam iterum cum Melania, quam circa idem tempus Aegyptum tetendisse constat. Dein plures annos cum Melania in omnis generis hominibus illuc pietatis causa aduentantibus liberaliter excipiendis impendit. Interea Hieronymum ipsum et amicos veteri ac diuturna necessitudine copulatos mutuoque alterius videndi desiderio, dum propius inuicem admouerentur, suspensos, mira quaedam casuum et euentuum connexio identidem distraxit, non aliter ac si occulta aliqua vis hac ipsa diuisione animorum coniunctioni prospexisset, quam ruptam et profanatam iri ipsorum congressibus praesentiret. Nam cum primum in Palaestinam Rufinus aduentasset, adhuc in eremo degebat Hieronymus, sed literas amicitiae veteris, quam Aquileiae olim strinxerant, testes a. 373. aestate media ab Hieronymo scriptas ibidem recepit. Dum in Aegypto

*) Octennium interposito aliquo interuallo in Aegypto eum degisse, Rubacus ex Codice Guarneriano contendit, eiusque rationes ita subducit, vt prima vice Alexandriam a. 375. repetiisse ibique vsque ad a. 380. vel insequentem inceptum aut adultum mansisse statuat. Hinc negotii vel Melaniae visendae causa in Palaestinam profectum ponit, atque inde altera vice in Aegyptum rediisse. ac tandem aliis insumptis annis ante annum 385. remeasse Hierosolymam.

pto literis operam nauaret Rufinus, aliquamdiu Antiochiae Hieronymus substiterat, vnde Constantinopolim profectus erat eo ipso tempore, quo fortasse Rufinus ad breue tempus, si Rubaeo assenseris, Palaestinam repetierat. Reuerso denique a. 385. post tres annos integros Romae traductos Hieronymo, nullum est dubium, quin Hierosolymis obuiam sibi facti pristinae pietatis ac officiorum memoriam instaurauerint, nunc ad breue tantum duraturam.

Prima discordiae semina inter ipsos sparsit Aterbius quidam, qui Hierosolymam perlatus Rufinum tanquam Origenis commenta sectantem carpsit, eademque criminatione Hieronymum tanquam Rufini amicum et Origenis laudatorem traduxit. Tunc primum alienatior a Rufino factus est Hieronymus. Mox (a. 394.) vterque in caussam Epiphanii Salaminis Episcopi et Ioannis Hierosolymitani inuoluitur. Nam Hieronymus non solum, vt respuere se Origenis haereses omnibus testatum faceret, Epiphanio in Origenem et Ioannem pessima quaeque eructanti adhaesit, sed per monachos etiam Bethleemiticos, quod monasterii vnius conditor esset Epiphanius, in partes eius pertrahebatur. Rufino autem, cui per septem fere annos cum Ioanne familiaris consuetudo intercesserat quique ab eodem haud dubie presbyter ordinatus erat, non temere licebat ab eo reuelli. Litigatum est vtrinque animis infestis aliis alia suppetente irascendi caussa. Nam Epiphanius tanquam Origenistam Ioannem insectari; Ioannes ordinatione Pauliniani fratris Hieronymi in presbyterum ab Epiphanio in paroecia sua facta iuri suo inique detractum esse, vrgere; Hieronymus non vanam omnino fuisse suspicionis de Origenis haeresi in se ex familiaritate cum Rufino aliquando subnatae caussam stomachari idque impense dolere, quod hominem amicitia sit prosecutus, qui occulte

occulte haerefibus defponfum habuiffet animum. Addita eft indignationi huic fomes epiftola ab Epiphanio de ordinatione alieno loco a fe facta ad Ioannem Hierof. fcripta, quam Hieronymus in Eufebii Cremonenfis Graeci fermonis ignari gratiam inque priuatos vfus vt homini in monafterio fuo verfanti latinam reddiderat, fed quae furto ablata ad Rufinum peruenerat eique occafionem dederat in interprete fi non malignitatem reprehendere certe defiderare veritatem. Hieronymus autem aegrius hoc pati, quod Rufinus *haerefeos ac dogmatum peruerfionis infimulatus nihil refpondere aufus fit: interpretem laceraret, de fyllabis calumniaretur et totam defenfionem fui putaret, fi tacenti detraheret.* Interclufus erat ad animos reconciliandos aditus, cum pro fe quisque poenam ab altero pofceret et dolum fibi a conciliaturis metueret. Hinc fruftra a Theophilo Alex. et Archelao Palaeftinae comite pax inter eos tentata, infeditque per triennale fpatium hic rancor animis liuidis. Iam tum autem Hieronymus in publicum extuliffet odium fuum in Rufinum librum apologeticum *de optimo genere interpretandi* ad Pammachium exorfus, quem pace interim a. 397. compofita non abfoluiffe creditur, quemadmodum amplioris voluminis librum in *Ioannem Hierof.* tum imperfectum reliquit. *) Quo auctore tandem extinctum fit diuturnum illud diffidium, haud liquet. Id conftat, Hieronymum ac Rufinum more folemni in Anaftafi, templo Hierofolymitano, poft facrificium Miffae in gratiam rediiffe illumque Rufinum nullius erroris compertum agnouiffe.

Pace reuocata reuertendi in Occidentem cura Rufinum inuafit. Profectus eft a. 397. menfe Augufto vel

*) De Rubeis cap. IX. n. VI. p. 65.

vel Septembri. Diſcedentem Hieronymus pace inuicem data et accepta proſequutus eſt.*) Romam non continuo appulit, ſed ad Monaſterium *Vrſei* Abbatis in loco *Pineti*, in agro Romano deuertit. Ibi tum plurimi rerum Orientalium curioſi et ſcriptorum auidi circumſteterunt, percontantur, narranti auſcultant, poſtremo, vt graeca latine ſibi legenda reddat, flagitant. Erat inter hos ipſe Abbas Vrſeius, cui percontanti, quaenam in Oriente Monachorum eſſet obſeruatio, quae inſtituta ſeruarentur, cum reſpondiſſet, Baſilii: efflagitari ſe ab eo magnam ab Occidentalibus gratiam ei habitum iri pollicente ſiuit, vt latinitate eam donaret. Similiter *Macarius* monaſterii iſtius monachus, vt Fontanino viſum, ſeu Romae degens, vt Rubaeus contendit,**) *Pamphili Apologiam Origenis* ab eo impetrat, quam Romae, quo a. 397. exeunte vel ineunte 398. ſe contulerat, transtulit, addito de ſuo pro fide ſua vindicanda libello *de Adulteratione librorum Origenis*. Cumque in Pamphili Apologia *Origenis* libros *de principiis* identidem laudari obſeruaſſet Macarius, iterum Rufinum rogauit, vt Romanis auribus accommodaret. Nec in hoc quidem, quamquam praeuideret, quantum ſibi inuidiae conflaturus eſſet hac obſequendi facilitate, morem ei gerere recuſauit, ſed primum duo priores edidit atque in praefatione haud dixerim bona fide, an inuidiae

*) Permultorum ea ſententia eſt non ſolum, ſed cum Melania in Italiam hoc anno Rufinum rediiſſe ita *Fontaninus*, *Baronio* et *Pagio* conſentiens. At plurium auctoritate, inter quos *Lebrunus* etiam in Vita Paulini, reditum Melaniae a. 402. illigant, quam plane ſententiam argumentis nouis adſtruit *de Rubeis* c. X. p. 70.

**) cap. XII. p. 84.

diae declinandae caufa. Rufini auctoritatem praetendit, quod in praefatione ad Homilias duas Origenis in Canticum Canticorum tam magnifice de auctore locutus effet, vt cuiuis legendi eius defiderium commoueret et plurima fe ipfum pofthac translaturum promififfet. Interea euenit, quod metuerat. Ingentes per totam vrbem rumores fuborti, aeflusque plane in turbinem editis duobus pofterioribus libris ceffit. Sed quod longe peius Rufino accidit, homines male feriati, fed arctiffima Hieronymo amicitia coniuncti, Pammachius et Oceanus, qui ex fuperiori inter eos fimultate odiffe Rufinum coeperant, quique, vt fit, vbi non tui fed alterius caufa irafceris, pace inter illos inftaurata iras deponere nefciebant, fchedas Rufini imperfectas et nondum expolitas, vt forte de manu exciderant, ad Hieronymum tacito auctoris nomine, vt poftmodum ille contendit, fed adfperfis de eius obtrectandi Hieronymo libidine querelis, quae fufpicacem illius animum facile roderent, transmiferant. Simul nouam librorum *de Principiis* verfionem ab eo expetunt. Eodem tempore Rufinus, nuntio de obitu matris accepto, Aquileiam proficifci inftituit: ad Hieronymum id perfcripfit literisque *formatis* a Papa Siricio acceptis via mediterranea per Mediolanum eo contendit.*) Aquileiae imprimis confuetudine et beneuolentia Chromatii Epifcopi recreatus eft. Num vero ab eodem Aquileienfi ecclefiae aggregatus fit, cum a Ioanne Hierofolimitano presbyter monafticae profeffionis effet ordinatus, nemo pro certo affirmaverit.

*) Ex calculo Rubaei paulo ante Siricii obitum, qui fecundum Baronii fententiam a. 398. XXII Febr. fecundum Pagium d. XXVI Nouembr. accidit, Romam peruenit, ac integrum paene annum ibi commoratus, Aquileiam menfe Augufto vel Septembri adiit.

verit. Interea literae Hieronymi, quibus Rufinianis reſpondebat, a Pammachio et Oceano interceptae erant, alias, quas ad ipſos dederat, in quibus Rufini praefationem refutabat et alienum ſe ab Origenis dogmate teſtabatur, vna cum noua librorum *de Principiis* verſione, vt magis inuidia Rufinum obuoluerent, Romae circumferebant. Ab Aproniano Aquileiam transmiſſae ad reſpondendum Rufinum permouent, cui reſponſioni ab a. 399. vſque ad a. 401. inſudavit. Iam hinc, ſi quid iudico, patet, quam parum irae patiens fuerit animus viri, vtpote defenſionem, non bella meditantis. Contra obſeruet mihi aliquis Hieronymum. Carptim ei ab amicis ſpeculatoribus, quae Rufinus procuderat, transmiſſa erant, et vixdum abſoluta ea et Aproniano inſcripta cum amicis, qui Hieronymi maxime verbis laeſi erant, Rufinus communicauerat: cum *duo* iam illius *Apologiae* libri contra *tria* iſtius volumina nondum plena ſed ſummatim tantum accepta prodeunt. Horum exemplar Aquileiam per negotiatorem transeuntem perlatum biduoque tantum conceſſum breuem Rufino reſponſionem extorſit.*) Simul integros apologiae libros Hieronymo legendos mittit. Reddita fuiſſe videntur a. 402. Eodem certe anno menſe Martio vel Aprili tertium apologiae librum Hieronymus effudit, licet pridem a Chromatio eſſet commonefactus, vt contentioni Chriſtianorum animos offendenti ſilentio finem imponeret. Quid? quod ad Auguſtinum adeo tanquam moderationis ſuae teſtem poſtremam hanc apologiam miſit, Rufiniana maledicta, quo nomine eius

*) Haec epiſtola nunc quidem intercidit. Non per biduum exaratam eſſe potuiſſe, Hieronymus obiecit. Quippe nulla vnquam cauſa tam tenuis ei viſa eſt, quin ad vellicandos, quos odiſſet, vteretur.

eius apologiam vocat, in Africa ſtudio ipſius dudum perlata eſſe ratus. Ad quae ille, *neſcire ſe, quae ſcripta maledica ſuper nomine eius Africam peruenerint, contabuiſſe autem dolore, et timore obriguiſſe legentem quae illis maledictis reſpondiſſet: exanimatum iri, ſi in manus ſuas forte venirent, quae a Rufino tam effraenata libidine in ſe iacta nuntiaſſet.* Num aequiorem in cauſa Origenis iudicem Anaſtaſium pontificem Rufinus expertus ſit, quaeſtio eſt, de qua haudquaquam docti conſentiunt. Nam cum an. 400. Theophilus Alexandrinus, vt reos faceret Nitriae monachos, vehementius in Origenis errores inueheretur, nec contentus, raptis in flammas igniculis, Synodo Nitriae celebrata criminis conuictos exilio mulctaſſe, alios etiam epiſcopos ad exſtirpandam haereſim prouocaſſet: Anaſtaſius etiam et impulſu eius Mediolanenſes et Aquileienſes epiſcopi Origenis dogmata damnarant. At Anaſtaſius, cui, cum ipſe Romam proficiſci non potuiſſet, breuem fidei ſuae Apologiam Rufinus miſerat, eius cauſam a cauſa Origenis plane diuerſam deprehendit, teſtatus id in literis ad Ioannem Hieroſolymitanum datis; in quibus, cum aperte Origenem damnaſſet, Rufinum tunc demum ſe damnare ſcribit, ſi aſſenſum iſtis, quae interpretatus ſit, praebuerit, quod ad Dei non hominum iudicium cenſet remittendum. Nihilominus in extrema epiſtola procul ſe a communione ſua habere Rufinum ſignificat, et hanc ipſam epiſtolam cum altera, quae periit, in rem ſuam interpretatus erat Hieronymus, vnde neutram pro vera agnoſcere voluit Rufinus. Tandem conſopiti hi furores reductaque coeli ſerenitate totus ſcribendis aut de Graeco traducendis libris vacauit, plurimamque partem ſcriptorum intra ſeptennium, quod adhuc Aquileiae transegit, confecit. Aquileia a. 408. relicta, in monaſterium Pineti iterum conceſ-

conceſſit, ibique alterum *de benedictionibus Patriarcharum librum*, quem Paulino poſt primum Aquileia ipſi transmiſſum pollicitus erat, abſoluit, Romam deinde perrecturus. Ingruentibus autem Romae barbaris, profugo *Piniani* coetui adiunctus eodem anno in Siciliam transfretauit. Ibi in conſpectu vaſtatae cum caeteris regionibus ab Alarico Calabriae aliquot Origenis libris, *Homiliis* ſcilicet *in Numeros*, quas Donato alicui inſcripſit, et *Cantico Canticorum*, in Piniani gratiam, extremas vires inſumſit, tandemque animam in amicorum complexibus anno 410. reddidit, eiusque oſſibus haec ſuper inlatrauit ſanctiſſimus Hieronymus: *Scorpius inter Enceladum et Porphyrium Trinacriae humo premitur.*

Longe maxima pars operum Rufini verſionibus librorum graecorum latinis conficitur. Quae de ſuo ſcripſit, exiguo numero conſtant. Vtriusque autem generis elenchum, quemadmodum a *Fontanino*, qui de iis accuratius egit, concinnatus eſt, dabimus. §. 2. Scripta.

I. *Opera Sincera.* 1. *Scripta Propria.*

Diſſertatio de Adulteratione librorum Origenis.

Benedictionum XII. Patriarcharum explanatio.

Apologia, ſeu Inuectiuarum libri II. aduerſus Hieronymum.

Apologia pro fide ſua ad Anaſtaſium Pontificem.

Hiſtoriae eccleſiaſticae libri II. ſcilicet X. et XI. poſt Hiſtoriam Euſebianam.

Hiſtoria Eremitica ſiue Vitae Patrum vulgo ſub Hieronymi nomine editae.

Explicatio Symboli.

2. *Verſa e Graeca in Latinam Linguam.*

Baſilii M. Regula.

Eiusdem Homiliae VIII.

Liber I. Apologiae Pamphili pro Origene; in quo Sententiae aduerſus Mathematicos.

Origenis Libri IV. *περὶ ἀρχῶν.*

Eiusdem Homiliae XVII. in Geneſin.

— — XIII. in Exodum.

— — XVI. in Leuiticum.

— — XXVIII. in Numeros.

— — XXVI. in Ioſue.

— — IX. in Iudices.

— — I. in I. librum Regum.

— — IV. in Cantica Canticorum.

— — Tomi XV. in libros X. diſtincti in Epiſtolam D. Pauli ad Romanos.

Gregorii Nazianzeni opuſcula X. nempe

Apologetici liber vnus. De Epiphaniis. De Luminibus. De Fide liber vnus. De Nicaena Fide, Pentecoſte et Sp. S. De Semetipſo ex agro reuerſo. De Dictis Hieremiae. De Reconciliatione et Vnitate Monachorum. De Grandinis vaſtatione. De Arianis.

Sixti Pythagoraei Sententiae.

Euagrii C. Sententiae ad Monachos.

Eiusdem Sententiae de Apathia.

— liber ad Virgines.

Clementis Romani Recognitiones.

Euſebii Hiſtoriae eccleſiaſticae libri X.

Anatolii Alexandrini Canon Paſchalis.

II. *Suppoſititia et Aliena.*

Verſio Origenis Homiliarum in Lucam non Rufini, cui adſcribitur, ſed Hieronymi.

Verſio Ioſephi Operum, non Rufini, ſed Ambroſii.

Commentarii in LXXV. priores Dauidis Pſalmos.

— in Oſeam, Iohelem, Amos.

Vita S. Eugeniae.

Libel-

Libellus de Fide breuior.
Libellus de Fide fusior.

III. *Dubia.*

Origenis Homiliae VII. in Matthaeum.
— Homilia I. in Iohannem.
Eiusdem de Maria Magdalena.
— de Epiphania Domini; in latinum conversae.

IV. *Deperdita.*

Epistola ad Hieronymum, in qua huius prima Apologia confutatur.
Epistolae ad Aniciam Falconiam Probam.
Librorum aliquot e Latino in Graecum sermonem conuersio.

Iniqua plane, vt auctoris olim optimi et nunquam non bene merentis, ita et *scriptorum* eius apud posteros, maxime ex quo arte typographica libri multiplicari et ornari consueuerunt, fortuna fuit. Nam in communi illa, quae versus finem saeculi XVmi obtinebat, librorum ecclesiastici potissimum argumenti imprimendorum aemulatione, in qua vix pauci fuerunt insigniorum auctorum, quibus non honos suus habitus esset, solus Rufinus tamen exsors et absque munere mansit. Atque vt *collectiones* taceam, quarum vna demum eaque et manca et suppostitiis libris interpolata exeunte saeculo XVI. facta noscitur, ne singulis libellis quidem vel hoc vel sequentibus saeculis opera aliqua impensa est. Ex quo autem a. 1580. *Laurentius de la Barre opuscula quaedam* Rufini protulit, *vno* amplius et *dimidio* saeculo cessatum fuit, donec celeber Hieronymi editor *Dominicus Vallarsius* nouae et integrae editioni manum admoueret, cuius §. 3. Editiones.

Tomus I. Veronae 1745. prodiit, alter vero etiamnunc, quantum quidem nobis compertum, desideratur. Quae insignis librorum Rufini infelicitas dubitari nequit, quin magnam partem existimationi debeatur, qua apud omnes proximis abhinc et magis etiam superioribus saeculis implacabilis eius aduersarius Hieronymus floruit. Minus inuidiae versionibus eius latinis scriptorum graecorum adhaesit, quae et ab initio paene apud occidentales Graeci sermonis ignaros magni aestimatae sunt et recentiori aetate beneuolentiores expertae sunt christianae sapientiae studiosos. Quid? quod tanta in eum insolentia vsa fuerit fortuna, vt *historia* eius *Eremitarum* sub Hieronymi ipsius nomine vigesies et amplius intra saeculum impressa et in complura aliarum linguarum idiomata translata sit. Quae cum ita sint, in recensendis operum Rufini editionibus ita pergemus, vt primum quae collectionibus comprehensa fuerint vel ex propriis eius scriptis aut perperam ei tributis cum singulatim excusa, tum aliorum operibus permista habeantur, deinde historiae ecclesiasticae itemque eremiticae eorumque, quae de graeco vertit, editiones referamus.

Saec. XV.

1468.

Oxonii. 4. (8.) B. Hieronymi exposicio in symbolo apostolorum ad papam Laurentium. Impressa Oxonie et finita anno Domini MCCCCLXVIII. 17. die Decembris. Liber decantatus propter origines rei typographicae in Anglia, de quo pluribus *Maitt.* Ann. typ. T. I. p. 279. Specimen literarum sistit *Ames* typogr. Antiquities p. 437. *Middletonus* quidem vitium typographicum subesse et omisso altero X. 1468. pro 1478. excusum nihil Caxtoni gloriae,

riae, qui primus artem typographicam in Anglia exercuisse fertur, detrahere debere censuit. Vid. *the Substance of his Diss. on the Origin of Printing in England in Two Essays on the Or. of Print.* ed. 2. Lond. 1776. 8. Sed licet assentientes haud paucos, attamen et aduersarios reperit, inque his grauissimum *Meermannum in Ep. ad Andr. Coltée Ducarel.* inserta Origg. Typogr. indeque in *Suppl. to the Origin of Printing.* 1781. 8. p. 236 sqq.

1470.

Romae, ap. Sweynh. et Pannartz. f. Exposicio in Symbolum *cum* priore volumine *Epistolarum Hieronymi.* Assignatur etiam huic anno a nonnullis velvti Caueo, Ittigio, et aliis editio Operum Rufini Romae facta, sed huiusmodi editio merum figmentum est, a quo lectores sibi cauere debent. Auctor fuit *Labbeus* in *nouae Bibl. MS. Suppl. p.* 340. hanc editionem tanquam existentem in Bibl. Reg. Paris. laudans. Vnde Maitt. Ann. T. I. p. 298. ex eoque plures deinceps bona fide descripserunt. At vero in Catalogo dictae Bibl. nullum de ea vestigium reperias, nec ab alio perito et curioso harum rerum indagatore vsquam visa intelligitur. Facile autem conieceris, Labbeum editione praecedente *Symboli* cum Epistolis Rufinianis inductum esse, vt editionem operum Rufini statueret, quae partem illorum licet minimam in fronte gereret; cuius quidem opinionis adstipulatorem habes Fontaninum. Fortasse catalogus imperite confectus eum decepit.

1498.

Oxonii. 8. B. Hieronymi Exposicio in Symbolo Apostolorum.

Saec. XVI.

1516.

Venetiis, apud Lazarum Soardum. f. Rufinus de Benedictionibus Patriarcharum, *sub falso titulo* Homiliae XVII. in Genesim cum *Origenis Opp. in Nov. Test.* fol. CIIII. Editor Constantius Hierotheus iam primum hoc Rufini opusculum, sed tanquam Origenis foetum et pessime tractatum produxit.

1519.

Basileae, ap. Frob. f. Symbolum Fidei, *cum* Operibus Cypriani ab Erasmo editis, qui de eo ita in Epistola ad Laur. Puccium Card. scribit: *Symbolum Fidei quod in euulgatis pariter ac descriptis voluminibus Cypriani titulum habet, inter Opera Diui Hieronymi fertur Rufini nomine.* In notis vero post epistolam: *stilus satis arguit, hoc opus non esse Cypriani, et inter opera Hieronymi fertur inscriptum Rufino. Nec abhorret phrasis a phrasi Rufini: et inter huius opera magnifice de Symbolo meminit Gennadius, quod adeo praeclare dicit esse dissertum, vt ceteri ad hunc dixisse videantur.* Recusum est deinde cum omnibus Erasmianis non modo, sed et aliis fere omnibus Cypriani editionibus veluti Romana ap. Paul. Manutium 1563. p. 381. in qua optime singulos articulos separatim ante expositionem dispositos et diverso charactere expressos Fortaninus laudat; item in Pamelianis, Oxoniensi et Baluziana denique.

1555.

Basileae, apud Henr. Petri. f. Rufini Aquilei. de benedictionibus Iudae et reliquorum Patriarcharum. in Orthodoxographis *Ioh. Heroldi.* Tom. II. p. 1423. Heroldus ignorata Hierothei editione vero auctori

auctori librum suum restituit ex Codice MS., quem pluribus, quae lectu non indigna videbuntur et a Fontanino etiam allata sunt, ita describit: *Georgius Pistorius, Vir clarissimus apud Ensisheym medicus excellens, atque de literatura universali optime meritus, quum procul dubio nonnisi vel ingenii summis laboribus aut aeris impensa insani, libellum hunc Rufini bibliothecae suae, tanquam thesaurum parasset, qua est in literas bonas atque erga amicos humanitate, Domino Henrico Petri, iam sacrorum Auctorum bibliothecam edenti, etiam hunc libellum sponte obtulit: qui quidem Romanorum maiusculis literis, iis quidem,* quibus *Pandectas Florentinorum scriptas vidimus, sine distinctione ulla, ante mille ac plus annos, scriptus erat, venerandae antiquitatis gemma, mehercle pretiosa. Hunc vero, ut solet, temporis iniuria, incuriaque Barbarorum misere laceravit, quippe quum de Benedictione Iudae, mystica tractatur sententia, tres plagellae rescissae ac perditae desiderantur; quarta etsi supersit lacera, quo loco reponenda sit, vix potest divinari. Erat proinde membranula tam tenera, ut teneriorem me vidisse affirmare non ausim: quod quidem tanto plus damni attulit scripto. Equidem ipsum scriptorium atramentum acerbitate sua plures versus erosos ac transparentes reddiderat, ut ex stigmatibus tantum legi possent, nisi si e regione in facie alterius paginae versus versui responderet, tunc utrinque maior instabat labor. Accedebat et hoc quod vel pluvia irrorante, qua olim adservabatur, bibliothecam, vel dum huc atque illuc ad ostentationem veteris monumenti perfertur, in marginibus totus madefactus fuerit liber, atque membranula tenerrima, quasi glutino concreta, quod ferme singula folia, nonnisi lacerarentur, disiungi aut aperiri possent: Sed et hoc taedii devorare volui, ut qualis qualis oblatus esset,*

esset, a me describeretur liber: qui quidem finem suum non habet, pauca tamen deesse suspicor. Adhortor itaque studiosos omnes; ut quod huic deest scripto, quacumque occasione in bibliothecis venari velint, ut tandem et integer theologisque minus mancus offerri possit.

1569.

Bas. ap. Henr. Petri. f. Rufini explicatio benedictionis Iudae et rel. Patriarch. in *Monum.* Orthodox. *Io. Iac. Grynaei* T. II. p. 1065. Heroldi opera, ipso tamen non nominato.

1570.

Lugduni ap. Guilielm. Rouillium sub scuto Veneto. f. Ruffini Aquileiensis presbyteri in LXXV. Davidis Psalmos commentarius ex vetustissimo exemplari bibliothecae monasterii insulae Barbatae iuxta Lugdunum nunc primum in lucem editus. Cum indice copiosissimo.

Editor est *Antonius Alboneus* (de Albone), Archiepiscopus Lugdun. et Primas Galliarum, qui in prolixa, qua Pio V. Pontifici librum nuncupauit, epistola (dat. Lugd. Id. Martii 1570.) occasionem commentariis hisce potiundi hoc modo enarrat: Est in agro Lugdunensi, insula quaedam, quam Barbae appellant incolae: docti vero Barbatam, medium alveum Araris findens, in qua peruetus ac sanctum Monasterium extructum fuit, et magna totius prouinciae veneratione celebratum: sed ita superiore bello ab haereticis disturbatum, atque dirutum, vt nihil in eo nisi loci cuiusdam diuinioris vestigia superesse videantur. Id cum ego multis iam superioribus annis auctoritate sedis Apostolicae (vti fit) gubernandum suscepissem, cum multa in eo offendi pietatis antiquae moni-

monimenta, tum vero praecipue bibliothecam opulentam, quam cum ſtudioſe luſtraſſem, offendi commentarios Ruffini presbyteri Aquileienſis in ſeptuaginta quinque Dauidis pſalmos notis et characteribus, qui ſummam antiquitatem prae ſe ferrent, deſcriptos, et membranis propemodum exeſis, ac ipſa vetuſtate et ſitu attritis commendatos: quos cum auide perlegiſſem, aliisque viris eruditis legendos tradidiſſem, cenſui non eſſe hunc theſaurum denuo defodiendum, ſed luci, ac aurae exhibendum. Neque vero, *pergit*, ab edendo hoc opere ſe deterritum eſſe eo quod ex amicis quidam obſeruaſſent *plerisque ac infinitis prope locis ita cum Auguſtino in ſuis tractatibus in pſalmos conſentire, vt eaedem ſaepe ſint ſententiae, eadem verba atque adeo ſimiles inter ſe periodi.* Id enim in hoc opere eueniſſe cenſet, quod *D. Ambroſio* in ſuis libris Exameron, ac de Spiritu ſancto contigit, vt quemadmodum hic integras in ſuum opus ex Diuo Baſilio periodos transtulit, ſic ex Ruffino, veluti alibi ex Hieronymo, et Cypriano, in ſuos ille commentarios quamplurima deriuarit. Ad haec *ex ipſa ſtili facilitate ac aequabili* dicendi genere eluceſcere putat Rufinum auctorem eſſe ſimulque cauſa ipſi reperta eſt, cur *ſtudioſius a primis a Barbata inſulis monachis hi commentarii aſſeruati fuerint*, ſcilicet, *quod in eos fere duntaxat pſalmos ille ſcripſerit, quos ſine controuerſia Dauidis eſſe docti fere omnes aſſeuerarint.* Poſtremo *Gelaſii* teſtimonium profert, qui *nonnullas ab eo ſcripturas explicatas tradiderit*, quibus hoſce ſeptuaginta quinque pſalmos declaratos putat. Ac aliquamdiu pro genuino ſane Rufini foetu habiti ſunt iſti Commentarii; non omnes tamen fallere potuerunt. Primum, qui illis laruam detraxerit, fuiſſe *Io. Lorinum*, Fontaninus notat, eiusque locum ex Commentariis in Pſalmos Lugduni apud Io. Cardon

Cardon 1623. editis profert.*) Animaduertit idem a nonnullis viris eximie doctis subinde pro vero citari Rufinum in Psalmos, veluti a Iac. Vsserio in Historia de Scripturis et sacris vernaculis p. 67. et Baluzio in Cyprianum. Caeterum in plures adeo Psalmos auctorem huncce Commentarios perscripsisse, Alboneus persuasum sibi habuisse videtur, dum ad reliqua, sicubi extent, eruenda et proferenda lectores nota in calce libri apposita excitat. *Rufini Aquil. in Psalmos LXXVI. Commentarios nonnihil diuersos ab editis* ex indice Bibl. S. Germani Paris. laudat Labbeus Noua Bibl. MSS. Libr. P. I. p. 23.

1576.

Romae, in aed. Pop. Rom. f. Rufini Expositio in Symbolum *cum Operibus S. Hieronymi* a Mariano Victorio editis Tomo IX. p. 108.

1580.

Parisiis, ap. Mich. Sonnium. f. Rufini Aquileiensis Presb. Opuscula quaedam, partim antehac nunquam in lucem edita, partim nuper ope doctissimorum virorum emendata et castigata. Cum indicibus, tum locorum Sacrae Scripturae explicatorum, tum rerum ac verborum, amplissimis.

Insunt 1) *de benedictionibus Iudae ad Paulinum Episc. Nolanum,* lib. I. 2) *Paulini ad Rufinum epistola.* 3) *Rufini ad Paulinum fr. epistola.* 4) *Eiusdem in Benedictiones reliquorum vndecim Patriarcharum, siue Commentariorum in Geneseos cap. 49.* lib. II. 5) *Commentariorum in Oseam prophetam* libri III. 6) *Eiusdem Comment. in Iohel prophetam.* 7) *Eiusdem in Amos.* 8) *Comment. in Symbolum.*

9) *Eius-*

*) Hist. lit. Aquil. p. 404.

9) *Eiusdem historiae Ecclesiasticae* lib. II. Ex quibus n. 2. 3. 5. 6. 7. nunc primum ex Codice MS. Monasterii Montis Dei proferuntur. Editor *Renatus Laurentius de la Barre* iam Tertulliano et Arnobio circa idem tempus edito nobis cognitus in epistola nuncupatoria ad Io. a Sancto Andrea Paris. Eccles. Canonicum (d. Id. Iun. 1580.) de Rufino eiusque Scriptis extantibus et deperditis quaedam disputat, criticorum sui temporis studia, qui neglecta fere codicum MSS. inuestigatione ad coniecturas omnia referrent, obiter perstringens. Scripsit Fontaninus lib. V. cap. XVII. Commentarios in LXXV. Psalmos decennio ante ab Alboneo editos hoc anno apud eundem Michaelem Sonnium titulo immutato esse recusos et tomum II. Operum Rufini constituere; de quo nobis haud liquet. Certe in priori volumine nulla adiectorum commentariorum est significatio. Sed exemplar, quod manibus tenemus, cum ipsa Albonei editione Commentar. anni 1570. compactum est.

1745.

Veronae . . . . f. Rufini Torani Aquileiensis Presbyteri opera quae supersunt. Ad codices MSS. denuo emendauit Dominicus Vallarsius Presbyter Veronensis. T. I.

Exhibentur 1) *liber de Benedictionibus Patriarcharum* cum notis editoris ad Codicem MS. Bibl. Bononiensis recensitus. 2) *Commentarius in Symbolum Apostolorum* ad Baluzianam editionem exactus. 3) *Historia Monachorum et itinera per Aegyptum.* ex ed. Rosweydiana repraesentata. 4) *Duo historiae ecclesiasticae libri* cum MSS. Codicibus comparati. 5) *Libri Apologetici duo aduersus Hieronymum* subiuncta *Apologia ad Anastasium.* Succedit his Appendix dubia et spuria continens, in quibus 1) *Commentarius*

mentarius in 75. priores Psalmos, cuius auctorem Gallum nec facile alium esse a Vicentio Presbytero Gallo (de quo Gennad. de SS. Eccl. cap. 80.) Vallarsius contendit. 2) *in tres minores Prophetas, Oseam, Ioelem, Amos Commentarius* Hispani cuiusdam Scriptoris, fortasse Pauli Orosii vt V. suspicatur. 3) *Vita S. Eugeniae Virginis ac Martyris* ex Rosweydo et cum eius Notis. 4) *Libellus de Fide* a Card. Sirmondo olim e Vaticano et a Garnerio e Belloiuacensi Codice sub Rufini nomine prolatus. 5) *Rufini Presbyteri prouinciae Palaestinae liber de fide* a Sirmondo olim vulgatus et nunc iterum recusus additis ex MSS. Codicibus variantibus. Quibus omnibus praetermittitur vita Rufini a Fontanino condita nonnullisque in locis a Vallarsio correcta et emendata. Haec de huius ed. Tomo I. et vnico, ni fallor, Io. Domin. Mansius ad Fabricium.*) Quibus tamdiu contentos esse nos oportet, donec ipsis fruendi eius copia data fuerit. Speramus enim Bibl. Regiam praestanti hac editione auctam iri, antequam vltimam secundi Tomi operis nostri paginam absoluerimus, vt in addendis haec notitia suppleri possit. In praesenti frustra mentionem de eo vel titulum saltem in diariis eruditis et Bibliothecarum illustrium Catalogis perquisiuimus. Mansius d. l. excitat Codicem MS. *duorum librorum Hist. Eccles. Rufinianae* vetustissimum et a nemine hactenus collatum, qui in Bibl. Cathedralis Ecclesiae Lucensis extat et Caroli M. tempore scriptus censetur, de quo idem peculiarem alibi dissertationem perscripsit.**)

Caeterum Rufini libri Apologetici contra Hieronymum in variis huius editionibus recusi sunt, quibus singu-

*) Bibl. M. et Inf. Lat. T. VI. p. 132 sq.
**) In Opusculis P. Calogierà. Tom. XV. §. XV.

ſingulatim oſtendendis otium perdere nolumus. *Gallice conuerſi* extant in Recueil de Pieces concernant la Vie de Rufin (Paris 1727. 12.), qui liber iam ſupra in Hieronymo nobis laudatus eſt.

I.

Euſebii Hiſtoria Eccl. a Rufino conuerſa et duobus libris aucta.

Huius operis editionum indicem tanto maioris vtilitatis fore confidimus, quanto minus iamiam ex vſu illae et frequenti lectione cognoſci ſolent. Ex quo Muſculi enim et Chriſtophorſoni*) verſiones inualuerunt, Rufinianae verſionis ſtudium langueſcere viſum et Valeſianae deinde celebritate omnis eius vſus paene ceſſauit. Tametſi vero Rufiniana non ſatis fida vbique et integra dici poſſit, ſingularia tamen ab Rufino inſerta habet et ad criſin graeci textus Euſebii haud exigui momenti eſt.

SAEC. XV.

1474.

Sine loci et typographi indicio. fol. Euſebii hiſtoria eccleſiaſtica, per Rufinum e Graeco in Latinum traducta. *Maittaire* T. I. p. 332. et ex eo *Hamberger* T. III. p. 43. Fontanino haud innotuit, qui ſequentem principem putat.**)

1476.

Romae, apud Iohannem Philippum de Lignamine. f. Liber Hiſtoriae Eccleſiaſticae Euſebii Caeſarienſis,

*) Prodiit *Louanii apud Seruatium Saſſenum* 1569. tomis duobus. 8. *Coloniae, ap. Arn. Birnmannum* 1570. f.
**) Hiſt. Aquil. lit. lib. V. cap. XI. p. 356 ſqq.

riensis, quam Beatus Rufinus presbyter de Graeco in Latinum transtulit. Haec inscriptio non in prima pagina, sed post Lignaminei ad Xystum pontificem nuncupatoriam epistolam legitur. *In fine:* millesimo CCCCLXXVI. die XV. Maii P. M. Sixti quarti anno eius quinto completum est hoc opus. Nuncupauit Iohannes Philippus, Archiater Pontificius, Xysto IV. P. M. cuius in literas et literatos homines studium ac patrocinium in epistola praefixa mirifice extollit, atque post plurima, iussu illius typis impressa et eidem Xysto dicata ad Historiam se conuertisse et ab hac Rufiniana auspicatum esse dicit. In quibusdam exemplaribus huius epistolae loco alia plane ad Card. Guil. de Estoutavilla legitur, vnde hanc editionem distractis statim exemplaribus recusam censuit duasque adeo eiusdem typographi proposuit Fontaninus. Audiffredus contra non negat consilium forte recudendae editionis Lignamineo fuisse, sed vltra primum voluminis quinternionem typographum non processisse idque institutum rursus abiectum esse contendit. Caeterum *Secunda* Editio, siue tota excusa siue incepta tantum fuerit, admodum rara et elegans est, literis tamen paulo crassioribus et syllabis pro saeculi more saepe contractis, de eaque nec non aliis a Io. Phil. excusis libris pluribus Fontaninus l. l. et nuper P. *Franc. Xauer. Laire* in specim. p. 232. 233. et *Audiffredi* p. 212 sq.

1479.

Mantuae, apud Ioh. Schallum Herosfeldensem. fol. Eusebii Historia Eccl. etc. Ioh. Schallus Germanus, arte pariter ac Lignamineus medicus, vtrumque et curam et typos nouae editioni accommodauit Romana editione ignorata. Fontaninus aeque elegantem esse dicit ac Romanam. Inscripta est Fride-

rico

rico Gonzaga, Mantuae Marchioni. Epigramma in fine operis adiectum quinque diſtichis conſtans vide apud Fontaninum.

1497.

Pariſiis, apud Petrum Lovet. 4. Euſebii Hiſt. Eccl. etc.

S A E C. XVI.

1514.

Argentinae . . . . fol. min. Eadem cum Bedae Hiſtoria eccl. gentis Anglorum. Rariſſima putatur, emendata non item; quippe quam deprauatiſſimam et mendoſiſſimam Ioh. Grauius apud Fontaninum excitatus dicit. *)

Intra a. 1514. *et ſequentem ed.*

Pariſiis, ſine anni et typogr. nota. 8. Euſebii Hiſt. eccl. *Rufino* interprete. Accurauit et ad codices MSS. et varias edd. denuo recognouit *Gaufridus Bouſſardus*, Theol. Pariſ. Nuncupauit Stephano Poucherio Senatus Galliar. praeſidi et Pariſienſ. poſtea antiſtiti.

1523.

Lugduni, apud Benedictum Bonnyn. 8. Eadem ex editione Bouſſardi.

* *

Baſileae, apud Io. Froben. f. Hiſtoriae eccleſiaſticae Euſebii Pamphili Caeſarienſis libri IX. Rufino interprete, Rufini presbyteri Aquileienſis libri duo recogniti ad antiqua exemplaria Latina per Bea-

*) Lib. V. cap. XI. n. IX.

tum Rhenanum, in *Auctoribus Historiae eccl.* primum locum occupant.

1525.

Parisiis, apud Franc. Regnault. 8. Eadem ex Boussardi editione.

1528.

Basileae, ap. Io. Froben. f. Eusebii Hist. Eccl. l. IX. Rufino interprete etc. repetitio Rhenanianae, cuius tamen praefationes sunt reiectae.

1533.

Lugduni, apud Bened. Bonnyn. 8. Eadem ex editione Boussardi.

1539.

Basileae, ap. Io. Froben. f. Eadem cum iisdem Historicis Rhen. aliquot libellis auctioribus.

1541.

Parisiis per Galeotum a Prato. f. Eadem cum iisdem ex recognitione Rhenani impressis.

1542.

Basileae, apud Henric Petri. f. Eadem in *Tomo III. Operum Eusebii* Latine editorum.

1544.

Basil. ap. Froben. f. Eadem ex ed. B. Rhenani inter *Auctores* Hist. Eccl.

1548.

Antverpiae, ap. Io. Steelsium. 8. Eadem cum iisdem *Auctoribus Hist. Eccl.* Tomis II. recusis.

1549.

1549.

Basil. ap. Froben. f. Rufini Historiae Eccl. libri II. cum *Auctoribus Histor. Eccles.* ex interpret. Wolfg. Musculi. Similiter in repetitis a. 1554. et 1557. nec non ed. *Henricpetrina.* Bas. 1611.

1570.

Basileae, ap. Henric Petri. f. Eadem cum brevibus scholiis *Ioh. Iac. Grynaei* in Tomo II. eorundem *Eusebii Operum*, vbi tamen liber X. est ex versione Io. Christophorsoni, liber vero XI. ex Rufino.

1571.

Parisiis, ap. Nic. Chesnau. f. Rufini libri duo Historiae Eccl. quibus Eusebium supplet, cum *Eusebii Hist. Eccl.* ex versione Christophorsoni et Schol. Ioh. Curterii.

1580.

Parisiis, ap. Mich. Sonn. f. Rufini Hist. Eccl. libri II. *cum eius Opusculis* a *Ren. Laur. de la Barre* editis.

S A E C. XVIII.

1740-41.

Romae, typis Antonii de Rubeis. 4. Tomi II. Ecclesiasticae Historiae Eusebii Pamphili Libri nouem Ruffino Aquileiensi interprete, ac duo ipsius Ruffini Libri. Opus in duas partes distributum, quarum altera Eusebii, altera Ruffini libro continet ad Vaticanos MSS. Codices exactos, notis que illustratos labore ac studio *F. Petri Thomae Cacc ari* a Bononia Carmelitae rel. Accedit postremae parti eiusdem historica Dissertatio de vita, fide ac Eusebiana ipsa Ruffini Translatione et cum indice loc pletissimo.

Per Centum et sexaginta sex annos Rufiniana Eusebii translatio praelo non tradita erat. Haec vero tam commendati veteribus operis fortuna iniquior Cacciario visa est, quam tolerari diutius ab homine ecclesiasticae historiae studioso fas esset. Bene autem intellexit, non satis esse typis iterum describendum textum Rhenanianum tradere, sed emaculandum et expoliendum ab innumeris, quas facile in pristina specie detegeres, sordibus sibi sumsit, atque ita restitutum demum Valesianae versioni opponere ausus est, si iunior eius ac nitidior forma detrahere aliquid amatorum illi posset. Non opus est, vt multis declaremus, quam dextre ipsi hoc propositum cesserit, cum satis superque viri doctrina et solertia ex Leonis operum editione constet, cui hoc labore quodammodo praelusisse videri queat. Textum igitur ad quinque insignes Codices MSS. Vaticanos collatum exhibuit, his legibus sibi scriptis, vt nihil de superiorum editorum lectione immutaret, nisi duo saltem codices suffragarentur, etiamsi in loca incideret, de quorum corruptione vix dubitari posset. Adspersit etiam notas, sed quas iuuenibus studiosis tantum, non viris doctis scripsisse videri vult: in quibus partim historica breuiter et quae Geographiam attinent vel loca SS. et PP. notantur. Vltimo loco denique et quidem in dictae *diss.* de Rufini vita et fide, quae cum libris ab ipso Rufino ad supplendum Eusebium scriptis secundum volumen constituit, *parte tertia*, de *Versione Rufiniana*, videlicet 1. de eius apud maiores auctoritate, vsu et pretio, 2. de Musculana et Christophorsoniana Eusebii versionibus, 3. de Valesii translatione, 4. de Rufinianae versionis laudibus ex ipso Valesio disserit, ac 5. vtriusque Rufini et Valesii versiones ad graecum textum inuicem examinat, illamque huic superiorem censet. Quo nouo tamen iudicio Valesium non protinus

tinus contemnit et flocci facit. Sed deteriorem eius conditionem a codicibus imprimis graecis Euſebii ducit, quos ad vnum omnes pro interpolatis et corruptis habet, Rufinum contra, Euſebii temporibus tam propinquum, veriſimile putat ex limpidioribus fontibus hauſiſſe. Deinde vero in potioribus ipſius Rufini veſtigia preſſiſſe ab eoque ſubſidia petiiſſe iuniores interpretes, addit atque exempla, vtrumque argumentum roborantia, quinto potiſſimum paragrapho ſubminiſtrat.

* *

Codices Cacciarii. Omnes Vaticani. *Primus* n. 1978. pergamenus, in quarto, circa XIII. ſaec. ſcr. Conſtabat fol. 174. ſolamque Rufini verſionem continebat cum decimo et vndecimo libro ab eodem ſcripto. Textus in columnas diuiſus. In margine variae adſperſae erant annotationes.

Secundus n. 5089. quaternis ſcr. a. 1448. et abſolutus die XIII. Decembris in Verona. Libros tantum a Rufino conuerſos complectebatur. Singulis capitibus tituli praefixi et marginibus notae appictae erant, iis, quas Rhenaniana exhibet, non diſſimiles. Atqui hunc potiſſimum ſe ſecutum teſtatur, quod accuratiſſime ſcriptus eſſet.

Tertius n. 564. formae maioris, pergamenus et in duabus columnis ſcriptus. Conſt. fol. 77. Saeculi videbatur XI. et optimas lectiones dedit. Fuit olim Reginae Sueciae.

Quartus n. 563. pergamenus, conſt. fol. 72. ad Saec. XII. Cacciarius refert. Literae initiales vario ornatu gaudebant. Complectitur praeterea Recognitiones Clementis a Rufino verſas hac epigraphe: *Ruffini Aquileienſis* Epiſcopi *(ſic) in hiſtoriam Clementis quae dicitur itinerarium Petri ſeu Clementis recognitionum.*

Quintus n. 385. recenti ſed perpulchro charactere ſcr. et miniatis figuris operoſe diſtinctus, vnde ex perantiquo inſigniori quopiam exemplari ſumtum ſuſpicatur editor. Conſt. f. 201. aſſeruaturque in ea Vaticanae Bibl. parte, quam Vrbinatem dicunt.

2.

Rufini Hiſtoria Eremitica ſ. de Vitis Patrum liber.

Patres vel Sanctos, quorum vitae Rufini hoc libello enarrantur, in Nitriae eremo aliquando floruiſſe diſcimus, atque vt certius, qualem volumus librum, conſtet, nomina ſingulorum et ordinem in recentiſſimis editionibus obuium appoſuiſſe plurimum iuuabit.

Praemittitur *prologus* incipiens a verbis *Benedictus Deus*, deſinens: *et perfectae ſapientiae palmam vel patientiae requirant.* Capitula libri ſunt XXXIII. 1. *De S. Ioanne.* 2. de Hor. 3. de Ammone. 4. de Beno. 5. de Oxyryncho ciuitate. 6. de Theone. 7. de Apollonio. 8. de Ammone. 9. de Coprete Presb. et Paternatio. 10. de Syro, Abbate, Iſaia, Paulo et Anuph. 11. de Heleno. 12. de Elia. 13. de Pithyrione. 14. de Patre Eulogio. 15. de Apellen Presb. et Ioanne. 16. de Paphnutio. 17. de Monaſterio Abbatis Iſidori. 18. de Serapione Presb. 19. de Apollonio Monacho et Presb. 20. de Dioſcoro Presb. 21. de Monachis in Nitria commorantibus. 22. de loco qui dicitur Cella. 23. de Ammonio. 24. de Didymo. 25. de Cronio. 26. de Origene. 27. de Euagrio. 28. 29. de duobus Macariis, Aegyptio et Alex. 30. de Ammone primo Nitriae Monacho. 31. de Paulo Simplice. 32. de Piammone Presb. 33. de Ioanne. *Epilogus* tandem *de periculis itineris ad eremos.*

Hoc

Hoc ergo opuſculum, quo ab omni inde aeuo nihil paene frequentius lectitatum ac deſcriptum, et recenti memoria impreſſum eſt, temporibus proxime Rufinum attingentibus lectores dubios de auctore ſuo habuit, ſucceſſuque temporis tanta opinionum hac de re ſeges ſuccreuit, vt Rosweydus decem vel vndecim enumerare poſſet, quibus paſſim adſcriptus fuerit, nomina, ac Verus illius auctor non niſi recentiorum ſtudio agnitus ſit et poſtliminio reſtitutus. Quod primum a *Iac. Fabro* Stapulenſi *) factum, Rosweydus deprehendit. Nititur hoc maxime Hieronymi teſtimonio in Epiſt. XLIII. ad Cteſiphontem, quo ipſo diu nimis ad eripiendum, quod Rufino debebatur, vſi fuerant, vt ſcilicet Euagrio tribuerent; deinde ipſius etiam Rufini in Hiſtoria eccl. Lib. XI. cap. IV. innuentis, ſe eiusmodi libro ſcribendo poſt abſolutam hiſtoriae ſeriem operam daturum. Quibus poſitis multis et variis praeterea argumentis ex ipſo plerisque libro petitis idem adſtruxerunt Rosweydus **) et Fontaninus, ***) in hoc tamen inter ſe diſcrepantes, quod ille Rufinum pro interprete tantum eorum, quae Heraclides forte aut Palladius graece ſcripſiſſent, habeat, idque ex parte cauſam putet, cur tam facile ignorari Rufini opera potuerit, alteram eam ratus, quod propter Origeniſtas nonnullos immixtos non auſus ſit proprio nomine foetum ſuum protrudere et venditare, quamquam ne ſic quidem Hieronymi inuidiam effugiens; Fontaninus contra expedita argumentatione tueatur: Rufinum ipſum ſcriptorem fuiſſe, ſed nomine alterius, qui in Aegypto verſatus itinera et res a ſe viſas ipſi vt ſtilo romano decoraret, narrauerit,

*) In praefatione ad Paradiſum Heraclidis.
**) Proleg. IV. §. X. p. XXV.
***) cap. XII. p. 360 ſqq.

quem fuiſſe vult Petronium Bononienſem, cui Gennadius ſcribit*) ſua aetate vitas Patrum aſſignatas. Tantum autem abeſt, vt ex graeco interpretatum vitas iſtas Rufinum putet, vt eius potius operam graece poſtea verſam et Palladii Hiſtoriae ob rerum cognationem immixtam eſſe, ita vt ex vtroque auctore vnum corpus fieret, non improbabiliter credat. Cauſam porro, ob quam Hieronymi nomen libro praefigi conſueuerit, minime a vero profecto abludentem Fontaninus docet. Vitas Patrum aliquas, ab Hieronymo conſcriptas, cum hiſce Rufinianis, nullum nomen praeferentibus, ob argumenti ſimilitudinem compactas effeciſſe dicens, vt omnia ad Hieronymum tanquam vnicum auctorem referrentur. Atque iam opportunum erit, vt lectorem moneamus, vitas PP. a Rufino ſcriptas nunquam ſeorſim eſſe vulgatas, ſed in codicibus MSS. omnibus aeque ac impreſſis libris a prima ad nouiſſimam vſque editionem cum aliis diuerſorum auctorum eſſe coniunctas, iis ſcilicet, quae apud Rosweydum ſeptem prioribus libris comprehenduntur, in editionibus antecedentibus autem varie pro cuiusque concinnatoris captu diſperſae ſunt aut coagmentatae. Rosweydus viginti enumerat *Vitarum* harum editiones, quas tamen ad tria commode genera reuocari poſſe putat hoc modo, vt primam familiam ducat editio ſine loco, anno et typographi nomine excuſa, quam ipſe reliquis omnibus vetuſtate anteponit, nosque ſuo deinde loco ad ductum eius cognoſcendum dabimus; alteram exordiatur editio Norimbergenſis a. 1478., tertiam denique Colonienſis anni 1548. conſtituat. Quam viri diligentiſſimi deſcriptionem equidem hactenus valere putauerim, ſi non cunctis, quae vſquequaque extent, ſed viginti tantum ab iſto enume-

*) De vir. ill. cap. XLI.

enumeratis editionibus latinis regulam hancce scriptam velit. Sunt enim apud nos editiones duae, altera plane innominata, altera anni nota carens, quae et inter se diuersae et a prima, quam facit Rosweydus, ambae differunt. Nec dubito, quin aliquanto plures reperiri possint, quae inter se comparatae omnino nullam inter antiquissimas editiones intercedere cognationem euincant.

Caeterum in ipso singularum editionum recensu morem hactenus a nobis semper conseruatum, vt innominatas editiones post reliquas saeculi XVmi demum commemoraremus, semel hoc loco deserere ac reliquis eas praemittere placuit, tum quoniam vix dubium esse possit, quin singulae a. 1478. vetustate superent, tum ne a secunda, quam Rosweydus facit, editionum classe initium faceremus. Deinde Rufinus solus nobis curae est, cuius quidem liber in Collectione vitarum semper eminuit et antiquitus vnice intelligebatur, dum Vitas Patrum veteres citarent, quapropter multa, quae in vniuersum editionibus, imprimis principibus quas putat, accuratius noscendis, admirabili diligentia describendo et inter se conferendo Rosweydus explanauit, hic omissa vides, quae bibliographis haudquaquam posthabenda sunt.

SAEC. XV.

I. *Sine loco et anno.* fol. Deest inscriptio. Typis plane rudibus et qui certe in ipsa typographiae infantia impressam eam arguant, exscriptam Rosweydus tradit. Initium libri sic habet: *Incipit praefatio Hieronymi presbyteri in primum librum de Vita SS. Patrum.* Deinde: *Benedictus Deus* etc. Definit totus liber in Marino monacho. Constat omnino quinque libris, quorum primus Rufini nostri post Prologum *Benedictus Deus* etc. a vita S. Iohannis

Abbatis

Abbatis incipit. Finit in ſeptem periculis itineris. Atque haec eſt princeps omnium ex Rosweydi ſententia editionum, quam niſi ante a. MCCCCLXXI. excuſam putat. Poſterius ex Dionyſio Carthuſ. de quatuor nouiſſimis probat, qui artic. 52. hiſtoriam Macarii de cranio Sacerdotis gentilis inuento narrat eamque citat ex lib. IV. Vitarum Patrum, quae in hac prima editione libro IV. habetur. Obiit autem Dionyſius, Trithemio teſte, eo ipſo anno. Alterum ex MS. Monaſterii Cortracenſis coniicit, quod, cum verbotenus cum hac editione conueniat, ita vt deſcriptum ex eadem putet, completum ſubſcriptione ſignificatur a. MCCCCLXIX. menſe Nouembri. Haec ergo editio eadem forma et ordine tertio fuit typis ſubmiſſa, nulla, vt Rosweydus animaduertit, plane acceſſione aut immutatione, niſi quod ſummaria capitum poſteriores duae adiecerint et interſeuerint, quae in prima omnino deſiderantur. Fontaninus huic primae Rosweydi antepoſuit *Vlmenſem apud Ioh. Zainer*, de qua nos pluribus.

II. *Sine loco et anno.* f. Deeſt inſcriptio. Initium: *Incipit prologus.* Praeſto nobis eſt talis editio, qualem hic innuit Rosweydus, cuius initium: *Incipit prologus in vitas patrum.* Videtur ſummae antiquitatis, charactere gothico admodum rudi, diſfluente et inaequali, paginis ſectis, ſine plagularum ac foliorum ſignis et numeris impreſſa. Similiter omnes literae initiales maiores et minores deſunt. Prologum ſequitur tabula in librum primum, cuiusmodi etiam ſingulis reliquorum quatuor librorum praemittitur. In fine, qui in paginae auerſae columnam alteram dimidiam incidit: *Explicit liber quintus de vitis ſanctorum patrum. Deo Gratias.* Haec vltima

vltima verba literis gothicis maiusculis. Differt tamen a prima, qualem Rosweydus descripsit, in eo, quod *Vita Marini*, quam in illa post finitum textum libri quinti sequi notauit, tanquam ipsius huius libri pars, nempe caput XCIIII. in praesenti editione compareat atque insuper caput XCV. accedat, vitam Eufrosinae habens, quod incipit: *Fuit vir quidam* Pafuntius *nomine* etc. definit verbis: *glorificantes deum patrem et filium eius Iesum Christum una cum sancto spiritu in sempiterna saecula. Amen.* — Manus ignota ad calcem voluminis adscripsit: „*Excusum comperi, ex collatione cum antiquissima editione a. 1462. circa idem tempus.*"

* *

III. *Sine anno et loco.* f. Absque inscriptione incipit: *Prologus infructuosum.*

* *

Sine loco et anno. f. Inscriptio abest. Primo loco exhibentur vitae PP. quae Rufino Aquil. tribuuntur, deinde sub titulo *exhortationes sanctorum patrum et perfectiones monachorum, quas de graeco transtulit hyeronymus*, vitae eremitarum a Graeco Anonymo scriptae interpretibus Pelagio Diacono, Ioanne Subdiacono et Paschasio Diac. apud Rosweydum libris V. VI. et VII. comprehensae. In extrema vero parte admodum a Rosweydi textu differunt. A Paschasii praefatione volumen exorditur, cui literis maiusculis superscriptum: *Prephatio Operis.* Ante prologum autem inscriptio legitur: *Diui hyeronimi libellus de vitis patrum editus feliciter incipit,* proximumque deinceps caput inscriptum est *de Sancto Iohanne baptista.* Impressus est charactere minuto gothico eleganti, qualem alibi non vidimus. Ad calcem

nostri

nostri exemplaris manus ignota adscripsit *opus hoc Neapoli a Magistro Matthia Morauo circa a. 1470. impressum maxime probabile videri.* Certe Italica est, nam familiam Germanicarum editionum haud duxit.

* *

Vlmae, *ap. Ioh. Zainer*. s. a. fol. Deest inscriptio. Impressum est paginis latis, charactere gothico admodum luculento in charta nitidissima. Exordium fit in auersa primi folii pagina a registro duabus columnis impresso, per sequentia nouem folia integra, excepta vltimi folii columna quarta, quae vacua est, continuato. Textus complet folia CCCLXXV. Constat duabus partibus seu libris, quarum prima a Rufinianis vitis incipiens, quas eodem plane ordine, quo supra enumeratae sunt, exhibet, Hieronymianas *S. Hilarionis* etc. itemque feminarum, quas ille contexuit: denique multas alias e diuersis auctoribus subiungit. Inscripta est: *Incipit prologus sancti Hieronimi cardinalis. presbiteri. in libros vitaspatrum sanctorum. Egiptiorum. etiam eorum que in Scithia Thebaida: atque Mesopotamia morati sunt: non solum quos oculis vidit. maximoque labore inspexit: verum et quamplura a fide dignis relata inscripsit notabili diligencia: Denique aliorum etiam autenticorum libellos. fideliter e greco in latinum translulit: et ab aliis translata pro sui perfectione huic operi inseruit.* Subscriptio sonat: *Finit vita beati patris Effrem. et per consequens liber primus vitaspatrum.* Altera pars exordium ducit (p. CCXV. a libro, qui apud Rosweydum tertius est et ab eo Rufino simul adscribitur, cuius Prologus *Vere mundum quis dubitet meritis stare sanctorum*, qui hoc loco toti secundae parti praefigitur. Textus inscriptio est: *Incipiunt adhortationes sanctorum patrum profectionesque monachorum.*

ceteri-

ceterique subsequentes libelli, quos de graeco in latinum transtulit sanctus Hieronymus cardinalis presbiter. Finitur in epistola S. Macharii ad Monachos, verbis *Prestet nobis itaque dominus vt inueniat in nobis talem mansionem. qui viuit et regnat deus in secula seculorum. Amen.* Extrema denique subscriptio: *Liber Vitaspatrum sancti Hieronymi cardinalis presbiteri secundum alphabeti ordinem bene registratus impressus per Iohannem Zainer in oppido Vlm finiunt feliciter.* Memorant *de Bure* Bibl. instr. T. I. p. . . *Seemiller* Biblioth. Ingolstd. Incunab. Typogr. fasc. I. p. 128. n. 30. adde *Helmschrot* T. II. 72. Seruat etiam Bibl. Reg. Acad. Ex allatis autem constabit, quantum inter hanc et reliquas editiones discrimen intercedat.

1478.

Norimbergae per Anton Koburger. Nonas Mai. fol. Inscriptio deest. Charactere gothico maiori paginis sectis impressum. Incipit a praefatione, quam ad ed. 1483. notabimus, quae editionem innominatam et Vlmensem tangere videtur. Cf. etiam *Seemiller Incun. Typ. Ingolst. Bibl.* fasc. II. p. 25. n. IX. Accuratius descripsit Rosweydus imprimisque ea, quae de dispositione totius voluminis per literas Alphabeti editor docet, distincte enucleauit. Ex his autem, quae Proleg. XIX. de contentis huius editionis annotauit, intelleximus, ex Vlmensi aeque ac Rosweydi principe esse conflatam. Rufini liber vt in superioribus ab initio exhibetur.

1483.

Norimb. per Ant. Koburger. fol. S. Hieronymi Cardinalis presbyteri vitae Patrum. *In fine:* Anno christi natiuitatis Millesimoquadringentesimo-

octua-

octuagesimotercio. Nonas vero April. ob beatorum patrum profectum vitam heremiticam diligentium gesta, quorum (haud immerito) memoriter sunt commendanda. Opus (*Vitaspatrum* appellatum) insigne a quamplurimis excerptum codicibus per sacrarum scripturarum viros admodum peritissimos. In oppido Nurmbergen per Anthonium Koburger oppidi prefati incolam, quam compte impressum. finit feliciter. — Character est medius inter gothicum et rotundum et ad hunc prope accedens. Impressum est paginis sectis. Sequitur post subscriptionem index rerum, quem praecedit praefatiuncula supra in antecessum iam laudata, quae nouam atque a superioribus editionibus, quas confusas vocat, recedentem partitionis rationem explicat. *In quatuor,* inquit editor anonymus, *distinxi partes diuisas differentesque. In cuius prima collegi hystorialia. In parte secunda libellos et doctrinalia. In parte tertia de regulari obseruantia. Et finali parte de laude et virtutum efficacia. Ita sane: vt pars prima per hystorias: secunda per libellos: et paragraphos: pars tertia per rubricas et quarta per rubricarum capitula distinguatur* etc. Cf. etiam Repetitio ed. Kobergerianae 1478. *Pray* Index libr. rar. Bibl. Bud. P. I. p. 506.

❧ ❧

Venetiis, *per Octauianum Scotum Modoëtiensem.* 4. B. Hieronymi Vitae Patrum. *Rosweydus.* In *Cat. Bibl. S. Angeli ad Nidum Neapoli* (1750. fol.) p. 152. occurrit absque typographi indicio. Commemorat etiam talem fere editionem Vitarum, quae dimidia folii vltimi parte truncata erat, Cl. *Helmschrot* P. II. p. 105 sq. quam eandem cum hac esse nullus dubito, sed lectorem curiosum ad eundem missum facio.

Sine

* *

Sine loco et typographi nomine. f. Vitaspatrum. *Rosweydus* laudat et Germanicam sibi videri addit.

1485.

Norimbergae, ap. Anthon. Koburger. f. Eaedem. *Weislinger Catal. Bibl. Ord. S. Ioh. Hieros. Argentorati* p. 110. Aliam eiusdem anni et formae, sed *loco et typographi nomine* destitutam Rosweydus octauo loco commemorat. Alteruter errauerit, an vterque vera tradiderit, videant alii.

1500.

Venetiis, apud Bonet. Locatellum. 4. Vitaspatrum. Haec in titulo literis maiusculis inter gothicos et rotundos mediis, quibus, minutioribus tamen, totum volumen exscriptum est. *In fine.* Beatissimi Hieronymi Card. presb. sancte rom. eccl. cath. doctoris praecipui Libris qui vitaspatrum inscribuntur: diligenter examinatis: vigilantique studio emendatis: atque per punctas et comas distinctis: finem imposuit Venetiis Bonetus Locatellus presbyter. Iussu impensisque viri domini Nicholai ex Franchfordia oriundi. Anno ab incarnatione domini nostri Iesu christi. *Millesimo quingentesimo.* Octauo Idus aprilis. — Incipit ab iis quae sequuntur subscriptionem editionis 1483. pariterque ac illa paginis sectis impressum est. Vtraque admodum luculenta.

SAEC. XVI.

1502.

Lugduni, per Nicolaum Wolff de Lutrea. et venumdantur a Iacobo Huguetano. 4. F. Hieronymi Vitae S. Patrum. Titulus sistit insigne bibliographi

ligno quidem impressum, sed quod aeris paene *ἀκρίβειαν* et nitorem refert cum inscriptione: *La marque de Jacques. Huguetan libraire en* ∴. *Hoc supra:* Vitaspatrum. *Circum latera eiusdem versiculi:*

Si uirtus animi rebus praestare caducis.
Creditur excultis nil dignum duxero libris.
Ecce parare tibi posthac studiosa iuuentus.
Ere potes modico quos multo impressimus auro.

Infra legitur: Venundantur lugduni ab jaccbo huguetano eiusdem civitatis bibliopola et cive in vico mercuriali ad angiportum qui in Ararin ducit. Et parisiis in vico sancti iacobi sub diva virgine prope sanctum benedictum. *In fine* subscriptio, quae in superioribus, additis: *Impressum Lugduni amenissima urbe. Per magistrum Nicolaum Wolff de Lutrea* MCCCCCII. *mensis Aprilis die vero* XXVIII. Expressa est Koburgeriana, charactere gothico minuto, paginis sectis. Laudatam praeterquam a Rosweydo nusquam invenimus. Praemittitur epistola dedicatoria *Hugonis Dissuti* in utroque Iure Doct. Cabilonensis Canonici, qua Ioanni de Ponpeto, I. V. D. Cabilonensique Episcopo ac abbatialis monasterii S. Petri prope muros Cabilonenses Commendatario administratorique perpetuo operae suae praetium exponit, nihil sani, nihil prorsus a mendis tutum superioribus editionibus tribuens, ut sibi soli omnem emaculationem debere intelligant.

1507.

Lugduni, per Jannot de Campis. 4. Eaedem, cum eadem Io. Dissuti praefatione. *Rosw.* In *Cat. Musei Britt.* eiusdem anni et formae editio *sine loco* prostat.

1508.

Venetiis, per Bonnetum. 4. Eaedem. Vndecima apud *Rosweydum.*

1509.

Lugduni, per Steph. Balann. 4. Eaedem.

1512.

Lugduni, per Iacobum Sathon. 4. S. Hieronymi in vitas patrum celebre opus. *Rosw.*

* *

Venetiis, apud Nicolaum de Francofurdia. 4. Idem opus. *Rosw.*

1515.

Lugduni, per Iac. Myt. 4. S. Hieronymi in vitaſpatrum percelebre opus, oculos mortalibus celumque aperiens.

Scandere celſa volens ſupremi ſydera celi
Me planum lecto quisquis habebit iter:
Hic cernet magno celum ſubiiſſe labore
Antiquos: levior ad datur aſtra via.

Venundantur Lugduni abs Iacobo Huguetan in vico Mercuriali ad angiportum, qui in Ararin ducit. *In fine:* Beatiſſimi Hieronymi Cardinalis presbyteri, ſancte Romane eccleſie Catholice doctoris praecipui Libris, qui Vitaſpatrum inſcribuntur, diligenter examinatis vigilantique ſtudio emendatis atque per puncta et commata diſtributis nuper finis imponitur. Impreſſis Lugduni per honeſtum Iacobum Myt. 1515. die vero XVII. menſe Auguſti. *Pray ind. libr. rar. Bibl. Bud.* T. I. p. 507.

1520.

Lugduni, per Iacobum Mareſchal. 4. Idem opus. *Rosw.*

1536.

Lugduni . . . S. Hieronymus de vitis Patrum. *Cat. Bibl. Barber.*

1537.

Lugduni, per Anton. Vincentium. 4. Idem. *Rosw.*

1547.

Coloniae, per Gasparem Gennepaeum. f. Prototypon veteris Ecclesiae, continens Vitas, gesta, dictaque sanctorum Dei amicorum vtriusque sexus auctore seu rhapsodo S. Hieronymo partim, partim aliis atque aliis.

Adornauit hanc editionem frater Theodoricus Loher a Stratis Carthusiae aulae Mariae in Bruxia Prior ac Prouincialis visitator eamque dedicauit Principi Othoni S. R. E. Card. episcopo Augustano, quem in epistola sua dedicatoria (d. Ratisponae a. 1546.) de opera in hunc librum impensa edocet *se antiquis iisque fide dignis MSS. exemplaribus octo aut decem simul collatis textum recognouisse et restituisse, deinde in ordinem certum, juxta seriem et rationem temporum, quo quisque patrum huic illuxerit mundo, digessisse.* Constat haec editio quinque libris vt prima, sed ordine multum immutato et quibusdam ex secunda editione et aliunde (Vlmensi puta, quam ignorauit Rosweydus) additis. Rufini liber non continuo tractu, sed dilaceratus exhibetur, nempe ex tribus, quibus liber primus constat, partibus, prima de sanctis viris et secunda de sanctis mulieribus permixta et conflata est e Rufino. Reliqua vide apud Rosweydum.

1548.

Ibidem, apud eundem typogr. f. Vitae sanctorum Patrum veteris Catholicae atque Apostolicae Ecclesiae

clesiae dicta gestaque insignia et admiranda excellentium aliquot Dei amicorum vtriusque sexus complectentes, auctore D. Hieronymo partim, partimque aliis atque aliis, quos versa pagella nosse poteris. Accepta et approbata ab Ecclesia Catholica ante annos plus mille quinquaginta.

Ab eodem editore proficiscitur, qui nouam tamen epistolam dedicatoriam (d. Augustae XII. Kal. Febr. 1548.) ad Henricum Abbatem Coenobii Ord. D. Bened. in Wiblinghen Constantiensis dioecesis praemisit, in qua *a plus mille erroribus ad vetustissima pariter ac diuersa exemplaria vitas Patrum repurgasse se* affirmat. Quod vtrum de iterata hac opera eius, an de cura vniuersa intelligendum, nouane editio sit, an titulus tantum prioris mutatus, nescire se Rosweydus fatetur. Ordo idem est ac in superiore et Rufiniani operis eadem plane ratio, omninoque nihil differre Fontaninus scribit.

1596.

Compluti, apud Io. Gratianum. 4. Vitae Sanctorum Patrum. *Rosweydus.*

SAEC. XVII.

1615.

Antverpiae, ex off. Plant. f. Vitae Patrum de Vita et Verbis seniorum siue Historiae Eremiticae libri X. Auctoribus suis et nitori pristino restituti ac Notationibus illustrati Opera et studio *Heriberti Rosweydi* Vltraiectini e Soc. I. Theol.

Totius huius operis ratio ad nos haud pertinet. Sufficit indicasse, quaenam Rufini partes in eo sint. Vitae scilicet Patrum Eremitarum librum secundum huius collectionis constituunt. Editor autem non

veritus est totum etiam tertium librum *Verba Seniorum* inscriptum et in sectiones CCXX. diuisum, cuius prologus *fere mundum quis dubitet meritis stare sanctorum,* Rufino deferre. Cuius iudicii sui caussam tam vniuersam stili similitudinem, quam singulorum in vtriusque libri prologo locorum conuenientiam praetendit, quae posterior tamen vix admittenda erit, sed diuersum potius auctorem Rufini imitatorem prodere videtur. In prolegomenis, vt supra iam indicauimus, fusius de fatis omnium horum scriptorum de vitis Patrum et Rufini libris disputat. Singulis libris notas haud vulgaris eruditionis plurimumque criticas adiecit.

1617.

Lugduni . . . . fol. Vitae Patrum. Studio *Heriberti Rosweydi.* Repetitio Antuerpianae.

1628.

Antuerpiae, ex off. Plant. f. Vitae Patrum studio *Herib. Rosweydi* editio secunda varie aucta et illustrata.

Rufini liber I. a p. 445-491. extenditur. Secundus, qui ibi tertius est, a p. 492-535.

* *

Versiones. Mature in *Graecam* linguam traductam esse Historiam eremiticam, haud temere Fontaninus asseruit. Extat enim etiamnunc in MSS. codd. pura puta haec versio, a Palladii Historia Lausiaca plane diuersa sub *Hieronymi* nomine. Talem in Biblioth. Coisliniana se deprehendisse notauit *Montefalconius* p. 198. sub titulo *Historiae monachorum Aegypti*, cuius verum auctorem ille quidem ignorabat, vt ante eum *Io. Meursius*, qui in praefatione ad

Palladii

Palladii Historiam Lausiacam, quam graece vulgauit, penes se librum esse inquit *de Vitis Patrum Aegypti* a nostro haud dubie nequaquam diuersum. Quid? quod *Cotelerius* adeo in *Monum. graec.* T. III. p. 171. praefationem et partem huius versionis ex Codicibus Colbertinis et Regiis, quos laudat p. 564. ediderit, vbi in Cod. Colbertino 1213. Rufini Histor. Graece scriptam et Hieronymi *Presb. Dalmatae* nomen praeferentem, post Palladii Lausiacam extare annotauit. Fragmenta etiam huius versionis ex Codd. Venetis et Augustanis Rosweydus accepisse se scribit Proleg. IV. §. VIII. p. XXIII.

Nec Graece solum versa est, sed in *Syriacam* et *Arabicam* linguam etiam transfusa, vt Fontanino Maronita quidam narrabat. Frequentissime denique linguis recentioribus loqui docta, quarum versionum antiquissimae sunt *Italicae*, plurimae *Gallicae*, nec *Belgicae*, *Germanicae* et *Anglicae* desunt.

Italica I. 1476. *Venetiis, apud Anthon. Bartholomaei.* f. in libros VI. distincta, quorum I. Hieronymi nomen gerens ex diuersis auctoribus, sed maximam partem Rufino, constat.

Italica II. 1589. *Venetiis, apud Gurras* (in typograph. *dei Guerra*) 4. cum figuris ex noua interpretatione Io. Marci Verdizotti. — Has duas commemorat Rosweydus; sed longe plures intra paucorum annorum spatium saeculo decimo quinto Italia vidit, quarum *octo* vnus *Francisci Car. Alter* libellus (bibliograph. Nachrichten Wien 1779. 8.) profert, nempe 1) 147-. in *Vinetia* impresse da *M. Gabriel di Pietro da Trivisio.* f. nitidis characteribus, columnis sectis. 2) 1477. in *Vicenza* per *Herm. Liechtenstein.* f. 3) 1479. in *Vinetia* per *M. Nicolao Girardengo.* f. 4) 1483. in *Venezia* per *Bernardino di Pino da Como.* f. 5) 1490. in *Milano* per gli

 discreti

diſcreti Compagni *Leonardo Pachel* et *Hulderico Scinzenzeller*. f. literis gothicis minuſculis, absque ſignaturis. 6) 1493. in *Vinegia* per *Gioanne*. f. 7) 1499. in *Milano* per *M. Vld. Scinzenz.* f. 8) 1499. in *Venezia* per *Criſtof. di Penſa.* f.

Gallica I. 1486. *Lugduni*, laudatur in editione Anglica mox adducenda.

Gallica II. 1494. *Pariſiis, ap. Io. Dupré.* f. cum figuris, interprete anonymo. Ex ſecunda latina expreſſum monet Rosweydus.

Gallica III. *Pariſiis*, absque indicio *anni et typographi* 4. cum figuris. Cum praecedente plane convenire ac forte ea priorem eſſe Rosweydus notat.

Gallica IV. 1605. *Pariſiis apud Guillelm. Chaudiere* 4. cum figuris interprete anonymo. Ex tertia latina expreſſam vult Rosweydus. Quatuor libros tantum continet omiſſo toto quinto libro et Paſchaſio.

Gallica V. 1606. *Pariſiis, ap. Guil. de la Noue*, 8. Interprete *Iacobo Gaultier*. Continet primum et ſecundum librum Rosweydi collectionis ex ed. ſecunda latina.

Gallica VI. 1657. *Pariſiis, apud Petrum Petitum.* 4. interpr. *Arnoldo Andillio* Tomi II. ed. IV.

Gallica VII. *Foſſeo* interprete laudatur a Tillemontio in Vita S. Apollonii T. X. p. 36.

Belgica I. 1490. *(Zwollae)* ap. *Petrum van Os.* f. Conflat tribus partibus varie diſpoſitis et mixtis. Rufini librum totum continet.

Belgica II. 1498. *Delphis*, apud *Henricum Ekert van Hombrech.* f. priori ſimilis.

Belgica III. 1511. *Leydae*, apud *Io. Severſoen.* f. ſequitur priores.

Germanica. ſine anni et loci indicio. f. cum figuris. Conuenit fere cum Belgica editione. Rufini vitae a folio LXXXV. circiter ad CLXI. extenduntur.

Anglica.

Anglica 1495. *Weſtmonaſterici apud Wynkyn de Worde.* fol. interprete *Guilelmo Capton*, ad editionem Gallicam Lugdunenſ. 1486. confecta eſt.

* *

Codices. Ex pluribus harum Vitarum codicibus, qui Rosweydo praeſto fuerunt, Rufini librum exhibebant:

MS. S. Floriani. f. in membrana ante annos DCCC. ſcriptus.

MS. Ingolſtadienſis Collegii Soc. Ieſu. f. in membrana ſcriptus valde vetuſtus.

MS. Audomarenſis ex eccleſia collegiata S. Audomari, vetuſtus et maxime perfectus. Librum Rufini ſub ipſius nomine exhibet.

MS. Affligenienſis ex Abbatia S. Petri apud Aloſtum in folio, membrana bonae notae.

MS. Crisbinienſis ex monaſterio Ord. S. Bened. apud Valentianas. f. in membrana ſcriptus a vetuſta manu.

MS. Aquicinctinus ex coenobio Ord. S. Bened. apud Duacum. f. in membrana.

MS. Laetienſis maior ex monaſterio S. Bened. ſub Patrocinio S. Lamberti f. in membrana. Liber ſecundus hic *Poſthumiano* adſcribitur et dicitur ad *Phydoſum* miſſus.

MS. Laetienſis minor, olim S. Michaelis in Sarto. 4. in membrana.

MS. Bonae Spei ex Abbatia eiusdem nominis Ord. Praemonſtrat. apud Binchium Hannoniae oppidum. 4. obl. in membrana charactere bono et vetere. Fragmenta tantum ex diuerſis libris et *Rufino* continet.

MS. Moretianus f. in membrana, non valde vetuſtus quidem, ſed plurima continens. *Rufini* librum

Posthumiano vt Laetiensis maior adscribit. A filiis D. *Moreti* acceperat Kosweydus.

MS. S. Iacobi in Insula vbi est Abbatia Ordin. S. Bened. Leodii. f. in membrana a. MCCCXII. scriptus.

Ex eadem Abbatia habebat libellum chartaceum, 8. in quo *vita S. Onuphrii* erat recenti manu.

MS. Camberonensis ex Abbatia S. Mariae de Camberone Ord. S. Bernardi apud Athum in membrana, f. recentiore manu. Liber Rufini sub hoc titulo venit: *Incipiunt actus SS. Patrum a Posthumiano monacho editi et ad Fidosum missi.*

MS. Claromarescanus ex Abbatia S. Mariae de Claromaresco iuxta Audomarum, Ord. S. Bernardi, f. in membrana charactere bono, sed non valde veteri. Liber Rufini nulli auctori inscriptus est.

MS. S. Mariae Bibrach in Germania, f. in membrana, charactere vtcunque vetusto.

MS. S. Petri in Munster. f. in membrana, recentiore charactere quaedam tantum ex libro Rufini continet.

MS. S. Sepulcri Maior ex monasterio S. Sepulcri, quod Cameraci est Ord. S. Bened. f. chartaceus recentiore manu. Rufini liber Palladio tribuitur et ab Hieronymo Graece versus dicitur.

MS. S. Sepulcri Minor. 4. in membrana, manu recenti. Librum Rufini Hieronymo tribuit.

MS. Carthusianorum Mariae de Gratia prope Bruxellas, f. in membrana scriptus a. 1460.

MS. Ruraemundanus ex Collegio Soc. Iesu Ruraemundae, f. in membrana, ex ed. prima videtur exscriptus.

MS. Sionius monasterii religiosorum de Sion Ord. S. Augustini Cortraci, f. chartaceus scr. a. 1469. haud dubie ad ed. primam.

3. *Basi-*

3.

Basilii M. regula seu *instituta Monachorum.*

Haec Rufini versio, vt ab ipso olim in Italia vulgata erat, S. Benedicti aeuo vulgo *Regula S. Basilii* audiebat, atque tunc temporis et in sequentibus saeculis frequenti lectione per monasteria versabatur. At recentioribus a typographia inuenta temporibus non admodum typis frequentata est. Primus eam vulgavit *Iohannes Franciscus Brixianus* Monachus Congregationis S. Iustinae, anno

1500.

Venetiis, apud Lucam Antonium Iuntam. 4. in libro, cui titulus: *Quatuor primum approbatae religiosis quibusque viuendi formulae.* Haec editio postea renouata est

1519.

Parisiis, apud Io. Petit. 4. vbi tamen, vt Fontaninus obseruat, qui in codicibus MSS. est *Vrseius*, mendose appellatur *Vrsarius*, fortasse *Vrsacius* dicendus. Monachus Brixianus adnotauit in fine, hanc regulam in suo fonte apud Graecos ampliorem et in ordine accuratiorem haberi, eamque se *cum aliis eiusdem Basilii diuersis tractatibus Rufino* interprete propediem Latinis donaturum.*) Ad manus nostras est editio operum Basilii M. latina ex interpretationibus Io. Argyropuli, Geo. Trapezuntii et Raphaelis Volaterrani, anno

1523.

Parisiis, apud Iod. Bad. Ascens. f. parata, in qua *Regula de Institutione Monachorum* Rufino interprete

*) *Fontan.* lib. V. cap. I. p. 207.

terprete a folio CLVI. vſque in finem legitur. Fol. CLV. extremo praefatio Rufini in opus ipſum, quod capitibus centum conſtat, legitur. In fine praecedentis opuſculi ſubſcriptum: *Finis Operum D. Baſilii* M. per R. Volaterranum *traductorum. Sequitur Regula* et quaedam alia per Rufinum translata. *Quorum ſimilia fere in ſuperioribus habentur opuſculis.* Id quo ſit referendum, non video, cum in ipſo hoc opuſculo totum volumen deſinit. Niſi forte ex vltima ſubſcriptione diuinare aliquid audeas, quae ſic ſonat: Explicitae ſunt Inſtitutiones Monachorum S. Baſilii M. Caeſarienſis epiſcopi. Sub cuius regula militant omnes Monachi orientales et in Aſia ferme et Graecia, et olim etiam Carmelitae, vt et nunc, non ſane multis mutatis. *Epiſtola ad B. Gregorium Nazianzenum prius inter translata ab R. Volaterrano poſita eſt.* — Ita vero et hanc Rufinianae translationi deberi exiſtimauerit oportet editor vel edendorum auctor ſaltem Iacobus Faber Stapulenſis. Caeterum hic quoque *Vrſarius* pro *Vrſacius* exſcriptum eſt. Repetita eſt, ſi quid iudico, haec editio, anno

1531.

Coloniae, apud Eucharium. f. quam Fontaninus laudat.

1575.

Coloniae, apud Geruinum Calenium. f. Eadem regula, acceſſit Regula S. Benedicti, Commentario illuſtratae per *Iohannem* Cardinalem *a Turrecremata* p. 537.

Vera ac germana prae caeteris Rufini interpretatio creditur, quae laudatur in Concordia Benedicti Anianenſis, cuius Codici Regularum ſeorſum inſeritur. Hinc ad membranas Colonienſes, olim ex autographo

tographo S. Mariani Treuirenſis deſcriptas, vbi Rufiniana Regula primo loco legebatur, ad amuſſim expreſſam euulgauit *Lucas Holſtenius* anno

1661.

Romae, ap. Vitalem Maſcardum. 4. in editione *Codicis Regularum quas SS. Patres Monachis et Virginibus Sanctimonialibus praeſcripſere. Collecta olim a S. Benedicto Anianenſi Abbate.* Parte Prima.

Ex Membranis Colonienſibus deſcripſerat et ad Lucam Holſtenium editionis cauſa miſerat an. 1643. Fabius Chiſius Neritinorum tunc Epiſcopus ſedis Apoſtolicae apud Vbios Apocriſarius, poſtea ſummus Pontifex Alexandri VII. nomine. Mox

* *

Pariſiis, ap. Ludouicum Billaine. 4. eadem editio repetita eſt et nuper admodum anno

1759.

Auguſtae Vindelicorum. Sumpt. Ignatii Adami et Franc. Ant. Veith. f. cum *eodem Codice a Mariano Brockie* multis acceſſionibus *aucto, amplificato* et in ſex Tomos diuiſo *Tomo I. parte prima* p. 67-108. haec Baſilii Regula recuſa eſt.

Praeterea de quodam conſilio edendae huius Regulae Rufinianae vna cum aliis eiusdem operibus, initio ſaeculi XVII. neſcio quibus auctoribus ſuſcepto, ſed quod exitum non habuit, Fontaninus in medium profert verba ſequentia praefationis in opera S. Baſilii gr. lat. *Pariſiis apud Mich. Sonnium* a. 1617. in folio impreſſa: *Exſtat etiam aſceticorum librorum epitome vel certe regularum fuſius expoſitarum, quam latinitate donauit Rufinus Aquileienſis, ac librum de inſtitutis monachorum appellauit, eaque Coloniae vna*

cum

cum caeteris Rufini ſeorſim edetur, praeſertim cum ordinem Regularum non ſeruet, quem Baſilii opera prae ſe ferunt. Idem obſeruat, Frontonem Ducaeum ibidem Tomo II. p. 28. col. 2. in notis ad *Regulam fuſius diſputatam* emendationes latinae verſionis Rufini ex duobus MSS. codicibus Puteanis inſeruiſſe. Porro aliam Baſilii regulam eſſe, quam Proſper Stellartius in libro, cui titulus: *Fundamina et regulae omnium ordinum*, edito *Duaci per Balthaſſarem Bellerum* a. 1626. 4. p. 138. attulit. Denique hos inſuper et obiter quidem *Codices* Fontaninus laudauit, 1) vnum peruetuſtum membranaceum Bibliothecae Sanctae Crucis in Hieruſalem. 2) alterum vetuſtiſſimum Bibliothecae Sancti Germani a Pratis, in quo in ducentas interrogationes totidemque reſponſiones iisdem ſubiectas Regula diuiſa ſit.

4.

Baſilii M. Homiliae VII. a Rufino conuerſae.

Hae non niſi a *Iuliano Garnerio* in ed. Operum S. Baſilii, Pariſiis 1722. Tomo II p. 713. ex *Codicibus Regio* et *Colbertino* editae ſunt. Easdem in codice Bibliothecae Vaticanae Vrbinate n. 67. membranaceo deprehendit *Fontaninus.* *)

In Benedictina Operum S. Auguſtini editione poſt initium Tomi IV. exſtat *S. Baſilii praefatio ad Commentarium in Pſalmos* olim S. Auguſtino attributa, quam editionis illius auctores interpreti *Rufino* transſcribunt, quod item in codice Bibliothecae Thuaneae T. II. p. 456. fieri Fontaninus obſeruat. Haec eſt *praefatio Homiliae I. S. Baſilii*, a Rufino latine translata: quam pariter Thomaſius vtrique Pſalterio editionis I. et II. p. XI. et XLIII. praepoſuit. *Fontan.*

5. *Pam-*

*) l. l. cap. VIII. I. p. 299.

5.

Pamphili Apologia pro Origene a Rufino conuerſa.

Ex ſex libris, quibus haec Apologia conſtabat, ſolus *primus* a Rufino latine redditus eſt. Reliquos, quorum quatuor ab Euſebio et Pamphilo coniunctis ſtudiis, ſextus ab Euſebio ſolo compoſiti erant, non attigit. Fuit haec ex cauſis vna, quas cum aliis non grauioribus ad derogandum vero auctori librum Hieronymus excogitauit, et Fontaninus ſeuera lance expendit. Lib. V. cap. V. III. p. 254 ſqq. Inſertus eſt hic liber vna cum Rufini Apologia in variis Origenis et Hieronymi editionibus, veluti *Hieronymi Martianaea*, Tomo V. p. 219-249. *Origenis Ruaei*, Tomo IV. inter Opera ad Origenem ſpectantia primo loco, ad ſex codices MSS. 1. Corbeienſem tum S. Germani a Pratis noni ſaeculi. 2. Regium. 1641. XIII. ſaec. 3. Sorbonicum. 4. S. Remigii Remenſis. 5. S. Vitoni. 6. S. in periculo maris, nec non eos, ad quorum fidem libri *de principiis* emendati erant, collatus praeuiaque docta et ampla Admonitione.

6.

Origenis libri IV. de Principiis et *Homiliae.*

Reperiuntur haec opuſcula ex Rufini interpretatione in omnibus Origenis operum editionibus. Librorum *de principiis* prima editio videtur eſſe ea, quae cum *variis Origenis operibus* ſtudio *Conſtantii Hierothei* Canonici regularis Sancti Saluatoris facta eſt *Venetiis apud Lazarum Soardum.* 1514. fol. Hinc in Eraſmianas transiit. In nouiſſima *Ruaei* extat Tomo IV. Quod Homilias attinet, hae pariter in omnibus

bus operum deſcriptionibus cum latinis tum graece ac latine editis proſtant. Ne quis autem miretur, ſi intellexerit, in antiquioribus non Rufino ſed Hieronymo earum interpretationem tribui: in omnibus codicibus MSS. idem fieri diſcat. In quibus inſuper prologi plerumque omnium librorum inuidiae euitandae gratia reſecti ſunt, ne Origenis errorum metu, quorum ſuſpicione Rufinus premebatur, lectores ab emendo deterrerentur, vt Eraſmus libere in cenſura Homiliis in Geneſin addita edixit. Vnum, ſi bene memini, commemorat Fontaninus, qui *Rufinum interpretem* ſimpliciter adſcriptum habuerit, codicem Homiliarum in Leuiticum Bibliothecae S. Antonii Venetiis, ſed quae incendio interim abſumta eſt. In editione Ruaei Homiliae in *Geneſin*, *Exodum*, *Leuiticum*, *Numeros*, *Ioſue*, et *Iudices* Tomo II. (1733.) p. 52 vſque ad 489. in *Pſalmos* ibid. a p. 654-700. *Libri decem in Pauli Ep. ad Romanos* Tomo IV. (1759.) pgg. 458-689. leguntur. Praeterea peculiares quasdam occurrunt editiones, quas iuxta Fontaninum enumeratas dabimus.

Coniunctim *Origenis* Homilias in *Geneſin*, *Exodum*, *Leuiticum*, *Numeros*, *Ieſu Naue* et *librum Iudicum*, diuo *Hieronymo interprete*, primus omnium edidit *Aegidio Viterbienſi diuinorum verborum oratori excellenti*, *Ordinis eremitarum*, poſtea S. R. E. Cardinali, nuncupatas, *Aldus Manutius*, Venetiis 1503. *fol.* Editioni operam ſuam commodauit Monachus, qui nomen ſuum in praefatione reticuit, multum ſe debere profeſſus ſodali ſuo in coenobio Patauino Sanctae Iuſtinae, Hieronymo a Valentis, Hiſpano. Quamquam autem vniuerſi operis interpretem Hieronymum facit, nimirum quod in codicibus MSS. vnde illud eruit, pro Rufino ab librariis *Hieronymum* ſcriptum reperiſſet, vt eius nomine volumen acceptius

euaderet:

euaderet: prologum tamen, quem in codicibus repererat, tanquam alienum ac Hieronymo haud dignum praetermisit. *Haud quidem dubitare se*, inquit, *tam auctorem quam interpretem absque prooemio opus edidisse, verum scriptorum incuria ad nos minime peruenisse.* Recusa est haec editio iterum a *Bernardino Benalio*, *Venetiis* 1512. fol.

Homilias in Leuiticum in libros XVI. digestas *Rufini* nomine ex Codice Corbeiensi primus vulgauit *Iodocus Clichtoveus*, *Luteciae* typis *Wolfgangi Hopylii* 1514. *fol.* Perperam *Cyrillo* tribuuntur in latinis Patris eius editionibus, ex quibus duas prae caeteris appellat Fontaninus, *Coloniensem per Melch. Nouesianum* 1546. tomis duobus in *folio*, accurante *Petro Canisio*, factam, in quo Tomo I. p. 41. extant; et *Parisiensem* apud *Mich. Sonnium* a. 1573. *fol.* vbi p. 66. reperiuntur.

Homiliarum in Numeros prologus, qui sicut reliquarum etiam praefationes in editionibus typis descriptis et codicibus desideratur, seorsum in quibusdam codicibus reperitur, quorum complures apud Fontaninum lib. V. cap. VII. p. 286 sq. enumeratos videas. Editus autem est ex codice Bigotiano ab Henrico Valesio in notis ad Historiam Eusebii lib. VI. c. XXXVIII. et pluribus collatis Petro Franc. Chiffletio in Paulino illustrato Parte II. c. XXV. qui tamen non *Vrsacio*, sed *Donato* inscripsit. De quo errore eiusque occasione accurate Fontaninus.

Homiliarum in librum *Iosue* codicem MS. subnotauit Fontaninus ex Bibliotheca MS. Antonii Augustini edita *Tarracone* apud *Philippum Mey* 1587. 4. cod. 48. hoc lemmate: *Origenis Alexandrini, qui et Adamantius, in librum Iosue Homiliae XVI. Beato Hieronymo interprete, vel Rufino, ad Chromatium.*

motium. Liber in membrana annorum CCC. et vltra, forma quadrati.

Homilias IX. in *Iudices* a *Rufino* translatas et cum prologo ad *Apronianum* directas post *Merlini* primam editionem latinam Operum Origenis (Paris. 1512.) vulgauit *Constantius Hierotheus* cum aliis Adamantii Operibus in Nouum Testamentum, praemissa Apologia Iacobi Merlini pro Origene, *Venetiis* apud *Lazarum Soardum* 1516. *fol.* Occurrunt ibi post Homilias in Lucam fol. LXXXVII., extantque etiam in *Codice MS. Vaticano, Urbinate* 65. fol. 34. p. 2. *Fontan.*

Homilias in *Cantica Canticorum incerto interpreti* adscriptas Ioannes Martianaeus coniecit in Tomum V. Operum Hieronymi p. 603. In quibusdam codicibus Hieronymo et Ambrosio tribuuntur. Nec Erasmus verum auctorem agnouit. Sed Cassiodorus Diu. lect. cap. V. Rufinum facit interpretem et firmat Codex Petri Pithoei, sic inscriptus: *incipit Tractatus Origenis in Cantica Canticorum a Rufino translatus in Latinum.*

Commentarii in Epist. Pauli ad Romanos. Hos *Theophilus Salodianus* ordinis Fratrum obseruantium, de quo in scriptoribus Minorum silet Lucas Waddingus, in Fesulani Monasterii bibliotheca *Hieronymi* interpretis nomine a se repertos foras emisit *Venetiis apud Simonem de Luere.* 1506. *fol.* nuncupauitque Alexandro Portensi Vicetino, equestris ord. viro. Recudit postea idem opus *Bernardinus Benalius* 1512. fol. operumque Origenianorum collectioni suae deinde inseruit Erasmus. *Prologum Rufini* ad *Heraclium,* Hieronymum auctorem arbitratus Ioannes Martianaeus inseruit epistolis ab se nouo ordine digestis Tomo IV. n. CVII. p. 808. Codices MSS. quosdam obiter notat Fontaninus p. 297.

7. *Grego-*

7.

Gregorii Nazianzeni opuscula X. a Rufino latinitati donata.

Ipse Rufinus in Historia ecclesiastica *denas* Gregorii *oratiunculas* a se conuersas notauit. Has primus *Iohannes Adelphus* Mulingus luci dedit *Argentinae* 1508. hoc titulo: *Hi sunt in hoc codice libelli X. Gregorii Nazianzeni.* — Ad calcem: *Explicit liber B. Gregorii Nazianzeni, translatus a quodam Rufino, impressus Argentinae per Iohannem Knoblouch anno* MDVIII. 4. Editor librum dicat Geargio Bohem, Moguntinae, et Ioanni Flamingo, Boppardiensis ecclesiarum presbyteris, quibus palam facit, se Ioanni Francisco Pico, Mirandulae Comiti, necessitudine iunctum, seque scripta Rufini in lucem ferre, ne tandem pereant. Prodierunt deinde cum aliis Nazianzeni operibus ex interpretatione *Petri Mosellani* et *Bilibaldi Pirckheimeri*, Lipsiae 1522. 8. *Fontan.* Aliam editionem a Fabricio etiam praetermissam memorant recentissimae Nazianzeni Operum editionis conditores, Monachi Benedictini (Parisiis 1778. T. I.), ita inscriptam: *Gregorii Nazianzeni* cognomento *Theologi orationes XXXVIII. tractatus, sermones, et libros aliquot latine, Bilibaldo Pirckheimero, Rufino Presbytero, et Petro Mosellano interpretibus, ex editione Ioannis Straub et Desiderii Erasmi.*

Denique de *codicibus* Rufini Gregorianis *MSS.* singulatim paucis egit Fontaninus, quae repetere haud poeniteat.

Vaticani codices n. 4259. et 5259. exhibent opusculum secundum de *Natali Domini.*

Vrbinas 72. *Apologeticum* vna cum prologo ceterisque opusculis comprehendit, non tamen de *Nicaena Fide deque Arianis.*

Palatinus 566. Apologeticum quoque cum prologo. Hic libellus feruatur etiam in Bibl. S. Crucis in Agro Seſſoriano poſt regulam paſtoralem S. Gregorii cod. 109. et exta in Bibl. Bodleiana inter MSS. Io. Seldeni n. 3423.

Codex Noruicenſis n. 9333. caetera opuſcula ſub *prologo* ad *Apronianum* complectitur.

Codex Baluzianus Rufiniana Nazianzeni opera complectens (Cat. Bibl. Baluz. T. III. p. 24.) in Regiam transit.

Codicem Regium n. 313. in quo aliquot Gregorii orationes ex verſione Rufini exſtent, Labbeus in Bibl. min. ſuppl. p. 274. laudat.

8.

Sixti Sententiae.

Enchiridium etiam vel *Annulus* inſcribuntur. De Auctore Sixtinae huius ſententiarum collectionis iam ab ipſa Rufini aetate contrariis opinionibus diſceptatum fuit, aliis Ethnicum aliis Chriſtianum cenſentibus. Fuerunt, qui ad Sextium philoſophum Stoicum a Seneca laudatum; alii, qui ad Pythagoraeum neſcio quem referrent; alii rurſus Sixtum II. Pontificem Rom. et Martyrem auctorem eius fecerunt. Plurima editorum pars, vt alios innumeros ſcriptores taceam, in hac quaeſtione occupata fuit, nec tamen multum, ſi quid video, profecit. Erat quidem ſaeculum illud poſt Chriſtum natum ſecundum gnomographis huius generis fertile. Potuit autem liber varie poſtmodum a gentilibus et Chriſtianis interpolari. Et ſane a Rufino admodum interpolatus eſt et immutatus. Quid obſtat igitur, quo minus Hieronymus, cui alias, ob inuidiam, qua in Rufinum commouebatur, parum equidem tribuerim, vera dixerit, Ethnicum primarium

rium scilicet auctorem statuens? Quid? quod Galeus obseruauerit, Rufinianarum sententiarum codices adeo inter se discrepare, vt ferme constet, duas Xysti editiones antiquitus prodiisse. Alios enim codices plures, alios pauciores sententias comprehendere. Alibi multa repeti, interdum ordinem immutari. Alia quoque exemplaria non vno tenore procedere, sed duas partes constituere, quod posterius etiam ab Hieronymo notatum Fontaninus animaduertit. Denique Galeus nullum se codicem nactum affirmat, cui ex accurata praedictorum collatione non aliqua accessio fieri posset. Prima editio fuit *Symphoriani Champerii* a. 1507. In sequentibus, quarum hic indicem statuimus, eminent editiones *Hillesemii*, *Galei* et *Siberi* quae est nouissima.

1507.

Lugduni, apud Jannot de Campis. 4. Sixti Annulus cum prologo ad Apronianum cum *Symphoriani Champerii* libro de *Quadruplici Vita*. Miratur editor in praefatione ad Philibertum Naturellum, librum eximium *a nemine Gallorum* ante, quod sciret, impressum.

1514.

Wittenbergae, in officina Grunenbergi. 4. Idem. cum *Pythagorae* aureis carminibus.

1516.

Basileae, apud Io. Frobenium. 4. cum aliorum quibusdam scriptis hoc titulo: *Aeneae Platonici Christiani de immortalitate animae deque corporum resurrectione Dialogus, qui Theophrastus inscribitur, Ambrosio Camaldulensi interprete.*

Athenagoras Atheniensis de resurrectione, Marsilio Ficino interprete.

Xysti Pythagorici sententiae, Rufino interprete. Rhenanus in epistola ad Paulum Volzium, Abbatem Hugonicae Curiae in Valle Vogesina, inque altera, qua praefatur in *Xystum*, ait, huius sententias, ad *antiquum exemplar*, quod *apud Diuam Fidem Selestadii* extiterit, ab se recognitas. Vtraque editio vt inter se conferantur, optat Fontaninus p. 304. Discrepant imprimis quoad prologum.

1518.

Louanii. 4. Eaedem. *Font.*

1520.

Basileae. 4. Haud dubie Repetitio Rhenanianae.

1522.

Coloniae Agr. 4. Eaedem.

1541.

Parisiis. 4. Eaedem.

1552.

Venetiis, ad signum Spei. 12. Eaedem. Sine *prologo.* fol. 122. post indicem libelli sic inscripti: *Dicta pretiosa siue loci communes ex omnibus fere doctoribus qui in sacris literis scripserunt, per Defensorem Theologum vetustissimum excerpti.*

1574.

Coloniae, apud Maternum Cholinum. 8. Sententiae Sixti aut Xysti quae verae sapientiae praeceptis refertae sunt et ad coelestem disciplinam animos informant, *Ludouici Hillesemii* Andernaci docta explanatione illustratae. Sine *prologo.* — Praeter commentarium legentium commoditati succurrit sententiarum distinctione per numeros in margine indicata. Dicauit Gregorio XIII. S. Pont.

1575.

1575.

Pariſiis, ap. Mich. Sonnium. Eaedem ex Hilleſemii editione, ſed notis omiſſis in *Bibl. PP. Bign.* T. III. p. 962. Ad eandem etiam in reliquis Bibl. PP. editionibus 1589. 1609. 1624. 1634. 1644. (1654.) Tomo VI. Colonienſi 1618. T. III. et Bibl. Max. Lugd. 1677. T. III. deſcriptae ſunt, in quibus omnibus *prologo* carent.

1615.

Helmſtadii, ap. Iac. Lucium. 12. Gnomae ſive ſententiae de moribus, non minus eruditae, quam piae, Xyſti philoſophi, Laurentii Piſani et Thalaſſii epiſcopi, nunc primum ſeorſim editae ſtudio *Iohannis a Fuchte.* ſine *prologo* quoque.

1670.

Cantabrigiae, ap. Io. Hages. 8. *Sexti* Pythagorei ſententiae e Graeco in Latinum a Rufino verſae, et Xyſto Romanae eccleſiae epiſcopo falſo attributae cum *Opuſculis mythologicis Thomae Galei.* 1671.

Textum deſumſit Galeus ex Bibl. PP. Rhenanianam haud ſibi viſam faſſus. Hinc etiam prologus deeſt.

1725.

Lipſiae, in offic. Weidmanniana. 4. S. Sixti II. Philoſophi Pontificis R. et Martyris *Enchiridion* vt Chriſtianum Saec. III. Monumentum iuxta Codicem Beati Rhenani edit, obſeruationibus illuſtrat, aduerſus S. Hieronymi, Gelaſii, I. M. Braſichellenſis etc. Cenſuras vindicat, Concilioque Romano ſub Auſpiciis Benedicti XIII. P. R. A. R. S. MDCCXXV. conuocato, ad reſtituendam libri famam off. offert *Vrbanus Godofredus Siberus* Prof. Lipſ.

Quodſi editor famam libri reparari poſſe putabat, demonſtrando, auctorem niſi primarium, potioris tamen partis fuiſſe Chriſtianum, nihil reliquiſſe cenſebitur, quod ad hanc illi gloriam vindicandam ſpectare poſſit. Tam docte enim quam ſagaciter fontes plerarumque ſententiarum in ſacris aut antiquiſſimorum chriſtianorum ſcriptis indagauit et ex iis potius quam ex veterum graecorum doctrina deriuandas eſſe probauit. Sin in eo contineri libri exiſtimationem cenſuit, vt a Sixto II. Pontifice profectus putaretur, nimium probaſſe magis, quam verum videbitur. Caeterum ordo et deſcriptio commodiſſima eſt et omnino ad gratiam lectorum promerendam aptiſſima.

9.

Euagrii opuſcula.

Conſtat ex Hieronymi (ad Cteſiphontem) teſtimonio, Rufinum aliquot Euagrii opuſcula latine interpretatum eſſe et diſertis verbis *ſententiarum illius* verſionem ei tribuit Gennadius cap. XVII. Sed cum non vnus Euagrii liber hac inſcriptione olim extaret, per ſe quidem haud facile dirimi poſſet, qualis ille liber fuerit, niſi alter eiusdem Gennadii locus quodammodo ſubuenire huic dubitationi videretur. Is enim cap. XI. Euagrii ſcripta recenſens *quinquaginta ſententiarum librum* commemorat, quem ego, inquit, Latinum primus feci. *Nam* ſuperiorem *olim tranſlatum, quia vitiatum et per tempus confuſum vidi, partim reinterpretando, partim emendando auctoris veritati reſtitui.* Liber *ſuperior* ſeu *praecedens* eſt liber *centum ſententiarum.* Huius ergo verſionis olim factae et a Gennadio emendatae auctorem alium ac Rufinum neminem fuiſſe, Fontaninus contendit. *) Quam recte, iudicent alii. Nobis quidem hae Fontanini

*) Lib. V, cap. IX, §. IV.

tanini suspiciones non tantae videntur, vt absque dubio inter Rufiniana hunc Euagrii librum, nedum alterum et tertium cum eo referendum censeamus. Nam quod ait, Gennadium cap. XI. quaedam Euagrii opuscula a se, quaedam ab alio, quem Rufinum esse vult, translata esse, scribere et in posteriorem classem tres illos libellos reiecisse, falsum est. Nec Hieronymus, *hos* libros sed *huius*, *Euagrii* libros *aliquot* a Rufino conuersos ab occidentalibus lectitari, scribit. Interea dictos tres Euagrii libros, qui iamdudum periisse credebantur, in Adpendice Codicis regularum S. Benedicti Abbatis Anianensis, quem Holstenius publici iuris fecit ex membranis Floriacensibus Reginae Suecorum, nunc Vaticanis vulgatos esse, Fontaninus ostendit. Monet autem, priores duo absque distinctione sententiarum ob similitudinem in vnum coaluisse vtrique vna, quam subiicimus Epigraphe imposita, hoc pacto tamen diuidenda: 1. *Euagrii monachi sententiae.* 2. *Ad eos, qui in Coenobiis et Xenodochiis habitant.* Quorum primus *centum sententiis* constans absoluitur pag. 35. ed. Paris. verbis: *suauis est mel, et dulcis fauus. Scientia autem Dei dulcior ambobus.* Alter inchoatur verbis: *audi, o monache, sermones Patris tui.* Atque his succedit tertium opusculum, *Sententiae ad Virgines.* Iam vero addit, summopere optandum esse, vt singuli seorsim dispositi, et sententiis per numeros ad oram distinctis cum caeteris Rufini operibus, tam alienis, quam propriis in vnum corpus redactis officinas typographicas subeant.

10.

Recognitiones Clementis.

Variis hic liber in diuersis codicibus MSS. gaudet inscriptionibus, vnde etiam in impressis diuersa interdum

dum nomina. Audit igitur mox *Recognitiones* vel *Recognitio Clementis*, mox *Clementis Romani Itinerarium ad Iacobum fratrem Domini*, vel *Itinerarium S. Clementis de factis et dictis B. Petri Apostoli*, item *Acta Petri Apostoli*, *Circuitus*, *Periodus Petri*, *Clementis Itinerarium*, Hiſtoria, *Chronica Geſta*, ſimpliciter denique *liber* vel *libri Clementis*; aliquoties etiam inſcribitur *de vera diſputatione Petri Apoſtoli contra falſitatem Simonis Magi* vel *de diſputatione Petri cum Simone Mago.*

Primus, qui typis deſcribendum daret, extitit *Iacobus Faber Stapulenſis*, anno

1504.

Pariſiis, ex officina Bellouiſiana impenſis *Io. Parui.* f. min. in libro, cui titulus: *Paradiſus Heraclidis*, *Epiſtola Clementis*, Recognitiones Petri Apoſtoli, *Complementum Epiſtolae Clementis*, *Epiſtola Anacleti.* Duobus et Viginti annis poſt ſecuta eſt *Sichardi* editio

1526.

Baſileae, *per Io. Bebelium.* f. Diui Clementis Recognitionum libri X. ad Iacobum fratrem Domini Rufino Torano Aquileienſe interprete, cui acceſſit non poenitenda epiſtolarum pars vetuſtiſſimorum epiſcoporum hactenus non viſa, eorum qui abhinc annis MCC. Romanae eccleſiae praefuerunt.

Cum Fabri editionem Sichardus ignoraſſet, tanquam opus nouum et ab ipſo demum erutum ex codicibus duobus, Baſileenſi et Schonaugienſi, edidit et Bernardo Cleſio Tridentino Epiſcopo et poſtea Cardinali nuncupauit. Duo in illo reprehendit Fontaninus. Primum quod Recognitiones ab Euſebio ſuppilatas tradiderit. Alterum a Voſſio et Barthio quoque repre-

reprehensum, quod Gelasii et LXX. Episcoporum de Clemente iudicium reprehendere non sit veritus. Nempe Decreti Gelasiani vulgatam lectionem eum fefellisse, huncque offensionis lapidem genuinum et vetustissimum Gelasium a se editum sustulisse. Ab hac deinde reliquas editiones fluxisse obseruat, veluti

1547.

Coloniae, ex off. Melch. Nouesiani. 8. eodem titulo, et

1568.

Parisiis, ap. Audoenum Paruum, alias ap. Mich. Sonnium et Sebast. Niuellium. 8. quae eadem est, sed mutato titulo. Neminem autem in Rufinianis Clementis Recognitionibus maiorem operam posuisse, Fontaninus censet, quam *Lambertum Gruterum* Maximiliani II. Imp. a sacris concionibus, qui vniuersa, quae sub nomine Clementis Romani circumferuntur, vno volumine complexus praefationibus, argumentis, notis et monitis instructa vulgauit. Prodiit opus

1569.

Coloniae Agrippinae, apud Ioh. Birckmannum. f. hoc titulo: Clementina, hoc est, B. Clementis Romani — opera quae quidem in hunc vsque diem a variis auctoribus collecta, conuersa emendataque latine exstant, omnia *cum noua praefatione de veris falsisque B. Clementis scriptis*, postremaque eorundem fideli emendatione ac diligenti argumentorum difficiliumque locorum explanatione *D. Lamberti Gruteri* Veriradii ad D. Danielem Archiep. Mog. etc. Hanc editionem nonnullis resectis deinde expresserunt editores *Bibliothecae PP. Lugd. (ap. Anissonios* 1677.) Tomo II. p. 376.

Omnium

Omnium denique hactenus laudatorum editorum induſtriam et diligentiam vicit *Io. Bapt. Cotelerius* in celebratiſſima collectione *Patrum Apoſtolicorum*, quae primum

1672.

Pariſiis, ap. Io. le Petit. f. deinde auctior aliquanto et commodiori habitu 1698. *Amſtelodami* ſub nomine *Antuerpiae, Huguetanorum ſumptibus*, tertia denique vice 1724. *Amſtelodami, ap. Io. Wetſten.* prodiit. Amſtelodamenſes editiones curauit *Io. Clericus*, qui Cotelerii epiſtolam nuncupatoriam et praefationem, in qua ratio operum explicatur, conſulto omiſit. Titulus a Cotelerio ſcriptus eſt hoc modo:

Recognitionum S. Clementis ad Iacobum Fratrem Domini libri X. a Rufino Torano, Aquilejenſe presbytero e Graeco in latinum verſi cum eiusdem interpretis praefatione ad Gaudentium Epiſcopum.

Cotelerius totum opus ad ſex egregios codices accuratiſſime exegit, variantes lectiones attexuit, notisque breuibus, ſed bonae frugis, *Clementem*, vbi opus fuit, paſſim illuſtrauit, libris in capita poſt *Fabrum*, quanquam diuerſa ratione, diſtinctis.

Codices MSS. quibus vſus eſt in praefatione huius editionis, enumerantur:

1. *Sorbonicus.* 2. *Thuanus.* 3. *Regius.* 4. *Petri Candelerii.* 5. *Carmelitarum Excalceatorum.*

Colbertinum alium *Nurrius* in diſſ. de his libris p. 224. adducit. *Palatinum* quoque peruetuſtum ſeruant Plutei Vaticani. *Fontaninus* p. 339.

Duo inſuper adiicienda ſunt, de quibus itidem Fontaninus loco ſuo diſertius. Primo, ne quis ſibi imponi ſinat volumine hoc titulo impreſſo: *Clementis Romani epiſcopi de rebus geſtis, peregrinationibus*

bus atque concionibus S. Petri, Epitome ad Iacobum Hieroſolymitanum Epiſcopum. Pariſiis, apud Hadrianum Turnebum 1555. 4.

Neque enim *Recognitiones* continet, ſed puram *Epitomen* non ex ſolis tamen *Recognitionibus a Rufino* editis, ſed etiam ex *Homiliis* et *epiſtola Clementis ad Iacobum,* nec non *martyrio* eiusdem et *narratione Ephraemi epiſcopi Cherſoneſi* conflatam, vt dudum Cotelerius oſtendit, qui ad ſeptem MSS. Codices Regios iſtud opus collatum vulgauit, p. 749. poſt *Recognitiones* et *Homilias.*

Alterum, de quo dicturi ſumus, concernit Epiſtolam, quae *Clementina ad Iacobum fratrem Domini* dicitur, Recognitionum libris ſubiectam Rufino pariter interprete. De authentia eius et interprete inter ipſos catholicae eccleſiae doctos primi ordinis lis pendet. Attamen Fontaninus pro vtroque fidem facere nititur. Simul ab eo notatae ſunt collectiones aliquot Epiſtolarum Pontificum Rom. et Conciliorum, in quibus illa locum occupauit. Huiusmodi ſunt *Epiſtolae Summorum Pontif.* quae a. 1591. *Romae in aedibus Populi Romani,* tribus tomis diſtinctae prodierunt, in quorum primo ante omnes alias haec extat, cum appendice ſpuria p. 7. cuius ad oram epigraphe: *Compendiolum Fidei Chriſtianae.*

Porro *Labbei Concilia*, vbi Tomo I. p. 89. inſeritur, deque additamento haec leguntur: *hic definit epiſtola in quibusdam codicibus. Caetera ſunt vice appendicis addita circa annum 800. vt videtur.*

Concilia Petri Crabbe ed. *Coloniae, apud Petr. Quentel.* 1538. T. I. p. 14. vbi aſſumento coniuncta eſt.

Theodorus Bibliander libro inſcripto *Chriſtiana atque Catholica doctrina, Baſileae ap. Iacob. Parcum* 1550. 8. p. 221. eandem, Rufino interprete, ſed ab-

lata

lata appendice inſeruit. Sine nomine interpretis et appendice dudum inſerta fuerat alteri libro inſcripto: *Epiſtolae aliquot illuſtres, graues et eruditae, extra Bibliorum canonem licet, Apoſtolicae tamen et piae. Auguſtae Vindelicorum per Alexandrum Weyſſenhorn* 1529. 8. Primam inter epiſtolas Pſeudo-Iſidori ſtatuit Blondellus.

Ab editoribus Recognitionum appendix iſta mox coniuncta eſt epiſtolae, mox disiuncta ab ea. Poſterius fecit *Faber*. *Sichardus* in *prima* ſua editione a. 1526. *quartae* ex epiſtolis Clementis appendicem ita inſcriptam ſubiecerat: *Compendium Fidei*. *In altera* ipſi epiſtolae coniunxit. Eum ſecutus eſt *Gruterus*. *Cotelerius*, quum poſt Recognitiones eandem epiſtolam Graece et Latine, ſine vllo additamento edidiſſet, poſtea *Rufini* interpretationem ad veteres editiones et codices MSS. collatam et in capita XX. diſtinctam exhibuit.

* *

Verſiones. *Germanica*: Recognitiones oder Hiſtorie von den Reiſen und Reden des Apoſtels Petri in zehn Büchern: Nunmehr ins Teutſche überſetzt, mit einem Vorbericht *Gottfried Arnolds*. Berlin, bey I. M. Rüdiger 1702. 8.

Compoſita eſt ex editione Gruteri, quod dolet Arnoldus, et opere paene abſoluto demum a ſe animaduerſum dicit.

Anglica: The Recognitions of Clement: or the Travels of Peter, in ten Books. Done in to Engliſh by *William Whiſton*. With a praeface, or Preliminary Diſcourſe: as alſo two Appendixes — *in* his *Primitive* Chriſtianity reviv'd. Vol. V. Lond. 1712. 8.

ii. *Ana-*

11.

Anatolii Alexandrini, Laodicensis Episc. Canon paschalis

Cuius versione latina Rufinum Eusebianam Historiam interpolasse censent,*) edidit primus e veteri codice MS. *Aegidius Bucherius* in Commentario de Doctrina temporum p. 439. Cf. Fontanin. lib. V. cap. XV. §. 1.

28.

Q. IVLIVS HILARIO S. HILARIANVS.

Exeunte saeculo IV. scripsit.**) Tametsi haud vulgaria pro temporum istorum ratione pertractanda sibi sumserit, nemo tamen veterum eius meminit. §. 1. Vita.

Duo

*) Commemorat eum Eusebius Hist. lib. VII c. XXVI.

**) Nimirum ipse hanc aetatis notam vtrique scripto impressit. In fine prioris enim leguntur haec: „Consummauimus hoc laboriosum opus in die isto III. Nonarum Martiarum post consulatum Arcadii IV. et Honorii III Quapropter admonemus eos, qui ante a nobis non emendata haec scripta accipere festinauerunt, vt secundum istum ordinem emendatum opus habere conentur; ideoque et diem et consules, quod non posuimus primo, nunc huic rationi infiximus, vt exhinc sciat quis emendatum hoc esse opus. Quintus Iulius Hilarianus explicuit, emendauit die III. Nonarum Martiarum, Caesario et Attico consulibus." Commemorat deinde hoc ipsum opusculum suum in libello posteriore §. 1. „Nam vt ipsi scitis, *olim de ratione paschae* numeroque annorum mundi hortantibus vobis scripta fecisse me; sed idcirco siluì aliquanto tempore, ne a nobis opuscula condimentis sapientiae alienae inrationabiliter conderentur. Vnde digestis melius rebus, *de die sacratissimo paschae iam libellum praemisimus*; in quo, et qui sit mensis primus, legali-

§. 2. Scripta. *Duo* illius libelli extant, quorum alter *Expositum de die Paschae et mensis*, alter *de mundi duratione*, seu, vt codex MS. Vindobonensis profert, *de cursu temporum* inscribitur. Tertium ad eundem pertinere opusculum, existimauit Mansius, cui titulus *de ratione Paschatis* auctore *Agriustia ciue municipii Timidensium Regiorum*, cuiusque mentionem fieri scribit apud auctorem quendam vetustissimum opusculi Paschalis adhuc inediti, quem ex bibl. Canonicorum maioris ecclesiae Lucensis descriptum aliquando editurus erat. *)

§. 3. Editiones. Libellus posterior *de duratione mundi* per Petrum Pithoeum inuentus et recognitus centum et triginta annis prius quam alter editus est in appendice ad primam Bibliothecam PP. Paris. 1579. Deinde in secundam eius Bibl. PP. editionem a. 1589. Parisiis factam Tom. VII. col. 965 sqq. est insertus, vbi editor illius Margarinus de la Bigne haec praefatus est: „Diu multumque dubitaui, num auctori huic locum in

legaliter demonstrauimus; dehinc etiam, cursum annorum a fabrica mundi, in hoc opusculo, suo quoque (forte, *quaeque*) ordine supputando, notamus.“ Denique §. XVII. tempus, quo posteriorem librum perscripserit, definit his verbis: de CCCC. vero et LXX. annis a passione Domini, in Consulatu Caesarii et Attici, die IX. Cal. April. anni transierunt CCCLXIX. Sed vltimus hic numerus, vt ex Ger. Io. Vossio (de Hist. lat. l. II. cap. XII. p. 213.) Gallandius obseruat, in mendo cubat, quum ab anno passionis D. ad a. CCCXCVII. quo CSS. fuerunt Caesarius et Atticus, anni non CCCLXIX. sed CCCLXIV. effluxisse constet adeoque X pro V scribentis lapsu irrepsisse maxime probabile videtur.

*) Io. Dominic. Mansius ad Fabr. Biblioth. M. et I. Lat. T. III. p. 251.

in hac bibliotheca (Patrum) darem: primum quidem, quod obscurus adhuc neque vlli scriptorum ecclesiasticorum catalogo cognitus: deinde, quod in subducendis temporum summis et rationibus, fidei non prorsum indubitatae auctor esse videatur: ac postremo, quod Danielis hebdomadas, magis vt Iudaei quam vt Christiani volunt, Christi aduentu et aetate non definiat omnino; et ad Chiliastarum etiam deliria sub operis finem declinasse possit videri. Sed quum magno vsui futurum sperem in designanda constituendaque Chronologia (qua non aliud omnium historiarum monumentum varie magis ab historicis describitur) fateor, mihi religio fuit, scriptorem elegantem vix dum in hac bibliotheca natum, idque Pithoei beneficio, tam cito proscribere, vel (quod non leuius) mille annis antiquiorem velut de ponte deiicere ex hac Bibliotheca. Proinde amplectere, o lector, hoc Pithoei donum, quod ante annos ducentos eleganter quidem, sed non accurate satis, vt opinor, exscripsit Rudolfus presbyter, vt testatur fronti codicis adscriptum hoc elogium: *Hunc librum Rudolfus lucratus est S. Bonifacio anno Domini* MCCCLX. Pithoeus vero pluribus locis recognouit: vt proinde non vno tantum, sed altero nomine etiam, quod Q. Iulium Hilarionem, scriptorem antiquum eumque castigatum et ornatum tibi donat, Pithoeo sis deuinctus." Postea in reliquis Parisiensibus Bibliothecae PP. editionibus a. 1610. 1624. 1644. (1654.) eodem Tomo et in hac vltima quidem p. 258 sqq. in Coloniensi vero (a. 1618.) Tomo V. et Lugdunensi (1677.) Tomo VI. p. 373 - 376. repetitus est et a Gallandio nuper in Venetam (1772.) Tom. VIII. p. 235 vsque ad 238. receptus.

Librum de ratione Paschae et mensis primum ex membranaceo Bibliothecae Regiae Taurinensis codice

n. DCCC.*) in lucem protraxit et cum Lactantiana Epitome Inſtitutionum diuinarum a. 1712. Pariſiis imprimi fecit *Chriſtophorus Matthaeus Pfaffius*, ex eoque vna cum altero edidiſſet Andreas Gallandius, ſi Lactantianum iſtum librum nanciſci mature ſatis licuiſſet. Quo ſérius tandem docti alicuius viri humanitate accepto in appendice eiusdem Tomi recudendum curauit p. 745-748. praefatus de auctore in Prolegg. cap. IX. p. XVIII ſq.

29.

ANASTASIVS.

§. 1. Vita. Romanus, Maximi presbyteri filius, Epiſcopus Romanus in locum Siricii adrogatus eſt ex Pagii computatione die V. Dec. a. 398. obiit ad eiusdem ſententiam d. IV. Dec. an. 401. ſecundum alios**) d. XXVII. Apr. a. 402. Geſta eius tenuia fuerunt aut in obſcuro latent, ſi non rhetorico more de eo ſucceſſor eius Innocentius praedicauit, *tanta ac talia eius fuiſſe merita, vt iam excederet humanae conuerſationis conſortium . . . . prae vitae puritate et abundantia doctrinae, qua populum Dei toto eccleſiaſticae auctoritatis vigore regeret.* Nam quod Origenem damnauit, ad exemplum epiſcoporum Orientalium, vrgentibus Hieronymo et Theophilo Alexandrino et vociferante Marcella matrona Romana fecit, idemque alii epiſcopi Italiae, Chromatius Aquileiae et Venerius Mediolanenſis, pro ſe quisque ſecuti ſunt. An vero

*) Codicis huius ſpecimen dedere praeter hunc Scipio Maffeius opuſc. eccl. p. 5. et auctores Catalogi Codd. MSS. Bibl. Reg. Taurin. Part. II. p. 272.

**) Baronium nempe, Tillemontium, Fontaninum, Bern. de Rubeis, Ballerinios et Vallarſium, quorum loca diligentius indicauit Gallandius in prolegg.

vero cum Origene quoque Rufinum damnauerit, in quem vnum fere subdoli Hieronymi et Romanorum eius sodalium de Origenistis clamores collimabant, non conuenit inter doctos. Affirmant Baronius, Pagius, Norrisius ac Tillemontius; negant Coustantius, Ballerinii, Fontaninus et de Rubeis, et iure haud dubie potiori.*) Certe non apertam de eo sententiam tulit. Ex epistola vero ad Ioannem Hierosolymitanum scripta, etiamsi sensus illius esset explicatior, nemo facile, cui mens recta, ea colliget, quae collegit Hieronymus, quandoquidem quae per priuatae necessitudinis commercium fiunt, non publicae statim voluntatis interpretationem capiunt.

Duae duntaxat supersunt *epistolae*, quarum altera *ad Ioannem Hierosolymitanum* iam dudum, altera *ad Simplicianum Episcopum Mediolanensem* nuper demum lucem vidit. Prior a. 401. haec a. 400. scripta esse videtur, quo currente Simplicianus e viuis excessit et in locum eius Venerius creatus est. *Perierunt* epistolae *duae* ad Paulinum, *vna* ad Anysium, qua §. 2. Scripta.

Ss 2

*) Baron. ad a. 401. §. IV. Pagi ad eund. a. §§. IX. XV. XVI. Noris. Hist. Pelag. l. I. cap. II. opp. T. I. p. 25. Tillem. Mem T. XII. art. C. p. 242. Coustant. Epp. Pont. p. 723. §. VII. Baller. ad Opp. Noris. cap. II. §. I. p. 827. Fontan. l. c. cap. XIX. §. II. p. 420 sqq. de Rub. l. c cap. XVI. p. 109 sqq. Hi tamen, qui pernegant, non ex solo literarum contextu et causa a nobis allata contendunt, sed plerisque aliud magis cordi est, illud nempe, propter quod plane suppositam epistolam denuo affirmare haud veritus est *Halloixius* (de vita Origenis p. 333. vid. Bower's history of Popes vers. germ. T I. p. 442.), ne quid inde detrimenti caperet pontificia auctoritas, quando damnatum ab episcopo Romano tot alios Italiae episcopos in communionem recepisse constaret.

qua omnia, quae in Illyrici partibus gererentur, recens ipsi commisisse ferunt; *Vna* ad Venerium, ad quam in Epistola ad Ioannem Hierosol. respicit, *vna* ad Afros, *alia* denique super Rufino in Orientem missa, Rufino assertore. *Tria fragmenta* Epistolarum ad Vrsinum, ad Anastasium II. pertinere, Baluzius ostendit.*) De aliis *suppositittiis* et falso eius decreto ex Blondello Coustantius disserit.

§. 3. Edita. Epistola *ad Ioannem Hierosl.* quoniam ad eam saepius respicit Hieronymus, inter ipsas Hieronymi epistolas a veteribus collectionibus est reposita, in Benedictina locum in Tomo V., qui aliena complectitur, p. 260. occupauit. E vulgatis Hieronymi editionibus haec epistola primum in Romanam editionem Epistolarum Pontif. dein a Baronio ad a. 402. §. XXVI. recepta est, deinde in Conciliorum Collectiones migrauit. Postea ex Codicibus MSS. Vaticano et Bellouacensi a *Ioanne Garnerio* inter opera Marii Mercatoris ed. Paris. 1673. Parte I. App. 1. edita est, addita ex eiusdem codicibus personati Rufini professione fidei, quae XII. anathematismis constat. Cum in superioribus autem editionibus, sicuti etiam in sequentibus factum est, in sectiones seu paragraphos sex diuisa esset, a Garnerio in XII. particulas distincta est, quarum octauam laceram et corruptam suspicatus, plane ad arbitrium interpolauit damnationis Origenis et Rufini formula; tametsi id non eo animo fecit, vt lectores falleret, sed quo citius in oculos incurreret, verba insiticia diuerso charactere exscribenda curauit**) et in notis p. 112. pro suis agnouit, et fidem eis

*) In Coll. noua Concil. T. I. p. 1457.

**) Nihilominus fuerunt, vt Coustantius animaduertit, qui in his offenderent, quod notis eius non inspectis ideoque

eis facere triplici ratione conatus est, quarum nulla, vt Coustantius censet, id quod vult, necessario conficit, ac praesertim duae postremae verbis Anastasii vel deprauatis vel perperam intellectis nituntur. Reiecta itaque hac interpolatione integram ad Garnerii et veterum editionum varietatem denuo exactam et notis suis et praemonitione illustratam exhibuit a. 1721. Petr. Coustantius in Epist. Pontif. Rom. T. I. p. 719 vsque ad 730. addiditque p. 729-738. notitiam de deperditis et falso adscriptis. Nouis curis perpolitam dedit Vallarsius in edit. opp. Rufini T. I. p. 411.

Epistolam ad Simplicianum Hieronymo ignoratam et nemini antea cognitam, Vallarsius demum ex Ambrosianae Bibliothecae codice MS. cum aliis quibusdam aliorum inter Epistolas Hieronymianas Tomo I. Opp. ep. XCV. euulgauit. Omnino sincera esse videtur. Hinc depromsit et Conciliorum collectioni Tomo I. inseruit Io. Domin. Mansius. Eandem pluribus locis ex coniectura emendatam proposuit *Hieronymus de Prato* in ed. opp. Sulpicii Seueri. T. I. (Veronae 1741.) Dissert. VI. num. XXXVI. pag. 311. Vtramque tandem Garnerii, Coustantii et Vallarsii studiis illustratam additaque Apologia Rufini ad Anastasium *Andreas Gallandius* in Bibl. PP. et vet. Eccl. Script. T. VIII. p. 246-251. intulit, simulque dissertationem super Anastasio c. XI. prolegg. p. XXI sq. praemisit.

que characterem mutatum arbitrantes, vt sententia aduersus Origenem et Rufinum prolata facilius secerneretur, addititia Garnerii verba pro genuinis Anastasii acciperent. Id quod Ant. Pagio in Crit. ad a. 401. n. 9. accidit.

30.

PAVLINVS.

L. 1. Vita. *Paulinus*, qui antiquis etiam *Pontius*, in MSS. pariter ac editis codicibus *Meropius* audit, ex illustrissima familia ortus est, ex senatoribus scilicet cum paterno tum materno genere. Pater eius erat Paulinus, idem fortasse, qui Galliarum praefectus praetorio fuit et vna cum sponsa religionem christianam erat amplexus. *) Burdigalae natus est a. 353. ex Chiffletii rationibus. Patrimonium ei peramplum ingentiaque praedia fuere tum praesidio domorum tum seruorum numero, tum eorum, qui vt patronum eum colebant. Oppida plura in dominio Paulinorum erant, veluti Burgum et quod aliquamdiu incoluisse dicitur, cuius situs tamen incertus, Ebromagum. Pro natalium splendore institutio et educatio fuit elegans et magnifica. Imprimis eloquentia erat excultus atque oratoria et poetica arte excellebat. Magistrum habuit Ausonium, eundem, qui Gratiani imperatoris studia rexit, ab eoque postea ad summos in republica honores euectus est. Is patris necessitudine et amore compulsus ita erudiendum educandumque nobilem puerum suscepit, vt sedulitate et industria praeceptoris, humanitate ac pietate patris doceret et formaret, nec aliter postea quam filium consuesceret appellare seque parentem eius et altorem dicere, **) quemadmodum Paulinus etiam omnia sua, bonos mores et studia ab Ausonio profecta non diffitetur. ***) Ex scriptis eius colligas quodammodo, in historicis disciplinis non satis eum fuisse exercitatum, sicuti medio-

*) Lebruni coniectura. Vit. Paulini cap. III.

**) Verba Lebruni cap. III. §. 2.

***) Carm. X. v. 148.

mediocriter tantum graecae linguae cognitione tinctus fuit. Coniugem duxit Theraſiam, quae vt ampliſſimas facultates, ita ingenium, mores ac ſtudia plane ipſius ſimilia contulit, quibus tantum apud virum valuiſſe videtur, vt non ſolum ad amplectenda Chriſtianorum inſtituta permoueret, ſed ad vitae etiam rationem permutandam dux atque hortatrix exiſteret. *) Paulinus autem ab ineunte aetate in fori ſtrepitu et negotiis publicis occupatus mature ad dignitates amplas euectus eſt. Anno 372. Paulinus quidam nouae Epiro ſeu Albaniae Praefectus fuit, qui, ſi noſter fuerit, nouendecim aut ad ſummum viginti annos natus erat. **) Ante Auſonium, i. e. ante annum 379.

*) Nimirum coniecturae in his tanto facilius venia dabitur, quanto minus explorata eſt haec vitae Paulini conuerſio. Atqui Auſonius ep. XXIV. cum eum dehortatur, ne vitae ſolitariae ſe dedat, ita vno verbo coniugem eius perſtrinxit, vt magnas illius in illo conſilio partes fuiſſe pateat, eaque virum facile aſſentientem non modo inflectere et, quocunque vellet, alloquio et ſuaſu trahere potuiſſe, ſed ei quodammodo imperitaſſe videri queat. Id vero certiſſimum eſt morbum ſaeculi iſtius, inſignem aliquam ſanctitatem ex contemtu bonorum et opum atque appetitione vitae monaſticae captandi citius ad feminas quam viros perrepſiſſe, hos autem plerumque contagione in eandem animi vertiginem eſſe inuolutos. Denique tarditas illa et cunctatio Paulini in ſubeundo hoc vitae diſcrimine, vt et circumſpectio in diuendendis praediis, qua imprimis cauebat, ne ſemel profuſis omnibus et ſibi neceſſaria et egentibus deinceps impertiendi copia deeſſent, quamque adeo ſanctus Hieronymus ei exprobrauit, animum virilem Paulini euictum magis crebris impulſibus, quam proprio impetu in iſta ruentem demonſtraut.

**) Lebrunus cap. III. Locus eſt in Cod. Theodoſ. Gothofr. T. V. p. 365 ſq.

Consul fuit, licet suffectus tantum, fortasse Ausonio adiutore, qui apud Gratianum plurimum poterat et publice *honorum* eius *largitorem* se professus est. Pariter Lebrunus Paulinum, qui anno 380, Romae Praefectus fuit, diuersum ab hoc fuisse negat. Praeterea varia eum negotia obiisse, credere par est, quae forte molestia non carebant. Peregrinationibus etiam districtus fuit, nec liber forte a casibus aduersis. Hinc iam reapse pronior ad otium, succedentibus annis requiem dignitati vel ambitioni potius praetulit cumque eodem haud dubie tempore Therasia consilia de saeculo fugiendo agitaret, in Hispaniam ambo a. 389. secedunt, postquam ipse Burdigalae antea a Delphino Episcopo baptizatus erat. Vixit ibi in amoenissima regione haud procul a mari et vrbibus, sed alienus ab omni cum veteribus amicis commercio, adeo vt ad plures Ausonii quamuis cari epistolas plane nihil responderet, ibique animum paulatim religionis christianae cultui magis adstrinxit. Obseruat Lebrunus,*) poemata quaedam, ab eo paulo post susceptum nouum hoc vitae seuerioris genus composita, non eam sanctitatem spirare, quae in scriptis postea carminibus et epistolis conspiciatur. Prae caeteris huc collocat Matutinam ad Deum Precationem, in qua honestos mores saecularis viri a Deo enixe postulat, ex quibus tamen aeternam eamque beatam sibi spondet vitam. In ea oratione felicem sibi et suis deprecatur posteritatem, vnde tunc sibi natos iam esse filios aut saltem eos desiderasse coniicias. Ac hoc ipso etiam tempore filium ex Therasia suscepisse videtur, quem post octo dies vita iam defunctum Compluti iuxta Corpora SS. Martyrum sepeliendum curauit. **) Intra quadriennium

*) cap. VI. §. 2.
**) Carm. XXXII. v. 605.

nium autem, quod in Hiſpania cum vxore degit, validiſſime robore creuit pietas et religio eius. Tum animum plane a ſaecularibus curis auertere, Deoque deuouere inſtituit. Repudiatis Muſis et poetis victu et cultu mutato continentiae ac paupertati ſeſe mancipauit. Patriae atque cognatis valedixit bonaque distrahere et in pauperum vſus erogare coepit, denique ſegregare ſe totum et in ſolitudinem iuxta Nolam confugere ſtatuit. Hoc vt inuidioſum ei apud Proceres et diuites fuit multorumque, qui vel neceſſitudine vel quocunque officio ipſi coniuncti fuerant aut adſtricti, animos abalienauit, adeo vt liberti etiam et ſerui ab eo deficerent et debita officia negarent; ita ingentem admirationem apud principes tunc temporis eccleſiae viros gratiamque apud plebem peperit, omniumque in eum conuertit ſtudia. Hinc inuitus etiam Barcinone plebis concurſu presbyter ordinatus eſt, tametſi ad eccleſiam illam non alligaretur, ſed Nolam a. 393. vel 394. pergeret. Accidit in hoc itinere, vt, cum vbique locorum a ſummis aeque ac imis magno cum plauſu et fauore exciperetur, a Siricio tamen Romam tranſiens contemneretur. Cuius cauſam non improbabilem hanc comminiſcitur Baronius, quod repentinam fortaſſe Paulini conſecrationem non probauerit, indigne ferens prauum per ea tempora graſſantem morem, quo Laici homines aut etiam Neophyti raptim ad ſacerdotia proueherentur, quos per certa interualla et iuxta eccleſiaſticas regulas aſcendere par erat, adeoque in Eccleſia locum inter Presbyteros ei negauerit. Nolam adueniſſe Paulinum ſtatim poſt Paſcha a. 394. Lebrunus cenſet. Fuit autem Nola vrbs Campaniae perantiqua et florentiſſima quondam, quae poſtea tamen coloniam acceperat, octo leucas a Capua, ſexaginta quatuor a Roma diſtans. Hanc vrbem maxime commendabat S. Felicis Presbyteri et

Confessoris quondam tumulus paululum ab vrbe remotus. Super tumulum erat constructa basilica et iuxta eam aedificium a terra suspensum coenaculo, vna porticu cellulis hospitalibus interposita longius tendebatur. *) Hoc Paulinus cum quibusdam sodalibus inhabitabat *monasterii* nomine, illud et societatem suam *fraternitatem monacham* appellans. Nam omnia ibi ad monachorum ritum erant composita, quem ipse passim in epistolis et carminibus suis delineauit et plures eius admiratores, veluti Ambrosius, Augustinus, et Hieronymus, a quibus tum fere aut fama aut per literas cognosci et amari coeptus est, laudibus cumulauerunt. Insigni prorsus religione S. Felicem coluit, cuius natalem quotannis carmine celebrare instituerat, quorum maxima pars etiamnunc restat. Inter haec tamen, vt ex Hieronymo **) discimus, nondum omnia bona distraxerat, sed retinuerat fortasse non pauca ex immensis, siue vxoris causa et quod rei lautiori non protinus desuescere poterat, seu vt in subitos casus sibi prospiceret. Tunc etiam in Orientem iter meditabatur, quo Hieronymus eum inuitabat, sed nescio, quo pacto, antequam Episcopi munus subiret, id consilium euentu caruerit. Caeterum huius vitae tenor, vtut tum illustrem Paulinum reddidit, tam exiguo rerum memorabilium numero conspicuus est, vt, si gesta hominis interroges, viuere eum desiisse, antequam de vita excederet, dicendum sit, atque iam hac opera nostra defungi liceat, modo pauca, quae ad intelligentiam variarum epistolarum eius conducunt, iuxta annorum seriem addiderimus. Anno 398. Siricio Episcopo Romano successit Anastasius,

*) Lebrun. cap. XVIII. §. 1.

**) Epistola ad Paulin. ed. Bened. T. IV. n. 49. Vallars. T. I. n. LVIII.

ſtaſius, qui beneuolentiam Paulino et literis et, cum Romam anno inſequenti aduentaſſet, re ac ſtudio praeſenti teſtatus eſt. Circa idem fere tempus Rufinum adamare coepit. Serius Melania ex peregrinatione Hieroſolymitana an. 402. rediens Nolae eum inuiſit.*) Eodem anno et ſequenti baſilicas nouas ſuper S. Felicis tumulo conſtrui iubet, antiquas autem marmore et picturis exornat. Anno 409. tandem Nolae epiſcopus, aetatis anno quinquageſimo ſexto creatus eſt. Anno 419. ab Imperatore ad Synodum Rauennam, iterumque cum Spoletum translata eſſet, ad ſchiſma eccleſiae Romanae componendum euocatus, valetudinis cauſa abeſſe coactus eſt. Reliqua vitae eius vſque ad annum 432., quo diem obiit, plane obſcura ſunt. At licet multis ille factorum et ſcriptorum claritudine et vſu cedit, attamen animo vere pio, prudentia, moderatione et humilitate multos maioris nominis doctores poſt ſe reliquit, ac vita ſua demonſtrauit, quantum praeſidii mite ingenium, mores ab ineunte aetate ſedulo informati ac bene praeparatum pectus religioni afferant.

Duplex *Scriptorum* Paulini genus eſt, *Epiſtolae* ad amicos datae, et *Carmina*, quorum nullum ante ſeceſſum in Hiſpaniam eſt compoſitum. §. 2. Scripta.

I. *Epiſtolae* genuinae ſuperſunt *quinquaginta*, videlicet *ad Seuerum Sulpicium* XIII. olim XIV. in editionibus Lebruniana ſuperioribus iunctim, vt et reliquae, quas deinceps enumeramus, propoſitae, apud Lebrunum n. I. V. XI. XVII. XXII. XXIII. quae ex duabus, quae antea erant III. et IV., coaluit, XXIV. XXVII - XXXII.

Ad Delphinum Burdegalenſem V. apud Lebrunum X. XIV. XIX. XX. XXV.

Ad

*) Lebrun. cap. XLI. n. 12.

Ad Amandum Burdegalensem VI. apud Lebrun. II. IX. XII. XV. XXI. XXXVI.

Ad Sanctum Amandum II. olim in vnam n. XXVI. compactae, nunc XL. XLI.

Ad Victricium Rothomagensem II. nunc XVIII. et XXXVII.

Ad Aprum I. apud Lebrunum n. XXXVIII.

Ad Aprum et Amandum II. n. XXXIX. et XLIV.

Ad Florentium Cadurcensem I. n. XLII.

Ad Alethium I. n. XXXIII.

Epistola seu Sermo potius de Gazophylacio. n. XXXIV.

Ad Desiderium I. n. XLIII.

Ad Macarium I. n. XLIX.

Ad Pammachium I. n. XIII.

Ad Iouium cum poemate ad eundem I. n. XXV.

Ad Sebastianum Eremitam I. n. XXVI. extat etiam inter Hieronymianas ed. Bened. T. V. parte II. p. 218.

Ad S. Augustinum IV. apud Lebrunum n. IV. VI. XLV. L. Eduntur inter Augustinianas.

Ad Alypium Tagestensem I. etiam n. III. inter Augustinianas XXXV.

Ad Romanianum I. n. VII.

Ad Licentium Romaniani filium I. n. VIII. vtraque ad patrem et filium olim in vnam compacta erat, qualis etiam inter Augustinianas n. XXXVI. extat.

Ad Rufinum II. n. XLVI. et XLVII. quos Paulini non esse Rosweydus suspicatus est.

Ad Eucherium et Gallam I. a Chiffletio primum producta.

Praeter haec *fragmentum Epistolae* n. XLVIII. apud Lebrunum et in nouissima et integrae *duae* non satis exploratae fidei *ad Marcellam* vna, altera *ad Celantiam* supersunt, quae in laudatis editionibus in Appendicem reiectae sunt et cum Hieronymianis quo-

que

que vulgari consueuerunt. Conf. Vallarsium ad Epist. CXLVIII.

II. *Poemata*, quae quidem vere ipsius censentur, restant XXX. Nempe *ad Gestidium* II. *Precationes matutinae* II. *De S. Iohanne Baptista* I. *Psalmi* I. II. et CXXXVI. *versibus explicati. Ad Ausonium* II. olim IV. antequam tres priores, quae olim erant IX XXI., in vnum coaluerant; *ad Cytherium* I. *Epithalamium in Iulianum et Iam; de obitu Celsi pueri* ad Pneumatium et Fidelem; *ad Nicetam redeuntem in Daciam; ad Iouium* I. *de Nolana ecclesia a se aucta; ad Antonium contra Paganos* a Muratorio erutum; *S. Felicis Natales* XIII. integrae, quarum tres posteriores a Muratorio demum integrae editae sunt, cum antea nihil nisi fragmenta XI. XIII. XIV. Sed fragm. quod putabatur *Natalis* XIV. ad XIII. referendum esse, XV. autem pro fragm. Natalis XIV. habendum, Muratorius existimauit. Praeter hoc autem aliud *fragm. incerti Natalis* et alius carminis *de regibus ex Suetonio* collectis reperiuntur.

Denique Paulini est *libellus* perbreuis inscriptus *Passio S. Genesii Arelatensis*, qui etiam apud Ruinartum in Actis martyrum p. 603-605. occurrit. Rosweydus dubitauit de auctore. Sed stilus et complures libri MSS. eidem vindicant.

Falso tribuuntur Paulino 1) *Exhortatio ad Coniugem suam* versibus conscripta. 2) Carmen *de Nomine Iesu*, quod a Barthio vulgatum est in Aduersar. lib. XXXIV. cap. 1. et cum praecedenti in Appendice Poematum ed. Lebrun. et nouissimae exhibetur. 3) *de Vita S. Martini libri VI.* versibus, cum epistola ad *Faustum* quendam *Regiensem*, quae dudum Paulino Petrocorio ab recentioribus editoribus adscripta sunt.

Interciderunt fortasse praestantissima. *Suetonii libri III. de regibus variarum gentium in Epitomen versibus*

verſibus redacti, quos magnifice laudauit Auſonius, cui tanquam arbitro ſtudiorum ſuorum Paulinus transmiſerat, Ep. XIX. cuiusque fragmentum ſupra indicauimus. *Panegyricus Theodoſio* oratione ſoluta ob Eugenii et Arbogaſtis tyrannorum victoriam a. 394. *dictus*,*) et *Epiſtolae* ad eundem Imperatorem. *Epiſtolae ad ſororem* et quem praecipuum ipſius librum Gennadius appellat *de poenitentia et de laude generali omnium martyrum*. Item *Recognitionum Clementis* traductio. *Sacramentarium* etiam et *Hymnarium* confeciſſe dictus eſt.

§. 3. Editiones. Ante Chiffletium inculta paene iacuere Paulini Scripta. Nam *prima editio*, quae *Pariſiis*, apud *Iod. Badium* a. 1516. octonis facta eſt et manca et lacunis mendisque ex codicibus male ſanis oppleta et ab ipſo Badio intempeſtiuis correctionibus foedata eſt. *Secunda Henrici Grauii*, quae longiſſimo poſt primam interuallo a. 1560. *Coloniae*, *ap. Cholinum* lucem vidit, non reſpondet caeteris H. Grauii per id tempus de Patribus Latinis meritis, ac nequaquam omnia ſuperioris vitia ſuſtulit, quamquam ad codices MSS. denuo excuſſa. Haec aliquoties deinde repetita eſt et emendatior in quibusdam creditur ea, quam Io. Iac. Grynaeus inter Orthodoxographos Baſileae a. 1569. repoſuit, nec non Andreae Schotti ad codicem MS. collata in Bibliotheca Patrum Colonienſi 1618. *Quintam* ſeu *tertiam* verius editionem a. 1622. Antverpiae curauit et typis Plantinianis commiſit *Heribertus Rosweydus* Soc. Ieſu, vir pius et eruditus, ſed tot occupationibus implicatus, vt, cum tempus non ſufficeret, aliorum ſaepe ſtudiis vti cogeretur et ſucceda-

*) Gennad. cap. XLVIII. et Hieronym. Epiſt. XIII. ad Paulin.

cedaneam duntaxat imponeret manum.*) Attamen multa habet praeclara et quae nitescere potuissent, si consilium recte descriptum et Paulini ingenium penitius fuisset perspectum. Qua ex parte longe optimam editionem meditabatur *Petrus Franciscus Chiffletius* eiusdem Societatis, quique, cum ipse per negotia non perfecturus sibi videretur, exemplum eius rationibus planis atque certis suffultum aliis reliquit in *Paulino illustrato* Diuione 1662. quaternis excuso. Ab huius sane idea proficiscitur, quicquid postea frugi in Paulinum collatum est. Neque enim codices modo contulit, sed vitiorum etiam et deprauationis librorum MSS. origines et caussas indagauit primumque, ni fallimur, quid singulorum vitae Paulini monumentorum notitia et indolis illius cognitio ad illuminanda scripta eius conferrent, ostendit. Ego vero miror profecto, qui factum sit, vt in tanta Paulini apud Catholicos admiratione viginti et amplius demum post Chiffletium annis aliquis exortus sit, qui sinceram Paulino operam nauaret. Fuit is *Ioannes Baptista le Brun*, eruditus Presbyter, et si minus ingenii acie, at certe industria ac diligentia pollens, quam abunde tam in vita eius explicanda, in qua nonnemo Tillemontii commentarios adhuc tum in scriniis latentes praesto ei fuisse suspicatus est, quam in textu ad codices probatissimos constituendo probauit. Ac huic editioni, quae a. 1685. Parisiis foras data est, etiam nunc primariae editionis honos seruatur. Iteratio eiusdem anno saeculi currentis trigesimo sexto facta est Veronae typis Dionysii Ramanzini, ibique simul inserta sunt, quae a. 1697. partim integra pro fragmentis, quae antea habebantur, partim noua plane ex Bibliotheca Ambrosiana Mediolanensi

*) Lebruni iudicium in praef. ad ed. Paris., quod exscripsit quoque Oudinus T. I. p. 920.

lanensi Ludouicus Antonius Muratorius ediderat quatuor Paulini carmina cum dissertationibus ab eo occasione eorum conscriptis. Sed licet cultu ea sit praefulgida, non item eorum, qui negotio praeessent, cura est commendabilis. Praeterea eadem carmina nouae postmodum censurae a. 1756. Mingarellius subiecit, quam in Anecdotis ab eo vulgatis et Gallandii Bibliotheca PP. reperire licet.

Saec. XVI.

1508.

Argentorati, per Matthiam Schürer. 4. Paulini Ep. Noletani Carmen Iambicum Christianam pietatem commendans. *Weislinger* in *Cat. Bibl. Ord. S. Ioh. Argentinae* p. 158.

1516.

Parisiis, per Ioh. Petit. Venundantur ab Ioanne Paruo et Iodoco Badio Ascensio. 8. Pon. Paulini Episcopi Nolani virique sanctissimi et longe doctissimi Epistolae et Poemata luculenta a tergo huius enumeranda. *In fine:* Finita sunt haec opera diui Paulini episcopi Nolani accuratione et opera Iodoci Badii Ascensii octauo Kal. Martii. Anno salutis humane ad calculum Romanum. MDXVI.

Continet Epistolas XXXVII. Carmina XIX. inter quae X *natales* S. Felicis et tres *Psalmi*, insertis *Ausonii* ad Paulinum poematibus. Iod. Badius nuncupauit M. Guil. Paruo Regiae confessionis auditori epistola data Kal. Mart. 1516. praeter quam adiectae sunt notitiae de Paulino ex Trithemio et Crinito.

1555.

Basil. ap. Henricpetri. f. Paulini epistolae duae ad Rufinum in *Orthodoxogr. Io. Heroldi.*

1560.

1560.

Coloniae Agripp. apud Matern. Cholinum. 8. P. Paulini — Opera omnia *Henrici Grauii* ſtudio reſtituta ac argumentis illuſtrata.

Primam hanc editionem ex recenſione Henr. Gravii, Belgae, e Dominica familia, a Rosweydo ignoratam notauit Chiffletius. Occurrit apud *Weislinger* loco paucis abhinc iam excitato. Epiſtolam dedicatoriam (dat. a. 1559.) praemiſit Iohannes Antoninus Dominicus ad Petrum de Iuren Abbatem inſulae Virginis Mariae, monens eam editionem H. Grauii ſtudio ex vetuſtiſſimis exemplaribus curatam et argumentis illuſtratam fuiſſe: a ſe autem ad Graui caſtigationem adiectas aliquot*) Paulini Epiſtolas ad Auguſtinum, Alypinum, Romanianum et alios quosdam.

* *

Antuerpiae, ex off. Chriſt. Plantini. 16. Pontii Paulini Burdigalenſis Poemata. acc. Proſperi Tironis Aquit. Epigrammata et alia et S. Hilarii carmen in Geneſin.

1566.

Ibidem apud eundem. 8. Iterata Grauii recenſio.

1569.

Baſil. ap. Henricpetri. f. Paulini Nolani Epiſcopi Epiſtolae ad varios quibus et eiusdem carmina varia ſubiecta ſunt. *in Orthodoxogr. Io. Iac. Grynaei.* T. I.

Rosweydo ex manuſcripto expreſſa viſa eſt.

1579.

Pariſiis, ap. Mich. Sonnium. f. Paulini epiſtolae et Poemata. *in Suppl.* ſ. *Appendice ad primam ed. PP.*

1589.

*) *Octo*, nempe *quatuor* ad Auguſtinum, reliquae ad *quendam militem*, ad *Sebaſtianum Eremitam*, ad *Alypium*, ad *Romanianum*.

1589.

Parisiis . . . . f. Paulini Epiſtolae et Poemata. in *ſecunda* ed. *Bibl. PP. Tomo III.*

S a e c. XVII.

1618.

Colon. Agripp. ap. Hierat. f. Paulini Nolani Epiſcopi epiſtolae et alia quaedam opuſcula, quae per Andr. Schottum recenſita, prolegomenis et notis illuſtrata ſunt.

Ex Grauii editione fere expreſſa eſt. Acceſſit de nouo *Epithalamium Iuliani et Iae.* In margine aliquot variae lectiones adſcriptae ſunt.

1622.

Antuerpiae, ex off. Plantin. ap. Balthaſ. Moretum et viduam Io. Moreti et Io. Meurſium. 8. Diui Paulini Epiſcopi Nolani opera. item Vita eiusdem, conſummatam perfectionem ac prorſus mirabilem ſanctitatem continens, ex ipſius Operibus et Veterum de eo elogiis concinnata. Accedunt Notae Amoebaeae *Frontonis Ducaei* et *Heriberti Rosweydi* e Soc. I.

Inſunt *Epiſtolae L.* ex quibus XXVI. *ad Sanctum Amandum* et XLVII. et XLVIII. *ad Rufinum* XLIX. *ad Marcellam* L. *ad Celantiam* nunc primum additae ſunt: item *Martyrium S. Geneſii Arelatenſis* antea non excuſum. *Poemata* porro XXXI. nec non Fragmentum *Poematii de regibus*, itemque *poema ad Iouium*, quod hic vt in ſuperioribus epiſtolae ſtatim ad eundem (XXXVIII.) ſubiicitur. Ex his primum in hac ed. acceſſerunt *quintum* de *Ioanne Baptiſta.* XXVI - XXIX. S. *Felicis Natalis* 11. 12. 13. 14. fragmenta. item quod extra numerum eſt, *Natalis* incerti fragmentum, denique XXXI. *ad Coniugem ſuam exhortatio.* Sed quod XIV. etiam *Epithalamium in Iulianum et Iam*

aſteriſco

aſteriſco tanquam noua huius editionis acceſſio praenotatum eſt, errore accidiſſe oportet. Textus, quem haec editio prae ſe fert, ad Vaticanos, Nolanos et Gallicos codices conſtitutus eſt. „Adhibuit enim, Rosweydus inquit, operam amicus Romanus, vt textus cum Vaticanis et Nolanis MSS. conferretur; *quem vti Roma miſſus eſt, fere expreſſimus;**) niſi forte MS. Puteanorum fratrum, cuius variantes lectiones e Gallia ope Frontonis noſtri Ducaei habuimus, vel MS. Valentinus, quem olim Andreas Schottus noſter ad Epiſtolas conſuluerat; vel MS. Belgicus, quo Cauchius ciuis meus vſus fuerat, veram lectionem manifeſte ſuggererent. Paucae coniecturae amici Romani textui immixtae." Textui proxime ſubiicitur Vita Paulini ex ſcriptis eius et veterum de eo elogiis concinnata, ab amico Rosweydi Socio (Sacchino) Roma ipſi ea conditione, vt latere poſſet, transmiſſa, non magni momenti. Hanc excipiunt Notae Front. Ducaei et Rosweydi coniunctae et poſtremo loco Variantes Lectiones ex Codd. MSS. Vaticanis, quos amicus Romanus excerpſit, quibusque ſubinde coniecturas ſuas admiſcuit. Caeterum inſcripſit opus Franciſco van der Burch Archiep. et Duci Cameracenſi, S. R. Imp. Principi. Epiſtolae charactere rotundo, poemata literis Italicis exſcripta ſunt. Indices praeterea habet vtiliſſimos.

*) Hoc non ſatis mihi intelligere videor. Qualis quaeſo erat textus Roma transmiſſus? Nonne editionum ſuperiorum? Atqui tum nihil referebat, vt a Romanis expeteretur. Immo inquies, vt collatus erat vel emendatus iuxta Vaticanos codices? At hoc, niſi temere, fieri non poterat, nec vero fecit Rosweydus. Nam poſt notas, Variantes horum codicum et coniecturas ſimul imprimi curauit ibique reliquas Belgici, Puteani et Vaticani Codicis Variantes, vt maxime ſibi probarentur, in textum ſe recepiſſe fatetur. Multum igitur τῷ *fere* tribuendum erit in Rosweydi praefatione

1662.

Diuione, apud Viduam Philiberti Chavance. 4. Paulinus illuſtratus ſiue Appendix ad Opera et res geſtas S. Paulini Nolenſis (*ſic*) Epiſcopi Auctore *Petro Franciſco Chiffletio* Soc. I. Presb.

Nouae quodammodo editionis Paulini vicem ſuſtinere videtur hic Chiffletii labor, qui ipſi quidem edendi illius conſilio ab auctore olim ſuſcepto et rebus cogentibus abiecto ſucceſſit. Duabus ille partibus conſtat, quarum prior multa ſuperiorum editionum loca melius, certe noua ratione conſtituit, alter vitam et res a Paulino geſtas illuſtrat, et ex Codice Viennenſi vtiles imprimis lectiones in omnes fere eius epiſtolas confert. Sed vt apertius, quae peculiaria inſint, pateat, omne argumentum et occaſionem, quatenus in praefatione ab eo absque verborum ambagibus eſt deſcriptum, ſubiiciamus ad paginas libri nobis collatum. „Venerunt mihi in manus, inquit, Paulini operum manu exarata aliquot exemplaria. His a me collatis cum editione Plantiniana a. MDCXXII. omnium accuratiſſima, vidi primum huic deeſſe Paulini Epiſtolam *ad Eucherium et Gallam* tunc in Lero inſula degentes; breuem quidem illam, ſed gemmarum inſtar in exigua mole pretio maximam. Intellexi, hac epiſtola apertum mihi campum ampliſſimum ad eos profligandos, qui Eucherium iuniorem Lugdunenſem Epiſcopum ſibi finxerant, Gallae maritum: quam tamen Eucherio ſeniori, immo eius nominis inter Epiſcopos Lugdunenſes vnico, coniugem, Paulini haec Epiſtola oſtenderet.*) Ad haec ex

*) Exhibetur haec epiſtola ex MSS. Codd. Viennenſi et Cluniacenſi P. I. cp. XV. p. 61. Subnotantur in eandem pauca ſequenti capite. De Eucherio et Galla autem fuſius capp. ſqq. XVII - XXIII.

ex iisdem MSS. Codicibus, atque ex Flori Lugdunenſis collectaneis in omnes Apoſtoli Pauli Epiſtolas, deprehendi, imperfectam eſſe in vulgatis Epiſtolam, quae *ad Pammachium* praenotabatur: atque ad eundem Pammachium datam eſſe totam fere Paulini Epiſtolam, quae inſcripta eſſet *ad Alethium:* vnde indolui turbatam Paulae Romanae familiam, etiam a doctiſſimis viris, qui ex hac male percepta ac praepoſtere digeſta Epiſtola, Alethium Paulae generum, Ruffinae porro eius minimae natu filiae maritum affirmabant, cum tamen Ruffinam ex Hieronymo conſtaret morte immatura ſublatam in aetate quidem nubili, ſed veriſimilius ante nuptias: certe Alethio Cadurcenſi nunquam fuiſſe vxorem.*) A compactorum oſcitantia eam labem cognouimus, duabus Paulini *ad Pammachium* et *ad Alethium* Epiſtolis iam olim affuſam, quae remotioris antiquitatis certis teſtimoniis eluenda eſſet.**) Animaduerti praeterea, ex iisdem MSS.

*) De his ibid. capite I. et II.

**) Oſtenditur nempe, partem poſteriorem Epiſtolae, in vulgatis editionibus Alethio inſcriptae, nihil ad Alethium pertinere, cap. V. ſed ad Pammachium datam eſſe ex Codd. probatur, cap. VI. idemque iam olim cenſuiſſe Florum Lugdunenſem cap. VII. Dehinc cap. VIII., vndenam huius ad Pammachium Epiſtolae pars prior poſſit reſtitui et cum poſteriore connecti, disquiritur, idque in Epiſtola, quae in vulgatis ad Pammachium inſcribitur, n. XXXVII. in Antuerpienſi, fieri oportere cenſetur. Cap. IX. ipſa tandem epiſtola integritati ſuae nunc reſtituta proponitur ad eamque cap. X. variantes aliquot lectiones ex Codd. MSS. Puteano et Viennenſi colliguntur. Denique cap. XII. demonſtrare nititur, vulgatae Paulini ad Alethium Epiſtolae parti priori, quae ad Alethium vere ſpectet, iungendum eſſe ſermonem de Gazophylacio. Quae ſic dein coniunctim reſtituta et Codd. MSS. ope expolita exhi-

MSS. Codicibus vulgatam Paulini *ad Sanctum* et *Amandum* Epiſtolam in duas diffundendam eſſe: ſicut et Epiſtolam *ad Romanianum*, quae alteram carmine ad Licentium eius filium datam includit.*) Diuerſas denique ab editis lectiones, in omnibus pene Paulini Epiſtolis ex iisdem manu deſcriptis in veteri membrana exemplaribus obſeruaui, quae Paulini genium atque ingenium prae vulgatis prae ſe ferrent.**) Quid plura? Paulini conſulatum, Baptiſmum, monachiſmum, ſacerdotium, epiſcopalem ordinationem, Natales Sancto Felici dicatos, Melaniae ſenioris et Nicetae Dacorum Epiſcopi per Nolam tranſitus, alienis temporibus a plerisque adſignari animaduerti. Captiuitatem quoque eius Africanam nec ſuo tempore reddi nec eius narrationem (quae Gregorii Papae eſt) Vranio vere adſcribi: et quidquid fere vir tantus vel egiſſet vel ſcripſiſſet, in chronologiam praepoſtere, etiam ab recentiorum eruditiſſimis digeri. Quid commemorem viſionem S. Paulini, Iohanni

exhibentur cap. XIII. et variantibus aliquot lectionibus exornantur cap. XIV.

*) Prius ſic in c. XXIV. In ſequentibus deinceps vtraque proponitur, prior capite XXV. poſterior, tanquam appendix prioris, cap. XXVI. Variantes ad easdem collectae cap. XXVII. ſubnectuntur. De epiſtola ad Romanianum XLVI. in edit. Antuerpienſi agitur cap. XXVIII. Simul cap. XXIX. obſeruatio ex cod. MS. Viennenſi in Epiſtolam tertiam Paulini ad Amandum, quae eſt XXII. in ed. Antuerp. adiecta eſt, vnde mancam eſſe ab initio eamque labem perantiquam ſignificatur.

**) Haec optimarum variantium lectionum meſſis a p. 260. vſque ad finem p. 295. congeſta eſt. Reliqua ſecundae partis capita ad vitam Paulini ſpectant, qua occaſione tamen multa alia obiter ſatis fuſe explicantur.

Iohanni Epiſcopo Neapolitano triduo ante obitum oblatam; quam ab aliquot Scriptoribus Italis, immo et Neapolitanis perperam tribui videbam Iohanni inter Epiſcopos Neapolitanos eius nominis quarto, qui octingentis fere abhinc annis floruit; cum eam antiquiori Iohanni huius nominis primo tribuendam in aperto ſit, qui proximo poſt Paulini obitum anno, aerae Chriſtianae CD. XXXII. die Sabbati ſancti, menſis Aprilis ſecunda ad Superos euolaſſet? Haec et alia de S. Paulini rebus a me obſeruata, parum abfuit, quin me permouerent ad nouam eius Operum moliendam editionem, cui poſt Heriberti Rosweydi, et Frontonis Ducaei amoebaeas Notas, tertio loco meas apponerem; vt ex omnibus aliquid exiſteret, quo tam diſerti ac tam ſancti Scriptoris ſtudioſis fieret ſatis: mentemque illis iniicerem, ad Magni Theodoſii Panegyricon, ceteraque nondum edita eius opera, per omnes veterum bibliothecarum latebras, disquirenda. Sed inhibuit praeſertim manſionis meae Diuionenſis, ad accuratiorem typographiam perquam inopportunae conditio: ſeditque animo tandem, quaecumque mihi ad Paulinum illuſtrandum comparata erant, in hunc libellum coniicere, integram (vt ſpero) eius Operum impreſſionem aggredienti aliquando profutura." — Nuncupauit librum ſuum Chiffletius Card. Franc. Barberino, Portuenſi Epiſcopo.

1685.

Pariſ. ap. Io. Couterot et Ludou. Guerin. 4. *Tomi II.* S. Pontii Meropii Paulini Nolani Epiſcopi Opera digeſta in II. Tomos, ſecundum ordinem temporum nunc primum diſpoſita et ad MSS. Codd. Gallicanos, Italicos, Anglicanos, Belgicos atque ad Editiones antiquiores emendata et aucta, nec non Variorum Notis illuſtrata. His adduntur de S. Paulino Ep. Nolano

SS. Patrum ac recentiorum Scriptorum elogia, Vita ex ipſius Sancti Operibus recens concinnata, Diſſertationes de eiusdem captiuitate, de SS. Sulpicio Seuero, Alethio, Victricio, Apro et de Opuſculis S. Paulini amiſſis, dubiis ac ſuppoſititiis. Exhibentur praeterea operum Ordo chronologicus argumentis demonſtratus, Variantes ex MSS. et editis Codicibus Lectiones et varii Indices.

Perſpicue et minima cum ambitione editor Ioannes Baptiſta le Brun, operoſae vir diligentiae, vt ex Lactantianis eius lucubrationibus didicimus, quid in ſingulis nouae editionis partibus praeſtiterit aut praeſtare voluerit, indicat. Summa ergo profeſſionis eius his capitibus nititur: 1) Ad caſtiganda Paulini Opera complures MSS. Codices per annos ſex excuſſit et cum editis accurate contulit. Si quid obſcurius et perplexius occurrebat, ſubinde viros eruditos ſe conſuluiſſe, nec ſemper, quod clarius eſſet aut elegantius, praetuliſſe, ſed quod germana Paulini dictio eſſe collatis aliis eius Operum locis videretur, affirmat. Cauſae emendationum quibusdam notatiunculis in inferioribus marginibus declaratae ſunt. 2) Prima operis pars indubitata Paulini opera complectitur. Epiſtolis nonnullas de nouo adiecit, plures in duas diuiſit iubentibus MSS. Codicibus, aliquando ex duabus vnam ex certis argumentis confecit. 3) Inſertae ſunt Epiſtolae ad Paulinum ſcriptae vel reſcriptae. 4) Argumenta Epiſtolarum, quae male digeſta et incompoſita erant, caſtigata, et ſacrae Scripturae loca Italico charactere expreſſa; 5) Poemata pariter, quae Epiſtolas excipiunt, mendis innumeris repurgata, verſibus pluribus aucta et argumentis illuſtrata ſunt. 6) Praeter alia expeditioris et facilioris vſus cauſa inſtituta, textum in plurimas ſectiones, numeris notis deſignatas, diſtinxit. 7) In ſecundum Tomum coniecta ſunt Opera

tum

tum dubia tum ſuppoſititia. 8) His notas Variorum ſubiecit nomine auctoris cuiusque indito, ſuis autem notula praefixa ſecretis. 9) Sequuntur Elogia Paulini ex variis Scriptoribus ad MSS. Codices recognita et vita eius recens concinnata. 10) Adiectae ſunt Diſſertationes VII. quarum prima Epiſtolarum ordinem chronologicum adſtruit, ſecunda Poematum. Tertia, quarta et quinta de Sulpicio Seuero, Alethio, Victricio et Apro, ad quos ſcripſit Paulinus, agunt. Sexta de operibus Paulini amiſſis, dubiis et ſuppoſititiis: ſeptima vero de eiusdem controuerſa Captiuitate fuſe differit. 11) Sequuntur Variantes ex MSS. et editis codicibus cum nonnullis leuioris momenti emendationibus. 12) Denique *quindecim* Indices attexuit, ex quibus potiores Epiſtolarum et poematum ordinem, prioribus editionibus comparatum, Codd. MSS. et editorum, quorum ope textus repurgatus, ſyllabum et rerum multiplicem copiam oſtendunt. Ac haec quidem omnia recte ſe habent. Vnum tamen eſt, quod in editore reprehendendum cenſeo, quod Chiffletio debitum honorem non habuerit. Multa ad nouam editionem procurandam eum in medium protuliſſe inquit, ex quibus, quae ad rem ſuam conducere viſa eſſent, excerpſerit. Immo vero vtramque in hac Lebruniana editione paginam Chiffletius facit. Ille turbatas et male compactas epiſtolas primum ſecreuit et priſtinae formae reſtituit. Ille primum exemplum dedit, veram ac genuinam dictionis et ingenii Pauliniani formam in melioribus codicibus MSS. inueſtigandi adeoque Lebruni ingenium ſua ſagacitate excitauit et induſtriam eius egregio optimarum lectionum delectu aluit; quae quidem non ſatis erat excerpere ſed agnoſcere etiam et palam profiteri debebat.

1697.

Mediolani, typis Iosephi Pandulfi Malatestae. 4. Quatuor S. Paulini Episcopi Nolani Poëmata: complectitur *Tomus Prior Anecdotorum Ludouici Antonii Muratorii.*

Magnopere sibi ipsi plaudit de carminibus hisce in Ambrosianae Bibliothecae latebris repertis atque hoc tandem volumine in lucem productis editor ad omnem posteritatem eruditione et meritis de re literaria vniuersa celeberrimus. Audi ipsum. „Testatur Paulinus in Epistola ad Seuerum nona, se quotannis *Natalitium carmen* S. Felici pangere consueuisse. Decem vero ex his Natalibus tantum extare opinio erat, quum in publicum prolatus est Dungali, qui A. Ch. circiter 821. florebat, liber aduersus Claudium Taurinensem *de cultu Sacrarum Imaginum*, quem Ludovico Pio Imperatori, eiusque filio Lothario inscripsit. Plurima ibi citat vir disertus ac pius S. Paulini carmina, inter quae nonnulla ex Natalibus XI. XIII. XIV. et XV. libata, quibus Sacrarum Imaginum, Reliquiarumque cultus mirabiliter comprobatur. Vetustissimi huius Scriptoris exemplar et nostra bibliotheca seruat. Istius igitur monitu alios quoque Natales Paulinum procudisse innotuit. Sitim auxit fragmentorum pretium visisque aliquot vndae guttis continuo totus in votis fons fuit. Itaque dum vberrimam Manuscriptorum Codicum seriem lustro, quae in Ambrosiana asseruatur, incidit in manus meas antiquissimum volumen, in quo Venantii Fortunati, Prosperi, Iuuenci, Aratoris, aliorumque veterum Christianorum carmina continebantur. Tres et decem S. Paulini Natales ibi exaratos inueni, quos cum Dungali fragmentis collatos germanum protinus tanti Scriptoris foetum mihi et orbi literario sum gratulatus. — Quindecim porro Natales Paulinum cecinisse hucusque creditum, quum

quum expresse carmina Dungalus tum ex XIV. tum ex XV. citarit. Verum Auctor iste, aut librarii in illo describendo decepti fuere; quae enim carmina ex natali XIV. hausta referuntur, omnino reiicienda in XIII. Codex noster, et rerum ordo euincunt. Itaque Natalis apud Dungalum XV. hinc inscribendus erit decimus quartus, quem in membranis nostris descriptum non fuisse vehementer dolemus. Nostro praeterea in Codice simul confunduntur primus et alter Natales, ac idcirco reliqui numero vno ab editis discrepant, ita vt hic septimus dicatur, qui apud alios octauus numeratur, quo ordine reliqui procedunt; sed amanuensium incuria id factum; quum penitus inter se distinguendi sint primus, et secundus. — Haec omnia notis eruditis, ac disceptationibus pro viribus enucleanda censui, tum ne reliquis Paulini operibus, quae eruditorum studio hucusque ornata visuntur, in aliquo cederent, tum vt Poeseos merito aliqua per me ratione satisfieret. Vt enim ea omittam, quae hinc aduersus Nouatores, Reliquiarum Sanctorumque cultum improbantes adferri possunt, certe nusquam maiorem quam in hisce tribus saltem Poematis, inuenias eruditionem. Hic Ethnicorum superstitio, hic Sanctorum Monumenta explicantur, resque gestae Paulini velut in vnum compendium coactae illustrem Scriptoribus seriem eruditionis praebebunt. Quod ad annos spectat, Chiffletio plane consentit. Postremo monet, consulto a se hosce versus vna cum amanuensium erroribus fuisse descriptos, vt fides MSS. eo certius constaret, nec de emendantis libertate et audacia querelae orirentur.“ Notae satis larga manu sunt adspersae. Dissertationes autem numero XXII. de singulis fere rebus gestis aut personis, quibuscum Paulino coniunctio intercessit, pars etiam de variis antiquorum christianorum circa sacra consuetu-

ſuetudinibus exponunt. Nos duas tantum commemorabimus, *decimam quartam* de S. Felice Nolano, et *vltimam* Specilegium ex operibus S. Paulini deperditis praebentem, quod locis aliquot incertae ſedis, plurimis autem verſibus poematum in vulgaribus editionibus haud obuiis conſiſtit.

S a e c. XVIII.

1736.

Veronae, typis Dionyſii Ramanzini. fol. max. S. Pontii Meropii Paulini Senatoris et Conſulis Romani deinde Nolani Epiſcopi opera ad MSS. Codices Gallicanos, Italicos, Anglicanos, Belgicos atque ad editiones antiquiores emendata et aucta nec non Variorum Notis et Diſſertationibus illuſtrata; nunc vero primum quatuor integris poematibus quae ex Ambroſiana Bibliotheca pridem emta modo ſecundis curis recognouit D. *Lud. Ant. Muratorius* auctiora demum atque abſoluta.

Lebruniana editio cum Muratorii augmentis quomodo coaleſcere iuſſa ſit, accipe. Primum epiſtolae, dein poemata notis ſuo loco ſubiectis excuſa ſunt; in appendicem autem diſſertationes vtriusque et alia ab iisdem prolata reiiciuntur. Vita Paulini, ab editore Pariſienſi conſcripta, cum Elogiis et indicibus Epiſtolarum ante textum diſpoſita inuenies. Quod ſpeciem et honorem ab arte typographica attinet, nulli Veronenſium aliorum Scriptorum editionum eſt ſecunda atque obtulit typographus Venetiarum Patriarchae Franciſco Antonio Corrario.

1756.

Romae, ſumpt. Venantii Monaldini, typis Io. Zempel. 4. S. Paulini Nolani Ep. Carmen XI. XII. et

et XIII. in S. Felicem ex codice Ambrosianae bibliothecae post Muratorium emendatiora edidit *D. Ioh. Aloysius Mingarellus in Anecdotorum Fasciculo.* p. 7-56.

Muratorius, vt supra accepimus, religioni sibi duxerat, in poematibus laudatis quidquam, etiamsi manifesto vitiosum et describentis manu corruptum, mutare aut corrigere. In notis quidem subinde suspiciones et emendationes adscripserat, saepius tamen aliis tentanda tales difficultates reliquit. Iam Mingarellius accessit non tam ingenio quam ex codice pariter Bononiensi opem allaturus. Atque innumeris sane in locis vel suppleta vel aliter constituta hic apparent haecce carmina singulaeque emendationes in notis inferiori margini subiectis indicantur et Muratorianis vel Dungali lectionibus conferuntur. Praeterea praemisit ex eodem codice, cum editione Veronensi collato, varietatem lectionis in priora Paulini poemata haud tenuem.

1772.

Venetiis, ex typ. Io. Bapt. Albritii. f. S. Paulini E. N. Carmina XI. XII. et XIII. in S. Felicem editis multo emendatiora: Quin et carmen XIII. versibus LIII. auctius qui antea in ea desiderabantur: cura et studio V. C. D. Io. Aloys. Mingarellii. *Tomo* VIII. *Bibl. PP. et SS. Eccl. Andreae Gallandii* p. 211 vsque ad 227. Mingarellii praefatio prolegomenis inserta cap. VII. p. XIII sqq.

* *

Codices. Ante *Schottum* et *Rosweydum* nulla ab editoribus fit Codicum MSS. mentio. Schottus primum commemorat *Codicem Valentinum*, quem ad Epistolas consuluerat. Rosweydus laudat

1. *Vati-*

1. *Vaticanos,* quorum Varietas lectionis Roma ipsi a Sacchino e Soc. I. transmissa fuit. Exhibetur ipsa ad calcem editionis eius. Vide Codices Lebruni.
2. *Nolanos*, sed quorum nulla prorsus apud eundem mentio fit.
3. Codicem MS. Belgicum, quo Cauchius ciuis Rosweydi antea vsus fuerat, de quo postea.

Chiffletio ad manus erant *tres:* 1. *Cluniacensis* Epistolarum peruetustus. 2. *Viennensis,* qui olim fuit Abbatiae Bonae-Vallis cuiusque complures varias lectiones excerptas dedit. 3. *Puteanorum* fratrum, ex quo variantes aliquot lectiones a Frontone Ducaeo se accepisse profitetur Rosweydus. Vetustus fuit et optimae notae. Acceperat humanitate Iacobi Puteani fratri Claudio superstitis; a quo deinde Regiae Bibliothecae Parisiensi testamento est adscriptus.

Codices Ioannis Baptistae le Brun. Hic tenendum est, Lebrunum omnes omnino enumerasse codices MSS. quos ii, quorum ante ipsum Paulino vel vniuerse vel in parte aliqua operam nauauerant, praesto sibi fuisse indicant.

Belgicus codex a Barthio collatus, in quo exstabant S. Paulini Poemata XVIII. et XX.

Belgicus alter a Cauchio collatus codex Epistolarum et Carminum S. Paulini.

Bigotianae bibliothecae codices duo 600 annorum, in quibus exstabant Epistolae nouem S. Paulini ad S. Augustinum, et S. Augustini ad S. Paulinum.

Bigotianus alter, in quo habetur Epistola IV. S. Paulini ad Augustinum, et responsum S. Augustini ad Paulinum, estque 700. annorum.

Cluniacensis, in quo exstabant Epistolae 40. 41. et 51.

Cathe-

Cathedralis Ecclesiae Rotomagensis Lectionarius codex, in quo habebatur Epistolae 18. ad Victricium Rotomagensem Episcopum pars media.

S. Germani a Pratis Paris. duo 900 annorum peruetusti codices, literis Saxonicis exarati, qui decem de S. Felice Natalitia Carmina continebant, et Oden ad Nicetam, ex quibus multa deprauata et mutila emendabantur et restituebantur. Alter eiusdem Abbatiae codex 800 annorum, in quo habebatur Poema exhortatorium ad Coniugem.

Domini Claudii Joly Praecentoris Ecclesiae Parisiensis codex 500 annorum, in quo Poema exhortatorium ad coniugem. Alter 300 annorum, in quo erant Epistolae ad Marcellam et ad Celantiam.

Lugdunensis codex a Vineto collatus, in quo exstabant Ausonii ad S. Paulinum, et S. Paulini ad Ausonium Carmina.

Mariangeli Accursii, in quo Carmen 25. Ausonii ad S. Paulinum.

Collegiatae Ecclesiae S. Mariae de Rotunda Rotomag. Lectionarius codex, in quo habebatur Epistolae 18. ad Victricium Rotomagensem episcopum pars media.

Nolanus, in quo erant Epistolae 40. et 41.

Poëlmanni, in quo exstabant ad S. Paulinum Ausonii Carmina.

Regiae Bibliothecae 800 annorum codex Epistolarum et Poematum S. Paulini, et Carminum Ausonii ad S. Paulinum.

Vaticanus codex Epistolarum S. Paulini. Alii duo, in quibus exstabant Epistolae 25. et 26. Alii item quatuor, in quibus Epistolae 3. 4. 6. 7. 8. et 50.

S. Victoris Parisiensis codices duo 300 annorum, in quibus erant Epistolae 25. et 26. et duae ad Marcellam

cellam et ad Celantiam. Eiusdem Abbatiae duo alii 300 annorum, in quibus habebatur ad Coniugem Poema exhortatorium.

Viennensis codex Epistolarum S. Paulini optimae notae.

Vossianus in Anglia, in quo exstabant Carmen 24. Ausonii ad S. Paulinum et S. Paulini Poema 10. ad Ausonium.

Muratorii codex. Bibliothecae Ambrosianae Mediolanensis est peruetustus, characteribus quadratis ac minutissimis miraque vetustate rectis lineis inter se distinctis. Saeculo nono elaboratum censuit. Inerat etiam *Paulini Petrocorii opus de Vita S. Martini Versibus*. Quod reliquum est, iam supra notatum.

Codex Mingarellii. *S. Saluatoris Bononiae* chartaceus ac saeculo, vt is opinatur, XIV. a *Lippo* Platesio exaratus. Tredecim continet Paulini carmina in Felicem, plura Prudentii.